

e-ISSN: 2822 - 3136

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
1982

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl University

SBED

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
The Journal of Social Sciences Institute

2024

Yıl/Year: 2024
Sayı/Issue: 65

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi

Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute

e-ISSN: 2822 - 3136

Yıl/Year: 2024 Sayı/Issue: 65

Kapsam / Scope: Sosyal Bilimler / Social Sciences

Periyot / Period: Yılda dört kez (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır.
The journal publishes four issues a year (March, June, September, December)

Yayın Dili / Publication Language: Türkçe ve İngilizce / Turkish and English

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır.

Van Yüzüncü Yıl University The Journal of Social Sciences Institute
Double blind peer-review system is used.

Dergimizin Tarandığı İndeksler/Indexes

ULAKBİM TR Dizin, EBSCO,
MLA (Modern Language Association),
ERIH PLUS, DOAJ.

Bu dergideki makaleler iThenticate programıyla taranmıştır.
The articles in the journal were processed iThenticate through program.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yayıncı | Publisher

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences

Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Murat CABAZ

Sahibi | Owner

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına |
On Behalf of Van Yüzüncü Yıl University Institute of Social Sciences

Prof. Dr./Prof. Bekir KOÇLAR

Baş Editör | Editor in Chief

Doç. Dr./Assoc. Prof. Halit YABALAK (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Editörler | Editors

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ömer OBUZ (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Dr. Öğr. Üyesi/ Asst. Prof. Nükhet ELTUT KALENDER (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University)

Dr. Onur GEZER (Anadolu Üniversitesi/University)

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Dr. Gülsüm Tuğçe Çetin (Fırat Üniversitesi/University)

Sekreteryaya /Secretary

Vedat ŞAPRAK

Dizgi ve Tasarım | Design

Doç. Dr. Halit YABALAK

halityabalak@yyu.edu.tr

İletişim Bilgileri | Contact Details

e-posta/e-Mail: sbedergisi@yyu.edu.tr / yyu.sbe@yyu.edu.tr

e-Ağ/Web: <http://www.yyusbedergisi.com> / <http://dergipark.org.tr/tr/pub/yyusbed>

Tel /Phone: 0432 225 11 17- 0432 225 10 24

Faks / Fax: 0432 225 10 52

Adres / Address: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü, 65080, Zeve Kampüsü, Tuşba/Van

Yayın Tarihi | Publication Date

30 Eylül / September 2024

Dergide yayımlanan makalelerin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi Yayın Kurulu gönderilen yazıları yayımlayıp yayımlamama konusunda serbesttir. Yayın Kurulu ve editöryal ekip makalelerle ilgili herhangi bir yasal yükümlülük kabul etmez

All responsibility of the articles published in the journal belongs to the authors. Editorial board of the journal is free to publish the articles. Editorial board does not accept any legal liability for articles.

Arap Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Arabic Language and Literature

Prof. Dr./ Prof. Abdulhadi TİMURTAŞ / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Arkeoloji Alan Editörü / Area Editor of Archeology

Dr. Öğr. Üyesi/ Asst. Prof. Salih SOSLU – Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi/University

Coğrafya Alan Editörü / Area Editor of Geography

Prof. Dr./ Prof. Murat YILMAZ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Felsefe Alan Editörü / Area Editor of Philosophy

Doç. Dr./Assoc. Prof. Eren RIZVANOĞLU - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Güzel Sanatlar Alan Editörü / Area Editor of Fine Arts

Doç. Dr./Assoc. Prof. Aslı ERCİYEŞ TOSUN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

İktisat Alan Editörü / Area Editor of Economics

Prof. Dr./ Prof. Mehmet Akif Arvas

İngiliz Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of English Language and Literature

Doç. Dr./Assoc. Prof. Habib TEKİN (Marmara Üniversitesi/University)

İşletme Alan Editörü / Area Editor of Management

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ertuğrul ÇAVDAR - Kastamonu Üniversitesi/University

**Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Alan Editörü /
Area Editor of Public Administration and Political Science**

Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof. Gaye TUĞ LEVENT- Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sanat Tarihi Alan Editörü / Area Editor of Art History

Doç. Dr./Assoc. Prof. Ercan ÇALIŞ - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Sosyoloji Alan Editörü / Area Editor of Sociology

Prof. Dr./ Prof. Suvat PARİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Turizm Alan Editörü / Area Editor of Tourism

Doç. Dr./Assoc. Prof. Sedat ŞAHİN - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University

Tarih Alan Editörü / Area Editor of History

Dr. Enes DEPE – Anadolu Üniversitesi/University

Türk Dili ve Edebiyatı Alan Editörü / Area Editor of Turkish Language and Literature

Doç. Dr./Assoc. Prof. Veysi SEVİNÇLİ – Iğdır Üniversitesi/University

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLE

Murat YILMAZ

- TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde 2007-2021 Arasında Demografik Yapının Değişimi** 1
The Change of Demographic Structure in TRC1, TRC2 and TRC3 Level-2 Regions Between 2007-2021 1

Fatma Yelda GEZİCİOĞLU, Mine BEŞEN YALÇIN, Özge USLUCA ERİM

- Bauhaus'tan Günümüze Çok Katlı Dokumalar - Yenilikçi Tasarımlar** 19
Multilayer Weavings from Bauhaus to Today - Innovative Designs 19

Aslı ERSOY

- Strategies and Barriers to Technological Innovation in the Hospitality Industry: A Qualitative Exploration** 35
Konaklama Endüstrisinde Teknolojik İnovasyona Yönelik Stratejiler ve Engeller: Nitel Bir Araştırma 35

Elif Pınar KILINÇ

- An Aesthetic Narrative Language from Local to Universal: Suha Arın with his Auteur Identity in Turkish Documentary Cinema** 54
Yerelden Evrensel Uzanan Bir Anlatım Dili: Türk Belgesel Sinemasında Auteur Kimliği İle Suha Arın 54

Veysel BABAHAÑOĞLU

- Syria in Türkiye-US Relations: Security, Terror and Strategic Dilemmas** 65
Türkiye-ABD İlişkilerinde Suriye: Güvenlik, Terör ve Stratejik İkilemler 65

Muhammet DAŞTAN

- The Role of Renewable Energy, Technological Innovation, and Human Capital on Environmental Quality in Türkiye: Testing the LCC Hypothesis with Smooth Structural Shifts** 76
Yenilenebilir Enerji, Teknolojik Yenilik ve Beşeri Sermayenin Türkiye'nin Çevre Kalitesi Üzerindeki Rolü: LCC Hipotezinin Yumuşak Yapısal Kırılmalarla Test Edilmesi 76

Şeyma DİNÇ, M. Fatih SANSAR

- Halifeliğin Kaldırılmasının İngiliz Basınına Yansımaları** 92
Repercussions of the Abolition of the Caliphate in the British Press 92

Nurcan AVŞİN, Büşra GAZİOĞLU

- Deliçay Nehri Havzasının Jeomorfolojik Özellikleri (Erciş, Van)** 106
Geomorphological Features of Deliçay River Basin (Erciş, Van) 106

Melike KARABACAK YILMAZ

- Tanzimat Sonrasında Katil Davaları, Cinayet Suçlusu Kadınlar ve Af Mekanizması** 120
Murder Cases, Female Offenders and the Amnesty Mechanism after the Tanzimat 120

Buğra GÖKCE

- Türkiye'de 2000 Yılı Sonrası Uygulanan Konut Politikaları ve Yaşanan Konut Sorununun Değişen Arz-Talep Dengeleri Üzerinden Değerlendirmesi** 135
An Evaluation of the Housing Policies Implemented and the Housing Problem from the Supply-Demand Change Perspective After 2000 in Türkiye 135

Enes CÖMERT

- Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Performans Denetimi* 153
Performance Audit of Local Governments in Türkiye 153

Nilgün BÜYÜKER GÜNGÖR

- Hız. Mûsâ-Hızır Kıssasının Bir Varyantı: Kerîm’in Zulüm Görünümlü Adalet Manzumesi* 169
A Variant of the Moses-Khidr Story: Kerim’s Poem of Justice Appearing Cruelty 169

Emrah YILMAZ

- Geç Dönem Osmanlı Toplumunda Teknoloji ve Kullanımına Dair Bazı Gözlemler* 183
Some Observation on the Technology and Use of Technology in Late Ottoman Society 183

Yasemin Yetkin, Fatih Kancınar, Halil İbrahim Özok

- Qualifications of the Ideal Tourism School Administrator: A RepGrid Review* 200
İdeal Turizm Okulu Yöneticisinin Nitelikleri: Bir RepGrid İncelemesi 200

DERLEME MAKALELERİ / COMPILATION ARTICLE

Veysi SEVİNÇLİ

- Adilcevaz Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar* 218
Contributions to the Compilation Dictionary from the Dialect of Adilcevaz 218

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr./Prof. Aleksandar KADIJEVIC	Belgrad Üniversitesi/University of Belgrade Sırbistan/Serbia
Prof. Dr./Prof. Ivan BALTA	Osijek Üniversitesi/University of Osijek, Hırvatistan/Croatia
Prof. Dr./Prof. Mehmet Şirin ÇIKAR	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Serbo RASTODER	Karadağ Üniversitesi/University of Montenegro, Karadağ/Montenegro
Prof. Dr./Prof. Süleyman Turduyevič KAYIPOV	Sincan Pedagoji Üniversitesi/Xinjiang Pedagogical University, Çin/China
Prof. Dr./Prof. Timur KOCAOĞLU	Michigan Üniversitesi/Michigan State University ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Liliana BOŞCAN	Bükreş Üniversitesi/University of Bucharest Romanya/Romania
Doç. Dr./Assoc. Prof. Tamer BALCI	Teksa Üniversitesi/The University of Texas, ABD/USA
Doç. Dr./Assoc. Prof. Vitaliy POZNAHİREV	Rusya Bilimler Akademisi/Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Dr. Salih Ahmad ABDULVEHHAB	Ezher Üniversitesi/University, Mısır/Egypt

Danışma Kurulu | Advisory Board

Prof. Dr./Prof. Abdülmecit NUREDİN	Uluslararası Vizyon Üniversitesi/International Vision University Makedonya/Macedonia
Prof. Dr./Prof. Fuat GÜLLÜPINAR	Anadolu Üniversitesi/University Türkiye
Prof. Dr./Prof. İbrahim Moh'd Mahmoud KOFAHİ	Ürdün Üniversitesi/Jordan University Ürdün/Jordan
Prof. Dr./Prof. Kemal YAKUT	Anadolu Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Mehmet AYGÜN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Orhan KILIÇ	Fırat Üniversitesi/University, Türkiye
Prof. Dr./Prof. Öztürk EMİROĞLU	Varşova Yunus Emre Enstitüsü/Warsaw Yunus Emre Institute, Polonya/Poland
Doç. Dr./Assoc. Prof. Emina BERBIC KOLAR	Osijek JJ Strossmayer Üniversitesi/JJ Strossmayer University in Osijek Hırvatistan/Croatia
Doç. Dr./Assoc. Prof. Nihada DELIBEGOVIC DZANIC	Tuzla Üniversitesi/ University of Tuzla Bosna Hersek/ Bosnia and Herzegovina
Doç. Dr./Assoc. Prof. Oqtay QULİYEV	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Azerbaycan/ Azerbaijan

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde 2007-2021 Arasında Demografik Yapının Değişimi

The Change of Demographic Structure in TRC1, TRC2 and TRC3 Level-2 Regions Between 2007-2021

Murat YILMAZ

Prof. Dr. Van Yüzüncü Yıl University, Department of Turkish and Social Sciences Education, Van, Türkiye
Prof. Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0007-7049-098X , e-posta: myilmazcog@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Yılmaz, M. (2024). *The Change of demographic structure in TRC1, TRC2 and TRC3 level-2 regions between 2007-2021*. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 65, 1-18.

Yılmaz, M. (2024). TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde 2007-2021 yılları arasında demografik yapının değişimi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 1-18.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 19 January / Ocak 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 27 June /Haziran 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65 **Pages/Sayfa:** 1-18.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Murat YILMAZ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Bu çalışmada TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde 2007-2021 döneminde demografik yapının değişimini incelenmiştir. Çalışmada TÜİK verilerinden yararlanılmış ve betimsel yöntem kullanılmıştır. TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgeleri Güneydoğu Anadolu (TRC) düzey-1 bölgesinde yer almaktadır. TRC1 düzey-2 bölgesi Gaziantep, Adıyaman ve Kilis illerini, TRC2 bölgesi Diyarbakır ve Şanlıurfa illerini ve TRC3 bölgesi ise Batman, Mardin, Şırnak ve Siirt illerini kapsamaktadır. Son yıllarda TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde nüfusun dar ve geniş aralıklı yaş yapısı değişmiş buna bağlı olarak ortanca yaş, bağımlılık oranı, yaşlanma endeksi ve potansiyel destek oranı gibi birçok niteliği de değişmiştir. Adı geçen bölgelerde son yıllarda çocuk nüfus oranı hızla azalmakta, çalışma çağındaki ve yaşlı nüfus oranı ise artmaktadır. TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde son yıllarda genç ve toplam bağımlılık oranı hızla azalırken yaşlı bağımlılık oranı ise yükselmektedir. Çalışmada incelenen düzey-2 bölgelerinde 2007-2021 döneminde nüfusun cinsiyet oranı yıllara göre genellikle yüksek çıkmış, ancak yaş gruplarına göre farklı değerler göstermiştir. Her üç düzey-2 bölgesinde yaş yapısının değişmesine bağlı olarak ortanca yaş da giderek artmaktadır. TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde son yıllarda nüfusun yaş yapısının değişimine bağlı olarak yaşlanma endeksi yükselmekte potansiyel destek oranı ise azalmaktadır. Özellikle TRC1 bölgesinde diğer iki bölgeye göre farklı bir demografik dönemin yaşandığı ve nüfustaki yaşlanmanın önemli düzeyde olduğu dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler

TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgeleri, demografik yapı, ortanca yaş, cinsiyet oranı, bağımlılık oranı yaşlanma endeksi.

Abstract

In this study, the change of demographic structure in TRC1, TRC2 and TRC 3 level-2 regions during the 2007-2021 period was examined. In the study, TUIK data was used and a descriptive method was used. TRC1, TRC2 and TRC 3 level-2 regions are located in the Southeastern Anatolia (TRC) level-1 region. TRC1 level-2 region covers Gaziantep, Adıyaman and Kilis provinces, TRC2 region covers Diyarbakır and Şanlıurfa provinces, and TRC3 region covers Batman, Mardin, Şırnak and Siirt provinces. In recent years, the narrow and wide-ranging age structure of the population in TRC1, TRC2 and TRC 3 level-2 regions has changed, and accordingly many characteristics such as median age, dependency ratio, aging index and potential support rate have changed. In the mentioned regions, the rate of child population has been decreasing rapidly in recent years, while the rate of working age and elderly population has been increasing. In the TRC1, TRC2 and TRC 3 level-2 regions, young and total dependency ratios have decreased rapidly in recent years, while the elderly dependency ratio has been increasing. In the level-2 regions examined in the study, the gender ratio of the population in the 2007-2021 period was generally higher than the years, but showed different values according to the age groups. In all three level-2 regions, the median age is gradually increasing due to the change in age structure. In the TRC1, TRC2 and TRC 3 level-2 regions, the aging index has been increasing due to the change in the age structure of the population in recent years, and the potential support rate has decreased. It is noteworthy that especially in the TRC1 region, a different demographic period is experienced compared to the other two regions and the aging of the population is at a significant level.

Keywords

TRC1, TRC2 and TRC3 level-2 regions, population development, total fertility rate, demographic structure, dependency rate.

Giriş

Nüfus sınırları belli olan bir alanda yaşayan insan sayısı olarak tanımlanmaktadır. Nüfusun miktarının yanı sıra herhangi bir yerdeki (kita, ülke, bölge, il vb.) gelişimi, coğrafi dağılışı, hareketleri ve demografik yapıdaki değişim, incelenmesi gereken önemli konular arasında başta gelir. Bir ülkede ya da bölgede nüfusun gelişim seyri, dağılışı ve hareketleri ile yapısı yapılacak kamu yatırımları ve istihdam-üretim planları arasında yakın bir ilişki olmak zorundadır. Örneğin nüfusu az olan bir bölge yakın geçmişte genellikle göç vermişse buraya yeni eğitim, sağlık yatırımları ve üretim tesisleri yapmak anlamsız olur. Çünkü burada (farklı yeni bir durum ortaya çıkmazsa) yakın gelecekte nüfus daha da azalacaktır. Yine demografik yapı ile yatırım, üretim ve istihdam planları arasında bir ilişki olmak zorundadır. Örneğin yaşlı nüfus oranının fazla olduğu bir bölge ile çocuk nüfus oranının fazla olduğu bir bölgenin demografik eksenli ihtiyaç ve öncelikleri farklıdır. Nüfusun gelişim seyri de bir bölgede yapılacak planlamalarda göz önünde bulundurulması gereken bir konudur (Tufan, 2014; Yılmaz, 2016; Yılmaz, 2021). Çünkü net göç hızı eksi olan bölgeler ile net göç hızı artı değerler alan bölgelerin nüfus artış hızları ve dolayısıyla ihtiyaçları farklılık göstermektedir.

2002 yılında yapılan yasal düzenleme ile Türkiye’de AB’ye uyum kapsamında istatistikî veri toplarken baz alınacak 12 düzey-1 bölgesi oluşturulmuştur. Düzey-1 bölgelerinin içinde 26 düzey-2 bölgesi ve düzey-2 bölgelerinin içinde 81 düzey-3 bölgesi (81 il) yer almaktadır¹.

Türkiye’deki 12 düzey-1 bölgesinden biri de Güneydoğu Anadolu (TRC) olup bu bölgenin içinde TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgeleri yer almaktadır. TRC1 düzey-2 bölgesinde Gaziantep, Adıyaman ve Kilis, TRC2 düzey-2 bölgesinde Şanlıurfa ve Diyarbakır, TRC3 düzey-2 bölgesinde ise Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak düzey-3 bölgeleri (illeri) yer almaktadır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi, günümüzde Türkiye’de toplam doğurganlık, kaba (ham) doğum ve doğal artış hızının en yüksek olduğu, kaba ölüm hızının ise en düşük olduğu bir bölge olarak, diğer 11 düzey-1 bölgesinden farklı bir demografik yapıya sahiptir. Fakat ülke ortalamasından farklı olmakla birlikte bu bölgede de son yıllarda adı geçen değişkenlerde bir değişim söz konusudur (Yılmaz, 2020) Ayrıca adı geçen bölgede son yıllarda net göç hızı genellikle eksi değerler almasına rağmen, doğal artışın fazla olmasına bağlı olarak nüfus artmaktadır. Nitekim 1990-2020 döneminde bölgenin nüfusu 5 milyon 158 binden 9 milyon 119 bine çıkmıştır (bölge nüfusu 30 yılda 3 milyon 961 bin artmıştır). Diğer bir ifade ile bölgenin nüfusu 30 yılda %76,8 ve yıllık %2,56 artmıştır. Ayrıca Güneydoğu Anadolu çocuk nüfus oranı en yüksek, çalışma çağı ve yaşlı nüfus oranı ise en düşük olan düzey-1 bölgesi olarak dikkat çekmektedir. Nitekim 2020 yılı verilerine göre %35 olan çocuk nüfus oranı ile Güneydoğu bu değerlerin en yüksek, %61 olan çalışma çağı ve %5,1 olan yaşlı nüfus oranı ile bu değerlerin en düşük olduğu düzey-1 bölgesiydi (Yılmaz, 2021). Şüphesiz bu bölgenin içinde yer alan TRC1, TRC2 ve TRC3 bölgeleri de 26 düzey-2 bölgesi içinde nüfus gelişimleri ve demografik yapıları açısından diğer birbirlerinden ve geri kalan 23 bölgeden ayrılmaktadırlar.

1. Literatür Taraması

Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve dolayısıyla bu bölgede yer alan düzey-2 bölgelerinde nüfus, göç, kentleşme, toplam doğurganlık hızı, demografik yapı, sağlık, eğitim ve istihdam gibi konuları inceleyen çok sayıda bilimsel çalışma yapılmış ve bazı raporlar hazırlanmıştır. Özellikle göç, kentleşme, toplam doğurganlık hızı, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi çok sayıda faktörün demografik yapı ile yakın bir ilişkisi olduğu için bu konularda yapılmış bazı çalışmalara aşağıda kısaca değinilmiştir.

Özdemir’in yaptığı (2003) ‘The Effect of Rural-to-Urban Migration on The Status of Women in Turkey’ adlı çalışmada göçün kadının toplam doğurganlık hızı, istihdam, eğitim ve evlilik gibi çok sayıda davranışını etkilediği tespit edilmiştir. Kırsaldan kente göçün kadının statüsünü yükselttiği, toplam doğurganlık hızını azalttığı ve güvenliğini artırdığı tespit edilmiştir. Araştırmaya göre göçle kırsaldan kente gelen kadınların toplam doğurganlık hızının kentli kadınlara göre daha yüksek olmakla birlikte zamanla azaldığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca göçle kente gelen kadınlarda istihdamın kırsalda oldukları döneme göre azaldığı da belirtilmiştir.

Koç, Hancıoğlu ve Çavlin tarafından (2008) yapılan ‘Demographic Differentials and Demographic Integration of Turkish And Kurdish Population in Turkey’ adlı çalışmada, Türkiye’de Kürtlerin doğuda yoğunlaştığı, doğu dışında batı bölgesinde nispeten önemli bir sayıya ulaştığı ve ülke nüfusunun yaklaşık %14,4’ünü oluşturduğu, ayrıca Kürt kadınlarda toplam doğurganlık hızının 4,07 olduğu, bu değerlerin Türk kadınlarda 1,88 olup oldukça düşük olduğu, bebek ve çocuk ölüm hızının Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu’da daha yüksek olduğu, Kürt kadınların Türk erkeklerle evlenme oranı %14’leri bulurken Türk kadınlarda Kürt erkeklerle evlenme oranının son derece düşük (%2,5) olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca doğurganlık hızı, bebek ve çocuk ölümleri ile nüfus artış hızı incelendiğinde, Türkiye’de Türk nüfus ile Kürt nüfusun farklı demografik süreçleri yaşadığı ve Kürt nüfusa ait bazı verilerin (2003) ülke geneline ait 1980’lerdeki verilerle aynı olduğu, yani bu nüfusun ülke genelinde ve Türk nüfusta yaşanan demografik geçişi oldukça geriden takip ettiği belirtilmiştir.

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan (2008) ‘Türkiye’de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000)’ adlı çalışmada belirtilen süreçte özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde dışarıya verilen göçün fazla olduğu ve buna bağlı olarak net göç hızının sürekli eksi değerler aldığı, göç nedenlerinin ise kırsaldaki iticilikler ve kentlerdeki çekicilikler olduğu belirtilmiştir. Tarımda verimin az olması, işsizlik, bazı hane halklarının elinde tarım arazisinin (toprağın) olmaması, sosyal çatışmalar, eğitim, sağlık ve ulaşım olanaklarının azlığı gibi etkenler kırsaldaki iticilikler iken iş olanakları, eğitim, sağlık ve ulaşım

¹2002/4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı: Bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve Avrupa Birliği Bölgesel İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistikî veri tabanı oluşturulması amacıyla ülke çapında İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırmasının tanımlanmasına ilişkin ekli kararın yürürlüğe konulması; Devlet Bakanlığının 12/08/2002 tarihli 1400 sayılı yazısı üzerine, Bakanlar Kurulu’na 28/08/2002 tarihinde kararlaştırılmıştır.

olanaklarının iyi olması, güvenlik gibi etkenler kentlerdeki çekiciliklerdir. Ayrıca bu çalışmada 1980-2000 döneminde bölgede terörün de kırsaldan büyük göçlerin yaşanmasına neden olduğuna vurgu yapılmıştır.

Yüceşahin ve Özgür tarafından (2008) yapılan 'Regional Fertility Differences in Turkey: Persistent High Fertility in Southeast' isimli çalışmada Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde toplam doğurganlık hızının ülke geneline göre oldukça yüksek olduğu, bu durumun eğitim seviyesi, 1980'lerde başlayan ve uzunca bir dönem devam eden çatışma süreci (PKK'nın neden olduğu) ve kadının toplumsal konumu gibi çok sayıda etkenden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışmada özellikle Doğu ve Güneydoğuda okuryazarlık oranının genel olarak düşük olmasının ve özellikle kadın nüfusta daha düşük olması, ana dili Kürtçe olan kadınlarda doğum kontrol yöntemleri konusunda bilgi edinmenin ve bu yöntemlere başvurmanın düşük düzeyde kalmasına neden olduğu belirtilmiştir. Belirtilen nedenlerden dolayı, Türkiye'nin adı geçen bölgelerinde yer alan çok sayıda ilde demografik sürecin ülke genelinde göre geride olmasına neden olduğu belirtilmiştir.

Adalı tarafından yapılan (2009) 'Tempo Effects on Period Fertility in Turkey: A Study from Turkey Demographic and Health Surveys' isimli çalışmada Türkiye'de toplam doğurganlık hızının azaldığı ve bunun bölgelere, yaş gruplarına ve eğitim durumuna göre de farklılaştığı tespit edilmiştir. Özellikle Doğu Anadolu'da yüksek olan toplam doğurganlık hızının, Batı Anadolu'da ise en düşük düzeyde olduğuna vurgu yapılmıştır. Yine ülke genelinde düşen ortalama toplam doğurganlık hızı değerinin ortalama çocuk doğurma yaşında yükselmeler yaşandığına dikkat çekilmiştir.

Eryurt ve Ergöçmen tarafından yapılan (2009) 'Ebeveyn Eğitiminin Doğurganlık Üzerindeki Etkisi' adlı çalışmada eğitimin doğurganlığa etkisinin yanı sıra birinci, ikinci ve sonraki çocukları sahip olma zamanına da etkisi incelenmiştir. Genellikle evlenenlerin ilk iki yıl içinde çocuk sahibi olduğu ve eğitilmiş babaların olduğu ailede bu sürenin genellikle bir yıl olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada ilk çocuğa sahip olmada eğitilmiş babanın etkisinin olduğu bunun dışında annenin, annenin ebeveyni gibi etkenlerin etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca ikinci ve sonrasındaki çocuğa sahip olmada ise anne babası eğitilmiş annelerde belirgin bir etkinin olduğu, anne ve babası eğitimsiz olan annelerin sonraki çocuklara daha kısa süre içinde sahip oldukları tespit edilmiştir. Yani genel olarak annenin, babanın, aile ve sosyal çevrelerin eğitim seviyesi yükseldikçe doğurganlık hızı azalmaktadır.

Kalkınma Bakanlığı (2014) tarafından yayınlanan 'Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi' adlı çalışma oldukça kapsamlı olup adı geçen çalışmada bu çalışmanın konusuyla ilgili, göç, bölgesel demografik farklılıklar ve bölgesel kaynaklara göre istihdam gibi konulara değinilmiştir. Türkiye'nin kuzeyinden, doğusundan ve güneydoğusundan batı bölgelerine yapılan göçlerin bölgeler arası nüfus yoğunluğu farkı, demografik yapı farkı doğurduğu ve buna bağlı olarak bazı bölgelerde yığılma ve işsizlik oluştuğu, göç veren bölgelerde ise kaynakların yeteri kadar kullanılmadığına vurgu yapılmıştır.

Karacadağ Kalkınma Ajansı (2015) tarafından yapılan 'TRC2 Bölge Planı: 2014-2023' adlı çalışmada adı geçen bölgede son yıllarda net göç hızının eksi değerler aldığı, bölge illerinin kendi kırsallarından göç aldığı, ancak daha fazla miktarda bir göçü farklı bölgelere verdiği, TRC2 bölgesinin %20 civarındaki nüfus artış hızı ile bu değer en yüksek olduğu düzey-2 bölgesi olduğuna ve bölgedeki kentlere yönelen göçün kentsel alt yapıyı zorladığına ve bu nedenle kentlerin hızlı ve dengesiz büyüdüğüne vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu çalışmada, 25 yaş altı nüfusun bölge nüfusunun yaklaşık %59'unu oluşturduğu ve bölgede genç nüfus oranının yüksek yaşlı nüfus oranının ise düşük olduğuna dikkat çekilmiştir.

Dicle Kalkınma Ajansı (2015) tarafından hazırlanan 'TRC3 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı' adlı çalışmada bölgede toplam doğurganlık hızının yüksek olduğu, işsizlik ve özellikle genç işsizliğin fazla olduğu ve net göç hızının genellikle eksi değerler aldığı, sağlık ve eğitim altyapısının yetersiz olduğu ve nitelikli sağlık çalışanı sayısının az olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu çalışmada ayrıca TRC3 bölgesinde nüfus artış hızının adı geçen bölgenin de içinde yer aldığı TRC düzey-1 bölgesine göre daha düşük olduğu belirtilmiştir. Şüphesiz bu durum doğal artış hızının yüksek olduğu TRC3 düzey-2 bölgesinde dışarıya verilen göçün fazlalığından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada ayrıca bölgede okul öncesinden orta öğretime kadar tüm kademelerde okullaşma oranının ülke ortalamasının altında olduğu ve özellikle kız çocukları aleyhine cinsiyet eksensizliklerin oldukça fazla olduğuna dikkat çekilmiştir.

İpekyolu Kalkınma Ajansı (2015) tarafından yapılan 'TRC1 Düzey-2 Bölgesi'nin 2014-2023 Bölge Planı' adlı çalışmada demografik yapıdaki değişim, bölgedeki göç hareketleri, istihdam, sanayi üretimi, bitkisel-hayvansal üretim, ulaşım ve turizm gibi birçok konu ele alınmıştır. Bu çalışmada TRC1 bölgesinde yer alan Gaziantep ilinin çevre illerden göç aldığına, daha az gelişmiş Adıyaman ve Kilis illerinin ise dışarıya göç verdiğine ve özellikle 2011'den sonra bölge illerine gelen Suriyeli nüfusun istihdama etkileri üzerinde durulmuştur.

Aydın, Aslantaş-Bostan ve Özgür (2018) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'de toplam doğurganlık hızının mekânsal veri teknikleri ile dağılımı ve modellenmesi yapılmış olup bu çalışmada özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ana dili Kürtçe olan ve okuryazarlık oranı düşük kadın nüfusta toplam doğurganlık hızının yüksek olduğu, kentlerde ve eğitim seviyesinin nispeten yüksek olduğu kadınlar arasında ise bu oranın düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada adı geçen bölgelerde kadının toplum ve ailedeki konumunu (yerini) etkilemesi, geleneksel olarak özellikle erkek çocuk sayısının fazla olmasının istenmesi ve ailelerin toplum içinde söz sahibi ve statü sahibi olmaları gibi çok sayıda etkenin toplam doğurganlık hızının yükselmesine neden olduğu belirtilmiştir.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün 5 yılda bir yaptığı Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmasının sonuncusu olan 2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması'nda toplam doğurganlık hızının halen doğuda ve güneyde ülke ortalamasına göre yüksek olduğu ve bu bölgelerde gebeliği önleyici yöntemlere başvurma düzeyinin ülke ortalamasından düşük olduğu belirtilmiştir. Yine bu çalışmada Kuzeydoğu, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan 15-49 yaş aralığındaki kadınların 12 düzey-1 bölgesi içinde en düşük lise mezunu oranına sahip olduğu ve bu bölgelerde eğitime ulaşma zorluğunun yüksek olduğu belirtilmiştir.

Sertkaya Doğan tarafından (2019) yapılan çalışmada, Türkiye’de toplam doğurganlık hızının düzey-1 bölgeleri ölçeğinde sosyo-ekonomik değişkenler çerçevesinde analizi yapılmış olup özellikle kadın eğitiminin ve istihdamının daha yüksek oranlarda olduğu bölgelerde, toplam doğurganlık hızının düşük olduğu, buna karşın kadın istihdamının ve eğitim seviyesinin düşük olduğu bölgelerde ise toplam doğurganlık hızının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Yılmaz (2020) tarafından yapılan ve Türkiye’deki İBBS düzey-1 bölgelerini nüfus gelişimi, kentleşme oranı, toplam doğurganlık hızı, kaba doğum-ölüm hızı, demografik yapı, evlenme-boşanma hızı, ortalama hanehalkı büyüklüğü ve eğitim durumu gibi birçok farklı değişken açısından inceleyen çalışmada bu çalışmanın alanını oluşturan Güneydoğu Anadolu bölgesinde net göç hızının son yıllarda eksi değerler aldığı, buna rağmen bölgede nüfusun arttığı, kaba doğum, kaba ölüm ve toplam doğurganlık hızının azaldığı ve buna bağlı olarak demografik yapının değişmeye başladığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu bölgede toplam doğurganlık hızının ülke geneline göre yüksek olduğu ve buna bağlı olarak 12 bölge içinde Güneydoğu Anadolu’nun en yüksek çocuk nüfus ve bağımlılık oranına ve en düşük yaşlı nüfus oranı sahip olduğu sonucu ortaya çıkarılmıştır.

Yılmaz (2021) tarafından yapılan çalışmada Cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye’de nüfusun gelişimi, uluslararası ve iç göçler incelenmiş, ayrıca nüfusun yapısı, kentleşme oranı, eğitim durumu gibi bazı niteliklerin son dönemdeki değişimi ve bu niteliklerin bölgesel farklılığı üzerinde durulmuştur. Adı geçen çalışmada bölgede eğitim seviyesinin ve kentleşme oranının düşük olduğu, ortalama hane halkı değerinin ülke ortalamasına göre büyük olduğu tespit edilmiştir.

Yılmaz (2024) tarafından yapılan çalışmada TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde nüfusun 2007-2023 arasındaki gelişimi ve nüfus gelişimine etki eden toplam doğurganlık hızı, kaba doğum ve kaba ölüm hızı, net göç hızı gibi faktörler incelenmiştir. Çalışmada üç düzey-2 bölgesinde son yıllarda toplam doğurganlık ve kaba doğum hızının giderek azaldığı ve net göç hızının ise genellikle eksi değerler aldığı ortaya çıkarılmıştır. Yine üç bölgede de son yıllarda net göç hızının genellikle eksi değerler almasına rağmen doğal artış hızının nispeten fazla olmasından dolayı nüfus genellikle (bazı yıllara istisnai olarak azalma görülmüştür) artmıştır. Ayrıca nüfus gelişimine etki eden faktörlerin son dönemdeki değişimi incelendiğinde, önümüzdeki yıllarda TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde nüfus artış hızının giderek azalacağı öngörülmüştür.

2.Amaç, Veri ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yer alan düzey-2 bölgelerinde son yıllarda demografik yapıda meydana gelen değişimi ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle çalışmada dar aralıklı yaş yapısı, geniş aralıklı yaş yapısı, nüfus piramitleri, ortanca yaş, cinsiyet oranı, bağımlılık oranı, yaşlanma endeksi ve potansiyel destek oranı gibi çok sayıda farklı değişken incelenmiştir. Nüfus gelişimi, kaba doğum, kaba ölüm ve toplam doğurganlık hızı ve göç gibi konular farklı bir çalışmamızda (Yılmaz, 2024) incelendiği için o konulara bu çalışmada yer verilmemiştir.

Bu çalışmada çeşitli değişkenlerin zamansal değişimi incelenmiştir. Bu nedenle çalışma nicel bir araştırma özelliği taşımaktadır. Çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu’nun verileri kullanılmıştır.

3.Bulgular

3.1.TR C1, TR C2 ve TR C3 Düzey-2 Bölgelerinde Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Yapısının 2007-2021 Yılları Arasındaki Değişimi

Demografik yapının temel nitelikleri yaş ve cinsiyet özellikleridir. Bu nedenle nüfusun yaş ve cinsiyet yapısının zamansal değişimi incelenmesi gereken önemli bir konudur. Bu çalışmada önce nüfusun dar aralıklı yaş yapısı ve buna bağlı olarak oluşan nüfus grafikleri incelenecek daha sonra ortanca yaş, cinsiyet oranı ve geniş aralıklı yaş yapısı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan bağımlılık oranları üzerinde durulacaktır. Ayrıca emeklilik çağındaki nüfus ile çalışma çağındaki nüfus arasındaki orantıyı ortaya koyan potansiyel destek oranı ve her 100 çocuğa karşılık 60+ yaşın üzerinde kaç kişi düştüğünü ortaya koyan yaşlanma endeksi üzerinde (Tufan, 2014) de durulacaktır. Çalışmada öncelikle her düzey-2 bölgesine ait veriler incelenecek daha sonra bölgelerin demografik yapılarının zaman içindeki değişimi ve bölgeler arası kıyaslamalar yapılacaktır.

3.1.1.TR C1, TR C2 ve TR C3 Düzey-2 Bölgelerinde Nüfusun Dar Aralıklı Yaş Yapısının 2007-2021 Yılları Arasındaki Değişimi

Nüfusun dar aralıklı yaş yapısı son dönemde doğurganlık hızındaki değişimi de ortaya koyduğu için önemli bir veridir. TRC1 bölgesinde 2007 yılında toplam nüfus içinde en büyük paya sahip yaş grubu %12 ile 5-9 olup bu yaş grubunu %11,4 ile 0-4 yaş grubu ve %11,2 ile 10-14 yaş grubu izlemekteydi (Tablo 1). TRC1 bölgesinde en büyük paya sahip yaş grubunun 0-4 değil de 5-9 olması aslında 2007 yılı itibarıyla doğurganlık hızının azaldığı göstermektedir. 5-9 yaş grubundan daha büyük yaş gruplarına doğru gidildikçe ilgili yaş grubunun toplam nüfus içindeki payının giderek azaldığı görülmektedir (Tablo 1).

TRC2 düzey-2 bölgesinde, 2007’de toplam nüfus içinde en büyük paya sahip yaş grubu %13 ile 0-4 iken bunu %12,9 ile 10-14 ve %12,3 ile 5-9 yaş grubu izlemekteydi (Tablo 1). Bu bölgede 2007’de 0-4 yaş grubunun en büyük paya sahip olması doğurganlığın yüksek olduğunu göstermektedir. TRC2 bölgesinde 2007’de 0-4 yaş grubundan yukarı doğru çıkıldıkça yaş grubunun toplam nüfus içindeki payının giderek azaldığı görülmektedir (Tablo 2).

2007 yılında TRC3 düzey-2 bölgesinde, toplam nüfus içinde en büyük paya sahip yaş grubu %14,9 ile 5-9 olup bu yaş grubunu %13,6 ile 10-14 ve %13,5 ile 0-4 yaş grubu izlemektedir (Tablo 3). Bu bölgede de TRC1 bölgesi gibi en büyük paya sahip yaş grubunun 5-9 olması aslında bölgede kaba doğum hızının 2007’de azalma eğilimine girdiğini göstermektedir. 5-9 yaş grubundan yukarı doğru yaş gruplarının payı giderek azalmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1.

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Nüfusun 2007 Yılındaki Dar Aralıklı Yaş Yapısı, Kaynak: TÜİK Verileri.

Yaş Grubu	TRC1				TRC2				TRC3			
	Erkek	Kadın	Toplam	Oran (%)	Erkek	Kadın	Toplam	Oran (%)	Erkek	Kadın	Toplam	Oran (%)
0-4	132386	125647	258033	11,4	133510	126837	260347	13,5	200077	188437	388514	13
5-9	138629	132464	271093	12	146587	140604	287191	14,9	218609	207360	425969	12,3
10-14	129688	123204	252892	11,2	134562	127461	262023	13,6	198209	187325	385534	12,9
15-19	117561	111944	229505	10,1	109297	103287	212584	11	172388	165049	337437	11,3
20-24	91680	105595	197275	8,7	98898	80679	179577	9,3	125435	137951	263386	8,8
25-29	102334	103683	206017	9,1	85028	86039	171067	8,9	129624	135980	265604	8,9
30-34	87744	87377	175121	7,7	62772	62476	125248	6,5	105014	103489	208503	7
35-39	72117	68431	140548	6,2	50529	46705	97234	5,1	81906	77666	159572	5,3
40-44	63778	47802	123992	5,5	41639	38152	79791	4,1	72082	67984	140066	4,7
45-49	47534	39987	95336	4,2	27540	26793	54333	2,8	49304	51610	100914	3,4
50-54	39844	34493	79831	3,5	23058	24671	47729	2,5	39809	39856	79665	2,7
55-59	32035	26636	66528	3	16725	21346	38071	2	29897	34781	64678	2,2
60-64	23110	26636	49746	2,2	12772	15907	28679	1,5	22127	26453	48580	1,6
65-69	18302	22337	40639	1,8	11907	14038	25945	1,3	18369	21766	40135	1,4
70-74	13563	16878	30441	1,3	10007	11532	21539	1,1	13754	17549	31303	1,1
75-79	10396	13619	24015	1,1	7076	10500	17576	0,9	9046	14433	23479	0,8
80-84	4429	8288	12717	0,6	3244	6668	9912	0,5	4344	8502	12846	0,4
85-89	1197	3538	4735	0,2	1159	3017	4176	0,2	1380	3360	4740	0,2
90+	640	2138	2778	0,1	767	2005	2772	0,1	842	2046	2888	0,1
Toplam	1126967	1134275	2261242	100	977077	948717	1925794	100	1492216	1491597	2983813	100

Kaynak: TÜİK verileri/Hesaplama: Yazar

TRC1 düzey- bölgesinde, nüfusun 2021 yılındaki dar aralıklı yaş yapısına bakıldığında, en büyük paya sahip yaş grubunun %10,8 ile 5-9 olduğu görülmektedir. Bu yaş grubunu %10,1 ile 10-14 ve %9,7'yle 0-4 yaş grubu takip etmekteydi (Tablo 2). TRC1 bölgesinde 2007 ve 2021 yılında en büyük paya sahip yaş grubunun 5-9 olduğu fakat bunu takip eden yaş grubu 2007'de 0-4 iken 2021'de 10-14 olmuştur. Öte yandan bölgede 2007'de 0-4, 5-9 ve 10-14 yaş gruplarının payları sırasıyla %11,4; %12 ve %11,2 iken 2021'de bu paylar sırasıyla %9,7; %10,8 ve %10,1 olmuştur (Tablo 1-2). Verilerden de anlaşılacağı üzere bölgede 14 yılda toplam doğurganlık hızı ve ham doğum hızının azalmasına bağlı olarak alt yaş gruplarının toplam nüfus içindeki payı azalmıştır (Yılmaz, 2024). Aynı süreçte üstte yer alan yaş gruplarının payı ise artmıştır. Örneğin 2007'de 65-69 ve 70-74 yaş gruplarının payı sırasıyla %1,8 ve %1,3 iken bunların payı 2021'de %2,4 ve %1,8 olmuştur (Tablo 1-2). Bu veriler bölgede ortanca yaşın yükseldiğini de göstermektedir.

TRC2 düzey bölgesinde, 2021 yılında toplam nüfusta en büyük paya sahip yaş grubu %12,4 ile 5-9 olup bunu %12,3 ile 0-4 ve %11 ile 10-14 yaş grupları takip etmekteydi (Tablo 5). Bölgede 2007 yılında ise en büyük paya sahip yaş grubu %13 ile 0-4 olup bunu %12,9 ile 10-14 ve %12,3 ile 5-9 yaş grupları takip etmekteydi (Tablo 2). Verilerden de anlaşılacağı üzere hem en büyük paya sahip yaş grubu değişmiş hem de 14 yılda 0-4, 5-9 ve 10-14 yaş gruplarının payı azalmıştır (Tablo 1-6). Bunun nedeni yukarıda da belirtildiği gibi kaba doğum ve toplam doğurganlık hızlarının azalmasıdır (Yılmaz, 2024). Buna bağlı olarak üst kısımlarda yer alan yaş gruplarının payı artmıştır. Nitekim 65-69 yaş grubunun payı 2007'de %1,4 iken 2021'de %1,7'ye çıkmış aynı süreçte 70-74 yaş grubunu payı da %1,1'den %1,2'ye çıkmıştır (Tablo 1-6).

TRC3 düzey-2 bölgesinde, 2021'de toplam nüfus içinde en büyük paya sahip yaş grubu %11,4 ile 5-9 olup bunu %11,2 ile 0-4 ve %10,8 ile 10-14 yaş grupları takip etmektedir (Tablo 6). Adı geçen bölgede 2007'de de en büyük paya sahip yaş grubu %14,9 ile 5-9'du. 2007'de pay bakımından ikinci sırada gelen yaş grubu 10-14 iken 2021'de bu yaş grubu 5-9 olmuştur (Tablo 3-6). Öte yandan TRC3 bölgesinde 0-4, 5-9 ve 10-14 yaş gruplarının paylarının 14 yılda önemli ölçüde azaldığı görülmektedir. Nitekim bu süreçte 0-4 grubunun payının %13,5'ten %11,2'ye; 5-9 yaş grubunun payının %14,9'dan %11,4'e ve 10-14 yaş grubunun payının ise %13,6'dan %10,8'e indiği anlaşılmaktadır (Tablo 10-13). Bu durumun temel nedeni kaba doğum ve toplam doğurganlık hızının azalmasıdır. Bölgede, 14 yılda üstte yer alan yaş gruplarının payı artmış olup 65-69 yaş grubunun 2007'de 1,3 olan payı 2021'de %1,8'e çıkmış, aynı süreçte 70-74 yaş grubunun payı da %1,1'den %1,3'e çıkmıştır (Tablo 10-13). Yukarıda da belirtildiği gibi bu veriler bölgede ortanca yaşın giderek yükseldiğini göstermektedir.

Tablo 2.

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Nüfusun 2021 Yılındaki Dar Aralıklı Yaş Yapısı

Yaş Grubu	TRC1				TRC2				TRC3			
	Erkek	Kadın	Toplam	Oran (%)	Erkek	Kadın	Toplam	Oran (%)	Erkek	Kadın	Toplam	Oran (%)
0-4	144767	138255	283022	9,7	249617	237038	486655	12,3	135306	129853	265159	11,2
5-9	160063	153128	313191	10,8	249387	237768	487155	12,4	138571	132033	270604	11,4
10-14	149199	143082	292281	10,1	221387	212447	433834	11	130625	125109	255734	10,8
15-19	132689	126229	258918	8,9	199163	188002	387165	9,8	127664	121462	249126	10,5
20-24	121755	120708	242463	8,3	169877	170080	339957	8,6	119039	112724	231763	9,8
25-29	112924	112861	225785	7,8	167185	167024	334209	8,5	116840	108880	225720	9,5
30-34	109394	105978	215372	7,4	152533	146819	299352	7,6	96083	88153	184236	7,8
35-39	106433	100961	207394	7,1	126458	122785	249243	6,3	72515	69340	141855	6
40-44	102060	97172	199232	6,9	114302	113044	227346	5,8	68557	69182	137739	5,8
45-49	81804	79476	161280	5,6	87623	87071	174694	4,4	51123	51307	102430	4,3
50-54	64175	59622	123797	4,3	66179	62782	128961	3,3	38251	36469	74720	3,2
55-59	60692	58511	119203	4,1	64696	62967	127663	3,2	36131	33836	69967	3
60-64	39462	41313	80775	2,8	38316	42118	80434	2	21295	22105	43400	1,8
65-69	33916	36112	70028	2,4	32369	33994	66363	1,7	19706	22089	41795	1,8
70-74	22995	27791	50786	1,8	20437	27133	47570	1,2	12051	17427	29478	1,3
75-79	13511	18181	31692	1,1	12411	17500	29911	0,8	7923	11063	18986	0,8
80-84	7611	11794	19405	0,7	6933	11528	18461	0,5	5116	7812	12928	0,6
85-89	3324	5892	9216	0,3	3221	6591	9812	0,3	2591	4545	7136	0,3
90+	1057	3509	4566	0,2	1109	4499	5608	0,1	1061	3808	4869	0,2
Toplam	146783	144057	290840	100	198320	195119	393439	100	120044	116719	236764	100
	1	5	6		3	0	3		8	7	5	

Kaynak: TÜİK verileri/Hesaplama: Yazar

3.1.2. TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Nüfus Piramitlerinin 2007-2021 Yılları Arasındaki Değişimi

Nüfus grafikleri demografik açıdan incelenmesi gereken önemli göstergelerdendir. Çünkü nüfus grafikleri bir yaş grubunda kadın-erkek sayısı arasındaki orantıyı ve bir cinsiyetteki yakın yaşlar arasındaki nüfus farkını daha iyi ortaya koymaktadır (Tandoğan, 1998; Tümertekin ve Özgüç, 2011). TRC1 düzey-2 bölgesinin 2007'deki nüfus piramidi 5-9 yaş grubundan yukarı doğru daralmaktadır. Yine 0-4 yaş grubu da 5-9 yaş grubundan daha az yer kaplamaktaydı. Öte kadın nüfusta 5-9 yaş grubundan yukarı doğru düzenli bir şekilde daralan piramidin erkek tarafında ise 20-24 yaş grubunun 25-29 yaş grubuna göre daha az olduğu dikkat çekmektedir (Şekil 1). Bu durumun ilgili yaş grubundaki erkeklerin bölge dışına iş ve eğitim gibi amaçlarla göçle girmeye oranının diğer yaş gruplarına göre daha fazla olması ile açıklanabilir. Ayrıca bölgede, 20-24 yaş grubundaki kadın sayısının aynı yaş grubundaki erkek sayısından fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bu durumun bölgeye özellikle 20-24 yaş grubunda göçle gelen üniversite öğrencisi kadın sayısının fazla olması ile alakalı olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim 15-19 yaş grubunda erkek sayısı kadın sayısından 5.617 kişi fazla iken 20-24 yaş grubunda kadın sayısı erkek sayısından yaklaşık 13.915 fazladır. 25-29 yaş grubunda ise kadın sayısı erkek sayısından sadece 1.349 fazladır. Elimizde veri olmamasına rağmen özellikle 20-24 yaş grubunda kadın sayısının erkek sayısından oldukça fazla olmasının nedeninin bölgedeki Gaziantep, Adıyaman ve Kilis illerinde yer alan üniversitelerde okuyan öğrencilerden kadın olanların daha fazla olması olduğu tahmin edilmektedir.

TRC2 düzey-2 bölgesinin 2007'deki nüfus piramidi TRC1 bölgesinin piramidine benzer olmakla birlikte TRC2 bölgesinde 5-9 yaş grubundan tavana doğru daralmanın daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu durumun nedeni bu bölgede ortanca yaşın TRC1 bölgesinden küçük olmasıdır. Bu bölge nüfusunda 0-4 yaş grubunun payı 5-9 yaş grubuna göre daha azdır. TRC2 bölgesinde 20-24 yaş grubunda kadın sayısı erkek sayısına göre daha fazladır. Ayrıca bu yaş grubundaki erkek sayısı 25-29 yaş grubundaki erkek sayısına göre de daha azdır (Şekil 2). Bunun nedeninin hem erkek nüfusun bölge dışına göçü hem de bu yaş grubunda özellikle üniversite öğrencisi olan kadınların fazla olması olduğu şeklinde tahmin edilmektedir. Çünkü 15-19 yaş grubunda erkek sayısı yaklaşık 172 bin iken 20-24 yaş grubunda bu sayının 125 bine düştüğü, dolayısıyla bu durumun 20-24 yaş grubunda yer alan erkeklerin bölge dışına yaptığı işçi göçünden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Öte yandan 15-19 yaş grubunda erkek sayısı yaklaşık 172 bin kadın sayısı da yaklaşık 165 bin iken 20-24 yaş grubunda erkek sayısı 125 bin kadın sayısı ise 138 bin civarındadır. Bu durum da hem erkeklerin bölge dışına göçü hem de kadınların bölgeye göçü ile açıklanabilir. Çünkü bir üst yaş grubu olan 25-29 yaş grubunda erkek sayısı yaklaşık 130 bine çıkarken kadın sayısı ise yaklaşık 136 bine inmektedir.

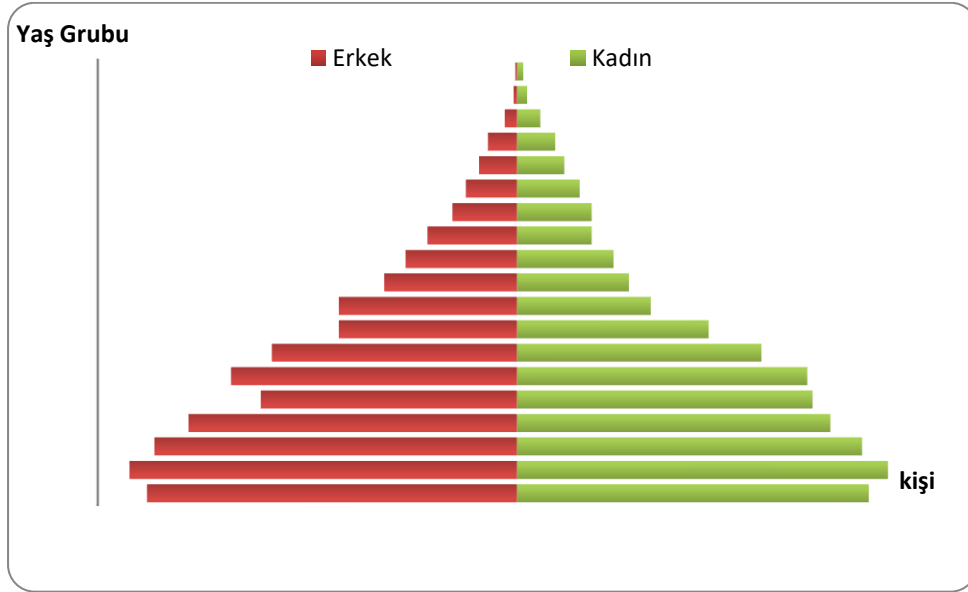
TRC3 düzey-2 bölgesinin 2007'deki nüfus piramidi yukarıda bahsedilen diğer iki bölgede olduğu gibi 5-9 yaş grubundan tavana doğru daralmaktaydı. Bu bölgede 0-4 yaş grubunun alanı 5-9 yaş grubuna göre daha dardır. Diğer iki bölgede 20-24 yaş grubunda erkek nüfusun azlığından kaynaklı asimetriklik bu bölgede ise kadın nüfusun azlığından dolayı söz konusudur (Şekil 3). Bu durumun nedeninin TRC3 bölgesinde 20-24 yaş aralığındaki kadınlardan bölge dışında üniversite okuyanların ve evlilik yoluyla bölge dışına göç edenlerin fazla olmasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir. Çünkü 15-19 yaş grubunda 103 bin kadın varken 20-24 yaş grubunda bu sayı 80 bine inmekte ve 25-29 yaş grubunda tekrar 86 bine çıkmaktadır. Öte yandan TRC3 bölgesinde asker varlığına bağlı olarak 20-24 yaş grubunda erkek sayısının nispeten fazla olduğu ve bu yaş grubunda 99 bin civarında olan erkek sayısının 25-29 yaş grubunda yaklaşık 85 bine indiği görülmektedir.

TRC1 düzey-2 bölgesinde, 2021 nüfus piramidinin kabaca 5-9 yaş grubundan yukarı doğru tedrici bir şekilde daraldığı ve 2007 piramidi ile kıyaslandığında 20 yaş üstü kısımda belirgin bir genişlemenin olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 1-4). Bu durum bölgede toplam doğurganlık ve kaba doğum hızının giderek azalması ve ortanca yaşın yükselmesi ile alakalıdır (Yılmaz, 2024). TRC1 bölgesinin nüfus piramidinde 2007'de görülen 20-24 yaş grubundaki erkek sayısının bir önceki ve bir sonraki yaş grubuna

göre belirgin şekilde az olma durumu ise 2021'de daha az belirgindir. Bu durum genç erkek nüfusun bölge dışına göçünde belirgin bir azalma olduğu şeklinde yorumlanabilir.

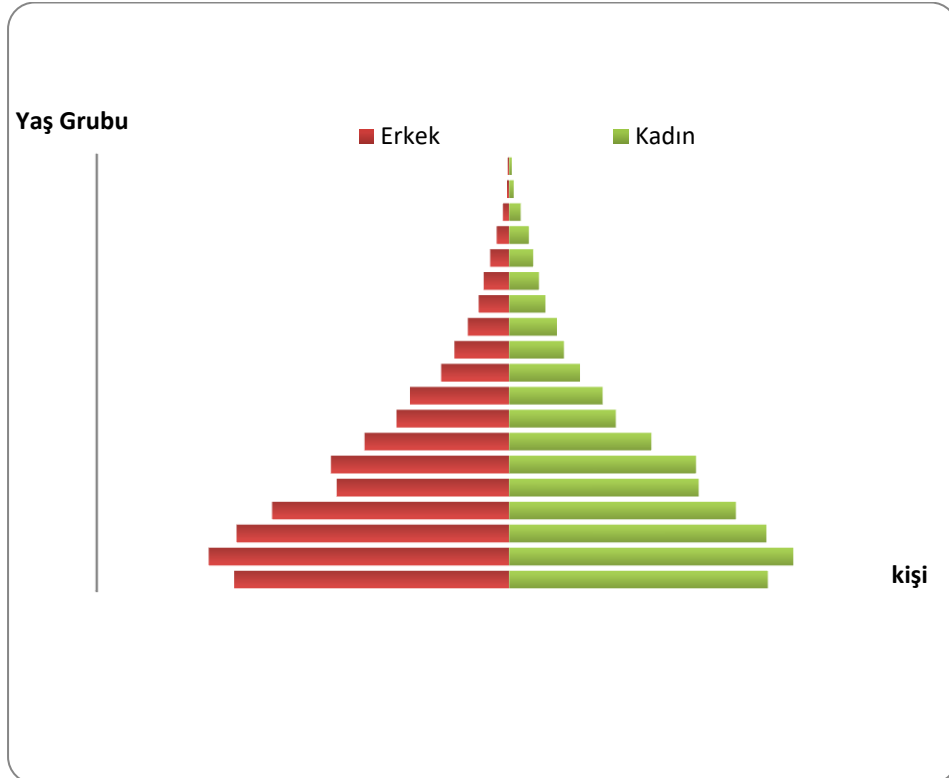
Şekil 1.

TRC1 Düzey-2 Bölgesinin 2007'deki Nüfus Piramidi

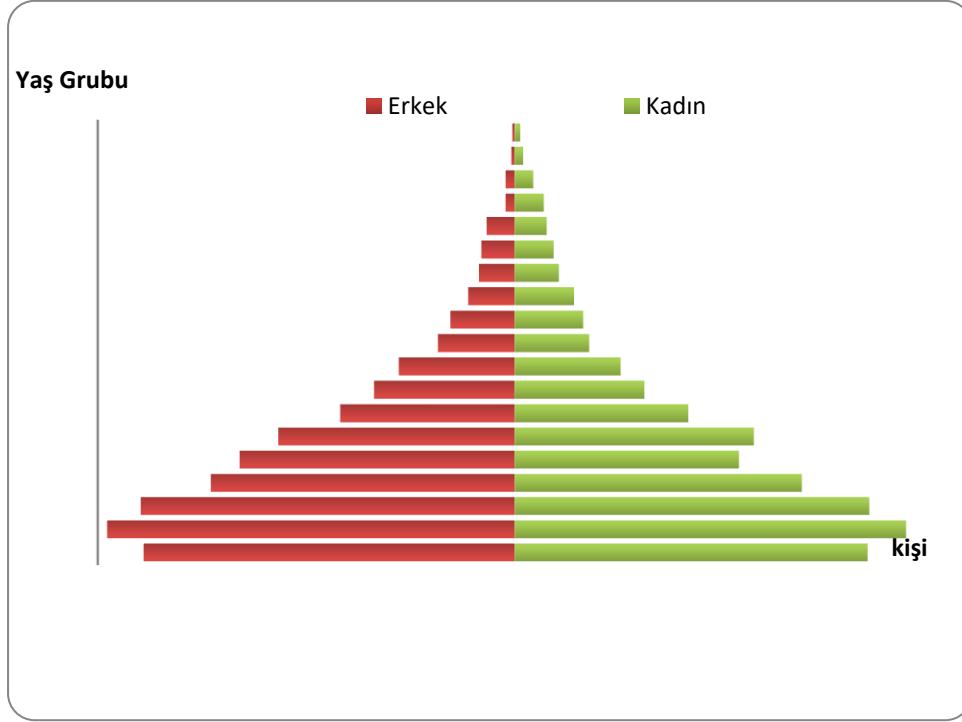
Şekil 2.

TRC2 Düzey-2 Bölgesinin 2007'deki Nüfus Piramidi

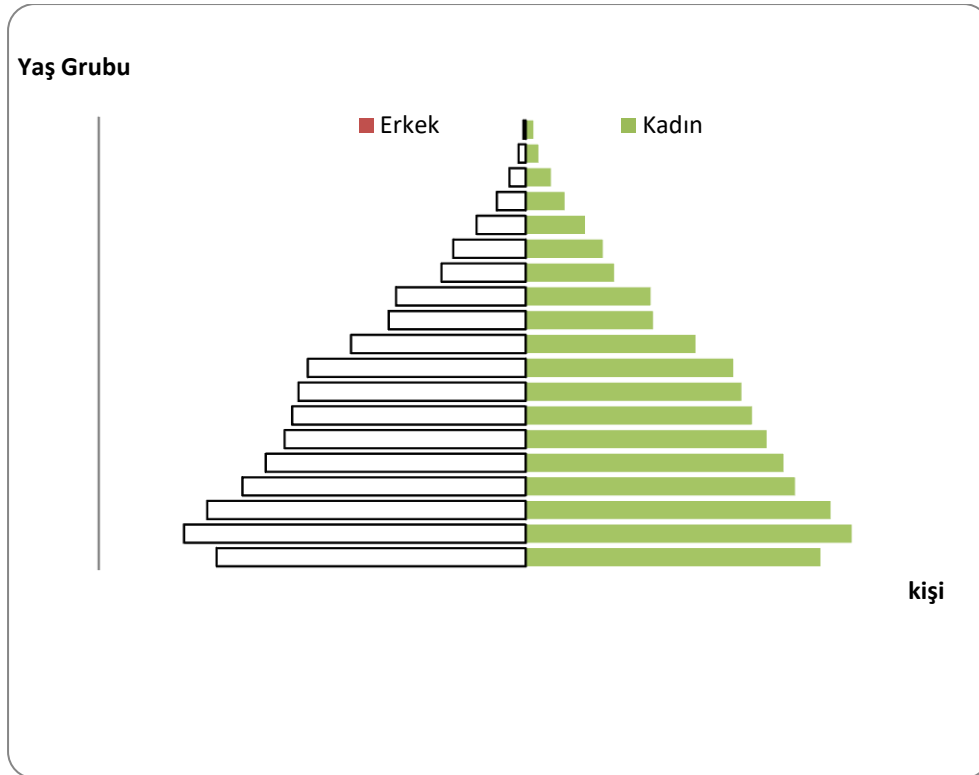
Şekil 3.

TRC3 Düzey-2 Bölgesinin 2007'deki Nüfus Piramidi

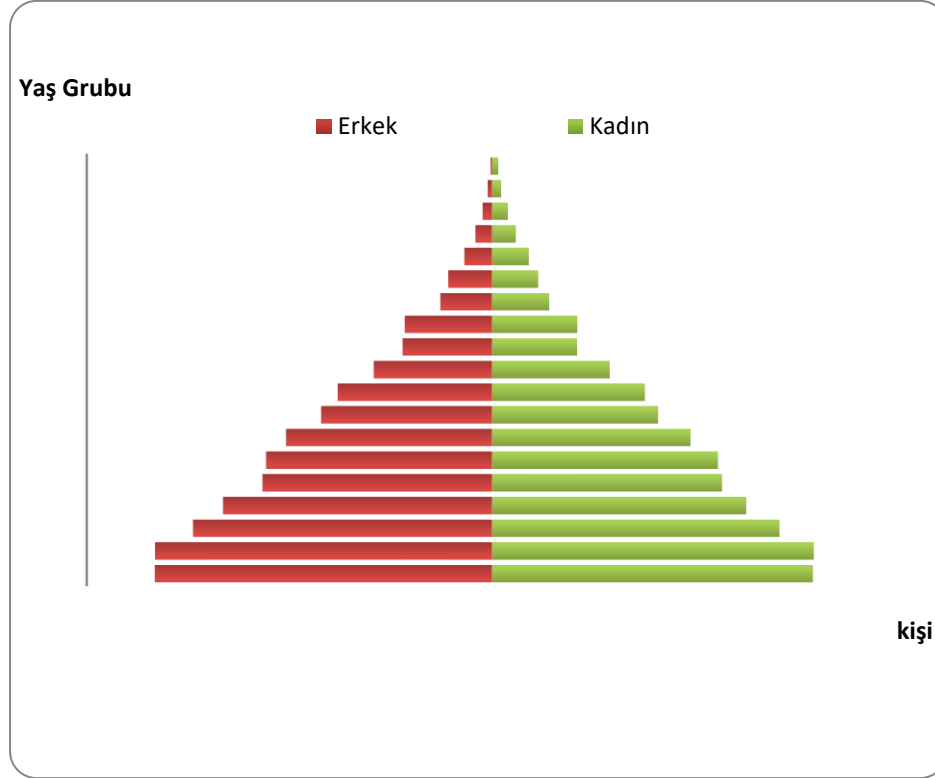
Şekil 4.

TRC1 Düzey-2 Bölgesinin 2021'deki Nüfus Piramidi

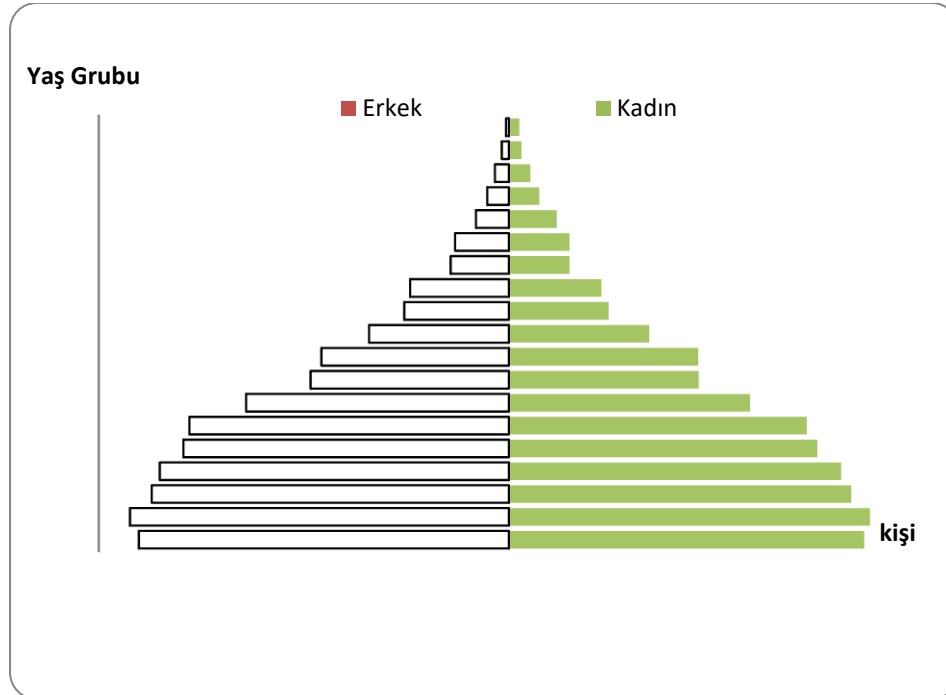
Şekil 5.

TRC2 Düzey-2 Bölgesinin 2021'deki Nüfus Piramidi

Şekil 6.

TRC3 Düzey-2 Bölgesinin 2021'deki Nüfus Piramidi

TRC2 düzey-2 bölgesinin, 2021'deki nüfus piramidinde 0-4 ve 5-9 yaş gruplarının payının hemen hemen eşit olduğu ve piramidin 5-9 yaş grubundan tavana doğru giderek daraldığı görülmektedir (Şekil 5). Öte yandan bölgenin 2021'deki nüfus piramidi ile 2007'deki piramitle kıyaslandığında ikisinin birbirine benzediği fakat 2021'deki piramitte 20 yaş üstü kısmın 2007'deki piramide göre belirgin bir şekilde genişlediği açıkça görülmektedir (Şekil 2-5). Bu durum bölgede toplam doğurganlık hızının azalması ve ortanca yaşın yükselmesi ile alakalıdır. Ayrıca 2007 piramidinde 20-24 yaş grubundaki erkek sayısı bir önceki ve bir sonraki yaş grubundan belirgin şekilde azlığı, 2021 piramidinde daha az belirgindir. Bu durum genç erkek nüfusun bölge dışına göçünün azaldığı şeklinde yorumlanabilir.

TRC3 düzey-2 bölgesinin, 2021'deki piramidi kabaca 5-9 yaş grubundan tavana doğru daralmakta olup ayrıca 0-4 yaş grubu bir üstteki yaş grubuna göre daha az alan kaplamaktadır (Şekil 6). Öte yandan 2007'de 20-24 yaş grubundan yukarı doğru daralma daha keskin iken 2021'de bu daralma daha tedrici olduğu görülmektedir (Şekil 3-6). Bu durum 20 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içindeki payının artması ve toplam doğurganlık hızının giderek azalması ile alakalıdır (Yılmaz, 2024). Ayrıca bölgenin nüfus piramidinde 2007'de görülen ve 20-24 yaş grubu kadın sayısının, 25-29 yaş grubu kadın sayısından azlığından kaynaklanan asimetriklik 2021'de ortadan kalkmıştır. Bu durum yukarıda belirtilen çarpıklığın 2007'de genç kadınların öğrenim amaçlı bölge dışına göçlerinden kaynaklandığı tezini doğrulamaktadır. Çünkü 2005'ten sonra bölgede açılmaya başlayan üniversiteler, ilerleyen yıllarda öğrenci almaya başlamış ve bu durum bölgedeki gençlerin özellikle de genç kadınların bölge dışına öğrenim amaçlı göçünü azaltmıştır. Bu durum aslında 2007 ve 2021'deki nüfus piramitleri kıyaslandığında görülmektedir (Şekil 3-6).

TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinin 2007 yılındaki nüfus piramitleri birbiri ile kıyaslandığında TRC2 ve TRC3 bölgelerinin piramitlerinin birbirine daha fazla benzediği, TRC1 bölgesinin piramidinin ise 20 yaş üstü kısımdaki daralmanın diğer iki bölgeye göre daha tedrici olması ile onlardan ayrıldığı görülmektedir (Şekil 1-2-3). Bu durum TRC1 bölgesinde kaba doğum ve toplam doğurganlık hızının diğer iki bölgeden daha düşük olması ve ortanca yaşın yüksek olması ile alakalıdır (Yılmaz, 2024).

Yukarıda adı geçen üç bölgenin 2021'deki nüfus piramitleri birbiri ile kıyaslandığında 2007'de olduğu gibi TRC1 bölgesinde 20 yaş üstü kısmın daha geniş, 20 yaş altı kısmın ise daha dar olduğu görülmektedir. Ayrıca TRC2 ve TRC3 bölgelerinin nüfus piramitleri de kısmen farklı olup TRC2'de tabandan yukarı doğru gidildikçe daralma durumunun TRC3 bölgesinde 5-9 yaş grubundan itibaren gerçekleştiği ve tabanının biraz daha dar olduğu görülmektedir. Ayrıca TRC2 bölgesinde 40 yaşından üstte yer alan kısımda daralma daha tedrici iken TRC3 bölgesinde bu daralma daha belirgindir (Şekil 4-5-6). Bu durumun nedeninin ise TRC3 bölgesinde ortalama insan ömrünün nispeten kısa olması ve emeklilik çağına gelmiş nüfusta bölge dışına göçün nispeten fazla olması olduğu tahmin edilmektedir.

3.1.3. TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Ortanca Yaşın 2007-2021 Yılları Arasındaki Değişimi

Ortanca (medyan) yaş, bir yerde nüfusun yarısının üstünde diğer yarısının da altında yer aldığı bir yaş olarak tanımlanmaktadır (Tandoğan, 1998; Tümerterkin ve Özgüç, 2011). Kısaca nüfusun yaş yapısını gösteren önemli bir unsurdur. Bir yerde ortanca yaşın 17-18 olması orada nüfusun genç olduğunu ve toplam doğurganlık hızının yüksek olduğunu gösterirken bu değer 30'un üzerine çıkması ise toplam doğurganlık hızının belirgin bir şekilde azaldığını ve nüfusun hızlı yaşlanma sürecine girdiğini göstermektedir.

2007 yılında TRC1 düzey-2 bölgesinde, erkeklerde 22,5 olan ortanca yaş kadınlarda 23,5; toplam nüfusta ise 23'tü. 14 yılda her iki cinsiyette ve dolayısıyla toplam nüfusta da ortanca yaş artmıştır. Nitekim 2021'e gelindiğinde erkeklerde 26,1'e çıkan ortanca yaş, kadınlarda 26,7'ye ve toplam nüfusta da 26,4'e çıkmıştı (Tablo 3). Yani TRC1 bölgesinde 14 yılda toplam doğurganlık hızının azalması, ortalama yaşam süresinin uzaması gibi etkenler ortanca yaşın yükselmesine neden olmuştur.

TRC2 düzey-2 bölgesinde 2007'de erkeklerde 18,7 olan ortanca yaş, kadınlarda 19,9 ve toplam nüfusta da 19,3'tü. 2021'e gelindiğinde bu bölgede ortanca yaş erkeklerde 22,1'e kadınlarda 22,9'a ve toplam nüfusta 22,5'e çıkmıştı (Tablo 3). TRC1 düzey-2 bölgesinde olduğu gibi bu bölgede de 14 yılda ortanca yaş yükselmişti.

TRC3 düzey-2 bölgesinde 2007'de erkeklerde 18,4 olan ortanca yaş kadınlarda 18,8 ve toplam nüfusta ise 18,6'ydı. 2021'e gelindiğinde bu bölgede de ortanca yaş yükselmiş erkeklerde 22,9'a kadınlarda 23,3'e ve toplam nüfusta 23,1'e çıkmıştır (Tablo 3).

Öte yandan 2007'de üç bölgeden ortanca yaşın en düşük olduğu bölge TRC3 iken 2021'de TRC2 olmuştu. 2007'de TRC3'te 18,6 olan ortanca yaş, TRC2'de 19,3 ve TRC1'de ise 23'tü (Tablo 3). Diğer bir ifade ile 2007'de yaşlanmanın en hızlı olduğu TRC1 bölgesi ortanca yaşın en yüksek olduğu bölge iken diğer iki bölgede bu değer daha düşük olup birbirine yakındı.

2021'de TRC2 bölgesinde 22,5 olan ortanca yaş, TRC3'te 23,1 ve TRC1'de ise 25,8'di (Tablo 3). Yani ortanca yaşın en yüksek olduğu bölge yine TRC1, fakat en düşük olduğu bölge TRC2 olmuştu. Oysa 2007'de en düşük olduğu bölge TRC3'tü. Yine de günümüzde TRC2 ve TRC3 bölgelerinde ortanca yaş TRC1'e göre daha düşük olup birbirine yakındır.

Tablo 3.

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Ortanca Yaşın 2007-2021 Yılları Arasındaki Değişimi

Bölgeler	TRC1			TRC2			TRC3		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
2007	22,5	23,5	23	18,7	19,9	19,3	18,4	18,8	18,6
2008	22,6	23,5	23,1	19,1	19,9	19,5	18,9	19	18,9
2009	22,8	23,6	23,2	19,1	19,9	19,5	18,7	18,9	18,8
2010	23,2	23,9	23,5	19,1	20,2	19,6	18,5	19,2	18,8
2011	23,5	24,2	23,8	19,5	20,4	19,9	19,4	19,5	19,5
2012	23,7	24,4	24,1	19,7	20,6	20,1	19,7	19,8	19,8
2013	24	24,6	24,3	19,8	20,9	20,3	19,9	20,2	20
2014	24,2	24,8	24,5	20,1	21,1	20,6	20,2	20,6	20,4
2015	24,4	25	24,7	20,4	21,2	20,8	20,5	20,9	20,7

2016	24,7	25,2	24,9	20,6	21,4	21	20,8	21,2	21
2017	25	25,4	25,2	20,8	21,7	21,2	21,2	21,6	21,4
2018	25,2	25,7	25,5	21,1	22	21,5	21,8	22,1	21,9
2019	25,6	26,1	25,8	21,5	22,4	21,9	22,1	22,5	22,3
2020	25,7	26,3	26	21,8	22,6	22,2	22,4	22,9	22,7
2021	26,1	26,7	26,4	22,1	22,9	22,5	22,9	23,3	23,1

Kaynak: TÜİK verileri.

3.1.4. TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Nüfusun Cinsiyet Oranının 2007-2021 Yılları Arasındaki Değişimi

Nüfusun önemli niteliklerinden biri de cinsiyet oranı olup bu oranı yaşanan yerdeki egemen meslekler, alınan ve verilen göçün miktarı ve göç edenlerin cinsiyeti gibi bazı değişkenler etkilemektedir. Herhangi bir yerde 100 ya da 1000 kadın karşılık 100'den ya da 1000'den fazla erkek varsa cinsiyet oranı yüksek, 100 ya da 1000'den az erkek varsa cinsiyet oranı düşük kabul edilirken erkek ve kadın sayısı eşit ise cinsiyet oranı da eşit kabul edilir (Tandoğan, 1998; Tümertekin ve Özgüç, 2011; Doğanay, 2014).

TRC1, TRC2 ve TRC düzey-2 bölgelerinde nüfusun cinsiyet oranının 2007-2021 yılları arasındaki değişimi incelendiğinde, bu değer TRC1 bölgesinin 2007 yılındaki durumunu göz ardı edersek yüksek olduğunu görmekteyiz. TRC1 bölgesinde 2007'de düşük olan cinsiyet oranı diğer yıllarda yüksek olup %100,5 ile %102,2 arasında değişmiştir. TRC2 bölgesinde ise 14 yıllık süreçte tüm yıllar yüksek olan cinsiyet oranı %100,1 ile %101,9 arasında değişmiştir. TRC3 bölgesinde de 14 yıl boyunca yüksek olan cinsiyet oranı diğer iki bölgeye göre nispeten yüksek olup %102,8 ile %104,7 arasında değişmiştir (Tablo.4). Bu bölgede cinsiyet oranının oldukça yüksek olmasının nedeni bölgede çok sayıda askeri birliğin olması ile alakalıdır. Nitekim Mardin, Siirt ve Şırnak'ta hem büyük askeri birlik hem de köy ve kasabalarda yer alan çok sayıda karakol cinsiyet oranını yükseltmektedir.

Yukarıda adı geçen bölgelerde 14 yıllık süreç boyunca genellikle yüksek olan cinsiyet oranı yaş grupları baz alındığında farklılık gösterebilmektedir. Örneğin 2007 yılında TRC1 düzey-2 bölgesinde 0-4 yaş grubunda %105,4 olan cinsiyet oranı 15-19 yaş grubunda %105, 20-24 yaş grubunda %86,8; 25-29 yaş grubunda %98,7; 50-54 yaş grubunda %115,5 ve 65-69 yaş grubunda ise %81,9'du (Tablo 1). Yukarıda da değinildiği gibi özellikle 20-24 yaş grubunda bu değer düşük olması, bölgedeki genç erkek nüfusun farklı bölgelere iş ve eğitim amaçlı göçü ve bölge dışından çok sayıda kadının bölgedeki üniversitelerde öğrenim görmesi ile alakalı olduğu tahmin edilmektedir.

TRC2 bölgesinde 2007 yılında 0-4 yaş grubunda %106,2 olan cinsiyet oranı, 15-19 yaş grubunda %104,4; 20-24 yaş grubunda %90,9; 25-29 yaş grubunda %95,3; 50-54 yaş grubunda %99,9 ve 65-69 yaş grubunda ise %84,8'di (Tablo 1). Bu bölgede cinsiyet oranının yaş gruplarına göre dağılımı TRC1 bölgesine çok benzemektedir.

TRC3 düzey bölgesinde 2007'de 0-4 yaş grubunda %105,3 olan cinsiyet oranı, 15-19 yaş grubunda %105,8; 20-24 yaş grubunda %122,6; 25-29 yaş grubunda %98,8; 50-54 yaş grubunda %93,5 ve 65-69 yaş grubunda da %84,8'di (Tablo 1). Bu bölgede özellikle 20-24 yaş grubunda cinsiyet oranı, diğer iki bölgeden farklı olup oldukça yüksekti. Bunun temel nedeni ise bu bölgede bulunan çok sayıda askeri birlik ve karakolda vatani görevini yapan çok sayıda askerin varlığıdır.

Tablo 4.

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Nüfusun Cinsiyet Oranının 2007-2021 Yılları Arasındaki Değişimi, Kaynak: TÜİK Verileri.

Yıl	TRC1			TRC2			TRC3		
	Erkek	Kadın	Cinsiyet Oranı	Erkek	Kadın	Cinsiyet Oranı	Erkek	Kadın	Cinsiyet Oranı
2007	1126967	1134275	99,4	1492216	1491597	100,1	977077	948717	102,9
2008	1162215	1156066	100,5	1545775	1521277	101,6	1005440	959979	104,7
2009	1186662	1177587	100,8	1577148	1551600	101,6	1004216	965680	104
2010	1211150	1203683	100,6	1598885	1593444	100,3	998736	986874	101,2
2011	1243397	1228582	101,2	1654303	1632894	101,3	1050375	1006622	104,3
2012	1268202	1250937	101,4	1686473	1667769	101,1	1062711	1022381	103,9
2013	1295281	1274927	101,6	1711659	1697758	100,8	1074907	1041820	103,2
2014	1318248	1297834	101,6	1749836	1730879	100,1	1095296	1058625	103,5
2015	1344696	1320569	101,8	1784847	1761669	101,3	1106907	1066852	103,8
2016	1372412	1343141	102,2	1820949	1792797	101,6	1108809	1070779	103,6
2017	1391895	1365015	102	1856369	1829285	101,5	1130396	1092205	103,5
2018	1411555	1384062	102	1902187	1866018	101,9	1167187	1116971	104,5
2019	1433431	1404888	102	1932154	1897813	101,8	1174123	1133209	103,6
2020	1452227	1424181	102	1965918	1932769	101,7	1189342	1154484	103

2021	1467831	1440575	101,9	1983203	1951190	101,6	1200448	1167197	102,8
------	---------	---------	-------	---------	---------	-------	---------	---------	-------

Kaynak: TÜİK verileri.

TRC1 bölgesinde 2021'de 0-4 yaş grubunda %104,7 olan cinsiyet oranı, 15-19 yaş grubunda %105,1; 20-24 yaş grubunda %100,9; 25-29 yaş grubunda %100,1; 50-54 yaş grubunda %93,9'du (Tablo 2). Aynı yıl TRC2 düzey-3 bölgesinde 0-4 yaş grubunda %105,3 olan cinsiyet oranı 15-19 yaş grubunda %105,9; 20-24 yaş grubunda %100,1; 50-54 yaş grubunda %105,4 ve 65-69 yaş grubunda %95,2'dir (Tablo 2). TRC1 ve TRC2 bölgelerinde 2007'de 20-24 yaş grubunda cinsiyet oranı düşüken 2021'de TRC1'de bu değer yüksek olduğu TRC2'de ise %99,9 olduğu görülmektedir. Her iki bölgeye de çevre illerden gelen kadın öğrencilerin 2021'de 14 yıl öncesine göre azaldığı tahmin edilmektedir. Çünkü iki bölgede de 20-24 yaş aralığında 2007'de görülen kadınlar lehine fazlalığın 2021'de TRC1'de erkekler lehine 1047 olduğu, TRC2 de kadınlar lehine olduğu fakat 203 gibi önemsiz bir miktara düştüğü anlaşılmaktadır. Bunun nedeni aslında 2005 yılından sonra birçok ilde yeni üniversitelerin açılmasıdır denebilir. Çünkü özellikle TRC3 bölgesinde yer alan geri kalmış illerde ise 2007'de 20-24 yaş aralığında kadın azlığı söz konusuydu. Oysa bu bölgede 2007'de 20-24 yaş grubunda yaklaşık %123 olan cinsiyet oranının 2021'de yaklaşık %106 olduğu dikkat çekmektedir. Yani bu bölgede kadınlar bölgede açılan üniversitelere yoğun bir şekilde yerleşmişlerdir tezi verilerle doğrulanmaktadır. Ve bu durum komşu bölgelerde ilgili yaş grubunda 2007'de oldukça fazla olan kadın sayısının 2021'de azalmasına neden olmuştur.

TRC3 düzey-2 bölgesinde 2021 yılında 0-4 yaş grubunda %104,2 olan cinsiyet oranı, 15-19 yaş grubunda %105,1; 20-24 yaş grubunda %105,6; 25-29 yaş grubunda %107,3; 50-54 yaş grubunda %104,9 ve 65-69 yaş grubunda %89,2 olmuştur (Tablo 2). Bu bölgede özellikle askeri birliklerin varlığı nedeniyle 2007'de erkek sayısı oldukça fazla iken üniversite yokluğundan² mevcut fakülteler dolayı da kadın sayısı azdı. Ancak 2021'de bu durumun 14 yıl öncesine göre değiştiği ve cinsiyet oranının %123'ten %106'ya düştüğü görülmektedir.

Özetle TRC1, TR2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde cinsiyet oranı genellikle 0-4 ile 15-19 yaş aralığında yüksek, 20'li yaşlarda farklılık göstermekle birlikte 65+ yaş gruplarında ise düşük değerler almakta ve öğrencilik, askerlik, alınan göç, verilen göç gibi birçok faktörden de etkilenmektedir.

4.2. TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Nüfusun Geniş Aralıklı Yaş Yapısının ve Bağımlılık Oranlarının 2007-2021 Yılları Arasındaki Değişimi

Nüfusun geniş aralıklı yaş yapısı, bağımlılık oranını da belirleyen önemli bir niteliktir Tandoğan, 1998; Tümertekin ve Özgüç, 2011). Bu açıdan TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde hem geniş aralıklı yaş yapısının hem de toplam, genç ve yaşlı bağımlılık oranının 14 yıllık değişimi incelenmesi gereken diğer önemli bir konudur.

TRC1 düzey-2 bölgesinde, 2007'de 0-14 yaş arası nüfus oranı %34,6 iken 15-64 yaş arası nüfus oranı %60,3 ve yaşlı nüfus oranı ise %5,1'di (Tablo 5). Bu verilerle TRC1 bölgesi, üç bölge içinde çocuk nüfus oranı en az, çalışma çağındaki ve yaşlı nüfus oranı ise en fazla olan bölge olarak dikkat çekmekteydi. 2007 yılı verilerine göre TRC2 bölgesinde çocuk nüfus oranı %40,2; çalışma çağındaki nüfus oranı %55,9 ve yaşlı nüfus oranı ise %3,9 olup bu bölge üç bölge içinde en düşük yaşlı nüfus oranına sahipti. Aynı yılın verilerine göre TRC3 bölgesinde ise çocuk nüfus oranı %42, çalışma çağındaki nüfus oranı %53,7 ve yaşlı nüfus oranı ise %4,3'tü (Tablo 5). TRC3 bölgesi üç bölge içinde çocuk nüfus oranının en yüksek, çalışma çağındaki nüfus oranının ise en düşük olduğu bölgeydi. Ayrıca TRC2 bölgesinde %40, TRC3 bölgesinde ise %42 olan çocuk nüfus oranı TRC1 bölgesine göre oldukça yüksek olup bu iki bölgede toplam doğurganlık ve kaba doğum oranının TRC1 bölgesine göre oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır (Yılmaz, 2024).

TRC1 bölgesinde, 2021 yılında çocuk nüfus oranı %30,5 olup 14 yıl öncesine göre %5 azalmıştı (Tablo 5). Bunun nedeni bölgede toplam doğurganlık hızının azalması olarak gösterilebilir (Yılmaz, 2024). Adı geçen bölgede 2007'de %60,3 olan çalışma çağındaki nüfus oranı ise 2021'e gelindiğinde %63,1'e çıkmış, yani yaklaşık %3 artmıştı. Aynı süreçte yaşlı nüfus oranı %5,1'den %6,4'e çıkmış, yani %1,3 artmıştı (Tablo 5). Bölgede, 14 yılda toplam doğurganlık hızının azalmasına bağlı olarak çocuk nüfusun oranı azalmış, çalışma çağındaki ve yaşlı nüfusun oranı ise artmıştı.

TRC2 bölgesinde, 2021 yılında çocuk nüfus oranı %35,8 olmuş ve 14 yıl öncesine göre %4,4 azalmıştı. Aynı dönemde çalışma çağındaki nüfus oranı %59,7 olmuş yani 14 yıl öncesine göre yaklaşık %4 artmıştı. 2007-2021 arasında TRC2 bölgesinde yaşlı nüfus oranı %3,9'dan %4,5'e çıkmıştı (Tablo 5). Şüphesiz bu durumun nedeni bölge toplam doğurganlık ve kaba doğum hızının 14 yılda giderek azalması olup buna bağlı olarak çocuk nüfus oranı azalmış, çalışma çağındaki ve yaşlı nüfus oranı ise artmıştır.

TRC3 düzey-2 bölgesinde, 2021'de çocuk nüfus oranı %33,4; çalışma çağındaki nüfus oranı %61,7 ve yaşlı nüfus oranı da %4,9 olmuştu. Yani 14 yılda bölgede, çocuk nüfus oranı %9 civarında azalırken çalışma çağındaki nüfus oranı %8, yaşlı nüfus oranı da %1 artmıştı. Bu veriler diğer iki bölgede azalan toplam doğurganlık ve kaba doğum hızının TRC3 bölgesinde daha hızlı bir şekilde düştüğünü göstermektedir (Yılmaz, 2024). Nitekim diğer iki bölgede 14 yılda çocuk nüfus oranı %4 civarında azalırken TRC3'te bu azalma %8 olmuştur (Tablo 5).

2007'de TRC3 bölgesi, %42 ile üç bölgeden en yüksek çocuk nüfus oranına sahip olanıydı. 2021 yılında üç düzey-2 bölgesi içinde en yüksek çocuk nüfus oranına sahip olanı %35,8'le TRC2 olmuştur (Tablo 5). Yukarıda da belirtildiği tüm bölgelerde 14

²Aslında bu illerde üniversite yokken de çevre illerdeki üniversitelere bağlı çeşitli fakülte, yüksekokul ve meslek yüksek okulları vardı. Ancak 2007'de Batman, Mardin ve Siirt'te, 2008'de ise Şırnak'ta üniversite açılmış ve bu illerde yer alan farklı üniversitelere bağlı fakülte, yüksekokul ve meslek yüksek okulları yeni üniversitelere bağlanmış ve bazı yeni fakülte, yüksekokul ve meslek yüksek okulları da açılarak öğrenci kapasiteleri zamanla artmaya başlamıştır.

yılda doğurganlık hızları azalmıştır. Ancak TRC3 bölgesinde azalma hızının daha fazla olması, bu bölgede nüfusun yaş kompozisyonundaki değişimin diğer iki bölgeye göre daha fazla olmasına neden olmuştur.

2021'de TRC1 bölgesi, %63,1'lik çalışma çağı ve %6,4'lük yaşlı nüfus oranı ile bu oranların en yüksek olduğu bölgeydi (Tablo 5). 2007'de çalışma çağındaki nüfus oranı açısından ikinci sırada gelen bölge TRC2 iken 2021'de bu sırayı TRC3 bölgesi almıştı. 2007'de olduğu gibi 2021'de de yaşlı nüfus oranının en düşük olduğu bölge TRC2 olmuştur.

Tablo 5.

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Nüfusun 2007 ve 2021 Yılındaki Geniş Aralıklı Yaş Yapısı

	2007						Toplam
	0-14	%	15-64	%	65+	%	
TRC1	782.018	34,6	1.363.899	60,3	115.325	5,1	2.261.242
TRC2	1.200.017	40,2	1.668.405	55,9	115.391	3,9	2.983.813
TRC3	809.561	42	1.034.313	53,7	81.920	4,3	1.925.794
Toplam							
	2021						Toplam
	0-14	%	15-64	%	65+	%	
TRC1	888.494	30,5	1.834.219	63,1	185.693	6,4	2.908.406
TRC2	1.407.644	35,8	2.349.024	59,7	177.725	4,5	3.934.393
TRC3	791.497	33,4	1.460.956	61,7	115.192	4,9	2.367.645
Toplam							

Kaynak: TÜİK verileri.

Teorik olarak 0-14 yaş arası çocuk nüfusun ve 65+ yaş grubu olan yaşlı nüfusun pasif olduğu, 15-64 yaş arası (çalışma çağındaki) nüfusun ise aktif olduğu kabul edilmekte ve bunların oranlanması ile toplam bağımlılık oranı hesaplanmaktadır. Oysa gerçekte 0-14 yaş arasında ve 65+ yaş grubunda olup da çalışanlar/üretenler olduğu 15-64 yaş arasında olup da öğrencilik, askerlik, işsizlik, engellilik vb. nedenlerden işgücüne katılmayanlar bulunmaktadır (Doğanay, 2014). Ancak yine de fikir vermesi ve çocuk-yaşlı nüfus ile çalışma çağındaki nüfus arasındaki oranı ortaya çıkarması açısından nüfusun bağımlılık oranının hesaplanması faydalıdır.

Çocuk ve yaşlı nüfusun toplanması ve 100'le çarpılarak çalışma çağındakilere bölünmesi ile bağımlılık ya da toplam bağımlılık oranı hesaplanırken çocuk nüfusun 100'le çarpılarak çalışma çağındakilere bölünmesi ile genç bağımlılık oranı, yaşlı nüfusun 100'le çarpılarak çalışma çağındakilere bölünmesi ile de yaşlı bağımlılık oranı hesaplanmaktadır (Doğanay, 2014). Diğer bir ifade ile toplam bağımlılık oranı, genç ve yaşlı bağımlılık oranlarının toplamına eşittir.

2007 yılında TRC1 düzey-2 bölgesinde, toplam bağımlılık oranı %65,8; genç bağımlılık oranı %57,3 ve yaşlı bağımlılık oranı ise %8,5 olup bu oranlar TRC2 bölgesinde sırasıyla %78,8; %71,9 ve %6,9; TRC3 bölgesinde ise %86,2; %78,3 ve %7,9'du (Tablo 6). Verilerden de anlaşılacağı üzere toplam bağımlılık oranının en yüksek olduğu bölge TRC3 iken en düşük olduğu bölge ise TRC1'di. Yine genç bağımlılık oranı TRC3 bölgesinde oldukça yüksek iken TRC1'de bu değer diğer ikisine nazaran düşüktü. Yaşlı bağımlılık oranının en yüksek olduğu bölge TRC1 iken bu değer TRC2'de en düşük düzeydeydi (Tablo 6). 2007'de üç bölgeden çocuk nüfus oranının en yüksek olduğu TRC3'te toplam ve genç bağımlılık oranları diğer iki bölgeye göre oldukça yüksekti (Tablo 5-6). Diğer bir ifade ile bu bölgede çalışan nüfus üzerindeki yük oldukça fazlaydı. Diğer iki bölgeden TRC2'de de toplam bağımlılık ve genç bağımlılık oranı TRC1'e göre oldukça yüksekti. TRC1 bölgesi ise düşük toplam ve genç, yüksek yaşlı bağımlılık oranı ile dikkat çekmekteydi. Şüphesiz bu durumun temel nedeni TRC1'de çocuk nüfusu oranının diğer iki bölgeye göre düşük olması, çalışma çağı ve yaşlı nüfus oranının ise yüksek olmasıdır.

Tablo 6.

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Nüfusun 2007 ve 2021 Yılındaki Bağımlılık Oranları

	2007				2021		
	Toplam Bağımlılık Oranı (%)	Genç Bağımlılık Oranı(%)	Yaşlı Bağımlılık Oranı(%)	Toplam Bağımlılık Oranı (%)	Genç Bağımlılık Oranı(%)	Yaşlı Bağımlılık Oranı(%)	
TRC1	65,8	57,3	8,5	58,6	48,4	10,2	
TRC2	78,8	71,9	6,9	67,5	59,9	7,6	
TRC3	86,2	78,3	7,9	62,1	54,2	7,9	

Kaynak: TÜİK verileri.

2021 yılına gelindiğinde, TRC1 bölgesinde toplam bağımlılık oranı 14 yıl öncesine göre azalmış ve %65,8'den %58,6'ya inmişti. Aynı süreçte TRC2 bölgesinde toplam bağımlılık oranı %78,8'den %67,5'e; TRC3 bölgesinde ise %86,2'den %62,1'e inmişti. Diğer bir ifade ile TRC1 bölgesinde 14 yılda toplam bağımlılık oranı yaklaşık %7, TRC2'de %11, TRC3 bölgesinde ise %24 azalmıştı (Tablo 6). 14 yılda TRC3 bölgesinde çocuk nüfusun payının diğer ikiye bölgeye göre oldukça fazla azalması, bu bölgede genç ve toplam bağımlılık oranının önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur.

TRC1 bölgesinde, 2007'de %57,3 olan genç bağımlılık oranı 14 yılda yaklaşık %9 azalmış ve %48,4'e inmiştir. Aynı süreçte TRC2 bölgesinde genç bağımlılık oranı %71,9'dan %59,9'a TRC3 bölgesinde ise %78,3'ten %54,2'ye inmiş, yani TRC2'de %12, TRC3'te ise %24 azalmıştı (Tablo 6). Üç bölgeden genç bağımlılık oranının en fazla azaldığı bölge TRC3 iken bu değer en az azaldığı bölge ise TRC1'di. 2007-2021 arasında TRC1 ve TRC2 düzey-2 bölgelerinde yaşlı bağımlılık oranı artarken TRC3 bölgesinde bu oran değişmemiştir. 2007-2021 yıllarında TRC1'de yaşlı bağımlılık oranı %8,5'ten %10,2'ye, TRC2'de ise %6,9'dan %7,6'ya çıkmış, TRC3 ise %7,9 olan değer değişmemiştir (Tablo 6). 14 yılda çocuk nüfus oranının en fazla azaldığı bölge olan TRC3'te yaşlı bağımlılık oranının değişmemesi, bu bölgede özellikle emeklilik-yaşlılık döneminde bölge dışına göç etme eğiliminin fazla olduğu şeklinde açıklanabilir. Çünkü normal koşullarda çocuk nüfusun hızla azalmasının hem çalışma çağı hem de yaşlı nüfusun payını artırması gerekirdi.

3.3. TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Nüfusun Yaşlanma Endeksi ve Potansiyel Destek Oranının 2007-2021 Yılları Arasındaki Değişimi

TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde nüfusun yaşlanma endeksi ve potansiyel destek oranının 14 yıllık değişimi çocuk ve yaşlı nüfus arasındaki oran ve çalışan sayısı ile emeklilik çağındaki nüfus arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarması açısından incelenmesi gereken diğer önemli bir parametredir.

Bilindiği üzere her 100 çocuğa karşılık 60+ yaş grubunda olan kişi sayısını ifade eden nüfusun yaşlanma endeksi, 60+ yaş grubunda olanların sayısının 100 ile çarpılarak çocuk sayısına bölünmesi ile elde edilmektedir (Tufan 2014). 2007 yılında TRC1 düzey-2 bölgesinde %21, olan yaşlanma endeksi, TRC2 ve TRC3 bölgelerinde ise eşit olup %13,7'yd. 2021 yılına gelindiğinde TRC1 düzey bölgesinde %30'a çıkan yaşlanma endeksi, TRC2 bölgesinde %18,3'e TRC3 bölgesinde ise %20'ye çıkmıştı. Diğer bir ifade ile 14 yılda yaşlanma endeksi TRC1 bölgesinde %8,9; TRC2 bölgesinde %4,6 ve TRC3 bölgesinde %6,3 artmıştır (Tablo 7). Yaşlı nüfusun 2007'de de daha büyük bir paya sahip olduğu TRC1 bölgesinde 14 yılda yaşlanma endeksi daha hızlı bir yükselme yaşamış, çocuk nüfus oranının daha yüksek olduğu diğer iki bölgede artış daha düşük kalmıştır.

Potansiyel destek oranı ise 65+ yaş grubundaki her bir kişiye karşılık gelen 15-64 yaş aralığında kişi sayısını ifade eder ve çalışma çağındakilerin sayısının 65+ yaş aralığındaki kişi sayısına bölünmesi ile bulunur (Tufan, 2014). 2007'de TRC1 düzey-2 bölgesinde potansiyel destek oranı 11,8 iken bu değer TRC2'de 14,5 ve TRC3'te ise 12,6'ydı (Tablo 7). TRC2 ve TRC3 bölgelerinde yaşlı nüfus oranı TRC1 bölgesine göre daha düşük olduğu için adı geçen iki bölgede potansiyel destek oranı daha yüksek çıkmıştır. 2021 yılına gelindiğinde TRC1 ve TRC2 düzey-2 bölgelerinde potansiyel destek oranı azalırken TRC3'te ise bu değer çok az da olsa artmıştı. TRC1 bölgesinde 14 yılda potansiyel destek oranı 11,8'den 9,9'a; TRC2 bölgesinde ise 14,5'ten 13,7'ye düşmüştü (Tablo 3). Bu süreçte yaşlı nüfus oranının her iki bölgede de yükselmesi potansiyel destek oranının azalmasına neden olmuştur. TRC3 bölgesinde ise 2007'de 12,6 olan potansiyel destek oranı 2021'e gelindiğinde 12,7'ye çıkmış yani çok az bir artış yaşamıştı (Tablo 7). Bu bölgede yaşlı nüfus oranının 14 yılda çok fazla değişmemesi potansiyel destek oranında önemsiz sayılabilecek bir değişime neden olmuştur.

Tablo 7.

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde 2007 ve 2021 Yıllarında Nüfusun Yaşlanma Endeksi ve Potansiyel Destek Oranı, Kaynak: TÜİK Verileri.

Bölge	2007						
	0-14 yaş nüfus	15-64 yaş arası nüfus	60+ yaş nüfus	65+ yaş nüfus	Yaşlanma Endeksi (%)	Potansiyel destek Oranı	
TRC1	782.018	1.363.899	165.071	115.325	21,1	11,8	
TRC2	1.200.017	1.668.405	163.971	115.391	13,7	14,5	
TRC3	809.561	1.034.313	110.599	81.920	13,7	12,6	
Bölge	2021						
	0-14 yaş nüfus	15-64 yaş arası nüfus	60+ yaş nüfus	65+ yaş nüfus	Yaşlanma Endeksi (%)	Potansiyel destek Oranı	
TRC1	888.494	1.834.219	266.468	185.693	30	9,9	
TRC2	1.407.644	2.349.024	258.159	177.725	18,3	13,2	
TRC3	791.497	1.460.956	158.592	115.192	20	12,7	

Kaynak: TÜİK verileri/ Hesaplama: Yazar

Sonuç

Bu çalışmada, TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde nüfusun yaş ve cinsiyet yapısı ile bağımlılık oranı, yaşlanma endeksi ve potansiyel destek oranı gibi bazı niteliklerinin 2007-2021 yılları arasındaki değişimi incelenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular üç bölgede de 14 yılda çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki payının azaldığını, çalışma çağındaki nüfus ve yaşlı nüfusun payının (TRC3'te değişmediğini göz ardı edersek) ise arttığını göstermektedir. Bu durumun temel nedeni olarak TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde son yıllarda toplam doğurganlık hızı ve kaba doğum hızının giderek azalması gösterilebilir. Ayrıca üç bölgeden TRC1 bölgesi diğer ikisine nazaran daha düşük çocuk nüfus oranı ve daha yüksek çalışma çağı ve yaşlı nüfus oranı ile dikkat çekmektedir.

TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde son yıllarda nüfusun yaş kompozisyonunun değişimine bağlı olarak bağımlılık oranları değişmiştir. 2007-2021 arasında her üç bölgede de toplam bağımlılık oranı ve genç bağımlılık oranı azalmıştır. Bu azalış,

özellikle TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde daha hızlı olmuştur. Aynı süreçte yaşlı bağımlılık oranı ise TRC1 ve TRC2 düzey-2 bölgelerinde artmış, TRC3'te ise değişmemiştir. Verilerden de anlaşılacağı üzere TRC3 bölgesi yaşlı nüfus oranı ve yaşlı bağımlılık oranının değişimi gibi bazı parametrelerde diğer iki bölgeden daha farklı bir eğilime sahiptir. Bu da aslında diğer iki bölge gibi net göç hızının genellikle eksi değerler aldığı bu bölgede, özellikle emekli-yaşlı nüfusun bölge dışına göç hızının biraz daha fazla olması ile açıklanabilir.

TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinin nüfus grafikleri de 14 yılda önemli bir değişim yaşamıştır. Nüfus piramitlerinde 14 yıllık süreçte özellikle 20 yaşın üstündeki kısmın genişlediği alt kısmın ise daraldığı gözlenmektedir. Yine TRC1 düzey-2 bölgesinde yaşlanma durumu nüfus grafiğinde de görülmekte ve bu bölgenin nüfus piramidi diğer iki bölgeye göre farklı bir yapı oluşturmaktadır.

Yukarıda adı geçen üç bölgede son yıllarda ortanca yaş; erkek, kadın ve dolayısıyla toplam nüfusta yükselmektedir. Bu bölgelerden TRC1 bölgesi diğer ikisine göre daha yüksek ortanca yaş değeri ile dikkat çekmektedir. TRC1'in diğer iki bölgeye göre daha düşük toplam, doğurganlık ve kaba doğum hızına sahip olması ve eğitim, sağlık, sanayi gibi bir çok alanda (özellikle Gaziantep gibi bir sanayi şehrinin bölge toplam nüfusunun önemli bir kısmını oluşturması nedeniyle) diğer iki bölgeye göre daha gelişmiş olması bu bölgede nüfusun yaş ortalamasını yükselten bir etkidir.

TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde son yıllarda cinsiyet oranının genellikle yüksek olduğu, ancak bu değişken yaş gruplarına göre incelendiğinde bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Örneğin cinsiyet oranı çocuk nüfusta yüksek yaşlı nüfusta düşükken TRC1 ve TRC2 bölgelerinde 20-24 yaşta düşük TRC3'te ise oldukça yüksektir. Bu durum 2007'de daha belirgin olup 2021'de 2007'den sonra açılan üniversitelerin etkisiyle TRC3 bölgesinde bölge dışına yönelik özellikle genç kadın göçünün azalmasına bağlı olarak daha önemsiz bir hale gelmiştir.

TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde son yıllarda nüfusun yaşlanma endeksi yükselmekte ve potansiyel destek oranı ise genellikle azalmaktadır. Şüphesiz bu durum toplam doğurganlık hızının azalmasına bağlı olarak çocuk nüfusun toplam nüfus içindeki payının azalması ve yaşlı nüfusun payının artması ile alakalıdır. Ancak bu bölgelerde nüfusun yaşlanma süreci iyi izlenmeli ve bugünden gelecekte sayıca ve oranca daha fazla olacak yaşlı nüfusun barınması, bakımı, tedavisi ve rehabilitasyonu için gerekli altyapı ve insan kaynağını hazırlamak için çalışmalara başlanması gerekmektedir.

Kaynakça

- Adalı, T. (2009). Tempo effects on period fertility in Turkey: A study from Turkey demographic and health surveys, *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Nüfus Bilim Dergisi*, 30-31, 43-54
- Aydın, O., Aslantaş Bostan P. ve Özgür, E. M. (2018). Mekânsal veri analizi teknikleriyle Türkiye’de toplam doğurganlık hızının dağılımı ve modellenmesi. *Coğrafya Dergisi*, 37, 27-45.
- Devlet Planlama Teşkilatı, (2008). *Türkiye’de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000)*. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- Dicle Kalkınma Ajansı (2015). *TRC3 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı, Cilt.I: Bölgeyi Tanımak*. <https://www.dika.org.tr/assets/upload/dosyalar/trc3-bolgesi-2014-2023-bolge-plani.pdf>.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye beşeri coğrafyası*. Pegem-Akademi Yayınları.
- Eryurt, M.A. ve Ergöçmen Akadlı B. (2009). Ebeveyn eğitiminin doğurganlık üzerindeki etkisi, *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Nüfus Bilim Dergisi*, 30-31, 13-28.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, (2018). *2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*, ISBN 978-975-491-493-1. https://fs.hacettepe.edu.tr/hips/dosyalar/yayinlar/2019_tnsa_anarapor_compressed.pdf.
- İpekyolu Kalkınma Ajansı, (2015). *TRC1 Bölge Planı 2014-2023*, Ebat Ofset, İKA yayınları. <https://www.ika.org.tr/assets/upload/dosyalar/trc1-bolge-plani.pdf>.
- Kalkınma Bakanlığı, (2014). *Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/2014-2023_B%C3%B6lgesel_Geli%C5%9Fme_Ulusal_Stratejisi.pdf.
- Karacadağ Kalkınma Ajansı, (2014). *TRC2 Bölgesi (Diyarbakır, Şanlıurfa) Bölge Planı:2014-2023*. https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/xo3x23ed_trc2_2014_2023_bolge_plani.pdf.
- Koç, İ., Hancıoğlu A. & Çavlin A. (2008). Demographic differentials and demographic integration of Turkish and Kurdish population in Turkey, *Population Research and Policy Review*, 27, 447-457. https://www.jstor.org/stable/41217962#metadata_info_tab_contents.
- Koç, İ. Eryurt, M. A. Adalı, T. & Çağatay, P. (2010). *Türkiye’nin demografik dönüşümü: doğurganlık, aile planlaması, anne-çocuk sağlığı ve beş yaş altı ölümlerdeki değişimler: 1968-2008*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayınları, ISBN 978-975-491-285-2.
- Özdemir, E. (2003). The effect of rural-to-urban migration on the status of women in Turkey, *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Nüfus Bilim Dergisi*, 25, 69-96.
- Sertkaya-Doğan, Ö. (2019). Toplam doğurganlık hızının İBBS düzey-1 ölçeğinde sosyoekonomik ve değişkenler çerçevesinde analizi: 2010-2018. Üçışık-Erbilen S. ve Şahin G. (Ed.) *Profesör Doktor Nuran Taşlıgil’e Armağan Beşeri ve İktisadi Coğrafya Araştırmaları* (s. 223-241) içinde. Eski Babil Yayınları.
- Tandoğan, A. (1998). *Demografik temel kavramlar ve Türkiye nüfusu*. Eser Ofset Matbaacılık.
- Tufan, İ. (2014). *Türkiye’de yaşlılığın yapısal değişimi*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tümertekin, E. ve Özgür, N. (2011). *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân*. Çantay Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu. 2007-2021 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verileri. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>
- Yılmaz, M. (2015). Türkiye’de kırsal nüfusun değişimi ve illere göre dağılımı (1980-2012). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 33, 161-188.
- Yılmaz, M. (2016). *Türkiye’nin değişen nüfus yapısı*. Çantay Yayınları.
- Yılmaz, M, (2020). *Türkiye’deki İBBS düzey-1 bölgelerinin nüfus coğrafyası*. Kitabevi Yayınları.
- Yılmaz, M, (2021). *Türkiye nüfus coğrafyası*. Nobel Akademi Yayınları.
- Yılmaz, M. (2024). TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde 2007-2023 arasında nüfusun gelişimi ve bu gelişimi etkileyen faktörlerin değişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 29(51), 78-89.
- Yüceşahin, M.M. & Özgür, E.M. (2008). Regional fertility differences in Turkey: Persistent high fertility in southeast. *Population, Space and Place*, 14, 135-158. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/psp.480>.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Bauhaus'tan Günümüze Çok Katlı Dokumalar - Yenilikçi Tasarımlar Multilayer Weavings from Bauhaus to Today - Innovative Designs

Fatma Yelda GEZİCİOĞLU

Associate. Prof., Tarsus University, Program of Textile Technology, Tarsus, Türkiye
Doç., Tarsus Üniversitesi, Tekstil Teknolojisi Programı, Tarsus, Türkiye
Orcid: 0000-0003-0579-2855 , e-posta: yeldagezicioglu@yahoo.com

Mine BEŞEN YALÇIN

Dr., Textile Designer, Mersin, Türkiye
Dr., Tekstil Tasarımcısı, Mersin, Türkiye
Orcid: 0000-0002-2651-0725 , e-posta: minebesen@hotmail.com.tr

Özge USLUCA ERİM

Associate. Prof., Mersin University, Faculty of Fine Arts, Department of Textile and Fashion Design, Mersin, Türkiye
Doç., Mersin Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, Mersin, Türkiye
Orcid: 0000-0003-3691-1511 , e-posta: ozgeusluca@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Gezicioglu, F. Y., Beşen Yalçın, M. and Usluca, Erim, Ö. (2024). Multilayer Weavings from Bauhaus to Today - Innovative Designs. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 65, 19-34.
Gezicioglu, F. Y., Beşen Yalçın, M. ve Usluca Erim, Ö. (2024). Bauhaus'tan Günümüze Çok Katlı Dokumalar - Yenilikçi Tasarımlar. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 19-34.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 24 June /Haziran 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 20 August /Ağustos 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65 **Pages/Sayfa:** 19-34

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Fatma Yelda GEZİCİOĞLU, Mine BEŞEN YALÇIN & Özge USLUCA ERİM).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Atkı ve çözgü iplikleri, tek bir yüzey oluşacak şekilde belli bir düzende birbirleriyle bağlantı kurarak, tek katlı dokuma kumaş yapılarını meydana getirmektedir. Çok katlı yapılar ise, dokuma sisteminde iki ya da daha fazla kumaşın belli bir düzende birbirlerine bağlanmaları sonucu oluşan yapılar olarak tanımlanır. Dokuma kumaş tasarımı, gelişen teknoloji ile birlikte tasarımcı/sanatçının bakış açısı ve yeteneğiyle birleşerek hem teknik açıdan hem de sanatsal ifadelerle çeşitlenerek yeni, farklı üretimlerle karşımıza çıkmaktadır. 19. yüzyılda kurulan Bauhaus okulunun özellikle dokuma tasarımı açısından önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Dönemin dokuma tasarımcılarının bu alanda ürettiği örneklerden biri olan çok katlı dokumaların, tasarım olarak ne kadar geliştirilebilir olduğunu, işlevselliği ile birlikte sanatsal bir ifade olarak aktarıldığını bize gösterirken, günümüz tasarımcı/sanatçılarına da ilham vermektedir. Çalışmada geçmişte yapılmış olan çok katlı dokuma kumaşlar örneklendirilirken, günümüzde yapılmış, yeni tasarımların malzeme, teknik, renk ve yüzeydeki görüntü özellikleri de incelenecektir. Betimsel analiz yöntemiyle yapılan bu çalışma, aynı zamanda Türkiye'deki tasarımcı/sanatçı kişilerle yapılan yazılı ve sözlü görüşmeleri kapsamaktadır. Görüşmeler sonucunda seçilmiş olan çok katlı dokuma tasarımlar detaylı anlatımlarla açıklanacaktır. Araştırmaya konu olan çok katlı dokuma örnekleri incelendiğinde; farklı teknik, renk ve malzemelerin yüzeyde görsel çeşitlilik yarattığı gözlemlenmiştir. Yapısal ve estetik açıdan bu tekniklerin geçmişten günümüze farklılaştığını ve geliştiğini söylemek mümkündür. Başka bir deyişle tekstil tasarımı/sanatı, sanatsal bir nesne yaratımında farklı bir bakış, yapılandırma, yaratıcı çözümler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Çift katlı dokuma, çok katlı dokuma, dokuma tasarımı, yenilikçi tasarım, bauhaus

Abstract

Weft and warp yarns form single-layer woven fabric structures by connecting with each other in a certain order to form a single surface. Multi-layer fabric structures are defined as fabrics formed by connecting two or more fabrics in a specific sequence within the weaving system. Woven fabric design, along with the developing technology and combined with the designer / artist's perspective and talent, diversifies both technically and with artistic expressions and comes up with new, different productions. Founded in the 19th century, the Bauhaus School is known for its significant influence, especially in terms of weaving design. Multi-layered weavings, which are among the examples produced by the weaving designers in this field, show us how much they can be developed as a design, how they can be transferred as an artistic expression along with their functionality, and inspire today's designers/artists. In the study, while exemplifying the multi-layered woven fabrics made in the past, the material, technique, color and surface appearance characteristics of the new designs that are made nowadays will also be examined. This study, which is based on a descriptive analysis method, also includes written and oral interviews with designers/artists in Turkey. The multi-layered woven designs selected as a result of these interviews will be explained with detailed descriptions. When the multilayer weaving samples subject to the research were examined; it was observed that different techniques, colors and materials created visual diversity on the surface. Structurally and aesthetically, it can be stated that these techniques have differentiated and developed from past to present. In other words, textile design/art appears as a different perspective, structuring and creative solutions in the creation of an artistic object.

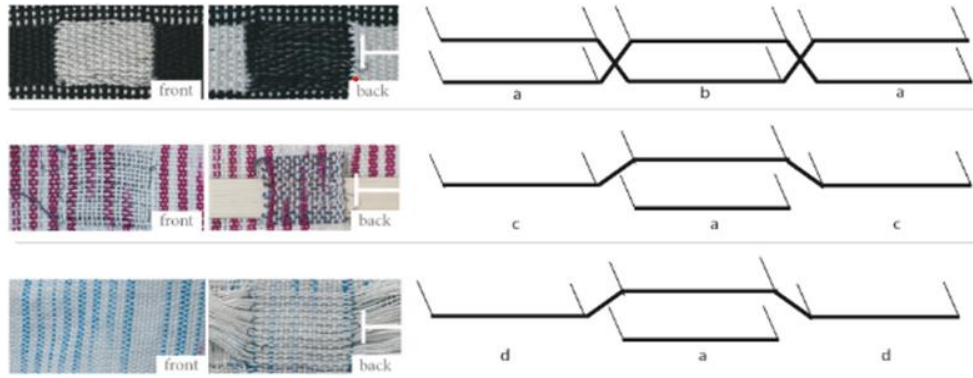
Keywords

Double layer weaving, multilayer weaving, weaving design, innovative design, bauhaus.

Giriş

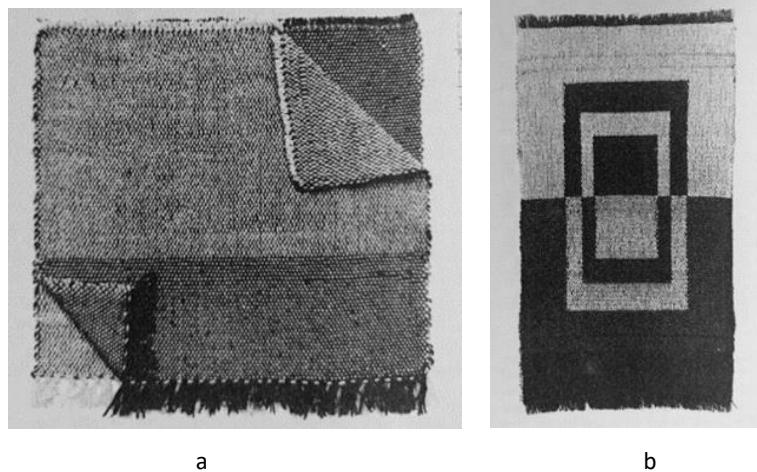
Dokuma kumaşlar, atkı ve çözgü ipliklerinin belli bir düzende yüzey oluşturacak şekilde birbirlerini alttan ve üstten keserek/birleşerek oluşması ile meydana gelen yapılardır. Tek katlı dokuma kumaş yapıları belli bir sistem ile tek bir yüzey meydana getirirken, çift ya da çok katlı yapılar da üst üste birbirlerine bağlantı iplikleri ile bağlanan, biri diğerinin altından ya da üstünden geçerek iki ya da daha fazla yüzey oluşturan kumaşlardır.

Bahriyeli ve Özkendirci'ye göre çift katlı kumaş yapıları, aynı tezgâhta çift çözgü ve çift atkı ile aynı anda dokunan iki ayrı kumaş olarak ifade edilirken, üç katlı yapıları ise "iki katlı kumaşlarda kullanılan alt kumaşın atkısı atılırken üst kumaşın çözgüsü yukarı kaldırılır kuralıyla oluşturulur" şeklinde açıklanmaktadır. Bu kuralın üç katlı örgüde; üç örgü hazırlanarak yapıldığı ve en az altı çerçeve ile dokunabildiği belirtilir (Bahriyeli B, Özkendirci B, 2009, s.127,136). Şeber'e göre, üç ya da daha fazla kat oluşturan kumaş örgüleri; çok kalın, gramajı (ağırlığı) fazla kumaşlar yapılmak istendiğinde ve ayrı dokuları bir araya getirmek için uygulanan teknikler olarak ifade edilir (Şeber, 2003, s.93). Ergür; çift katlı kumaşları, çift atkı ve çift çözgüyle aynı anda dokunan, özel bağlama yöntemleriyle birbirlerine bağlanan ikili kumaş olarak tanımlarken, üç ya da daha katlı yapıları, çift katlı kumaş tekniğine benzeyen, katlarının yakınlık sırasıyla çözgü-atkı bağlantılarıyla birbirlerine bağlanan kumaşlar" şeklinde açıklamaktadır (Ergür, 2002, s.50-53).

Görsel 1: İki katlı dokuma kumaş örnekleri (ön-arka yüzleri) ve yapısal görünüm çizimleri

Harris ise çift katlı dokuma kumaşları, "genellikle zıt renkli iki çözgü ve iki atkı iplikleri ile oluşan dokuma kumaşlar" şeklinde açıklar. İki kumaşın aynı anda ama ayrı ayrı dokunduğunu, yüzeyde renk değiştirilmek istendiğinde alt kumaştaki çözgü ve/veya atkı ipliklerinin üst yüzeye çıkartılıp, üst kumaş ile bağlantı yaparak meydana geldiğini aktarır. Ayrıca çift katlı yapıların tersindeki desen/renk görüntüsü ön yüzündeki desen/renk görüntüsünün tam tersi olarak görüntü sağladığını ifade etmektedir (Harris, 2004, s.21). Bununla birlikte; çift katlı örgü; aynı anda iki farklı kumaş katı oluşturmak için iki çözgü ve iki atkı ipliklerinin birbirlerine bağlanması ile oluşan teknik olarak belirtilmektedir. İki kumaş katı bir ya da birkaç noktada fiziksel olarak en az 4 çerçeve ile bağlanarak meydana geldiği ifade edilir. Dört katlı kumaş oluşturmak için ise sekiz çerçevenin gerekli olduğu vurgulanmaktadır (Held, 1973, s.132). Held'in yayınında karşımıza çıkan çift katlı dokuma örneğinde; dokuma kumaşın merkezine yakın kısmında bağlantı ipliği kullanıldığı ve bu bağlantının dokuma yüzeyinde hareketi değiştirdiği ifade edilmektedir. Çözgüde kullanılan siyah ve beyaz renkli iplikler bağlantı noktalarından da anlaşılacağı gibi orta kısımda zıt rengin kullanımının etkisiyle keskin bir görüntü farklılığı oluşturduğu ve alt kısma bakıldığında üst kumaşın çözgüsü siyah, alt kumaşın ise beyaz olduğu, üst kısma bakıldığında ise bunun tam tersini oluşturduğu görülmektedir (Görsel 2a). Aynı yayındaki bir diğer örnek ise, alt kumaş ve üst kumaş örgüsünün farklı şekillerde, kumaşın merkezinde yer değiştirilerek yapılmış çift katlı dokuma örneğidir. Tamamen negatif-pozitif şekilde renklerin yer değiştirmesi ile ortaya çıkan örnek, açık ve koyu renklerin seçilmesi ile yüzeyde belirgin bir görünüm kazanmıştır (Görsel 2b).

Görsel 2a: Merkeze yakın kısımda bağlantı ile hareket değiştirilerek yapılmış çift katlı dokuma örneği.

b: Alt kumaş ve üst kumaş örgüsünün farklı şekillerde yer değiştirilerek yapılmış çift katlı dokuma örneği.

Başka bir yayında ise; çift katlı dokuma, bir dokumacının aynı anda birden çok kumaş katları oluşturması ve bu katların farklı çözümlerinin birbirlerinden ayrı iki gruba bölünmesi ile ortaya çıkması olarak açıklanmaktadır. Üç katlı dokumada ise üçüncü ve farklı bir iplik ile diğer kat oluşabileceği belirtilmektedir. Her farklı kumaş katlarında birbirinden ayrı desenler de kullanılabilirliği ifade edilmektedir (Devendorf, Lauro, 2019, s. 81). Yaşar'a göre de çift ya da daha fazla katlı kumaşlarda, dokuma yapıları ve teknikleri ile birlikte farklı iplik cinsleri ile hacimli etkiler elde etmek mümkündür. Bununla birlikte yüzey değiştiren (değişen yüzü) çift katlı kumaşta, farklı yapılarda iki ayrı atkı iplikleri kullanılarak farklı ve hacimli yüzeyler oluşabileceği de ifade edilir (Yaşar, 2010, s.123). Herhangi bir dokunmuş kumaş için gerekli olan atkı ve çözgüye ek olarak daha fazla iplik sisteminin dahil olmasıyla oluşan yapıların çok katlı yapılar olduğunu belirten Gök, her bir çözgü grubunun kendi atkı grubu tarafından dokunduğu iki veya daha fazla dokuma yapısı / kumaş katı bulunduğunu, bu yapı için en az iki dokuma yapısı ve en az dört iplik sistemi gerektiğini belirtmektedir. Bu iki dokuma yapısının bileşik bir yapıyı oluşturabilmesi için "kendinden bağlamalı çift katlı, ortadan bağlamalı çift katlı, iki yüzü çift katlı, üç ve daha çok katlı," olmak üzere dört farklı yöntem ile birbirine bağlanmaları gerektiği ifade edilir (Gök, 2018, s.28). Başaran ise; "çift katlı dokuma yapılarının iki ayrı kumaş katı oluşturmak için üst çözgü ve üst atkı iplikleri ile seçilen tekniğe göre üst dokuma yüzeyini, alt çözgü ve alt atkı ipliklerinin ise alt dokuma katını meydana getirdiğini belirtmektedir. Kısaca, en az ikişer iplik sistemi ile birbirinden bağımsız dokunan iki kumaş katının, yapıya dahil edilen özel iplikler veya var olan ipliklere yüklenen özel görevler sonucunda birbirine bağlanması ile daha ağır, sağlam, hacimli tek bir kumaş yapısının oluşturulması sonucu elde edilen ve genellikle çift yüzü kullanılabilen tekstil yüzeyleri olduğunu ifade eder. Bununla birlikte üç katlı dokuma yapılarını ise üst, orta ve alt katın kendi yüzeylerini oluşturarak, çeşitli düzenlerde birbirlerine bağlantılar yaparak tek bir yapı oluşturduğunu açıklamaktadır (Başaran, 2023, s. 97, 98, 173) (Görsel 3a,b).

Görsel 3a, b: Üç katlı dokumalarda iplik kesitleri, simülasyon örnekleri

Başka bir yayında ise, çok katlı dokuma yapılarının farklı bağlama teknikleri ile uygulanabildiği, ısı tutma ve dayanıklılık özelliğine sahip dokumalar olduğu ifade edilirken aynı zamanda sanatsal olarak, lif sanatçılarının da sıklıkla kullandıkları teknikler arasında yer aldığı belirtilmektedir (Uğur, 2006, s.145).

Çok katlı dokuma kumaş teknikleri birçok yayında benzer anlatımlar ile karşımıza çıkmaktadır. Bu kumaşların oluşması için en önemli unsur bağlantı işlemidir. Kumaşları birbirlerine bağlayan atkı ve çözgü iplikleri, sadece atkı ya da sadece çözgü iplikleri ile veya atkı ve çözgü ipliklerinin birlikte bağlantı yapımlarıyla oluşabilir. Bağlantı iplikleri deseni oluşturan kendi içindeki atkı ve çözgü iplikleri ile bağlantı sağlayabilir, bunun dışında farklı bir iplik kullanılarak da bağlantı yapılabilir. Yüzeyde görüntü çeşitliliğini sağlayabilmek ve kumaşın her iki yüzünü kullanabilmek için, değişen yüzü tekniğinin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Alt ve üst kumaşta, ya da farklı katlarda renk çeşitliliği kullanımı, dokuma kumaşın altında ve üstünde farklı bağlantılar yaparak ve yüzeyinde çoğunlukla geometrik desenler oluşturarak meydana gelmektedir.

Çok katlı dokuma yapıları; kumaşları ağırlaştırmak için ve/veya her kumaş katında farklı renk ve yüzey alternatifi oluşturmak için kullanılmaktadır. Aynı zamanda bir giyside ya da ev tekstilinde kullanılan kumaşların çift taraflı kullanımını sağlamak için bu dokuma tekniği tercih edilmektedir. Geçmişte çoğunlukla teknik açıdan kullanıldığı görülen bu yöntem, günümüzde tasarımcı/sanatçının, özgün bir fikir üretebilme ve yeni ürün yaratımı hedefi ile birleşerek doğru bir tasarımın oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte; Tasarımcı/sanatçı, kendi yaratıcılığını (yaratım gücünü); tema, teknik, renk, malzeme, doku, desen ve kompozisyon öğelerini birbiri ile uyumlu/estetik bir şekilde bir araya getirerek ortaya çıkarabilir.

Önlü; çok katlı, değişen yüzü dokuma yöntemleri ile yapmış olduğu uygulamalarda, farklı malzemenin, tekniğin, örgü ve renk seçiminin, tasarımlarda kabarık, havlı, tüylü, büzgülü, rölyef etki ve çeşitli yüzey etkilerini ortaya çıkardığını, dokuma kumaşlarda görsel çeşitlilik yarattığını ifade etmektedir (Önlü, 2013, s. 11). Dokuma kumaş tasarımında yaratıcılık, Saçlıoğlu vd. göre; yeni malzemelerin, tekniklerin ve teknolojik işlemlerin uygulanması şeklinde ortaya çıkarılabildiği gibi var olan klasik bir kumaş deseninin yeni yapı, malzeme ve teknolojik işlemlerle yorumlanarak ele alınması şeklinde de gelişebileceği ifade edilir. Dokuma tekniği ile üretilen tekstil ürünlerinde desen ve renk, ürünün fiziksel yapısı ile birlikte elde edildiğinden, ürün rengi ve tekrar sistemlerine dayalı desenle birlikte tasarlanmakta olduğu anlatılmaktadır (Saçlıoğlu, Saçlıoğlu, Akbostancı, Çini, 2007, s. 39). Dokuma kumaş tasarımında, kullanılan malzemenin türü, renk ve dokusu, dokuma tekniği, örgüsü ve kumaş yapısı gibi özelliklerin seçimi, eskiz ve üretim aşamasında önem kazanmakta ve bu süreçte yaratıcılığın ön plana çıktığı belirtilmektedir. Tasarımcının estetik ve fiziksel açıdan yaratıcılığını ortaya çıkarabilmesi için farklı olanı arayarak; malzeme, teknik ve yapı ile ilgili yeni yorumlar yapabilmesi, kendini daima güncellemesi gerektiği vurgulanmaktadır (Halaçeli, 2015, s. 42). Erdoğan'a göre dokuma tasarımı yapılırken kumaşın dokusal etkilerini ön plana çıkarmak için kullanılan malzeme ve teknik yapıların önemli olduğu, kumaş uygulamalarında farklı iplik ve benzeri malzemelerin kullanıldığı ifade edilir (Erdoğan, 2019, s. 35). İyi bir tasarım ortaya çıkarmak için o tasarımın işlevselliğinin yanı sıra yeni bir yaratı içermesi gerekmektedir. Tasarımı güçlendiren, yüzeyde bir

ritim yaratımını sağlayan nokta, çizgi, leke, renk, doku, ışık, hacim, malzeme gibi öğelerin tasarımcının bilgi ve eğitimi doğrultusunda tasarım ve sanat ilişkisi ile harmanlanarak ortaya çıkabilir. Dokuma kumaş tasarımlarında da ince-kalın ipliklerin farklı düzenlerde kullanılması ile yüzeyde oluşan ışık, şeffaflık, hacim, doku, leke gibi öğelerin yüzeyde çeşitli görsellik ile farklı dokular oluşturabileceğini söylemek mümkündür (Geziciöglü, 2021, s. 42).

Bütün bu tanımlamalar ışığında; dokuma kumaş tasarımının özgün bir hale gelebilmesi için tasarımcının teknik bilgisi ile birlikte renk, malzeme uyumunu sağlayabilmesi, sanatsal bilgi ve becerisi ile harmanlayabilmesi önemlidir. Ayrıca tasarımcının kendini devamlı güncellemesi, yeni denemeler yapması gerekliliği, farklı tasarımların alt yapısını oluşturmadaki temel unsurlardan biridir.

Bu çalışmanın ilk bölümü tarihsel süreçteki çok katlı dokuma kumaşların Bauhaus okulunda yapılmış olan dokuma örneklerini kapsamaktadır. İkinci bölümde ise günümüz tasarımcı/sanatçıların çok katlı dokuma kumaş üretimleri; teknik, malzeme, renk ve yüzeydeki görüntü özellikleri incelenerek değerlendirilmiştir.

1. Bauhaus Döneminde Çok Katlı Dokuma Kumaş Örnekleri

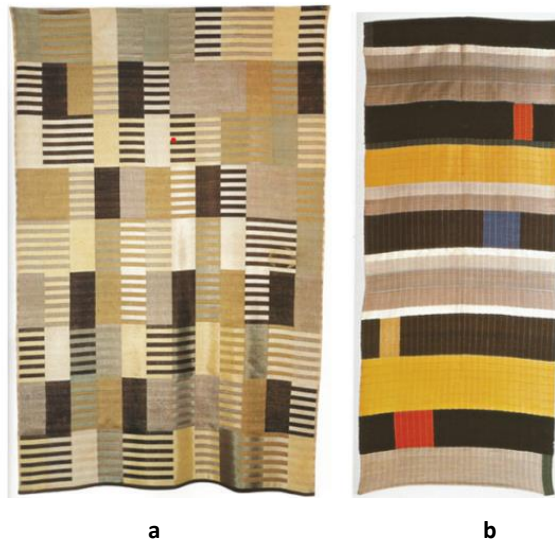
Tekstil alanında geleneksel üretim tekniklerinin dışında gelişen teknoloji, modern çağda etkisini hissettirerek, sanat, zanaat ve endüstriyi birleştiren bir akım olan Bauhaus hareketinin başlangıcı olarak devam etmiştir.

Bauhaus okulunda verilen tekstil tasarıma yönelik yaratıcı eğitimler, tasarımlarda özgün çalışmaların ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Geleneksel kültürü özümsemiş, modern tekniğe ve onun yeni yaratım diline hâkim yaratıcı bireyler/sanatçılar yetiştirmeyi hedefleyen okul yapısı, günümüz tasarım anlayışını belirleyen önemli bir yere sahiptir (Erim, Geziciöglü, Yalçın, 2021, s.19). Yetik, Bauhaus dokumacılığını, "Bauhaus'ta dokumacıların serbest deneyler yapma tekniği, malzemenin ve materyallerin seçimindeki serbestlikle sonuçlandı", şeklinde açıklamaktadır (Yetik, 2009, s. 87-88).

Bauhaus okulunun en başarılı atölyelerinden olan dokuma atölyesi, gözlem ve deneye dayanan çalışmalar ve yenilikçi malzeme kullanılmasına imkân sağlayan tasarımlarıyla, öncü sanatçılarıyla, bugünkü tekstil sanatının oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Dokuma tasarımcılarından Anni Albers, Otti Berger ve Gunta Stözl'ın çeşitli dokuma tekniklerini uyguladığı, bu tekniklerden birinin de çok katlı dokumalar olduğu görülmektedir.

Jacob'un bir araştırmasında, dokuma tasarımcılarından biri olan Anni Albers'ı, son altmış yıl boyunca, sanatçı, endüstri tasarımcısı, yazar ve öğretmen olarak modern tekstil tasarımı kavramını şekillendiren önemli figürlerden biri olarak tanımlar. Albers, Bauhaus'taki ilk eğitimi sırasında geliştirilen ilkelerden yola çıkarak dokumacılığın ikili yapısına, yani işlevsel ve estetik amaçlar için bir ürün oluşturmaya özen göstermiş, 1920'lerde Almanya'da ortaya çıkan bu iki olgu ile hem tasarıma hem de sanata önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca Albers'in dokumalarında malzemenin gücü vurgulanırken, iplik dokularının bir tasarım geliştirmek için bile yeterli olabileceği anlatılmaktadır. Bu yaklaşım sanatçının endüstriyel ve resimsel (pictorial) dokumalarında sıklıkla görülür (Yaşar, 2019, s.140, 148). Weber ve Asbaghi; Albers'in, çift katlı dokumalarını, iki ayrı katın yani alt ve üst katların genellikle farklı renkler kullanılarak birbiri ile bağlanması ve farklı noktalardan iç içe geçmesi sonucu oluşan yapılar olarak tanımlamaktadır (Weber, Asbaghi, 1999, s.37). Alyanak, Anni Albers'in, sınırlı sayıda kullandığı renk ve form öğelerini sıkça tekrarlayarak oluşturduğu kompozisyonlarını, el sanatının sanatsal yaratıcılıkla buluştuğu, dönemin en iyi örnekleri arasında yer aldığını belirtmektedir (Alyanak, 1998, s.116).

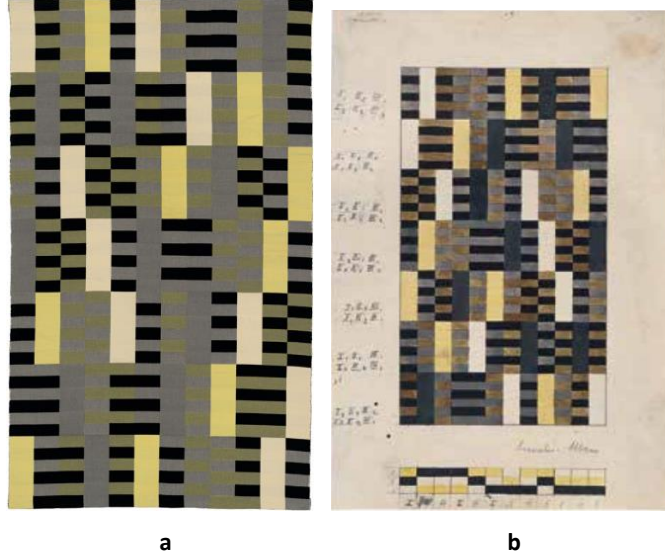
Albers'in üç katlı dokuma örneklerinden ikisi Görsel 4 ve Görsel 5'te yer almaktadır. Duvar paneli olarak yapmış olduğu kumaşlarda ipek ve ipek-yün karışımı iplikler kullanmıştır. Görsel 4'te çizgi ve küçük dikdörtgen görüntülerin bir bütünü oluşturduğu dokumanın renklerinde, ağırlıklı olarak kahverenginin tonlarını tercih ettiği görülmektedir. Görsel 5'te ise kahve tonları ile birlikte kırmızı, sarı ve mavi tonları kullanılmıştır. Dokumada çoğunlukla kalın, enine şerit görüntüler hâkimdir. Sarı, kırmızı ve mavi renkler, kalın şeritlerin arasında kullanılarak enine çizgi görüntüsünü biraz da olsa kesmektedir.

Görsel 4a: Üç katlı dokuma, duvar paneli, ipek, 1926, 182 x 122 cm, Anni Albers.

b: Üç katlı dokuma, duvar paneli, ipek-yün, 1925, 236 x 96 cm, Anni Albers.

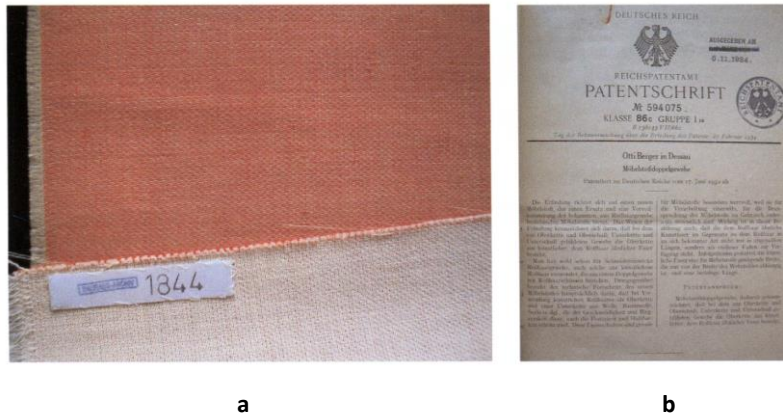
Başka bir dokuma ise; Anni Albers'in 1926 yılında dokumuş olduğu ancak kaybolduğu için 1965 yılında tekrar dokunan Gunta Stölzl örneğidir (Görsel 5a). Çift katlı dokuma örneği siyah, sarı ve beyaz renklerin kullanıldığı üç renkten oluşmaktadır. Merserize pamuk ve ipek ipliklerden dokunan kumaşın eskiz çizimi, Görsel 5b'de görüldüğü üzere, kalem ve guaj boya ile kâğıt üzerine uygulanmıştır. Görsel 4 örneğine benzeyen bu dokumada olduğu gibi; tüm Bauhaus tekstillerinin tasarımında; çizgilerin birbirine dönüştükleri, açık/koyu renkler, pozitif/negatiflikler, örgülerle birleştirmeler ve bunların dokuma olanakları ile yapıyor olduğu, ince/kalın iplik kullanımları, taharda yapılan oynamalar ve örgü çeşitliliğinin görsellik elemanı olarak kullanıldığı ifade edilir (Atalayer, 2009, s. 425). Özay ise Bauhaus'un, dokunmuş kumaşta, doku, yapı, ara renk tonları, geometrik formları ile yeni desen anlayışının ele alınmasında öncü olduğunu belirtmektedir (Özay, 2001, s. 27).

Görsel 5a: Anni Albers, Siyah-Beyaz-Sarı, 1926 (kaybolan örnek); Gunta Stölzl, 1965 (tekrar dokundu). Merserize pamuk, ipek (203.8 × 120.3 cm). Metropolitan Sanat Müzesi, New York.

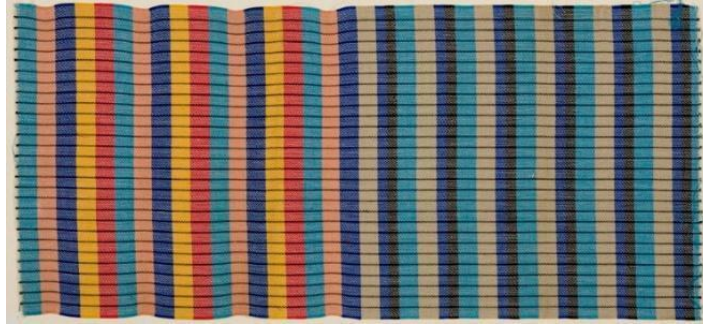
b: Anni Albers. Siyah-Beyaz-Sarı tasarımın eskizi.1926. Kağıt üzerine kalem ve guaj tekniği (34.9×23.8 cm) Metropolitan Sanat Müzesi, New York.

Bauhaus okulunun bir diğer tasarımcısı Otti Berger ise öncü ve yenilikçi endüstriyel dokuma kumaş tasarımları ile döneminin tekstil endüstrisinin gelişmesine çok önemli katkı sağlamıştır. Özellikle döşemelik kumaş koleksiyonları ile dikkat çekmiş ve (Möbelstoffdoppelgewebe) adını verdiği döşemelik, çift katlı dokuma kumaş koleksiyonu için bir patent başvurusunda bulunmuştur. (Bıyıklı, Saatçioğlu, 2021, s. 23) (Görsel 6a,b). Berger'in tasarladığı, kir tutmayan, suya dayanıklı ve kolay yıkanabilir özellikte olan çift katlı dokuma kumaşlar, genellikle tren ve otomobillerin koltuk ve duvarlarında kullanılmıştır (Smith, 2008, s. 57).

Görsel 6a: "Möbelstoffdoppelgewebe", Çift katlı kumaş, 1933, sentetik iplik ve rayon. Bauhaus Koleksiyonu, Berlin.

b: Patent başvurusu, 1934.

Görsel 7: Otti Berger, çift katlı dokuma, döşemelik kumaş, pamuk ve sentetik iplikler, 32.7 x 72 cm. 1932/37. Harvard Sanat Müzeleri/Busch-Reisinger Müzesi.

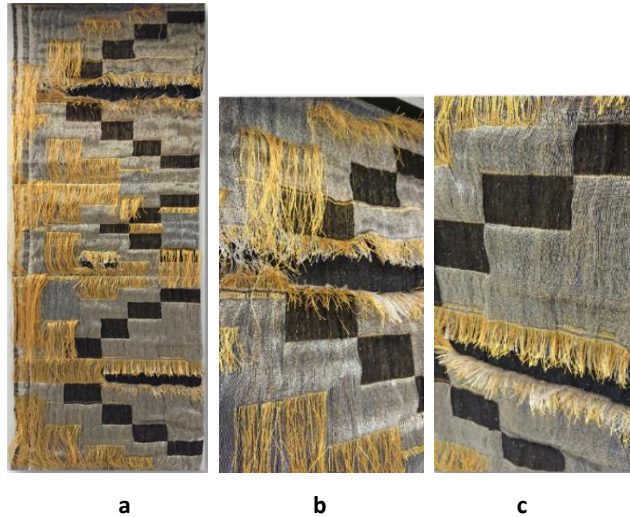
2. Günümüz Tasarımcı/Sanatçıların Çok Katlı Dokuma Örnekleri

Günümüz tasarım-sanat eğitiminin temelini oluşturan Bauhaus öğretisi, deneysel yaklaşım, malzeme çeşitliliği ve uygulama teknikleri ile dokuma tasarımına/sanatına farklı bir bakış açısı yaratmıştır. Geleneksel dokuma anlayışının dışında, kavramsal kurgular, üç boyutlu yapılar ve çok katlı yüzeyler haline gelerek farklı bir boyut kazanan tekstillerin; günümüz çağdaş dokuma sanatını oluşturduğu görülmektedir.

Tekstil sanatinde dokuma kumaş yapılarını bilmek fikri ve fikrin yaratma sürecini oluşturmak, dokuma tasarımına ait tasarım olanaklarını kullanabilmek, iyi bir tasarım yapma sürecinde önemlidir (Atalayer, 2009, s. 425).

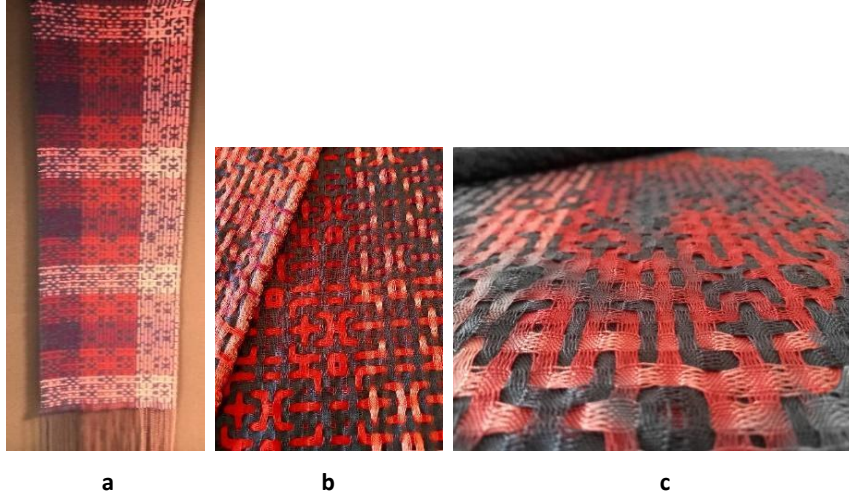
Araştırmamıza konu olarak seçilen 10 adet çok katlı dokuma tasarımları; deneysel bir anlayış temelindeki Bauhaus'tan beslenen ülkemiz tekstil tasarımcı/sanatçıların üretimlerinden oluşmaktadır. Bu örneklerden birinde dört katlı dokuma yapısı kullanılırken, diğer dokuz örnek ise birbirinden farklı özelliklerde çift katlı dokuma yapıları ile üretilmiştir.

Örneklerden ilki; Yüzleşme-“Hatalar Üzerine Denemeler” adlı kişisel sergide yer alan “Katmanlar” adı verilen çalışmadır (Görsel 8a, b, c). Çift katlı, yüzey değiştiren (değişen yüzü) dokuma yöntemi ile dokunmuş örnekte, metalik iplik, polyester multifilament iplik ve yün iplik kullanıldığı ifade edilmektedir. Tezgâhtan çıktıktan sonra keçeleştirilerek boyut kazandırılmıştır (KK1). Bu çalışmada çift katlı yüzeylerin desen özellikleri olan geometrik desenler yer almakla birlikte, kullanılan farklı materyallerin ve farklı tekniklerin yüzeyde yarattığı etki alışılmısın dışında, estetik bir görsellik sunmaktadır. Metalik iplik ve polyester multifilament iplikler parlaklık sağlarken, yün ipliğin kullanımı ve keçeleştirme tekniğinin uygulanması, yüzeyde matlık oluşturmaktadır. Parlak-mat ve açık-koyu renk kullanımı ile tasarımın yüzeyinde bir denge sağladığı söylenebilir. Ayrıca metalik ipliklerin bazı yerlerde kesilerek kullanılması bazı yerlerde ise farklı uzunluklarda bırakılması tasarımda hareketli ve çok katmanlı bir görüntü sağlamıştır.

Görsel 8 a: Sedef Acar, Yüzleşme-“Hatalar Üzerine Denemeler”, “Katmanlar”, 6. Kişisel Sergi, Çift katlı yüzey değiştiren dokuma, metalik iplik, polyester multifilament iplik, yün iplik, 120x70x10 cm, Ege Üniversitesi Etnografya Müzesi Sanat Galerisi, 2019, İzmir. **b, c:** “Katmanlar”, detay.

Bir diğer örnek ise; “İntersection/Kesişme” adlı kişisel sergide yer alan “Hüresel” adlı çalışmadır (Görsel 9a, b, c). Çift katlı dokuma tekniği ile yapılmış olan dokuma örneğinde koyu gri renk, tek bir kat için tercih edilmiş, kırmızı, pembe ve açık pembe olarak üç farklı ton ise diğer kumaş katının çözgü düzenlemesinde kullanılmıştır. Aynı düzenleme atkı ipliklerine de uygulandığında, tasarım doğrultusunda oluşan motifler haricinde, genel görünümde dikkat çeken dörtgen hücreler elde edilmiştir (KK2). Çalışmada kullanılan kırmızı, pembe ve açık pembe tonları, dokumada degrade (renk dönüşümü/geçiş/çıktan koyuya renk dağılımı) hissi yaratmaktadır. Tek katta kullanılan üç farklı renk tonu ile diğer katta kullanılan gri rengin farklı bağlantılar ile kesişmesi/birleşmesi sonucu yüzeyde geometrik formlar, (çizgi, kare, dikdörtgen, vb.) desen çeşitliliği sağlarken, kumaşın iki yüzüne de farklı etki sunduğu gözlemlenmiştir.

Görsel 9 a: Fatma Nur Başaran, “İntersection/Kesişme” , “Hücresele”, çift katlı dokuma tekniği, pamuk ve polyester iplik, 38x150 cm, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi sergi salonunda “İntersection/Kesişme” isimli kişisel sergi, Ekim 2022, Ankara. **b, c:** “Hücresele”, detay.

Yansımalar adlı kişisel sergide yer alan “Çılgın” adlı çalışma, çift katlı değişen yüzlü dokuma tekniği ile yapılmış bir örnektir (Görsel 10a, b, c). Kumaşın üst ve alt katında, çözgüde beyaz renkli ipek iplik tercih edilirken, üst katın atkısında siyah renkli Polyester/Elastan karışımı iplik, alt katında beyaz renkli ipek iplik kullanılmıştır. Elastanlı iplik kalın ve siyah renkli olduğu için ön yüzde çoğunlukla siyah renk hakim olmuştur. Bu iplik ile dokunan tarafın yüzeyinde farklı bir görüntü olmadığı için ön yüz olarak düşünülen taraf sergileme aşamasında arka yüzey olarak kullanılmıştır. Kumaşın arkasında kullanılan ipek iplikleri ise yüzeyde kabarık, şeffaf ve hareketli dokular oluşturduğu için bu yüzün ön yüzey olarak kullanılması karar verilmiştir. Kumaş, aksesuar olarak bir ürüne dönüştürülmüştür (KK3). Kumaşta kullanılan Elastan iplik, genel olarak hacim etkisi yaratırken, ipek ipliklerin tercih edilmesi de şeffaflık hissi yaratmıştır. Alt ve üst kumaşta kullanılan çözgü iplikleri ve sadece alt kumaş için kullanılan atkı ipliklerinin ipek iplik olarak aynı seçilmesi, kumaşta bir bütünlük sağlamıştır. Ayrıca ince kalın ilişkisi ile kumaşın yüzeyinde ince iplikler pili görüntüsü oluşturmuştur. Aksesuar ürününe dönüşen tasarımda, farklı kalınlıkta ve farklı özellikte iplik kullanımının, yüzeyde etkili bir şekilde derinlik ve hacim etkisini yarattığı söylenebilir.

a

b

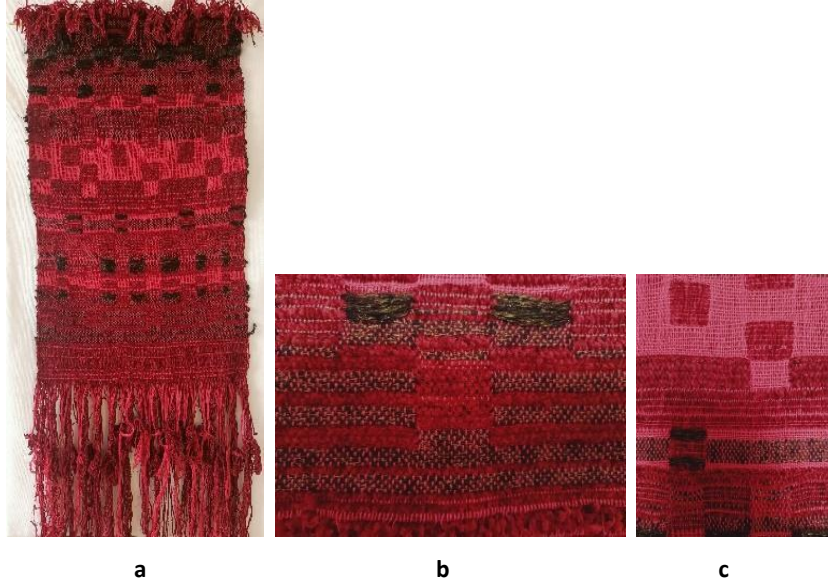
c

d

Görsel 10a: Neslihan Yaşar, “Çılgın”, çift katlı dokuma, İpek iplik, polyester/elastan iplik 100x35 cm, İzmir Ekonomi Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, 2015.

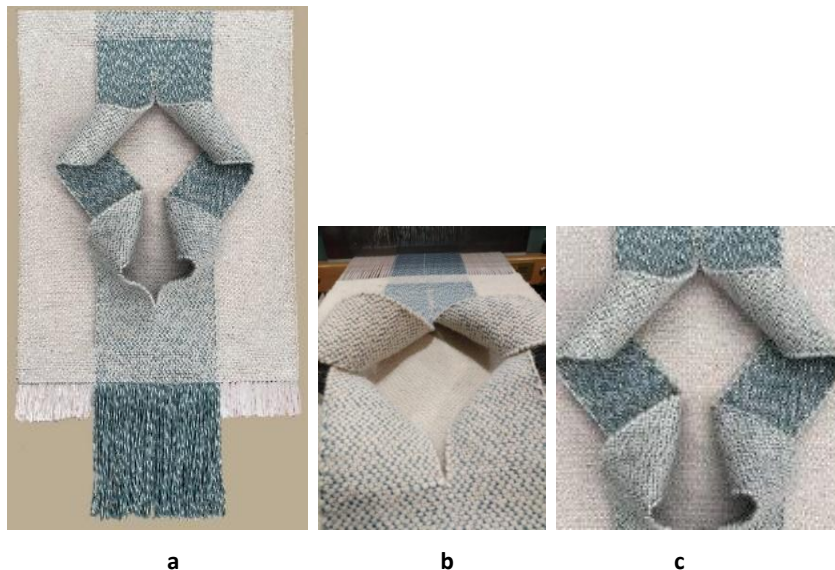
b: Çift katlı dokuma kumaşın ürüne dönüşmemiş hali. **c, d:** “Çılgın”, detay.

"Kırmızı ve Siyah" adlı çalışma; Kırmızı ve siyah romanından aşk ve yas teması bağlamında yapılmıştır (Görsel 11a, b, c). Bordo renkli şönil (şenil) iplik ilk çözü, kırmızı renkli bambu iplik ikinci çözü ipliği olarak kullanılmıştır. Atkıdan bambu ve şönil ipliğin yanı sıra siyah renkli simli fantezi iplik tercih edilmiştir. Çalışmanın yüzeyinde tek katlı, atkı takviyeli ve çift katlı olmak üzere üç farklı teknik uygulanmıştır (KK4). Kare ve dikdörtgen desenlerden oluşan, yüzeyde kırmızı ve bordo ipliklerin ön plana çıktığı tasarımın orta kısımlarında çift katlı, değişen yüzölü tekniği uygulanmıştır. Çalışmada değişik hammaddeli iplik kullanımı, kumaşın yüzeyinde farklı dokular yaratırken aynı zamanda kumaşa parlak ve mat bir görünüm sağlamıştır. Kırmızı tonlu ipliklerin kullanımının fazla olması nedeniyle, çalışmada kırmızı renk tonu hâkimdir. Bu çalışmanın diğer tasarımlardan farkı, kumaşta üç farklı dokuma tekniğinin kullanılmasıdır.

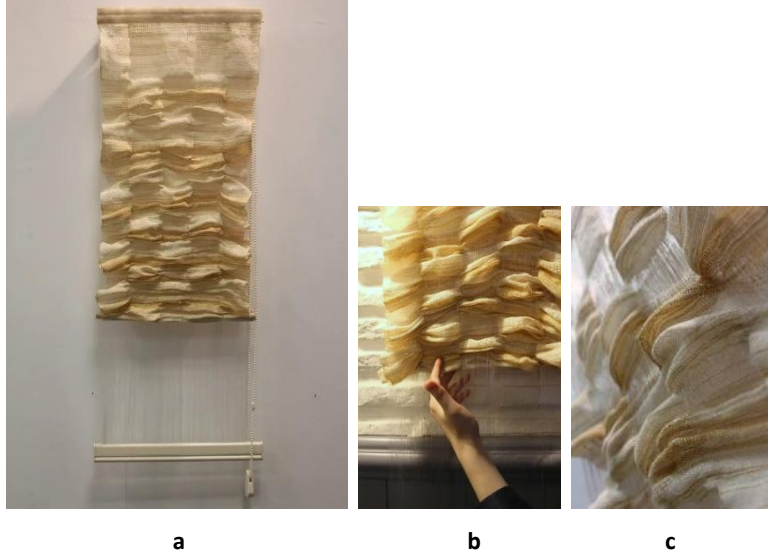
Görsel 11a: Havva Halaçeli Metlioğlu, "Kırmızı ve Siyah", çift katlı dokuma tekniği, bambu iplik, şenil ve fantezi iplik, 50x70 cm, Kırmızı Doku grup sergisi, 2022, Adana. **b,c:** "Kırmızı ve Siyah", detay.

Bir diğer çalışma, Döngü adlı kişisel sergide yer alan "Döngü I" isimli çalışmadır (Görsel 12a, b, c). Sergi ön hazırlık sürecine başlanırken bilinen ve kullanılan malzeme, teknik ve uygulama biçimleriyle yeni söylemler aramak sergi temasında "Döngü" fikrinin oluşmasını sağlamıştır. Tasarım, uygulama esnasında müdahaleler yapılarak oluşturulmuş ve tezgâhtan çıkarıldığı haliyle gerçeleştirilmiştir. Uygulama sürecinde yer yer çözü grupları kesilip döngüsel hareketlerle iplikler tekrar taharlanmış ve dokumaya devam edilmiştir. Yaşamın içinde hissedilen "Döngü" olgusu, yapılan çalışmada aktarılmaya çalışılırken, izleyicinin kendi deneyimlerini sorgulayabileceği, arayabileceği ve hayat "Döngü"sünü düşündürebileceği bir çalışma ortaya konması hedeflenmiştir. İzleyicinin eserle diyalog kurması amaçlanmıştır (KK5). Bu çalışmanın diğer eserlerden farkı ise çift katlı dokuma tekniğinin kumaşın sadece orta kısmında uygulanmasıdır. Çalışmada çift kat tekniği uygulanırken üst kat iki eşit bant halinde zemin kattan daha uzun dokunmuş, üst katın çözü iplikleri çözü levendine yakın kısımdan kesilerek bantların serbest kalması sağlanmış ve kendi içinde döngüsel hareket yapılarak tekrar tahar işlemi gerçeleştirilmiştir. Böylece çalışmada üçüncü bir boyut/hacim oluşturulmuştur. Ayrıca üst kat dokumada atkı etken örgü kullanılması, çözü ve atkı ipliklerinin renk farklılıklarının döngüsel eylemle birlikte belirginleşmesini ve yüzeyde görsel hareketliliğin kuvvetlenmesini sağlamıştır.

Görsel 12a: Özlem Erzurumlu Jorayev, "Döngü I", çift katlı dokuma tekniği, polyester iplik, 35x63 cm, 23-30 Ekim 2020, İşlik Sanat Galerisi, İstanbul. **b, c:** "Döngü", detay.

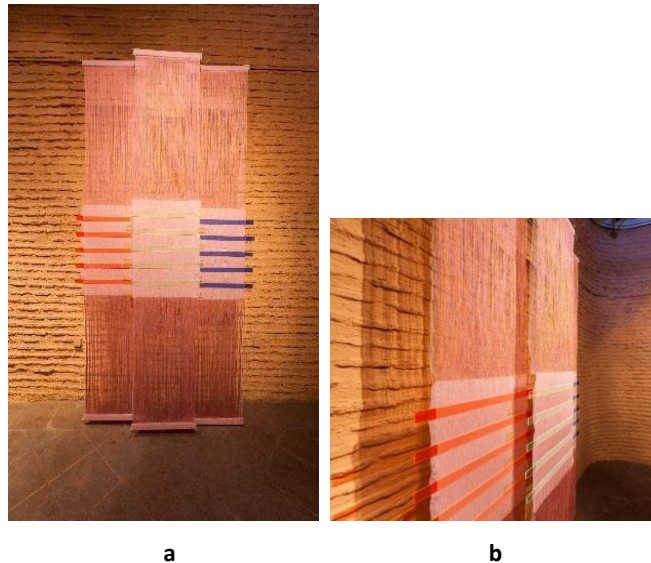
Alzheimer hastalığına dikkat çekmek için tasarlanmış “Sahra” isimli çalışma, çölden esinlenilmiştir (Görsel 13a, b, c). Çift katlı olarak planlanan tasarımın çözgüsünün bir katında misina kullanılırken diğer katında pamuk ve polyester iplik tercih edilmiştir. Çalışmada konstrüksiyonun bütünsel formu kuvvetli olduğu ve degrade (renk dönüşümü/geçisi) hissi yaratıldığı için yalın bir örgü olan bezayağı örgüsü seçilerek estetik denge kaygısı gözetilmiştir. Dokumada kullanılan tekniğin uygulanış biçimi açısından sanatsal ve işlevsel olması, bir tasarım ürünü olma özelliğini ortaya çıkarmaktadır (KK6). Çalışmada kullanılan farklı iplik tercihleri ile birlikte, çift katlı dokumanın bağlantı yerlerinin belli bir mesafede yapılması, yüzeyde doku, derinlik ve hacim etkisini etkili bir şekilde sunmaktadır. Çift taraflı kullanılabilir şekilde tasarlanan bu dokumanın perde olarak ürüne dönüşmesi, dokuma sanatının, tasarımla birleştiğinin bir örneği olarak ifade edilebilir.

Görsel 13a: Nilüfer Ünay Çubukçu, “Sahra”, çift katlı dokuma tekniği, pamuk ve polyester iplik, misina, 90x40 cm, Marmara Üniversitesi Sergi Salonu, 2015.

b,c: “Sahra”, detay.

NE-ON adlı kişisel sergide yer alan “NE-ON 1” adlı eserde sanatçı; fikir, tasarım, endüstriyel üretim ve sunum aşamalarında geliştirilen yeni çözümler ve yaklaşımlarla tekstil eser üretmeyi amaçlamıştır (Görsel 14a, b). Dokumanın çift katlı dolgu atkılı teknik ile üretilmesi planlandıktan sonra belirlenen çözgü ve atkı iplikleri ile dokumaya başlanmıştır. Üretim sırasında tasarıma uygun işlemlerle tezgahta gereken müdahaleler yapılarak geliştirilen fikirlerle, çalışmanın 3 parçadan oluşmasına karar verilmiştir. Dokuma tezgahından alındıktan sonra yapı bozumu uygulanarak tasarım şekillendirilmiş ve elle müdahaleler yapılarak, tekstil serginin teması olarak NE-ON kavramına uygun malzemelerle desteklenen eser 3 boyutlu olarak sergilenmiştir. Eserde tasarımın ve üretimin farklı aşamalarında yenilikçi ve özgün fikirler geliştiren sanatçı, estetik ve görsel ahenk içeren 3 boyutlu bir sunum biçimi elde etmiştir. Eserin oluşum aşamasında karşılaşılan sorun ve zorluklar yeni fikirler geliştirmeyi gerektirmiş, sanatçının bu bağlamda geliştirdiği çözümlerle tasarımının sanat ile olan ilişkisi eserde yorumlanmıştır. (KK7) Çalışmaların görsel etkilerinin güçlü olması ile birlikte bir eser için seçilen sergi mekânının ve sergileme şeklinin çok etkili olduğunu, mekânda kullanılan ışığın, ışık-gölge yansımalarının esere ayrıca değer kattığını söylemek mümkündür.

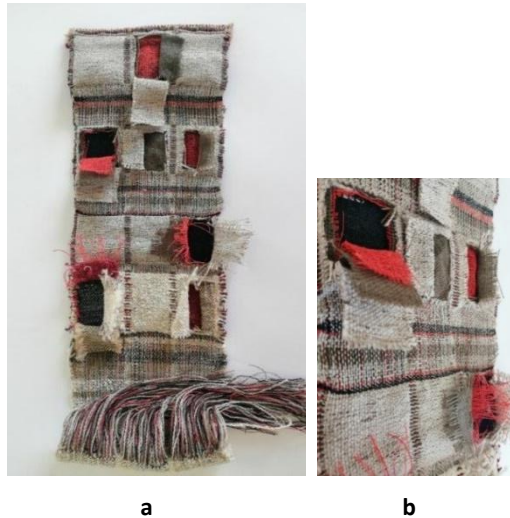
Görsel 14a: Nuray Er Bıyıklı, “NE-ON 1”, çift katlı kumaş tekniği, yapıbozumu, keten, polyester iplik, 60x250 cm. (3 parça), MSGSÜ Tophane-i Amire Kültür Sanat Merkezi Sarnıç Galerisi, 2018. **b:** “NE-ON 1”, detay.

“Temel 1” adlı bir diğer çalışmada ise, koku temasından yola çıkılmıştır (Görsel 15a, b). Sanatçının ifadesiyle koku, her insanda farklı duyguları çağrıştıracak şekilde farklı kodlar ile beyne kodlanmaktadır. Birçok meyve, çiçek, ağaç gibi bitkisel ve misk gibi hayvansal malzemelerin armonisi ile oluşan parfüm ise kişiye has özel koku çağrışımına yol açmaktadır. Parfüm notalarındaki kalıcılık, en alt nota, yani temelde gizlidir. Bu durum tek kenar bağlantılı çift katlı dokuma tekniği kullanılarak gizli kalmış motiflerin açığa çıkarılması ile ifade edilmek istenmiştir. Üst katmandaki kumaş, alt katmanda kesintisiz ilave çözü desen iplikleri ile oluşturulan motifleri örtmektedir. Ancak kumaş kenarından açıldığında ise alt katmandaki desenli kumaş görölmektedir. Kesintisiz ilave desen çözü ipliklerinde çiçekleri çağrıştıran somon ve vişne çürüğü rengine simli iplikler tercih edilmiştir. Motif olarak ylang ylang bitkisinden yola çıkılarak oluşturulan parfüm çiçeği uygulanmıştır. İlave desen ipliğinde kullanılan tellerin uygulama sonrasında dokumaya hacim vermesi amaçlanmıştır (KK8). Üst katmandaki kumaş desensiz ve tek renk olarak dokunmuş, alt katmandaki kumaşta ise desen ve renkli tel kullanılmıştır. Bu da çalışmada farklı görsel bir etki yaratmıştır. Aynı zamanda alt katmanda desen ipliğinde kullanılan teller kumaş yüzeyinde parlaklık ve ışıltı oluşturmuştur.

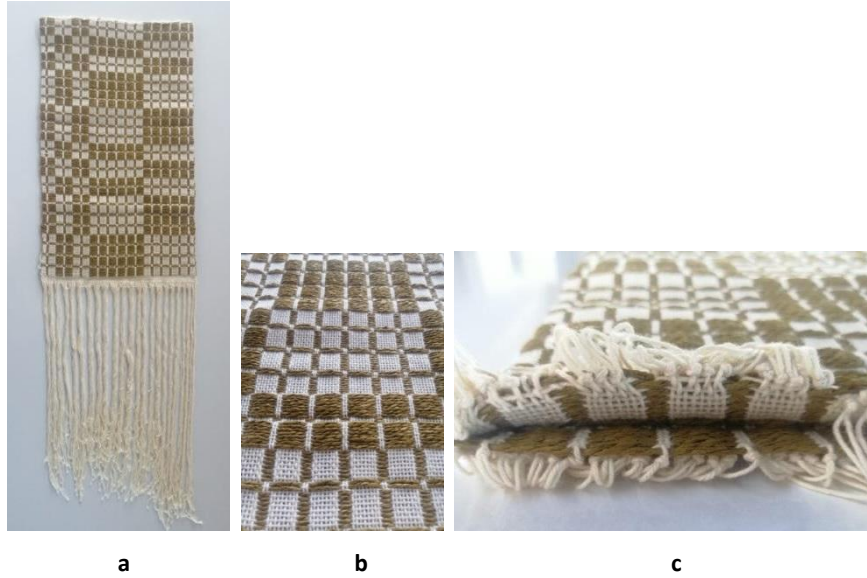
Görsel 15a: Ebru Çatalkaya Gök, “Temel 1”, çift katlı dokuma tekniği, ipek, simli iplik, renkli tel, 30x60 cm. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Fuaye Alanı, 2018. **b:** “Temel 1”, detay.

“Dokuma Sgraffito”, adlı bir diğer çalışmada ise, Sgraffito tekniğinden yola çıkılmıştır (Görsel 16a, b). Sgraffito genel olarak seramik ürünlerinde, ürünün üzerini kaplayan astar veya boyanın kazınarak kullanıldığı bir tekniktir. Bu teknikte, farklı renkteki her katmana kazıma yöntemiyle ulaşılması hedeflenir. Çalışmada, seramik sanatında kullanılan bu tekniğin, dokuma tekniğine uyarlanması hedeflenmiştir. Dokuma, krem, yeşil, kırmızı ve lacivert ipliklerle dört kat olarak dokunmuştur. Tahar yapılırken kenarında ve orta kısımlarında bağlantı noktaları oluşturulmuş, yüzey çözü yönünde üç ana bölüme ayrılmıştır. Dokuma esnasında her kat birbirinden bağımsız olarak dokunup, belirli aralıklarla katlar birleştirilmiş ve böylece kare görüntüler meydana getirilmiştir. Dokuma işlemi bittikten sonra, ulaşmak istenilen renge kadar dokuma katları kesilerek açılmış ve Sgraffito tekniğindeki gibi en üst katmandan en alt renk katmanına kadar ulaşılmıştır. Seramik sanatında kazılarak uygulanan bu teknik, dokumada kesilerek oluşturulmuştur. Kesilen her karede farklı renk katmanları ortaya çıkarılmış, deneysel bir çalışma ortaya konulmuştur (KK9). Dört katlı dokuma tekniğinde, farklı kalınlıkta ve farklı renkli ipliklerin kullanımı ve yüzeyde dokuma sonrası müdahalelerin oluşumu ile oldukça hareketli bir yüzey oluşturabileceğini söylemek mümkündür. Çalışmada geometrik desenli, kare görünömlü katların farklı şekillerde kesilmesiyle yüzeyde hareketli, üç boyutlu ve derinlik hissi veren, görsel etkiler ortaya çıkardığı görölmektedir. Çok katlı dokuma tekniğinin, seramik sanatı alanında kullanılan bir teknik ile benzer şekilde yorumlanması, tekstil sanatındaki uygulama yönteminin/biçiminin çeşitliliğini gözler önüne sermektedir.

Görsel 16a: Handan Demir, “Dokuma Sgraffito”, çok katlı (4 katlı) dokuma tekniği, Polyester iplik, 28x80 cm. Öğretim Elemanları Sergisi, Mersin Üniversitesi GSF Sanat galerisi, 2021, Mersin. **b:** “Dokuma Sgraffito”, detay.

Son çalışma ise Girit dokuma tekniklerinden biri olan Beledonya dokuma/battaniye tekniğinin, çift kat tekniği ile birlikte uygulandığı örnektir (Görsel 17a, b, c). Beledonya dokuma ya da battaniye; Girit dokuma tekniklerinden biri olan, kumaşın yüzeyinde kare görüntüler meydana getiren bir tekniktir (Gezicioğlu, F.Y., Atalayer, G. ve Demir, H. 2019, s. 194). “Yolculuk” adı verilen bu dokuma örneği, 1923 yılında Girit adasından Türkiye’ye gelen mübadillere ithafen yapılmıştır. Yüzeyde yer alan her bir kare, gemi yolculuğundaki insanları temsil ederken, çift katın bir yüzü Girit’i diğer yüzü ise Anadolu’yu anlatmaktadır. Kendi içinde atkı takviye ve değişen yüzlü çift katlı tekniğine benzer bir teknik olan Girit Dokuması, çift kat tekniği ile birleştirilmiştir (KK10). Pamuk ve kâğıt ipliğin kullanıldığı dokuma örneğinde; kahverengi kâğıt iplikler yüzeyde hacim, parlaklık ve desenden dolayı hareketlilik oluştururken, pamuk iplikler mat bir görüntü sağlamıştır. Negatif-pozitif desen, mat-parlak yüzey ve kare-dikdörtgen görüntüler, dokumanın örgü tekniği, kullanılan iplik cinsi ve renkleri; kumaş yüzeyindeki desen ve renklerin dengeli görünmesini sağlamıştır.

Görsel 17a: Fatma Yelda Gezicioğlu, “Yolculuk”, çift katlı dokuma tekniği, Pamuk/kâğıt iplik, 32x97cm. 29 Kasım-14 Aralık 2018, Cumhuriyet Müzesi, İstanbul. **b,c:** “Yolculuk”, detay.

Değerlendirme

Bu araştırmada, günümüz tekstil tasarımı/sanatı açasından irdelediğimiz, kendi içinde farklılıklar oluşturan 10 adet çok katlı dokuma örnekleri değerlendirilmiştir. Bu örnekler arasında 1 adet dört katlı, 9 adet ise çift katlı dokumalar yer almaktadır. Her bir çalışmada kullanılan iplik, malzeme, örgü, renk ve teknik çeşitlilik dokumalarda birbirinden farklı yüzey ve görüntüler (katmanlı, mat/parlak, kabarık şeffaf, kare, dikdörtgen, vs.) yaratmıştır. Bununla birlikte, sunum şeklinin, mekân seçiminin, dokumaların yüzeyinde ışık/gölge etkisi ile görsel zenginlik sağladığı gözlemlenmiştir. Malzeme, teknik, yüzey etkisi ve bu etkileri oluşturan öğelerin detaylı anlatımı Tablo 1’de yer almıştır.

Tablo 1

Çalışma Görseli	Görsel No/Çalışma Adı	Malzeme	Kumaş Kat Sayısı	Yüzey Etkisi	Yüzey Etkisini Oluşturan Öge
	Görsel 8 “Katmanlar”	Metalik iplik, polyester multifilament iplik, yün iplik	2 Katlı	Parlak/mat, açık/koyu, hareketli, çok katmanlı görüntü	İplik cinsi/harman farklılığı, örgü ve bağlantı çeşitliliği
	Görsel 9 “Hücresel”	Pamuk ve polyester iplik	2 Katlı	Açık/koyu, dörtgen hücre hareketliliği, renk geçişli etki	Renk yerleştirme düzeni, örgü düzeni
	Görsel 10 “Çılgın”	İpek iplik, polyester/elastan iplik	2 Katlı	Kabarık, şeffaf, hareketli doku, derinlik, hacim etkisi	İnce/kalın iplik, zıt renkler ve elastan iplik kullanımı

	Görsel 11 "Kırmızı ve Siyah"	Şönil(şenil) iplik, bambu iplik, simli fantezi iplik	2 Katlı	Parlak/mat, kare ve dikdörtgen görüntü	İplik cinsi/harman farklılığı, 3 farklı dokuma tekniği
	Görsel 12 "Döngü 1"	Polyester iplik	2 Katlı	Üçüncü boyut/hacim hareketliliği	Orta bölümde çift kat tekniği kullanımı, tahar çeşitliliği ile döngüsel hareket
	Görsel 13 "Sahra"	Pamuk ve polyester iplik, misina	2 Katlı	Doku, derinlik, hacim etkisi, renk geçişli görüntü	İplik cinsi/harman farklılığı, düzenli bağlantı ve renk seçimi
	Görsel 14 "NE-ON"	Keten ve polyester iplik	2 Katlı	Işık/gölge etkisi, çalışmalarda uyum ve bütünlük	İplik cinsi/harman, malzeme farklılığı, teknik çeşitlilik, üç boyutlu sergileme ve sergi mekânı
	Görsel 15 "Temel 1"	İpek iplik, simli iplik, renkli tel	2 Katlı	Düz/desenli görüntü, hacim etkili	Farklı malzeme kullanımı, örgü ve bağlantı seçimi
	Görsel 16 "Dokuma Sgraffito"	Polyester iplik	4 Katlı	Hareketli, çok katmanlı, üç boyutlu yüzey, geometrik desen,	4 katlı dokuma tekniği, farklı renk kullanımı, dokuma sonrası kesim işlemi
	Görsel 17 "Yolculuk"	Pamuk ve kâğıt iplik	2 Katlı	Negatif/pozitif desen, mat/parlak ve hacimli yüzey, kare/dikdörtgen görüntü	İplik cinsi/harman farklılığı, örgü ve bağlantı tekniği, açık/koyu renk kullanımı

Sonuç

1919 yılında kurulan, gelişen endüstriyi ve geleneği bir araya getirerek sanat ve zanaat kavramlarının birlikte ilerlemesini sağlayan Bauhaus okulunda, yeni bir eğitim sistemi ve farklı disiplinlerin bir arada çalışması ilkesi benimsenmiştir. Bu anlayışla, tekstil alanında önemli sanatçılar yetişmiş ve tekstil sanatının temelleri atılmıştır. Günümüzde tekstil sanatı, sanatçıların yorumları ve değişik tekniklerin uygulanması ile farklı boyutlarda karşımıza çıkmaktadır. Tekstil sanatının içinde yer alan dokuma, özgün yapısı ve uygulama biçimlerinin çeşitliliği sebebiyle sanat yapıtı olarak değerlendirilmektedir.

İncelenen yayınlarda benzer anlatımlarla ifade edilen çok katlı dokuma kumaşlar, aynı anda birden çok kumaş katları oluşturulması ve bu katların farklı çözgü ipliklerinin birbirlerinden ayrı iki ya da daha fazla gruba bölünmesi ile ortaya çıkması olarak tanımlanabilir. Çok katlı dokumaların, geçmiş ve günümüzdeki örneklerine bakıldığında, geçmişte çoğunlukla teknik açıdan kullanılan bu yöntemin, günümüz tekstil tasarımı/sanatı içinde de yer alarak varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Bununla birlikte, endüstride çift taraflı kullanım, kumaşın ağırlaştırılması ya da yüzeyde desen alternatifleri sağlamak için çoğunlukla teknik açıdan tercih edilen bu tekniğin, tasarımcı/sanatçı bakış açısı ile teknik-tasarım-sanat alanlarında bilgi ve yeteneğin birlikte kullanılarak ortaya çıkardığı özgün fikirlerin ne kadar çeşitlenebilir olduğunu göstermektedir. Bu makalede, çok katlı dokuma örneklerinin seçilmesinin temel nedeni, bu dokuma türünün farklı yüzeylerin oluşumuna olanak vermesi ile malzeme, renk, biçim çeşitliliğinin tekstil tasarımı ve sanatına özgün bir katkı sağlayarak, yüzey tasarımı ve plastik öğeler açısından değerli bir anlam yüklemesidir.

Her çalışmanın özgünlüğü tasarımlarda kullanılan iplik inceliği-kalınlığı, renklerin yan yana geliş şekilleri, farklı elyaf kullanımı, çok katlı tekniğin bağlantı yerlerinin çeşitliliği ile ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte bir eserin sunumu için tercih edilen sergileme şekli ve sergileme yeri de o eserin görünürlüğünü daha etkili bir biçimde gözler önüne sermektedir. Detaylı bir bakış açısı ile irdelediğimizde; her çalışmanın kendi içinde farklılıklar yarattığını, bu farklılıkların teknik, tasarım ve sanatsal açıdan çalışma özelinde değişkenlik gösterdiğini söylemek mümkündür. Başka bir deyişle; çok katlı teknik ile yapılan çalışmaların yüzeyinde, seçilen renklerin kullanımı ile farklı etkileri ortaya koyduğu görülmüştür. Bu renkler; kumaşın yüzeyinde açık koyu dengesinin, negatif-pozitif renk zıtlığının, ya da yumuşak renk geçişlerinin farklı kullanımları ile nasıl çeşitlenebildiğini göstermektedir. Ayrıca kullanılan ipliğin harmanının, iplik kalınlıklarının ya da türünün farklı seçilmesi kumaşta, görünür bir şekilde derinlik, doku çeşitliliği, mat-parlak hissi, tüylü-tüysüz görüntü ve hacim yarattığı gözlemlenmiştir. Çok katlı dokuma tasarımını etkileyen tüm bu faktörler tablo 1’de ayrıntılı bir şekilde bir arada değerlendirilmiştir.

İyi bir tasarım ortaya koymak için teknik bilgi ile o tasarımın işlevselliğinin dışında çalışmayı bir temadan yola çıkarak, sanatsal bir bakış açısı ile ortaya koyabilmek, tasarımın yaratıcı fikirler ile ortaya çıkabileceğini göstermiştir. Dokuma sanatı içinde yer alan malzeme, form ve teknik çeşitliliği ve birlikteliği, tasarımcı/sanatçının eserlerine tasarım açısından uygulanabilir/kullanılabilir özellik ekleyerek ayrıcalık kazandırmaktadır.

Sonuç olarak; makalede ele alınan örnek çalışmalarda, birçok tasarımcı/sanatçının çok katlı dokuma tekniğini kullanarak hacimli formlar oluşturduğu ve böylece dokumayı tekstil yüzeyinin elde etme yöntemi olmak dışında tekstil eser üretmede yaratıcılığı destekleyen çok yönlü bir uygulama yöntemi olarak kullandığı gözlemlenmiştir. Kullanılan tekniklerin, üretim süreçlerinin ve malzemelerin birlikte bir bütünlük oluşturduğu görülmüştür. Bu tekniklerin kullanılması dokumalarda farklı yüzey etkilerinin oluşturulmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca her çalışma kendi yaratıcılığına bağlı olarak farklı bir boyut kazanmıştır. Böylece tasarımcı/sanatçı yaratım gücünü, dokuma sanatının çeşitliliği ve deneysel yaklaşım ile birleştirerek eserin sanatsal değerini yükseltmekte ve pek çok platforma taşıyabilmektedir. Tekstil tasarımcı/sanatçıların farklı yenilik ve düşüncelerle ortaya koydukları eserleriyle, günümüz dokuma tasarımı/sanatına daha çok katkı sağladıklarına inanılmaktadır. Bununla birlikte dokuma sanatı; dinamik yapısı, teknikleri, biçimsel farklılıkları ve malzeme çeşitliliği ile plastik sanat dallarıyla büyük bir uyum içinde gelişimini ve özgünlüğünü sürdürmektedir.

Kaynakça

- Alyanak, Ş. (1998). "Bauhaus dokuyor" Bauhaus'un tekstil atölyeleri. *Arredamanto Mimarlık*, 108, 114-119.
- Atalayer, G. (2009). Tekstil sanatı eğitiminde Bauhaus'un izleri üzerine. *Bauhaus: Modernleşmenin tasarımı Türkiye'de mimarlık, sanat, tasarım eğitimi ve Bauhaus* (s. 421-444) içinde. İletişim Yayınları.
- Bahriyeli, B. ve Özkendirci, B. (2009). *Kumaş yapı bilgisi dersi notları*. Suvari Matbaa.
- Başaran F.N. (2023). *Bileşik Yapılı Dokuma Teknikleri*. Nobel Yayıncılık.
- Çatalkaya-Gök, E. (2018), *Ülker Muncuk Müzesinde Bulunan Kenan Özbel Kataloğundaki İlave İplikle Desenlendirilmiş Kumaşların Analizi Ve Deneysel Dokumalar* (Tez No. 523127) [Sanatta Yeterlik tezi Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Devendorf, L., Lauro, C.D. (2019). *Adapting Double Weaving and Yarn Plying Techniques, for Smart Textiles Applications*. TEI'19, Tempe, AZ, USA. <https://doi.org/10.1145/3294109.3295625>
- Er-Bıyıklı, N., Saatçioğlu, K. (2021). Bauhaus dokuma atölyesi'nden bir kesit: anni albers, otti berger, gunta stözl, *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 26, 23-29. <https://doi.org/10.17484/yedi.886237>
- Ergür, A. (2002). *Tekstil Terimleri Sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Usluca-Erim, Ö., Geziciöglu, F.Y., Beşen-Yalçın, M. (2021). Üç boyutlu sanatsal dokumalar/dokuma heykeller üzerine bir araştırma. *Social Science Development Journal Dergisi*, 25,16-35.
- Fox-Weber, N. ve Tabatabai- Asbaghi, P. (1999). *Anni Albers*, Published by Guggenheim Museum.
- Geziciöglu, F. Y. (2021). İplik dizilimleri ve örgü raporu ile yaratılan dokuma yüzeylerindeki görsellik üzerine deneysel bir çalışma. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat Dergisi*, 6(13), 40-57.
- Geziciöglu, F.Y., Atalayer, G. ve Demir, H. (2019). "Girit Dokuması ve Deneysel Çalışmalar Girit Battaniyesi, Anadolu'da Yöresel Bir Tekniğe Deneysel Yaklaşım". (Ed. Durmuş Ali Arslan). Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Kitap 1. Ankara: Paradigma Akademi, s.175-207
- Halaçeli-Metlioğlu, H. (2015). Dokuma kumaş tasarımında yaratıcılık için bir yöntem önerisi. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 13, 41-50. <https://doi.org/10.17484/yedi.14285>
- Harris, J. (2004). *5000 Years of Textiles*. Published by the British Museum.
- Held, Shirley E. (1973). *Weaving*, Holt, Rineart and Winston, Inc, USA
- Önlü, N. (2006). Değişken Yüzlü dokuma kumaşlarda farklı malzeme, dokuma tekniği, örgü ve renk. *Tekstil ve Mühendis*, 13(64).
- Özay S. (2001). *Dünden Bugüne Dokuma Resim Sanatı*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Saçlıoğlu, M., Saçlıoğlu, O., Akbostancı, İ., Çini, Ç., (2007). Tekstilin ördüğü ağlar endüstri zanaat ve sanat, *P Dünya Sanatı Dergisi*, 44, 36-51.
- Smith, T. (2008). Anonymous textiles, patented domains: The İvention (and death) of an author. *Art Journal*, 2(67), s. 54-73. doi: <https://doi.org/10.1080/00043249.2008.10791304>
- Sultan, E. (2019, April 20-22). *Dokuma kumaş tasarımı*. 2nd International Conference on Management and Social Sciences, Antalya, Turkey.
- Şeber, B. (2003). *Kumaş yapı bilgisi çift katlı kumaş örgüleri*. Birsen Yayınevi.
- Uğur, B. (2006). *Lif Sanatında Kullanılan Dokuma Teknikleri Üzerine Bir Araştırma* (Tez No. 186294) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Yaşar, N. (2010). Kumaş modasında yenilikçi etkiler, *Sanat Dergisi*, 13, 117-127.
- Yaşar, N. (2019). Bauhaus'dan Black Mountain Koleji'ne Anni Albers Dokumaları. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 131-152.
- Yetik, S. (2009). *20. ve 21.Yüzyıllarda Türk Resim Sanatında Tekstil Etkisi* (Tez No. 261464) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Görsel Kaynaklar

Görsel 1: Laura Devendorf & Chad Di Lauro, 2019, Adapting Double Weaving and Yarn Plying Techniques, for Smart Textiles Applications, TEI'19, March 17--20, 2019, Tempe, AZ, USA, p: 77-85

Görsel 2a: Held, Shirley E. Weaving, Holt, Rineart and Winston, Inc, USA, 1973, sayfa 154

Görsel 2b: Held, Shirley E. Weaving, Holt,Rineart and Winston, Inc, USA, 1973, sayfa 168

Görsel 3a: Fatma Nur Başaran, 2023, Bileşik Yapılı Dokuma Teknikleri, Ankara: Nobel Yayıncılık, Sayfa 184

Görsel 3b: Fatma Nur Başaran, 2023, Bileşik Yapılı Dokuma Teknikleri, Ankara: Nobel Yayıncılık, Sayfa 202

Görsel 4a, 4b: Neslihan Yaşar, 2019, Bauhaus'dan Black Mountain Koleji'ne Anni Albers Dokumaları, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 44 Sayfa, 131-152, s.140

Görsel 5a: Iria Candela and Joanne Pillsbury, 2023, Weaving Abstraction in Ancient and Modern Art, Abstraction and Andean Textiles, from Anni Albers to the Fiber Arts Movement, The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New York (ISSN 0026-1521), s.30

Görsel 5b: Iria Candela and Joanne Pillsbury, 2023, Weaving Abstraction in Ancient and Modern Art, Abstraction and Andean Textiles, from Anni Albers to the Fiber Arts Movement, The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New York (ISSN 0026-1521), s.31

Görsel 6: Smith, T. (2008). Anonymous textiles, patented domains: The Invention (and death) of an author. *Art Journal*, 2(67), s. 57

Görsel 7: Harvard Art Museum. (t.y.). *Otti Berger Zmajevac, Hungary 1898-1944 Auschwitz, Poland*. Harvard Art Museum. [Sample of Upholstery for Tubular Furniture | Harvard Art Museums](#) 17.05.2024

Kaynak Kişiler

KK1: S. Acar ile sözlü ve yazılı görüşme, 27 Mart 2022

KK2: F.N. Başaran ile yazılı ve sözlü görüşme, 28 Mart 2024

KK3: N. Yaşar ile sözlü görüşme, 6 Nisan 2023

KK4: H.H. Metlioğlu ile sözlü görüşme, 22 Nisan 2024

KK5: Ö. Erzurumlu Jorayev ile yazılı ve sözlü görüşme, 29 Mart 2024

KK6: N. Ünal Çubukçu ile yazılı ve sözlü görüşme, 24 Nisan 2024

KK7: N. Er Bıyıklı ile yazılı ve sözlü görüşme, 29 Mart 2022

KK8: E. Çatalkaya Gök ile yazılı ve sözlü görüşme, 10 Mayıs 2024

KK9: H. Demir ile yazılı ve sözlü görüşme, 27 Mayıs 2022

KK10: F.Y. Geziciöglu ile yazılı ve sözlü görüşme, 27 Şubat 2024

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Strategies and Barriers to Technological Innovation in the Hospitality Industry: A Qualitative Exploration

Konaklama Endüstrisinde Teknolojik İnovasyona Yönelik Stratejiler ve Engeller: Nitel Bir Araştırma

Aslı ERSOY

Assoc. Prof., Alanya University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Tourism Management, Alanya, Türkiye

Doç. Dr., Alanya Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Alanya, Türkiye
Orcid: 0000-0003-4458-4135 , e-posta: asliersoy75@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Ersoy, A. (2024). Strategies and Barriers to Technological Innovation in the Hospitality Industry: A Qualitative Exploration. Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute, 65, 35-53

Ersoy, A. (2024). Konaklama Endüstrisinde Teknolojik İnovasyona Yönelik Stratejiler ve Engeller: Nitel Bir Araştırma. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 65, 35-53.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 01 February /Şubat 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 08 August /Ağustos 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65 **Pages/Sayfa:** 35-53

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Aslı ERSOY).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0.lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

Innovation plays a crucial role in the success of the hospitality industry, leading to numerous positive organizational outcomes. The concept of technological innovation in the hospitality industry has garnered significant attention, particularly due to the widespread impact of emerging technologies on organizations. The purpose of this study is to identify technological innovation strategies and barriers to successful innovation practices in the hospitality industry. 17 hospitality professionals worldwide, selected through judgment sampling, constitute the participant profile of this study. The current study, based on a qualitative research design, used qualitative textual analysis to identify patterns in the data set. QSR NVivo 10 software was used to identify major themes from the transcripts. As a result of the analysis, 4 technological innovation strategies were identified, namely setting strategic direction, culture of innovation, organizational alignment and collaboration and partnerships, and 4 barriers were identified, namely lack of understanding technology, data overload, failure to meet user needs and the speed of change, which pose obstacles to innovation in the hospitality industry. This study contributes to innovation research in the hospitality literature by providing an in-depth evaluation of technological innovation strategies and the barriers in this process and approaching the topic holistically.

Keywords

Innovation, technology, technological innovation, innovation strategies, hospitality industry

Öz

Yenilik, misafirperverlik sektörünün başarısında önemli bir rol oynar ve çok sayıda olumlu organizasyonel sonuca yol açar. Misafirperverlik sektöründe teknolojik yenilik kavramı, özellikle ortaya çıkan teknolojilerin organizasyonlar üzerindeki yaygın etkisi nedeniyle büyük bir ilgi görmüştür. Bu çalışmanın amacı, konaklama endüstrisindeki teknolojik inovasyon stratejilerini ve başarılı inovasyon uygulamalarının önünde yatan engelleri belirlemektir. Yargısal örnekleme yoluyla seçilen dünya çapındaki 17 konaklama profesyoneli bu çalışmanın katılımcı profilini oluşturmaktadır. Nitel bir araştırma tasarımına dayanan mevcut çalışma, veri setindeki kalıpları belirlemek için niteliksel metin analizini kullandı. Transkriptlerden ana temaları belirlemek için QSR NVivo 10 yazılımı kullanıldı. Analiz sonucunda stratejik yön belirleme, inovasyon kültürü, örgütsel uyum ve işbirliği ve ortaklıklar olmak üzere 4 teknolojik inovasyon stratejisi belirlenmiş ve teknolojiyi anlama eksikliği, aşırı veri yüklemesi, kullanıcı ihtiyaçlarını karşılayamama ve değişimin hızı olmak üzere konaklama endüstrisinde yeniliğin önünde engel oluşturan 4 engel tespit edilmiştir. Bu çalışma, teknolojik inovasyon stratejilerinin ve bu süreçteki zorlukların derinlemesine değerlendirilmesini sağlayarak ve konuya bütünsel olarak yaklaşarak konaklama literatüründeki inovasyon araştırmalarına katkı sağlamaktadır.

Anahtar kelimeler

İnovasyon, teknoloji, teknolojik inovasyon, inovasyon stratejileri, konaklama endüstrisi

Introduction

Technology has initiated a significant transformation in the hospitality industry (Shin et al., 2023). Emerging technologies such as the internet of things (IoT), artificial intelligence (AI), virtual reality (VR), and augmented reality (AR) have impacted the service industry, including hospitality (Rane et al., 2023). Technology adoption has therefore become critical in the hospitality industry to meet guests' needs and expectations and differentiate themselves in a competitive market (Zhang et al., 2023). In such a competitive environment, technology-based innovations provide opportunities for hotels to offer unique experiences to their guests and gain a competitive advantage (D'Souza and D'Souza, 2023). However, alongside the opportunities that technological innovations offer to the hospitality industry, there are also challenges (Martín-Rios and Ciobanu, 2019). Overcoming these obstacles is essential for successfully adopting technology and innovations (Estrada et al., 2023). This new landscape has thus required organizations to change the way they do business, redesign processes, and systems in order to survive and gain a competitive advantage (David and Cormican, 2006). Given that technological change is a dynamic process requiring the transformation of the innovation system, an adaptive approach to the innovation system is essential for understanding and managing this change (Hekkert et al., 2007). Innovation is therefore seen as the foundation of success in the hospitality industry, as it enables increased efficiency and profitability while meeting customer needs (Molina-Castillo et al., 2023). With the technological transformation process, consumer behavior has also changed significantly, making it inevitable for the service industry to offer innovative products and services (Tai et al., 2021). For this reason, organizations are seeking new ways to differentiate the products they offer in response to increasing customer demands (Kitsios and Grigoroudis, 2020), pushing them to go beyond traditional innovation and develop new strategic models (Martín-Rios and Ciobanu, 2019).

The growing significance of technology in the hospitality industry has prompted research into the link between innovation strategies and various factors, including economic sustainability (Njoroge et al., 2019), performance (Ebersberger et al., 2021), and employee creativity (Kattara and El-Said, 2013). Other studies have focused on service innovation strategies (Victorino et al., 2005; Horng et al., 2016; Kuo et al., 2017). Conversely, Martín-Rios and Ciobanu (2019) proposed a theoretical model examining the relationships between technological and non-technological innovation strategies in the hospitality industry. Backman et al. (2017) investigated the determinants of innovation in the hospitality industry using a quantitative research design. Similarly, Feniser et al. (2018) conducted a quantitative study to identify the factors driving innovation in the industry from the perspective of managers. Horng et al. (2016) used a qualitative research design, interviewing experts with experience in hotel management to explore the fundamental characteristics of sustainable service innovation. Kallmuenzer (2018), using a qualitative approach, sought to determine which actors drive innovation in family-owned hospitality firms. Additionally, Sharma (2016) identified the challenges faced by hotels during the adoption of technological innovation from the perspective of hotel owners and senior managers through qualitative research. Despite the increasing research on technology-driven innovation and innovation strategies, there is a need for an up-to-date study that addresses technological innovation strategies and barriers in the hospitality industry from a holistic perspective. Therefore, this study aims to explore the innovation strategies necessary in the technological age and the barriers encountered in this process, providing insights from hospitality professionals. The findings of this study could guide hospitality industry managers in developing effective technological innovation strategies to gain a competitive advantage and assist hospitality authorities and policymakers in designing policies and initiatives to overcome barriers in the innovation process.

1. Literature Review

1.1. *Technological Innovation Strategies and Barriers in Hospitality*

Innovation is defined as 'the complex interactive process of creating and spreading technological knowledge which holds special relevance for the growth, employment, and competitiveness of economies' (Martínez-Román et al., 2020, p. 2). According to Wasik et al. (2023), innovation involves the successful implementation of new ideas. It is critical to long-term success and profitability in the hospitality industry (Santa et al., 2023). In other words, innovation enhances efficiency, reduces costs, increases profits, and meets customer needs, thereby playing a vital role in the industry's success (Molina-Castillo et al., 2023). Today, technological innovations have become increasingly important in hospitality (Kazandzhieva et al., 2017). Given that technological innovation primarily addresses operational aspects in the hospitality and tourism industry, strategic technology adoption is on the agenda for successful management practices (Shin et al., 2023). Hotels must implement strategic measures to survive and adapt to innovations (Kitsios and Grigoroudis, 2020). Therefore, innovation strategies are necessary to achieve success in a highly competitive environment (Martín-Rios and Ciobanu, 2019). There are four types of innovation: product, process, marketing, and organizational (Martín-Rios and Ciobanu, 2019; Morched et al., 2023; Lim et al., 2024). In the context of innovation strategy, product and process innovations are typically linked to technological developments (Gunday et al., 2011), while marketing and organizational innovations fall under non-technological innovations (Schmidt and Rammer, 2007). This study focuses on product and process innovation strategies associated with technological developments.

Product/service innovation involves improving products or services in ways that directly affect customers (Park et al., 2023). The success of a product innovation strategy depends on how distinct the products are and how well they meet customer needs and expectations (Sembiring and Sitorus, 2022). Therefore, hotels must adapt to changes by focusing on customer preferences and leveraging technologies that create a competitive advantage (Setianingsih and Nursaidah, 2023). Service innovation in hotels often involves utilizing new knowledge and technologies or novel combinations of existing technologies (Martín-Rios and Ciobanu, 2019). Recently, there has been a growing focus on using augmented reality (AR) and virtual reality (VR) to create unique customer experiences (Zhong et al., 2023; Lee et al., 2024). Information technologies (ITs), on the other hand, support information sharing and production processes between businesses and customers, and accelerate the delivery of new services (Kitsios and Kamariotou, 2021). Online review sites, where customers share their experiences with products and services, provide hospitality managers with valuable insights into customer perceptions (Niu and Fan, 2018). According to Kitsios and Kamariotou (2021), involving frontline employees in this process is crucial, as they are in close contact with customers and contribute to innovative services by offering ideas that enhance understanding of customer needs. Additionally, the skills and knowledge of employees play a significant role in developing new services (González-González and García-Almeida, 2021). Alignment with business strategies is another critical factor in the new service development process, as it helps managers understand and implement effective strategies (Kitsios and Kamariotou, 2021).

Process innovation is about implementing new and useful ideas to improve processes (Lim et al., 2024). It encompasses changes in delivery methods to provide new or enhanced services (Martín-Rios and Ciobanu, 2019). In the hospitality industry, process innovation is crucial as it boosts productivity and creates value for both organizations and customers (Tweneboah-Koduah et al., 2020). Examples encompass deploying new software systems or automating routine tasks (D'Souza and D'Souza, 2023). For instance, interactive AI-based kiosks are emerging as innovations that enhance customer service experiences compared to traditional kiosks (Kim et al., 2022). Many restaurants now use online menus to simplify customer decision-making (Khan and Khan, 2009). Innovative technologies like the Internet of Things (IoT) and artificial intelligence (AI) are expanding the role of technology by addressing customer needs (Singh et al., 2019). Effective technology integration is key to leveraging these innovations (Mushtaque et al., 2022). Continuous integration of acquired knowledge through collaboration is vital in the innovation process (Nissen et al., 2014). Successful technology integration also requires specific skills and competencies (Laouni, 2021). Investing in employee skills is necessary to deliver effective customer service (Park et al., 2023). Research indicates that a lack of technological knowledge and skilled employees can hinder the initiation of technological innovations (Talegeta, 2014). Additionally, Egan and Haynes (2019) identified data overload and the need for rapid decision-making as obstacles in big data implementation within the hotel industry. Moreover, innovations that are incompatible with existing workflows or do not meet user needs can lead to resistance, creating barriers to usage (Laukkanen et al., 2007).

The technology and innovation process in the hospitality industry can be explained by various theories. One key theory is the Technology Acceptance Model (TAM), proposed by Davis (1989). According to the TAM theory, users tend to use technologies that help them work efficiently in performing tasks. If users perceive a technology as useful and easy to use, they are more inclined to embrace it. Another influential theory is Rogers' Diffusion of Innovations Theory (Rogers, 1995), which explains how innovations are adopted and disseminated. This theory identifies four critical factors in the spread of an innovation: (i) it must be classified as an innovation, (ii) it should be communicated through specific channels, (iii) it needs to be adopted among members, and (iv) the time factor must be considered. In the hospitality industry, this theory helps explain the impact of technology and its adoption over time (Molina-Castillo et al., 2023). The Service-Dominant Logic (SDL) theory proposed by Vargo et al. (2008) suggests that users play a crucial role in creating value, as value is derived from the user's interaction with the technology. This theory emphasizes the importance of user experience and interaction. Additionally, the Experience Economy Theory (Pine and Gilmore, 2011) addresses technology adoption from the perspective of user experience. According to this theory, consumers are willing to pay more for emotionally engaging and unique experiences. Thus, the hospitality industry should focus on technologies that provide unique experiences to attract customers.

2. Methodology

2.1. Research Design

This research adopted a qualitative research design to gain a deeper understanding of hospitality experts' perceptions regarding the strategies needed for successful innovation in the hospitality industry and the barriers within the rapidly evolving technology environment. As such, this research is exploratory in nature. Qualitative research was chosen as it effectively reveals participants' perspectives and perceptions concerning the phenomenon (Saleh et al., 2022).

2.2. Data Source

The research data is derived from the post titled 'Meaningful innovation, or technology for technology's sake?'

initiated by a moderator under the World Panel section on the website www.hospitality.net, where 17 hospitality experts shared their opinions. The dataset was accessed from the [hospitality.net](http://www.hospitality.net) website on January 10, 2024. Participants were selected using the judgment sampling technique, which involves including information-rich cases or participants relevant to the topic of interest (Demir and Ventura, 2021). This technique is particularly suitable when working with small sample groups (Saunders et al., 2000). Therefore, it was deemed the appropriate method for selecting participants for this study. Of the 17 participants, 13 work in consulting companies, two hold various managerial positions in hotels, and the remaining two serve as commercial strategy leaders and revenue management experts in the industry. In terms of geographical distribution, the majority of participants are from America, followed by Europe. The descriptive characteristics of the participants are presented in Table 1.

Table 1. Profiles of the Professionals Participating in the Panel

Participants	Gender	Position	Base
1	Male	CEO of a hospitality consulting company	Belgium
2	Male	Founder of a technology company	Germany
3	Male	CEO of a hospitality consulting company	USA
4	Male	Chief commercial officer of a hotel management company	USA
5	Male	Commercial strategy leader	USA
6	Male	Director of a hospitality consulting company	Spain
7	Male	Hospitality & online travel tech consultant	USA
8	Male	CEO of a hospitality consulting company	Sweden
9	Female	Director of a management consultancy and technology company	USA
10	Male	Revenue management expert	USA
11	Female	Chief product officer of a hospitality consulting company	Australia
12	Male	Corporate Director Revenue Management of a hotel group	Spain
13	Male	Global head of a hospitality consulting company	USA
14	Female	Product Manager of a travel and hospitality consulting company	UK
15	Female	Director of a hospitality consulting company	USA
16	Male	SVP sales, marketing, & revenue management of a hotel group	USA
17	Male	CEO of a travel and hospitality consultancy company	Italy

2.3. Data Analysis

We conducted a qualitative textual analysis to identify innovation strategies and barriers in the hospitality industry. Qualitative textual analysis is a process of creating and defining meaning by dividing texts into specific meaning groups, focusing on how individuals make sense of certain phenomena (McKee, 2003). This research employs McKee's (2003) three-stage model of text analysis: (i) determining research questions, (ii) identifying and organizing texts related to the research question, (iii) interpreting the findings. The first stage of the textual analysis involved determining the research question, and this process was conducted considering the following research

question: What are the technological innovation strategies in the hospitality industry and the barriers in this process? The second stage involves identifying and analyzing texts that would answer the research question. The website www.hospitality.net, detailed under the "Data Source" section, served as the data source for this textual analysis. The data was first recorded in a Word file, consisting of one post with 3,927 words. The data set was carefully read and the parts that were relevant to the purpose of the research were underlined. Then, meaningful extraction was identified by analyzing the contextual features of the text. At this stage, the data set was divided into parts and a unique code was assigned to each segment. These codes were subsequently grouped into relevant themes, and a composite summary reflecting the research's purpose was created. In the analysis phase, two researchers coded the transcripts separately, and the coding results were subsequently compared. The coders were experts in the field of tourism with experience in conducting qualitative research, ensuring that the coding process met the reliability criteria of qualitative research. As Golafshani (2003) points out, the reliability of a qualitative study depends on the researcher's skill and expertise. Data analysis was performed using NVivo 10, a qualitative analysis software chosen for its ability to facilitate in-depth analysis through coding, categorizing, and theme creation (Strauss, 1987; Patton, 2002). In the final phase of the analysis, the findings were presented with carefully selected quotes from participants. Quotations were chosen with care, ensuring they accurately reflected the relevant topics (Eldh et al., 2020).

3. Results

The themes, subthemes, and respective conceptual codes that emerged from the analysis are depicted in Table 2. Each is presented below with quotes, providing the raw data that informs the analysis.

Table 2. Overview of Themes and Subthemes of Thematic Analysis

Themes	Subthemes	Conceptual codes
1. Innovation strategies	Setting strategic direction	<ul style="list-style-type: none"> ● Setting clear objectives ● Balanced approach ● Customer centric approach ● A smart strategy ● Highlighting actionable insights
	Culture of innovation	<ul style="list-style-type: none"> ● Knowledge and expertise ● Creativity and ideas ● Mindset change ● Technology integration
	Organizational alignment	
	Collaboration and partnerships	<ul style="list-style-type: none"> ● A collaborative approach ● Hospitality tech advisor
2. Barriers	Lack of understanding technology	<ul style="list-style-type: none"> ● Dependency on software company ● Unskilled workforce
	Data overload	
	Failure to meet user needs	
	The speed of change	

3.1. Theme 1: Innovation Strategies: This theme highlights the need for strategies to adopt and implement technology in the hospitality industry. The innovation strategies include 4 sub-themes and 14 conceptual codes.

3.1.1. Setting Strategic Direction: This sub-theme emphasizes the importance of establishing a strategic direction—setting clear goals, adopting a customer-centric approach, and maintaining a balanced strategy—to achieve successful innovation in the hospitality industry.

Setting Clear Objectives: Some participants state that for innovation strategies to be successful in the hospitality industry, objectives must first be clear. As P13 explained: *“While the COVID-19 pandemic brought the travel industry to a standstill, it opened gateway to rapid innovations which are reshaping the way hotels serve the evolved guests. There is no doubt that innovation is at the heart of revival of the hospitality sector. However, innovation without a clear purpose can lead to challenges within the industry.”*

Balanced Approach: Another strategy emphasized by the participants was the need for a balanced approach. Participants noted that to fully benefit from the advantages of technology in the hospitality industry, it is essential to find a balance between technology and the human touch. As P14 stated: *“Meaningful innovation in the hospitality industry lies in striking a balance between leveraging abundant data and maintaining a focus on actionable insights. By combining human expertise and machine power, the industry can tap into technology's full potential - and ultimately drive truly unprecedented outcomes.”*

Customer Centric Approach: Participants emphasized that customers should be considered in the process of designing and developing new technologies, and that steps should be taken based on an understanding of their desires and expectations. As P13 explains: *“Meaningful innovation in hospitality follows core principles such as a guest-centric approach, streamlined operations, scalability, adaptability, and data-driven decision making... Understanding guest desires enables hotels to create genuine connections.”* (P13)

Another issue emphasized during this process was the importance of focusing on user feedback for newly developed software or innovations: *“Sort the issue and then you can gather user feedback to make it more efficient - ie less clicks to get to the result, different colors, visualisations, etc. so the UX of how the problem was solved changes. We for example focus on “making you a better you”. so all we do is 100% dedicated to help grow revenue through clearer, better and faster decision making - but in a planned way, not hasty.”* (P2)

A Smart Strategy: This involves developing plans and evaluating new ways of working by implementing a smart strategy, enabling hospitality authorities to effectively use technology and manage the challenges brought by technology and data overload. As P15 stated: *“Once the technology has been selected, a detailed plan should be prepared, including the organization's readiness for the transformation. People and processes need to be considered carefully to ensure the technology adds maximum value. An evaluation of which tasks will become irrelevant, as well as new ways of working, is essential.”*

Highlighting Actionable Insights: Another innovation strategy involves actionable insights that drive the development of new products and product categories. Accordingly, it is suggested to first examine the available data and then analyze it to realize these insights: *“The hospitality industry is experiencing a technological revolution that brings meaningful innovation benefiting all stakeholders. In the past, the industry faced a lack of data insights, but in recent years, there has been an influx of information. To navigate this abundance of data, the industry is challenged with the next crucial step: highlighting actionable insights that prompt users towards impactful decision-making. Collecting vast amounts of data from various sources is the necessary initial phase. The true value lies in the ability to effectively analyse, interpret, and extract relevant insights from this information. I expect to see the tech sector gravitate towards this approach, focusing on translating insights into actionable steps.”* (P14)

3.1.2. Culture of Innovation: This sub-theme focuses on creating an organizational environment that encourages the adoption and integration of technology in the hospitality industry, values new ideas and creativity, and inspires a change in mindset.

Creativity and Ideas: In this process, to understand users and create a more functional system based on their experiences, an application programming interface is proposed. This interface allows different software applications to communicate with each other and perform various functions. As P10 stated: *“It's impossible to halt progress. Technology is here to stay and will continue to advance. Hoteliers need to be strategic in their adoption of technology... Tech solutions must interface with your current tech stack and be future-proof for interfaces with new solutions. API rules the world.”*

Knowledge and Expertise: Another innovation strategy mentioned by participants was ensuring that employees possess the knowledge and expertise needed to use technology effectively. To easily adopt technology and maximize its benefits, it is essential to invest in employees who have both expertise and technological knowledge: *“At the same time, more reliance on technology does not necessarily mean that humans will be replaced completely. On the contrary, adding more technology in hotels and resorts will require management companies/ owners to find and retain tech-savvy staff, who can actually maximize use of the new tools and applications and apply a “common-sense” approach in situations which are not covered by the algorithms programmed into the apps.”* (P5)

One of the participants emphasizes the importance of training in this process as follows: *“Empowering staff with technology through comprehensive training helps them embrace technology to deliver exceptional service.”* (P13)

One suggestion for ensuring that employees have the necessary knowledge and expertise in technology is to include a technology course in the hospitality school curriculum: *“Why not ensure that technology becomes an integral part of every hospitality school curriculum? By implementing tech training in hospitality education, we're setting up future professionals to proficiently utilise these tools. This approach creates a cooperative relationship between humans and machines, leading to more collaboration and productivity in the industry.”* (P14)

Technology Integration: Ensuring the use of integrated service software and technologies to provide meaningful innovation and enhance services in the hospitality industry was another key issue emphasized. As stated by P8: *“The time is ripe for hoteliers to adopt a strategic approach to modernizing their outdated tech stack to better align with the demands of a post-pandemic world. This involves more than just embracing new technologies; it requires thoughtful integration of these technologies to resonate with larger business goals and drive sustainable growth.”*

Mindset Change: It is pointed out that a change in mindset is necessary to ensure the adoption and integration of new technologies, thereby achieving meaningful innovation. As noted by P15: *“People's roles, responsibilities, and mindsets need to evolve –not necessarily change – but evolve as appropriate, and new processes and procedures will be created to ensure adoption and integration of the new technology takes place.... Meaningful innovation is achieved only when we also change our habits and mindset to take full advantage of what has been developed.”*

3.1.3. Organizational Alignment: This sub-theme emphasizes that, to achieve meaningful innovation, technology must align with the organization's values, goals, and vision. As one participant stated: *“Evaluation of the right technology for your organization and culture is a key step missed in many cases. This decision should be in alignment with the organization's vision and goals and support the right strategy.”* (P15)

3.1.4. Collaboration and Partnerships: This sub-theme emphasizes the importance of collaboration between technology providers and the hospitality industry to ensure successful innovation.

A Collaborative Approach: Some participants noted that human workers and robots, as well as hoteliers and technology providers, should collaborate rather than compete in this process. As P17 noted: *“When I introduced the term “post-human hospitality” a decade ago, I intended to highlight a point in time, a “travel” singularity, where artificial and biological hospitality workers could collaborate harmoniously rather than compete.”*

Hospitality Tech Advisor: In the context of partnerships with technology providers, including hotel technology consultants in the technology design phase is said to facilitate adaptation and yield numerous benefits: *“One of the main challenges with hotel tech is that many new programs are being developed by engineers without input from the actual user. Whatever is “beautiful”, “cool” or “elegant” may not always meet the needs of the user - be it hotel staff or guests. Involving advisors with hands-on hotel experience in several areas early in the design/ concept phase of a new development will be key to adaptation, allowing use to the fullest extent and maximum ROI.”* (P5)

3.2. Theme 2: Barriers: This theme focuses on factors that hinder the successful innovation, adoption, and integration of new technologies in the hospitality industry. The barriers include 4 sub-themes and 3 conceptual codes.

3.2.1. Lack of Understanding Technology: This subtheme highlights the lack of understanding in the hospitality industry regarding how technologies should be implemented and how to address the problems encountered. As stated by P12: *“However, there are also challenges associated with the rapid evolution of technology in the hospitality industry. Some companies have misunderstood the concept of digitalization, resulting in the hasty adoption of numerous programs and technologies that overwhelm teams and hinder their ability to work effectively. Instead of implementing solutions strategically, there is often a lack of understanding regarding the purpose and proper integration of these technologies into the overall digitalization strategy.”*

Dependency on Software Company: One difficulty faced by hoteliers in the innovation process has been their dependence on travel companies and other technology software providers, due to a lack of investment and emphasis on technology. This was illustrated by P7: *“The technology underspend has clearly increased hoteliers' dependency on the OTAs. It's no wonder that over the last 3 years the OTAs have increased their market share at the expense of the hotel direct channel. By investing heavily in technology applications to engage the traveler at all possible touchpoints of the digital customer journey, the OTAs have monopolized the guest relationships and left hoteliers to do... the housekeeping and dirty laundry.”*

Unskilled Workforce: Another difficulty in this process is the presence of employees who lack the necessary knowledge and skills to understand the complex processes of emerging technologies in the hospitality industry and to use technology effectively. This issue was highlighted by: *“The pandemic has not changed the industry's overemphasis on immediate problem-solving, often at the expense of long-term strategic thinking. Due to the impact*

of the pandemic on the labor force, there is now a shortage of skilled workers... Furthermore, the issue isn't merely about adopting technology but the intricate process of mastering it. This is particularly challenging when technology must be used by a broad spectrum of hotel employees, who may lack the in-depth knowledge required to leverage these tools effectively." (P8)

3.2.2. Data Overload: With emerging technology, a large amount of data is produced and stored. As a result, the increasing volume and complexity of data present new challenges, such as: *"Fast forward to the past decade, and the tables have turned dramatically. Hoteliers now find themselves swimming in an ocean of data. Multiple logins and an escalating volume of data points present a new challenge: making sense of disparate data sets that sometimes lead to conflicting conclusions." (P14)*

3.2.3. Failure to Meet User Needs: Another challenge in ensuring a successful innovation process is the development of software programs without considering user expectations and needs. As P5 noted: *"One of the main challenges with hotel tech is that many new programs are being developed by engineers without input from the actual user. Whatever is "beautiful", "cool" or "elegant" may not always meet the needs of the user - be it hotel staff or guests."*

3.2.4. The Speed of Change: The rapid pace of change driven by emerging technology accelerates the process and introduces complexity. As P9 stated: *"Evaluating new technology solutions has always required a healthy balance of creativity and discipline, and the current environment is no different. Although, in fairness, the speed of innovation and complexity of the available solutions today is adding some challenge for sure!"*

Conclusion and Discussion

The current study employed qualitative textual analysis to explore effective methods for advancing technological innovation in the hospitality industry and to identify barriers to this process. Based on the perspectives of hospitality industry professionals, four main strategies and the associated barriers have been identified within the context of successful innovation practices in the industry.

The first innovation strategy identified in the research was related to setting a strategic direction. This finding aligns with Cooper and Edgett's (2010) view that a comprehensive innovation strategy should be based on clearly defined objectives. It also supports Lendel and Varmus's (2011) argument that adopting and implementing a well-defined innovation strategy is crucial for successful innovation. Another key point highlighted was the need for innovation strategies to balance the relationship between people and technology while prioritizing customers. Research indicates that effective robot-human collaboration, facilitated by appropriate strategies, offers benefits such as sustainability, productivity, and employee well-being (Lin and Lukodono, 2021). Similarly, Buhalis et al. (2023) identified customer centricity as a key driver of smart hospitality within emerging technologies. Dash (2024) found that a customer-focused strategy enhances organizational performance, and Nik Hashim et al. (2022) emphasize that innovation strategies ignoring customer needs and expectations are likely to fail.

Another innovation strategy identified in the research was the creation of an innovation culture. This finding is consistent with Tajeddini and Trueman's (2012) assertion that organizations should cultivate an innovative culture to gain a long-term competitive advantage. The research also highlighted that employees with knowledge and expertise compatible with technology are key drivers of the technological innovation process. Supporting this, Njoroge et al. (2019) identified technology usage as a crucial driver of innovation strategy in the hospitality industry. Additionally, Edghiem and Mouzoughi (2018) found that the knowledge acquired by service employees in hospitality plays a significant role in initiating innovation. Another important factor in technological innovation was the development and implementation of creative ideas and applications. Previous studies have shown a positive correlation between creativity and innovation (Miron et al., 2004; Sarooghi et al., 2015; Sozo and Ogliari, 2019). In the study, participants suggested that technology integration is essential for a successful innovation process in the hospitality industry. Similarly, Lee et al. (2021) found that specific types of technology integration can provide customers with unique experiences in the service innovation process.

Another innovation strategy emphasized by hospitality professionals was that technology should align with the organization's values and goals. Supporting this, Tadeu and Silva (2014) found that the success of innovation in organizations depends on the alignment between the organization's goals and strategy. Participants also advocated for collaboration both within and outside the organization as a key factor for achieving successful innovation in hospitality. This supports the notion that collaboration with other actors is crucial for innovation in the hospitality industry, facilitating the sharing of ideas and knowledge creation (Backman et al., 2017). Research has demonstrated a positive relationship between collaboration and innovation (Pongsathornwiwat et al., 2019; Jimenez-Jimenez et al., 2019; Awan et al., 2020). The barriers identified in the study align with findings from relevant literature. Specifically, a lack of skilled workforce, insufficient technological knowledge, and failure to address customer needs have been identified as obstacles to achieving innovation (Jessica Hwang and Lockwood, 2006; Andrikopoulos and Khorasgani, 2018). Additionally, difficulty managing data overload and emerging technology was noted as a barrier. Chandra et al.

(2019) highlights that data overload can cause technostress, impeding creativity in the innovation process. Furthermore, the rapid pace of technological change has emerged as a significant challenge. Reynolds (2000) notes that the adoption of new technologies can be difficult and lead to uncertainties due to the speed of growth.

This research also has implications for managers. Hotels can direct their innovation activities by analyzing the factors driving innovation identified in this study and developing strategies to overcome the associated barriers. The findings particularly emphasize the need for setting a strategic direction and adopting a customer-focused approach. Customer centricity, in particular, plays a crucial role in the value creation process for smart hospitality businesses (Buhalis et al., 2023). Therefore, it is vital for the hospitality industry to consider customer needs when designing and developing new technologies, and to align these technologies with customer expectations. Involving both internal and external stakeholders at this stage can contribute to a successful innovation process. The study also highlights the importance of fostering an innovative culture within the hospitality industry. It is crucial for hospitality managers to create an organizational environment that encourages employees to generate innovative ideas. Hospitality managers can promote an innovative culture by integrating technological innovation into HR policies and practices. This includes organizing routine training programs to ensure employees acquire knowledge and skills compatible with emerging technologies. By investing in employee training, hospitality establishments can reduce their dependence on software companies for technological support.

The research also has some limitations. First, the findings are largely based on the opinions of participants from America and Europe. Including participants from a broader range of geographical regions could provide additional perspectives on the topic. Second, this study examined technological innovation strategies in the hospitality industry from the viewpoint of hospitality professionals. Future research could consider the perspectives of employees or other stakeholders.

References

- Andrikopoulos, P. & Khorasgani, A. (2018). Predicting unlisted SMEs' default: Incorporating market information on accounting-based models for improved accuracy. *The British Accounting Review*, 50(5), 559-573.
- Awan, U., Suleman, N., Huiskonon, J. & Kraslawski, A. (2020). Benefits of cross-border collaboration at base of the pyramid markets for innovation improvement. In *Base of the Pyramid Markets in Asia: Innovation and Challenges to Sustainability* (pp. 22-46). Routledge.
- Backman, M., Klaesson, J. & Öner, Ö. (2017). Innovation in the hospitality industry: Firm or location?. *Tourism Economics*, 23(8), 1591-1614.
- Buhalis, D., O'Connor, P. & Leung, R. (2023). Smart hospitality: From smart cities and smart tourism towards agile business ecosystems in networked destinations. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 35(1), 369-393.
- Chandra, S., Shirish, A. & Srivastava, S. C. (2019). Does technostress inhibit employee innovation? Examining the linear and curvilinear influence of technostress creators. *Communications of the Association for Information Systems*, 44(1), 299-331.
- Cooper, R. G. & Edgett, S. J. (2010). Developing a product innovation and technology strategy for your business. *Research-Technology Management*, 53(3), 33-40.
- D'Souza, E. & D'Souza, K. (2023). A study on the impact of innovative technologies in the hospitality industry. *Journal of Tourism, Hospitality and Culinary Arts*, 15(1), 1-23.
- Dash, A. (2024). Do customer centricity and innovativeness mediate the relationship between total quality management and the corporate success of SaaS companies?. *Benchmarking: An International Journal*, 31(3), 903-919.
- David, M. & Cormican, K. (2006). A customer centric process innovation toolkit for SMEs. In *IEEE International Technology Management Conference*.
- Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-340.
- Demir, B. & Ventura, K. (2021). Exploring the internet of things within the new generation smart home systems: A qualitative study. In *New challenges for future sustainability and wellbeing* (pp. 363-376). Emerald Publishing Limited.
- Ebersberger, B., Herstad, S. J. & Nordli, A. (2021). Hospitality innovation strategies: Robustness analysis of paths to firm performance. *Tourism Management*, 85, 104310.
- Edghiem, F. & Mouzughy, Y. (2018). Knowledge-advanced innovative behaviour: A hospitality service perspective. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(1), 197-216.
- Egan, D. & Haynes, N. (2019). Manager perceptions of big data reliability in hotel revenue management decision making. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 36(1), 25-39.
- Eldh, A. C., Årestedt, L. & Berterö, C. (2020). Quotations in qualitative studies: Reflections on constituents, custom, and purpose. *International Journal of Qualitative Methods*, 19, 1609406920969268.
- Estrada, S., Cuevas-Vargas, H., Toraldo, M. L. & Benassi, M. (2023). Barriers to hospitality innovativeness: The Colombian case. *International Journal of Business Environment*, 14(3), 277-302.
- Feniser, C., Dusa, S. & Sadeh, A. (2018, March). *Factors that determine innovation in the hospitality industry from a managerial perspective*. In International Conference on Tourism Research (pp. 41-VIII). Academic Conferences International Limited. 22-23 March, Jyväskylä, Finland.
- Golafshani N. (2003). Understanding reliability and validity in qualitative research. *The Qualitative Report*, 8, 597-607.
- González-González, T. & García-Almeida, D. J. (2021). Frontline employee-driven innovation through suggestions in hospitality firms: The role of the employee's creativity, knowledge, and motivation. *International Journal of Hospitality Management*, 94, 102877.
- Gunday, G., Ulusoy, G., Kilic, K. & Alpkan, L. (2011). Effects of innovation types on firm performance. *International Journal of Production Economics*, 133(2), 662-676.
- Hekkert, M. P., Suurs, R. A., Negro, S. O., Kuhlmann, S. & Smits, R. E. (2007). Functions of innovation systems: A new approach for analysing technological change. *Technological Forecasting and Social Change*, 74(4), 413-432.

Hornig, J. S., Wang, C. J., Liu, C. H., Chou, S. F. & Tsai, C. Y. (2016). The role of sustainable service innovation in crafting the vision of the hospitality industry. *Sustainability*, 8(3), 223.

Hospitality.net. Available online: <https://www.hospitalitynet.org/viewpoint/125000193.html> (accessed on 10 January 2024).

Jessica Hwang, L. J. & Lockwood, A. (2006). Understanding the challenges of implementing best practices in hospitality and tourism SMEs. *Benchmarking: An International Journal*, 13(3), 337-354.

Jimenez-Jimenez, D., Martínez-Costa, M. & Sanchez Rodriguez, C. (2019). The mediating role of supply chain collaboration on the relationship between information technology and innovation. *Journal of Knowledge Management*, 23(3), 548-567.

Kallmuenzer, A. (2018). Exploring drivers of innovation in hospitality family firms. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(3), 1978-1995.

Kattara, H. S. & El-Said, O. A. (2013). Innovation strategies: The implementation of creativity principles in Egyptian hotels. *Tourism and Hospitality Research*, 13(3), 140-148.

Kazandzhieva, V., Ilieva, G. & Filipova, H. (2017). The impact of technological innovations on hospitality service. *In Conference paper of Contemporary Tourism Traditions and Innovations*. 19-21 October, Sofia, Bulgaria.

Khan, M. & Khan, M. A. (2009). How technological innovations extend services outreach to customers: The changing shape of hospitality services taxonomy. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 21(5), 509-522.

Kim, T., Jo, H., Yhee, Y. & Koo, C. (2022). Robots, artificial intelligence, and service automation (RAISA) in hospitality: Sentiment analysis of YouTube streaming data. *Electronic Markets*, 32(1), 259-275.

Kitsios, F. C. & Grigoroudis, E. (2020). Evaluating service innovation and business performance in tourism: A multicriteria decision analysis approach. *Management Decision*, 58(11), 2429-2453.

Kitsios, F. & Kamariotou, M. (2021). Service innovation process digitization: Areas for exploitation and exploration. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 12(1), 4-18.

Kuo, C. M., Chen, L. C. & Tseng, C. Y. (2017). Investigating an innovative service with hospitality robots. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 29(5), 1305-1321.

Laouni, N. E. (2021). Principals' technological competencies and technology integration in Moroccan public schools. *International Journal of Leadership in Education*, 1-23.

Laukkanen, T., Sinkkonen, S., Kivijärvi, M. & Laukkanen, P. (2007). Innovation resistance among mature consumers. *Journal of Consumer Marketing*, 24(7), 419-427.

Lee, M., Ahn, J., Shin, M., Kwon, W. & Back, K. J. (2021). Integrating technology to service innovation: Key issues and future research directions in hospitality and tourism. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 12(1), 19-38.

Lee, S. O., Wu, Q. & Hyun, S. S. (2024). Hospitality and tourism experience in metaverse: An examination of users' behavior, motivations, and preferences. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 1-17.

Lendel, V. & Varmus, M. (2011). Creation and implementation of the innovation strategy in the enterprise. *Economics and Management*, 16(1), 819-826.

Lim, S. E., Ok, C. M. & Yang, Y. (2024). A meta-analytic investigation of innovation predictors in tourism and hospitality organizations. *Tourism Management*, 105, 104965.

Lin, C. J. & Lukodono, R. P. (2021). Sustainable human-robot collaboration based on human intention classification. *Sustainability*, 13(11), 5990.

Martínez-Román, J. A., Gamero, J., Tamayo, J. A. & Delgado-González, L. (2020). Empirical analysis of organizational archetypes based on generation and adoption of knowledge and technologies. *Technovation*, 96, 102145.

Martín-Rios, C. & Ciobanu, T. (2019). Hospitality innovation strategies: An analysis of success factors and challenges. *Tourism Management*, 70, 218-229.

McKee, A. (2003). *Textual analysis: A beginner's guide*. Sage: Thousand Oaks, CA, USA.

Miron, E., Erez, M. & Naveh, E. (2004). Do personal characteristics and cultural values that promote innovation, quality, and efficiency compete or complement each other?. *Journal of Organizational Behavior*, 25(2), 175-199.

Molina-Castillo, F. J., Meroño-Cerdán, A. L., Lopez-Nicolas, C. & Fernandez-Espinar, L. (2023). Innovation and technology in hospitality sector: Outcome and performance. *Businesses*, 3(1), 198-219.

Morched, S., Ezzeddine, B. M. & Jarboui, A. (2023). The impact of innovation type on the performance and social responsibility of French manufacturing companies. *Environment Systems and Decisions*, 43(3), 433-452.

Mushtaque, I., Waqas, H. & Awais-E-Yazdan, M. (2022). The effect of technostress on the teachers' willingness to use online teaching modes and the moderating role of job insecurity during COVID-19 pandemic in Pakistan. *International Journal of Educational Management*, 36(1), 63-80.

Nik Hashim, N. M. H., Hock Ann, Y., Ansary, A. & Xavier, J. A. (2022). Contingent effects of decision-making and customer centricity on public-sector innovation success. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 34(1), 36-70.

Nissen, H. A., Evald, M. R. & Clarke, A. H. (2014). Knowledge sharing in heterogeneous teams through collaboration and cooperation: Exemplified through public-private-innovation partnerships. *Industrial Marketing Management*, 43(3), 473-482.

Niu, R. H. & Fan, Y. (2018). An exploratory study of online review management in hospitality services. *Journal of Service Theory and Practice*, 28(1), 79-98.

Njoroge, M., Anderson, W. & Mbura, O. (2019). Innovation strategy and economic sustainability in the hospitality industry. *The Bottom Line*, 32(4), 253-268.

Park, H., Lee, M. & Back, K. J. (2023). A critical review of technology-driven service innovation in hospitality and tourism: current discussions and future research agendas. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 35(12), 4502-4534.

Patton, M.Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods* (3rd ed.). Sage, Thousand Oaks, CA.

Pine, B. & Gilmore, J.H. (2011). *The experience economy*. Harvard Business Press: Boston, MA, USA,

Pongsathornwiwat, A., Jeenanunta, C., Huynh, V. N. & Udomvitid, K. (2019). Can collaborative relationship stimulate innovation capability and improve performance in the hospitality industry?. *International Journal of Innovation and Learning*, 26(3), 321-342.

Rane, N., Choudhary, S. & Rane, J. (2023). Sustainable tourism development using leading-edge Artificial Intelligence (AI), Blockchain, Internet of Things (IoT), Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) technologies. Retrieved March 10, 2023, from <https://ssrn.com/abstract=4642605>

Reynolds, J. (2000). E-commerce: A critical review. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 10(3), 417-44.

Rogers, E. M. (1995). *Diffusion of innovations* (4th ed.). New York: Free Press.

Saleh, A. M., Othman, S. M., Ismail, K. H. & Shabila, N. P. (2022). Exploring Iraqi people's perception about early marriage: A Qualitative Study. *BMC Women's Health*, 22(1), 393.

Santa, R., Rodríguez Victoria, O. E. & Tegethoff, T. (2023). The role of quality in the hotel sector: The interplay between strategy, innovation and outsourcing to achieve performance. *The TQM Journal*, doi: 10.1108/TQM-01-2023-0016.

Sarooghi, H., Libaers, D. & Burkemper, A. (2015). Examining the relationship between creativity and innovation: A meta-analysis of organizational, cultural, and environmental factors. *Journal of Business Venturing*, 30(5), 714-731.

Saunders, M., Lewis, P. & Thornhill, A. (2000). *Research methods for business students* (2nd ed.). Prentice Hall.

Schmidt, T. & Rammer, C. (2007). Non-technological and technological innovation: Strange bedfellows?. *ZEW-Centre for European Economic Research Discussion Paper*, (07-052).

Sembing, R. & Sitorus, S. A. (2022). Tourism environmental factors perspective on product innovation strategies and marketing creativity towards hotel stay decisions in Indonesia. *JETA: Journal of Environmental & Tourism Analyses*, 10(1).

Setianingsih, W. E. & Nursaidah, N. (2023). How does hotel service innovation affect experiential value and consumer decisions to stay in hotels?. *Jurnal Manajemen Bisnis*, 14(1), 162-178.

Sharma, D. (2016). Enhancing customer experience using technological innovations: A study of the Indian hotel industry. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 8(4), 469-480.

Shin, H. H., Shin, S. & Gim, J. (2023). Looking back three decades of hospitality and tourism technology research: A bibliometric approach. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 35(2), 563-588.

Singh, J., Flaherty, K., Sohi, R. S., Deeter-Schmelz, D., Habel, J., Le Meunier-FitzHugh, K. ... & Onyemah, V. (2019). Sales profession and professionals in the age of digitization and artificial intelligence technologies: Concepts, priorities, and questions. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 39(1), 2-22.

Sozo, V. & Oglari, A. (2019). Stimulating design team creativity based on emotional values: A study on idea generation in the early stages of new product development processes. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 70, 38-50.

Strauss, A.L. (1987). *Qualitative analysis for social scientists*. Cambridge University Press.

Tadeu, H. F. B. & Silva, J. T. M. (2014). Management indicators and measurement of innovation: Review of the literature. *Business Management Dynamics*, 3(10), 52.

Tai, Y. F., Wang, Y. C. & Luo, C. C. (2021). Technology-or human-related service innovation? Enhancing customer satisfaction, delight, and loyalty in the hospitality industry. *Service Business*, 15, 667-694.

Tajeddini, K. & Trueman, M. (2012). Managing Swiss hospitality: How cultural antecedents of innovation and customer-oriented value systems can influence performance in the hotel industry. *International Journal of Hospitality Management*, 31(4), 1119-1129.

Talegeta, S. (2014). Innovation and barriers to innovation: Small and medium enterprises in Addis Ababa. *Journal of Small Business and Entrepreneurship Development*, 2(1), 83-106.

Tweneboah-Koduah, E. Y., Anning-Dorson, T. & Nyamekye, M. B. (2020). Impact of customization and innovation on hospitality firms' performance. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 29(1), 106-120.

Vargo, S.L., Maglio, P.P. & Akaka, M.A. (2008). On value and value co-creation: A service systems and service logic perspective. *European Management Journal*, 26(3), 145-152.

Victorino, L., Verma, R., Plaschka, G. & Dev, C. (2005). Service innovation and customer choices in the hospitality industry. *Managing Service Quality: An International Journal*, 15(6), 555-576.

Wasik, Z., Nugroho, K. C. & Suhermawan, D. (2023). Impact of service innovation behaviour on service development in hospitality industries (research on hotels & restaurant in east java Indonesia). *Journal of Managerial Sciences and Studies*, 1(1), 40-54.

Zhang, X., Tavitiyaman, P. & Tsang, W. Y. (2023). Preferences of technology amenities, satisfaction and behavioral intention: The perspective of hotel guests in Hong Kong. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 24(5), 545-575.

Zhong, L., Xu, Z., Morrison, A. M., Li, Y. & Zhu, M. (2023). Metaverse customer journeys in tourism: building viable virtual worlds. *Tourism Review*, doi: 10.1108/TR-07-2023-0492.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

An Aesthetic Narrative Language from Local to Universal: Suha Arın with his Auteur Identity in Turkish Documentary Cinema

Yerelden Evrensele Uzanan Bir Anlatım Dili: Türk Belgesel Sinemasında Auteur Kimliği İle Suha Arın

Elif Pınar KILINÇ

Asist. Prof., Anadolu University, Open Education Faculty, Non-Formal Education Department, Eskisehir, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Yaygın Öğretim Bölümü, Eskişehir, Türkiye
Orcid: 0000-0002-9743-861X , e-posta: epklicatan@anadolu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Kılınç, E.P. (2024). Macit, E. and Aydın, Y. E. (2022). An Aesthetic Narrative Language from Local to Universal: Suha Arın with his Auteur Identity in Turkish Documentary Cinema. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 65, 54-64.

Kılınç, E.P. (2024). Yerelden Evrensele Uzanan Bir Anlatım Dili: Türk Belgesel Sinemasında Auteur Kimliği ile Suha Arın. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 54-64.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 25 June/Haziran 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 21 August/Ağustos 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65 **Pages/Sayfa:** 54-64.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Elif Pınar KILINÇ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

This article examines Suha Arın's auteur identity in documentary cinema and his contributions to Turkish documentary cinema. The aim of the study is to examine the original narrative language, thematic diversity and cinematographic mastery in Arın's films and to reveal his position as a "cultural ambassador" and why he has become infinite as a storyteller through examples. The study, which is a qualitative research, will also project Suha Arın's production in Turkey during the period in which he was in production, based on the idea that directors who are considered auteurs present a personal approach to cinema as well as addressing the era they witnessed within the framework of their originality; it will be stated that he is a creative documentary film director whose films have been recognized in Turkey and internationally. The study, which is based on a historical analysis, finds that Suha Arın, one of the most important figures of Turkish documentary cinema, brought a breath of fresh air to the field in terms of form and content, and changed the flow of Turkish documentary cinema. Suha Arın evaluated documentary cinema not only as an informative tool but also as a form of aesthetic and artistic expression. In terms of the development of documentary cinema in Turkey and the limited interest of the audience compared to fiction cinema, it is foreseen that a detailed examination of the films of a pioneer in this field with a historical perspective will make a significant contribution to the literature.

Keywords

Suha Arın, Turkish documentary cinema, auteur cinema.

Öz

Makalede, Suha Arın'ın belgesel sinemadaki auteur kimliği ile Türk belgesel sinemasına katkıları incelenecektir. Çalışmanın amacı, Arın'ın filmlerindeki özgün anlatım dili ile tematik çeşitliliğin ve sinematografik ustalığın irdelenerek, "kültür elçisi" konumunu ve hikâye anlatıcısı olarak neden sonsuzlaştığını örnekler üzerinden ortaya koymaktır. Nitel bir araştırma olan çalışmada, auteur olarak değerlendirilen yönetmenlerin kişisel bir sinema yaklaşımı sunmalarının yanı sıra tanık oldukları çağı, özgünlükleri çerçevesinde ele aldıkları düşüncesinden hareketle, Suha Arın'ın üretimde olduğu dönem Türkiye'sine projeksiyon tutulacak; yaşadığı topluma sırt dönmeyen bir auteur olarak Türk sinemasının belleğinde silinmez izler bırakmış yaratıcı bir belgesel sinema yönetmeni olduğu ifade edilecektir. Türk belgesel sinemasının önemli figürlerinden Arın'ın, biçimsel ve içeriksel açıdan bu alana yeni bir soluk getirdiği; Türk belgesel sineması anlayışının akışını değiştirdiği, tarihsel bir inceleme ile gerçekleştirilen çalışmanın bulguları arasındadır. Arın, belgesel sinemayı sadece bilgilendirme aracı olarak değil, estetik ve sanatsal bir ifade biçimi olarak da değerlendirmiş; biçim, içerik ve öz anlamında auteur kuram ile örtüşen birçok özgün yaklaşımı benimsemiştir. Filmlerindeki tematik çeşitlilik, sinematografik ustalık, belgesel sinemanın sınırlarını genişletmiş; bu türün sanatsal değerini artırmıştır. Belgesel sinemanın Türkiye'deki gelişimi ve izleyici ilgisinin kurmaca sinemaya kıyasla oldukça sınırlı olması bakımından, bu alana yön vermiş bir ismin tarihsel perspektifle filmlerinin ayrıntılı olarak incelenmesinin, literatüre önemli katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Suha Arın, Türk belgesel sineması, auteur sinema.

Introduction

Documentary cinema is a genre that reflects reality directly through cinematic narration and documents social events, cultural elements, and historical processes. The development of documentary cinema and audience interest in Turkey is quite limited compared to fictional cinema. In this context, Suha Arin, one of the significant figures in Turkish documentary cinema, has brought a new perspective to the field both formally and content-wise, altering the flow of understanding in Turkish documentary cinema historically. Arin's view of documentary cinema not only as an informational tool but also as an aesthetic and artistic form of expression suggests that he adopted many unique approaches that align with auteur theory in terms of form, content, and essence. His approach has also changed the perception of documentary cinema among Turkish audiences.

Arin's identity, which is distinguished by a directing style that strongly reflects his personal vision and creative perspective, will be functional in understanding his cinema within the framework of auteur theory characteristics. The concept of auteur generally refers to a director creating an aesthetic and thematic coherence in their films that bears their personal signature. In Arin's works, this coherence can be observed in many elements, from narrative structure and visual composition to the treatment of subjects and use of sound. His prominent documentaries, such as *Tahtacı Fatma* and *Safranbolu'da Zaman*, both reveal local life and cultural values while also addressing universal human emotions and experiences.

Another notable feature of Arin's documentaries is that they result from a deep and meticulous research process. Each of his films is shaped by extensive fieldwork and detailed historical research. This makes his films both academic resources and artistic masterpieces. Arin's works also hold significant importance for social memory and cultural heritage. These documentaries document lifestyles, traditions, and processes of change in various regions of Turkey, passing them on to future generations. This narrative language extending from local to global is an important indicator in examining his auteur identity.

Suha Arin's films throughout his cinema career reveal his passion and dedication to documentary filmmaking through the connection he establishes with the content. Arin stands out not only for his technical mastery but also for his deep empathy towards human stories. As the connection between his films and himself becomes apparent, it is also felt that the fundamental element advancing documentary cinema in his works is not just form but also spiritual integrity. His films, beyond presenting works of art, invite the audience to intellectual stimulation, emotional richness, and ultimately, awareness. Therefore, while Arin uses documentary cinema as a narrative tool, he establishes a strong connection with the audience.

This article will examine Suha Arin's identity in documentary cinema and his contributions to Turkish documentary cinema. By analyzing the unique narrative language, thematic diversity, and cinematographic mastery in Arin's films, the study aims to highlight his role as a "cultural ambassador" and his enduring presence as a storyteller. The study will also project onto Turkey during Arin's active period, based on the idea that directors considered auteurs offer a personal cinematic approach and address their era within their originality. It will be emphasized that Suha Arin, as a creative documentary filmmaker who has left indelible marks on Turkish cinema and found recognition both in Turkey and internationally, did not turn his back on his society and era. The traces of his auteur identity will be explored to convey this.

1. A New Breath in Documentary Cinema: Suha Arin and Turkey in His Early Years

The 1960s are quite significant for the development of the documentary genre in Turkey. For the first time, faculty members from the Art History Department at Istanbul University focused consistently on the documentary genre, turning their texts and cameras towards Anatolian civilizations for the sake of documentary cinema. The leading figure in this team was Sabahattin Eyüboğlu. The first fruit of this approach was the film *Hitit Güneşi* (Hittite Sun), directed by Sabahattin Eyüboğlu and Mazhar Şevket İpşiroğlu in 1956. The film's winning of the Silver Bear for Best Short Film at the Berlin Film Festival marks an important milestone as Turkey's first international success in documentary cinema, giving it special significance in addition to its depth. Another film made with the same focus through the Eyüboğlu-İpşiroğlu collaboration, *Surname* (1959), is significant for depicting the rich structure of Anatolian culture, inspired by the miniatures in Nakkaş Osman's work of the same name. *Karanlıkta Renkler* (Colors in the Dark, 1959) and *Anadolu'da Roma Mozaikleri* (Roman Mosaics in Anatolia, 1960), which depict Anatolia's unique cultural history through Roman mosaics from the 2nd and 4th centuries AD found in Hatay, are also important documentaries created with the same purpose. Their final collaborative film, *Anadolu Yollarında* (On the Roads of Anatolia, 1960), focuses on many aspects of traditional Anatolian life. The film expertly addresses various elements, including details, artifacts, remains of beliefs hosted by Anatolia, and wedding rituals (Adalı, 1986: 105-107).

As Tansuğ has noted, the films of Sabahattin Eyüboğlu and Mazhar Şevket İpşiroğlu during this period introduced visual aesthetics and content-level innovations to the documentary genre in Turkey; these works became significant milestones in changing the perception of documentary cinema. It is noteworthy that almost all of these works are related to art history, social life in Anatolia, and archaeology (Tansuğ, 1973: 14). When carefully examining the content of the duo's films, similarities with the subjects focused on in Suha Arin's films are evident. Of course, while the films made by Eyüboğlu and İpşiroğlu differ significantly from Suha Arin's films in both content and style, traces of Arin's later works on Anatolian Civilizations and Anatolian culture can be found in these earlier works. Therefore, it can be said that a significant part of Arin's starting point as an auteur in Turkish documentary cinema is rooted in the films made by Sabahattin Eyüboğlu and Mazhar Şevket İpşiroğlu.

In the early years of his documentary filmmaking career, Arin worked as a scriptwriter at the Ministry of National Education Radio and Television Education Center. Following his scriptwriting work, he made his first film, *Trafik Emniyeti* (Traffic Safety, 1964), for this institution. Another film he made for this institution between 1962 and 1964 was *Başkent Ankara* (Capital City Ankara). These first two films are educational films that do not yet provide the cinematic flavor that Arin's later works would

develop (Adalı, 1986, p. 116). In 1965, Suha Arın went to the USA to receive cinema training. Although there were no significant advancements in documentary film production in Turkey during the same period, Lütfi Ömer Akad's *Tanrının Bağıışı Orman* (The Gift of God Forest, 1964) stands out as it marked the beginning of a new generation of filmmakers in Turkish cinema and paved the way for narrative cinema to produce films on a global scale. This film is notable when compared to the era's otherwise meager documentary productions in both qualitative and quantitative terms (Scognamillo, 2003, p. 226).

Suha Arın, after leaving his law studies midway, went to the USA to receive television training, following his brother Süreyya Arın, who had been invited by Voice of America. He stayed in the USA until 1973. While receiving television training there, he also worked at Capital Film Laboratories. Later, he served as a translator, announcer, and interviewer at Voice of America Radio, and in 1968, with the beginning of television broadcasting in Turkey, he became TRT's Washington correspondent. During this period, Arın reported on numerous news stories and mentioned that his most memorable excitement was announcing humanity's first footsteps on the Moon to Turkey in 1969 with his own voice (Arın, 1999). The years Arın spent in the USA were marked by rapid changes in Turkish social life, with significant transformations in the social structure. The agreement made between Germany and Turkey in 1961 allowed Turkish workers to migrate to Germany, which contributed to a reduction in the unemployment rate in Turkey by the mid-1960s. Additionally, the remittances sent by the migrants brought positive economic developments. By the end of this process, changes in consumption behavior began to emerge in Turkey. On one hand, positive developments in the industry through foreign capital aid, and on the other hand, an increase in the public's purchasing power led to a rise in consumption. However, these developments also laid the groundwork for problematic conditions that would arise later. The increase in consumption has caused the prices of almost everything to rise, signaling the onset of an economy increasingly dependent on external resources. As industrial advancements and the decline in agricultural production disrupted the balance of consumption, migration from rural areas to cities intensified significantly by the late 1960s. The first visible sign of this migration, which underscored changes in social life, was the deformation in urban living (Ahmad, 2009: 157-171).

On the other hand, the 1960s were marked by the increased diversity in multi-party politics, influenced by the relatively free atmosphere created by the 1961 Constitution. The Workers' Party of Turkey (TİP), established in 1961, aimed to secure the economic and legal rights of the working class in Turkey against capital. The party's newness and the advantage of not carrying the legal issues faced by previous parties with similar tendencies helped remove barriers to the expression and representation of large masses, enabling it to become the voice of student and worker movements in Turkey, echoing those happening worldwide (Şener, 2007, pp. 311-316). As mentioned, the 1960s were a time when student and worker movements gained momentum worldwide. In Turkey, this wave of protest was largely expressed through anti-American rhetoric, and soon, tensions between those supporting right-wing politics and those leaning toward the left began to escalate. By 1968, the student movement that started in France had spread across Europe, then to America, and eventually became a global phenomenon, resonating in Turkey as well. During this period, the ruling Justice Party in Turkey responded to the unrest by attempting to disperse it using opposing groups, while simultaneously, the left's electoral support began to decline. As this process unfolded, disappointment with the parliamentary system began to emerge in society, leading some who shared the same views to continue their struggle. On the other hand, a segment of the intellectuals, who lost faith and distanced themselves from the movement, came to believe that the future position of the left would be determined by military interventions. By the 1970s, political life in Turkey was no longer as moderate as it had been in the early 1960s. Political tensions in the country had intensified, and protests, particularly those concentrated in Istanbul, began to extend beyond legal boundaries. As the unrest escalated, the Chief of the General Staff at the time issued the March 12, 1971 memorandum, claiming that the principles of the Constitution were not being adhered to. Following the coup, a policy contrary to the liberal gains of the 1961 Constitution was pursued, leading to a wave of arrests. In the subsequent period, with the establishment of the State Security Courts, a military-influenced governance approach dominated Turkey until 1974 (Akşin, 2012, pp. 265-277).

The unrest and chaos in the political environment led to instability in social life. These years also saw an increase in the number of televisions in Turkey. Due to this and the limited number of producers who viewed cinema as an industry, film production declined in the 1960s, and public interest in cinema waned accordingly. Additionally, producers were unprepared for technical advancements, such as the transition to color film, and the rising costs of film production made them hesitant to reinvest cinema revenues back into the industry. This resulted in the end of the golden age of Turkish cinema, leading to a decline in both the quality and quantity of film production.

When Suha Arın returned to Turkey after studying in the United States, he encountered a cinema environment that had been worn down by social and economic challenges. Fictional cinema had already struggled to create a strong narrative language and lacked international recognition, while documentary cinema was almost nonexistent. Despite this tense atmosphere, it was during this period that Suha Arın began his work, which would bring a whole new dimension to documentary filmmaking.

1.1. Documentary Cinema Gains a Soul with Arın: The 1970s, 1980s, and 1990s

After completing his education in the United States, Arın came to Turkey and immediately applied to Ankara University in 1974 to share his knowledge and experiences with the younger generation. He served as a faculty member at the Faculty of Political Sciences' School of Press and Broadcasting for ten years. At the same time, he provided opportunities for his students to gain experience (Arın, 1999). Arın's early film works, while providing hints of the style he would follow in his later films, are considered less advanced in terms of aesthetics. His 1974 documentary *Silent Workers* for TRT addresses the issues faced by workers in rural areas without social security. By focusing on one of the fundamental social issues of the time, the film highlights Arın's identity as a responsible artist who did not turn a blind eye to the problems of his era. Another film made for

TRT, *After the Amnesty* (1974), focuses on the general amnesty declared in the year of the film and the criminals who were released under this amnesty, only to return to prison shortly afterward. In the film, Arın, who sought an interesting aesthetic approach both to prevent future issues for the prisoners and to adhere to ethical principles, completed the shots using only the shadows of the inmates. His dramatic lighting pushed the boundaries of the narrative possibilities of documentary cinema. The following year, Suha Arın produced two more documentary films, *Wells of Anxiety* (1975) and *A Home is Falling Apart* (1975). In *Wells of Anxiety*, he turns his camera to workers in Zonguldak who sustain their lives through mining. Considering that these documentaries were made for television, one might expect a documentary that includes views from responsible engineers, images of the mines, and information from officials about the operations. However, Arın does not hesitate to focus on the lived realities of the workers. The concept of "anxiety" in the title of *Wells of Anxiety* reflects the existential fears faced by miners living on the brink of death under harsh conditions, both for themselves and their families. A notable feature of the film is its pronounced social realist stance. The film, which can be seen as a silent scream of the miners who work under risky and sometimes illegal conditions, becomes one of the key symbols of Arın's humanistic approach.

A Home is Falling Apart narrates the process of redistributing children from an active orphanage in Ankara to various provinces of Anatolia as part of a project to convert the orphanage into a daycare center for the children of political figures. After the film was screened, the denial of the depicted issues by the Child Protection Agency and the subsequent decision to keep the orphanage as it was demonstrates the strength of Arın's documentary filmmaking and his competent narration. The fact that copies of these television documentaries have not been located is thought to be related to the limited archival awareness of the time, but it is also considered that Arın's bold narrative style and political stance may have played a role in this (Özgen, 2008, pp. 225-232).

The fact that the films discussed so far were made for television does not imply that they lack artistic quality. During the years when even narrative cinema experienced a period of stagnation, it is clear that the absence of documentary cinema works from cinema or festivals was not unusual. In these early films, Arın took on the responsibility of a documentary filmmaker by focusing on the oppressed segments of society. Confronted with a politically chaotic social structure, Arın concentrated on social issues during this initial period and provided early examples of the refined documentaries he would produce in the following years through these themes. However, in the subsequent years, the films Arın made differ thematically from these early documentaries. This transition in Arın's filmography reveals a conceptual shift from a straightforward approach to social issues to a documentary cinema approach focused on 'human and space'. This journey highlights a notable evolution in his work. The Türkiye Turing and Automobile Association (TTOK) and its founder, Çelik Gülersoy, play a significant role in Suha Arın's cinematic journey. Gülersoy aimed to introduce Turkey to the world through the cultural and artistic depth of Anatolia, and this orientation created an organic link with Arın's aspirations in documentary cinema. Films such as *From Hittites to Hittites* (1974), *The World of Midas* (1975), *Time in Safranbolu* (1976), and *The Two Seasons of Urartu* (1977), which are pivotal in Arın's career, were produced under the auspices of Çelik Gülersoy and TTOK (Adalı, 1986, p. 117). The portrayal of Turkey's historical and cultural characteristics through documentary cinema was, to some extent, achieved through collaboration between the bourgeoisie and artists. This makes Arın's films from this period particularly significant.

In this context, Arın's first work that explores human beings in spatial and cultural contexts is *From Hattians to Hittites* (1974). The film details the period of Hatti and Hittite civilizations, exploring the lives, cultures, and historical details of these two civilizations from the prehistoric era of Anatolia. By providing a detailed account of the Hattians' cultural, religious, architectural, and social legacy left to the region before the Hittites settled in Anatolia, the film offers viewers a significant opportunity to discover the rich and deep history of Anatolia. Another civilization narrative, *The World of Midas* (1975), is a documentary that explores the Phrygian Civilization, the era of King Midas, the daily lives of the Phrygians, and their interactions with other civilizations (Adalı, 1986, pp. 114-118). The common stylistic elements used in both documentaries are striking. The use of voice-over, music, and meticulous camera movements reflect an aesthetic that surpasses the documentary filmmaking standards of the period. In *The World of Midas*, the forward-panning movement in the opening segment and the unique harmony of the music are clear indicators of Arın's multifaceted approach to documentary cinema. Both films make use of camera techniques such as panning, tilting, zooming, and following. The mere use of the camera indicates the presence of a cinematic approach that goes beyond traditional documentary forms. In documentaries with such content, the primary tendency is to present the subject matter through the narration of experts, using basic shooting scales, and assembling relevant visuals mentioned by the experts through editing. However, Arın adopts a holistic approach in documentary cinema, similar to that in narrative cinema, moving away from conventional molds. This approach is evident in all of his films.

Another film by Arın that follows the "human and space" motif is *Time in Safranbolu* (1976). In this film, where historical Safranbolu houses take center stage, Arın clearly conveys the significance of these houses, which embody the spirit of time, through a bridge he creates between the past and the present. From the early years of his career, Arın infused his moral stance into his films. When the idea of making a film about Safranbolu emerged, he observed that the loss of identity experienced by the houses, neighborhoods, and Safranbolu as a whole deeply saddened him and influenced his approach to the documentary (Oktan, 2005, p. 125). In this documentary, which emphasizes the importance of preserving Safranbolu and its natural environment, the architectural structures of the houses are prominently featured. The film leads to the issuance of preservation decisions for Safranbolu. Additionally, Safranbolu's status is elevated as a cultural and economic value by opening up to both domestic and international tourism (Arın, 2008, p. 257).

Another noteworthy aspect of the film is that it competed in the short film category at the 14th Antalya Golden Orange Film Festival in 1977 and was selected as the best film in that category. There are two main reasons why this detail stands out. First, the fact that a documentary film competed in the competition category at Turkey's most significant film festival of that time

marked a shift from the perception that documentaries were only suitable for television. It signaled the beginning of attributing cinematic value to documentary filmmaking. Second, during these years, when Arın used his skilled language and contributed to changing the perception of documentaries, the documentary genre was still so marginalized that the competition category for documentaries was labeled "Best Short Film" rather than "Best Documentary." This indicates that while documentaries were beginning to be recognized as a genre worthy of film festivals, festival committees had not yet fully acknowledged the value of the documentary category. Nonetheless, Arın continued to produce documentaries, steadfast in his belief in their power in the cinematic environment.

In 1977, two more films were added to the Anatolian Civilizations series. The first of these is *Urartu'nun İki Mevsimi* (The Two Seasons of Urartu), and the second is *Likya'nın Sönmeyen Ateşi* (The Undying Fire of Lycia). These films depict the advancements and contributions of both civilizations, highlighting the rich cultural heritage of contemporary Turkey through the lens of Anatolian geography's past and present (Avcı, 2008, p. 219).

A few years later, *Tahtacı Fatma* (1979) became one of the principal examples of Suha Arın's work that transformed documentary filmmaking into art. In this film, those who experience the social issues firsthand play direct participant roles. This approach not only enhances the film's realistic impact but also integrates one of the key strengths of narrative cinema—identification—into documentary filmmaking. The film centers on the story of 12-year-old child laborer Fatma and starkly reveals the hardships faced by seasonal workers. Additionally, it places a strong emphasis on the theme of women. By featuring the semah performance of the Tahtacı people and using music intermittently in the background, Arın continues to highlight cultural values, as he has done in his other films. From the beginning of his cinematic journey, Arın has maintained his realistic portrayal of social issues, and this film is no exception. Technically, *Tahtacı Fatma* also exhibits notable differences. The director uses interviews as external voices, with a deliberate absence of synchronization between sound and image. This choice does not create a problem in terms of narrative coherence; rather, it strengthens the storytelling. All interviews are presented as external voices accompanying the images, and according to Arın, this approach serves as a much more effective formal element compared to traditional external voice usage (Çölgeçen, 2006, p. 165). The film is set in the living spaces of the woodworkers, in accordance with the spatial principles of the naturalistic tradition. Arın strives to capture images with minimal intervention and in as natural a manner as possible. By using the semah performance at both the beginning and end of the film, he traces the traces of narrative storytelling within documentary cinema. Generally avoiding close-up shots, the director prefers wide shots where the space stands out and the person appears as part of the space. However, in *Tahtacı Fatma*, there is a notable deviation from this preference. Arın sometimes uses head and face shots of the people he is telling the story of, creating a physical proximity between the audience and the subjects. Additionally, the film incorporates amor shots, a technique commonly used in narrative cinema, thus opening the door to new storytelling possibilities in documentary filmmaking. Moreover, besides amor shots, the film also includes shot-reverse shot techniques, demonstrating how the aesthetics of narrative cinema stretch the boundaries of documentary storytelling. In these amor and shot-reverse shot scenes, the element of continuity is also present. For instance, the scene where the woodworkers load logs onto a vehicle is filmed with careful attention to continuity from different angles. While this approach may seem to undermine the documentary principle of capturing the natural, the fact that none of the characters are actors and are performing their actual work, coupled with the director's choice to employ techniques from narrative cinema, suggests that the film maintains its documentary quality. Rather, it exhibits a multifaceted narrative approach.

By the 1980s, Suha Arın was supported by the Türkiye İş Bankası and the Ministry of Culture and Tourism. The chaotic environment of the 1970s was replaced by a society still grappling with the aftershocks of the September 12, 1980 coup; amid this tension, Suha Arın continued his documentary film production. His film *Kapalı Çarşı'da 40.000 Adım* (1979), made before the 1980 coup, showcases Arın's familiar style: a narrative voiceover adopting a story-like approach, appropriate music, a camera that moves right, left, forward, and backward, and the integration of people and space. The iconic Grand Bazaar, synonymous with Istanbul, is explored in the film through its cultural, commercial, and social dimensions. A few years later, his film *Dolmabahçe ve Atatürk* (1981) stands out as one of his first works following the September 12 coup. This film, which contains contextual significance, presents the Dolmabahçe Palace with flawless camera work and ends with the depiction of Mustafa Kemal Atatürk's funeral procession leaving the palace (Aytekin, 2008, pp. 239-241).

Another film that provides one of the clearest answers to why Suha Arın should be considered an auteur in documentary cinema is *Kula'da Üç Gün* (1983). The film utilizes narrative patterns from the fictional film genre, adopting a holistic approach that includes similarities to Arın's other works, such as camera usage, voiceover, music, and narrative structure. The film depicts a traditional Kula wedding. During the three-day wedding rituals, the cultural and mental codes are conveyed with Arın's distinctive aesthetic. The film features a lack of synchronization between sound and image. While the visuals present the local wedding rituals, the sound discusses architectural elements. This creates a sense of two separate films within the same work for the viewer. The wedding depicted in the film is a staged event. Arın, aiming to capture the essence of a real wedding, chose to recreate all stages of the ceremony due to concerns that he might not achieve narrative coherence by documenting an actual wedding. The use of reenactment techniques in documentary filmmaking, which is frequently encountered today, reveals the unique value of the film and Arın in the context of Turkish documentary cinema of that period. The circular narrative, also seen in Arın's other films, is evident in *Kula'da Üç Gün*. The film begins with the wedding ceremony of a bride and groom and concludes with photos of the couple processed using an aging technique. Similar to *Tahtacı Fatma* (1979), *Kula'da Üç Gün* also addresses the role of women in societal life. In this film, while male actors are shown in public entertainment settings, women are depicted in more protected domestic spaces. The juxtaposition of men eating and enjoying themselves with women crying at a henna night creates a contrasting meaning and opens a discussion on gender roles. The film represents the most original example of Turkish documentary cinema up to that point. Arın, who masterfully utilizes nearly all

narrative possibilities of the fictional genre, reenacts a societal tradition with skill and authenticity. In the contrasts presented, he manages to maintain an objective stance rather than taking sides.

Camın Teri (1985) offers a literary depiction of reality through the voices of three young workers. The film, which exhibits a narrative style similar to the "Free Cinema" movement's documentary approach before it turned to fictional stories in the 1960s, portrays the life struggles and hopes of young glassworkers through the skillful use of cinematic elements. Arın's cinematic approach, emphasizing labor, humanity, space, and fundamentally, humanism, is evident in every frame of the film. Although the purpose of making the film was for use in the 50th Anniversary celebrations of Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş., Arın diverges from this aim by focusing on the lives of three young workers at the factory (Adalı, 1986, p. 119). Suha Arın's fearless attitude in expressing his views is once again highlighted here. The film, which was intended to be a promotional piece for the sponsor, was removed from distribution by the same institution due to Arın's portrayal of a rebellion that the sponsors could not tolerate. The shift to a labor-centric narrative, a recurring theme in Arın's work, symbolizes his ongoing moral stance against the prevailing order.

Between 1985 and 1990, neo-liberal policies rose in Turkey. During the period of ANAP government's policies that accelerated free circulation, institutions such as the Banks Association and Emlak Bank sponsored Suha Arın's films (Aytekin, 2016, p. 208). During this time, Arın created the *Fırat Göl Olurken* (1985-1986) series. The film aims to archive, in an aesthetic manner, the places that will be submerged due to one of the major projects of the era, the Southeastern Anatolia Project. The film also addresses the significance of the Southeastern Anatolia Project, with Arın adding an artistic dimension to the film through his personal style (Avcı, 2008, p. 221-225). In 1986, Arın completed the film *Sisler Kovulunca* which focuses on the architecture of the Eastern Black Sea Region and the artisans in this area. The film opens with the local people's ritual called "sis kovma" (fog dispelling), and centers on houses constructed using different and region-specific building techniques.

Continuing his meticulous approach to issues of collective memory and cultural heritage, combined with his aesthetic sensibility, Suha Arın created a series on the life and works of Mimar Sinan titled *Dünya Durdukça... Mimar Sinan* (1988). This six-part series covers various works of Sinan. Following this, the film *Mimar Sinan'ın Anıları* (1989) was produced. Arın, who was careful to ensure the scientific accuracy of his films, also established the Mimar Sinan Research Center during that period. As a result of a comprehensive study on Mimar Sinan, he presented these films to the audience. In the 1990s, Arın began a new series titled *Türkiye'nin Kültür Hazineleri* (Cultural Treasures of Turkey). This series focuses on significant historical and architectural works, particularly emphasizing historic structures in Istanbul. The first film in this series is about the importance of the Topkapi Palace and Hagia Sophia. By 1996, Arın produced the film *Altın Kent İstanbul* (Golden City Istanbul), which highlights Istanbul's significance. Using the motif of gold, the film offers a multifaceted narrative from the founding of Istanbul to its current state, including historical artifacts, the gold market, and daily life (Çölgeçen, 2006, pp. 222-232). Emphasizing that documentary cinema, which he described as a way of life for himself, is located at the intersection of science and art (Arın, 1999), Arın's later documentaries generally focus on recent history and post-Republic Turkey. From his first film to the last films that marked the end of his career, Arın not only endowed the documentary genre with an artistic dimension but also maintains the title of the only auteur director in Turkish cinema for this genre.

2. Auteur Theory and Suha Arın's Cinema

Auteur Theory is a concept that developed in the mid-20th century, viewing the film director as the central creative force in the filmmaking process. The popularity of this theory was marked by figures such as André Bazin and Alexandre Astruc, and it generally emphasizes the director's ability to imprint a personal stamp on the film (Dekker & Gradoz, 2022, pp. 503-512). The works of directors included in the auteur theory are often labeled as "art films." This labeling began with Italian Neorealism and continued with the French New Wave in the late 1950s and 1960s, which significantly altered the course of cinema history. Key determinants of this approach include a preference for formal differences that challenge conventional narrative models, the rejection of identification elements through alienation, the abandonment of star actors, and the pursuit of a dissonance between sound and image. Certainly, various perspectives on auteur theory have emerged. For example, James Monaco uses the individual signatures that directors like Lewis Milestone, John Huston, Alfred Hitchcock, Howard Hawks, and Josef von Sternberg developed from film to film during Hollywood's Golden Age as criteria for calling them auteurs. He contrasts these directors with what he terms "craftsmen," who adhere to market-accepted criteria and use a formulaic approach to filmmaking. According to Monaco, Hitchcock, Hawks, Sternberg, Milestone, and Huston stand out because they display personal styles, making their designation as auteurs appropriate (Monaco, 2001, p. 284). Monaco's approach to auteurship, highlighting personal signatures as a key element, aligns well with the films of Suha Arın, as seen in the common language used across his various works. If "personal signature" is accepted as a crucial aspect of the auteur concept, Arın's cinema, in terms of its formal patterns, clearly meets this criterion. Additionally, Bordwell discusses art films in the context of auteurship, noting that such films often incorporate various analytical methods and narrative styles. Bordwell highlights how documentary realism can blend with personal perspectives shaped by cultural and psychological differences to emphasize a "multifaceted" realism (Bordwell, 2009, pp. 776-779). By adding this layer to Monaco's definition of auteurship, Bordwell suggests that the mental framework of the society in which a work is created can be displayed with a highly personal stance. Arın's film *Kula'da Üç Gün* (1983) can be examined within this context, as it explores a centuries-old local tradition, merging past and present through cultural elements.

Bazin argues that an auteur is someone who, regardless of the screenplay, always makes the same film, revolving around the same issues with different stories. He points out that an auteur does not change their approach to issues in terms of actions, characters, or moral judgments, and refers to Monaco's concept of "signature" as a "personal stamp" (Bazin, 2016, pp. 60-61). Wollen, on the other hand, approaches auteur theory from a structuralist perspective and addresses the misconception

that auteur directors are synonymous with European directors. He identifies two main tendencies in auteur criticism: one that focuses on thematic motifs and meanings, and another that emphasizes style and "mise en scène." This is related to the New Wave directors' dissatisfaction with the separation of screenwriter and director as distinct professions, which they saw as a product of the studio system. This dissatisfaction is reflected in their preference for distinguishing between the "auteur," who expresses their personal worldview, emotions, and thoughts through a unique style, and the "metteur en scène," who realizes the thoughts of others (Wollen, 2017, pp. 70-100).

It is not entirely incorrect to say that similar things have been expressed about auteur theory, despite the variety of perspectives on it. Regardless of the country and cinematic understanding, all theorists essentially agree that auteur directors not only personalize their storytelling but also infuse their films with a unique spirit that is difficult to replicate. The film should be viewed not as a commercial or cultural commodity but as an artistic expression of the director. One of the primary characteristics of an auteur is personal vision. The director's perspective is a fundamental element that shapes the artistic vision of the film. The geographical, economic, cultural, and political conditions of the director's environment, along with their personal experiences, form their worldview and artistic style. Of course, these "experiences" should not be reduced to merely the director recounting events from their own life and translating them to the screen. When the director's initially elusive character merges with their experiences, it creates a unique and recognizable signature in the work. This signifies the visibility of the director's personal vision. Another notable feature of the auteur director is the recurring themes and stylistic patterns in their films. The auteur organizes the narrative structure of their films around motifs and forms that are not identical but recognizable. The themes in the films reveal the director's personal interests and artistic priorities. With films that explore themes of humanity, time, and space in conjunction with humanism, Arın establishes the foundation of his narrative on a consistent ground. Another distinguishing characteristic of the auteur is their encompassing and creative control. The director is pivotal in all creative processes of the film. From the screenplay stage to set design, from actor direction to makeup, and from visual arrangement to editing, the director plays an active role and holds a decision-making position in every stage. While the director is not obligated to be an expert in all these areas, they possess enough knowledge to ensure that their personal views are implemented as desired across nearly all aspects. This creative control enables the director to shape their story with coherence.

In the context of auteur theory and the characteristics of auteur directors, Suha Arın's approach to documentary filmmaking reveals that he has reached a level of auteurship in Turkish documentary cinema that no other documentary filmmaker has achieved. Prioritizing an ethical standpoint, Arın has adhered to fundamental principles such as presenting truths, whether through dramatization or direct depiction, avoiding manipulation, and maintaining objectivity without compromise.

One of Suha Arın's significant impacts on the perception of documentary films in Turkey is his challenge to the view of documentaries merely as educational, informative, and monotonous television productions. Instead, Arın believes that a documentary should achieve a unique interpretation based on information and documents derived from reality. A key aspect of Arın's documentary approach is his ability to integrate his personal vision with scientific data. Arın transforms documentary filmmaking by emphasizing that it is fundamentally a medium for conveying information, where the substantial content should be distilled into a coherent message that aligns with universal values. According to Arın, the language of documentary is a whole in visual and auditory terms, and it should not only show but also interpret and be enriched with a personal perspective. He argues that a documentary does not require the storyteller to be active and the viewer to be passive. On the contrary, a documentary involves an active relationship, aiming to engage the viewer and provoke thought or action regarding the issues presented. For a documentary to possess cinematic qualities, it must accurately analyze elements of cinematic space and time (Özgen, 2008, pp. 230-232). Özgen's observations about Arın's cinema are supported by Çölgeçen, who describes Arın's documentaries as "innovative documentaries" compared to those made a generation earlier, highlighting their innovative and distinctive nature (Çölgeçen, 2006, p. 242).

In Suha Arın's cinema, themes revolve around human experience, time, space, culture, and humanism. In his films about Anatolian civilizations such as Urartian, Hittite, and Phrygian, viewers travel back in time and find themselves identifying with the people of these ancient cultures. This immersion stems from the director's deep connection with the content. Understanding people and culture requires significant empathy, and Arın's films open doors for viewers to develop this ability. The remarkable harmony between form and content in his films is a clear expression of Arın's competence in comprehensive and creative control. Seeking the aesthetics required by the entirety of the film and producing with the awareness that essence shapes form and form constitutes essence, Arın nourishes every shot in his scenes with this approach. From the locations and music used to the lighting, sound editing, and overall editing, he asserts his dominance throughout every stage of the film (Oktan, 2005, p. 82).

Suha Arın refers to the central theme of his films as the "spine." He enriches this spine with information gathered during the research phase and then brings it to life with his unique style (Aytekin, 2008, p. 249). According to Özgen, this process is crucial for Arın. It is vital for him to visualize the film in his mind before the shooting begins; he aims to see the film come to life in his imagination before it is physically produced. Arın believes that this approach is essential for conveying the intended message clearly and also aligns with Brecht's concept of engaging the audience critically rather than merely delivering a direct message (Özgen, 2008, pp. 228-233). Following the creation of the "spine," another key element of Arın's narrative is the principle of "evoking curiosity." Curiosity is one of the dominant emotions in all of Arın's films. From his early works for television to his sponsored civilization narratives and his masterpieces from his mastery period, he has consistently employed a dramaturgy that makes his subjects intriguing.

It can be said that one of the common points of Suha Arın's films is their political stance. In the context of auteur directors,

this concept is closely intertwined with the notion of "worldview," and it is a fundamental characteristic of Arın's cinema. From the 1960s, when he was actively involved, to the 1990s, when he completed his final films, Arın addressed the social issues in Turkey not through news or information dissemination, but with a sincere intention to voice his perspectives. He viewed documentary cinema not as a stepping stone or a fleeting interest but as the most important genre through which reality could be presented in its purest form (Adalı, 1986, p. 119). Through his films, with "human" as the focus of his personal signature, Arın became a unique example of how documentary cinema, once considered orphaned, could gain identity through his distinctive language.

Conclusion

The auteur theory emerged from the analysis of films by a select group of directors who worked outside the mainstream industry, starting with the Italian Neorealism movement post-World War II, and extending to influential movements such as the French New Wave, British Free Cinema, and Third Cinema, as well as American cinema. Following its intellectual expansion, the theory adopted a more restricted and sometimes experimental cinematic approach, thus continuing as a perspective confined to a specific type of film. Consequently, Turkish cinema, which has historically lagged behind in terms of narrative possibilities and understanding compared to world cinema, has mostly been excluded from auteur discussions, even among its narrative film directors—except for Ömer Kavur and perhaps some works by Metin Erksan. In this context, while it may seem difficult to recognize a representative of documentary cinema as an auteur, Suha Arın has undeniably pushed the boundaries of art cinema with his works.

Documentary cinema is rooted in reality; however, despite being the genre that most closely approximates reality, the filmmaker's signature continually reminds us that reality can be altered and transformed. The filmmaker cuts and shapes this reality to present it to the audience. In this context, the ethical issue becomes pertinent for the documentary filmmaker. Regardless of the methods used, or the form of storytelling and narrative choices made, the documentary filmmaker who remains objective despite the subject matter and social conditions, and who meets certain aesthetic criteria, brings their film closer to the realm of art cinema.

Suha Arın, Turkish documentary cinema has established himself as an auteur not only through his technical skills and aesthetic understanding but also through his profound empathy for human stories and sensitivity to social issues, which he weaves around specific themes in his films. His cinema has redefined the documentary genre as an art form and played a significant role in elevating its artistic qualities both in Turkey and internationally.

Arın's documentaries reflect his personal vision, passion for historical and cultural heritage, and sense of responsibility towards social issues. His works are shaped by in-depth field research and historical investigation, making them both valuable academic resources and artistic masterpieces. Documentaries like *Tahtacı Fatma*, *Safranbolu'da Zaman*, and *Kula'da Üç Gün* showcase local life and cultural values while also highlighting Arın's skill in addressing universal human emotions and experiences.

Suha Arın has transformed the perception of documentary cinema in Turkey, demonstrating that it is not merely an educational and informative tool but also an aesthetic and artistic form of expression. This approach has shifted the audience's view of documentary films and has contributed to the emergence of a dedicated following for the genre. Arın regards documentary cinema as an art form that takes its audience on an intellectual and emotional journey.

Another notable feature of Suha Arın's works is their result of deep and meticulous research. Each of his films is shaped by extensive fieldwork and detailed historical research, which makes them both valuable academic resources and artistic masterpieces. Arın's films also hold significant importance for social memory and cultural heritage. By documenting lifestyles, traditions, and processes of change across various regions in Turkey, his documentaries ensure that this knowledge is passed on to future generations. This narrative approach, which spans from the local to the universal, is a key indicator of his status as an auteur.

Suha Arın's contributions to documentary cinema and his auteur identity have expanded the boundaries of the genre and elevated its artistic value. His documentaries present innovative approaches that blend visual composition, sound use, editing, and narrative structure, going beyond traditional documentary forms to combine fictional cinema techniques with documentary realism. Arın has successfully created a strong connection with the audience by tracing the traces of storytelling in documentary cinema, offering a unique and impactful approach.

In conclusion, Suha Arın's auteur identity in documentary cinema highlights his significant contributions to Turkish documentary filmmaking. His unique narrative style, thematic diversity, and cinematic expertise have expanded the boundaries of documentary cinema and enhanced its artistic value. As an auteur in Turkish documentary cinema, Arın has played a crucial role in the development of the genre and has shifted the audience's perception of documentary films. His works will continue to be a valuable resource for anyone interested in and working on documentary cinema in the future.

References

- Adalı, B. (1986). *Belgesel Sinema*. (1. baskı). Hil Yayınları.
- Ahmad, F. (2009). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (5. baskı). Kaynak Yayınları.
- Akşin, S. (2012). *Kısa Türkiye Tarihi*. (20. baskı). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arın, R. (2008). Hoca... Büyük Usta. U. Kutay (Ed.). *Belgesel Sinema*, BSB Sinema Eserleri Sahipleri Meslek Birliği Yayını
- Avcı Çölgeçen, B. (2006). *Yaşamı ve Belgeselleriyle Suha Arın*. (1. baskı). Tablet Yayınları.
- Avcı Çölgeçen, B. (2008). Belgesel, Sansür ve Suha Arın. U. Kutay (Ed.). *Belgesel Sinema*. BSB Sinema Eserleri Sahipleri Meslek Birliği Yayını.
- Aytekin, H. (2008). Suha Arın Sinemasında İnsan, Mekân, Zaman. U. Kutay (Ed.). *Belgesel Sinema*. BSB Sinema Eserleri Sahipleri Meslek Birliği Yayını.
- Aytekin, H. (2016). *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Belgesel Sinema*. Belgesel Sinemacılar Birliği Yayınları.
- Bazin A. (2016). Politiques des Auteurs Üzerine. A. Karadoğan (Ed.). ve A. Yeşilyurt (Çev.). *Auteur Kuram ve Sanat Sineması Üzerine*. (1. baskı). (s. 44-67) içinde. De Ki Yayınları.
- Bordwell, D. (2009). The Art Cinema as a Mode of Film Practice. B-M. Cohen. (Ed.). *Film Theory and Criticism*. (s.731-793) içinde. Oxford University Press.
- Dekker, E. ve Gradoz, J. (2022). Örnek Yönetmenler, Avrupa'dan İthal Filmler ve Hollywood'da Filmlerin Değişen Değeri, 1961-1980, *Cultural Sociology*, 16(4), 503-526.
- Monaco, J. (2001). *Bir Film Nasıl Okunur*. (3. baskı). E. Yılmaz (Çev.). Oğlak Yayıncılık.
- Oktan, A. (2005). *Türkiye'de Belgesel Sinema ve Suha Arın: Sanatın ve Bilimin Kesiştiği Noktada Bir Belgesel Sinemacı*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi.
- Özgen, H. (2008). Belgesel Sinema ve Taşı Atan İlk Adam. U. Kutay (Ed.). *Belgesel Sinema* (s. 223-238) içinde. BSB Sinema Eserleri Sahipleri Meslek Birliği Yayını.
- Scognamillo, G. (2003). *Türk Sinema Tarihi*. (2. baskı). Kabalıcı Yayınevi.
- MTV Film. (1999). *Suha Arın Yaşam Öyküsü* [Video]. https://www.youtube.com/watch?v=Qm46nh_O-SA
- Şener, M. (2007). Türkiye İşçi Partisi, *Sol-Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce*, (5. baskı). 8, (s. 307-328) içinde. İletişim Yayınları.
- Tansuğ, S. (1973) Türkiye'de Sanat Belgeciliği, *Yedinci Sanat Dergisi*, Sayı 2.
- Wollen, P. (2017). *Sinemada Göstergeler ve Anlam*. (5. baskı). Z. Aracagök ve B. Doğan (Çev.). Metis Yayınları.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında, her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale, tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makale, tek yazarlı olarak hazırlanmıştır. Dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Syria in Türkiye-US Relations: Security, Terror and Strategic Dilemmas

Türkiye-ABD İlişkilerinde Suriye: Güvenlik, Terör ve Stratejik İkilemler

Veysel BABAHANOĞLU

Lecturer Dr., Düzce University, Akcakoca Vocational School, Düzce, Türkiye
Öğr. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Meslek Yüksekokulu, Düzce, Türkiye
Orcid: 0000-0003-3734-7430 , e-posta: veyselbabahanoglu@duzce.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atf: Babahanoğlu, V. (2024). Syria in Türkiye-US relations: Security, terror and strategic dilemmas. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 65, 65-75.

Babahanoğlu, V. (2024). Türkiye-ABD ilişkilerinde Suriye: Güvenlik, terör ve stratejik ikilemler. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 65-75.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 18 July/Temmuz 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 6 September/Eylül 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65 **Pages/Sayfa:** 65-75.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Veysel BABAHANOĞLU).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

Historically, relations between Türkiye and the US have been influenced by periodic developments and can become strong or fragile at times. In this context, relations between Türkiye and the US have been dragged into a deep crisis due to the presence of the PKK/PYD/YPG in northern Syria and the US's support for these groups. Türkiye views the PYD/YPG as an extension of the PKK, considering it a terrorist organization and a direct threat to its national security. The existence and activities of these terrorist organizations raise serious concerns for Türkiye's security. The US supports this group by rebranding it as the Syrian Democratic Forces (SDF) and describing it as the most effective ground force against DAESH. This situation has damaged relations between the two NATO allies, leading to diplomatic crises and regional strategic incompatibilities. Türkiye's cross-border operations and the US's support for the PYD/YPG are the most significant points of tension overshadowing the common interests of the two states. Despite these challenges, Türkiye and the US have the potential to protect their common interests in the fight against terrorism and regional security issues. This study analyzes how Türkiye's policies in Syria have been shaped by US support for the PYD/YPG and how the tensions in this context have affected the strategic goals of both countries. Türkiye's national security strategies and cooperation dynamics with the US can be reshaped through diplomatic negotiations and strategic cooperation mechanisms. In this context, relations can progress on a more constructive basis if both parties act with mutual understanding and flexibility.

Keywords

Türkiye, US, Syria, military operations, pkk/pyd/ypg

Öz

Türkiye ve ABD ilişkileri tarihsel olarak dönemsel gelişmelerin etkisinde kalmakta, zaman zaman güçlü ya da kırılgan bir hal alabilmektedir. Bu bağlamda olmak üzere, Türkiye ve ABD ilişkileri, Suriye'nin kuzeyinde PKK/PYD/YPG'nin varlığı ve ABD'nin bu gruplara desteği nedeniyle derin bir krize sürüklenmiştir. Türkiye, PYD/YPG'yi PKK'nın bir uzantısı ve terör örgütü olarak görmekte ve ulusal güvenliğine doğrudan bir tehdit olarak değerlendirmektedir. Bu terör örgütlerinin varlığı ve faaliyetleri, Türkiye'nin güvenliği açısından ciddi endişelere yol açmaktadır. ABD ise bu grubu ismini Suriye Demokratik Güçleri (SDG) şeklinde değiştirerek DEAŞ'a karşı en etkili kara gücü diye nitelendirerek desteklemektedir. Bu durum, iki NATO müttefiki arasındaki ilişkilere zarar vermiş, diplomatik krizlere ve bölgesel stratejik uyumsuzluklara yol açmıştır. Türkiye'nin sınır ötesi operasyonları ve ABD'nin PYD/YPG'ye verdiği destek, iki devletin ortak çıkarlarını gölgeleyen en önemli gerilim noktalarıdır. Bu zorluklara rağmen Türkiye ve ABD, terörle mücadelede ve bölgesel güvenlik konularında ortak çıkarlarını koruma potansiyeline sahiptir. Bu çalışma Türkiye'nin Suriye politikalarının, ABD'nin PYD/YPG'ye desteğiyle nasıl şekillendiğini ve bu bağlamda yaşanan gerilimlerin iki ülkenin stratejik hedeflerine nasıl etki ettiğini analiz etmektedir. Türkiye'nin ulusal güvenlik stratejileri ve ABD ile olan işbirliği dinamikleri, diplomatik müzakereler ve stratejik işbirliği mekanizmaları ile yeniden şekillendirilebilir niteliktedir. Bu çerçevede, ilişkilerin daha yapıcı bir zeminde ilerleyebilmesi her iki tarafın da karşılıklı anlayış ve esneklik içinde hareket etmesi ile mümkün olabilecektir.

Anahtar Kelimeler

Türkiye, ABD, Suriye, askeri operasyonlar, pkk/pyd/ypg

Introduction

PKK/PYD/YPG are terrorist organizations, regardless of the different evaluations they may receive internationally. These organizations are notable for their ideological foundations, organizational structures, and terrorist activities. PKK, a terrorist organization that adheres to Marxist-Leninist ideology and aims to establish an independent Kurdish state, has been carrying out terrorist attacks in Türkiye since 1984, resulting in the deaths of thousands of civilians and soldiers. These attacks include village raids, landmine and bomb attacks, bombings in city centers, and assassinations, causing significant harm to Türkiye's security. PKK also finances its activities through illegal means such as kidnapping, extortion, and drug trafficking.

PYD/YPG, emerging from the power vacuum created by the Syrian civil war, are structures that act as ideological and organizational extensions of the PKK. These organizations have established control over vast territories in northern and eastern Syria, where they have set up local administrations to impose their ideologies. YPG employs guerrilla warfare tactics, including landmine and bomb attacks, and conducts terrorist activities that pose a threat to Türkiye's border. The organic ties between the PYD/YPG and PKK exacerbate the threat these organizations pose to Türkiye, leading to cross-border attacks and infiltration attempts that undermine Türkiye's security.

The terrorist actions of PKK/PYD/YPG pose serious threats to Türkiye's national security. They harm Türkiye's territorial integrity, economic stability, and social peace. Additionally, these actions divert Türkiye's economic resources toward counter-terrorism efforts and negatively impact regional security policies. The terrorist activities of PKK/PYD/YPG also create challenges in Türkiye's international relations, leading to tensions in cooperation processes with allied states. Therefore the recognition of PKK/PYD/YPG as terrorist organizations and addressing their activities in this context on the international stage is crucial for Türkiye's security and interests.

Although relations between Türkiye and the US have historically been shaped on the basis of alliance and cooperation, in recent years, security dynamics in northeastern Syria and issues related to the PKK/PYD/YPG terrorist organization have made these relations complex and tense. The region in northern Syria, due to its strategic importance and the various actors operating there, is a significant focus for the foreign policies and security strategies of both states. The fact that the PYD/YPG, which poses a threat to Türkiye's national security, is supported by the US has further heightened existing concerns. In this context, Türkiye's military operations in northern Syria and the diplomatic crises with the US deeply affect the balance of power in the region.

Türkiye views the presence of the PKK in the region, the US support for the PYD/YPG in the fight against DAESH, and the provision of weapons and training to these groups as a direct threat to its territorial integrity and national security. Türkiye considers the YPG as the Syrian branch of the PKK and emphasizes that the terrorist activities empowered by this support pose a greater threat to Türkiye. Therefore, the tensions in Türkiye's cross-border operations and its relations with the US reveal a significant misalignment in the strategic goals and counter-terrorism policies of the two countries. However, despite all these strategic deadlocks, the potential for cooperation in common security interests and counter-terrorism between the two countries cannot be ignored.

The US's strategic objectives and counter-terrorism policies in the region often conflict with Türkiye's security interests. The US views the PYD/YPG as the most effective ground force in the region and argues that support for these groups should continue to maintain the fight against DAESH. Türkiye, on the other hand, aims to neutralize these groups and ensure its border security through cross-border operations. These opposing perspectives increase the conflict dynamics in Türkiye-US relations and threaten regional stability. Nevertheless, Türkiye-US relations are assessed not only on the axis of conflict but also on the basis of cooperation and common interests. An example of this situation can be seen in the efforts to diplomatically prevent the PYD/YPG from establishing its political, administrative, military, and security structures, as exemplified by the local elections announced in April 2024, which were postponed from May 30 to June 11 and then to August. The goals of both countries in counter-terrorism and ensuring regional security overlap. Diplomatic negotiations and strategic cooperation mechanisms can contribute to the more constructive progress of relations between the two countries in line with common security interests and counter-terrorism objectives.

Türkiye views the PKK's presence in Syria, as well as US support for the YPG/PYD in the fight against DAESH, including the provision of arms and training to these groups, as a direct threat to its territorial integrity and national security. Recognizing the YPG as the Syrian branch of the PKK, Türkiye emphasizes that these terrorist activities, strengthened by US support, increase the threats directed against it. Therefore, Türkiye seeks to neutralize this threat through cross-border operations and diplomatic initiatives. However, this process has led to significant strategic misalignments and diplomatic crises between the two countries. Nevertheless, there are also shared interests between Türkiye and the US in counterterrorism and regional security. Understanding the root causes of the tensions in Türkiye-US relations requires examining the strategic objectives and security concerns of both countries in Syria. In this context, the study focuses on the following key research questions:

- 1- How are Türkiye's national security policies shaped in response to US support for the PYD/YPG?
- 2- How has strategic cooperation between Türkiye and the US been affected by the presence of the PKK/PYD/YPG in northern Syria?
- 3- How have Türkiye's cross-border operations in Syria shaped diplomatic crises between the two countries?
- 4- As two NATO allies, around which common interests can Türkiye and the US cooperate in counterterrorism and regional security?

The aim of this study is to examine in depth how relations between Türkiye and the US are shaped in the context of the Syrian issue and the PKK/YPG. By analyzing Türkiye's national security strategies developed in response to US support for the PYD/YPG, the study seeks to understand how these dynamics influence the points of strategic cooperation and conflict between the two countries. Additionally, the impact of Türkiye's cross-border operations in response to the YPG/PYD threat on regional security dynamics and bilateral relations is evaluated.

1. Türkiye's Primary Security Concerns in the Context of Syria and the PKK/PYD/YPG

In early 2011, social movements that began in Tunisia and quickly spread across the Middle East reached Syria's Deraa city, leading to ongoing conflicts against the Assad regime. The brutal and relentless response by Assad's security forces to peaceful protests transformed these demonstrations into violent clashes. During this period, the number and diversity of opposition groups increased. Syria's ethnic and sectarian composition also played a significant role in deepening the conflicts, with clashes between Sunni opposition and regime-supported Alawite groups taking on a sectarian dimension. Additionally, the involvement of regional and global actors turned these conflicts into a proxy war. While states like Russia and Iran provided military and economic support to the Assad regime, the US and Türkiye adopted an anti-regime stance. This situation in Syria radically altered Türkiye-Syria relations.

Months of peaceful demonstrations that failed to yield results and the increasing casualties from regime attacks eventually led the opposition to armed rebellion. During this period, soldiers who opposed the regime's actions against the public left the Assad army and joined the opposition, forming the first opposition group known as the Free Syrian Army (FSA) shortly thereafter (Ulutaş, Kanat, & Acun, 2015, s. 8). The FSA, estimated to consist of around 40,000 soldiers, is one of the strongest armed groups against the Assad regime but has not achieved the expected success due to a lack of significant external weaponry and financial support (Deniz, 2013, s. 321-322).

The opposition movement, which began with a quest for freedom and rights in Syria, underwent significant transformation over time. Exploiting the power vacuum caused by the civil war, the influence of foreign fighters linked to al-Qaeda and radical groups increased. The capture of extensive territories by the DAESH terrorist organization led to serious divisions and radicalization within the Syrian opposition. The widespread sense of despair among the public fueled radicalization, leading to new alliances among opposition factions (Ulutaş, Kanat, & Acun, 2015, s. 1-40). This process of radicalization made the Syrian opposition more susceptible to external interventions. Global and regional powers, particularly the US, Türkiye, Saudi Arabia, and Qatar, supported various opposition groups in line with their strategic interests, while states like Russia and Iran supported pro-Assad groups. Such external interventions caused further fragmentation among opposition groups and prolonged the civil war up to the present day.

Groups such as PYD/YPG and FSA and the al-Nusra Front intensified clashes from late 2013 onwards, trying to exploit the power vacuum in Syria for territorial gains. DAESH quickly captured strategic areas like Azaz, Atmeh, Raqqa, Idlib, and parts of Aleppo. Opposition groups formed a coalition against DAESH to reclaim these regions. Strategic areas like Raqqa and Aleppo changed hands multiple times between the two sides (Lawson, 2014, s. 1355). The emergence of numerous opposition groups and the power vacuum in Syria increased and diversified Türkiye's security concerns. Two actors, in particular, have been significant sources of these concerns: the PYD/YPG, the Syrian branch of the PKK, and the presence of DAESH, an al-Qaeda offshoot. Türkiye considers both groups as terrorist organizations (Orhan, 2016, s. 12). Consequently, Türkiye found it necessary to reshape its policy towards Syria.

From Türkiye's perspective, northern Syria holds great strategic and geopolitical importance. The Syrian civil war and international interventions have complicated the security dynamics in this region, turning it into a battleground for numerous local and international actors. Therefore, the strategic importance of northern Syria has significantly influenced Türkiye's security strategies and measures against regional activities. Consequently, changes in Türkiye's policy towards Syria and its increasing military interventions can be seen as reflections of heightened security concerns in the region.

Historically, significant disputes such as water issues, support for the PKK, and the Hatay issue have existed between Türkiye and Syria. Although these issues were sidelined following a positive shift in bilateral relations after Hafez Assad's death in 2000, they resurfaced with the onset of the Arab Spring. The bilateral relations deteriorated again in parallel with developments in Syria, exacerbated by Türkiye's open support for the opposition, making Türkiye a party to the conflict (Yılmaz, 2014, s. 187). Türkiye's current policy towards Syria aims to maintain Syria's territorial integrity and unity, end conflicts, meet the legitimate demands of the Syrian people, conclude the political transition process peacefully, and ensure security by clearing the border area of terrorist elements (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2024).

Türkiye's security policies towards northern Syria have been shaped by the presence of the PYD/YPG, the Syrian extensions of the PKK, and the support these groups receive from the US. The PKK, which has been conducting armed struggle against Türkiye since 1984, is recognized as a terrorist organization by both Türkiye and the US. The PYD/YPG, prominent during the Syrian civil war and operating under the Syrian Democratic Forces (SDF), are considered terrorist organizations by Türkiye. The support provided by the US to these groups is seen as a significant threat to Türkiye's national security. Türkiye fears that the strengthening presence of the PKK in Syria will lead to an increase in terrorist activities and instability along its southern border. In this context, Türkiye's military strategies and diplomatic efforts towards northern Syria aim to neutralize the extensions of the PKK in this region and ensure border security.

The intensification of the Syrian civil war has increasingly harmed Türkiye. Conducting operations against DAESH in cooperation with the US-led Coalition Forces, Türkiye became a target of this organization, leading to hundreds of civilian

casualties. Although the joint efforts of global and regional powers have diminished the influence of DAESH, the non-state actors supported during this process have laid claims to territories in Syria. This situation has heightened Türkiye's concerns about the establishment of a terrorist state by the PYD/YPG on its border. Consequently, Türkiye has supported the FSA against the terrorist organizations in the region (Kadioğlu, 2020, s. 2181-2182).

The direct impact of events in Syria on Türkiye is evident in attacks by terrorist organizations like DAESH, PKK, and PYD/YPG targeting Turkish civilians, as well as incidents such as mortar shells hitting Akçakale and Kilis, the Cilvegözü Border Gate attack, the Reyhanlı attack, the downing of a Turkish jet, and the Kobani incidents. These developments are among the fundamental dynamics driving the change in Türkiye's security-focused engagement rules.

Taking advantage of the power vacuum in Syria, the PYD/ YPG declared authority over certain regions along the Turkish border, establishing cantons. In response, Türkiye initially sought to define its relations with the PKK-KCK and the Assad regime. Following assessments, Türkiye set concrete conditions for the PYD to establish a political relationship, including avoiding autonomy declarations, severing ties with the PKK, and becoming part of the legitimate Syrian opposition. During this period, clashes between DAESH and PYD/YPG led to an alliance between the US and PYD/YPG. Despite the US's portrayal of PYD/YPG as representatives of Syrian Kurds, Türkiye identified the group as the Syrian arm of the PKK following the end of the reconciliation process in Türkiye (Acun & Keskin, 2017, s. 7-8).

While the PKK gains support from the US under the pretext of fighting DAESH, it also collaborates with Russia in regions like Afrin and Tel Rifaat, maintaining its presence in the area. Additionally, the implicit cooperation between the PKK and the Assad regime since the onset of the Syrian civil war has provided a favorable environment for both parties to pursue their objectives. Under these conditions, the PKK has been attempting to establish canton-style structures in the region to secure a lasting presence, becoming a primary reason for Türkiye's security pursuits (Özcan, 2019, s. 1-2). Consequently, Türkiye has been compelled to conduct a series of cross-border military operations.

Türkiye's security policies in northern Syria also impact its relations with regional and international actors, particularly with the US. Developments in northern Syria are a significant source of tension in Türkiye-US relations. The US support for PYD/YPG exacerbates Türkiye's security concerns and leads to diplomatic crises between the two countries. However, there is also potential for cooperation between Türkiye and the US. The shared interests of both countries in counter-terrorism and regional security provide a solid basis for collaboration.

The security dynamics in northern Syria are of great importance to Türkiye's national security strategies. Türkiye aims to eliminate the PKK's presence in Syria to neutralize security threats in this region. In pursuit of this objective, Türkiye has shifted from soft power elements to a more radical approach, focusing on hard power. Through military operations and diplomatic initiatives, Türkiye seeks to shape the security dynamics in the region.

2. The Issue of Terrorism Testing US-Türkiye Relations: Dynamics of Conflict and Cooperation

Relations between Türkiye and the United States have historically developed within a framework of intense cooperation on NATO alliance, Cold War strategic partnerships, and regional security issues. Although these deep relations between the two countries have occasionally experienced tensions on various foreign policy and security issues, they have generally been conducted in line with mutual interests. However, in recent years, the Syrian civil war and the security dynamics in northern Syria have strained relations between the two countries. At the core of these tensions is the support the US provides to terrorist organizations like PYD/YPG in Syria, which Türkiye sees as extensions of the PKK.

Security issues form the focal point of relations between Türkiye and the US. Historically, bilateral relations have been complex and have faced various challenges at different times. In this context, bilateral relations have been explained with concepts such as strategic alliance, traditional ally, strategic partnership, and model partnership, depending on the changing circumstances. After Türkiye became a NATO member following World War II, Türkiye-US relations entered a closer period of strategic cooperation. However, the strategic interests of the Cold War era transformed with issues such as counterterrorism in the 21st century. Especially in recent years, with the Syrian civil war and the emergence of DAESH, the regional security interests of Türkiye and the US have frequently clashed. Northern Syria lies at the center of this conflict. The US support for terrorist groups in this region is perceived as a threat to Türkiye's national security. Despite all this tension, Türkiye and the US share common interests and strategic goals. There are many potential areas for cooperation between the two countries, particularly in counterterrorism. Strategic ties like NATO membership and the importance of regional stability are significant factors shaping the cooperation dynamics in Türkiye-US relations.

With the end of the Cold War, the nature of Türkiye-US relations also began to change. During this period, efforts were made to move bilateral relations beyond traditional security-centered alliance. During this process, Türkiye became a more active actor in international politics. Reassessing its strategic role during this period, Türkiye emerged as a key player on the international stage in response to events in the Middle East and crises in the Balkans and Southeastern Europe. Türkiye-US relations were significantly impacted by this process, and efforts were made to transform bilateral relations from a classic alliance to a strategic alliance (Doğan, 2019, s. 134). Especially after the collapse of the USSR, the resulting power vacuum led to great chaos in the Middle East. In response, Türkiye had serious concerns about border security and strived to maintain good relations with both the US and regional countries to resolve the chaos in the region. Bilateral relations entered a tense period following the September 11 attacks, and a relative cooling occurred in relations after the 2003 Iraq War (Küntay, 2021, s. 580).

The Arab Spring, which began in 2011 and spread to Syria, marked a significant process that altered regional balances in the Middle East. Over time, the popular movements in Syria evolved into a civil war that disrupted regional balances. This situation

led to a complex security environment involving regional and global actors. In operations launched against DAESH in 2014, the US supported PYD/YPG, operating under the SDF umbrella, as its main ground force. This support included providing arms, training, intelligence sharing, and air support. The US support for PYD/YPG in the fight against DAESH deeply affected Türkiye's security policies and its relations with the US. Türkiye views YPG as the Syrian branch of PKK and considers this support a threat to its national security. The PKK is defined as a terrorist organization that has conducted armed actions threatening Türkiye's territorial integrity and internal security for many years. Therefore, the US support for PYD/YPG complicates Türkiye's fight against PKK and escalates tensions between the two countries.

Amid the war environment in Syria, the partnership between the US and PYD/YPG has turned PYD/YPG, a proxy force, into a local "force multiplier" with limited autonomy for the US compared to a typical proxy fighter. The strong partnership and commitment between the US and PYD/YPG are maintained within a win-win understanding. The continued threat of DAESH also ensures the continuation of this partnership. Moreover, the involvement of global and regional actors such as Russia and Iran as competitors and the cross-border reflections of the war lead the US to define the PYD/YPG terrorist organization as one of the most suitable partners in the region (Ertem, 2024, s. 117). This situation strengthens the PKK and increases its threat to Türkiye. Thus, the foundation of the conflict dynamics in US-Türkiye relations lies at this point.

Since 1984, the PKK has been defined as a terrorist organization conducting armed struggle against Türkiye. The PKK has posed serious threats to Türkiye's territorial integrity and internal security, causing the deaths of thousands of civilians and security personnel. Türkiye is concerned that the strengthening of PKK's presence in Syria will lead to increased terrorist activities and instability along its southern border. Therefore, Türkiye finds the US support for PYD/YPG unacceptable for its national security and believes this support increases PKK's terrorist activities against Türkiye. In this context, Türkiye's military operations in northern Syria have been a significant source of tension in its relations with the US.

The civil war in Syria, through the proxy war conducted via terrorist organizations, has evolved into an atmosphere of power struggle among global and regional actors, causing millions of people to become homeless. The consequences of this war not only affect Syrians but also regional states. The establishment and US support of PYD/YPG particularly threaten Türkiye's security. In this context, operations such as the Euphrates Shield in 2016, the Olive Branch in 2018, and the Peace Spring in 2019 are the most notable examples of Türkiye's efforts to ensure its border security (Babahanoğlu, 2023, s. 408). These operations were conducted as part of Türkiye's efforts to secure its borders and eliminate the terrorist threat.

Türkiye's operations have led to serious diplomatic crises with the US. While the US criticizes Türkiye's cross-border operations, Türkiye harshly condemns the US support for PYD/YPG. These mutual criticisms and diplomatic tensions complicate strategic cooperation between the two countries and create distrust in relations. Türkiye argues that PYD/YPG aims to establish a terrorist state in the regions it controls and views this situation as a threat to its territorial integrity. The US, on the other hand, defines PYD/YPG as the most effective ground force against DAESH and considers its support for these groups as part of its counterterrorism strategy.

The existence of Syria-based threats to Türkiye's security, the US isolating Türkiye in the region, and the plane crisis with Russia necessitated a new security concept for Türkiye. This concept included not only political activities but also military operations. The focus has shifted from a defense-oriented approach to a situation where military intervention is carried out against any threat when necessary. Additionally, factors such as energy security and the humanitarian dimension of the crisis have come to the fore. Türkiye's operations are also evaluated in this context and are seen as the implementation of the new security concept in the field (Şenyurt, 2024, s. 362).

During the Peace Spring Operation, US President Donald Trump's threats of economic sanctions against Türkiye and his statements questioning Türkiye's NATO membership escalated tensions between the two countries. These tensions have had negative impacts on Türkiye-US relations not only in the context of security policies but also in diplomatic and economic areas. Türkiye has made various diplomatic efforts in the international arena due to the US support for PYD/YPG and has voiced this situation on many platforms.

Despite all these tensions, there are potential areas for cooperation in Türkiye-US relations. The two countries conduct various military and strategic cooperations within the framework of NATO alliance and act in line with common interests on regional security issues. Joint military exercises, intelligence sharing, and counterterrorism activities conducted within NATO are concrete examples of cooperation between the two countries. Additionally, there are important areas where Türkiye and the US can cooperate on issues such as energy security, economic cooperation, and regional stability. Both countries share common interests in counterterrorism. Both Türkiye and the US develop various strategies to neutralize terrorist organizations in the region and ensure regional security. In this context, diplomatic negotiations and strategic dialogues play a crucial role in reducing tensions and revealing cooperation potentials between the two countries. Türkiye and the US can develop a common strategy in counterterrorism and work together to ensure regional security. This cooperation can reduce tensions in bilateral relations and yield positive results at the regional level.

As an indicator of cooperation between Türkiye and the US, the Counterterrorism Consultations have been restarted. Following the agreement reached at the Türkiye-US Strategic Mechanism held in Washington in March 2024, the Counterterrorism Consultations were held in Ankara under the leadership of the Foreign Ministries of both countries. During the consultations, many issues concerning national security, including terrorist organizations such as PKK/YPG/PYD, DHKP/C, DAESH, and FETÖ, were discussed. Additionally, satisfaction was expressed with the visit of US Department of State Coordinator for Counterterrorism Ambassador Elizabeth Richard to Türkiye (Altun, 2024).

3. Strategic Dilemmas and Military Operations in Turkey-US Relations with a Special Focus on Syria

The increasing influence of DAESH in the region has affected not only regional security but also the relationships among proxy actors. Initially aiming to overthrow the Bashar al-Assad regime, the US shifted its strategy following the rise of DAESH, prioritizing the elimination of DAESH over Assad (Ekşi, 2017, s. 114). The US began using the PKK/YPG terrorist organization as a proxy actor in the fight against DAESH. This situation led to the deterioration of relations with Türkiye, a NATO ally (Oğuz & Çelik, 2018, s. 54). Especially during Trump's tenure, US support for the YPG increased significantly. Furthermore, Trump publicly declared that he would provide heavy weaponry support to the YPG (Atmaca, 2016, s. 110).

The US's disregard for the concerns of its allies in Syria negatively impacts its relations in the region. In this context, the US, having faced serious crises with Turkey, is perceived as having suffered a significant loss of trust from Ankara's perspective. As a result, Türkiye has conducted military operations without considering Washington's reactions. The US House of Representatives is divided between those advocating for more decisive steps in Syria policy and those questioning how much of a threat Syria poses to US security. The differing views among decision-makers have led to the current inconsistency in US Syria policy. Ignoring the priorities of allies like Türkiye has resulted in the prolongation of the war and outcomes contrary to the interests of the US and its regional allies (Telci & Acar, 2023, s. 200).

In the post-Cold War period, US policy has been shaped by alliances with marginalized groups in the countries where it intervenes to overthrow regimes. Türkiye has closely experienced this policy, particularly during interventions in Syria and Iraq. In both countries, while attempting to overthrow Ba'ath regimes within the framework of liberal interventionism, the US accepted Kurdish groups as allies. This situation greatly facilitated the empowerment of the PYD/YPG terrorist organization. Although Trump's inward-looking efforts did not completely isolate the terrorist organization, they at least limited their progress compared to the Obama era. This allowed Türkiye more freedom in its Operation Peace Spring and Operation Olive Branch. Consequently, the US's retreat from interventionism has opened the way for Türkiye to pursue policies more aligned with its national interests in its near surroundings (Korkmaz, 2022, s. 321).

The chaos and instability caused by the war in Syria continue to persist. The PKK's Syrian extensions are intensifying their pressure, threats, and efforts on the local population. The terrorist organization employs all means, from displacing people who do not submit to them or pay tribute to using child soldiers. The underlying motive is to establish a "terroristan" along Türkiye's southern border. It is understood that the issue is not about the fight against DAESH, but rather the implementation of a sinister plan targeting Türkiye and its region step by step (TRT Haber, 2024). Therefore, Türkiye does not hesitate to use hard power elements in its policies towards the region.

Due to changes in Türkiye's perception of internal and external threats, it has pursued active military policies on the ground. When the PKK/YPG's efforts to establish a terror corridor along the southern border were added to DAESH's increasing activities within the country and its provocative stance from the border, Türkiye decided to act (Yeltin, 2018, s. 208-209). With the internal and external conditions maturing and the context being suitable, Türkiye launched Operation Euphrates Shield on August 24, 2016, in accordance with the legitimate defense right under Article 51 of the United Nations (UN), using military force against DAESH elements in cooperation with the FSA.

Operation Euphrates Shield is Türkiye's first large-scale military operation in Syria. Although this operation was conducted against DAESH, it also aimed to prevent the YPG's westward expansion. In Operation Euphrates Shield, Türkiye controlled strategic regions such as Jarabulus, Azaz, al-Rai, and al-Bab, and sought to establish stability there. This operation marks the first significant step of Türkiye's military presence in Syria and is part of efforts to secure border security.

The operation, initiated on July 26, 2016, was temporarily halted on March 29, 2017. The main reason for this was the intention to capture Manbij, controlled by the PYD/YPG north of the Euphrates River, and Raqqa, controlled by DAESH, when the internal and external dynamics were appropriate. Thus, Türkiye aimed to ensure its own security and bring political stability to Syria (Özalp, 2018, s. 170). After Operation Euphrates Shield, Türkiye left the town of al-Bab under the control of the FSA, creating a barrier between Manbij and Afrin, which were under PYD/YPG control. Additionally, through the Sochi process initiated with Iran and Russia, Türkiye extended its reach to the Idlib region further south, but could not eliminate the possibility of the PYD/YPG, supported by the US, reaching the Mediterranean from Afrin. Amid these concerns, Türkiye entered a prolonged preparation phase for an operation in Afrin. The US announcement that it would form a 30,000-strong military force under the "Syrian Border Security Force," including the SDG, the main component of which is the PYD, triggered a new operation from Türkiye (Köylü, 2018, s. 79-80).

The Euphrates Shield Operation includes significant messages that Türkiye conveyed to the international community. With this operation, Türkiye demonstrated that, contrary to popular belief, it does not have objectives such as gaining territory in Syria. The initiation of this operation to cleanse the region of terrorist elements and its conclusion after achieving this goal proves this point. However, this operation did not end the war in Syria; the ongoing conflicts continued with all their intensity. This situation implies that threats towards Türkiye persisted (Acet İnce, 2020, s. 74). Therefore, shortly after the Euphrates Shield Operation, Türkiye launched the Idlib Operation in October 2017.

Fearing that civilians in Idlib would flock to its borders, Türkiye sought a peaceful resolution to the issue. Various sources indicate that Türkiye, bearing the burden of approximately 5 million Syrians, could not handle a new wave of migration from Idlib. Hence, Türkiye increased its diplomatic initiatives, firmly addressing this issue in the Astana Talks conducted with Russia and Iran (Sanyürek and Kocatepe, 2022, s. 129). The Idlib Operation, jointly initiated by Türkiye and Russia, was carried out with the mutual agreement of Russia, Iran, and Türkiye within the framework of the Astana Talks, where Syria's future was discussed. The joint objective of this operation was to establish a non-conflict environment in Idlib and provide a safe living

area for civilians. Another significant aim for Türkiye was to prevent the formation of a Kurdish corridor and limit the PYD's presence in Afrin (Kurt, 2017). Therefore, Türkiye had to launch the Olive Branch Operation on January 20, 2018.

The Olive Branch Operation is an essential operation aimed at eliminating the YPG presence in the Afrin region. Afrin is one of the areas controlled by the YPG. Afrin holds strategic importance due to its use as a base for PKK attacks and its proximity to Türkiye's southern border. The Olive Branch Operation became one of Türkiye's most comprehensive military operations against the YPG, significantly clearing the YPG presence in the region. This operation was conducted as part of Türkiye's efforts to ensure border security and weaken the PKK's presence in Syria.

Before the operation, it was estimated that around 8,000 PKK/PYD terrorists were in the region. These terrorists were joined by DAESH terrorists, whose exact numbers were undetermined, joining the organization after clashes in places like Raqqa and Deir ez-Zor. DAESH terrorists were included in the organization with promises of freedom on the condition that they fight against Türkiye. Additionally, it was observed that the Arab Jaysh al-Suwar faction under the SDF umbrella, along with PKK terrorists, attempted to resist Türkiye. Some PKK/PYD and SDF terrorists participated in the training and equipping program conducted by US Special Forces. In this way, it was determined that the terrorists established reinforced defense lines on the northern, eastern, southern, and western fronts under the consultancy and supervision of US Special Forces. This situation demonstrates the extent of the strategic defense preparations of the terrorist groups in the region (Özçelik & Acun: 2018, s. 16).

Given the situation in Afrin, Türkiye acted within the scope of legitimate defense, citing the escalating terrorist attacks domestically and the attention of the international community. The 58-day operation reached its goal on March 18, 2018, with the Turkish Armed Forces and the Free Syrian Army taking control of the Afrin city center and administrative buildings. The Olive Branch Operation made Türkiye a stronger actor in the Syrian civil war. While this operation forced the US to reconsider its plans in northern Syria, it also compelled Russia to abandon its longstanding use of the PYD as leverage against Türkiye. This development complicated plans for establishing a Kurdish federation in northern Syria, contributing to preserving the country's territorial integrity. Additionally, the Olive Branch Operation boosted the morale of the weakening Syrian opposition, preventing the Assad regime from gaining full control of the country and allowing for continued efforts to find solutions for power-sharing within the country (Bayraktar, 2019, s. 51-66).

Another of Türkiye's most comprehensive military operations in Syria is the Peace Spring Operation, launched on October 9, 2019. This operation aimed to eliminate the YPG presence in northeastern Syria and create a 30-kilometer-deep safe zone along the Türkiye-Syria border. The Peace Spring Operation drew significant international criticism, particularly from the US and European countries. However, Türkiye argued that this operation was necessary for its national security and aimed to stabilize the areas cleared of the PYD/YPG.

The Peace Spring Operation contained a unique feature compared to Türkiye's other operations. What distinguished this operation was its direct confrontation with the US, an active actor in the region that openly supported the terrorist organization with its rhetoric (Demirkol, 2020, s. 82). Besides the US, Türkiye also faced Russia during the Peace Spring Operation. The US announced it would impose economic sanctions on Türkiye. Although Türkiye and the US reached an agreement to halt the operation, the operation continued because the US did not meet Türkiye's expectations (Baharççek & Ağır, 2020, s. 11).

Despite US objections, Türkiye initiated the military operation and, after a 9-day operation, reached various agreements with the US and Russia. Through these agreements, Türkiye effectively defended its interests. Consequently, the targeted Syrian border was cleared of terrorist elements. As a result of these agreements, Türkiye not only eliminated terrorist elements along the Syrian border but also demonstrated the deterrent power of its military, drawing the world's attention to the region. This process revealed the effectiveness of Türkiye's military and diplomatic strategies (Acar & Pekcandanoğlu, 2022, s. 97) and reshaped the power balance in the region.

The Peace Spring Operation is a significant operation where military operations were carried out in harmony with diplomacy. Operations initiated on the ground continued through diplomatic channels. The contribution of the UAVs produced by Türkiye during this operation was particularly noteworthy. Through these operations, Türkiye prevented the project of an American-supported terrorist corridor from being established along its border. Thus, Türkiye turned the geopolitical situation that was intended to be established against it in its favor (Babahanoğlu & Örselli, 2022, s. 175).

Faced with organizations threatening its vital interests and conducting various terrorist attacks domestically, Türkiye resorted to using force as a last resort. While it is considered that the timing of Türkiye's operations was later than expected, several underlying factors contribute to this. These factors include the expectation of direct intervention by regional and global actors in the Syrian crisis, Türkiye's reluctance to bear the full burden of ousting the Assad regime and cleansing the region of DAESH, the downing of a Russian warplane, the July 15 coup attempt, and the US's refusal to recognize the PYD/YPG as a terrorist organization (Taşdemir & Özer, 2017, s. 56). In response to these internal and external political developments, Türkiye abandoned its defense-oriented security concept and adopted an active military force approach against elements threatening its security.

Conclusion

The future of relations between Türkiye and the US largely depends on the success of diplomatic negotiations and strategic dialogues. To reduce tensions and unlock the potential for cooperation between the two countries, mutual trust must be established. In this context, it is crucial for Türkiye and the US to act in line with common interests and develop mutual

understanding. Particularly, reassessing the policies concerning the developments east of the Euphrates and the PKK may contribute to placing the relationship on a more constructive foundation.

The security dynamics east of the Euphrates shape Türkiye's national security policies and regional strategies. Türkiye has developed various military and diplomatic strategies to weaken the PKK's presence in Syria and secure its borders. These strategies are part of Türkiye's efforts to protect its national security interests and ensure stability in the region. However, developments in the region also affect Türkiye's relations with the US and other international actors. In this regard, Türkiye's security policies east of the Euphrates have significant implications at both regional and international levels, influencing Türkiye's strategic priorities.

The US support for the PYD/YPG has reshaped Türkiye's national security policies and brought cross-border operations to the forefront. In response to this support, Türkiye has sought solutions both by using military force and through diplomatic means. Through military operations, Türkiye has aimed to block the PYD/YPG's attempt to establish a terror corridor and has made progress toward creating a safe zone along its border. Moreover, Türkiye's security strategies are shaped not only by military operations but also by diplomatic initiatives. Negotiations with the US and diplomatic balancing with Russia are key elements of Türkiye's security policies. The US support for the PYD/YPG has led Türkiye to reshape its national security policies through cross-border operations and diplomatic negotiations. Türkiye has sought to neutralize this threat through both military force and diplomatic efforts.

Türkiye's military operations east of the Euphrates are aimed at neutralizing the PKK's extensions in Syria and securing its borders. The Euphrates Shield Operation, conducted in 2016, was Türkiye's first large-scale military operation in Syria. Although this operation was conducted against DAESH, it also aimed to prevent the YPG's westward expansion. During the Euphrates Shield Operation, Türkiye took control of strategic areas like Jarablus and al-Bab, working to establish stability by training local security forces. The Olive Branch Operation in 2018, another significant operation, aimed to eliminate the YPG presence in the Afrin region. Afrin is one of the areas under YPG control and is of strategic importance due to its proximity to Türkiye's southern border. The Olive Branch Operation was one of Türkiye's most comprehensive military campaigns against the YPG, significantly reducing the group's presence in the region. The Peace Spring Operation, conducted in 2019, was one of Türkiye's largest military operations in Syria. This operation aimed to eliminate the YPG presence east of the Euphrates and create a 30-kilometer-deep safe zone along the Türkiye-Syria border. The Peace Spring Operation sparked significant international backlash, especially from the US and European countries. However, Türkiye defended the operation as necessary for its national security and aimed to restore stability in areas controlled by the YPG.

Strategic cooperation between Türkiye and the US has faced deep tensions due to the presence of the PKK/PYD/YPG in northern Syria. The US's view of the YPG/PYD as the most effective ground force against DAESH and its support for these groups has created strategic dilemmas between the two NATO allies. While Türkiye considers the PYD/YPG as extensions of the PKK, the US views them as allies in counterterrorism efforts. These conflicting interests have weakened Türkiye's trust in the US and led to diplomatic crises between the two countries. Differences in their security interests have replaced cooperation with tensions and distrust. However, shared interests in counterterrorism and regional security suggest that the potential for cooperation remains.

Türkiye's operations in Syria, including the Euphrates Shield, Olive Branch, and Peace Spring operations, have led to significant diplomatic crises with the US. Türkiye's goal of limiting the effectiveness of the US-backed YPG/PYD through these operations has been criticized by the US and has led to numerous diplomatic disputes, including economic sanctions. Nonetheless, Türkiye has viewed these operations as acts of self-defense in line with its national interests and continued them despite international reactions. The US's threats of economic sanctions during the Peace Spring Operation further strained relations between the two countries. Despite this, Türkiye remained insistent on its security policies, prioritizing border security.

Despite current tensions, there are shared interests between Türkiye and the US in counterterrorism and regional security. Both countries have the potential to cooperate in the fight against DAESH and other terrorist organizations. While Türkiye employs both its military force and local elements in its fight against DAESH, the US supports the YPG. The fact that both countries are NATO allies provides opportunities for intelligence sharing and military cooperation. Additionally, there are possibilities for cooperation in areas such as energy security and regional stability.

In conclusion, relations between Türkiye and the US have historically been built on strategic alliances and shared interests. However, developments in Syria and issues related to the PKK have led to significant tensions in the relationship. The US's support for the YPG/PYD heightens Türkiye's security concerns and creates diplomatic crises. Nonetheless, shared interests in counterterrorism and regional security offer a strong foundation for cooperation. Reducing tensions and realizing the potential for cooperation between the two countries depend on the success of diplomatic negotiations and strategic dialogues.

References

- Acar, H. & Pekcandanoğlu, M. (2022). Turkey's experience in international military operations and military capacity in fighting terrorism. *Tarsus University Journal of The Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 3(1), 80-101.
- Acet İnce, G. S. (2020). Euphrates shield, olive branch and peace spring operations in the context of international law. *Malatya Turgut Ozal University Journal of Business and Administrative Sciences*, 1(1), 65-92.
- Acun, C. & Keskin, B. (2017). *PKK'nın kuzey Suriye örgütlenmesi PYD-YPG*. Seta Publishing.
- Altun, T. (2024). Türkiye ile ABD arasında Ankara'da terörle mücadele istişareleri yapıldı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-abd-arasinda-ankarada-terorle-mucadele-istisareleri-yapildi/3199467#>.
- Atmaca, A.Ö. (2016). ABD'nin hakikat ötesi başkanı: Donald Trump. *The Turkish Yearbook of International Relations*, (47), 105-111.
- Babahanoğlu, V. & Örselli, E. (2022). *Küresel jeopolitik 21. yüzyılda dönüşen dünya değişen Türkiye*. Dora Publishing.
- Babahanoğlu, V. (2023). The Syrian crisis and foreign policy: Variable relations between Turkey and Russia. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, (59), 407-421.
- Baharççek, A. & Ağır, O. (2020). Türkiye-Rusya ilişkilerinin Suriye krizi bağlamında değerlendirilmesi. *Analytical Politics*, 1(2), 1-19.
- Bayraktar, B. (2019). Olive Branch Operation in Afrin and its impact on Syrian war. *Bilge Strateji*, 11(20), 51-66.
- Demirkol, F. (2020). Operation Peace Spring in context of public diplomacy. *Bartın University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 11(21), 72-87.
- Deniz, T. (2013). Syria's position, USA - Russia and Turkey's attitude. *Marmara Geographical Review*, (27), 314-332.
- Doğan, Z. (2019). Main dynamics of Turkey-US relationship and strategic alliance aspect. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Faculty of Economics and Administrative Sciences Journal*, 9(2), 133-156.
- Ekşi, M. (2017). The Syrian crisis as a proxy war and the return of the realist great power politics. *Journal of Crises and Political Research*, 1(2), 106-129.
- Ertem, H. S. (2024). The surrogate war and patron-client relationship in international relations: The USA-PYD/YPG cooperation as a sample case. *The Journal of Humanity and Society*, 14(1), 115-138.
- Kadioğlu, İ. A. (2020). The Syrian civil war and Turkey: Conflict, security and refugees. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(19), 2179-2213.
- Korkmaz, K. (2022). 2011 Arap Baharı sonrası ABD'nin Suriye politikası ve stratejisi. In C. D. İpek (Ed.), *Suriye krizi: Bölgesel dinamikler ve küresel yansımalar*, (pp. 313-331), Tasav Publishing.
- Köylü, M. (2018). Syria, PYD / YPG structures and Operation of Olive Branch. *ASSAM International Refereed Journal*, (11), 70-86.
- Kurt, V. (2017). Türkiye'nin İdlib Operasyonu ve stratejik hedefler. <https://www.setav.org/turkiyenin-idlib-operasyonu-ve-stratejik-hedefler/>.
- Küntay, İ. B. (2021). Transforming parameters in Turkish-American relations. *Third Sector Social Economic Review*, 56(2), 579-597.
- Lawson, F. H. (2014). Syria's mutating civil war and its impact on Turkey, Iraq and Iran. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 90(6), 1351-1365.
- Oğuz, Ş. & Çelik, K. E. (2018). Conflict in Syria: Is it proxy warfare?. *Journal of Crises and Political Research*, 2(2), 44-69.
- Orhan, O. (2016). Fırat Kalkanı hedefler, fırsatlar ve riskler. *Orta Doğu Analiz*, 8(7), 10-13.
- Özalp, M. (2018). Operation Euophrate Shield of Turkey in Syria. *Bartın University Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 9(18), 169-186.
- Özcan, M. (2019). Türkiye'nin güvenlik anlayışındaki değişim ve Fırat'ın doğusu. *İNSAMER Analiz*. <https://www.insamer.com/tr/uploads/pdf/etkinlik-turkiye-nin-guvenlik-anlayisindaki-degisim-ve-firat-in-dogusu.pdf>.
- Özçelik, N. & Acun, C. (2018). *Terörle mücadelede yeni safha: Zeytin Dalı Harekatı*. Seta Publishing.
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs (2024). Relations between Türkiye-Syria. <https://www.mfa.gov.tr/reasons-between-turkiye%e2%80%93syria.en.mfa>.
- Sanyürek, M. B. & Kocatepe, Ö. F. (2022). El-Kaide'den türeyen ve Suriye krizine etki eden iki terör örgütü: DEAŞ ve El-Nusra. In C. D. İpek (Ed.), *Suriye krizi: Bölgesel dinamikler ve küresel yansımalar*, (pp. 107-135), Tasav Publishing.
- Şenyurt, S. E. (2024). Türkiye and US relations in the context of the Syrian civil war. *Eurasian Journal of Social and Economic Research (EJSER)*, 11(1), 354-378.

Taşdemir, F. and Özer, A. (2017). The Operation Euphrates Shield from the perspective of use of force law. *The Academic Elegance*, 4(7), 53-70.

Telci, İ. N. & Acar, İ. (2023). ABD'nin Suriye politikası: Çekimser müdahalecilik ve dönüşen angajmanlar. In A. Uysal, O. Orhan & S. Bulut (Eds.), *Suriye krizinin doğuşu ve dönüşümü: Bölgesel ve küresel aktörler* (pp. 199-221), Ortadoğu Publishing.

TRT Haber (2024). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Teröristan kurulmasına izin vermeyeceğiz. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-teroristan-kurulmasına-izin-vermeyecegiz-860880.html>.

Ulutaş, U., Kanat, K. B. & Acun, C. (2015). Sınırları aşan kriz Suriye. Seta Publishing.

Yelgin, H. (2018). An example of seeking safety for Turkey against Syria crisis: Operation Euphrates Shield. *Econder International Academic Journal*, 2(2), 200-214.

Yılmaz, M. E. (2014). How can peace be established in Syria?. *NEU Journal of Social Sciences*, 7(2), 177-200.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

The Role of Renewable Energy, Technological Innovation, and Human Capital on Environmental Quality in Türkiye: Testing the LCC Hypothesis with Smooth Structural Shifts

Yenilenebilir Enerji, Teknolojik Yenilik ve Beşeri Sermayenin Türkiye'nin Çevre Kalitesi Üzerindeki Rolü:
LCC Hipotezinin Yumuşak Yapısal Kırımlarla Test Edilmesi

Muhammet DAŞTAN

Asst. Prof., Ondokuz Mayıs University, Department of Economics, Samsun, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Samsun, Türkiye
Orcid: 0000-0001-6067-8946 , e-posta: muhammet.dastan@omu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Daştan, M. (2024). The Role of Renewable Energy, Technological Innovation, and Human Capital on Environmental Quality in Türkiye: Testing the LCC Hypothesis with Smooth Structural Shifts. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 65, 76-91.

Daştan, M. (2024).Yenilenebilir Enerji, Teknolojik Yenilik ve Beşeri Sermayenin Türkiye'nin Çevre Kalitesi Üzerindeki Rolü: LCC Hipotezinin Yumuşak Yapısal Kırımlarla Test Edilmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 76-91.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 07 May /Mayıs 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 19 July /Temmuz 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65

Pages/Sayfa: 76-91.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Muhammet DAŞTAN).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

Newly industrializing economies are ardently striving for rapid development, aspiring to emulate the affluence of Western nations. However, amidst this relentless economic dynamism, the world grapples with an escalating climate change crisis. Therefore, it becomes imperative to identify the factors contributing to improving developing nations' environmental quality while concurrently advancing their sustainable development objectives. In this regard, the present study aims to dissect the environmental implications of renewable energy consumption, technological innovation, and human capital and examine the "Load Capacity Curve" (LCC) hypothesis in Türkiye through an extension of the STIRPAT model. To achieve this objective, the research operates a novel econometric methodology, namely the "augmented autoregressive distributed lag" (A-ARDL) approach with Fourier terms, to analyze yearly data from 1980 to 2019. The empirical findings substantiate the validation of the LCC hypothesis in Türkiye, both in the short and long term. Furthermore, the results unveil that renewable energy consumption and human capital significantly bolster ecological welfare over the long term, whereas technological innovation exhibits no discernible impact on the environment. Additionally, the outcomes display that population growth positively impacts the environment in the short term; nevertheless, over the long term, it becomes detrimental to environmental quality.

Keywords

Renewable energy, Technological innovation, Human capital, STIRPAT model, LCC hypothesis

Öz

Yeni sanayileşen ekonomiler, batılı ulusların refah düzeyini yakalama arzusuyla hızlı bir kalkınma çabası içindedir. Ancak, bu güçlü ekonomik dinamizmin ortasında, dünya giderek derinleşen bir iklim değişikliği kriziyle yüzleşmektedir. Bu bakımdan, gelişmekte olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerini desteklerken aynı zamanda çevresel kalitelerini artırmalarına katkıda bulunan faktörlerin belirlenmesi zorunlu hale gelmektedir. Bu noktadan hareketle bu çalışma, STIRPAT modelini genişleterek Türkiye'de yenilenebilir enerji tüketimi, teknolojik yenilik ve beşeri sermayenin çevresel etkilerini incelemeyi ve "Yük Kapasite Eğrisi" (YKE) hipotezinin geçerliliğini test etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla çalışmada, 1980'den 2019'a uzanan yıllık veriler literatüre henüz yeni kazandırılan Fourier terimli "genişletilmiş gecikmesi dağıtılmış otoregresif" (A-ARDL) yaklaşımı kullanılarak analiz edilmektedir. Ampirik bulgular, LCC hipotezinin Türkiye'de hem kısa hem de uzun dönemde geçerli olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca sonuçlar, yenilenebilir enerji tüketimi ve beşeri sermayenin uzun vadede çevresel kaliteyi önemli ölçüde artırdığını, teknolojik inovasyonun ise çevre üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisinin olmadığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bulgular nüfus artışının kısa vadede çevre üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu, ancak uzun vadede çevresel kaliteyi düşürdüğünü göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Yenilenebilir enerji, teknolojik inovasyon, beşeri sermaye, STIRPAT model, LCC hipotezi

Introduction

In the wake of the Industrial Revolution, a pivotal epoch that fundamentally redefined the economic structure of Western nations, global economies have set sail on an unyielding quest for rapid economic growth. However, amidst this fervent economic dynamism, the globe has been confronted with the crisis of anthropogenic climate change. According to NOAA (2023), since the advent of the industrial era in the 18th century, human endeavors have escalated atmospheric carbon dioxide (CO₂) levels by 50%, indicating that the quantity of CO₂ in 2023 stands at 150% of its magnitude in 1750. This anthropogenically-induced escalation exceeds the natural augmentation witnessed at the culmination of the previous ice age some 20,000 years ago (NASA, 2024). Moreover, a persistent ascent in global temperatures has been observed since the mid-1800s, marked by an average uptick of 0.06 degrees Celsius per decade (Lindsey and Dahlman, 2024), accompanied by a rise in sea levels ranging between 8 and 9 inches (Lindsey, 2022). The intensifying global warming, primarily propelled by fossil fuel consumption in economic activity, amplifies the incidence of heat-related ailments, exacerbates extreme rainfall and flooding, worsens water scarcity in already stressed regions and heightens the likelihood of agricultural droughts impacting crops. Furthermore, it contributes to ecological droughts, heightening the vulnerability of ecosystems, and poses existential threats to terrestrial and marine species alike (Mishra, 2019; Shahgedanova, 2021; Williamson and Guinder, 2021; EPA, 2023; United Nations, 2024).

In this milieu, a pressing question emerges: How can newly industrialized countries like Türkiye reconcile the urgency of addressing the climate crisis and its profound ramifications while simultaneously sustaining vigorous growth rates? In the realm of environmental economics studies, the predominant response to this inquiry often revolves around the adoption of cleaner energy sources (Dincer, 2001; Menyah and Wolde-Rufael, 2010). Accordingly, governments across the globe, in alignment with the United Nations, are placing considerable faith in renewable energy (REN) as a pivotal technology for tackling energy-related environmental challenges while fostering sustainable development (Gross et al., 2003). Indeed, United Nation's seventh "Sustainable Development Goal" (SDG-7), titled "Affordable and Clean Energy: Ensure access to affordable, reliable, sustainable and modern energy for all," explicitly targets the promotion of REN development to cope with the multifaceted issues of climate change and advance global sustainable development initiatives (United Nations, 2024). REN presents myriad economic, environmental, and social benefits. Firstly, it derives from inexhaustible, naturally replenishing sources such as the sun, tides, and wind. Secondly, REN sources exhibit cleaner profiles compared to conventional fossil fuels, emitting fewer greenhouse gases over their life cycles (Cheng et al., 2019). Thirdly, by diminishing reliance on imported conventional energy sources (Carfora et al., 2022), REN can enrich energy security and mitigate the price volatility associated with oil imports (Menyah and Wolde-Rufael, (2010). Fourthly, REN technologies engender a stimulative effect on employment by propelling the emergence of new business ventures and bolstering production efficiency (Markandya et al., 2014; Daştan, 2024). Finally, many REN sources are readily accessible to remote, coastal, or isolated communities (U.S. Department of Energy, 2024).

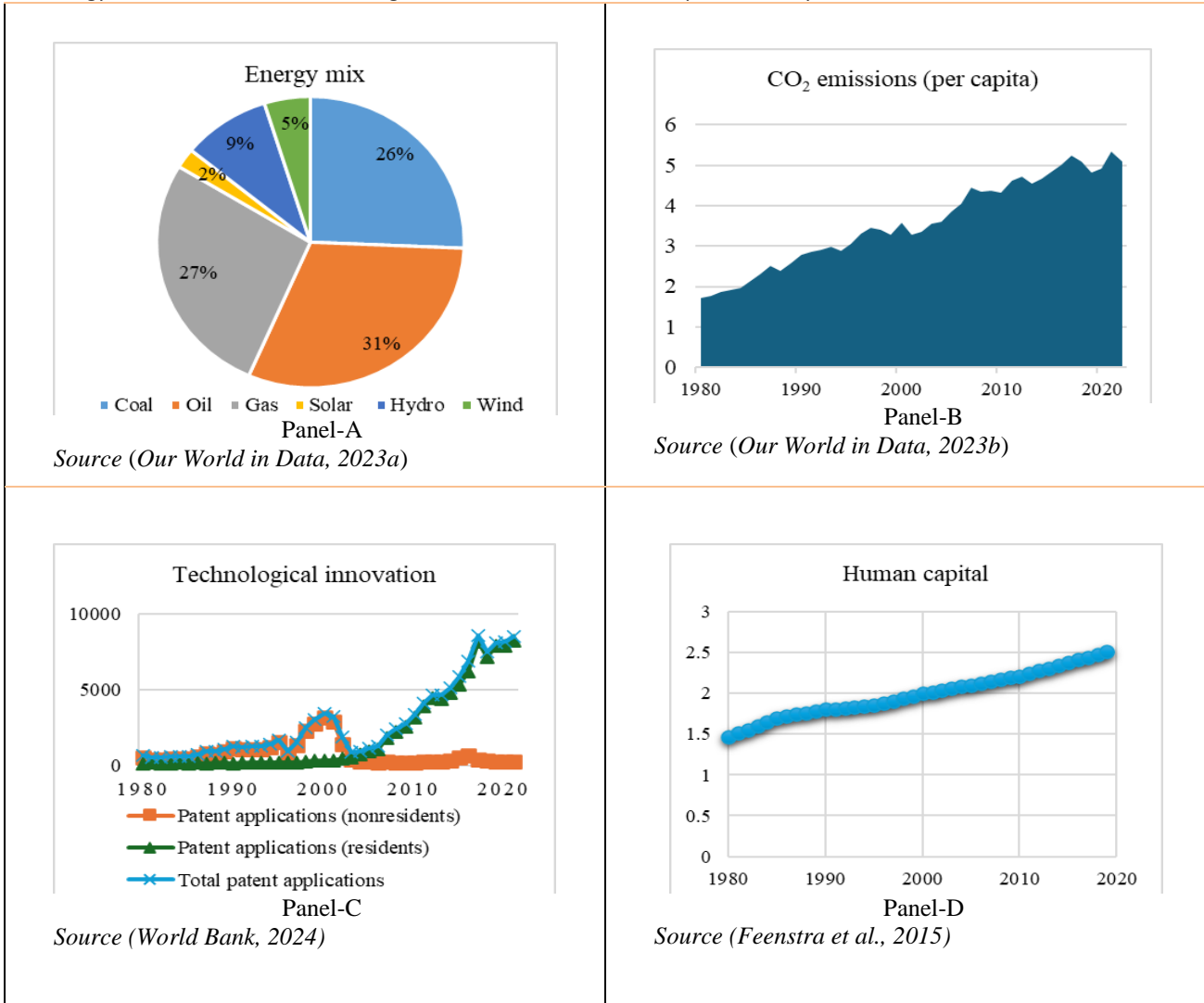
While transitioning from conventional energy to sustainable alternatives offers a promising resolution to environmental issues, the extent to which REN is utilized within the broader energy consumption landscape remains below ideal in many developing countries, including Türkiye. This shortfall can be attributed to a multitude of facets, including entrenched reliance on fossil fuels, prohibitive costs associated with REN infrastructure, insufficient knowledge and technological capabilities, and regulatory hurdles (Shabani, 2024). In this regard, progress in human capital (HCA) and technological innovation (TEI) can exert considerable influence in surmounting the barriers to both the generation and usage of green energy, thereby resulting in a tangible drop in environmental pollution (Tang and Tan, 2013; Zafar et al., 2019; Cheng et al., 2021). As posited by Shabani (2024), proficient or highly educated labor forces are instrumental in driving down costs, fostering technological progress, and spearheading the development of REN solutions. This ultimately improves the availability and affordability of clean energy sources. Furthermore, TEI holds the potential to expedite the adoption of REN to fulfill energy requirements and reshape the energy consumption landscape (Chen and Lei, 2018). Similarly, Alvarado et al. (2021) asserted that employing knowledge and utilizing sophisticated human resources like technology and innovation holds promise in reducing fossil fuel usage. This potential can expedite the transition toward sustainable development, as highlighted by Tang and Tan (2013).

Against this backdrop, the present investigation endeavors to analyze the environmental repercussions of REN consumption (REC), HCA, and TEI in a newly industrialized nation, Türkiye, spanning the years from 1980 to 2019. Since the early 1980s, the country has sustained an average per capita GDP growth rate of 4.8 percent and a population (POP) growth rate of around 1.6 percent (World Bank, 2024). This substantial and rapid expansion in both the economy and POP has not only pushed robust growth in energy demand but has also increased import dependence. According to the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2024), among OECD countries, Türkiye has experienced the most rapid increase in energy demand over the past two decades. During this period, Türkiye ranked second globally, following China, in terms of growth in electricity and natural gas demand. However, the country remains highly dependent on imports, meeting 74% of its energy needs through external sources. Consequently, Türkiye has sought to reshape its energy strategy to manage energy demand growth, lessen energy costs, and mitigate the acceleration of import reliance. These reforms have encompassed initiatives aimed at modernization, liberalization, and the augmentation of domestic production capacity. Significantly, Türkiye has substantially diversified its energy portfolio over the last decade. Renewable electricity generation has tripled during this period, and the establishment of Türkiye's inaugural nuclear power facility is poised to further diversify the nation's energy sources (IEA, 2021). However, fossil fuels remain the backbone of Türkiye's economy, with a pronounced reliance on imports, particularly of oil and gas (see Figure 1, Panel A). Concurrently, Türkiye's per capita carbon emissions from fossil sources and industry have risen from approximately 1.2 tons to 5.1 tons since the 1980s (see Figure 1, Panel B). In addition, Türkiye has made commendable efforts to advance HCA development and foster TEI. As per the "Penn World Table" devised by Feenstra et al. (2015), Türkiye's HCA index, gauged by years of schooling and education returns, has nearly doubled since 1980 (see Figure 1, Panel C). Moreover,

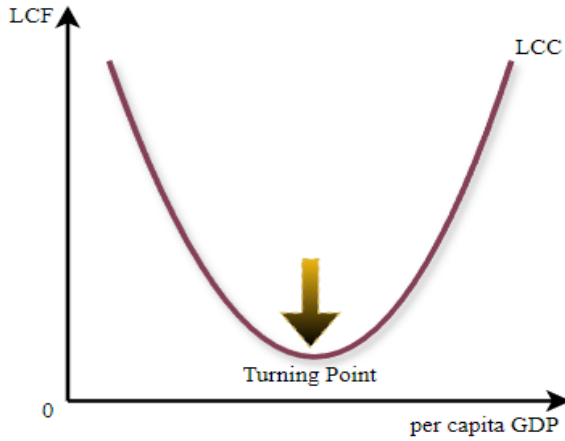
the count of patent applications, often indicative of technological advancement in academic literature, has increased by over 1000 percent, rising from 661 to 8,476, based on World Bank statistics (see Figure 1, Panel D). It is also worth noting that Türkiye acceded to the "Kyoto Protocol" in 2009 and signed the "Paris Agreement" in 2016. Subsequently, in 2021, the nation ratified the Paris Agreement with the vision of moving towards net-zero emission target by 2050 and committing to reducing global emissions by a minimum of 50% by 2030 (Daştan and Eygü, 2023). In parallel with these developments, Türkiye initiated a comprehensive array of green economy initiatives within the same timeframe. These initiatives were strategically designed to bolster the adoption of REN sources, enhance energy efficiency practices, and optimize resource allocation, all within the framework of aligning with the objectives outlined in the "European Green Deal" (Küçük and Yüce-Dural, 2024).

Figure 1.

Energy mix, CO₂ emissions, technological innovation, and human capital in Türkiye

From a theoretical standpoint, the interplay between GDP growth and environmental quality (EQ) is frequently scrutinized through the lens of the "Environmental Kuznets Curve" (EKC). Within this analytical framework, the majority of empirical studies utilize "CO₂ emissions" and "ecological footprint" as primary environmental indicators. Although these metrics provide insight into the scale of human-induced environmental degradation, they fall short of comprehensively recognizing nature's resilience to such degradation. Indeed, while "CO₂ emissions" are confined to evaluating atmospheric pollution, the "ecological footprint" serves as a mechanism for monitoring the environmental influences of human activity. Thus, these indices overlook the inherent regenerative capacity intrinsic to natural ecosystems (Guloglu et al., 2023). To bridge this disparity, Siche et al. (2010) put forth the notion of the "load capacity factor" (LCF), which quantifies the ratio of "biocapacity" to "ecological footprint." By encompassing both the supply ("biocapacity") and demand ("ecological footprint") dimensions of the ecological system, the LCF emerges as the prevailing indicator of EQ within contemporary scholarly discourse. Employing the LCF as an environmental gauge, Dogan and Pata (2022) introduced the concept of the "load capacity curve" (LCC), presenting an inverted counterpart to the EKC. The "LCC hypothesis" posits that in the nascent stages of economic expansion, EQ undergoes a notable decline due to the predominance of fossil fuel-driven economic activities. However, upon reaching a certain threshold of prosperity, economic endeavors transition towards clean energy sources and witness a surge in demand for eco-friendly products. Subsequent to this pivotal transition, the "ecological footprint" diminishes while "biocapacity" experiences a parallel increase, mirroring the trajectory of per capita income growth (Caglar et al., 2024a). This "U-shaped" correlation between economic progression and LCF, depicted in Figure 2, epitomizes the "LCC hypothesis."

Figure 2.**Load Capacity Curve Hypothesis**

The present investigation adds to the extant literature in several aspects. Firstly, the research probes the environmental ramifications of REC, TEI, and HCA in Türkiye by expanding the STIRPAT model. Secondly, it utilizes LCF as a metric of EQ, which offers a complete assessment of ecosystem compared to "CO₂ emissions" and "ecological footprint", as it encompasses both the supply and demand extents of the nature. Thirdly, it evaluates the validity of the "LCC hypothesis" and employs an innovative econometric methodology, the "augmented autoregressive distributed lag" (A-ARDL) approach, using Fourier terms. Therefore, the research constructs a second-order model incorporating per capita GDP and its square and controls for smooth changes to ensure more reliable results. Lastly, the research presents practical policy recommendations tailored specifically to the context of Türkiye.

The succeeding sections of the paper unfold as follows: Section I delves into the literature review, delineating the gaps in existing research and underscoring the significance of this paper. Section II exemplifies the data and model. Section III outlines the econometric procedure, and presents the empirical findings, while Section IV concludes by highlighting policy recommendations.

1. Literature Review

Following the investigation of Grossman and Krueger (1991), a plethora of research has delved into the environmental ramifications of diverse variables, with particular emphasis on economic growth, as factors influencing EQ under the scope of the "EKC hypothesis." Exploring the interplay between the REC, TEI, HC, and EQ, numerous studies have utilized "CO₂ emissions" and "ecological footprint" as proxies for assessing environmental deterioration (i.e., Bilgili et al., 2016; Solarin et al., 2017; Koc and Bulus, 2020; Pata and Caglar, 2021; Ozbek and Naimoglu, 2022; Yang et al., 2022). Nonetheless, building on the work of Pata (2021), recent research endeavors have started to investigate the driving factors of the LCF (Pata and Isik, 2021; Abdulmagid Basheer Agila et al., 2022; Liu et al., 2022; Caglar et al., 2023a, Yang et al., 2023a; Guloglu et al., 2023; Awosusi et al., 2023; Sun et al., 2024). Regarding the role of GDP growth on the environment, studies have produced divergent findings contingent upon geographical regions, nations, time periods, and econometric methodologies. For instance, some authors find that economic prosperity can result in environmentally favorable outcomes, confirming the accuracy of "LCC hypothesis" (Dogan and Pata., 2022; Wang et al., 2024; Caglar et al., 2024a,b; Sun et al., 2024; Aydin and Degirmenci, 2023; Erdogan, 2023; Moussaid et al., 2023; Fang et al., 2024, Dai et al., 2024), others posit that the environmental degradation effect of economic growth may remain persistent over the long term (Pata and Tanriover, 2023; Alola et al., 2023; Deng et al., 2024; Shahzad et al., 2024; Caglar et al., 2024c).

Regarding the impact of REC on LCF, numerous investigations evince a positive link between the two variables (Guloglu et al., 2023; Yang et al., 2023b; Khan et al., 2023; Hakkak et al., 2023; Dai et al., 2024). For instance, Guloglu et al. (2023) scrutinized the impact of REC on LCF across 26 OECD countries spanning the years 1980 to 2018, employing the QMG estimator. Their analysis revealed a notable enhancement in the LCF attributable to REC. Similarly, Khan et al. (2023) explored the environmental ramifications of REC in the G7 and E7 nations, drawing upon data spanning the years 1997 to 2018. Findings from regression analysis underscored that the incorporation of renewable energy into energy infrastructures holds promise for bolstering EQ by elevating the LCF. Utilizing the ARDL model, Hakkak et al. (2023) dissected the connection between REC and LCF in Russia, analyzing data from 1992 to 2018. Their inquiry yielded compelling evidence suggesting that renewable energy manifests short-term and long-term ecological advantages. Nevertheless, there exists a subset of studies positing that REC may diminish the LCF (Abdulmagid Basheer Agila et al., 2022; Xu et al., 2022; Huilan et al., 2024) or, alternatively, exert no discernible environmental impact (Daştan and Eygü, 2023).

HCA stands out as another crucial factor with the potential to enhance the trajectory of the LCF. Utilizing the "dynamic ARDL simulation", Pata and Isik (2021) examined the elements influencing the LCF in China from 1981 to 2016. Their investigation unveiled that HCA significantly contributes to the upgrade of EQ. Based on the "augmented ARDL" model, Çamkaya and Karaaslan (2024) uncovered that a higher level of HCA bolsters the LCF, whereas REC has no significant influence on EQ in the United States for the period 1965-2018. Pata and Ertugrul (2023) employed the "augmented ARDL" approach, incorporating a dummy variable to track the impact of the "Kyoto Protocol" from 1988 to 2018. Their findings underscored the

pivotal role of HCA as an environmentally friendly factor in India. Similarly, Caglar et al. (2023b) analyzed the interaction between REC, HCA, and LCF in APEC nations for the period 1992-2018 by using the "Cup-FM" and "Cup-BC" estimators. The authors showed that REC and HCA significantly elevate the level of EQ.

Another facet of the extant literature has directed attention towards exploring the potential influences of TEI on the LCF. Awosusi et al. (2022) studied the nexus between TEI, globalization, and EQ in South Africa, utilizing data from 1980 to 2017. Based on the ARDL approach, the authors proved that TEI and globalization enhance LCF. Aydin et al., (2024), analyzed the environmental impact of TEI in the high investment freedom economies between 1995 and 2019 using the "regularized common correlated effects" estimator. Specifically, the authors observed that TEI exerts a negative effect on the LCF in Singapore, while conversely amplifying it in Germany. Mehmood et al., (2023) evaluated the synergies among TEI, green energy, digitalization, and environmental dynamics employing the CS-ARDL model across G8 nations from 1990-2018. Utilizing the MMQR model, Jahangir et al. (2023) illustrated that TEI and REC contribute to the enhancement of the LCF in the foremost ten nations aligned with the SDGs for the period 1994-2018. In contrast to the aforementioned results, employing the CS-ARDL model, Zhao et al. (2023) demonstrated that TEI does not significantly impact the LCF in BRICS-T countries from 1990 to 2018. Additionally, Özkan et al. (2024) delved into the dynamic influences of financial development, energy efficiency, GDP growth, and TEI on EQ in India spanning from 1980 to 2020. Findings derived from the "dynamically simulated ARDL model" unveil that TEI manifests an adverse impact on the LCF.

It is important to note that Caglar et al. (2024b) are the sole researchers who have undertaken an investigation into the LCF concerning Türkiye. The authors prove the accuracy of the "LCC hypothesis" by utilizing the "augmented ARDL" model with Fourier terms from 1986 to 2022. In addition, they discerned that HCA augmentation positively influences EQ, while natural resource utilization contributes to environmental deterioration. The authors also identified that the energy efficiency has no significant environmental impact. In contrast to the research conducted by Caglar et al. (2024b), this current investigation directs its attention towards examining the intricate interconnections among REC, TEI, HCA, and LCF, and employs the STIRPAT model which is widely implemented by empirical studies to investigate the factors influencing the EQ.

2. Model and Data

This study delves into the assessment of Türkiye's EQ, analyzing data spanning from 1980 to 2019, a timeframe determined by data availability constraints¹. The focal point lies in the examination of the LCF, a composite variable that concurrently considers both the supply and demand facets of the nature. Beyond the exploration of the environmental ramifications associated with REC, TEI, and HCA, the research also scrutinizes the accuracy of the "LCC hypothesis". To measure the driving forces of environmental pressure, the study utilizes STIRPAT model introduced by Dietz and Rosa (1997) which is stochastic form of the Ehrlich and Holdren's (1971) IPAT approach. The model is presented as follows:

$$I_t = \gamma P_t^n A_t^a T_t^z \mu_t \quad (1)$$

where t , γ , μ illustrate the time dimension, model coefficient, and error term, respectively. n , a , and z show elasticities.

I : Environmental impact (i.e., the LCF in our case)

P : Population

A : Affluence (per capita GDP)

T : Technology

By taking natural logarithm on both sides of the Equation 1, the model can be rewrites as follow:

$$L(I_t) = \gamma + nL(P_t) + aL(A_t) + zL(T_t) + \omega_t \quad (2)$$

Given the STIRPAT model's versatility in accommodating additional variables, the study extends Equation 2 to investigate the "LCC hypothesis" and the environmental ramifications of REC and HCA in Türkiye, as depicted below:

$$LLCF_t = \delta_0 + \delta_1 LGDP_t + \delta_2 LGDPS_t + \delta_3 LPOP_t + \delta_4 LREC_t + \delta_5 LTEI_t + \delta_6 LHCA_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

where L denote the logarithm, δ_0 and ε_t represent the intercept and residual term, and GDP is the square of per capita GDP. $\delta_1 \dots \delta_6$ show the estimated parameters. Table 1 demonstrates the data sources, abbreviations, measurement units of the variables.

Table 1.

Definitions and sources of the variables

Variable	Abbreviations	Measures	Source
Log (Load capacity factor)	LLCF	Log (Biocapacity/Ecological Footprint, per capita, global hectares)	Global Footprint Network (2024)
Log (Gross Domestic	LGDP	Log (Per capita Gross Domestic	World Bank (2024)

¹ Data on the TEI variable is available from 1980, while the data on the HCA variable ends in 2019.

Product (economic growth)		Product-GDP (2015, US\$)	
Log (Square of per capita GDP)	LGDP	Log (Per capita GDP (2015, US\$))	
Log (Technological innovation)	LTEI	Log (Total patent applications (resident and non-resident))	
Log (Population)	LPOP	Log (Population, total)	
Log (Renewable energy consumption)	LREC	Log (Per capita renewable energy consumption (kWh-equivalent))	Our World in Data (2023a)
Log (Human capital)	LHCA	Log (Human capital index, "based on years of schooling and returns to education")	Feenstra et al. (2015)

3. Methodology and Findings

The empirical inquiry in this study initiates by identifying the stationary properties of the examined variables. In pursuit of this objective, the study uses both conventional and "Fourier Augmented Dickey-Fuller" (F-ADF) unit root tests, recognizing the prevalence of structural changes within most macroeconomic series. The F-ADF approach, pioneered by Enders and Lee (2012), incorporates smooth transitions through the utilization of sine and cosine functions. Consequently, it eliminates the necessity to ascertain the quantity and type of structural shifts (Naimoglu, 2022; Caglar et al., 2024b). As depicted in Table 2, the two tests produce consistent outcomes, except the GDPS, POP, and REC, and confirm that all the variables are stationary, at least at their first differences.

Table 2.

Unit root test results

Variables	Level				
	ADF		Fourier-ADF		
	test-stat.	test-stat.	Fourier (k)	Lag	F-stat.
LLCF	-4.889***	-5.150***	4	0	2.196
LGDP	-2.633	-2.764	1	3	8.006*
LGDP	-2.498	-4.944**	1	3	9.189*
LPOP	-4.003**	-0.671	1	0	9.099*
LREC	-3.010	-4.282*	1	0	4.642
LTEI	-2.833	-2.153	4	0	3.748
LHCA	-4.339***	-4.778**	1	2	2.557
First Differences					
Δ LLCF	-	-	-	-	-
Δ LLCF	-6.409***	-6.391***	1	0	0.558
Δ LGDP	-6.375***	-	-	-	-
Δ LPOP	-	-4.646**	1	0	8.645*
Δ LREC	-7.649***	-	-	-	-
Δ LTEI	-4.842***	-5.351***	4	0	2.632
Δ LHCA	-	-	-	-	-

Note: The notation " Δ " is used to denote the first difference. The symbols *, **, and *** indicate statistical significance at the 1%, 5%, and 10% levels. The critical values for the ADF test statistic at the 1%, 5%, and 10% significance levels are -4.21, -3.52, and -3.19, respectively. The number of frequencies (k) is determined based on the smallest sum of squared residuals. Regarding the Fourier-ADF test statistics, the critical values at the 1%, 5%, and 10% significance levels for (k=1) and (k=4) are (-4.95, -4.35, and -4.05) and (-4.29, -3.65, and -3.29), respectively. The critical values for the F-statistic corresponding to the 1%, 5%, and 10% significance levels are 12.21, 9.14, and 7.78, respectively (see Enders and Lee, 2012).

In the second phase, the investigation delves into the long-term relationships between the variables through the utilization of the A-ARDL model integrated with Fourier terms. For this purpose, the study formulates the following equation:

$$\Delta LLCF_t = \theta_0 + \theta_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \theta_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \theta_3 LLCF_{t-1} + \theta_4 LGDP_{t-1} + \theta_5 LGDPS_{t-1}$$

$$\begin{aligned}
 & + \theta_6 LPOP_{t-1} + \theta_7 LREC_{t-1} + \theta_8 LTEI_{t-1} + \theta_9 LHCA_{t-1} + \theta_{10} \sum_{i=1}^e \Delta LLCF_{t-i} + \theta_{11} \sum_{i=1}^l \Delta LGDP_{t-i} \\
 & + \theta_{12} \sum_{i=1}^f \Delta LGDPS_{t-i} + \theta_{13} \sum_{i=1}^n \Delta LPOP_{t-i} + \theta_{14} \sum_{i=1}^a \Delta LREC_{t-i} + \theta_{15} \sum_{i=1}^z \Delta LTEI_{t-i} \\
 & + \theta_{16} \sum_{i=1}^d \Delta LHCA_{t-i} + u_t
 \end{aligned} \tag{4}$$

where θ_1 and θ_2 denote the amplitude and displacement, respectively. k , t , and T stand for trigonometric counts, trend, and time. $\theta_3 \dots \theta_9$ illustrate the long-term coefficients, whereas $\theta_{10} \dots \theta_{16}$ represent short-term coefficients. The variables in the model have been converted to natural logarithms to diminish the extent of fluctuations within the series and alleviate concerns associated with multicollinearity.

The A-ARDL model assesses the presence of cointegration using three distinct test statistics: "F-test for all variables" ($F_{OVERALL}$), "F-test for the lagged independent variables" (F_{IND}), and "t-test for the lagged dependent variable" (t_{DEP}). $F_{OVERALL}$ and t_{DEP} tests are provided by Pesaran et al. (2021). The t_{DEP} test is crucial since the standard ARDL model requires the dependent variable to be stationary at the first difference. Nevertheless, researchers may overlook this condition, potentially resulting in misleading outcomes (McNown et al., 2018). In response, McNown et al. (2018) and Sam et al. (2019) propose a new F-test for lagged levels of explanatory variables (F_{IND}) within the model. Thus, if all three tests provided in the following equations yield significant results, one can attain a comprehensive and reliable conclusion confirming a cointegration relationship among the variables under examination.

$$F_{OVERALL}, H_0 = \theta_3 = \theta_4 = \theta_5 = \theta_6 = \theta_7 = \theta_8 = \theta_9 = 0$$

$$t_{DEP}, H_0 = \theta_3 = 0$$

$$F_{IND}, H_0 = \theta_4 = \theta_5 = \theta_6 = \theta_7 = \theta_8 = \theta_9 = 0$$

Table 3 presents the cointegration results derived from the A-ARDL model with Fourier terms. Given that all three test statistics surpass the upper bounds of critical values, the null hypothesis of "no cointegration" can be rejected at the 1% significance level. The study also performs several diagnostic tests, encompassing the "White test" for heteroscedasticity, "LM test" for serial correlation, "Jarque-Bera test" for normality, and "Ramsey-Reset test" for functional misspecification. Furthermore, the study assesses the stability of the parameters through the examination of "Cusum" and "Cusum of squares" graphs. As depicted in Table 3, all diagnostic tests confirm the absence of "serial correlation", "heteroscedasticity", and "misspecification" problems within the model. The "Jarque-Bera test" indicates that the residuals adhere to a normal distribution. Additionally, the "Cusum" and "Cusum of squares" graphs demonstrate the stability of the parameters, as illustrated in Figure 3.

Table 3.

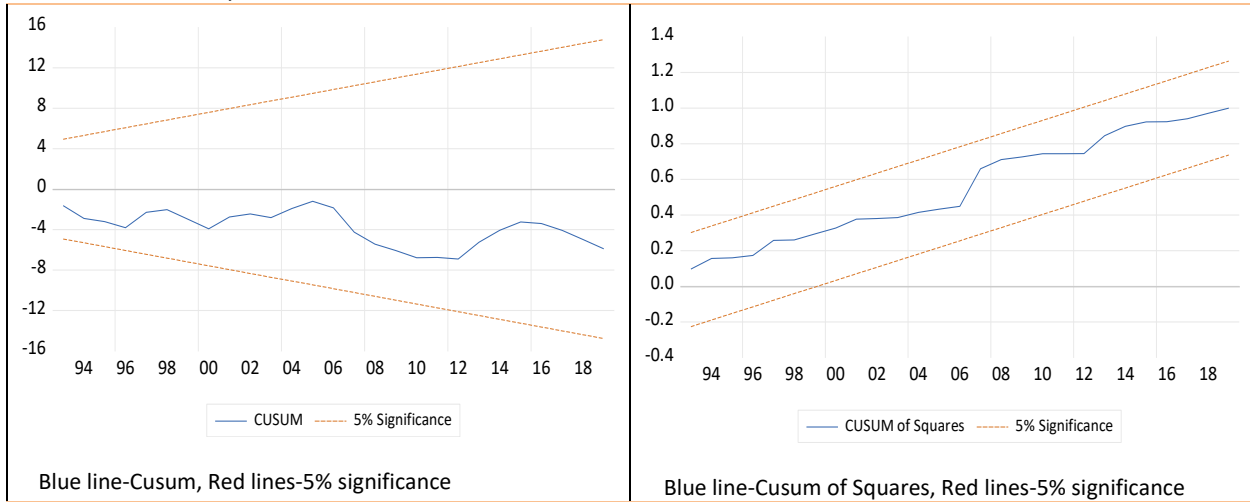
Cointegration test results

Model	statistics	test-stat.	Critical values			Decision
			%10	%5	%1	
(1,0,0,1,0,0,1)	$F_{OVERALL}$	13.762	3.599	4.211	5.643	Cointegration
k=1	t_{DEP}	-8.854	-4.040	-4.380	-4.990	
	F_{IND}	12.189	3.490	4.150	5.740	
Diagnostic tests					stat.	prob.
White test for heteroscedasticity					0.883	0.558
LM test for serial-correlation					1.816	0.183
Jarque-Bera test for normality					1.559	0.458
Ramsey-Reset test for functional misspecification					1.472	0.153
Cusum					Stable	
Cusum of squares					Stable	

Note: k is the Fourier number that precisely minimizing the residual sum of squares. The tests statistics for $F_{OVERALL}$, t_{DEP} , and F_{IND} are obtained from Narayan (2005), Pesaran et al. (2001), and Sam et al. (2019), respectively.

Figure 3.

Parameter Stability

Having satisfied the prerequisite for establishing long-term connections among the variables, the study proceeds to estimate Equation 4, aiming to evaluate the short and long-term influences of REC, TEI, HCA, and POP on the LCF within the scope of the "LCC hypothesis". The findings from the analysis are reported in Table 4.

Table 4.

Estimation results

Panel A. Long-run results				
Variables	Coeff.	Std. Err.	t-stat	p-value
LGDP	-18.265	4.169	-4.381	0.000
LGDPS	0.331	0.078	4.218	0.000
LPOP	-1.352	0.702	-1.924	0.065
LREC	0.055	0.029	1.890	0.070
LTEI	-0.012	0.013	-0.920	0.366
LHCA	1.758	0.603	2.917	0.007
Panel B. Short-run results				
Δ LGDP	-21.442	5.976	-3.588	0.001
Δ LGDPS	0.388	0.112	3.454	0.002
Δ LPOP	11.291	6.231	1.812	0.081
Δ LREC	0.064	0.041	1.564	0.130
Δ LTEI	-0.014	0.019	-0.752	0.458
Δ LHCA	-3.277	1.859	-1.763	0.089
Δ Sin	-0.053	0.014	-3.706	0.001
Δ Cos	-0.112	0.013	-8.399	0.000
C	321.782	29.663	10.848	0.000
ECT	-1.174	0.108	-10.851	0.000

Concerning the impact of economic prosperity on EQ, the outcomes affirm the accuracy of the "LCC hypothesis" in Türkiye, both in the short and long term. Specifically, the estimates of GDP and GDPS are negative and positive, respectively, suggesting that after a specific level of affluence is attained, rapid economic activity may indeed function as an environmentally friendly factor. This result aligns with the outcomes drawn by Caglar et al. (2024b), who also suggested that "LCC hypothesis" applies in Türkiye.

Moreover, the findings suggest that POP has a favorable influence on EQ in the short term. However, in the long term there is a robust negative interaction between POP and the LCF. To be precise, a 1% rise in POP is accompanied by an approximately

1.35% reduction in LCF. This finding is in line with the results of Dimwobi et al. (2021), Pham et al. (2020), and Khan et al. (2021), indicating that population growth revs the depletion of natural resources, thereby diminishing biocapacity, and heightens conventional energy consumption, consequently reducing ecological welfare.

Regarding the environmental impacts of REC, the results depicts that there is a positive but statistically insignificant correlation among REC and LCF in the short run. Nevertheless, in the long run, REC emerges as a significant contributor to EQ. More specifically, a 1% rise in REC correlates with a 0.055% upgrade in LCF, underscoring the crucial role of clean energy in tackling the diverse challenges posed by climate change and achieving Türkiye's long-term sustainable development objectives. The outcome is in line with that of Guloglu et al. (2023), Khan et al. (2023), and Hakkak et al. (2023), who similarly demonstrated that REC serves as an effective tool for enhancing LCF in OECD nations, E7-G7 countries, and Russia, respectively.

Furthermore, the estimated results of the A-ARDL model with smooth shifts reveal that TEI has no significant impact on EQ in Türkiye both in the short and long term. This result corroborates the observation made by Chen and Lee (2020), who argued that TEI has no significant mitigating effect on environmental deterioration across a panel of 96 countries. It also supports the observations of Zhao et al. (2023) who provided evidence demonstrating that there is no significant interaction between TEI and LCF in BRICS nations. However, the outcome contradicts with our expectations and findings of Awosusi et al. (2022) for South Africa, Jahangar et al. (2023) for top ten SDG nations. One plausible explanation for this finding could be that the predominant strategies in TEI initiatives in Türkiye prioritize the production of energy-intensive technological products. Indeed, a wide array of technological progressions, ranging from electronic devices to transportation infrastructure, require considerable energy consumption. Frequently derived from conventional energy sources, this energy utilization is a major driver of greenhouse gas emissions, thereby hindering the capacity of TEI to function as an environmentally sustainable factor. Another possible explanation for this finding is that the research measures TEI using patent applications, a metric that may rise with increased manufacturing activity in countries, particularly in newly industrializing nations like Türkiye. The escalation in industrial capacity, fostering greater technological advancement, could be linked to an upsurge in the production of non-green products. Consequently, this scenario suggests that TEI may not necessarily yield a positive impact on EQ (Sinha et al., 2020).

Additionally, while a short-term negative correlation is observed between HCA and EQ, the coefficient of HCA is found to be positive in the long-term. Specifically, a 1% upsurge in HCA results in a 1.758% rise in LCF, suggesting that long-term progress in HCA stands as one of the significant determinants of EQ in Türkiye. This result is consistent with the observations of Pata and Isik (2021) for China, Çamkaya and Karaaslan (2024) for the United States, Pata and Ertugrul (2023) for India, and Caglar et al. (2023b) for APEC nations.

Finally, the findings indicate that the estimation of the "error correction term" (ECT) takes negative value (-1.174) and statistically significant, implying that any discrepancies within the series can be rectified within approximately one year and that the analyzed series convergence toward long-run equilibrium. Besides, both smooth and abrupt breaks demonstrate statistically significant impacts on the LCF.

Conclusion

This investigation examines the influence of renewable energy consumption, technological innovation, and human capital on ecological welfare of Türkiye from 1980 to 2019 by extending the STIRPAT model. In doing so, it utilized the "load capacity factor" as a measure of ecological welfare, which offers a more reasonable evaluation of environmental stress compared to "CO₂ emissions" and "ecological footprint", it takes into account both the input and output dimensions of the ecosystem. Moreover, the research tested whether the "load capacity curve hypothesis" applies in Türkiye.

In the empirical investigation, the study commenced by scrutinizing the stationarity characteristics of the variables through the application of standard ADF and Fourier ADF tests. The outcomes unveiled that, for the most part, the variables exhibit stationarity at the first difference. In the subsequent phase, the study assessed the presence of a long-term interactions among the analyzed variables by utilizing the A-ARDL approach with smooth transitions. It was established that cointegration exists, and the model successfully passed several diagnostic tests. After assessing the long-term interactions between the variables, the study proceeded to estimate the short- and long-term environmental impacts of per capita GDP, the square of per capita GDP, population, renewable energy consumption, technological innovation, and human capital.

The empirical findings indicated that economic development becomes an environmentally friendly factor after reaching a specific output level, thereby validating the LCC hypothesis. Moreover, the findings illustrate that population growth positively influences LCF in the short-term, whereas in the long-term, it harms the environmental well-being. The outcome suggests that population growth amplifies the dependence on fossil fuels and the depletion of natural resources, ultimately degrading the ecological welfare in Türkiye. Hence, Turkish policymakers ought to develop and enhance incentive systems aimed at boosting demand for green products within the country, fostering the adoption of sustainable practices across society, and mitigating the environmental degradation associated with population growth. The outcomes also revealed that advancements in renewable energy consumption and human capital significantly contribute to ecological welfare in the long run. Therefore, Türkiye should augment its investments in renewable energy and education. Indeed, allocating resources to renewable energy sources can decline reliance on fossil fuels, strengthen energy security, stimulate employment, and enhance production efficiency. Undoubtedly, expanding the usage of renewable energy plays a crucial role in relieving Türkiye's vulnerability to fluctuations in foreign energy prices. Furthermore, well-educated individuals are more attuned to environmental issues and integral role in the dissemination of green energy, given their propensity to develop and utilize cutting-edge technologies. Nevertheless, the results suggest that technological innovation has not yielded a significant impact on Türkiye's environmental welfare. This outcome may stem from the prevailing focus within Türkiye's technological innovation sector on advancing

conventional energy technologies. Therefore, for technological advancement to emerge as a catalyst for environmental sustainability in Türkiye, there is a pressing need for innovations to be more closely aligned with environment-related technologies. Given that the study employs patent applications as a metric for technological innovation, a measure that could potentially escalate with heightened industrial activity, it becomes imperative to juxtapose these results with recent findings from research utilizing clean energy or environment-related innovations as indicators of technological development.

References

- Abdulmagid Basheer Agila, T., Khalifa, W. M., Saint Akadiri, S., Adebayo, T. S., & Altuntaş, M. (2022). Determinants of load capacity factor in South Korea: does structural change matter?. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(46), 69932-69948. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-20676-2>
- Alola, A. A., Özkan, O., & Usman, O. (2023). Role of non-renewable energy efficiency and renewable energy in driving environmental sustainability in India: evidence from the load capacity factor hypothesis. *Energies*, 16(6), 2847.
- Alvarado, R., Deng, Q., Tillaguango, B., Méndez, P., Bravo, D., Chamba, J., Alvarado-Lopez, M., & Ahmad, M. (2021). Do economic development and human capital decrease non-renewable energy consumption? Evidence for OECD countries. *Energy*, 215, 119147. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.119147>
- Awosusi, A. A., Adebayo, T. S., Kirikkaleli, D., Rjoub, H., & Altuntaş, M. (2023). Evaluating the determinants of load capacity factor in Japan: The impact of economic complexity and trade globalization. In *Natural Resources Forum*. Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1111/1477-8947.12334>
- Awosusi, A. A., Kutlay, K., Altuntaş, M., Khodjiev, B., Agyekum, E. B., Shouran, M., Elgbaily, M., & Kamel, S. (2022). A roadmap toward achieving sustainable environment: evaluating the impact of technological innovation and globalization on load capacity factor. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(6), 3288. <https://doi.org/10.3390/ijerph19063288>
- Aydin, M., & Degirmenci, T. (2023). The impact of clean energy consumption, green innovation, and technological diffusion on environmental sustainability: New evidence from load capacity curve hypothesis for 10 European Union countries. *Sustainable Development*. <https://doi.org/10.1002/sd.2794>
- Aydin, M., Erdem, A., Sogut, Y., & Ahmed, Z. (2024). A path towards environmental sustainability: exploring the effects of technological innovation and investment freedom on load capacity factor. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 1-12. <https://doi.org/10.1080/13504509.2024.2326855>
- Caglar, A. E., Avci, S. B., Daştan, M., & Destek, M. A. (2024a). Investigation of the effect of natural resource dependence on environmental sustainability under the novel load capacity curve hypothesis. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 31(4), 431-446. <https://doi.org/10.1080/13504509.2023.2296495>
- Caglar, A. E., Daştan, M., & Rej, S. (2024c). A new look at China's environmental quality: how does environmental sustainability respond to the asymmetrical behavior of the competitive industrial sector?. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 31(1), 16-28. <https://doi.org/10.1080/13504509.2023.2248584>
- Caglar, A. E., Daştan, M., Mehmood, U., & Avci, S. B. (2023a). Assessing the connection between competitive industrial performance on load capacity factor within the LCC framework: Implications for sustainable policy in BRICS economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-18. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-29178-1>
- Caglar, A. E., Destek, M. A., & Manga, M. (2024b). Analyzing the load capacity curve hypothesis for the Türkiye: A perspective for the sustainable environment. *Journal of Cleaner Production*, 141232. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.141232>
- Caglar, A. E., Pata, U. K., Ulug, M., & Zafar, M. W. (2023b). Examining the impact of clean environmental regulations on load capacity factor to achieve sustainability: evidence from APEC economies. *Journal of Cleaner Production*, 429, 139563. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.139563>
- Çamkaya, S., & Karaaslan, A. (2024). Do renewable energy and human capital facilitate the improvement of environmental quality in the United States? A new perspective on environmental issues with the load capacity factor. *Environmental Science and Pollution Research*, 31, 17140-17155. <https://doi.org/10.1007/s11356-024-32331-z>
- Carfora, A., Pansini, R. V., & Scandurra, G. (2022). Energy dependence, renewable energy generation and import demand: Are EU countries resilient?. *Renewable energy*, 195, 1262-1274. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2022.06.098>
- Chen, W., & Lei, Y. (2018). The impacts of renewable energy and technological innovation on environment-energy-growth nexus: New evidence from a panel quantile regression. *Renewable energy*, 123, 1-14. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2018.02.026>
- Cheng, Y., Awan, U., Ahmad, S., & Tan, Z. (2021). How do technological innovation and fiscal decentralization affect the environment? A story of the fourth industrial revolution and sustainable growth. *Technological Forecasting and Social Change*, 162, 120398. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120398>
- Dai, J., Ahmed, Z., Alvarado, R., & Ahmad, M. (2024). Assessing the nexus between human capital, green energy, and load capacity factor: policymaking for achieving sustainable development goals. *Gondwana Research*, 129, 452-464. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.04.009>
- Daştan, M. (2024). Yenilenebilir Enerji Tüketiminin İşsizlik Üzerindeki Etkileri: BRICS-T Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir İnceleme. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 23(2), 633-653. <https://doi.org/10.21547/jss.1412409>
- Daştan, M., & Eygü, H. (2023). An empirical investigation of the link between economic growth, unemployment, and ecological footprint in Turkey: Bridging the EKC and EPC hypotheses. *Environment, Development and Sustainability*, 1-

32. <https://doi.org/10.1007/s10668-023-04106-y>

Deng, S., Tiwari, S., Khan, S., Hossain, M. R., & Chen, R. (2024). Investigating the load capacity curve (LCC) hypothesis in leading emitter economies: Role of clean energy and energy security for sustainable development. *Gondwana Research*, 128, 283-297. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.10.020>

Dietz, T., & Rosa, E. A. (1997). Effects of population and affluence on CO2 emissions. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 94(1), 175-179. <https://doi.org/10.1073/pnas.94.1.175>

Dimnwobi, S. K., Ekesiobi, C., Madichie, C. V., & Asongu, S. A. (2021). Population dynamics and environmental quality in Africa. *Science of the Total Environment*, 797, 149172. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.149172>

Dincer, I. (2000). Renewable energy and sustainable development: a crucial review. *Renewable and sustainable energy reviews*, 4(2), 157-175. [https://doi.org/10.1016/S1364-0321\(99\)00011-8](https://doi.org/10.1016/S1364-0321(99)00011-8)

Dogan, A., & Pata, U. K. (2022). The role of ICT, R&D spending and renewable energy consumption on environmental quality: Testing the LCC hypothesis for G7 countries. *Journal of Cleaner Production*, 380, 135038. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.135038>

Ehrlich, P. R., & Holdren, J. P. (1971). Impact of Population Growth: Complacency concerning this component of man's predicament is unjustified and counterproductive. *Science*, 171(3977), 1212-1217.

Enders, W., & Lee, J. (2012). The flexible Fourier form and Dickey–Fuller type unit root tests. *Economics Letters*, 117(1), 196-199. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.04.081>

Erdogan, S. (2023). Linking natural resources and environmental sustainability: a panel data approach based on the load capacity curve hypothesis. *Sustainable Development*. <https://doi.org/10.1002/sd.2836>

Fang, Z., Wang, T., & Yang, C. (2024). Nexus among natural resources, environmental sustainability, and political risk: Testing the load capacity factor curve hypothesis. *Resources Policy*, 90, 104791. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2024.104791>

Feenstra, R. C., Inklaar, R., & Timmer, M. P. (2015). The next generation of the Penn World Table. *American economic review*, 105(10), 3150-3182.

Global Footprint Network (2024). Country Trends. <https://www.footprintnetwork.org> (Accessed 5 February 2024).

Gross, R., Leach, M., & Bauern, A. (2003). Progress in renewable energy. *Environment international*, 29(1), 105-122. [https://doi.org/10.1016/S0160-4120\(02\)00130-7](https://doi.org/10.1016/S0160-4120(02)00130-7)

Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1991). Environmental impacts of a North American free trade agreement. NBER WORKING PAPER 3914. <https://doi.org/10.3386/w3914>

Guloglu, B., Caglar, A. E., & Pata, U. K. (2023). Analyzing the determinants of the load capacity factor in OECD countries: evidence from advanced quantile panel data methods. *Gondwana Research*, 118, 92-104. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.02.013>

Hakkak, M., Altıntaş, N., & Hakkak, S. (2023). Exploring the relationship between nuclear and renewable energy usage, ecological footprint, and load capacity factor: A study of the Russian Federation testing the EKC and LCC hypothesis. *Renewable Energy Focus*, 46, 356-366. <https://doi.org/10.1016/j.ref.2023.07.005>

Huilan, W., Akadiri, S. S., Haouas, I., Awosusi, A. A., & Odu, A. T. (2024). Impact of trade liberalization and renewable energy on load capacity factor: Evidence from novel dual adjustment approach. *Energy & Environment*, 35(2), 795-814. <https://doi.org/10.1177/0958305X221137559>

IEA (2021), Turkey 2021, IEA, Paris. <https://www.iea.org/reports/turkey-2021>, Licence: CC BY 4.0 (Accessed 20 March 2024).

Jahanger, A. (2022). Impact of globalization on CO2 emissions based on EKC hypothesis in developing world: the moderating role of human capital. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(14), 20731-20751. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-17062-9>

Jahanger, A., Ogwu, S. O., Onwe, J. C., & Awan, A. (2024). The prominence of technological innovation and renewable energy for the ecological sustainability in top SDGs nations: Insights from the load capacity factor. *Gondwana Research*, 129, 381-397. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.05.021>

Khan, I., Hou, F., & Le, H. P. (2021). The impact of natural resources, energy consumption, and population growth on environmental quality: Fresh evidence from the United States of America. *Science of the Total Environment*, 754, 142222. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.142222>

Khan, U., Khan, A. M., Khan, M. S., Ahmed, P., Haque, A., & Parvin, R. A. (2023). Are the impacts of renewable energy use on load capacity factors homogeneous for developed and developing nations? Evidence from the G7 and E7 nations. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(9), 24629-24640. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-24002-8>

Koc, S., & Bulus, G. C. (2020). Testing validity of the EKC hypothesis in South Korea: role of renewable energy and

trade openness. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(23), 29043-29054.

Küçük, G., & Yüce Dural, B. (2024). Türkiye'nin Avrupa Yeşil Mutabakatına Uyumu Kapsamında Yeşil Ekonomi Performansı: Değerlendirme ve Perspektifler. *Sosyoekonomi*, 32(60), 445-467. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2024.02.21>

Lindsey, R. (2022). Climate Change: Global Sea Level. Climate. gov. <https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-global-sea-level>

Lindsey, R., & Dahlman, L. (2024). Climate Change: Global Temperature. Climate. gov. <https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-global-temperature>

Liu, X., Olanrewaju, V. O., Agyekum, E. B., El-Naggar, M. F., Alrashed, M. M., & Kamel, S. (2022). Determinants of load capacity factor in an emerging economy: the role of green energy consumption and technological innovation. *Frontiers in Environmental Science*, 10, 1028161. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.1028161>

Markandya, A., Arto, I., González-Eguino, M., & Román, M. V. (2016). Towards a green energy economy? Tracking the employment effects of low-carbon technologies in the European Union. *Applied energy*, 179, 1342-1350. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2016.02.122>

McNown, R., Sam, C. Y., & Goh, S. K. (2018). Bootstrapping the autoregressive distributed lag test for cointegration. *Applied Economics*, 50(13), 1509-1521. <https://doi.org/10.1080/00036846.2017.1366643>

Mehmood, U., Tariq, S., Aslam, M. U., Agyekum, E. B., Uhumamure, S. E., Shale, K., Kamal, M., & Khan, M. F. (2023). Evaluating the impact of digitalization, renewable energy use, and technological innovation on load capacity factor in G8 nations. *Scientific Reports*, 13(1), 9131. <https://doi.org/10.1038/s41598-023-36373-0>

Menyah, K., & Wolde-Rufael, Y. (2010). CO2 emissions, nuclear energy, renewable energy and economic growth in the US. *Energy policy*, 38(6), 2911-2915. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2010.01.024>

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye (2024), Türkiye's International Energy Strategy. <https://www.mfa.gov.tr/turkeys-energy-strategy.en.mfa>

Mishra, A. K. (2019). Quantifying the impact of global warming on precipitation patterns in India. *Meteorological Applications*, 26(1), 153-160. <https://doi.org/10.1002/met.1749>

Moussaid, F. Z., Bachegour, H., Jerry, M., & Qafas, A. (2023). Probing the asymmetric impact of clean energy technologies on environmental quality: testing load capacity curve hypothesis in Spain. *Environment, Development and Sustainability*, 1-20. <https://doi.org/10.1007/s10668-023-04083-2>

Naimoglu, M. (2022). The impact of economic growth, trade openness and technological progress on renewable energy use in Turkey: Fourier EG cointegration approach. *Ege Akademik Bakis*, 22(3), 309-321. <https://doi.org/10.21121/eab.984127>

Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: evidence from cointegration tests. *Applied economics*, 37(17), 1979-1990. <https://doi.org/10.1080/00036840500278103>

NASA (2024). Vital Signs, Carbon Dioxide. <https://climate.nasa.gov/vital-signs/carbon-dioxide/?intent=121#:~:text=Since%20the%20onset%20of%20industrial,ice%20age%20%2C000%20years%20ago> (Accessed 10 March 2024).

NOAA (2023). Broken record: Atmospheric carbon dioxide levels jump again. <https://www.noaa.gov/news-release/broken-record-atmospheric-carbon-dioxide-levels-jump-again> (Accessed 10 March 2024).

Our World in Data (2023a). Energy, Explore Data on Energy. <https://ourworldindata.org/energy> (Accessed 5 February 2024)

Our World in Data (2023b). CO₂ and Greenhouse Gas Emissions, Explore Data on CO₂ and Greenhouse Gas Emissions. <https://ourworldindata.org/co2-and-greenhouse-gas-emissions> (Accessed 5 February 2024)

Ozbek, S., & Naimoglu, M. (2022). Çevre Kalitesi-Ekonomik Karmaşıklik İlişkisi: Türkiye ekonomisi üzerine fourier eşbütünleşme analizi. *İstanbul İktisat Dergisi - Istanbul Journal of Economics*, 72(1), 407-431. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2022-1061837>.

Özkan, O., Saleem, F., & Sharif, A. (2024). Evaluating the impact of technological innovation and energy efficiency on load capacity factor: empirical analysis of India. *Environmental Science and Pollution Research*, 31(4), 5610-5624. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-31233-w>

Pata, U. K. (2021). Do renewable energy and health expenditures improve load capacity factor in the USA and Japan? A new approach to environmental issues. *The European Journal of Health Economics*, 22(9), 1427-1439. <https://doi.org/10.1007/s10198-021-01321-0>

Pata, U. K., & Caglar, A. E. (2021). Investigating the EKC hypothesis with renewable energy consumption, human capital, globalization and trade openness for China: evidence from augmented ARDL approach with a structural break. *Energy*, 216, 119220. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.119220>

- Pata, U. K., & Ertugrul, H. M. (2023). Do the Kyoto Protocol, geopolitical risks, human capital and natural resources affect the sustainability limit? A new environmental approach based on the LCC hypothesis. *Resources Policy*, 81, 103352. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103352>
- Pata, U. K., & Isik, C. (2021). Determinants of the load capacity factor in China: a novel dynamic ARDL approach for ecological footprint accounting. *Resources Policy*, 74, 102313. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2021.102313>
- Pata, U. K., & Tanriover, B. (2023). Is the load capacity curve hypothesis valid for the top ten tourism destinations?. *Sustainability*, 15(2), 960. <https://doi.org/10.3390/su15020960>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Pham, N. M., Huynh, T. L. D., & Nasir, M. A. (2020). Environmental consequences of population, affluence and technological progress for European countries: A Malthusian view. *Journal of environmental management*, 260, 110143. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2020.110143>
- Sam, C. Y., McNown, R., & Goh, S. K. (2019). An augmented autoregressive distributed lag bounds test for cointegration. *Economic Modelling*, 80, 130-141. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2018.11.001>
- Saqib, N., Sharif, A., Razaq, A., & Usman, M. (2023). Integration of renewable energy and technological innovation in realizing environmental sustainability: the role of human capital in EKC framework. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(6), 16372-16385. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-23345-6>
- Shabani, Z. D. (2024). Renewable energy and CO2 emissions: Does human capital matter?. *Energy Reports*, 11, 3474-3491. <https://doi.org/10.1016/j.egy.2024.03.021>
- Shahgedanova, M. (2021). Climate change and melting glaciers. *The impacts of climate change*, 53-84. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-822373-4.00007-0>
- Shahzad, U., Tiwari, S., Mohammed, K. S., & Zenchenko, S. (2024). Asymmetric nexus between renewable energy, economic progress, and ecological issues: testing the LCC hypothesis in the context of sustainability perspective. *Gondwana Research*, 129, 465-475. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.07.008>
- Siche, R., Pereira, L., Agostinho, F., & Ortega, E. (2010). Convergence of ecological footprint and emergy analysis as a sustainability indicator of countries: Peru as case study. *Communications in Nonlinear Science and Numerical Simulation*, 15(10), 3182-3192. <https://doi.org/10.1016/j.cnsns.2009.10.027>
- Sinha, A., Sengupta, T., & Alvarado, R. (2020). Interplay between technological innovation and environmental quality: formulating the SDG policies for next 11 economies. *Journal of Cleaner Production*, 242, 118549. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118549>
- Solarin, S. A., Al-Mulali, U., & Ozturk, I. (2017). Validating the environmental Kuznets curve hypothesis in India and China: The role of hydroelectricity consumption. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 80, 1578-1587. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.07.028>
- Sun, A., Bao, K., Aslam, M., Gu, X., Khan, Z., & Uktamov, K. F. (2024). Testing load capacity and environmental Kuznets curve hypothesis for China: Evidence from novel dynamic autoregressive distributed lags model. *Gondwana Research*, 129, 476-489. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.07.018>
- Sun, Y., Usman, M., Radulescu, M., Pata, U. K., & Balsalobre-Lorente, D. (2024). New insights from the STIPART model on how environmental-related technologies, natural resources and the use of the renewable energy influence load capacity factor. *Gondwana Research*, 129, 398-411. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.05.018>
- Tang, C. F., & Tan, E. C. (2013). Exploring the nexus of electricity consumption, economic growth, energy prices and technology innovation in Malaysia. *Applied Energy*, 104, 297-305. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2012.10.061>
- U.S. Department of Energy (2024). Office of Energy Efficiency & Renewable Energy, Renewable energy. <https://www.energy.gov/eere/renewable-energy#:~:text=Renewable%20energy%20comes%20from%20unlimited,%2C%20natural%20gas%2C%20and%20oil.> (Accessed 20 March 2024)
- United Nations (2024). Department of Economic and Social Affairs, Sustainable Development, the 17 Goals. <https://sdgs.un.org/goals> (Accessed 26 March 2024)
- Wang, S., Zafar, M. W., Vasbieva, D. G., & Yurtkuran, S. (2024). Economic growth, nuclear energy, renewable energy, and environmental quality: Investigating the environmental Kuznets curve and load capacity curve hypothesis. *Gondwana Research*, 129, 490-504. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.06.009>
- Williamson, P., & Guinder, V. A. (2021). Effect of climate change on marine ecosystems. *The impacts of climate change*, 115-176. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-822373-4.00024-0>
- World Bank (2024). World Development Indicator. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Accessed 5 February 2024).

Xu, D., Salem, S., Awosusi, A. A., Abdurakhmanova, G., Altuntaş, M., Oluwajana, D., Kirikkaleli, D., & Ojekemi, O. (2022). Load capacity factor and financial globalization in Brazil: the role of renewable energy and urbanization. *Frontiers in Environmental Science*, 9, 823185. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2021.823185>

Yang, M., Magazzino, C., Awosusi, A. A., & Abdulloev, N. (2023a). Determinants of Load capacity factor in BRICS countries: A panel data analysis. In *Natural Resources Forum*. Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd. <https://doi.org/10.1111/1477-8947.12331>

Yang, M., She, D., Abbas, S., Ai, F., & Adebayo, T. S. (2023b). Environmental cost of financial development within the framework of the load capacity curve hypothesis in the BRICS economies: Do renewable energy consumption and natural resources mitigate some burden?. *Geological Journal*, 58(10), 3915-3927. <https://doi.org/10.1002/gj.4817>

Yang, Q., Huo, J., Saqib, N., & Mahmood, H. (2022). Modelling the effect of renewable energy and public-private partnership in testing EKC hypothesis: evidence from methods moment of quantile regression. *Renewable Energy*, 192, 485-494. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2022.03.123>

Yilanci, V., Gorus, M. S., & Andreoni, V. (2023). Reinvestigation of the validity of the EKC hypothesis extended with energy: A time-varying analysis for the United Kingdom. *Journal of Cleaner Production*, 428, 139284. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.139284>

Zafar, M. W., Zaidi, S. A. H., Khan, N. R., Mirza, F. M., Hou, F., & Kirmani, S. A. A. (2019). The impact of natural resources, human capital, and foreign direct investment on the ecological footprint: the case of the United States. *Resources Policy*, 63, 101428. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2019.101428>

Zhao, W. X., Samour, A., Yi, K., & Al-Faryan, M. A. S. (2023). Do technological innovation, natural resources and stock market development promote environmental sustainability? Novel evidence based on the load capacity factor. *Resources Policy*, 82, 103397. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103397>

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Halifeliğin Kaldırılmasının İngiliz Basınına Yansımaları¹ *Repercussions of the Abolition of the Caliphate in the British Press*

Şeyma DİNÇ

PhD Student, Ege University Institute of Turkish World Studies, Department of Turkish History, İzmir, Türkiye
Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye
Orcid: 0000-0002-4143-7714, e-posta: symdncsym@gmail.com

M. Fatih SANSAR

Assoc. Prof. Dr. Faculty Member, Ege University Institute of Turkish World Studies, Department of Social, Economic and Political Relations of the Turkish World, İzmir, Türkiye
Doç. Dr. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dünyası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal İlişkiler Anabilim Dalı, İzmir, Türkiye
Orcid: 0000-0001-7439-2084, e-posta: mehmet.fatih.sansar@ege.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Dinç, Ş. and Sansar, M. F. (2024). Repercussions of the Abolition of the Caliphate in the British Press. *Van Yüzüncü Yıl University Journal of Institute of Social Sciences*, 65, 92-105.

Dinç, Ş. and Sansar, M. F. (2024). Halifeliğin Kaldırılmasının İngiliz Basınına Yansımaları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 92-105.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 16 May /Mayıs 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 08 August /Ağustos 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65 **Pages/Sayfa:** 92-105.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Şeyma DİNÇ, M. Fatih SANSAR).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0.lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ Bu makale, yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Öz

Millî Mücadele sonrası, yeni Türkiye'nin laik bir cumhuriyet olarak kurulmasında en önemli adımlardan biri halifeliğin kaldırılması olayıdır. Halifeliğin kaldırılması konusu hem iç politika hem de dış politikada siyasi gündemi önemli ölçüde meşgul etmiştir. Bu dönemde İngiltere ile Türkiye arasında gerilime sebep olan "Musul Sorunu"nun çözülmesi süreci ile halifelik ve laiklik tartışmaları birbiri ile bağlantılı veya birbirini etkileyen olaylar olarak gelişmiştir. TBMM'nin halifeliği kaldırması ve laiklik ile ilgili diğer adımları atması, İngiltere başta olmak üzere Batılı devletleri rahatsız etmiştir. Dönemin Türk-İngiliz ilişkileri açıklanırken; İngiltere'nin hilafet stratejisine ve hilafet stratejisi kapsamında Şeyh Sait isyanına ve Lozan Konferansı sürecine değinmek önem arz etmektedir. Türkiye'de halifeliğin kaldırılması İngiltere'nin çıkarlarına tamamen ters düşen, tahakküm politikasını yürütmesini engelleyen bir gelişmedir. İngiltere'nin, Türkiye aleyhinde kamuoyu oluşturmak için basını aktif kullanması İngiltere'nin, hilafetin kaldırılmasından büyük tedirginlik yaşadığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. İngiliz basınından *The Times*, *The Foreign Affairs*, *The Spectator*, *The Fortnightly Review*, *The Saturday Review*, *The New Statesman*, *The English Review* ve *The Economist* isimli yayınların hilafetin kaldırılması konulu haberlerinde, genel itibarıyla Türkiye'nin laik düzene geçişinden rahatsızlık duydukları ve Türkiye aleyhinde bir tavır takındıkları görülmüştür. Bu çalışmada, Mustafa Kemal Paşa dönemi Türk dış politikasında özellikle hilafetin kaldırılması sürecinde İngiliz basınında konunun nasıl ele alındığı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Hilafet, İngiliz Basını, Lozan Barış Konferansı, Mustafa Kemal Paşa, Türk-İngiliz ilişkileri.

Abstract

After the National Struggle, one of the most important steps in the establishment of the new Turkey as a secular republic was the abolition of the caliphate. The abolition of the Caliphate dominated the political agenda both in domestic politics and foreign policy. In this period, the process of resolving the "Mosul Question", which caused tensions between Britain and Turkey, and the discussions on the caliphate and secularism developed as events that were related to or affected each other. The abolition of the caliphate and other steps taken by GNAT regarding secularism disturbed Western states, especially Britain. While explaining the Turkish-British relations of the period, it is important to mention Britain's caliphate strategy and the Sheikh Sait rebellion and the Lausanne Conference process in relation to caliphate strategy. The abolition of the caliphate in Turkey was a development that completely contradicted Britain's interests and prevented it from carrying out its policy of domination. Britain's active use of the press to create public opinion against Turkey reveals the fact that Britain was very uneasy about the abolition of the caliphate. It has been observed that the news on the abolition of the caliphate in *The Times*, *The Foreign Affairs*, *The Spectator*, *The Fortnightly Review*, *The Saturday Review*, *The New Statesman*, *The English Review* and *The Economist*, which are among the British press, were generally uncomfortable with Turkey's transition to a secular order and took a stance against Turkey. This study focuses on how the issue was handled in the British press in the Turkish foreign policy of the Mustafa Kemal Pasha period, especially during the abolition of the caliphate.

Keywords

Caliphate, British Press, Lausanne Peace Conference, Mustafa Kemal Pasha, Turkish-British Relations.

Giriş

Halifelik kavramı kelime anlamı açısından değerlendirildiğinde, bir kişinin ardından devam eden, ülke yöneticisi konumunda bulunan kişinin peşinden gelen, İslam devletlerinde yönetim vazifesini üstlenen anlamlarını içermektedir (Avcı, 1998, s. 546; Türk Dil Kurumu, t.y.). Halifelik kurumunu bir devletin temel nitelikleri arasında değerlendiren İbn Haldun, halifelik kurumunun süreç içinde sorunlar ile karşılaşması neticesinde harplerin ve sorunların ortaya çıktığını aktarmıştır (Mukaddime, 2013, s. 555-556; Yumuk, 2010, s. 259-262). İslamiyet'te hilafet kurumu Hz. Muhammed'in vefatından sonra ortaya çıkmıştır. Hilafet kelimesi Arapça kökenlidir ve "halef" kelimesinden türetilmiştir (Aytepe, 2019, s. 13-14). Osmanlı İmparatorluğu'nda hilafet kurumunun yetkilerine sınırlamalar getirilmiştir. Bu sınırlama, özellikle halifenin görevleri dışına çıkarak benliğini "Allah'ın yeryüzündeki varlığı" olarak nitelemesinden ileri gelmektedir (Özcan, 2007, s. 119). Osmanlı Devleti gücünü kaybetmeye başladığı dönemde, padişahlar, hilafet kurumu vasıtasıyla sahip oldukları mevkiilerini Batı'ya karşı hükmedebilmek adına kullanmışlar ve tüm İslam dünyasını bir çatı altında toplamaya uğraşmışlardır. Bu durumun en net örneği, II. Abdülhamid² devrinde yaşanmıştır (Çetinsaya, 1999, s. 380-386).

Hilafet kurumunun devlet yönetimi için yetersiz ve "güçsüz" bir hal aldığı I. Dünya Savaşı sırasında anlaşılmıştır. Kurtuluş Savaşı bittikten sonra saltanat kaldırılmış ve 17 Kasım 1922 tarihinde Padişah Vahdettin İngiltere'ye iltica etmiştir (Nutuk, 2006, s. 469; Sonyel, 2010, s. 203). Bunun üzerine Ankara Hükûmeti "Diyamet İşleri Bakanı" Mehmet Vehbi Efendi halifelik koltuğunun boş kaldığını ve yeniden halife seçilmesinin şart olduğunu açıklamıştır. Vahdettin'in İngiltere'ye ilticası sebebiyle de, 18 Kasım günü Padişah Vahdettin'in yerine yeni bir halife seçilmesinin şart olduğu kararlaştırılmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'de onaylanmıştır. Yeni halife için yapılan seçimlerde Abdülmecid Efendi halife olarak göreve başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa seçimin yapıldığı gün, halifeye gerekli kaideleri iletmıştır. Abdülmecid'in halife unvanına başkaca ekler yapmayacağı ve Müslüman âlemine ileteceği tebliğde, TBMM ve yönetiminin Türkiye ve Müslüman dünyası adına en elverişli yönetim olduğunu açıklayacağı kararlaştırılmıştır (Nutuk, 2006, s. 471-473; Aytepe, 2019, s. 13-14).

Türkiye'de halifeliğin kaldırıldığı dönem öncesi, İngiltere'nin Türkiye üzerinde tahakküm kurmaya çalıştığı, Türkiye aleyhinde kamuoyu oluşturmak adına strateji geliştirdiği bir dönemdir. İngiltere halifelik ile İslam dünyasını kendi amaçlarına katkı sağlamak için yönlendirmeyi hedeflemiştir (Bayur, 1991, 3. Cilt, s. 294-295). Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa'nın yönetim stratejilerine yön veren en önemli unsurların başında ulusal egemenliği muhafaza edebilmek ve laik bir düzen oluşturabilmek yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu öncesinde yaşanan Millî Mücadele süreci ve Kurtuluş Savaşı, hem ulusal hem de uluslararası anlamda mücadelenin verildiği, yoğun emek harcanan tarihi bir süreçtir. Mustafa Kemal Paşa halifeliği kaldırmanın, aslında Cumhuriyet'in³ bir gerekliliği olduğunu vurgulamış ve Türkiye'nin hem iç hem de dış siyasetini laiklik ilkesi temelinde şekillendirmiştir. Hilafetin kaldırılma süreci ve Mustafa Kemal Paşa dönemi Türk dış politikası ele alınırken; dönemin en dikkat çeken devletleri arasında yer alan İngiltere ile olan bağlantılara yer verilmesi önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında yaşanan mühim gelişmelerden biri halifeliğin kaldırılmasıdır. Bu dönemde Türk-İngiliz ilişkilerini ele alırken, İngiltere'nin Türkiye'deki halifelik ve laiklik konularına bakışını dikkate almak gerekmektedir. Cumhuriyet yönetiminin gerekliliklerinden olan hilafetin kaldırılması, Mustafa Kemal Paşa'nın laiklik anlayışı ile ülkesinin dış politikasına yön verdiği bir inkılaptır ve hilafetin ilga sürecinde esas alınan ilke, ulusal bağımsızlıktan ödün vermemek olmuştur. Laiklik unsurunun yönetim sistemi dışındaki alanlarda da hayata geçirilmiş olması, Türkiye'nin muasır devletler statüsüne ulaşması adına gerçekleştirilen en önemli adımlardandır.

Lozan Barış Konferansı ve halifeliğin kaldırıldığı dönemde Türkiye karşıtı tutum sergileyen devletlerin başında İngiltere gelmektedir (Bayur, 1991, 3. Cilt, s. 294-295). İngiltere belirtilen dönemlerde basını aktif kullanmış, tüm Müslüman dünyasını Türkiye aleyhinde birleştirmeye çalışmış, halifeliği Türkiye üzerinde denetim ve tahakküm kurabilen aracı olarak değerlendirmiştir (Özcan, 1998, s. 550-55; Yılmaz, 2002, s. 72). Halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkan ve bu durumu bir fırsat olarak değerlendiren İngiltere, Türkiye'de çıkan çeşitli isyanlara da destek vermiştir. Özellikle Şeyh Sait isyanının çıkış zamanı, yeri ve gelişimi İngilizlerin Musul sorununda elini rahatlatan veya Türkiye'yi İngilizlere karşı zayıf düşüren bir hamle olarak dikkat çekmektedir. Tüm bu olaylar sırasında İngiliz basını Türkiye karşıtı bir tavır ile hareket etmiş, İngiliz halkını da bu doğrultuda yönlendirmiştir (Karpaz, 2010, s. 133; Ulubelen, 1982, s. 193-194).

² Osmanlı Devleti'nin kuvvetinin azalmaya başladığı süreçte, Halife II. Abdülhamid halifelik aracılığıyla İslam âlemini bir çatı altında birleştirmeye çalışmış (Ercüment Kuran, "Siyasi ideoloji olarak İslamcılığın doğuşu", *Journal of Islamic Research*, Cilt: 7 Sayı: 1, 1993-1994, s. 96); fakat o dönem milliyetçilik fikrinin yaygınlaşması ile hedefini gerçekleştirememiştir (Oğuz Aytepe, "Mustafa Kemal ve halifeliğin kaldırılmasının 95. Yılı", *Anıtkabir Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 73, 2019, s. 14). II. Abdülhamid uyguladığı hilafet stratejisiyle, "tüm İslâm dünyasını Osmanlı hilafeti" çatısı altında birleştirmek istemiştir. Başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler, II. Abdülhamid'in "Kureyş soyundan olmadığını ileri sürerek, II. Abdülhamid'in gerçek halife olmadığı" yönünde yayınlar yazmışlardır (Azmi Özcan, "Hilâfet", *Diyamet İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 17, 1998, s. 548).

³ Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi sırasında Türkiye'nin yönetim sisteminin cumhuriyet olması gerektiğini vurgulamıştır (Mehmet Fatih Sansar & Süleyman Özmen, "The Story of 100 Years: Turkish Independence (National Sovereignty) and the Process Leading To The Republic", *History Studies*, Cilt: 15 (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 2023, s. 337-352).

Sadece gazete ve dergiler ile haber alındığı bir dönemde, doğru bilgilendirme ve propaganda faaliyetlerinde kuşkusuz ki basının önemi çok büyüktür. O nedenle Mustafa Kemal Paşa, hem iç hem de dünya kamuoyunun yaşanan gelişmeleri en doğru biçimde öğrenebilmesi adına Türk ve yabancı basın yetkilileri ile mülakat gerçekleştirmiştir. Anadolu'da bulunduğu süreçlerde halka, basının önemini anlatan konuşmalar yapmıştır. Henüz Millî Mücadele'nin başında bile Anadolu Ajansı kurulmuş, Millî Mücadele'yi destekleyen gazeteler çıkarılmıştır (Atatürk Söylev ve Demeçleri II, 2006, s. 278-279). Mustafa Kemal Paşa dönemi Türk dış siyaseti ve İngiltere'nin konu dâhilindeki tavri araştırılırken, dönemin ileri gelen olaylarının irdelenmesi ve aktarılması önemlidir. Bu amaçla, çalışmamızda ilk etapta Türk dış politikasında önemli bir yeri olan hilafetin ilga süreci ve İngiltere'nin bu olaylara karşı tavri İngiliz basını üzerinden ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

1. Türkiye'de Saltanat ve Hilafetin Kaldırılması

Mustafa Kemal Paşa'nın ulusal kurtuluş mücadelesini başlattığı esnada, saltanatın merkez noktası olarak değerlendirilen İstanbul'un İtilaf Devletleri işgalinde olduğunu aktarmak dönemin şartlarını göz önünde bulundurabilmek adına mühimdir. Bu dönemde, halifenin ülkede bir isyan yaratılıyormuş fikri ile halkı yönlendirmeye çalıştığı ve Kuvayı Milliye karşıtı söylemlerde bulunduğu görülmüştür. Laik sisteme geçişte Cumhuriyet'in inşasının ardından halifelik ilga edilip, demokratik bir yönetim ile devam edilmesi Cumhuriyet'in temelini sağlamlaştırmıştır. Saltanat ve halifelik Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde birbirinden farklı ele alınacağı hususunun; saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılmasından yaklaşık iki yıl önce, "İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir John de Robeck'in, 22 Mayıs 1920'de Lord Curzon'a gönderdiği gizli yazıya, 'Gizli C Eki' başlığıyla iliştiirdiği raporda" yer aldığı görülmüştür. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın "Büyük Millet Meclisi adına yayımladığı bildirimler" de İngiltere'nin dikkatini çekmiştir. Bu bildirimlerden 22 Nisan 1920 tarihli bildirimde Mustafa Kemal Paşa, tek yetkili merciinin Büyük Millet Meclisi olduğunu belirtmiş ve 30 Nisan 1920 tarihli bildirimde ise; Mustafa Kemal Paşa, halifenin yabancı tesirinde olduğu müddetçe Türkiye'nin, İstanbul idaresinin kararlarını onaylamayacağını ve "Türk halkının kendi haklarını müdafaa ederek sulh içerisinde mücadelesini sürdüreceğini" belirtmiştir⁴. Ayrıca İngiltere, Mustafa Kemal Paşa'nın tüm Türk halkına ve Müslüman âlemine, hilafet ile ilgili mücadelenin sürdürüleceğine dair çağrıda bulunduğu 1 Mayıs 1920 tarihli bildirisini de Lord Curzon'a iletmiş, bu bildirim halifeye karşı gerçekleştirilen ayaklanmanın bir diğer işareti olduğunu savunmuştur (Nutuk, 2006, s. 294-295; Sonyel, 1981; s. 221-222).

11 Ekim 1922 tarihinde imzalanan Mudanya Ateşkesi sonrasında, Türkiye'nin İtilaf Devletleri ile arasındaki savaş durumu sona ermiş ve barış görüşmeleri için çalışmalara başlanmıştır. Barış görüşmelerinin tarafsız bir ülkede yapılması fikrinden hareketle, İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılmasına karar verilmiştir. Bu dönemde biri İstanbul'da Osmanlı Padişahı ve hükûmeti, diğeri Ankara'da TBMM Hükûmeti olmak üzere "ikili iktidar" dönemi yaşanmaktadır. İngiltere bu durumdan siyasi fayda elde etmek ve barış görüşmelerinde avantaj sağlamak adına, Lozan'da yapılacak barış görüşmelerine hem İstanbul'daki Padişah Hükûmeti'ni hem de Ankara'daki TBMM Hükûmeti'ni ayrı ayrı davet etmiştir. İngiltere anlaşma görüşmelerinde istedikleri maddeleri İstanbul temsilcilerine daha kolay kabul ettirebileceğini, üstelik iki heyet arasında ayrılık çıkararak amaçlarını gerçekleştirebileceğini düşünüyordu (Nutuk, 2006, s. 463-465; İnalçık, 1982, s. 425). Bu davet üzerine İstanbul Hükûmeti'nin, TBMM ile irtibata geçerek Lozan görüşmelerine katılmak konusunda harekete geçmesi, Mustafa Kemal Paşa ve TBMM'de rahatsızlık yaratmıştır. İstanbul'daki Padişah ve hükûmeti, hiçbir şekilde içinde yer almadığı ve işgalci güçlerin taleplerine uyarak engellemeye çalıştığı kurtuluş mücadelesinin sonuçlarından, kendi varlığını devam ettirmek için faydalanmak istemektedir. Oysa TBMM kendi üzerinde hiçbir otorite tanımamakta, kazandığı askeri başarıyı diplomasi alanında tescilleyerek kalıcı barışı sağlayarak ülkede tek otorite olarak iktidarını devam ettirmek istemektedir. Mustafa Kemal Paşa, TBMM'de yaptığı konuşmada gerekli her türlü önlemin ve durumun düşünüldüğünü, yetkili yegâne kurumun TBMM olduğunu belirtmiştir (Nutuk, 2006, s. 473-474). Zaten TBMM açıldıktan itibaren "millî egemenlik"e dayalı bir yönetim sistemini temel amaç olarak görmüştür. Dolayısıyla İstanbul'da işgal güçlerinin desteği altında varlığını devam ettirmeye çalışan padişahın, varlığının zaten kaldırılması gerekiyordu. Lozan Konferansı'na, İstanbul Hükûmeti'nin de davet edilmesi, saltanatın kaldırılması sürecini hızlandırmıştır. 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM'de yapılan oylamada Saltanatın kaldırılması ve Hilafet makamının yeni statüsü hakkındaki kanun oy birliği ile kabul edilmiştir (Nutuk, 2006, s. 468-469; T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1984, s. 503). Söz konusu karar ile saltanat rejimine tüm varlığı ile son verilmiş, yönetim TBMM'ye geçmiş ve Türkiye'deki "ikili iktidar" dönemi sona ermiştir. TBMM ülkenin Halifelik makamında ise, yine Osmanlı Hanedanı'ndan biri olmak kaydıyla TBMM'nin belirlediği kişinin halife olacağını karara bağlamış ve nitekim Abdülmecid Efendi'nin yeni halife olması kararlaştırılmıştır. TBMM, saltanatı kaldırırken halifelik makamını kaldırmamış, barış görüşmeleri sırasında iç ve dış politikada bir "hilafet meselesi"nin ortaya çıkmasını istememiştir (İnalçık, 1982, s. 353-354; Nutuk, 2006, s. 465-466, 471, 474). İlerleyen zamanlarda "temsil sorunu" dışında, konferansın işleyişinde aksaklıkların yaşanmış olması da değinilmesi gereken bir detaydır. Lozan Konferansı'nın dönem içerisinde kesinti yaşamasının nedeni; İngiltere'nin, Türkiye'nin ulusal egemenliğini tehlikeye atan, kabul edilemez taleplerde bulunmasından kaynaklanmaktadır (İnönü, 1998, s. 22).

Halifelik ve saltanatın birbirinden ayrılması sonrasında saltanatın kaldırılmasından rahatsızlık duyanlar, "Teşkilat-ı Esasiye" Yasası'nda devlet liderliği hakkında bir ibarenin yer almamasından yararlanarak, bu eksikliğin halife tarafından tamamlanabileceği görüşünü savunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da gerçekleştirdiği ziyaretleri fırsat bilen hilafet yanlıları, Ankara'da Milletvekili İsmail Şükrü'nün onayının bulunduğu bir broşür dağıtmışlardır. Bu broşürde, halifenin TBMM'den daha yetkili olduğu ve alınacak kararlarda önce halifenin onayı olması gerektiğine dair açıklamalar yazılmıştır. Mustafa Kemal Paşa konu ile ilgili, Şükrü Hoca ve çevresindekilerin "Halife Meclisin Meclis Halifenindir" gibi asılsız düşüncelerle, halife Meclisin en yetkilisidir izlenimi yaratmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Şükrü Hoca "Hilafeti İslamiye ve Büyük Millet Meclisi" isimli

⁴ Bu bildiri, 23 Haziran 1920 tarihinde Lord Curzon'un eline ulaşmıştır ve "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı" Lord Hardinge, bu bildirim halifeye karşı bir ayaklanmanın işareti olduğunu belirtmiştir (Salahi Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Tutanakları", *Belleken*, Cilt: 45, Sayı: 179, 1981, s. 220-222).

kitabında; devlet yöneticisinin, padişah ve halife unvanlarıyla değil tek çatı altında halife olarak adlandırılmasının uygun olduğu görüşünü savunmuştur (Nutuk, 2006, s. 477; Aytepe, 2002, s. 20). Hilafet yanlılarının bu faaliyetleri Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte sonuçsuz kalmıştır.

Cumhuriyet ilan edildikten ve Mustafa Kemal Paşa Cumhurbaşkanlığı görevine başladıktan sonra, ülkenin geleceği adına halifelik kurumunun kaldırılması gerektiği kararlaştırılmıştır. Fakat Cumhuriyet yönetimine geçişi desteklemeyen kesim, Halife Abdülmecid'e destek vermiş, Abdülmecid de bu sayede hem İngiltere'nin hem de etrafındakilerin tesiriyle kendine güven duymaya başlamıştır. Tüm bunların yanında, Halife Abdülmecid devletten ek ödeme talebinde de bulunmuştur. Ülke dışında da konu ile ilgili yaşananlara ilk olarak, "Londra İslam Cemiyeti Katib-i Umumi'si" Sait Muhammed'in "Dâhiliye Vekili" Fethi Bey'e iletmiş mektubu örnek gösterilebilir. Bu mektupta, halifeliğin devam ettirilmesi gerektiği yazılıdır (Türk Parlamento Tarihi, 1994, s. 370-371; Tunçay, 1999, s. 74).

Halifeliğin kaldırılmasına giden süreçte yaşanan bir diğer gelişme "Diyaret İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü"nin kurulmasıdır. Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1924 günü TBMM'nin yeni dönem başlangıcını yapmış ve bir gün sonra, 3 Mart'ta da "Şer'îye ve Evkaf Vekilliği ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti" makamları kaldırılmıştır (Nutuk, 2006, s. 573-574; TBMM Tutanakları, 1924).

Türkiye'de Cumhuriyet yönetimine geçiş sonrasında, saltanat yanlısı düşünceye sahip kişiler tarafından gerçeği yansıtmayan görüşler ortaya atılmıştır. Basında bu amaç doğrultusunda, halkı olumsuz yönde etkilemeye çalışan yayınlar İstiklal Mahkemeleri tarafından engellenmiştir (Atatürk Söylev ve Demeçleri, 2006, s. 326; Topuz, 1973, s. 135-140; Aksoy, 2018, s. 5-6). Yaşananların ardından Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet'in geleceği adına yapılması gereken koşulların sağlanacağı mesajını vermiş ve 1924 senesinde İzmir'de bulunduğu sırada, hilafetin kaldırılmasının zaruri olduğunu belirtmiştir. Böylelikle, 3 Mart 1924 tarihinde halifelik kaldırılmış ve 13 madde ile kanunlaştırılmıştır (TBMM Tutanakları, 1924, Kanun No: 429 (Hilafetin İlgasına Dair Kanun)).

Hilafetin kaldırılması, Türkiye'nin yeni devlet düzenine daha sağlam adımlar ile ilerlemesinin önünü açmıştır. Halifeliğin kaldırılmış olması ve İngiltere'nin Müslüman sömürgeleri üzerinde kuracağı tahakkümün ortadan kalkması hem İngiltere yönetimini hem de kamuoyunu rahatsız etmiştir; bu durum uluslararası medyada ses getirmiştir. Ayrıca halifeliğin kaldırılması sonrasında uluslararası medyada çıkan haberler, Türkiye'nin dinsizleştiği yönünde yapılan yorumlar, özellikle İtilaf Devletleri'nin konuyu yönetim sisteminin değişmesinden ziyade, bir din politikası haline dönüştürmeye çalıştığını ve Türkiye'nin "Eski Doğu Kültürü"nden uzaklaşarak asimile olmaya başladığı yönünde bir algı yaratmaya çalıştığını göstermektedir (Aksoy, 2018, s. 13; Hill, 1928, s. 336-338; Nutuk, 2006, s. 575; Senem Aydın-Düzgüt ve diğerleri, 2017, s. 10-11).

2. İngiltere'nin Hilafet Stratejisi

Türkiye Cumhuriyeti kurulurken atılan adımların başında saltanatın kaldırılması gelmektedir. Bu gelişmenin ardından, Cumhuriyet kurulmuş ve laik bir düzene geçişin zaruri unsuru olarak halifelik kaldırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimde yaşadığı güçsüzlüğü fırsat bilen İngiltere, bu durumu bütün İslam dünyasını tesiri altına alabilmek adına değerlendirmiştir (Aytepe, 2019, s. 14).

Hilafetin ilgası Türk-İngiliz ikili ilişkileri açısından ele alındığında; İngiltere'nin, halifeliği Türkiye üzerinde denetim sağlanabilecek bir fırsat olarak değerlendirmeye çalıştığı belirtilebilir. Özellikle Lozan Konferansı, İsmet Paşa'ya gönderilen Londra kaynaklı mektup ve Şeyh Sait ayaklanması halifeliğin kaldırıldığı süreç, öncesi ve sonrasında İngiltere'nin başrolde olduğu konulardır.

Londra kaynaklı olan ve Emir Ali ve Ağa Han tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen mektup Emir Ali ve Ağa Han tarafından yazılmıştır ve hilafet yanlısı bu mektup ile dünya kamuoyunda tüm Hint Müslümanlarının temsil edildiği izlenimi yaratılmaya çalışılmıştır (İstiklâl Mahkemeleri Kanun, Gereke ve Genel Kurul Tutanakları, 2015, s. XI, 4; TBMM Gizli Celse Zabıtları, 1923, s. 315; Türk Parlamento Tarihi, 1994, s. 383-384). Bahsedilen mektubun İsmet Paşa'ya gelmeden basında yer almış olması ve İngiltere tarafından, bu mektubu yazanların tüm Hint Müslümanlarını temsil ediyormuş izlenimi verilmesi büyük sorun yaratmış ve konuya sebep olanlara yaptırım uygulanmıştır (Aksoy, 2018, s. 5-6; Demiryürek, 1994, s. 52-53; TBMM Gizli Celse zabıtları, 1923, s. 315).

Türkiye üzerinde tahakküm kurabilmek adına halifeliğin kaldırılmasını istemeyen İngiltere, 1925 senesinde gerçekleşen Şeyh Sait isyanını⁵ "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" ve Rahip Frew aracılığı ile desteklemiş ve halkı, din elden gidiyor sloganı ile laik yönetim karşısında birleştirmeye çalışmıştır (Nutuk, 2006, s. 4-5; Özdemir, 1993, s. 60-62). İngiltere, Şeyh Sait İsyanı'nda aktif rol alan iki isim olan Rahip Frew ve Sait Molla ile haberleşerek gelişmeleri takip etmiştir (Berkes, 2002, s. 512). Mustafa Kemal Paşa, Rahip Frew ile bir görüşme yapmış ve bu görüşmede, böyle bir isyana İngiltere'nin arka çıkmasının yanlısı olduğunu belirtmiştir. Fakat bu görüşmeden Türkiye adına olumlu bir netice alınamamıştır. Türkiye'de gerçekleşen yirmi bir ayaklanmada Rahip Frew ve Sait Molla'nın yardımının olduğu belirlenmiştir⁶ (Nutuk, 2006, s. 206-208). Bu isyanda amaç, halkı laik sistem karşısında örgütleyebilmek ve İngiltere'nin istediği halifelik sistemine dönüşmesini sağlamaktır (İstiklâl Mahkemeleri, 2015, s. 12-13; Özden, 2019, s. 55).

⁵ İngiltere'nin bu isyana yaptığı yardım, ilk olarak kapatılan "Kürt Teali Cemiyeti"nin, İngiliz Muhipleri Cemiyeti çatısı altında faaliyetlerine devam etmesi ile görülmüştür. Bu isyan, laik Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını engellemeye çalışan İngiliz taraftarı bir isyandır (Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk (1919-1927)*, (Hazırlayan: Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2006, s. 4-5; Suzan Özdemir, *Türk-İngiliz ilişkileri (1923-1938)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi], 1993, s. 60-62).

⁶ Sait Molla'nın, Mr. Frew'a gönderdiği mektupların ayrıntıları için bkz: (Nutuk (1919-1927), s. 26, 174, 210-206).

3. İngiliz Basınında Hilafetin Kaldırılması Meselesi

İngiltere'nin, Türkiye'de halifeliğin kaldırılması konusunda eylemleri araştırılırken dönemin basın faaliyetlerinin de incelenmesi önem arz etmektedir. Halifelik konusunda İngiltere'nin yürüttüğü basın çalışmalarını değerlendirdiğimizde; İngiliz basınında önemli yere sahip *The Times*⁷, *The Economist*, *The Foreign Affairs*, *The Spectator*, *The Fortnightly Review*, *The Daily Telegraph*⁸, *The Saturday Review*, *The New Statesman* ve *The English Review*⁹ isimli yayınlarda yer almış bazı haberlerin ve makalelerin Türkiye'de halifeliğin kaldırılmasına muhalif bir tavır sergilediği görülmüştür.

Haftalık yayımlanan bir dergi olan *The Spectator*'da 4 Kasım 1922 tarihinde "The Indian Muslims - The Khilafat movement, which has been further" başlığıyla aktarılan haberde; Hint Müslümanlarının yaklaşık yüzde doksan beşinin cahil olduğu ve soylarının Hazreti Muhammed'den değil Hinduizm'den geldiği aktarılmıştır. Ayrıca Hint Müslümanları'nın pek çok ayrı mezhep barındırdığı, bu mezheplerin bir araya gelmelerinin mümkün olmadığı ve İngiltere'ye karşı birlik oluşturulmasının Türkiye-İngiltere ilişkileri konusunda yaşanan cehaleti gözler önüne serdiği belirtilmiştir (The Spectator, 4 Kasım 1922). *The Spectator* dergisi, Hint Müslümanları'nın Türkiye'ye verdiği desteğin, Hint Müslümanları'nın Türkiye-İngiltere ilişkileri hakkındaki bilgisizliğinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Ayrıca *The Spectator*'un bu haberi; İngiltere'nin, Hint Müslümanları'nın Türkiye'ye verdiği destekten duyduğu rahatsızlığın açık bir kanıtı niteliğindedir.

The Spectator'da 25 Kasım 1922 tarihinde "The Caliphate" başlığı ile aktarılan haberde; görevinden alınan Osmanlı Sultanı Vahdettin'in ruhani liderlik sıfatının da elinden alındığı, Malta'ya ayak bastığı süreç sonrasında hilafet makamına ait tüm haklarını kaybettiği ve yabancı topraklarda yaşayan bir sultanın İslam dünyasının halifesi sıfatını taşımasının mantıklı olmadığı aktarılmıştır. Ayrıca bu haberde, Müslüman âleminde gerçekleşen hızlı değişime karşı İngiltere'nin tavrının ne olması gerektiği konusuna da değinilmiştir. Hilafet meselesinin, bir zamanlar Roma'da ve Avignon'da bulunan iki Papa örneğinde olduğu gibi şekillenip şekillenmeyeceğinin zaman içerisinde görüleceği belirtilerek; Müslüman dünyasında iki halife görmek üzere olmamız mümkündür, yorumu yapılmıştır. Halifelik kurumunun önemini, belli bir inanca sahip olmayan kişilerin anlamasının mümkün olmadığı; hilafetin anlam itibarıyla inancın savunucusu anlamını ifade ettiği belirtilmiştir. Hilafet meselesine Ağa Han'ın dâhil olmasının çok anlamsız olduğu; İngiltere'nin konuya dâhil olması sebebiyle, dünya kamuoyunda olumsuz bir tavır ile karşı karşıya kaldığı ve pek çok kişi tarafından Ağa Han'ın davranışları onay görmemiş olsa da, Hindistan'da İslâm'ın lideri olarak görüldüğü aktarılmıştır (The Spectator, 25 Kasım 1922). *The Spectator*'un bu haberinde; Türkiye'de hilafetin devamlılığını sağlayabilmek adına İngiltere kaynaklı İsmet Paşa'ya gönderilen mektubun, İngiltere'nin dünya kamuoyundaki yerini olumsuz etkilediği belirtilmiştir. *The Spectator*, Hint Müslümanları ve hilafet mektubu meselelerinin yanında, Türkiye'de hilafetin gidişatı hakkında İngiltere'nin gösterdiği ilgiye de değinmiştir.

The Morning Post gazetesi 3 Ocak 1924 tarihli haberinde; Türkiye'deki yönetim sisteminin, batılı demokrasi sisteminden çok farklı olduğunu aktarmıştır. İngiliz basını, Türkiye'deki halifelik kurumu ile Mustafa Kemal Paşa ve laik görüşü destekleyenler arasında büyük görüş ayrılıkları olduğunu savunmuştur (Yılmaz, 2002, s. 71-75). *The Morning Post* gazetesinin bu haberinde; Türkiye'deki yönetimin batılı bir yönetim sisteminden farklı olduğunu aktarmasındaki esas gaye, Türkiye'nin ilkel bir yönetim sistemine sahip olduğunun vurgulanması ile bağlantılıdır.

Hilafet ve Türkiye hakkında yayınlar yapan bir diğer gazete olan *The Daily Telegraph* gazetesi, halifeliğin kaldırılması Türkiye'nin siyasi gücünü azaltmıştır yorumunun yanında, halifeliğin kaldırılması sebebiyle çeşitli sorunların yaşanabileceğini aktarmıştır (Yılmaz, 2002, s. 71-72). *The Daily Telegraph*'ın bu haberi; İngiltere'nin, hâkimiyet kurabildiği topluluklar üzerinde, dini, Türkiye'ye karşı fırsat olarak değerlendirememesi durumundan duyduğu endişeyi gözler önüne sermektedir.

The Fortnightly Review'da 1 Mart 1924 tarihinde "The Future of Turkey" başlığı ile aktarılan yazıda; şanlı Osmanlı hilafetinin eski gösterişini kaybettiği, sultanın eski haklarına kavuşmasının hayal olduğu ve saltanatın kaldırılmasına ilişkin kararnâmede; din adına tek bir kişide bulunan mutlak egemenliğin kabul edilebilir olmadığı yazılı olduğu aktarılmıştır. Türk Milliyetçi Hareketi'nin hem saltanata hem de Türk olmayan topluluklara karşı benimsenen politikalar açısından, Jön Türk ilkeleri ile

⁷ İngiliz basınında bahsedilen dönem itibarıyla yetkinliği en fazla olan gazete *The Times* gazetesidir. Bu gazete, "muhafazakâr" yapıya sahip günlük bir gazetedir. Gazete, özellikle 1923 ve 1938 seneleri arasında Türkiye'de yaşanan olaylar hakkında sıkça haberler yayımlamıştır. Gazeteci Brian Inglis, *The Times* gazetesinin "bir hükümet gazetesi olmasa dahi, daima devlet yetkililerinin" yayın organı özelliği taşıyor, yorumunu yapmıştır (Ebru Boyar, "Savaş ve Basın: Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ve İngiliz The Times Gazetesi (1919-1922)", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt: 36 (Aralık), 2009, s. 293). İngiliz basını açısından mühim bir yayın kolu olan *The Times* gazetesinin yönetimi 1922 senesinde bir derneğe aktarılmıştır. 1912-1919 ve 1923-1941 yılları arasında gazetenin editörlüğünü Geoffrey Dawson yapmıştır. *The Times* gazetesi, 1923-1938 seneleri arasında Türkiye'deki gelişmeler ile en çok ilgilenen yayın kuruluşlarından olmuştur (Mustafa Yılmaz, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, Phoenix Yayınları, Ankara, 2002, s. 1-5).

⁸ I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı arasındaki zamanda İngiliz basınının iki ayrı sınıf barındırdığı belirtilebilir. Bunlardan ilki "kaliteli basın, ikincisi ise popüler basındır". Kaliteli basın olarak değerlendirilen "dört adet günlük yayının yanında, haftanın son günü basılan süreli yayınlar da mevcuttur". Bu yayınlar içerisinde en fazla tercih edilen yayın *The Daily Telegraph* gazetesi olmuştur (Yılmaz, s. 1-5).

⁹ *The Economist* ve *The New Statesman* İngiltere'nin haftalık dergi kategorisinin üyelerindedir. Genellikle ekonomi temelli konuları ele alan *The Economist*'in dış siyaset hakkındaki haberleri de ilgi görmüştür ve *The Economist*'in editörlüğünü Lord W. T. Layton yapmıştır. *The New Statesman* dergisi 1913 senesinde "haftalık siyaset ve edebiyat dergisi" olarak yayın hayatına başlamıştır. Aynı zamanda "İşçi Partisi'nin sözcüsü" konumuna sahip olan bu derginin editörlüğünü B. Kingsley Martin yapmıştır ve dergi 1939 senesinde ortalama elli bini aşan bir baskı sayısına sahip olmuştur. Yakın ve Orta Doğu ile ilgili haberler kaleme alan ve 1919 senesinde yayın hayatına başlayan bir dergi olan *The Foreign Affairs* "Demokratik Kontrol Birliği'nin resmî yayın organı" niteliğindedir. Aylık yayın yapan bu derginin editörlüğünü Norman Angel yapmıştır. *The Saturday Review* dergisi 1855 senesinde kurulmuş, emperyalist bir yayındır. Bu derginin editörlüğünü Gerald Barry yapmıştır ve dergi 1938 senesine dek yayın hayatına devam etmiştir. Haftalık olarak yayın yapan bir dergi olan *The Spectator* dergisi, "kendisini muhafazakâr" olarak tanımlamasına karşın, liberal bir görüş yapısı ile yayın hayatına devam etmiştir. Bu derginin editörlüğünü 1925 senesine kadar J. Leo Strachey yapmıştır; 1925 ve 1932 seneleri arasında ise, dergiyi Sir Evelyn Wrench yönetmiştir. Muhafazakâr bir yapıya sahip olan *The Daily Telegraph* gazetesinin "ilk sahibi" Joseph Moses Levy'dir. *The English Review* dergisi 1937 senesinde *The National Review* ile birleşerek *The National Review and English Review* ismi ile yayın hayatına devam etmiştir; bu derginin editörlüğünü 1908 senesinden birleşmeye kadar (1937 senesi) Austin Harrison yapmıştır (Yılmaz, s. 3-4, 9-10, 14).

bağdaştığı; ancak saltanatın kaldırılmasının İttihat ve Terakki'nin kontrolünde olan bir gelişme olmadığı vurgulananlardır. Cumhuriyet yönetiminin kalıcı olup olmadığı konusunun henüz bir netlik kazanmadığı; Jön Türklerin, 'Türkler için Türkiye' ana fikri temelinde ilerlediği ve Türklerin, hedefledikleri ilkeler adına son on beş sene içerisinde başvurduğu yöntemlerin niteliğinin ne olduğu ve Anadolu'daki Müslüman nüfusun yıllar içerisinde azaldığı belirtilmiştir. Yazar, bu azalmanın iç savaş sebebiyle yaşandığını aktarmıştır (The Fortnightly Review, 1 Mart 1924). *The Fortnightly Review*, Türkiye'de hilafetin kaldırılması meselesini Jön Türk hareketi ile bağdaştırmıştır. Bunun yanında, Türkiye'nin siyasî ve askerî manada uyguladığı politikaların, Türkiye'yi geliştirmesinin aksine çöküşe sürüklediği ve bu durumun Türkiye'nin nüfusunda azalmaya sebebiyet verdiği de belirtilmiştir.

The Times gazetesi 2 Mart 1924 tarihinde "President's Speech in Angora" başlığıyla aktardığı haberinde; Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı konuşmasında, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılacağına, eğitim sisteminde laik bir düzene geçileceğine ve gerçekleştirmek istenen diğer inkılâplara yer verdiğini belirtmiştir. Bu konuşmanın, halk tarafından büyük bir hevesle karşılandığı da aktarılmıştır. *The Times* gazetesi bu haberinde, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasında dile getirdiği önemli prensiplere de yer vermiştir. Buna göre; Mustafa Kemal Paşa, bir an evvel millî birlik ve bütünlüğün sağlanmasını, hukukun laik düzen çerçevesinde düzenlenmesini, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını ve ordunun siyasî meselelerden uzak tutulmasını aktarmıştır. Haberde Mustafa Kemal Paşa'nın aktardığı bu prensiplerin çeşitli yorumları olduğu belirtilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasında yer verdiği ilkelerin; Osmanlı Hanedanı ve ailesinin ülke dışına çıkarılacağı, eğitim sisteminin denetimden geçirileceği ve dinî okulların ve dinî yargı yetkisinin kaldırılacağı, tüm mahkemelerin Adalet Vekili'ne bağlanacağı ve yasamada ulus gereksinimlerine daha fazla önem verileceği anlamlarını içerdiği belirtilmiştir. *The Times* gazetesi, tüm bu aktarılanların makul derecede kabul görse dahi, hilafetin akibeti konusunda açıklayıcı olmadığı yorumunu yapmıştır. Ayrıca Türkiye'nin konu hakkında; hilafet yetkilerinin Büyük Millet Meclisi tarafından korunmasının sorunlar yaratacağı, bu sebeple de en iyi ihtimal olarak, hilafetin kaldırılması yönünde bir karar alacağı aktarılanlar arasındadır (The Times, 2 Mart 1924). *The Times* gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde gerçekleştirilecek inkılâplara karşı, halkın gösterdiği ilgiye karşı duyduğu şaşkınlığı aktarmış ve İngiltere'nin, Türkiye'nin laikleşmesinden duyduğu endişeyi gözler önüne seren bir haber kaleme almıştır.

3 Mart 1924 tarihli *The Manchester Guardian* gazetesinin aktardığı haberinde; Mustafa Kemal Paşa'nın hilafetin kaldırılması ile din ve siyaseti birbirinden ayırmayı planladığı ve hilafetin kaldırıldığı gün Mustafa Kemal Paşa'nın konuşma yapacağı zaman diliminde TBMM'nin önünde önemli bir kalabalığın bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca aynı haberin içeriğinde, hilafetin kaldırılmasının ardından, Türkiye'nin pek çok alanda, hilafetin yansımalarını arındırması gerektiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasının liberal kimselerce desteklendiği, muhafazakâr kimselerce ise desteklenmediği aktarılmıştır (The Manchester Guardian, 3 Mart 1924). *The Manchester Guardian*'ın bu haberi; Türkiye'nin sadece hilafeti kaldırmakla kalmayıp, pek çok alanda yeniliğe gideceğinin dünya kamuoyundaki farkındalık örneğidir.

4 Mart 1924 tarihli *The Daily Telegraph* gazetesi, Mustafa Kemal Paşa'nın ve halifeliğin kaldırılmasına destek veren kimselerin, bütün Müslüman dünyası üzerindeki egemenliklerini yitirdikleri yorumunu yapmış ve aynı haber içeriğinde, Türkiye'nin nüfus verileri yanlış aktarılmıştır. Bu haberde, Türkiye'de altı milyon insanın yaşadığı belirtilmiştir (The Daily Telegraph, 4 Mart 1924; Yılmaz, 2002, s. 72). Haber içeriğinde verilen nüfus verileri, Türkiye'nin asıl nüfus bilgisini içermemektedir; çünkü Türkiye'nin 1927 senesine ait nüfus verilerine göre, Türkiye'de yaklaşık on üç milyon insan yaşamaktadır (Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü, 1935, s. 4). İngiliz basını, Türkiye üzerinde uygulamaya çalıştığı kamuoyu baskısında genel olarak; hilafetin kaldırılmasının, Türkiye'ye güç kaybettireceği fikrini aşıl原因an haberler kaleme almıştır. *The Daily Telegraph*'ın bu haberi de Türkiye'nin gücünü yitireceği, saygınlığını kaybedeceği ana fikri ile hazırlanmıştır.

4 Mart 1924 tarihli *The Times* gazetesinin haberine göre, Türkiye'nin din temelinde şekillenmiş yönetim sistemini Cumhuriyet yönetimi için kaldırdığı yorumu yapılmıştır (Satan, 2020, s. 244; The Times, 4 Mart 1924). 5 Mart 1924 tarihli ve "The End of the Caliphate" başlıklı *The Times* gazetesinin haberinde; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin halifeliği kaldırdığı ve son halife Abdülmecid Efendi'nin Osmanlı topraklarından sınır dışı edildiği, Türkiye'de vuku bulan bu değişikliklerin Müslüman âlemi üzerinde yaratacağı tesirin zaman içerisinde görüleceği aktarılmıştır (The Times, 5 Mart 1924). Hilafetin Cumhuriyet yönetimi için kaldırıldığını ileri süren *The Times* gazetesi, bu reformun uzun süreli olup olmayacağını kesin olmadığı anlamı taşıyan bir haber kaleme almıştır.

The Times gazetesinin 5 Mart 1924 tarihinde "The Caliph Deposed" başlığıyla yayımlanan haberinde; Abdülmecid Efendi ve ailesinin gece vakti ülkeden kovuldukları ve hilafetin kaldırılmasının, uluslararası anlamda, Türkiye'deki gibi coşkuyla karşılanmadığı belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'de yetkin olan partiden altı kişinin istifa ettiği ve Meclis'ten bağımsız pek çok mahkemenin kurulacağı ve bu durumun endişe verici olduğu aktarılmıştır. Bu haberde; hilafetin, din ve siyaset işlerine karıştırılmasının, Hıyanet-i Vataniye Kanunu kapsamında vatana ihanet suçu sayılacağı vurgulanmıştır (The Times, 5 Mart 1924). *The Times* gazetesinin, Türkiye'de hayata geçirilen yeniliklerden söz etmekten çekindiği, bunun yanında halifeliğin kaldırılmasının Türkiye üzerinde olumsuz etkileri olacağını, İslam dünyasında bu durumun onaylanmayacağını aktardığı görülmüştür. *The Times* gazetesinin 2 Mart 1924 tarihinde aktarmış olduğu haber ile 5 Mart 1924 tarihinde aktarmış olduğu bu haber birbiriyle genel anlamıyla örtüşmektedir.

The Times gazetesi 5 Mart 1924 tarihli haberinde, hilafetin kaldırılmasının uygulamada bir değişiklik yaratmadığını savunmuş ve hilafetin kaldırılmasının Türkiye ile Sünni Müslüman dünyası arasında sorunlar meydana getireceğini kaleme almıştır (Yılmaz, 2002, s. 71; The Times, 5 Mart 1924). Hilafetin kaldırılması ile önemli değişikliklere imza atılmıştır. "Şeyhülislamlık, Şeriye ve Evkâf Vekâletleri'nin kaldırılıp, yerine Diyanet İşleri Başkanlığı kurulması", halifeliğin kaldırılması ile ihtiyaç duyulan sistem değişikliğinin yapıldığının bir kanıtıdır (Nutuk, 2006, s. 573-574; TBMM Tutanakları, 1924, Kanun No: 429 (Hilafetin İlgasına Dair Kanun)). *The Times* gazetesi, Türkiye'nin yürürlüğe geçirdiği laik uygulamalardan duyduğu endişeyi haberlerine yansıtmış, sadece

gazete ve dergiler ile bilgi sahibi olunabilen bir dönemde, Türkiye'nin gerçekleştirdiği yenilikleri dünya kamuoyunda olduğundan farklı yansıtmıştır.

8 Mart 1924 tarihli *The Economist*'te Türkiye'nin çağdaş uygarlıklar seviyesine çıkabilmek adına laik düzeni seçmesi ve hilafeti kaldırmasının, Abdülmecid Efendi'yi hükümsüz kıldığı ve halifelüğün Müslüman âleminin lideri konumunda bulunması sebebiyle, yeni düzende hilafetin yerinin olmadığı aktarılmıştır. Ayrıca aynı haberde Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye ile ilgili iki amacının var olduğu belirtilmiştir; bunlardan ilki ulusal egemenliği sağlayabilmek ve koruyabilmektir, ikincisi ise Türkiye'nin, sınırları dışında sorumluluk almamasıdır (The Economist, 8 Mart 1924). *The Economist* gazetesi 8 Mart 1924 tarihli haberinde; hilafetin kaldırılmasının Türkiye adına yarattığı etkilerin yanı sıra, Türkiye'nin ulusal egemenlik konusunda da tedbirli davranacağını belirtmeye çalışmıştır.

The Fortnightly Review'da 1 Nisan 1924 tarihinde Maxwell H. H. Macartney tarafından kaleme alınan "Angora and the Caliphate" başlıklı yazıda; Londra'dan Emir Ali ve Ağa Han tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen mektubu yayımlayanlar hakkında yapılan yaptırımlardan bahsedilmiştir. Halifelik hakkındaki bu mektuptan önce de İstanbul ve Ankara Hükümetleri'nin arasındaki ilişkilerin ılımlı seyretmediği aktarılmıştır. İstanbul Hükümeti'nin, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini zedelediği ve İstanbul'un Yahudi, Ermeni, Rum toplulukların da içinde yer aldığı çok sayıda yabancı unsuru barındırması sebebiyle güvenlik açığı yarattığının Ankara Hükümeti'nce savunulduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu yazıda, Büyük Millet Meclisi'ndeki Milletvekilleri'nin İstanbul'da yaşayanlara kıyasla gerici görüşleri savunacağı ve Meclis'in gruplara bölündüğü vurgulanmıştır. Genel itibarıyla, İstanbul Hükümeti'nin Ankara Hükümeti'ne göre daha ileri görüşlü olduğunu savunan yazar; hilafetin kaldırılmasının, ülkenin en soylu, en kültürlü üyesinin bütün yetkilerinin elinden alınmasının çok yanlış olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'de 1922 sonlarına doğru hızlı bir değişim yaşandığı, Yunan ordusunu mağlup eden Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'nun mutlak efendisi haline geldiği aktarılanlardır. Halifelğe nasıl bir yön verileceği hususunun muallakta olduğu ve Abdülmecid'in alelacele halife ilân edildiği, ülke yönetiminin sistemli bir şekilde devamı için anayasal düzende bazı değişiklikler yapılması gerektiği, hükümetin bu değişiklikleri aceleci bir tavırla gerçekleştirdiği aktarılanlardır. Ayrıca bu reformlara ilişkin ilk işaretlerin, Mustafa Kemal Paşa'nın *Ncue Freie Presse* gazetesine verdiği bir mülakatta var olduğu da kaleme alınan detaylardır. Yazar, Cumhuriyet'in çok hızlı bir şekilde ilân edildiğini, Ağa Han'ın mektubunun yanlış değerlendirildiğini ve Ağa Han'ın asıl gayesinin halifeye güç kazandırmak olmadığını, Ağa Han'ın *The Times* gazetesine yazdığı ikinci mektup incelendiğinde görüleceğini belirtmiştir (Macartney, 1 Nisan 1924). Macartney'in kaleme aldığı bu yazı, hilafetin kaldırılmasına giden süreçte İngiltere'nin, bir sömürü aracı olarak kullandığı hilafet hakkında yaşadığı endişeleri açıkça gözler önüne seren bir içeriğe sahiptir. Macartney'in, İstanbul ve Ankara Hükümetleri arasında Ankara Hükümeti hakkında olumsuz ifadeler içeren bir kıyaslama yapması, hilafetin kaldırılmasını destekleyen hükümetten yana oluşturmaya çalıştığı olumsuz algının sebebinin gözler önüne sermektedir.

Sir Valentine Chirol'un *The Foreign Affairs* isimli yayında aktarmış olduğu 15 Temmuz 1924 tarihli "The Downfall of the Khalifate" isimli yazısında; Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirdiği inkılâba gösterdiği cesaretin hayret edilesi bir durum olduğu ve bu inkılâpların sonraki nesillerin devam ettireceği birer inkılâp gayesi ile mi, yoksa Sovyet Rusya düzeninden ilham alınarak hayata geçirilen bir nedene mi dayandığı hususlarında sorulara yer verilmiştir. Bu yazıda, bahsedilen inkılâpların Sovyet Rusya sebebiyle şekillendiğine yönelik bir düşünce hâkimdir (Chirol, 1924, s. 579-582); Chirol, Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu inkılâpları tek başına hayata geçirmesinin mümkün olmadığını ve bu inkılâpların ancak bir rol model sayesinde uygulanabileceğini savunmuştur.

The Saturday Review'in 26 Temmuz 1924 tarihinde "The Present Position in Turkey" başlığı ile paylaştığı yazısında bir muhabirin aktardıklarına göre; kurulan Ankara Hükümeti'nin, Türkiye'nin mali durumu hakkında yenilikler yapacağı ve bunların Avrupa temelinde gerçekleştirileceği; İngiltere'nin, Musul meselesinde tüm Müslüman âleminin lideri sıfatını taşıyan bir ülke olan Türkiye'nin karşısında yer almasının doğru olmayacağı ve Müslüman âlemi ile ılımlı ilişkiler içerisinde bulunmanın, Sovyet Rusya ile tek taraflı antlaşma yapmaktan daha kârlı olacağı vurgulanmıştır (The Saturday Review, 26 Temmuz 1924)¹⁰. Tıpkı bu yazıda kaleme alındığı gibi İngiliz basını genelinde, Türkiye'de hilafetin kaldırılmasına giden süreçte İngiltere'nin, Türkiye'ye karşı

¹⁰ Bu yazıda, dikkat edilmesi gereken husus, süreç içerisinde İngiltere'nin uyguladığı hilafet politikası ile ilgilidir. Konuya, zamanında Osmanlı Devleti ve hilafet konularında görüş bildirmiş bir "Hindistan Bürokrati" olan George M. Birdwood'un savunduğu fikir örnek verilebilir. Birdwood, Osmanlı hilafetinin gerçek olmadığını ve Osmanlı hilafetinin İngiltere'nin Hindistan'daki stratejileri doğrultusunda sorun teşkil edeceğini belirtmiştir. Birdwood'a göre, Osmanlı Devleti, hilafeti zorlama ile sahiplenmiştir ve hilafetin esas sahibi Kureys'tir. 1870'lerin sonunda Osmanlı hilafetini kabul etmek zorunda kalan İngiltere'nin; menfaatleri çerçevesinde, halifelüğün kaldırıldığı dönem ve öncesinde hilafet konusunda farklı bir tavır sergilediği görülmektedir (Özcan, 1998, s. 49-64). Ancak bu durum Birdwood'un, tüm Hindistan yönetiminin görüşünü temsil ettiği anlamını taşımamaktadır. Ayrıca, 2 Ağustos 1924 tarihli *The New Statesman*'da "The Muddle of The Middle East" başlığı altında; Musul konusuna değinilmiş, Avam Kamarası'nda yapılan bir görüşmede ortaya atılan görüşlere yer verilmiştir. Buna göre; Westminster'in Orta Doğu hakkında çok çeşitli fikirlere tanıklık ettiği, bu görüşleri savunanlar arasında hem konu hakkında uzman olan hem de olmayan kimselerin var olduğu aktarılmıştır. Bu görüşlere örnek vermek gerekirse, İşçi Partisi'nden Albay Williams'ın Musul'un Türkiye'ye verilmesi konusunu savunduğu, muhafazakâr sayabileceğimiz bir partiden başka bir Albayın ise, Asurilerin ve Keldanilerin desteklemesini savunduğu belirtilmiştir. İngiltere'nin, Türkiye'ye karşı olumsuz bir tavır takınmadığı; fakat Musul konusunda Türkiye'nin hak iddia etmesini anlamı bulmadığı aktarılanlardır. *The New Statesman*'da yer verilen bu yazı, İngiltere'nin hilafet ile ilgili Türkiye'ye karşı yürüttüğü politikaları barındırması sebebiyle önemlidir. Bu yazıda; Musul'u alabilmek adına Irak'ın ayakta kalma stratejisi ile ilerleyen İngiltere, Musul'un kuzey sınırlarını da barındıran Irak haritası oluşturulmasını istemiş, hilafet meselesinde Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal'dan bölgedeki Müslümanları örgütlemesi konusunda destek talep etmiş ve sonrasında Emir Faysal'a verdiği sözleri tutmamıştır (Edi & Polat, 2017, s. 63; Kaymaz, 2007, s. 160; The New Statesman, 2 Ağustos 1924). Musul meselesine The Times gazetesinin de ilgi gösterdiğini söylemek mümkündür. Gazete, Musul sorununun ardından Türkiye hakkındaki haberlerini yoğunlaştırmıştır (Mine İlhan Yazıcı, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İngiliz Basını'nda Türkiye (Tez No. 565114)*, [Yayımlanmış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi], Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi, 2019, s. 55). *The New Statesman*'da aktarılmış olan bu yazı; Musul meselesinin özellikle çözümsüz kalması için çabalayan İngiltere'nin; kamuoyunda, konuyu olduğundan farklı aktarmaya çalıştığının bir kanıtıdır. Musul meselesinin, Milletler Cemiyeti'ne gönderilmesi için fırsat gözeten İngiltere, Türkiye'nin ulusal sınır güvenliğinin önemi sebebiyle meseleye dâhil olmasını yadırgamıştır.

önceden takındığı hilafet stratejisinde değişikliğe gittiği ve Türkiye'nin, Müslüman dünyasının liderliğini kaybettiği yönünde algı oluşturmaya çalıştığı görülmüştür.

The Fortnightly Review'da yayımlanan "The Crisis in Islam" isimli makalenin yazarı Demetrius C. Boulger, Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinin özgün olmadığını ve Ankara Hükümeti'nin esas gayesinin eski yönetimi hükümsüz kılmak olduğunu aktarmıştır. Türkiye'nin, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde hayata geçirdiği inkılapların temelinde başka bir kuvvetin yer aldığı; bu gücün kaynağının Mekke, Şam, Kahire veya Bağdat olmadığını net biçimde belli olduğu yorumu yapılmıştır (Boulger, Ocak-Haziran 1924, s. 492-493). Boulger kaleme aldığı bu yazıda; Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirdiği inkılapların temelini başkaca bir güçten geldiğini savunmuştur.

Snouck Hurgronje tarafından *The Foreign Affairs* isimli yayında "Islam and Turkish Nationalism" başlığıyla kaleme alınan 15 Eylül 1924 tarihli makalede; Sultan Vahdettin'in Osmanlı topraklarından kaçmasının ardından, halifelik koltuğuna oturan Sultan Abdülmecid'in de Türkiye Cumhuriyeti tarafından ülke dışına çıkarıldığı aktarılmıştır. Ayrıca son sekiz senedir Batı Arabistan'ın bağımsız Kralı olan Mekke Şerif'i Hüseyin'in halife seçilmesi için Mısır, Hindistan ve diğer bölgelerde gösteriler düzenlendiği ve bütün bunların sonucunda İslâm âleminin gelecek ile ilgili şaşkınlık yaşamasının beklenen bir durum olduğu, halifenin İslâm dininin ruhani lideri olmadığı; ancak yıllar içerisinde Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'in ruhani bir liderlik vasfı kazandığı belirtilmiştir (Hurgronje, 1924, s. 61-77). Snouck Hurgronje'nin kaleme aldığı bu yazı; İngiltere'nin, Türkiye'nin laikleşmesini önlemek için daha önce uyguladığı stratejisinin, hilafetin kaldırılmasının ardından değişime uğradığını göstermektedir. Uzun müddet Osmanlı halifesinin tüm Müslüman dünyasının lideri olduğunu savunan İngiltere, hedeflediğini gerçekleştirememesi üzerine farklı bir yol izlemeye başlamıştır.

1926 senesinde *The English Review*'da Thomas Greenwood tarafından kaleme alınan "The Decline of Panislamism" başlıklı yazıda; Türk Kurtuluş Savaşı, Kemalist ayaklanma olarak değerlendirilmiş ve İzmir'in işgali ile yaşanan dramın en üst seviyeye ulaştığı ve Lozan ile bu dramın sonlandığı aktarılmıştır. Lozan Antlaşması'nın Doğu'da yeni bir dönem başlattığı, tüm Anadolu köylerinin silahlandığı, Sevr Antlaşması'na uyulmadığı belirtilmiştir. Thomas Greenwood bu yazısında, Türklerin bu millî direnişlerinin ancak, Türklerin hayatında meydana getirdiği etki ile anlaşılabilirliğini kaleme almıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın zaferinin, Osmanlı mirasının Avrupalılaştırılması ve sekülerleştirilmesi ile neticelendiği, saltanatın kaldırılmasının Türkiye'nin Mısır, Filistin, Hindistan, Kuzey Afrika ve Suriye üzerindeki manevî hâkimiyetini yitirdiği aktarılmıştır. Panislamizmin siyasî bir etken olarak düşüşe geçtiği, bu durumun Mayıs 1926'da Kahire'de gerçekleştirilen ve amacı hilafetin ayrıcalıklarını tanımlamak olan 'İslam Ekümenik Kongresi'nin sonuçları ile de onaylandığı; fakat tüm bu aktarılanlar ışığında, Panislamizmin etkinliğini yitirmiş olmasının, emperyalist güçlerin planlarını uygulamak adına bir fırsat yaratmış anlamına gelmediği de belirtilenlerdendir (Greenwood, 1926, s. 68-70). Thomas Greenwood, konuya Panislamizm temelinde yaklaşmış ve Türkiye'nin Batılılaşmasının yanında İslâm âlemi üzerindeki hâkimiyetini kaybettiğini belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, İngiliz basınında çıkan tüm Türkiye karşıtı ve hilafet yanlısı haberlere karşı, barışçı tavrından vazgeçmemiştir. Bunun en net örneği, Mustafa Kemal Paşa'nın *The Morning Post* muhabiri Grace Ellison ile yaptığı görüşmede görülmektedir. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa TBMM'nin barış istediğini, günün birinde İngiltere ve Türkiye arasında barış sağlanacağından hiç kuşku duymadığını, Lozan Barış Konferansı'nın, sıkıntılar yaşansa dahi olumlu sonuçlanacağını düşündüğünü aktarmıştır (Atatürk Söylev ve Demeçleri III, 2006, s. 77-78). Halifeliğin kaldırılması ile ilgili İngiltere'nin bağlantılı olduğu tüm bu olaylar ve İngiliz basınında yer verilen haberler; Türkiye'ye karşı kamuoyu oluşturmak, halifeliğin kaldırılmasını engellemek, hilafetin ilgasından sonra ise halifeliği geri getirebilmek adına kullanılmıştır. Ayrıca İngiliz basınında yayımlanan hilafetin kaldırılması konulu haberler ve yazılar; İngiltere'nin, amaçladığı menfaatlerinden kaynaklanan endişeyi gözler önüne sermiştir.

Sonuç

Devletlerin ayakta kalabilmeleri adına güvenlik çok önemli bir unsurdur. Güvenliğin yanında toprak bütünlüğünün bağımsız kalabilmesini sağlayabilmek de devletler için elzemdir. Güvenlik ve egemenlik unsurlarının sağlanabilmesi için yönetim şekillerinin değişmesi gerekebilir; bunun birçok örneği dünya tarihi içerisinde görülmüştür. Örneğin; Lozan Konferansı'nda İsmet Paşa ve Türk Heyeti, Mustafa Kemal Paşa'nın, Türkiye'nin güvenliğinden kesinlikle taviz verilmeyeceği kararı doğrultusunda hareket etmiştir. Devletlerarasında yaşanan diplomatik ilişkilerde basın önemli bir yere sahiptir. Bazı durumlarda basının, taraf yaratma unsuru olarak kullanıldığı görülmüştür. Yukarıda aktarılan makale ve haberler bu durumun bir örneğini teşkil etmektedir. Aynı zamanda bahsedilen dönem şartları itibarıyla basın, devlet yöneticilerinin dünyaya tanıtılması ve yaşananların aktarılması noktasında önemli bir role sahiptir. Bu sebeptendir ki, gerçeği yansıtmayan haberlerin kitlesel bir algı oluşturmasının önüne geçilmesi elzemdir. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa, uluslararası gazeteler ile görüşmeler yaparak Türkiye'nin gerçekleştirdiği inkılaplar ve dış siyaseti hakkında dünya kamuoyunu da bilgilendirmeye çalışmıştır. Lozan Barış görüşmeleri döneminde İngiliz basını, Türkiye hakkında malumat toplamak istemiştir; bu doğrultuda da İngiliz gazeteciler Türkiye'ye gelmiş ve bahsedilen süreçte İngiliz basını, Türkiye'nin şartları zorlaştırdığına yönelik haberler kaleme almıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliğini ve toprak bütünlüğünü muhafaza edebilmek adına ilk önce yönetim sisteminde değişiklik yapmış ve bu değişikliğin bir gerekliliği olarak hilafet kaldırılmıştır. Hilafetin kaldırılmasındaki diğer önemli etmenler arasında, laiklik unsurunun sağlanması ve devletlerin gelişmişlik düzeyini yakalayabilmek yer almaktadır. Dış politika açısından değerlendirildiğinde, hilafetin kaldırılmasından rahatsız olan devletlerin başında gelen İngiltere, hilafeti propaganda aracı olarak kullanmış ve Türkiye aleyhinde İngiliz basınına aktif değerlendirerek kamuoyu oluşturmuştur. İngiltere'nin, Türkiye'nin cumhuriyet rejimine geçişinden duyduğu endişe incelenen gazeteler ve dergilerde yer alan haberler ve yazılarda açıkça görülmektedir.

The Spectator'da 1922 senesinde yayımlanan hilafet konulu makalelerde genel itibarıyla Hint Müslümanları ile ilgili konuya değinilmiş ve İngiltere tarafından Türkiye'ye gönderilen mektubun başkahramanlarından olan Ağa Han'ın konuya dâhil edilmesi sebebiyle, İngiltere'nin kamuoyunda dezavantajlı bir duruma geldiği ve hilafet meselesinin zaman içerisinde şekilleneceği, Hint Müslümanlarının İngiltere'ye karşı birlik oluşturmasının ise, Hint Müslümanlarının Türkiye-İngiltere ilişkilerindeki cehaletlerinden kaynaklandığı yorumu yapılmıştır. *The Fortnightly Review*'da 1 Mart 1924'te aktarılan makalede, Türkiye'nin milliyetçi hareketlerinin Jön Türkler ile bağdaştırılması söz konusudur. Ayrıca Türkiye'nin uyguladığı politikalar doğrultusunda süreç içerisinde nüfusunun azaldığı yorumu yapılmıştır. *The Times* gazetesi, Türkiye'de gerçekleşen inkılapların Müslüman dünyasında olumsuz sonuçlar doğuracağını belirtmiştir.

The English Review'da Thomas Greenwood'un kaleme aldığı yazıda, Türk Kurtuluş Savaşı Kemalist bir ayaklanma olarak değerlendirilmiş ve süreç içerisinde saltanatın kaldırılması ile Türkiye'nin, İslam âlemi üzerinde hiçbir tesirinin kalmadığı yorumu yapılmıştır. *The Economist* gazetesi Mustafa Kemal Paşa'nın, laikleşmenin yanında Türkiye'nin sınırlarını ve sorumluluklarını net bir biçimde belirlemek istediğini vurgulamıştır. *The Fortnightly Review*'da 1 Nisan 1924 tarihinde Maxwell H. H. Macartney tarafından kaleme alınan yazıda, Emir Ali ve Ağa Han tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen mektuba değinilmiştir; ayrıca bu yazıda Ankara ve İstanbul Hükümetleri arasında bir kıyaslama yapılmış ve İstanbul Hükümeti'nin daha aydın fikirli olduğu aktarılmıştır. Sir Valentine Chirol, *The Foreign Affairs* isimli yayında aktardığı makalesinde; İngiltere'nin, Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerini hayretle karşıladığını, Türkiye'nin gerçekleştirdiği inkılapları Sovyet Rusya'dan ilham alarak hayata geçirdiğini savunmuştur. *The Saturday Review*'in 26 Temmuz 1924 tarihinde "The Present Position in Turkey" başlığıyla aktarılan makalesinde; Türkiye ve Sovyet Rusya arasında bir kıyaslamaya gidilmiş ve İngiltere'nin Türkiye ile ılımlı ilişkiler içerisinde olmasının, Sovyet Rusya'ya kıyasla daha kazançlı olacağı savunulmuştur. Bu durum, İngiltere'nin zaman içerisinde hilafet konusunda menfaatleri doğrultusunda farklı görüşleri takip ettiğini göstermektedir. 2 Ağustos 1924 tarihli *The New Statesman*'da "The Muddle of The Middle East" başlıklı makale hem Musul hem de hilafet meselesini barındırması sebebiyle önemlidir. Türkiye'de hilafetin kaldırılmasından endişe duyan İngiltere'nin, uluslararası ilişkilerinde hilafetin desteklenmesi karşılığında sözler verdiği görülmüştür. *The Fortnightly Review*'da yayımlanan "The Crisis in Islam" isimli makalede D. C. Boulger; Mustafa Kemal Paşa'nın asıl amacının, inkılap yapmak değil, eski hükümetin yetkinliğini sonlandırmak olduğunu belirterek eleştirmiştir. Snouck Hurgronje ise, *The Foreign Affairs*'da "Islam and Turkish Nationalism" başlığıyla kaleme aldığı yazısında; halifeliğin tanımına değinmesinin yanında, hilafetin kaldırılmış olmasının Mısır, Hindistan ve diğer bölgelerde protestolara sebebiyet verdiğini yazmıştır.

İngiliz basınındaki ilgili makaleler (yazılar) ve haberler incelendiğinde, genel anlamıyla hilafetin kaldırıldığı süreçte İngiliz basınının eskiye nazaran daha olumsuz bir dil kullandığı ve yayımladığı haberleri âdeta bir propaganda unsuru olarak değerlendirdiği söylenebilir. Halifeliğin kaldırılmasının Müslüman âlemini dinsiz kılacağı zihniyetiyle tüm Müslüman âlemini etkilemeye çalışan İngiltere, bu konuda Londra kaynaklı Emir Ali ve Ağa Han tarafından yazılmış bir mektubu kullanmıştır. İngiltere bu mektup ile tüm Hint Müslümanları temsil ediliyormuş algısının yanında; süreç içerisinde çeşitli yollar ile hilafet yanlısı bir Müslüman birliği oluşturmaya çalışmıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın İngiliz gazeteciler ile gerçekleştirdiği görüşmelerin basına farklı biçimde yansıtıldığı da görülmüştür. Tüm bu durumlar, İngiltere'nin Türkiye'nin egemenliğini elde etmesinden duyduğu kaygıyı ortaya çıkarmaktadır.

Netice itibarıyla Türkiye hakkında İngiliz basınında yayımlanan makalelerin ve haberlerin Cumhuriyet'in kuruluşu ve 1926 yılları arasında artış gösterdiğini bu yazıların büyük bir kısmının hilafet konusunu barındırdığını ve bu üç yıllık süre zarfında Türkiye-İngiltere arasındaki diplomatik ilişkilerin olumsuz seyrettiğini belirtmek gereklidir.

Kaynakça**Arşivler**

T.C. Genelkurmay Başkanlığı Kütüphanesi

TBMM İdari Teşkilatı Mevzuatı

TBMM Tutanakları

Türk Tarih Kurumu

Resmi Yayınlar**Kanunlar**

Türkiye Büyük Millet Meclisi idari mevzuatı, Kanun No: 431, Tertip. 3, Cilt. 5, 3 Mart 1924.

Türkiye Büyük Millet Meclisi idari mevzuatı, Kanun No: 429, 3 Mart 1924.

Sürelî Yayınlar

The Daily Telegraph

The Economist

The English Review

The Foreign Affairs

The Fortnightly Review

The Manchester Guardian

The Morning Post

The New Statesman

The Quarterly Review

The Saturday Review

The Spectator

The Times

Makaleler

(1922). The Caliphate. *The Spectator*. <https://archive.spectator.co.uk/article/25th-november-1922/5/topics-of-the-day>

(1924). The Abolition of The Caliphate. *The Economist*. <https://www.economist.com/europe/1924/03/08/the-abolition-of-the-caliphate>

(1924). The Muddle of the Middle East. *The New Statesman*, XXIII(589), 484-485.

(1924). Turkish President Demands Purge of Religion from Politics. *The Manchester Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/03/turkish-president-ataturk-demands-purge-of-religion-from-politics-archive-1924>

(1924, March 2). President's speech in Angora. *The Times*.

(1924, March 5). The caliph deposed. *The Times*.

(1924, March 5). The End of the Caliphate. *The Times*.

Aksoy, V. (2018). Halifeliğin kaldırılması ve Abdülmecid Efendi'nin sürgün edilmesinin İstikbal Gazetesine yansıması. *History Studies International Journal of Studies*, 10(8), 1-18. DOI Numarası: 10.9737/hist.2018.661

Aslan, Ö. (2017). Halife sözcüğü bağlamında Kur'ân'da hilâfet-muhâlefet münasebeti. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 1-26.

Aytepe, O. (2002). Yeni belgelerin ışığında halifeliğin kaldırılması ve hanedan üyelerinin yurtdışına çıkarılmaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 29-30, 15-29. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000275

Aytepe, O. (2019). Mustafa Kemal ve halifeliğin kaldırılmasının 95. Yılı. *Anıtkabir Dergisi*, 19(73), 13-16.

Boulger, C. D. (1924). The crisis in Islam. *The Fortnightly Review*, 115, 487-499.

Boyar, E. (2009). Savaş ve Basın: Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ve İngiliz The Times Gazetesi (1919-1922). *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 36(Aralık), 291-324.

Bulut, H. (2018). Atatürk devri Türk-Fransız ilişkileri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 62, 539-548. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat3884>

Chirol, V. (1924). The downfall of the khalifate. *The Foreign Affairs*, 2(4), 571-582.

Çetinsaya, G. (2016). II. Abdülhamid'in iç politikası: bir dönemlendirme denemesi. *Osmanlı Araştırmaları*, XLVII (2016), 353-409. <https://doi.org/10.18589/oa.583218>

Demiryürek, M. (1994). Hilafetin kaldırılmasının Türk basınındaki yankıları I. *Toplumsal Tarih*, 12, 45-50.

From A Correspondent. (1924). The present position in Turkey. *The Saturday Review*, 138(3587), 90.

Geçit, M. S. (2013). Mâverdî'nin hilâfet anlayışında meşruiyet sorunu. *Ekev Akademi Dergisi*, 17(57), 311-328.

Greenwood, T. (1926). The decline of panislamism. *The English Review*, 43, 68-70.

Güler, İ., Thobie, J. (2012). Atatürk ve dış siyaseti. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 11(22), 169-177.

Hill, W. H. (1928). The Angora reform by count Léon Ostrorog. *Journal of Comparative Legislation and International Law*, 10(4), 336-339.

Hurgronje, S. (1924). Islam and Turkish nationalism. *Foreign Affairs*, 3(1), 61-77.

İnalçık, H. (1982). *The caliphate and Atatürk's inkılâb*. Belleten, XLVI(182), 415-427. DOI Numarası: 10.37879/belleten.1982.353

Karakoç, E. (2009). Atatürk'ün Hatay davası. *Bilig Dergisi*, 50, 97-118.

Kayaoğlu, İ. (1980). Halifelik. *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, (4), 133-149.

Kaymaz, İ. Ş. (2007). Emperyalizmin "Kürt" kartı. *Gazi Akademik Bakış*, 1(1), 155-193.

Kuran, E. (1993-94). Siyasi ideoloji olarak İslamcılığın doğuşu. *Journal Of Islamic Research*, 7(1), 95-96.

Macartney, H. M. (1924). Angora and the caliphate. *The Fortnightly Review*, 115(688), s. 494-506.

Miller, W. (1924). The return of the Turks. *The Quarterly Review*, 242(481), 334-345.

Özcan, A. (1998). Hilâfet. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 17, 546-553.

Özdemir, A.U. (2013). Lozan'da başarıyı ölçmek: konular bazında bir değerlendirme. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), 155-200. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000393

Özden, H. (2019). Şeyh Sait isyanı, İngiltere ve Musul (13 Şubat 1925). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 3(6), 52-60.

Sansar, M. F. & Özmen, S. (2023). The story of 100 years: Turkish Independence (National Sovereignty) and the process leading to the republic. *History Studies*, 15 (Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 337-352. DOI Numarası: 10.9737/historystudies.1351747

Savrun, E. (2018). Tarihte Fransızlar ve Türk-Fransız ilişkilerinin kısa tarihi. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, III(II), 91-106. DOI Numarası: DOI: 10.26899/inciss.218

Shahid. (1924). The future of Turkey. *The Fortnightly Review*, 115(687), 453-461.

Soysal, İ. (1982). 1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifakı. *Belleten*, 46(182), 367-414.

Sydenham of Combe. (1922). The Indian Musulman. *The Spectator*. <https://archive.spectator.co.uk/article/4th-november-1922/9/the-indian-musulmans-t-he-khilafat-movement-which->

Yumuk, R. (2010). İbn Haldun'da devlet görüşü (Birinci Kısım). *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 3(1-2), 229-278.

Tezler

Özcan, M. T. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda hilafet ve saltanat müesseselerinin hukuki mahiyeti* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Özdemir, S. (1993). *Türk-İngiliz ilişkileri (1923-1938)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Yazıcı, M. İ. (2019). *Cumhuriyet'in ilk yıllarında İngiliz basınında Türkiye* (Tez No. 565114). [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Yurttaş, E. V. (2007). *Lozan Barış Konferansı'nda çözüme kavuşturulamayan sorunlar* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi.

Sempozyum Bildirileri

Edi, A., Polat, S. (2017, Nisan). *Atatürk dönemi Türk-İngiliz ilişkileri*. VII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Ed. Kunduracı, O. & Aytaç, A.), Bakü.

Öksüz ve diğerleri (2019, Eylül). 100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Millî Mücadele. 100. Yılında Mondros Mütarekesi ve Karadeniz'de Millî Mücadele Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Trabzon.

Kitaplar

Atatürk'ün söylev ve demeçleri. (Cilt I-III). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi. (2006). Divan Yayınları.

Atatürk, M. K. (2006). *Nutuk (1919-1927)* (Z. Korkmaz, Haz.). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Başvekâlet İstatistik Genel Müdürlüğü. (1935). *Genel Nüfus Sayımı Türkiye Nüfusu*. Ulus Yayınları.

Bayur, Y. H. (1973). *Türkiye devletinin dış siyasası*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılabı tarihi* (3. Cilt). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Berkes, N. (2002). (Ed.). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.

Gönlübol, M. (1975). *Milletlerarası siyasi teşkilatlanma*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

İbn Haldun. (2013). *Mukaddime I- II*. Cilt (A. Tekin, Haz.). İlgî Kültür Sanat Yayınları.

İnönü, İ. (1998). *İsmet İnönü'nün hatıraları Büyük Zaferden sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması*. Yenigün Haber Ajansı Yayınları.

İstiklâl Mahkemeleri (Kanun, Gerekçe ve Genel Kurul Tutanakları). (2015). (TBMM Başkanlığı İdari Teşkilatı Adına Yayımlayan Neziroğlu, İ.). TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı Yayınları.

Karpat, H. (Ed.). (2010). *Türk demokrasi tarihi*. Timaş Yayınları.

Meram, A. K. (1969). *Belgelerle Türk-İngiliz ilişkileri tarihi*. Kıtış Yayınları.

Sander, O. (2020). *Türkiye'nin dış politikası*, 5. Baskı. İmge Kitabevi Yayınları.

Satan, A. (Ed.). (2020). *Halifeliğin kaldırılması*. Bilimevi Basın Yayınları.

Sonyel, S. (2010). *Gizli belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

TBMM. (1923). *TBMM gizli celse zabıtları 4*. Cilt.

TBMM. (1994). *Türk parlamento tarihi, TBMM- 2 Dönem, 1923 – 1927*: Cilt 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.

Topuz, H. (1973). *100 soruda Türk basın tarihi* (1. Baskı). Gerçek Yayınları.

Toynbee, A. (1922). *The Western Question In Greece And Turkey*. Constable and Company Ltd.

Toynbee, A. (2000). *Türkiye bir devletin yeniden doğuşu II*. (K. Yargıcı, Çev.). Yeni Gün Haber Ajansı Yayınları.

Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması (1923-1931)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ulubelen, E. (1982). *İngiliz gizli belgelerinde Türkiye*. Çağdaş Yayınları.

Yılmaz, M. (2002). *İngiliz basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*. Phoenix Yayınları.

İnternet Kaynakları

Aydın-Düzgüt, Chovanec, Gülmez, Rumelili, Topal. (2017) Feuture Online Paper No. 4 Turkish and European Identity Constructions in the 1815-1945 Period. https://research.sabanciuniv.edu/32971/1/D7.3_Online_Paper.pdf adresinden elde edildi. (Erişim tarihi: 28.11.2021).

Britannica, The Editors of Encyclopaedia. (2022). Alfred Charles William Harmsworth, Viscount Northcliffe British Publisher. <https://www.britannica.com/biography/Alfred-Charles-William-Harmsworth-Viscount-Northcliffe-of-Saint-Peter> adresinden elde edildi. (Erişim tarihi: 25.10.2022).

TBMM. (1923). Lozan Sulh Muahedesinin kabulüne dair kanunlar. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf adresinden elde edildi. (Erişim tarihi: 07.04.2024).

TBMM. (1923). TBMM gizli celse zabıtları 4. Cilt. <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d02/CILT04/gcz02004064.pdf> adresinden elde edildi. (Erişim tarihi: 17.03.2024).

TBMM. (1924). Hilafetin ilgasına ve hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair kanun, Kanun No: 431. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.431.pdf> adresinden elde edildi. (Erişim tarihi: 30.07.2022).

TBMM. (1924). Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin ilgasına dair kanun. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200429.pdf adresinden elde edildi. (Erişim tarihi: 30.07.2022).

Çevrimiçi Sözlük

Güncel Türkçe sözlük. (t.y.) Türk Dil Kurumu. <https://sozluk.gov.tr/>

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada yer alan verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Deliçay Nehri Havzasının Jeomorfolojik Özellikleri (Erciş, Van) *Geomorphological Features of Deliçay River Basin (Erciş, Van)*

Nurcan AVŞİN

Asist. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Department of Geography, Van, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Van Türkiye
Orcid: orcid.org/0000-0001-5588-0672, e-posta: nurcanavsın@yyu.edu.tr

Büşra GAZİOĞLU

Van Yüzüncü Yıl University, Institute of Social Sciences, Department of Geography Van, Türkiye
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Bölümü, Van Türkiye
Orcid: 0000-0002-3111-1518, e-posta: busrase7en@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Avşin, N. and Gazioğlu, B. (2024). Geomorphological Features of Deliçay River Basin (Erciş, Van). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 65, 106-119.

Avşin, N. and Gazioğlu, B. (2024). Deliçay Nehri Havzasının Jeomorfolojik Özellikleri (Erciş, Van). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 106-119.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 02 July /Temmuz 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 28 August /Ağustos 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65 **Pages/Sayfa:** 106-119.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Nurcan AVŞİN ve Büşra GAZİOĞLU).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Bu çalışma Van Gölü Havzası'nın önemli akarsularından biri olan ve Van Gölü'nün kuzeydoğusunda yer alan Deliçay Nehri Havzası'nın jeomorfolojik özelliklerini ortaya koymayı ve havzanın morfolojik gelişimi üzerinde potansiyel etkisi olan jeoloji, iklim, hidrografiya, tektonik yapı gibi faktörleri incelemeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda Deliçay Nehri Havzası'nda çeşitli tarihlerde arazi çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda havzanın jeomorfoloji haritası oluşturulmuş, havza evriminde anahtar yer şekilleri olan akarsu sekilerinin alansal tespiti ve metrik ölçümleri yapılmış ve akarsu yatağı pateni incelenerek mendereslenme indeksi hesaplanmıştır. Çalışmalar neticesinde vadi içerisinde güncel nehir seviyesinden 10-17 m, 25-30 m, 55-60 m ve 125-135 m yükseklikte dört seki basamağı tespit edilmiş, her bir sekinin havzadaki dağılışı detaylı şekilde değerlendirilmiştir. Sekilerin yanı sıra araştırma sahasında dağlık alanlar, yüksek ve alçak düzlükler, ovalar, vadiler ve birikinti yelpazeleri yer almaktadır. Erciş Fayı başta olmak üzere saha ve yakın çevresinde Çaldıran, Tutak, Malazgirt faylarının konumlandığı görülmektedir. Bu faylar Kuzey Anadolu Fay Zonu'nun devamı niteliğinde olup Van Gölü Havzası'nın jeodinamiğinde ve Deliçay Nehri Havzası'nın jeomorfolojik evriminde etkin bir role sahiptir. Araştırma alanındaki Deliçay Nehri ve yan kolları, büyük ölçüde bazaltlardan oluşan volkanik arazi üzerinde aşınım ve birikim işlevini sürdürmekle birlikte saha ve yakın çevresindeki tektonik aktivitelerden etkilenmektedir.

Anahtar Kelimeler

Jeomorfoloji, Van Gölü Havzası, Deliçay Nehri, Erciş, Van.

Abstract

This study aims to reveal the geomorphological characteristics of the Deliçay River Basin, one of the important rivers of the Van Lake Basin and located in the northeast of Lake Van, and to examine factors such as geology, climate, hydrography and tectonic structure that have a potential impact on the morphological development of the basin. For this purpose, field studies were carried out on various dates in the Deliçay River Basin. In these studies, the geomorphology map of the basin was created, areal determination and metric measurements of river terraces, which are key landforms in the evolution of the basin, were made and the meandering index was calculated by examining the stream bed pattern. As a result of the studies, four terrace steps were identified in the valley at heights of 10-17m, 25-30m, 55-60m and 125-135m above the current river bed level, and the distribution in the basin of each terrace were evaluated in detail. In addition to the terraces, the research area includes mountainous areas, high and low plateaus, plains, valleys and alluvial fans. Çaldıran, Tutak, Malazgirt faults are located in the field and its immediate surroundings, especially the Erciş Fault. These faults are a continuation of the North Anatolian Fault Zone and have an active role in the geodynamics of the Van Lake Basin and the geomorphological evolution of the Deliçay Basin. The Deliçay River and its tributaries force in the research area, continue to function as erosion and accumulation on the volcanic land consisting largely of basalts, and are affected by tectonic activities in the field and its immediate surroundings.

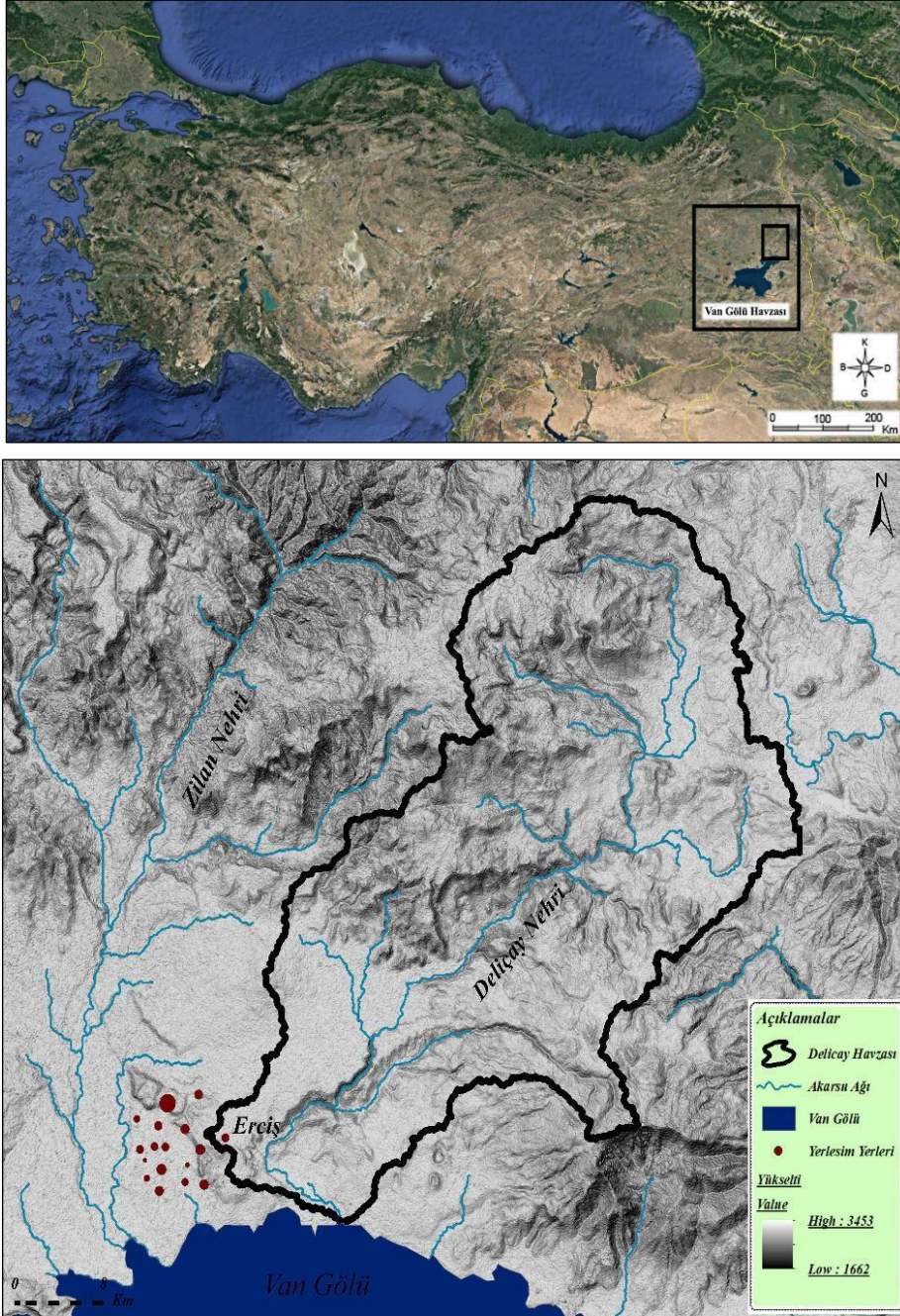
Keywords

Geomorphology, Van Lake Basin, Deliçay River, Erciş, Van.

Giriş

Akarsu sistemleri yeryüzünün jeomorfolojik evrim sürecinde baskın şekillendirici güçlerden biridir. Bununla birlikte vadiler, ana nehir ve yan kolları ile drene edilen sahanın jeolojik ve morfolojik geçmişinin aydınlatılmasında önemli bulgulara sahiptirler. Bu bulguların başında sedimantolojik ve tektonik veriler ile morfolojik unsurlar gelmektedir. Özellikle akarsu sekileri ve yatak paterni önemli jeomorfolojik arşivlerdir.

Oldukça zengin bir drenaj ağına sahip olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde akarsu aktivitesi tektonik ve volkanik süreçlerle yakından ilişkilidir. Bölgedeki akarsu ağları büyük oranda volkanik sahalarda, tektonizma kontrolünde işleyişlerini sürdürmektedir. Bu çalışmaya konu olan alan, aktif tektonik bir yapıda ve çoğunlukla bazaltlardan oluşan volkanik bir arazide aşınım ve birikim süreçlerini gerçekleştiren Deliçay Nehri ve yan kollarının meydana getirdiği yer şekilleri ile dikkati çekmektedir. Van Gölü'nün kuzeydoğusunda Van ili Erciş ilçesi sınırları içerisinde yer alan araştırma alanı 39° K ile $39^{\circ} 25'$ K enlemleri ile $43^{\circ} 35'$ D ile $43^{\circ} 70'$ D boylamları arasında konumlanmakta, kuzeyden Aladağ volkanitleri (Lebedev ve diğ., 2010), güneyden Van Gölü, doğudan Etrüksü Volkanı, batıdan ise Girekol Volkanı ile çevrelenmektedir (Şekil 1).

Şekil 1: Deliçay Nehri Havzası ve yakın çevresinin lokasyon haritası.

Sahada daha önce yapılan araştırmalar genellikle jeolojik içerikli olup Van Gölü Havzası'nın çökelleri ve deprenselliği, Erciş bölgesinin sedimanter özellikleri, Van Gölü seviye değişimlerinin Erciş'e etkileri, Etrüks volkanının jeolojik gelişimi, Etrüks volkanı ve yakın çevresinin jeomorfolojik gelişimi, Erciş örneğinde afet riski analizi gibi konuları kapsamaktadır (Elmastaş ve Polat, 2007; Özvan, 2008; Üner vd., 2010; Oyan, 2016; Koçaklı, 2020; Demir vd., 2022). Doğrudan Deliçay Nehri Havzası'nın jeomorfolojik yapısıyla ilgili araştırmalar oldukça sınırlıdır. Oysaki bu alan tektonik, volkanik ve sismolojik olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin neotektonik dönemini temsil edebilecek önemli bir sahadır. Bunun yanı sıra Deliçay Nehri iyi gelişmiş flüvyal sistemi ile hidrografik ve jeomorfolojik olarak büyük önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın amacı, yer şekilleri bakımından Türkiye'nin en zengin bölgelerinin başında gelen Van Gölü kapalı havzasının bu bölümünde kabaca KD-GB yönünde Van Gölü'ne birleşen Deliçay Nehri Havzası'nın jeomorfolojik özelliklerini ve bu özellikleri ortaya çıkaran faktörleri ele almak, alanın yapısal özellikleri ile Deliçay Nehri flüvyal sistemi arasındaki ilişkiyi incelemektir. Zira aktif tektonik alanlarda akarsu sistemlerinin gelişimi yer kabuğu hareketlerinden bağımsız değildir (Schumm vd., 2000).

1. Materyal ve Yöntem

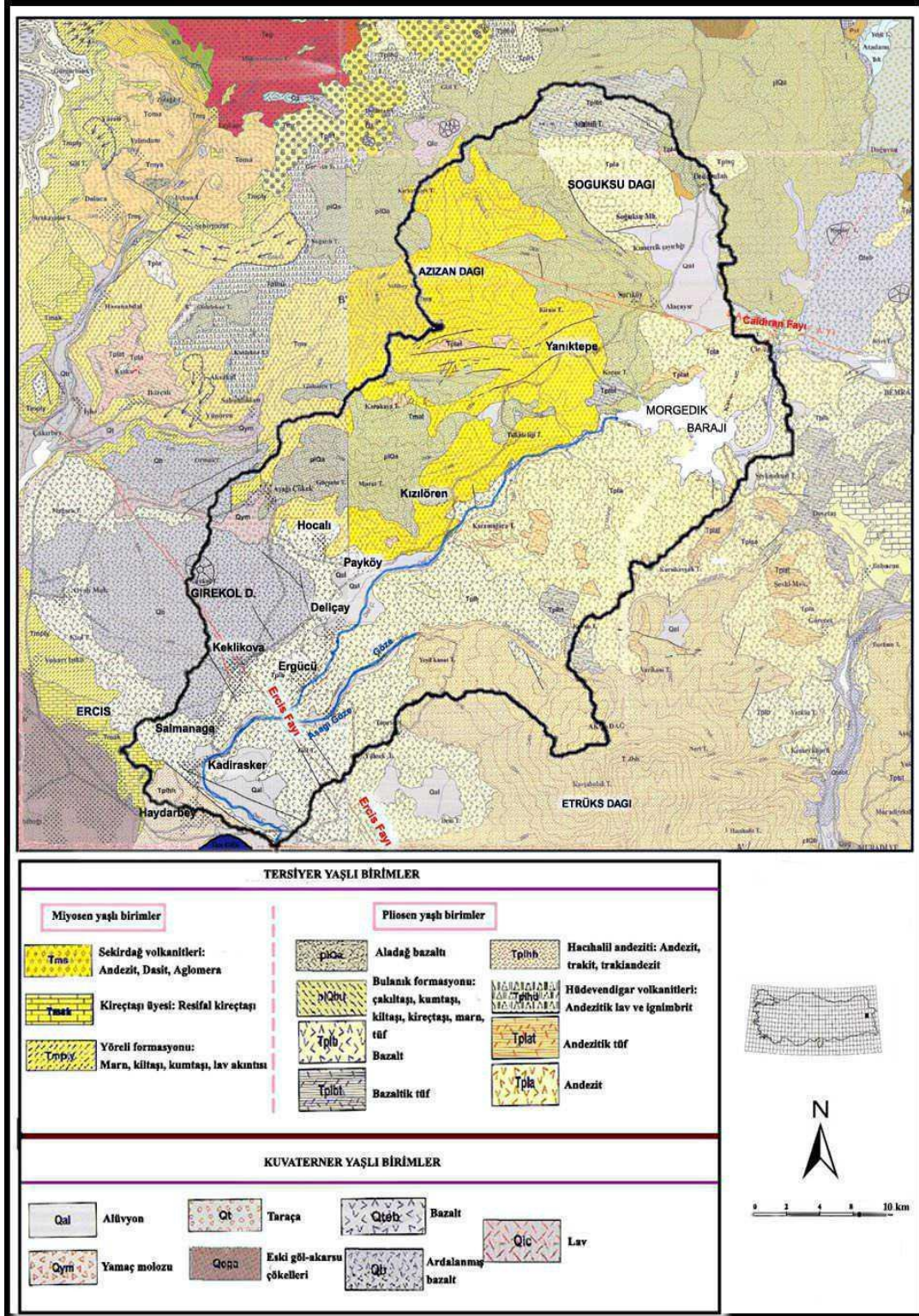
Deliçay Nehri Havzası'nın jeomorfolojik yapısını ele alan bu çalışmanın temel veri kaynağı topografya ve jeoloji haritalarıdır. 1/100.000 ile 1/25.000 ölçekli topografya haritaları Harita Genel Müdürlüğü'nden (HGM) temin edilmiş olup Doğubayazıt J51; d1, d2, d4 ve Ağrı J50; c2, c3 paftalarını kapsamaktadır. 1/100.000 ölçekli jeoloji haritaları ve raporları (J50, J51 paftaları) ise Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nden (MTA) edinilmiş, sahanın litolojik, tektonik ve jeomorfolojik özelliklerinin analizinde kullanılmıştır. Araştırmanın en önemli basamaklarından biri olan arazi çalışmaları çeşitli tarihlerde Deliçay Nehri Havzası ve yakın çevresinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda öncelikle Deliçay Nehri vadisinin jeomorfolojik birimleri (eski yatak depoları/akarsu sekileri, nehir adaları, vadi tabanı/taşkın ovası, akarsu yatak paterni, vadi yamaçları vb.) haritalanmış, sekilerin alansal ve metrik ölçümleri ile alanın morfo-tektonik incelemeleri gerçekleştirilmiştir. Havzaya ait topografya ve jeoloji haritaları ile arazi gözlemleri vasıtasıyla sahanın jeomorfolojik haritası oluşturulmuş ve yorumlanmıştır. 1/100.000 ve 1/25.000 ölçekli topografya haritaları ArcMap 10.5 programı ile sayısallaştırılmış, bu işlem sonrasında jeoloji, hidrografya, eğim ve baki haritaları oluşturulmuş, özellikle akarsu sekilerinin bir seri halinde basamaklı yapıda geliştiği lokasyonlarda vadinin enine profilleri çizilmiştir. Deliçay Nehri'nin yatak paterni analizi Schumm (1977)'un mendereslenme indeksine göre hesaplanmış ve yorumlanmıştır. Buna göre akarsu yatağının uzunluğu, vadinin ortasından geçtiği varsayılan hattın uzunluğuna (kuşbakışı uzunluk) bölünerek sinüsellik derecesi elde edilmiştir.

2. Deliçay Nehri Havzası ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafya Özellikleri

2.1. Jeolojik Özellikler

Doğu Anadolu Bölgesi farklı türde kayaların bir arada bulunduğu, litolojik olarak zengin bir alandır. Bu durum bölgenin tektonik hareketliliği, yoğun volkanik aktivitesi ve karmaşık jeolojik geçmişi gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Böylece zaman faktörüyle birlikte birçok yapısal unsur bölgeye jeolojik ve jeomorfolojik çeşitlilik kazandırmıştır. Van Gölü Havzası'nda, başta oldukça tekdüze ve yalın olan bir jeolojik ortamda tektonik ve morfolojik yapılar belirmiştir. Zamanla bu yalın yapılar tektoniğin etkisiyle ilksel şekillerini koruyamayarak karmaşık bir yapıya dönüşmüştür. Bu esnada devreye giren volkanizma faaliyeti de kendine özgü morfolojik şekiller geliştirmiş, böylece bölgenin jeomorfolojisi ve jeolojisi çok daha karmaşık bir hal almıştır (Şaroğlu ve Güner, 1981, s. 42).

Çalışma alanında tespit edilen en yaşlı formasyon Miyosen yaşlı Aladağ kompleksi olup bunun dışında kalan birimler Pliyo-Kuvaterner yaşlı daha genç oluşumlardan meydana gelmektedir (Lebedev vd., 2010). Deliçay Nehri Havzası'nda bulunan faylar ise tektonik aktiviteler sonucunda açılma uyumsuzluklar oluşturarak ya da deformasyon meydana getirerek alanı etkilemektedirler. Kısaca havzanın jeolojik yapısı zaman içerisinde hem volkanik faaliyetlerin hem de tektonik aktivitenin kontrolünde şekillenmiştir. Deliçay Nehri Havzası Doğu Anadolu'nun karmaşık yapısına bağlı olarak; Etrüks Volkanı'nın Erken Pliyosen kalıntıları, Kuvaterner bazalt ve andezitleri, Kuvaterner çökelleri gibi jeolojik birimlerden oluşmaktadır (Şekil 2). Kuvaterner çökelleri Van Gölü çevresindeki en yeni formasyonlardır. Oldukça geniş alanlar kaplayan bu formasyonlar farklı litolojik özellikler göstererek kimi yerde karasal, kimi yerde göl ortamlarını temsil etmektedirler (Gürbüz, 1994, s. 13). Volkanizma ise akarsu ağını etkileyerek geçmişte akış yönünü düzensiz şekilde değiştirebilmiştir (Şaroğlu ve Güner, 1981, s. 43). Bölgede yapılan K/Ar ve Ar/Ar tarihlendirme analizleri, araştırma alanındaki Pliyosen yaşlı ilk volkanik aktivitenin 4.30 milyon yıl önce Etrüks Volkanı'nın faaliyet göstermesi ile gerçekleştiğini, ardından 1.08 ile 0.36 milyon yıl önce (Kuvaterner'de) Girekol Volkanı'nın merkezi püskürme sergilediğini ortaya koymuştur (Lebedev vd., 2010). Havzanın aşağı kesiminde yer alan Haydarbey köyünün kuzeyinde Deliçay Nehri boyunca gözlenen trakitlerin yaşı ise 3.95 ± 0.10 milyon yıl olarak tespit edilmiştir (Oyan vd., 2016). Yine Görür (2015), Deliçay Nehri'nin aşağı çığırındaki bazı depolarda Paleo Van Gölü çökellerinin olduğunu, hatta seki depoları içerisinde de bu gölsel sedimentlerden görülebildiğini ifade etmişlerdir. Ayrıca Paleo Van Gölü çökellerinin sismik aktivite kökenli sivilaşmaya maruz kaldığını ortaya koymuşlardır.

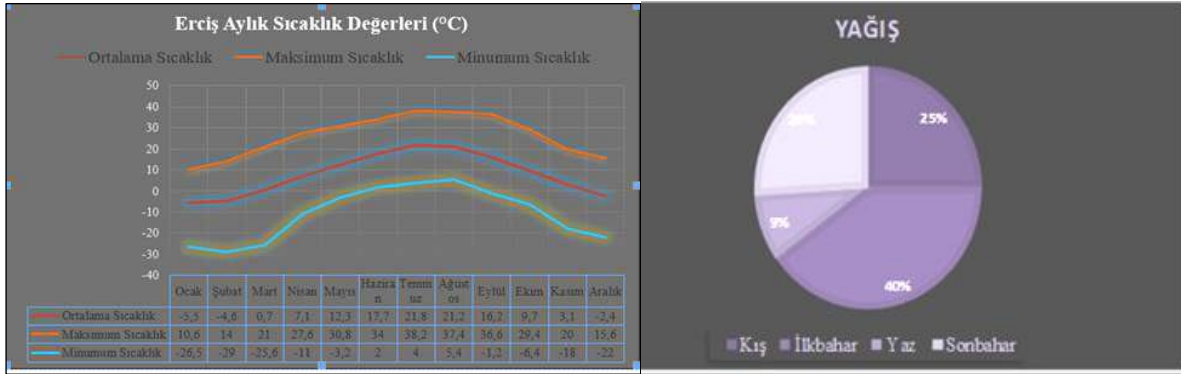
Şekil 2: Deliçay Nehri Havzası ve yakın çevresinin jeoloji haritası (MTA, 2018'den düzenlenmiştir).

Sonuç olarak tektonik ve volkanik aktivite bakımından oldukça aktif bir jeolojik geçmişe sahip olan araştırma alanında en yaşlısı Miyosen olmak üzere (Sekirdağ volkanitleri, Yörel formasyonu vb.) Pliosen (Aladağ bazaltı, Bulanık formasyonu vb.) birimleri (Soytürk, 1973; Öngür, 1974; Innocenti vd. 1980; Yılmaz vd., 1998; Türkecan vd., 1992) ve Kuvaterner yaşlı alüvyonlar ile yamaç molozları ve bazaltlar (Türkecan, 1992; Oyan vd., 2016) yüzeylenmektedir (Şekil 2). Bununla birlikte araştırma alanının yakın çevresinde bulunan fay hatları; Van Gölü Havzası içerisinde yer alan ana faylardan biri olan Erciş Fayı ile Çaldıran Fayı, Tutak Fayı ve Malazgirt Fayı'dır (Kul, 2020, s. 27). Bu zon Kuzey Anadolu Fayı'nın devamı niteliğinde olup Van Gölü Havzası'nın jeodinamisinde ve Deliçay Havzası'nın jeomorfolojik evriminde büyük öneme sahiptir.

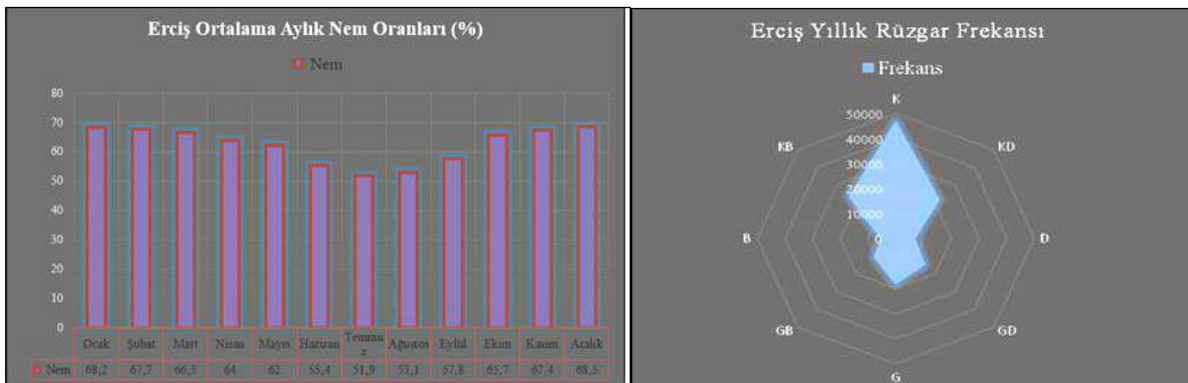
2.2. İklim Özellikleri

Doğu Anadolu Bölgesi genelinde, sert ve uzun geçen kışlar, belirginliği azalmış geçiş mevsimleri, oldukça sıcak geçen kısa yazlar ve kuzey-güney doğrultulu şeritler halinde farklılaşan yağış rejimi özellikleriyle karasal yönleri ağır basan bir iklim tipi hüküm sürmektedir. Bölgenin iklim özelliklerini öncelikle yükseklik, rölyef ve denizden uzaklık belirlemektedir. Doğu Anadolu Bölgesi'nin yüksek oluşu yıllık sıcaklık ortalamalarının düşmesine, dağlık oluşu kısa mesafelerde lokal iklim değişikliklerine,

denizden uzaklık ise kışların sert geçmesine ve sıcaklık farklarının artmasına yol açmıştır (Arınç, 2016, s. 27-28). Van Gölü Havzası'nın iklim özellikleri ise karasal iklim karakteri gösterse de havzanın ortasında bulunan ve küçük bir deniz karakteri gösteren Van Gölü bu havzada iklimin yumuşak geçmesine sebep olmaktadır. Kış döneminde gölün hava sıcaklığını yumuşatma, yaz döneminde serinletme etkisi vardır (Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2016). Dolayısıyla Van Gölü çevresinde yaz ve kış ayları arasındaki sıcaklık farkı oldukça yüksekken kıyı alanlarında gölün etkisiyle bu fark azalmaktadır (Altan, 2015).

Şekil 3: Erciş istasyonunun aylık ortalama sıcaklık (C°) ve yağış (%) oranları.

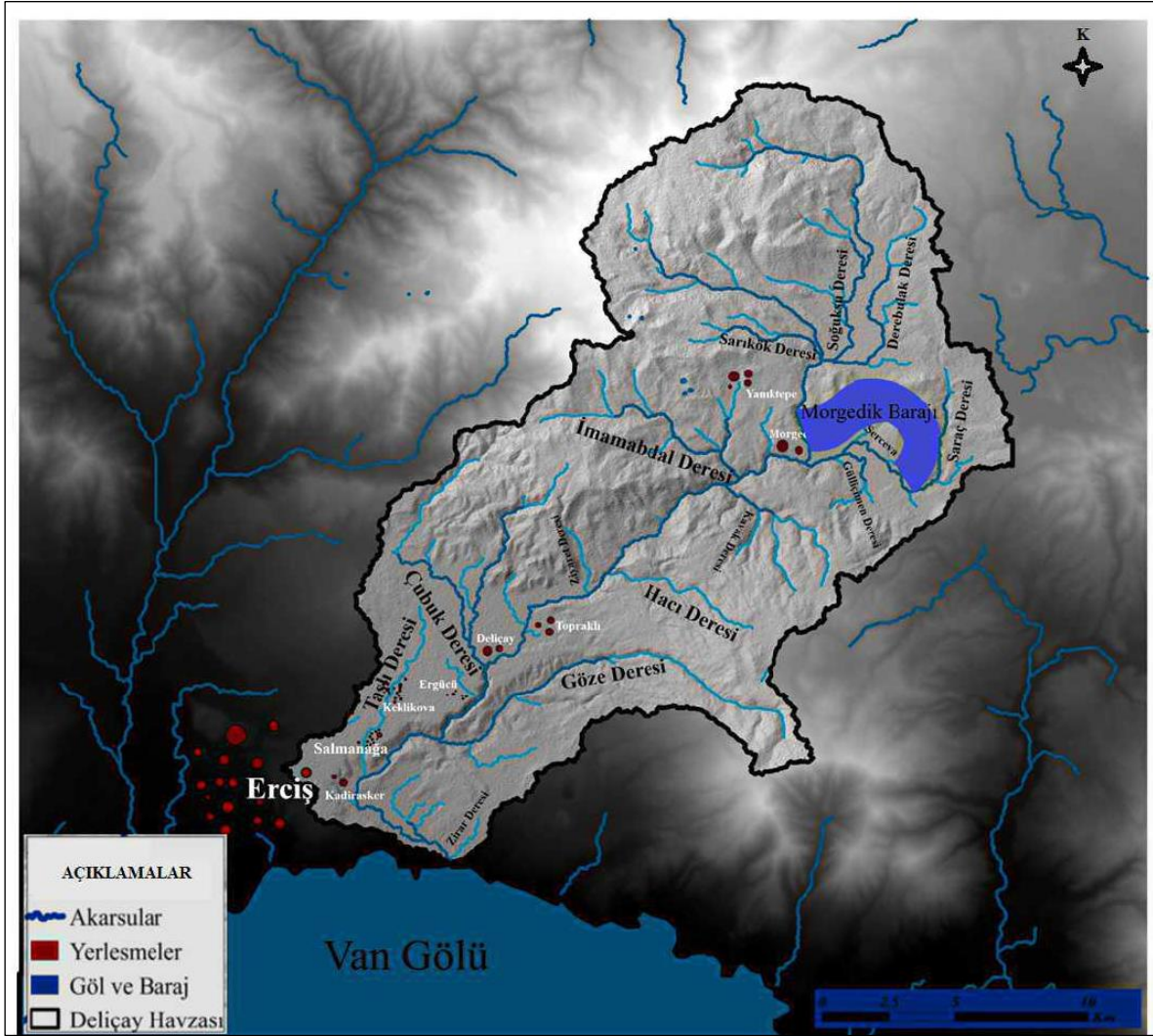
Şekil 4: Erciş istasyonunun aylık ortalama nem oranları (%) ve ve rüzgâr frekansı

Araştırma alanının iklim özellikleri İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin karasal iklimi ile Akdeniz iklimi arasında bir geçiş tipi sergilemektedir. Ancak gölden uzaklaştıkça kışlar uzun ve kar yağışlı, yazlar ise sıcak ve az yağışlı geçer (Düzen, 2017, s. 8). Aladağlar ve Tendürek Dağı Erciş Ovası'nı kuzeyden gelen soğuk hava baskınlarına karşı koruyan birer bariyer niteliğindedir. Bu yüzden Erciş Ovası'nda yıllık ortalama sıcaklık 8°C civarında seyrederek, yağış miktarı ise 500 mm'ye yaklaşır (Arınç, 2016, s. 188). Araştırma alanına en yakın istasyon olan Erciş'te sıcaklığın en düşük olduğu ay ocak, en yüksek olduğu ay temmuz'dur. Ortalama sıcaklık değerlerine göre donlu gün yaşayan aylar ocak, şubat ve aralık'tır (MGM, 2021). Çalışma alanının yağış değerlerine bakıldığında en fazla yağışın ilkbahar mevsiminde özellikle nisan ayında, en az yağışın ise yaz aylarında düştüğü görülmektedir (Şekil 3). Sahada kar yağışları karasal iklim etkisi ile kış mevsiminde düşmekte, kar örtüsünün yerde kalma süresi yükselti basamaklarına göre farklılık göstermektedir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün Erciş istasyonundan alınan verilerine göre araştırma alanında bulutlu gün sayısının en fazla olduğu ay, buharlaşmanın fazlalaşıp yağışa dönüştüğü mart-nisan aylarıdır. Basınç ve rüzgârlar bakımından ise Erciş ve yakın çevresinde birbirinin karşıtı yönler olan KD ve GB rüzgâr yönleri dikkati çeker (Şekil 4). Göl yüzeyi ile Aladağlar ve Tendürek Dağı çevrelerindeki basınç farklılığından doğan hava akımları Deliçay Nehri vadisinde kanalizasyon olarak Erciş çevresini kuzeydoğudan etkilemektedir (Gürbüz, 1994, s. 71-73).

2.3. Hidrografik Özellikler

Doğu Anadolu Bölgesi sık bir akarsu ağına sahip olup bölgedeki akarsular genellikle karma rejimlidir. Bölgenin farklı yağış rejimlerine sahip oluşu, topografik yüksekliği ve kar-buzul erimelerinin rejim üzerindeki etkisi bu duruma neden olmuştur (Arınç, 2016, s. 41).

Van Gölü'nü besleyen en önemli akarsulardan biri olan ve bu çalışmaya konu olan Deliçay Nehri'nin havza özellikleri gerek jeomorfolojik gerekse morfo-tektonik yapı bakımından dikkat çekicidir. Deliçay Nehri Aladağ volkanik kütesinin doğu eteklerinden doğarak bu dağın güneydoğusundaki lav platosu üzerinden birkaç yan kol almaktadır (Şekil 5). Erciş'in doğusunda bulunan Haydarbey köyü yakınlarından Van Gölü'ne karışan nehrin yıl içindeki su miktarı ilkbahar aylarından itibaren kar erimeleri ve yağmur sularıyla birlikte artarken ekim-mart dönemi boyunca azalmaktadır. Özellikle yaz aylarında sulama amaçlı kullanımların da artışı ile nehir debisinin oldukça düştüğü gözlenmektedir. Araştırma alanındaki diğer nehirler; Göze Deresi, Taşlı Deresi, Zirar Deresi, Çubuk Deresi, Ziyaret Deresi, Hacı Deresi, Kavak Deresi, İmamabdal Deresi ve Soğuksu Deresi'dir. Bunlardan Göze ve Taşlı dereleri daimi akarsular olup yaklaşık 10-20 km'lik akışları sonrasında Deliçay Nehri'ne katılan önemli yan kollarıdır. Diğer nehirlerin büyük bölümü ise mevsimlik (geçici) akarsulardır.

Şekil 5: Deliçay Nehri havzası ve yakın çevresinin hidrografya haritası.

Araştırma sahasındaki tek doğal göl Deliçay Nehri'nin döküldüğü Van Gölü'dür. Bunun yanında havzanın yukarı çığırında yer alan Morgeşik Barajı suni bir göl olup araştırma sahasının hidrografik unsurlarına dahildir. Erciş ilçesinin 36 km kuzeydoğusunda, Deliçay Nehri üzerinde yapılmış olan Morgeşik baraj gölü sulama, içme suyu ve enerji sağlama amaçlı planlanmış olup 1997-2015 yılları arasında inşa edilmiştir. Kil çekirdekli kaya dolgu tipinde planlanan barajın geçirimsizliğini sağlamak için Türkiye'de ilk kez Geosentetik kil kullanımı gerçekleştirilmiştir (Aydın ve Gelberi, 2018).

2.4. Toprak ve Bitki Örtüsü Özellikleri

İç Anadolu'ya oranla kışların daha soğuk ve uzun, yağış miktarının daha fazla, sıcaklık farklarının yüksek olduğu, şiddetli karasal iklimin hüküm sürdüğü Doğu Anadolu Bölgesi'nde doğal bitki örtüsü uzun yıllar boyunca büyük ölçüde tahribata uğramıştır. Ormanlara plato ve dağların yüksek kesimlerinde rastlanan bölge, Türkiye'de orman üst sınırının en yüksek olduğu yerdir. Öyle ki ormanlar 2700-2800 m'ye kadar yükselmektedir (Günel, 2013, s. 13). İran-Turan flora bölgesinde yer alan Doğu Anadolu Bölgesi'nin ormanları kuzeydoğuda sarıçam, diğer kesimlerde özellikle yüksek dağlık ve platoluk alanlarda meşelerden oluşmaktadır (Atalay, 1994, s. 125-126). Deliçay Nehri Havzası ise bitki örtüsü bakımından zengin bir havza olmayıp alanın güney ve güneybatı kesimlerde meşe baltalıkları görülmekte, diğer yerlerde ise step vejetasyonuna rastlanmaktadır (Gürbüz, 1994). Havza sınırlarına kıyasla vadi tabanında daha zengin bir bitki örtüsü vardır.

Akarsular tarafından derince yarılmış olan Deliçay Nehri aşağı havzasında toprak örtüsü de oldukça zayıftır. Toprak örtüsünün elverişli olduğu kesimler ile akarsu boylarında tahıl ve yem bitkileri ziraatı yapılmakta, bu kesimlerde yerleşim yerleri sıklaşmakta, havzanın yukarı bölümlerinde (bazalt platosu üzerinde) ise otlak hayvancılığı ön plana çıkmaktadır.

3. Deliçay Nehri Havzası ve Yakın Çevresinin Jeomorfolojik Özellikleri

Türkiye coğrafi konumu itibarıyla Afrika-Arabistan ve Avrasya gibi mobil (hareketli) haldeki levhalar arasında yer almakta, bu durum Türkiye'nin jeomorfolojik gelişimini büyük ölçüde denetlemektedir (Eriç, 1973). Tektoniğin etkilediği bu coğrafyada ana yer şekilleri tektonik yapıların yanı sıra dağlar, platolar ve ovalar olarak sınıflandırılabilir. Neotektonik dönemde meydana gelen tektonik hatlar boyunca volkanik faaliyetler de kendini göstermiştir. Bu hatlar üzerindeki eski volkanların bir kısmı yeniden aktifleşirken yeni volkanik sahalar (volkan konileri, dağ kütleleri, lav platoları vb.) ortaya çıkmıştır (Lahn, 1945, s. 37-38). Akarsu sistemleri açısından ise Davis (1899), bir akarsuyun ideal, kesintisiz bir döngü (gençlik, olgunluk ve yaşlılık evreleri) oluşturabilmesi için yerkabuğunun yükselme ve çökme hareketleri bakımından sabit olması gerektiğini ifade eder. Ancak

yerkabuğu genellikle hareket halindedir. Bu hareketlilikle birlikte jeolojik süreçte değişen iklim koşulları ve volkanik patlamalar da bu kesintisiz döngüye engel teşkil etmektedir. Sonuç olarak yeryüzünde çok sınırlı sayıda akarsu yer hareketlerine maruz kalmadan döngüsünü tamamlayabilmektedir.

Deliçay Nehri Havzası ve yakın çevresi özellikle flüvyal ve yapısal jeomorfoloji bakımından zengin bir sahadır. Havzada dağlar, yüksek ve alçak düzlükler/platolar, ovalar, akarsu yatakları, çentik ve kanyon vadiler, birikinti yelpazeleri ve akarsu sekileri gibi önemli yer şekillerinin yanı sıra bazı morfo-tektonik göstergeler dikkat çekmektedir (Şekil 6). Yükseltisi genel olarak güneyden kuzeye doğru artan havzanın en alçak yeri Van Gölü'ne dökülen Deliçay Nehri'nin aşağı çığırındaki kıyı ovasıdır.

3.1. Dağlık-Tepelik Alanlar ve Platolar

Doğu Anadolu'daki volkanik dağlar Van Gölü'nün batısı ile kuzeyinde kabaca güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanmaktadır. Van Gölü Havzası'nın kuzeydoğusunda yer alan araştırma alanı büyük ölçüde volkanik bir sahadır. Bu sahanın kuzeyinde yer alan Aladağlar Deliçay Nehri'nin kaynağını oluşturmakla birlikte Aladağ'ın güney kısımları ve yine Aladağ'ın devamı niteliğinde olan Azizan Dağı havzanın en yüksek kesimleridir. Öyle ki Azizan Dağı 3290 m ile yükseltisi ile araştırma alanının zirvesi durumundadır. Havzanın güneybatısında konumlanmış volkanik bir tepe olan Girekol Tepesi (2145 m), çevresindeki düzlük alana kıyasla belirgin bir yükselti farkı yaratmaktadır. Ayrıca Göl Tepesi (1886 m), Karakaya Tepesi (2929 m), Keçan Tepesi (2395 m), Kavak Tepesi (2400 m) ve Yeşilkanat Tepesi (2162 m) araştırma alanındaki diğer önemli yükseltilerdir.

Platolar ise Deliçay Havzası'nın kuzeyinde, nehrin yukarı ve orta çığırlarında yüksek düzlükler halinde uzanırken aşağı çığır kesiminde alçak düzlükler halinde gözlenmektedir. Deliçay Havzası tektonik açıdan oldukça hareketli bir kuşak üzerinde olduğundan yapısal düzlüklerin oluşumu ve gelişiminde tektonik hareketler ve tektonik hareketlere bağlı olarak meydana gelen taban seviyesi değişimi sonucu flüvyal süreçler gibi erozif faaliyetler birinci derecede etkili olmuştur.

3.2. Akarsu Sekileri

Nehirlerin yataklarını derine kazarak terk ettikleri eski yatak ve taşkın ovalarına ait akarsu depoları/çökelleri olan sekiler (Leopold vd., 1964, s. 460-461) birikimleri sırasında çevresel etkenlerle ilgili önemli bilgiler kaydetmektedirler. Özellikler basamaklı yapıdaki (seri halindeki) akarsu sekilerinin oluşumu konusunda genel görüş, tektonik yükselmin baskın etkisi ile iklimsel değişimlerin, nehirlerin derine gömülmesine yol açarak sekileri meydana getirdiği şeklindedir (Vandenbergh, 2015; Vandenbergh ve Avşin, 2019). Sekilerin tortul döngüsü (sedimanter yapısı) iklim değişikliği periyodikliğini gösterirken sekilerin oluşum yaşı, tektonik olarak kontrol edilen alanlarda bu tektonik hareketlerle senkronizedir (Hong vd., 2006, s. 1538).

Deliçay Nehri Havzası'nda 4 seki seviyesi tespit edilmiştir. Bu serideki seviyeler; 10-17 m (S4), 25-30 m (S3), 55-60 m (S2) ve 125-135 m (S1) sekilerinden oluşur (Şekil 7, 8). Havzadaki sekilerin tamamı Pliyosen bazaltları üzerinde gelişmiştir. Bu sekilerin depoları içerisinde sıklıkla volkanik materyale rastlanmaktadır. Ayrıca seki yüzeylerinde gözlenen pekişmemiş (gevşek) sedimentler büyük oranda orta ve iri boyuttaki çakıllardan oluşmaktadır.

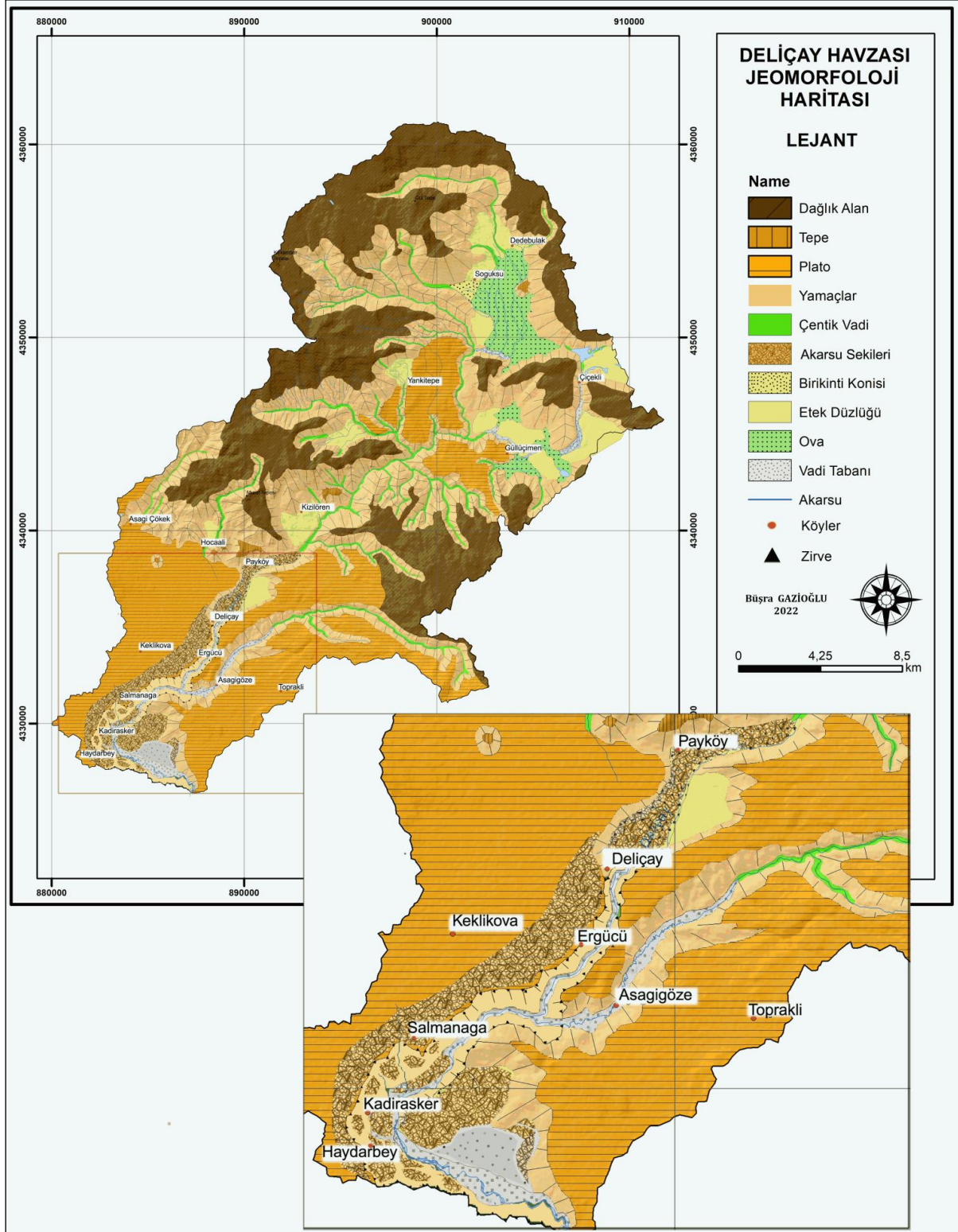
S1 sekisi inceleme alanında tespit edilen en yüksek ve en yaşlı seki olup güncel nehir seviyesinden 126-130 metre yükseklikte yer almaktadır. Sahada daha yüksek bir seki tespit edilmediğinden Deliçay Nehri'nin en azından yatağını 125-130 m derine kazarak bu günkü seviyesine ulaştığı söylenebilir. Ancak diğer seki seviyelerinden hareketle, alandaki kazma sürecinin tek aşamalı olmadığı, en az 4 kez tekrar ettiği görülmektedir (Şekil 8). S1 seviyesinin vadi içerisinde tespit edildiği lokasyonlar söz konusu seviyenin korunabildiği (flüvyal aşınımından arda kalan) kesimlerdir. Bu seviye, çalışma alanı içerisinde vadinin batı yamaçlarındaki Deliçay, Ergücü, Salmanağa köyleri civarında ve Yılanlıtaşlar sırtı olarak geçen alanda gözlenmiştir. Bu alan aynı zamanda Yukarı Toki yerleşmesinin bulunduğu kesimdir. Tıpkı bu yerleşme gibi Deliçay, Ergücü, Salmanağa köyleri ve etraflarındaki tarım arazileri de sekilerin düz ve geniş yüzeyleri üzerinde yer almaktadır. Litolojik olarak S1 seviyesine ait sedimentler seki yüzeyi üzerinde dağınık halde bulunan iri çakıllardan oluşmaktadır. Bu da söz konusu flüvyal birikim döneminde nehrin güçlü bir akışa sahip olduğunu kanıtlar nitelikte bir göstergedir.

S2 sekisi inceleme alanındaki ikinci yüksek sekidir. Güncel nehir seviyesinden 55-60 metre yükseklikte saptanan bu seki çalışma alanı içerisinde havzanın aşağı kesimlerinde küçük parçalar ve dar yüzeyler halinde görülmektedir. Bu durum S2 seviyelerindeki eski yatak kalıntılarının büyük ölçüde aşındırılmış olabileceğine işaret eder. Bu seviyeye ait flüvyal yüzeyler, bir önceki seviyede olduğu gibi, büyük bölümü iri çakıllardan oluşan dağınık sediment içermekte, sedimentlerin tane boyu Deliçay Nehri'nin bu dönemde yine güçlü aktığına işaret etmektedir. S2 sekisi nehrin aşağı çığırında özellikle vadinin keskin bir dirsek çizdiği kesimde, geniş S1 yüzeylerinin eteklerinde ve nehrin sağ yakasındaki yapısal düzlük üzerinde parçalanarak küçülmüş halde dağılıp göstermektedir. Bu alanlar nehrin sol yakasında genellikle mahalle yerleşmeleri olarak kullanılmaktadır. Haydarbey'deki Şemoyatağı Tepesi de yine S2 sekisine karşılık gelmekte olup üzerine Yeni Cezaevi inşa edilen yüzeydir.

S3 sekisi nehir seviyesinden 25-30 metre yükseklikte saptanmıştır ve S1 sekisine benzer şekilde araştırma alanı içerisinde oldukça geniş yüzeylere sahip olan bir diğer seviyedir. Kadirasker, Haydarbey gibi köy yerleşmelerinin tamamı ve büyük tarım arazileri bu seviye üzerinde yer almaktadır. Buna karşılık nehrin sağ yakasında S3 seviyesi tespit edilememiştir. Litolojik olarak oldukça iri çakıllara sahip olan S3 sekisi dağınık (pekişmemiş) sedimentlerden oluşmakta ve bol miktarda volkanik materyal (andezit, bazalt, trakit) içermektedir.

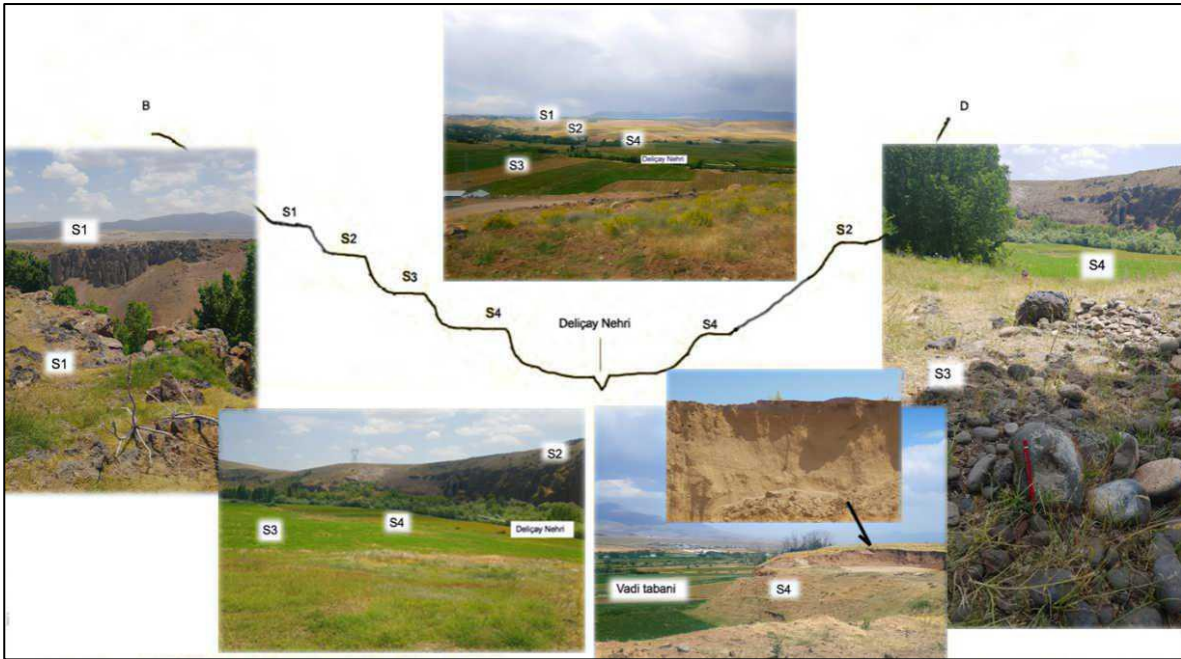
Son olarak S4 sekisi Deliçay Havzası'nda tespit edilen en alçak ve en genç sekidir. Güncel nehir seviyesinden 10-17 metre yüksekte yer almakta olan bu seki nehrin bugünkü seviyesine inmeden önceki son yatağını temsil etmektedir. Bu seviye genellikle flüvyal sistemlerdeki en genç depo olması sebebiyle en fazla korunabilen ve o alan içerisinde nispeten kesintisiz gözlenebilen bir seviye iken araştırma alanında sınırlı şekilde gözlenmektedir. Nehrin sol yakasında kesintili ve küçük parçalar halinde olan S4 seki yüzeyleri nehrin sağ yakasında geniş düzlükler halinde görülmüştür. Alan içerisinde Kadirasker ve Haydarbey yakınlarında tespit edilen basamaklı seki serilerinden dördüncüsünü oluşturan (Şekil 7, 8) ve nehre en yakın olan bu

seki, Deliçay Nehri'nin keskin bir dirsek çizdiği bölümdeki yapısal yükseltinin eteklerinde de mevcuttur. Söz konusu bu bölümde S1 ve S3 tespit edilemediği için 2 basamaklı bir seriden bahsedilebilir. Litolojik olarak seki materyali diğer seki istiflerine benzememekte, kimi yerlerde çakıldan, kimi yerlerde ise kil ve silt boyutlu çok ince materyalden oluşmaktadır. Bu da nehrin bu dönemde değişken bir enerjiye (akış gücüne) sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 7: Deliçay Havzası'nda sekilerin gözleendiği alanlar

Şekil 8: Deliçay Nehri'nin genelleştirilmiş enine kesiti ve sahada gözlenen sekiler

3.3. Birikinti Yelpazeleri

Aşındırma, taşıma ve biriktirme kapasitesi açısından güçlü bir dış etken olan akarsular yüksek yerlerden aşındırdıkları malzemeleri eğimin ve hızlarının azaldığı yerlerde biriktirmektedirler. Buna göre birikinti koni ve yelpazeleri, eğim derecesi nispeten yüksek olan dik dağ yamaçlarından düzlüğe ulaşan akarsuların hızlarını, dolayısıyla güçlerini kaybederek taşıdıkları sedimentleri yamaçlarda biriktirmeleri sonucunda oluşan alüvyal dolgulardır (Yalçın ve Polat, 2021, s. 1045).

Deliçay Nehri, havzanın yukarı kesimlerindeki Kızılören yerleşmesinin kuzeyinde dik yamaçlardan akarak Payköy civarında eğimin azalmasıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu kesimde aşındırma faaliyeti, yerini akarsuyun hızının yavaşlamasıyla beraber birikime faaliyetine bırakır ve yelpaze oluşumu gerçekleşir. Bu alan dışında araştırma alanında birikinti koni ve yelpazesine rastlanmamıştır.

3.4. Akarsu Yatağı ve Taşkın Ovası

Akarsuların oluşturduğu en önemli yer şekillerinin başında vadiler gelmektedir. Vadiler, litoloji, tektonizma, topografik eğim, iklim ve drenaj ağı gibi çeşitli faktörlerin etkisiyle farklı biçim ve karakterlerde gelişmektedirler. Bu nedenle akarsu vadilerinin analizi jeomorfolojik evrim sürecinin aydınlatılmasında oldukça önemlidir. Araştırma alanında meydana gelen tektonik hareketlere (özellikle epirojenez) bağlı olarak Deliçay Nehri, rotası boyunca derin vadiler oluşturmuş ve denge profiline ulaşmak için bu vadilere gömülmüştür. Farklı yükselti ve eğimlere sahip plato yüzeyleri üzerinde gözlenen vadi şekilleri de böylece farklılık göstermektedir. Yüksek düzlükler sahadaki alçak yüzeylere göre göl seviyesinden daha yukarda ve eğimli oldukları için Deliçay Nehri ve yan kolları tarafından derince kazılmış alanlardır. Bu nedenle havza içerisinde yüksek plato yüzeylerinde kanyon vadi, boğaz vadi, çentik vadi türlerini örnek mümkündür. Alçak düzlüklerde ve kıyı ovasında ise tabanlı vadiler gelişmiştir (Fural, 2018, s. 314). Bu vadiler nehrin taşkın ovası oluşturarak birikim yaptığı yerlerdir.

Araştırmaya konu olan Deliçay Nehri büyük oranda kuzeydoğu-güneybatı yönünde akmakta olup yaklaşık 55 km uzunluğa sahiptir. Nehir Van Gölü'nün kuzeyinde Haydarbey yakınlarında, sahanın jeolojik yapısına uygun bir şekilde (yapısal faktörlerle) keskin bir dirsek çizerek tekrar güneydoğuya yönelmekte ve bu kesimde (dirsek ile Van Gölü arasında) tabanlı bir vadi içerisinde

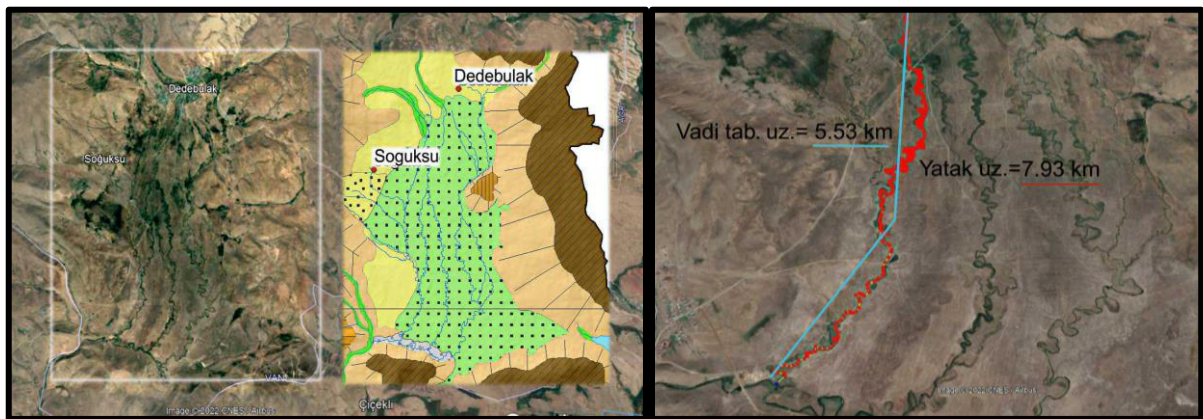
akmaktadır. Deliçay Nehri akışı boyunca, kaynaktan mansaba doğru Payköy, Deliçay, Yanıktepe, Kızılören, Keklikova, Salmanağa, Kadirasker, Haydarbey köylerinin yakınlarından geçerek Erciş fabrikasının doğusunda göl ile buluşmaktadır (Seyhan, 2016, s. 21). Dirsekten önceki bölüm ise derin bir yarma vadi şeklinde kazılmış, oldukça dik yamaçlara sahip dar bir boğaz karakterindedir. İnceleme alanı içerisinde nehre karışan yan kollar ana akarsuya göre nispeten daha kısıtlı biçimde araziye parçalamış, engebeli yüksek sahalardan yamaçlarını aşındırmıştır. Sahadaki çentik (v profilli) vadiler ve kanyonlar genellikle nehrin yukarı ve orta çığırlarındaki yüksek ve dağlık kesimlerde gözlenmektedir. Sadece Deliçay Nehri'nin en büyük yan kolu olan Göze Deresi, bazı kesimlerde sahadaki yan kol morfolojisi için istisna teşkil edecek şekilde taşkın yatağı oluşturmuştur. Sahada vadi tabanının en dar olduğu yer nehrin çentik vadiden tabanlı vadiye geçiş yaptığı Salmanağa güneydoğusudur (0.18 km/ 180 m). Nehrin vadi tabanı oluşturduğu alanlar ise havzanın güneyindeki aşağı çığırda ve yer yer Göze Deresi üzerinde görülmektedir. Vadinin aşağı çığırı aynı zamanda seki seviyelerinin de belirgin şekilde gözlemlendiği kesim olup Kadirasker ve Haydarbey yakınları vadi tabanının en çok genişlediği lokasyonlardır. Öyle ki Haydarbey doğusunda vadi tabanı genişliği 2 km'yi bulmakta, bu alan Sinemiş Düzlüğü olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca Aşağıgöze ve Yukarıgöze köylerinin yerleştiği ve tarım faaliyetlerini gerçekleştirdiği kesimler alüvyal bir taban karakterindedir.

3.4.1. Akarsu Yatak Paterni

Deliçay Nehri'nin seki depoları, seki yüzeylerinde dağınık çakıllar halinde bulunduğu için paleonehir yapısını ortaya koyacak bir seki kesitine rastlanmamış, dolayısıyla tabakalanma, derecelenme, istif kalınlığı gibi değerlendirmelere gidilememiştir. Ancak seki yüzeylerinde gevşek sedimentler halinde gözlenen çakılların boyutları paleo Deliçay Nehri'nin güçlü bir akış yapısına sahip olduğunu, çakıllı-menderesli veya örgülü yatak paterninde olabileceğini göstermektedir.

Güncel nehir yatağının paterni ise vadi boyunca farklılıklar sergilemektedir. Nehrin kaynak bölümünden sekilerin görülmeye başlandığı Kızılören yakınlarına kadar olan kesimde sinüsellik derecesi 1.04 olarak hesaplanmıştır (nehir yatağının uzunluğu 9.61 km/ vadinin uzunluğu 9.19 km). Bu oran, söz konusu nehrin neredeyse düz aktığının göstergesidir ki eğimli ve dağlık alanlarda düz akarsu yatakları oldukça yaygındır. Kızılören yakınlarından nehrin Van Gölü'ne döküldüğü ağız kısmına kadar olan kesimde ise akarsu yatağının sinüsellik derecesi 1.06 olarak hesap edilmiştir (nehir yatağının uzunluğu 23.95 km/ vadinin uzunluğu 22.48 km). Bu bölümde sinüsellik (mendereslenme) oranında küçük bir artış olsa da yine yatak paterninin düze yakın bir yapı sergilediği söylenebilir. Nehrin mendereslenmesinde kısmen artışın gözlemlendiği Kızılören, Payköy ve Haydarbey yakınlarında menderesli nehirlerle özgü burun seti (yığınak, point bar) depoları tespit edilmiştir. Nehir tarafından yer yer koparılmış/parçalanmış olan bu birikim alanlarına ek olarak bazı yerlerde yatak terkleri (kopmuş menderesler) meydana gelmiştir.

Araştırma alanındaki Göze Deresi ise sinüsellik derecesi ve yatak paterni bakımından kısmen farklılık göstermektedir. Göze Deresi'nin sinüsellik indeksi 1.2 olarak tespit edilmiştir (nehir yatağının uzunluğu 8.35 km/ vadinin uzunluğu 6.64 km). Düz nehirlerin 1; menderesli nehirlerin 1 değerinden büyük ve tam menderesli nehirlerin 1.5-2 sinüsellik (mendereslenme) derecesine sahip olduğu göz önüne alındığında (Schumm, 1977, Avşın, 2019) Göze Deresi'nin 1.2 oranıyla düşük menderesli bir paterne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buradaki kıvrımlanma tamamıyla serbest menderesler şeklinde olup (alüvyal yelpazeler, yapısal engeller vb. nedeniyle zorlanmış olmayıp) nehir yatağında tektonik bir etkinin var olabileceğine işaret eder. Bununla birlikte havzanın kuzey sınırında yer alan Soğuksu depresyonunda da yoğun bir mendereslenme sağtanmıştır (Şekil 9, 10). Bu durum son bölümde ele alınacaktır.

Şekil 9, 10: Deliçay Nehri'nin yukarı çığırındaki Soğuksu depresyonu ve akarsuyun menderesli paterni.

Sonuç ve Tartışma

Van Gölünün kuzeydoğusunda yer alan Deliçay Havzası, Deliçay Nehri ve yan kolları tarafından drene edilen oldukça geniş bir havzadır. Miyosen-Kuvaterner aralığında farklı yaşlarda ve büyük oranda volkanik kökenli kayalardan oluşan havzada volkanizma ve tektonizma etkisi açıkça görülmektedir. Araştırma alanındaki en önemli fay Erciş Fayı'dır. Onunla birlikte Çaldıran Fayı, Tutak Fayı ve Malazgirt Fayı'ndan oluşan zon Kuzey Anadolu Fayı'nın devamı niteliğinde olup Van Gölü Havzası'nın jeodinamiğinde ve Deliçay Havzası'nın jeomorfolojik evriminde ayrı bir öneme sahiptir (Kul, 2020, s.27).

Flüvyal sistemlerde oldukça önemli bir morfolojik birim olan ve jeomorfolojik-jeolojik-tektonik evrim açısından kanıt niteliği taşıyan akarsu sekileri Deliçay Nehri vadisinde 4 seviyede tespit edilmiştir. Bu seviyeler; 10-17 m (S4), 25-30 m (S3), 55-60 m (S2) ve 125-135 m (S1) seviyelerinden oluşmaktadır. Havzadaki Pliyosen yaşlı bazaltlar üzerinde konumlanan bu sekiler çoğunlukla volkanik kökenli, dağınık (pekişmemiş/çimentolanmamış), orta ve iri boyuttaki sedimentlerden oluşmaktadır. Sekilerin sediment boyutları Paleo Deliçay Nehri'nin söz konusu sekilerini oluşturduğu dönemlerde güçlü bir akış yapısına sahip olduğunu göstermektedir.

Van Gölü çevresinde yapılan genel bir çalışmada Schweizer (1975) Van Gölü'ne ait dört seki seviyesi tespit etmiştir. Bunlar o dönemdeki kaide seviyesine (1646 metre) bağlı olarak, 12 metre (1658 m), 30 metre (1676 m), 55 metre (1701 m), 80 metre (1725 m) nispi yükseltiye sahip gölsel sekilerdir. Schweizer (1975), gölün seviye değişimlerinde (kaide seviyesi) iklim faktörünün oldukça önemli bir etken olduğunu düşünerek 4 basamaklı göl sekilerini buzul-buzul arası dönemler ve iklimsel geçiş dönemleriyle ilişkilendirmiştir. Buna göre en yüksek göl sekisini (+80) Riss/Würm interglasiyaline, +55 ve +30 metre göl sekilerini sırasıyla Würm I ve II fazındaki soğuk dönem geçişlerine ve +12 metre sekisini son buzul çağına atfetmiştir. Valeton (1978) ise tüm gölsel seki sistemini son buzul çağı dönemiyle eşleştirmiştir. Bu çalışmalarda Van Gölü seki depoları için öngörülen yaşlar Deliçay Nehri Havzası'ndaki akarsu sekileri ile korele edilebilir, ancak mutlak bir tarihlendirme yapmadan yaş tahmini yapmak doğru olmayacaktır. Nitekim Doğu Anadolu Bölgesi'nin büyük akarsularından biri olan Murat Nehri'nin (Muş Ovası kesiminde) en genç sekisinin yaşı Holosen olarak tespit edilmiştir (Avşin vd., 2021). Bununla birlikte basamaklı seki seviyelerinin oluşumunda oldukça önemli bir tetikleyici olan bölgesel tektonik yükselimin, aktif tektonik yapıdaki araştırma alanında etkin olabileceği düşünülmelidir. Dolayısıyla sekilerin yalnızca Van Gölü seviye değişimleriyle oluştuğunu söylemek için radyometrik tarihlendirme analizlerine ihtiyaç vardır.

Deliçay Nehri Havzası'ndaki bir diğer önemli bulgu sahadaki olası tektonik çökme ve yükselmelerdir. Genellikle sabit bir eğimi korumak için, tektonik yükselme olayına tepki veren nehirlerde örgülenme oranı ve aşındırma gücü artmaktadır. Çökme olaylarına ve vadi eğimindeki azalmaya ise birikim yaparak tepki veren nehirler mendereslenme (kıvrımlanma) oranını arttırmaları (Schumm vd., 2000, 2. 36-37). Deliçay Nehri'nin en önemli kollarından biri olan Göze Deresi'nin menderesli yapısı, diğer yan kol vadilerinden farklı olarak alüvyal bir tabana sahip olması, eğimli ve dağlık bir arazide olmasına rağmen vadi tabanında sedimentasyonun mevcudiyeti tektonik sübsidans (çökme) olasılığını kuvvetlendirmektedir. Ancak bu durum lokal bir çökmeyle gerçekleşmiş görünmektedir. Alandaki faylar göz önüne alındığında sahadaki bölgesel tektonizmaya eşlik eden bir lokal tektonizma sürecinin mevcut olduğu söylenebilir. Yine havzanın kuzey sınırındaki Soğuksu depresyonu yoğun mendereslenme gösteren akarsuları ile tektonik bir sübsidansa işaret eder.

Sonuç olarak Deliçay Nehri Havzası zengin bir morfolojik yapıya sahip olup havzanın ana hatlarını dağlar, yüksek ve alçak platolar, ovalar, akarsu yatakları, çentik ve kanyon vadiler, birikinti yelpazeleri ve akarsu sekileri gibi önemli yer şekilleri oluşturmaktadır. Bu yer şekillerinin oluşumunda havza ve yakın çevresinin volkanik ve tektonik özellikleri ile Deliçay Nehri flüvyal sistemi etkili olmuştur. Flüvyal ve neotektonik süreçlerin bugün halen devam ettiği sahada zaman içerisinde çeşitli değişimlerin olabileceği (yatak paterni değişimleri, seki seviyelerinde çarpılmalar, vadi tabanı değişimleri vb.) düşünülmektedir. Bu durum, uzun vadede yerleşim ve tarım alanlarını etkileme potansiyeline sahip olup üzerinde özenle durulması gereken bir konudur.

Kaynakça

- Altan, F. (2015). *1990-2014 yılları arası Van Gölü seviye değişimleri ve nedenleri* (Tez No: 459674) (Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Arınç, K. (2016). Türkiye'nin coğrafi bölgeleri: doğal, beşerî, iktisadi ve siyasal yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri. Erzurum: *Biyosfer Araştırmaları Merkezi*, Yayın No: 106. <https://scholar.google.com.tr/citations?user=Slw-4ykAAAAJ&hl=tr>
- Atalay, İ. (1994). *Türkiye vejetasyon coğrafyası*. Ege Üniversitesi Yayınları.
- Avşın, N. (2019). Nehir yataklarının sınıflandırılması ve sistematığı. *Sosyal Bilimlerde Akademik Araştırmalar* içinde (223-241). Taştan, Z. Duman Z. ve Yılmaz, G., Hiper Yayınevi.
- Avşın, N. Erturaç, M, K. Şahiner, E. ve Demir, T. (2021). The Quaternary climatic and tectonic development of the Murat River valley (Muş Basin, Eastern Turkey) as recorded by fluvial deposits dated by Optically Stimulated Luminescence. *Quaternary*, 4 (3), 1-14. <https://www.researchgate.net/publication/354600575>
- Aydın, M. C. ve Gelberi, G. (2018). Morgedik Barajı geçirimsizlik problemi ve çözüm uygulaması. *Su Vakfı Su Kaynakları Dergisi*, 3 (2), 1-7. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/su/issue/39336/447165>
- Davis, W. M. (1899). The geographical cycle. *Geographical Journal*, 14, 481-504. <https://www.semanticscholar.org/paper>
- Demir A. Kemeç S. ve Dilek, F. (2022). Afet riski değerlendirmelerinde çoklu tehlike analizi 'Erciş, Van örneği'. *Dirençlilik Dergisi* 6 (1), 15-38. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/resilience/issue/68460/1013912>
- Düzen, H. (2017). *Erciş-Çaldıran-Muradiye (Van) bölgesinin hidrojeolojik ve jeotermal incelenmesi* (İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü) (Tez No: 472525) (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Elmastaş, N. ve Polat, S. (2007). Van Gölü'nde seviye değişiklikleri ve Erciş şehri. *Öneri Dergisi* 7 (27), 383-392. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruoneri/issue/52504/689671>
- Erinç, S. (1973). Türkiye'nin şekillenmesinde neotektoniğin rolü ve jeomorfoloji- jeodinamik ilişkileri, *Jeomorfoloji Dergisi*, 5 (5) 15-25. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1157828>
- Fural, Ş. (2018). Köprü Çayı Havzası'nın flüvyal topografya özellikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (60), 311-325. <https://www.researchgate.net/publication/329918972>
- Görür, N. Ç. (2015). Van Gölü'nün Geç Kuvaterner tektono-stratigrafik evrimi. *MTA Dergisi* 151, 1-47. <https://www.researchgate.net/publication/289076984>
- Günel, N. (2013). Türkiye'de iklimin doğal bitki örtüsü üzerine etkileri. *ActaTurcica* 1, 1-22. <https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423864630>.
- Gürbüz, O. (1994). *Van Gölü çevresinin coğrafyası (Beşerî ve İktisadi Coğrafya Açısından)* (Tez No: 31845) (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Hong C, Z. A. (2006). *The causes of fluvial terraces inland and its implication*. IEEE International Geoscience & Remote Sensing Symposium, July 31- August 4. Colorado, USA.
- Innocenti, F. Mazzuoli, R. Pasquare, G. Serri, G. ve Villari, L. (1980). Geology of the volcanic area north of Lake Van, Turkey. *Geologischen Rundschau*, 69, 292-322.
- Koçaklı, K. Z. (2020). Etrüsk (Akçadağ) Dağı ve yakın çevresinin jeomorfolojisi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20, 103-128. <http://busbed.bingol.edu.tr/tr/download/article-file/1103403>
- Kul, A. Ö. (2020). *Erciş Fayı'nın Van Gölü Havzası'nın tektonik evrimine etkisinin morfolojik indislerle belirlenmesi* (Tez No: 623329) (Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Lahn, E. (1945). Anadolu'da Neojen ve dördüncü zaman volkanizması. *Türk Coğrafya Dergisi* 7, 37-49. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tcd/issue/21249/227977>
- Lebedev, V. A. Sharkov, E. V. Keskin, M. ve Oyan, V. (2010). Geochronology of Late Cenozoic volcanism in the area of Van Lake, Turkey: An example of development dynamics for magmatic processes. *Doklady Earth Sciences* 433 (2), 1031-1037. <https://www.researchgate.net/publication/225397764>
- Leopold, L.B. Wolman, M.G. ve Miller, J.P. (1964) *Fluvial processes in geomorphology*. Dover Publications.
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (1977). *Van iklimi*. Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Yayını.
- Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, (2008). *Klimatolojik rasat el kitabı*. Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü Yayını.
- Oyan, V. Keskin, M. Lebedev, V., Chugaev, A. ve Sharkov, E. (2016). Magmatic evolution of the Early Pliocene Etrüsk

Stratovolcano, Eastern Anatolian Collision Zone. *Lithos* 256 (257), 88–108. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0024493716300184>

Öngür, T. Karamenderesi, İ.H. Yoğurtçuoğlu, A. ve Suludere, Y. (1974). *Ağrı-Doğubayazıt jeoloji haritaları*. MTA Genel Müdürlüğü Enerji Hammadde Etüt ve Arama Dairesi, Arşiv No: 606.

Özvan, A. Ş. (2008). Van Gölü Havzası Neojen çökellerinin jeoteknik özelliklerine bir bakış: Erciş yerleşkesi. *GeoSound* 52 (1), 1-13. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/107815>

Schumm, S. (1977). *The fluvial system*. John Wiley.

Schumm, S. Dumont J. ve Holbrook J. M. (2000). *Active tectonics and alluvial rivers*. Cambridge University Press.

Schweizer, G. (1975). Untersuchungen zur physiogeographie von Ostanatolien und Nordwestiran, geomorphologische, klima- und hydrogeographische Studien im Vansee- und Rezaieyehsee-Gebiet. Tübinger eographische Studien, *Institute of Geography*, University of Tübingen. <https://www.abebooks.com/book-search/title/untersuchungen-zur-physiogeographie-von-ostanatolien-nordwestiran/>

Seyhan, Y. (2016). *Deliçay'ın (Haydarbey Çayı) su kalite kriterlerinin incelenmesi* (Tez No: 450445) (Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Soytürk, N. (1973). *Murat baseni jeolojisi ve hidrokarbon imkânları raporu*: TPAO Arama Grubu Rap., 791, 22.

Şaroğlu, F. ve Güner, Y. (1981). Doğu Anadolu'nun jeomorfolojik gelişimine etki eden öğeler: jeomorfoloji, tektonik, volkanizma ilişkileri. *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni* 24, 39-50. <https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/d863b367aa379f7>

T.C. Van Valiliği Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü (2023). *Van İli Çevre Durum Raporu*. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/ced/icerikler/van-ilcdr-2022-20231027133953>

Türkecan, A. Dönmez, M. Özgür, B. Mutlu, G. Sevin, D. ve Bulut, V. (1992). *Patnos-Tutak Hamur (Ağrı) yöresinin jeolojisi ve volkanik kayaların petrolojisi*. MTA Raporu, No: 9434.

Üner, S. Yeşilova, Ç. Yakupoğlu, T. ve Üner, J. (2010). Pekişmemiş sedimanlarda depremlerle oluşan deformasyon yapıları (sismitler): Van Gölü Havzası, Doğu Anadolu. *Yerbilimleri* 31 (1), 53-66. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yerbilimleri/issue/13642/165185>

Valeton, I. (1978). A morphological and petrological study of the terraces around Lake Van, Turkey. *Geology of Lake Van*, Degens E, Kurtmann F ed. *MTA Yayınları* 169, 64–80. Ankara. https://books.google.com.tr/books/about/The_Geology_of_Lake_Van.html?id=jlh4NQAACAAJ&redir

Vandenbergh, J., (2015). River terraces as a response to climatic forcing: formation processes, sedimentary characteristics and sites for human occupation, *Earth and Climate* 370, 3-11. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1040618214003565>

Vandenbergh J. ve Avşin N. (2019). İklim kontrolünde şekillenen akarsu sekileri ve sekilerin beşerî kullanımı. *The Journal of Academic Social Science* 8 (1), 93-104. https://asosjournal.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=36814

Yalçın, F. ve Polat, P. (2021). Erzincan Ovası'nda yer alan birikinti koni ve yelpazelerinin genel özellikleri, sınıflandırılması ve antropojenik degradasyonu. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 20 (3), 1043-1068. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jss/issue/64299/843385>

Yılmaz, Y. Güner, Y. ve Şaroğlu, F. (1998). Geology of the Quarternary volcanic centres of the East Anatolia. *Journal of Volcanology and Geothermal Research* 85, 173-210. https://www.researchgate.net/publication/248256871_Geology_of_the_Quaternary_volcanic_centres_of_the_East_Anatolia

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada yer alan verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Tanzimat Sonrasında Katil Davaları, Cinayet Suçlusu Kadınlar ve Af Mekanizması¹ *Murder Cases, Female Offenders and the Amnesty Mechanism after the Tanzimat*

Melike KARABACAK YILMAZ

Asist. Prof., Artvin Çoruh University, Department of History, Artvin, Türkiye
Dr. Öğretim Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Tarih Bölümü, Artvin, Türkiye
Orcid: 0000-0001-6589-0831 , e-posta: melik_e_karabacak@artvin.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Yılmaz-Karabacak, M. (2024). Murder Cases, Female Offenders and the Amnesty Mechanism after the Tanzimat. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 65, 120-134.

Yılmaz-Karabacak, M. (2024). Tanzimat Sonrasında Katil Davaları, Cinayet Suçlusu Kadınlar ve Af Mekanizması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 120-134.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 12 Temmuz/2024

Accepted/Kabul Tarihi: 1 Eylül/2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65 **Pages/Sayfa:** 120-134.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Melike KARABACAK YILMAZ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ Bu çalışma yazarın Osmanlı Modernleşmesinde Kadın ve Suç isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Öz

19.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği islahatlardan biri ceza hukuku alanındadır. 1840, 1851 ve 1858 yıllarında birbiri ardına ceza kanunları hazırlanmıştır. Bu kanunlarla eş zamanlı kurulan meclisler ve nizamiye mahkemeleri ceza davalarının görülüp karara bağlanacağı organlar haline gelmiştir. Çalışmamızın konusunu oluşturan katl davalarının hem şahıs hem de kamu hukukuyla ilgili olması bu davalarda şer'î ve nizami mahkemelerin aynı zamanda işlev görmelerini beraberinde getirmiştir. Osmanlı ceza hukukunun düalist yapısı bu aşamada devreye girmiştir. Bu mahkemelerin aynı davaları kendi usul kanunlarına göre görmeleri iki mahkemeden farklı sonuçların çıkmasını beraberinde getirebiliyordu. Bu çalışmada cinayet suçlusu kadınların şer'î ve nizami mahkemelerde görülen davaları incelenerek, bahsi geçen düalist yapının ne gibi sonuçlar doğurduğu incelemeye alınmıştır. Kadınların cezalandırmasında toplumsal cinsiyetlerinin bir üstünlük ya da dezavantaj yaratıp yaratmadığı çalışmanın problemlerinden birisidir. Kısas ya da idam cezasına mahkûm edilen kadınların cezalarının hangi şartlarda affedildiği ya da hafifletildiği, bu düalist yapının idam mahkûmları için ne anlama geldiği de çalışmamız içerisinde konu edilen hususlardandır. Çalışmanın ana kaynağını Osmanlı Arşiv'inden temin edilen belgeler oluşturmaktadır. Bu kapsamda, dönemin hukuk literatürü ile güncel akademik çalışmalarının da değerlendirilmesi ile konunun analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı hukuku, kadın suçlular, kısas, idam, af, katl davaları.

Abstract

In the 19th century, one of the reforms carried out by the Ottoman Empire was in the field of criminal law. In 1840, 1851 and 1858, penal codes were drafted one after the other. Simultaneously with these laws, councils and regular courts were established to hear and adjudicate criminal cases. The fact that the murder cases, which are the subject of this study, are related to both personal and public law has brought about the functioning of the sharia and regular courts at the same time in these cases. The dualist structure of Ottoman criminal law came into play at this stage. The fact that these courts would hear the same cases according to their own procedural laws could lead to different outcomes from the two courts. This study analyzes the cases of women guilty of murder in the sharia and regular courts and examines the consequences of this dualistic structure. One of the problems of the study is whether gender creates an advantage or disadvantage in the punishment of women. The conditions under which the sentences of women sentenced to retribution or capital punishment were pardoned or commuted and what this dualistic structure meant for death row inmates are also among the issues discussed in this study. The main sources of the study are the documents obtained from the Ottoman Archives. In this context, it has been tried to analyze the issue by evaluating the legal literature of the period and current academic studies.

Keywords

Ottoman law, female offenders, retaliation, death penalty, amnesty, murder trials.

Giriş

İslam hukukunda ölüm cezasını gerektiren suçların başında kasten adam öldürme gelir. Kuran'da ve hadislerde yaşam hakkının kutsallığına işaret edilerek bu suçun ağır uhrevi müeyyidesi yanında dünyada da ölüm cezasıyla karşılık göreceği belirtilmiştir. Fıkıh doktrininde kasten öldürme suçlarında hem kamu hem de şahıs haklarının ihlal edildiği belirtilip ikincisindeki ihlalin daha baskın olduğu kabul edilmiştir. Kasten adam öldürmede sanığa kısas cezası verilebilmesi için suç unsurlarının mevcudiyetinde ve suçun sübutunda hiçbir şüphenin bulunmaması ve kesinliğin infaz aşamasına kadar devam etmesi gerektiği kabul edilmiştir. Suçun sabit olmasının temel ilkelerinden biri zanlının suçunu ikrar etmesidir. Aksi takdirde ise davacılar dört görgü tanığını mahkemeye getirmek zorundadırlar (Maşalı, 2011, s. 41-42).

Kasten öldürme (katli-i amd), katli meşru olmayan bir insanı alet-i cerihadan biri ile kasten öldürmek şeklinde tanımlanır. Hanefi mezhebi alet-i cerihayı bir silah veya silah benzeri olup uzuvları kesmeye yarayan bir şey olarak kabul eder. Bu sebeple bilenmemiş bir taş, bir sopa ya da alelade öldürmeye yarar aletlerle katletmeyi amden katile dâhil etmez (Schact, 1977, s. 447-448). Kasten öldürme sonucu kısasa tâbi tutulacak kişinin İslam hukukuna göre cinayeti ne şekilde gerçekleştirmiş olursa olsun kılıçla kafa kesmek suretiyle öldürülmesi gerekir. Bu esas, genişleyen coğrafya ile diğer kültürlerle etkileşim sonucunda bazı farklılıklara uğramış, kısas cezasında ve irtidat suçunda kılıçla kafa kesilmesi devam ettiği gibi idam gerektiren durumlarda kafa kesmek veya asılmak şeklinde uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nde klasik dönem uygulamalarında bedene yönelik pek çok ceza yerine para cezasının tercih edildiği bilinmektedir. Ancak siyaseten katli ve kısasın infazı kafa kesme, boğma ve asma şeklinde icra edilmiştir (Mumcu, 2007, s. 102-103).

Katli-i amd kısası gerektirse de maktulün veresiye suçluyu meccanen veya diyete karşılık affettikleri takdirde kısas cezası sakıt olur (Ömer Hilmi, 1301, s.7). Bu durumda faile ayrıca bir tâzir cezasının verilip verilmeyeceği fıkıhçılar arasında tartışma konusu olmuştur. Klasik dönem Osmanlı uygulamalarına bakıldığında kısas cezasından affedilenlere dayak, hapis, sürgün gibi tâzir cezalarının tatbik edildiği görülür. Şer'î muhakemede davacının iddiasını ispat edememesi, faili meccanen veya diyet karşılığı affetmesi durumunda ortadan kalkan kısas cezasına karşılık Osmanlı sultanının onayı ile siyaseten katli cezası verilebildiği görülmüştür. Bu daha çok öldürme suçunu alışkanlık haline getiren şahıslar için söz konusu olmuş (Koç, 2019, s.278), nizam-ı memleket ve reayayı korumak için cezası idamı gerektirmeyecek suçlarda dahi padişahın emri ile siyaseten katli icra edilmiştir (Erdoğan, 2019, s.354). 18.yüzyıla kadar ölüm cezası dünyanın hemen her yerinde en ağır cezalandırma yöntemi olarak kullanılmıştır. Klasik dönem Osmanlı uygulamasında görülmektedir ki padişahın başka sultanın kulları olarak kabul edilen sadrazam, vezir ve eyaletlerde valilik görevi yapan vezirlerin idam etme yetkisi bulunuyordu. Bu yöneticilerin ulema hakkında idam kararı vermeleri söz konusu değilse de kendilerine bağlı diğer görevliler hakkında bu kararı vermeleri mümkündür (Heyd, 1973, s. 262).

Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun başında Osmanlı Devleti'nin yüz elli senedir yaşadığı felaketler ve başka pek çok nedenle şeriata ve kanunlara uygun bir idare yürütülmediği için eski kuvvetini kaybedip fakirliğe düştüğü belirtilmiş, devletin ve memleketin idaresi için bazı yeni kanunlar konulması gerektiği ifade edilmiştir. Bu şekilde hem şer'î hukuktan vazgeçmenin mümkün olmayacağı ifade ediliyor hem de yeni kanunlara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiş oluyordu. Bu kanunlar can güvenliği, ırz, namus ve mülkiyetin korunması, vergi miktarları ve askerlik süresinin belirlenmesi konularını kapsamıştır (Abadan, 2012, s. 82-84).

Hatt-ı Hümayûn'a göre davaları şer'î mahkeme huzurunda görülmeden hiç kimse hakkında gizli ya da açık idam veya zehirleme kararı verilemeyecekti. Suç işlemiş kişinin malı devlet tarafından müsadere edilemeyecek böylece suçun mirasçılara intikali ortadan kalkmış olacaktı. Koruma altına alınan can, ırz, namus ve mal güvenliği hakkında Osmanlı'nın bütün Müslüman ve diğer dinî cemaatlerine eşit davranılması şeriata bir gerekliliği olarak ifade edilmişti. Hatt-ı Hümayûn'da şer'î kanuna aykırı hareket eden ulemeden veya vüzeradan kim olursa olsun rütbe, hatır ve gönüle bakılmaksızın hak ettiği cezaya çarptırılması için gerekli bir ceza kanunnamesi yapılacağı ilan edilmiştir (Düstur, 1289, s. 4-7). Bu vaatleri hayata geçirmenin gereği olarak yeni bir ceza sistemi oluşturmak amacıyla 1840, 1851 ve 1858 yıllarında birbiri ardına ceza kanunları hazırlanmıştır.

Kanunların çıkarılması ile eşzamanlı olarak bunları uygulamak amacıyla hukuki-idari meclisler kurulmuştur. 1860'larda oluşturulan nizamiye mahkemelerinin temelini oluşturacak olan bu meclisler ceza kanunlarını uygulama yetkisine sahip olacaklardır (Aykut, 2017, s. 10). İslam hukuku prensiplerine göre işlev gören şer'î mahkemelerin daha az prosedür içeren yapısına karşılık nizami mahkemeler kaza meclisinde başlayıp Dersaadet'te nihayete eren uzun bir yargılama sürecini, davanın tarafları dışında müdde-i umuminin de devreye girdiği, tekrar eden sorgulama, kanıt ve tanıklıkların göz önünde bulundurulduğu, 19. yüzyılın özellikle son çeyreğinde kullanılmaya başlanan adli tıp enstrümanlarının dahil edildiği çok katmanlı bir süreci ihtiva ediyordu (Bingöl, 2004; Ekinci, 2010; Demirel, 2010; Rubin, 2006).

Cinayet kelimesine etimolojik olarak bakıldığında Arapça kökenli olduğu ve günümüzde kullanılandan daha geniş manada "suç, cürüm ya da günah" anlamlarını kapsadığı görülür. İslam fıkıhında ve Osmanlıca yazında da cinayet teriminin cana, vücut bütünlüğüne ve mal varlığına yönelik bütün suçları kapsayan geniş anlamda kullanıldığı görülür. Kelime günümüzde anlam daralması yaşayarak sadece öldürme fiilini tanımlamak noktasında kullanılmaktadır (Doğan, 2022, s. XLVI). Bu çalışmada insan öldürme eylemi İslam fıkıhında ve Osmanlı kanun metinlerinde kullanılan katil terimiyle anılmak istenmiş, cinayet kelimesinin kullanıldığı yerde de günümüzdeki dar anlamına işaret edilmiştir.

Çalışmada Tanzimat sonrası yürürlüğe konulan ceza kanunlarında adam öldürme suçuna yönelik düzenlemeler ve yaptırımlar incelemeye alınmış, şahıs ve kamu hukukunu ihtiva eden bu alanın şer'î ve nizami hukuk açısından değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Cinayet suçlusu kadınların ele alınarak Osmanlı ceza hukukunun dualist yapısı incelemeye çalışılırken cezalandırmada cinsiyete yönelik ayrımların ya da kayırıcılığın varlığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Yine bu çerçevede ölüm

cezasına mahkûm edilen kadınların İslam hukuku ve nizami kanunlar çerçevesinde hangi şartlarda bu cezadan affedilebildikleri açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmada Osmanlı Arşiv belgeleri ana kaynak olarak kullanılmış, konuyla ilgili güncel literatür de takip edilerek dönemin suç, ceza ve af mekanizmasına dair bir analizi sunulmaya çalışılmıştır.

1. Tanzimat Sonrası Ceza Kanunlarında Katil Suçları

19.yüzyıl boyunca Osmanlı yargı sistemi kanunların kodifiye edilmesi, standartlaştırılması ve hiyerarşik bir mahkeme yapısının kurulması aracılığıyla somutlaşan kapsamlı bir dönüşüm geçirmiştir.1840 Ceza Kanunu'nda katil davalarının hem meşveret meclisinde hem de şer'î mahkemede görüleceği ifade edilmiştir. Şer'î hukuka göre muhakeme sonucunda ölenin mirasçıları tarafından suçlunun kisasının talep edilmesi, meccanen affedilmesi ya da diyet üzerine sulh yapılması ile dava tamamlanmış oluyordu. 1840 Kanunu bunun dışında sultanın tâzir yetkisini kullanarak ayrıca bir ceza verileceğini açıkça göstermiştir (Bingöl, 2004, s. 60-61). Katil davalarının şahıs hukukunu ilgilendiren kısmının şer'î mahkemelerde görüşülmesine ilaveten zanlının kanunen de muhakeme edilmesi zorunluluğu bu madde ile bir prensip haline gelmiştir. 1840 sonrasına ait pek çok davada bu esasa uygun hareket edildiği, zanlıların davanın şer'î yönünden beraat etseler de kanunen hapse konuldukları görülür (Karabacak, 2015, s. 26).

Kanunun birinci maddesinde adam öldürme suçuna cüret edenlerin her kim olursa olsun, şeran ve kanunen gereken soruşturma ve incelemelerin defalarca yapılması sonucu suçu sabit bulunup mahkemece karara bağlanmadan cezalandırılmayacağı ifade edilmiştir. Üçüncü ve dördüncü maddelerde adam öldürme davalarının hem memleket meclislerinde hem de şer'î mahkemede görülüp buralarda alınan kararların Dersaadet'e ve fetvahaneye gönderilmesi şartı konmuştur (Akgündüz, 1986, s. 816). 1851 Kanunu 1840'taki ilkeleri temel olarak benimsemiştir. Öldürme suçlarında şeran ve kanunen gerekli soruşturma ve incelemeler yapıldıktan sonra kısas talep olunmaz da verese suçluyu affeder ya da diyete anlaşılırsa suçlunun tâziren cezalandırılacağı burada da ifade edilmiştir (Akgündüz, 1986, s. 822-823). Tâzir cezası olarak belirlenen 1 ile 5 sene arası kürek cezası daha sonra yapılan düzenleme ile 5 ila 15 sene olarak revize edilmiştir. 1851 Kanunu'nun 15. maddesinde kadın kâtilin cezalandırılmasında erkek ile eşit tutulacağı da yine şer'î hukuka referansla ifade edilmiştir (Ahmet Lütfi, 1304, s. 156-158). Döneme ait mahkeme kararları incelendiğinde öldürme suçlarında genelde kadınlara verilen cezanın alt sınır olan 5 sene hapis olduğu görülür (Karabacak, 1015, s. 74).

1820 tarihli Fransız Ceza Kanunu'ndan uyarlanarak hazırlanan 1858 Ceza Kânunnâme-i Hümâyûnu kendinden önceki Tanzimat kanunnamelerinden farklı olarak ikinci bölümde yer alan "Eşhas Hakkında Vuku Bulan Suçlar" başlığını fark edilir biçimde genişletmiştir. Kanunnamenin birinci ve üçüncü bapları kamu hukukunu ilgilendiren suçları içermektedir. Kamu hukuku alanına giren suçların siyasi otorite tarafından cezalandırılması şer'î hukuk tarafından da benimsenen prensiptir. Bu sebeple söz konusu bölümlerin Fransız Ceza Kanunu'ndan uyarlanması bir sorun teşkil etmemiştir. Ancak şeriat açısından şahıslar arasında özel hukukun alanına girdiği kabul edilen adam öldürme, yaralama ve had suçlarından oluşan ikinci bölümdeki suçlar için teoride şer'an cezalandırılması gerektiği halde siyasi otoritenin yetkisinde olan çeşitli tâzir cezaları düzenlenmiştir. Kanunname mukaddimesinin ilk maddesinde şahıslara karşı işlenen suçların da kamu düzenini ihlal ettiği ölçüde devletin kontrolünde olması gerektiği ifade edilmiştir. Hem kamuya hem de şahsa karşı işlenen suçlar düzenlenirken hiçbir şekilde şer'î hukuktan kaynaklanan şahıs hukukuna zarar verilmeyeceği açıklığa kavuşturulmuştur. Kanunname ile adam öldürme ve yaralama suçlarının şer'an cezalandırılmasının mümkün olmadığı durumlarda da kanunen idam, siyaseten katil, hapis, kürek gibi yöntemlerle suçluyu tâziren cezalandırmanın yolu açılmak istenmiştir. Siyasi otoritenin kamu düzenini sağlamak için tâzir yetkisini kullanması hatta kimi zaman bu yetkiyi aşması, yukarıda da bahsedildiği gibi, erken modern dönem Osmanlı kanunnamelerinden beri görülen bir gelenektir. Mukaddimede kanun koyucu tarafından yapılan bu açıklama 1858 Kanunnamesi'nin Fransız Ceza Kanunu'ndan uyarlanmasından sebep "geleneksel şeriat-kanun dengesini bozmayarak oluşturduğu bir metin olarak pazarlama ve meşrulaştırma girişiminin ötesinde bir özgüvene sahip olduğunu" göstermektedir. Başka bir ifadeyle bu açıklamayı şer'î hukukun hilafına ortaya çıkan sınır aşımı iddialarına karşılık geliştirilmiş bir retorikten ziyade asırlardır devam eden bir hukuki pratiğin devletçi-merkeziyetçi bir özgüvenle savunulması olarak okumak daha isabetli olacaktır (Onaran, 2023, s. 224-226). Böylelikle 1858 Ceza Kanunu kendinden önceki ceza kanunlarında bahsi geçen şahsa karşı suçların tanımlarını genişletmiş, davaların kamu hukuku ve şahıs hukuku yönlerinin nizamen ve şer'an görüleceğinin bir kere daha altını çizmiştir.

1858 Kanunu'nun 168 ilâ 192. maddeleri şahıslar hakkında ortaya çıkan cinayet ve cünhayı cezalandırmayı içerir. Kanunda katil, silah, zehir ya da başka bir yolla bir şahsı öldürmek olarak tanımlanırken kanuni cezasının idam olduğu belirtilen taammüden katil ise fiilin önceden tasarlanıp kararlaştırılması ilkesine bağlanmıştır. 170.maddede taammüden katilin cezasının kanunen idam olduğu belirtilmiş takip eden maddede davanın şahıs hukukunun şer'î hukuka göre görüleceği açık şekilde beyan edilmiştir. 171. maddede kanun hükmü şahıs haklarını düşüremeyeceğinden maktulün veresesinin davası üzerine şahıs hakları davasının şer'î mahkemede görüleceği ifade edilmiştir. 172. madde kısas ya da idam cezasından affolunanların müebbet ya da 15 seneden az olmamak şartıyla muvakkaten küreğe konacağına işaret eder (Akgündüz, 1986, s. 861). Bu maddede belirtilen kısıstan af ancak maktulün veresesinin şer'î mahkemede beyanıyla mümkündür. İdamdan af ise nizamiye mahkemesi tarafından verilen ölüm cezasının sultan tarafından affedilmesi ya da hafifletilmesi anlamına gelir. Sultanın af yetkisi ise 47. madde ile düzenlenmiştir (Akgündüz, 1986, s. 841). İdam cezasının küreğe çevrilmesinin ve diğer cezaların hafifletilmesinin ancak padişah iradesine bağlı olduğu belirtilir. Şer'an kısasa ve kanunen idama mahkûm olmadığı halde bir suçlunun ölüm cezasıyla cezalandırılması ise 173. maddede konu edilmiştir (Akgündüz, 1986, s. 861). Yine "Şahsa Karşı İşlenen Suçlar" başlığında yer alan bu madde siyaseten katil bahsini ele alır ve cinayet suçlarını alışkanlık haline getirenlerin, bu esnada işkence ve gaddarca fiiller icra edenlerin suçlarının tahakkuk ve taayyün etmesi halinde katledileceklerini belirtir.

Bu ikili sistem aynı dava üzerine yargılama prensipleri farklı olan iki ayrı mahkemenin verdiği kararın birbirinden farklı olması gibi sonuçlar doğurabilmiştir. Nizamiye mahkemesi bir kâtili ölümden daha az bir cezaya çarptırdığı halde varislerin başvurusu

üzerine gerçekleşen şer'î mahkemede kısas kararına varıldığında kısas infaz edilecektir (Bucknill ve Utidjian, 1913, s. 127). Dönemin hukukçularından Halil Rifat da kâtilin cinayeti tasarlayarak gerçekleştirdiği kanunen sabit bulunmasa da maktulün varislerinin iddialarını şer'î mahkemede ispat etmeleri üzerine talep ettikleri takdirde kısas hükmünün icra edilmesi gerektiğini ifade eder (Kılıç ve Yıldırım, 2021, s. 204). Şer'î mahkemede varisler diyet üzerine anlaşıp da nizami mahkemede katlin taammüden gerçekleştiği sabit görülürse bu durumda 170. madde gereğince kâtilin idamı gerektiği halde, genelde görüldüğü üzere, 172. madde hükmünce padişah tarafından ceza hafifletilmiştir (Bucknill ve Utidjian, 1913, s. 127).

1840 Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile başlayan süreçte taşrada yaşanan sorunlara dair merkezden ikaz yazıları gönderildiği görülür. Katil davalarının sadece şer'î mahkeme huzurunda görülmesi suçluların olayı inkâr edip üzerine de yemin vererek kolayca cezadan kurtulmalarını sağlayabiliyordu. Bu da beraberinde önemli sorunlar getiriyor katil gibi ağır suçların sayısında artışa neden oluyordu. Bundan dolayı suçluların kanun üzerine nizam mahkemeleri görüldükten sonra konuya dair mazbatanın mutlaka merkeze gönderilmesi emrediliyordu (Karabacak, 2015, s. 56-57). Kısastan affolunan suçluların salıverilmesi durumunda yöneticiler şiddetle uyarılıp davanın kanuni kısmının tamamlanmasına çağırıyorlardı (Karabacak, 2015, s. 72, 82-82).

1858 sonrasında da şahıslara karşı işlenen cinayet davalarında davanın şer'î mahkemede görülüp sadece buna dair ilamın gönderilmesi üzerine yaşanan sorunlar devam edecektir. Bu durum üzerine 25 Ocak 1861 tarihli tezkere ile cinayet davalarında izlenmesi gereken prosedür bir kere daha hatırlatılmıştır. Buna göre herhangi bir töhmet ya da cinayetten dolayı mahkemeye çıkarılan şahsın ilk aşamada sorgulaması yapıp dava ile ilgili her türlü delil toplanacak, lehte ve aleyhte şahitler usulüne uygun olarak yemin ettirilip dinlenecek, kanunen gerekli soruşturma ve araştırma yapıp kayıt ve zapta geçilecektir. Katil davalarında kurbanın mirasçıları kısas, diyet gibi şahsi hak talebinde bulunacak olurlarsa davanın bu yönü şer'î murafaaya havale olunacak ve ilam metni ile hazırlanan dosya Dersaadet'e gönderilecektir. Şu halde davanın nizami yönüyle şer'î yönü iki ayrı usul çerçevesinde yürütülmüş ve bunlar birbirine karıştırılmamış olacaktır. Kasten adam öldürenlerin kısasına dair şer'î mahkeme tarafından hazırlanan ilam Bâb-ı Âlî'ye oradan da tetkik edilmek üzere fetvahaneye gönderilecektir. Fetvahaneden gelen ilamda kısasın usule uygun olduğu belirtilirse durum padişaha arz edilecek, kısasın icrası için padişah iradesi alınacak ve Divan-ı Hümayûn kaleminden bir ferman yazılarak kısas icra edilecektir (Akgündüz, 1986, s. 168-170).

Bu koşullar altında diyebiliriz ki Tanzimat sonrası yapılan kanunlaştırmalarla suçların cezalandırılmasında konunun kamu ve özel hukuka dair yönlerinin ayrı mahkemelerde görülmesi bu alanda dualist bir yapının ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir. Cinayet suçlarında kâtilin ölümle cezalandırılmasının iki yolu bulunuyordu. Bunlardan biri şer'î mahkemeden çıkacak kısas kararı idi. Bu ancak maktulün varislerinin mahkemeye başvurması ve devamında kâtilin suçunu ikrar etmesi, etmediği takdirde davacıların görgü tanıkları getirerek iddialarını kanıtlamaları ve mahkemeden kısas talebinde bulunmaları sonucunda çıkacak ölüm cezasıydı. Diğer ise cinayet vakasının nizami mahkemede görülüp yapılacak tahkikat sonucunda bu mahkemenin vereceği idam kararıydı.

2. .Cinayet Suçlusu Kadınlar ve Ölüm Cezası

İtalyan hukukçu C. Beccaria'nın 1764'te ilk baskısı yapılan Suçlar ve Cezalar Hakkında isimli çalışması idam konusuna yaklaşımıyla kısa sürede Avrupalı hukukçu, düşünür ve yöneticileri etkisine almıştır. Bazı çevrelerden eleştirilere muhatap olsa da kitap kısa sürede idam karşıtlarının manifestosu haline gelmiştir. 1860'lar ve 1870'lerde idam cezası tartışmaları Avrupa'da sadece entelektüeller arasında değil yüksek siyaset çevreleri arasında da cereyan etmiştir (Aykut, 2021, s. 121-123). Beccaria'nın ölüm cezasının kaldırılması hakkındaki fikirleri hemen uygulamaya geçmemişse de idam cezasının kaldırılması yönünde bir hareketin doğmasını sağlamıştır. 18. ve 20. yüzyıllar arasında Avrupa'da savaşlar ve siyasi atmosfer etkisiyle ölüm cezasının uygulanmasında bazı gelgitler yaşanmış, 20. yüzyılın ortalarından itibaren Batı Avrupa ülkelerinin hemen hepsinde idam cezası kaldırılmıştır (Maşalı, 2007, s. 41).

Bahsi geçen kitap ancak 20. yüzyıl ortalarında Türkçeye çevrilmişse de Osmanlı hukukçularının bu eserden haberdar oldukları anlaşılmaktadır (Aykut, 2021, s. 126). Mekteb-i Hukuk-ı Temyiz azası Ali Şahbaz Efendi bir armağan olarak tanımladığı yaşam hakkının bir başkası tarafından alınmasının Allah'ın hikmetine aykırı olacağını belirtse de kısasın da nihayetinde ilahi bir emir olduğunu kabul ediyordu. İslam hukuku maktulün varislerine suçluyu affetme, diyet üzerine anlaşma alternatiflerini sunduğu için ki bu durumda kısas sakit olur, öldürme davalarında kısas talepleri az görülmekte, bu da Osmanlı'da Avrupa'dan farklı olarak bu konunun tartışılmasını anlamsız hale getirmekteydi (Aykut, 2021, s. 124). Zamanın bir diğer hukukçusu Mehmed Arif Bey, idam cezasını daha çok Osmanlı uygulamasındaki dualist yapı çerçevesinde ele almıştır. Mehmed Arif Bey, nizami mahkeme tarafından verilen idam kararının temyiz ve icra edilebilmesi için şer'î mahkemenin de kısas kararına hükmetmesi gerektiğini, bunun da hukuki açıdan problem doğurduğunu ileri sürmüştür. Kısas davasının şer'î mahkemede görülebilmesi için mirasçıların mahkemeye gidip davacı olduklarını beyan etmelerinin yanında davalarını takip etmeleri de gerekmektedir. Oysa pratikte davacı taraf şikâyetini yaptıktan sonra davasını takip etmiyor, yargılama sürüncemeye giriyor, buna bağlı olarak nizami mahkemenin verdiği karar da askıda kalıyordu (Kılıç, 2011, s. 39-43).

Darülfünun-ı Osmanî Hukuk Fakültesi muallimlerinden Kirkor Zöhrap, idam cezasının olası suçlulara ibret olmak gibi bir etkisinin hesap edilerek savunulduğunu ancak bu cezanın suçun failine hiçbir fayda kazandırmadığı gibi mahkûmdan gelecek tehlikenin müebbet hapisle de giderilebileceğini savunur. Kirkor Zöhrap, idamın suçları önleme noktasında çok zayıf bir cezalandırma yöntemi olduğunu düşünür (1325, s. 268). Yine dönemin hukukçularından Ahmet Ziya da Portekiz, Hollanda ve Romanya gibi bazı ülkelerde idam cezasının kaldırıldığını ancak insanlığın henüz bu cezadan vazgeçecek seviyeye ulaşmadığını belirtir. İnsanlığın idamdan daha etkili bir cezalandırmayı buluncaya kadar buna muhtaç olduğunu ifade eder (1338, s. 53). Mekteb-i Hukuk müdürü Abdülhalik Midhat, idamın 19. yüzyılda bazı istisnaları görülse de tarih boyunca her zaman başvuru bir cezalandırma olduğuna dikkat çeker. İdam cezasının katle bedel bir ceza olduğu için adil olduğunu, toplumda intikam

duygusunu önlediği ve insanlara ibret verdiği için meşru bir cezalandırma olduğunu düşünür. Telifisinin mümkün olmadığı yönündeki eleştirilere de hüküm kesinleşinceye kadar hatanın düzeltilmesinin mümkün olduğunu, ayrıca hüküm kesinleştikten sonra da af yolunun açık olduğunu söyleyerek itiraz eder (1325, s. 169-171).

Öyle anlaşılıyor ki katil davalarında şer'î hukukun gereği olan kısas ya da diyet uygulamaları tebaada adalet hissini yetiştirilmesinde önemli araçlar haline gelebiliyordu. Yargılamanın adil olarak gerçekleşmediği ve maktul yakınlarının haklarının teslim edilmediğine dair şüphelerin tebaa arasında yayılmasının asayişin bozulmasına ve adalet arayışının başka yönlere çekilmesine sebebiyet vermesinden çekiniliyordu. Bu özellikle Arap nüfusun bulunduğu bölgelerde bir sorun haline gelebiliyordu (Akgündüz, 2010, s. 104, 107).

30 Mayıs 1844'te Bağdat Valisi Necip Paşa, merkeze gönderdiği yazısında bir kadının kısası için gerekli iradenin gecikmesine dair mahzurları ifade etmeye çalışır. Olay Bağdat'ın Kanber Ali mahallesinden Yase isimli hatunun mahallenin sakinlerinden kasap Hüseyin'in 6 yaşındaki kızını kuyuya atarak öldürmesidir. Yase davacı Hüseyin ile şer'î murafaasında suçunu tav'an ikrar etmiş, maktulenin varisleri olan anne ve baba Yase'nin kısasını talep etmişlerdir. Mahkeme tarafından Yase'nin iyi hali de soruşturulmuş ama kadının uygunsuz takımından olduğu, hatta bu tür suçlara daha önce de teşebbüs ettiği ortaya çıkarılmıştır. Yase'nin henüz 1 yaşında bir oğlu vardır ve çocuğun babası onun bakımını sağlamak için aciz görünmektedir. Bağdat valisi, kısas dair iradenin gecikmesinden ötürü kurbanın varislerinin vali konağına gelip giderek infazın gerçekleşip hakkın yerini bulması için nümayişler yaptıklarını bildirir. Vali, mücazat-ı şer'iyenin icrasının bura ahali için ekstra önemli olduğunu altını çizmeye çalışır. Yöre halkının diğer yerlere kıyas olunmayacak derecede "fitnekâr ve fesat" olduğunu, birbirlerini katletme yolunda heveskâr olduklarını, kısasın icrasında geç kalınmasının onları bu tür davranışlara teşvik edeceğini ifade eder. Şer'î ilamda Yase'nin suçunu ikrar ettiği, ahali tarafından uygunsuz ve yaramaz taifeden olduğu, ceset üzerinde yapılan keşif ve muayenenin de Yase'nin Hamise'yi amden kuyuya atarak ölmesine sebep olduğuna işaret ettiğini ve kısasın gerektiği belirtilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], MVL, 58/1105).

Vidin sancağı Loma kazasında başka bir adamla evlenmek için kocası Todor'u zehir yedirmek ve husyesini sıkarak suretiyle katleden Mariye suçunu ikrar etmiştir. Maktulün veresi Mariye'yi meccanen affetmişlerdir. Mariye'nin cinayeti amden ve önceden tasarladığı ortadayken kanuna göre idamı gerekmektedir. Ancak Meclis-i Vâlâ, Mariye'nin henüz 18 yaşını ikmal etmediğini ve olayın geçtiği mahalde nisa taifesinin idamının görülmemiş (gayr-i mesbûk) olduğunu belirterek cezasının 15 sene hapse çevrilmesine karar verir. 4 Şubat 1874'te kararı onaylayan irade sadır olmuştur (BOA, İ. DA, 13/40). Geniş bir coğrafyada hâkimiyet sürmüş olan Osmanlı Devleti'nde kültürel farklılığın suç ve ceza anlayışına etkisi bağlamında bu iki örnek anlamlı görünmektedir.

Yine Arap nüfusun yaşadığı topraklarda gerçekleşen bir kadının idamına bu sefer hadd karar verilmiştir. Musul'un merkez dışı bir mahallinde gerçekleşen olayda Necla isimli hatun Seyid Ali bin Seyit Abdülfettah'ın soyuyla ilgili imada bulunup sonrasında da Hz. Peygamber'e lanet okumuştur. Kadının bu ifadesini işitenler derhal kadıya başvurup davacı olmuşlardır. Necla'nın bu ağır suçundan ötürü katledilmesi gerektiğine kadı mahkemesi hüküm vermiş, fetvahane de bu hükmü onaylamıştır. 18 Ağustos 1853 tarihli padişah iradesinde Necla "eşkiya" diye tanımlanmış, cezasının ertelenmeden hadd idam edilmesi gerektiği yazılmıştır (BOA, İ. MVL, 269/10322). Bu suçun had kapsamında yani Allah'a karşı işlenen suçlar kapsamında değerlendirildiği ve ayrıca nizami bir soruşturmaya ihtiyaç duyulmadığı anlaşılmaktadır.

Tanzimat sonrası ceza kanunlarının bir amacının yerel idarecilerin yetkilerini daraltmak olduğunu hatırladığımızda idam cezasının infazının mutlaka padişah iradesine bağlandığını belirtmemiz gerekir. 1858 Kanunu'nda idama çarptırılan mahkûmun padişah tuğralı fermanı gelip siyaset meydanında okunmadan idam edilemeyeceği, mahkûmun kimsesi olmadığı takdirde cesedin mensubu olduğu milletin adetlerine göre defnedileceği belirtilir. İdam ve teşhir cezalarının dini günler ve bayramlarda icra edilemeyeceği, idam kararına ait ilam özetinin suçlu İstanbul'da ise Bâb-ı Zabtiye kapısına ve taşrada ise hükümet konağı kapısına asılacağı bildirilir (Düstur, 1289, s. 540-541, 543). İdama dair fermanın siyaset meydanında okunması ile orada olan ahaliye ibret verilmek istenmiştir (Halil Rifat, 1312, s. 37-38).

İdam kararı mirasçılardan kısas talebine bağlı olarak ortaya çıktığı durumda padişah iradesinde veresinin kısastan affetmediği takdirde kararın infaz edileceği ifade edilir. Veresinin son anda kâtili affettiğine dair örnekler bu durumun özellikle belirtilmesinin bir nişanesi olarak değerlendirilebilir. Trabzon Vakıfkebir Kızılağaç köyünde Mehmet'in karısı Fatma'yı baltanın ağzı ile beş altı kez vurarak öldürdüğünü itiraf eden diğer karısı Bülbül'ün şer'î mahkemede kısası talep edilmiştir. 17 Şubat 1853 tarihli iradede verese kısastan affetmezse huzurlarında infaz edilmesi bildirilmiştir (BOA, İ. MVL, 285). Karahisar-ı Şarkî'nin Maden kazası Güllüce köyünden Emine kocası Habib'i balta ile üç kere kafasına vurarak amden cerh ve darp ettiğini şer'î mahkemede ikrar etmiştir. Varisler Emine'nin kısasını talep etmişlerdir. İdama dair ferman gelip de siyaset meydanında Emine'nin boğazına ip takıldığında hazır bulunan cümle verese merhamet ederek kadını affedip diyet de talep etmemişlerdir. İdamdan veresinin affıyla kurtulan kadın padişahın 23 Nisan 1847 tarihli iradesi ile 5 sene hapse konmuştur (BOA, İ. MVL, 108/2461). Benzer şekilde Priştine'de Halid'in kâtilisi Fatma kısas edileceği sırada verese meccanen affetmiş, 1858 Kanunu'nun 172. maddesi gereğince 15 sene hapsine karar verilmiştir (BOA, A. MKT. MVL, 142/25). Prizren meclisinin 10 Ocak 1866 tarihli mazbatasında Yakova'da kocası Rüstem'i katleden Leyla'nın idam fermanı geldikten sonra üvey oğlu Hüseyin'in kadını affettiği yazılmıştır. Bundan sonra Leyla küçük yaşta olan (sagir) vereseye düşen diyeti belirli taksitlerle ödeyecek ve kocasının mirasından mahrum kalacaktır. Leyla, hapis tarihi olan 17 Haziran 1863'ten itibaren 15 sene hapse mahkûm edilmiştir (BOA, MVL, 1029/12).

Katil suçlarında davanın şahıs hukuku kısmı eksik bırakıldığında kanuni soruşturma bitmiş olsa da dava tamamlanamıyordu. Saraybosna'nın Şeyh Müslühiddin Mahallesi sâkinelerinden Kâzime'nin altınlarını çalmak isteyen Hanife küçük Çerkes bıçağı ile kadını gerdanından yaralayıp ölümüne sebebiyet vermiştir. Daha sonra kocası Mustafa ve Şerif'in yardımıyla da kadının cesedini Milačka nehrine atmıştır. Meclis-i Vâlâ, cinayetin amden gerçekleştiğine hüküm vermişse de kanunen Hanife'nin idamı gerektiği

halde şer'î ilam eksik olduğu için işlemi tamamlayamamıştır. Davanın eksik kısmı mahallinde görülmüş ve verese kısas talebinde bulunmuştur. 23 Ocak 1858 tarihli irade ile veresenin vazgeçmediği takdirde Hanife'nin idamına, adamların da yedişer sene hapsine dair karar onaylanmıştır. 22 Nisan 1858 tarihli mazbatada ise veresenin son anda kâtileyi affettiği bilgisi verilmiş, Hanife sekiz sene hapse mahkûm edilmiştir (BOA, MVL, 224/88; İ. MVL, 387/16909; MVL, 885/53).

İdam cezasının şer'î hukuk prosedürünün bir şartı da varislerin hepsinin kısas talebinde mutabık olmalarıdır. Vereseden yalnız birinin kâtili affetmesi dahi kısası düşüreceğinden başka yerde yaşıyor olsa da kurbanın bütün varislerine ulaşılması gerekiyordu (Ömer Hilmi, 1301, s. 46). Pirizren sancağında 14 Haziran 1860 tarihinden beri hapis tutulan Fatma, Osman'ı piştov kurşunu ile öldürmüştür. Osman'ın verese olan karısı ve oğlu kısas talebinde bulunmuşlar, ancak idam fermanı geldikten sonra bir varisin daha olduğu anlaşılmıştır. Osman'ın başka bir köyde evli olan kızı Dudu, Fatma'yı kısıstan affedince Fatma 19 Şubat 1862 tarihinde kanunen 15 sene hapis cezasına çarptırılmıştır (BOA, MVL, 943/17). Bu davada kararın kesinleşmesinin yaklaşık iki sene sürdüğü anlaşılıyor. Şer'î hukukun bu ilkesi davaların uzun zaman sürünce kalmasına neden olabiliyordu. 14 Ağustos 1864'te Bolu sancağından gelen mazbatada Göynük kazasında Fatma, pişirdiği çorbaya sıçanotu katarak kayınvalidesini zehirlemek istediği halde üvey oğlu beş yaşındaki Mehmet'in ölümüne sebep olmuştur. Yapılan sorgulamalarda Fatma'nın suç sabit bulunmuş ve 170. madde gereğince idamı gerektiği belirtilmiştir. Ancak şer'î dava nihayete ermemiştir. Çocuğun babası ve Fatma'nın kocası olan Hüseyin şer'î mahkemede talepte bulunmamıştır ancak Mehmet'in öz annesi başka bir mahalde bulunduğu ve fakirliğinden sebep vekil de tayin edemediği için şer'î dava yarım kalmıştır. Davanın şahıs hukuku tamamlanmadan idam cezası onaylanamazdı. Fatma aynı zamanda hamile olduğundan doğum sonrasında 15 sene hapis cezasına konacaktır (BOA, MVL, 686/39).

Mardin'in Mısreti köyünde Fernando'yu zehirleyerek öldüren Nuriye, başka bir adamın "kocanı öldür seni nikâhlayayım" demesi üzerine bu cinayeti işlediğini iddia etmiştir. Zehir kattığı helvadan kocasının küçük kardeşi de yemeye kalkınca buna engel olmuştur. Fernando'nun bu küçük kardeşi ve diğer biraderi verese olarak davayı şer'î mahkemeye bildirmişlerdir. Helva adli inceleme için gönderildiğinde içinde zehir olduğu anlaşılmıştır. Nuriye ilk sorgusunda suçunu ikrar ettiği halde ikinci seferde inkâr yolunu tutmuştur. Ancak ilk sorgusundaki itirafın şahitleri vardır ve helvada zehir olduğu adli tıp tarafından belgelenmiştir. Nuriye'nin kanunen idamı gerekmektedir birlikte şer'î murafaası gerçekleştirmediği için cezası kesinlik kazanamamıştır. Nuriye sekiz sene hapis yattıktan sonra Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye ceza kanununun 47. ve 172. maddelerine istinaden kadının cezasının 15 sene hapse çevrilmesine karar almış, bu karar 27 Kasım 1873 tarihli padişah iradesi ile onaylanmıştır (BOA, İ. DA, 12/465).

Öldürme suçlarında şer'î kararın nizami karar üzerinde hafifletici etkisine bir örnek olarak 1860 tarihli Meclis-i Vâlâ kararı bulunmaktadır. Sivas'ta kocası Osman'ı gece uykudayken yanına aldığı akrabalarından üç adamın yardımıyla boğarak öldüren Âlime ve yardımcıları suçlarını itiraf etmişlerdir. Yardımcıları kocasının kol ve ayaklarını tutarken Âlime husyesini sıkarak suretiyle Osman'ı öldürmüştür. Boğarak öldürme şer'an kısasa tabi tutulacak bir yöntem olmadığından şer'î mahkeme Âlime'nin Osman'ın diyeti olan 10 bin dirhemi taksitle varislerine ödemesine karar vermiştir. Cinayet nizami kanuna göre amden gerçekleştiği için Âlime'nin idamı gerektiği halde şer'î mahkemede diyet cezasına hüküm verildiği için idam cezası sakıt olmuş, Âlime'nin Ergani'de 15 sene hapsine karar verilmiştir (BOA, A. MKT. MVL, 132/65).

Öz kızı beş yaşındaki Fatma'yı küçük çakı ile boğazlayarak öldürdüğünü muhakemesinde ikrar eden Zehra'nın akıbeti de şer'î hukuka göre tayin edilmiştir. Zehra'nın amden işlediği bu suç kısası gerektirdiği halde maktul ile kâtil arasındaki usûl-fürû ilişkisi şer'î mahkeme kararını belirlemiştir. İslam hukukuna göre kısas uygulanabilmesi için maktulün kâtilin evlat ve ahfadından olmaması gerekir (Ömer Hilmi, s. 22). Mahkeme Zehra'nın Fatma'nın diyeti olan beş bin dirhem şer'iyi üç taksitle ödemesine ve mirasından men edilmesine hüküm vermiştir. Kanunname'nin 172. maddesinin kısıstan kurtulan kâtilin müebbet ya da on beş seneden az olmamak şartıyla kürek cezasına konulacağı belirtiltiği mazbata metnine yazılmıştır. Zehra'nın kadın olması sebebiyle teşhir edilmesinden ve küreğe konmasından sarfınazar ile on beş sene mahallinde hapsine dair Meclis-i Vâlâ karar almıştır. Hatta hapsedilmesi üzerinden beş sene geçtikten sonra maktulun de babası olan Zehra'nın kocası diğer çocukların perişan halde bulunmalarına, karısının beş sene yattığı sürede ıslah-ı nefis ettiğine işaret ederek padişaktan merhameten af dilemiştir. Ancak padişah iradesinde Zehra'nın bu cinayeti kötülük ve hunharlıkla işlediğine dikkat çekilerek böyle durumlarda kalan hapis süresinin affedilemeyeceği cevabı verilmiştir (BOA, MVL, 615/24; İ. MVL, 556/24916). Bu vakalar göstermektedir ki adam öldürme suçlarında nizami mahkemeler şer'î hukukun şahıs haklarına dair izlediği prensiplere bağlı kalarak şahıs haklarını ihlal edecek bir karar vermekten uzak durmuşlardır.

Şer'î hukukun doğurduğu af mekanizması sayesinde kanunen idamı gereken çok sayıda hükümlü kısıstan kurtulmuşsa da kürek veya hapis cezasına mahkûm edilmişlerdir. Öte yandan şer'iyeye mahkemesine başvurulmadan sadece nizami mahkemede işlem yapıp idam kararının verildiği çok sayıda davanın da padişah iradesi ile idama bedel müebbet kürek cezasına çevrildiği bilinmektedir (Akgündüz, 2010, s. 95). Şer'î hukuka göre mirasçının suçluyu affetmesi ya da diyet üzerine sulh yapılması halinde idam cezasının ortaya çıkması önlenmiş oluyor fakat diğer yandan da Hanefi hukukunun katı kanıt ilkeleri mirasçıların iddialarını ispat etmelerini zorlaştırıyordu. Bu durum da daha önce nizamiye mahkemesi tarafından idam kararıyla sonuçlanan bir davanın şer'î mahkeme tarafından baltalanmasına sebep olabiliyordu (Aykut, 2017, s. 23). Konya vilayetinin 1879'daki adli ahvaline dair yazdığı raporda İngiliz konsolos Stewart adaletin uygulanmasında bu durumun arıza yarattığını iddia eder. Öldürme suçlarında kâtil ile mirasçılar arasında para üzerine sulh yapıp cezanın hapse çevrilmesi uygulamasından vazgeçilip katil fiilinin cezası olan idamın tatbik edilmesi gerektiğini ifade eder (Şaşmaz, 2002, s. 97).

Zehirleme yoluyla işlenen cinayetler Batılı toplumlarda olduğu gibi Osmanlı'da da daha fazla kadın failer tarafından gerçekleştirilmiştir. Zehirleme vakalarının genelde hane içinde vuku bulduğu, en çok da kadınların eşlerini etkisiz hale getirmek için bu cinayet aracını kullandıkları görülmektedir. Şiddete maruz kalan, yasak aşkına kavuşmak için çözüm arayan, zengin bir kocaya sahip olup da biran evvel kocasının mirasına erişmek muradında olan kadınlar bu yöntemi kullanarak cinayetler işlemişlerdir (Doğan, 2022, s. 259-262).

Zehirleyerek öldürmenin zehrin kurbanına ne şekilde verildiği noktasında farklı sonuçları olsa da Hanefi hukukuna göre cezası hiçbir durumda kısas değildir. Osmanlı kadıları bu konuda Al-Kasâni'nin görüşünü benimsemişlerdir. Bu yoruma göre bir kişi diğere zehir yedirerek ölümüne sebep olursa ve eğer ki kurban bunu kendi iradesi ile yemişse yiyeceğe zehir katanın bir sorumluluğu yoktur. Çünkü kurban bunu kendi iradesi ile yemiştir. Fakat yine de ağır bir ceza ile cezalandırılmalıdır. Fail kurbanı zehri kendi eliyle yedirmişse bu durumda diyet ile cezalandırılır (Imber, 1994, s. 211-213; 2004, s. 269-270). 1840 ve 1851 Ceza Kanunlarında zehirle adam öldürmenin ne şekilde cezalandırılacağına dair açıklama yoktur. Arşivdeki kayıtlar zehirleme davalarının şer'an görüldüğünü ve tâziren de suçluya hapis cezası verildiğini gösterir. 1858 Kanunu öncesine ait vakada kocası ve kayınvalidesini çorbaya sıçanotu katarak zehirleyen Emine'nin şer'iye mahkemesi tâziren cezalandırılmasına karar vermiş, Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye kadının cezasını 5 sene hapis olarak tayin etmiştir (BOA, İ. MVL, .113/2674). Hatta Emine, hapis tarihinden 4,5 sene geçmesi üzerine tahliye-i sebilini arz edecek ve padişah bu talebe olumlu cevap verecektir (BOA, İ. MVL., 211/6901).

1858 Ceza Kanunu ile zehirleyerek öldürme de önceden tasarlanmış suçlar kapsamına alınmış cezası da idam olarak tayin edilmiştir. Bundan önce kadın kâtillere verilen idam cezalarının ancak şer'î hukuk kapsamında görülen mahkemede şahıs hukuku kapsamında ortaya çıktığını gördük. Yani buraya kadar verilen idam kararları şer'an verilen kısas kararlardır. Zehirleme vakalarında İslam hukuku davacılar kısas hakkı tanımadığından zehirleme davalarında kadın kâtillere verilecek idam kararları bütünüyle kanunen verilmiş kararlar olacaktır. İzmit sancağı Kurudere divanı Duraklar köyünde zehirlenerek vefat eden Hüseyin'in veresei kâtilisi denilen karısı Fatma ile meclis-i şer'îde yüzleşmişlerdir. Fatma, kocasının kendisini darp etmesinden muzdarip olduğunu ve bir gün kendisini dağa kaldırıp öldüreceğinden korktuğunu, bundan kurtulmak için de pişirdiği çorbaya 50 paralık sıçanotu kattığını itiraf etmiştir. Kocası çorbayı kendi eliyle yediğinden Fatma'ya kısas düşmediği gibi verese diyet talebinde de bulunamazdı. Fetvahane ilamında Fatma'nın tâziren ağır hapis cezası ile cezalandırılması gerektiği yazılmıştır. Fatma'nın cinayeti önceden tasarladığı ortada olduğundan 170. madde gereğince ve emsaline de ibret olması için idam cezasına çarptırılır. İdamı dair irade tarihi 13 Ağustos 1862'dir (BOA, İ. MVL, 471/21305).

Zehirle öldürmenin şer'an kısasa tabii olmayacağı açık olsa da diyet ve miras konularının kesinliğe kavuşması için bu davaların mutlaka şer'iye mahkemesinde de görülmesi gerekiyordu. Çorum sancağı Karşıyaka köyünden Gülistan, kocası Ortakçioğlu Ali'yi zehirleyerek öldürmüştür. Gülistan bu cinayete kendisini "kocanı öldür seni alayım" diyen Kemter Hüseyin'in teşvik ettiğini, Döndü kadın ile kendisine zehir gönderdiğini iddia etmiştir. Döndü ve Hüseyin'in suçlamaları reddetmeleri üzerine Gülistan iddiasını kanıtlayamamıştır. Gülistan, ramazan günü iftar vaktinde bala karıştırdığı zehri dürüm yapıp kocasına yedirmiştir. Adamın dürümü yedikten sonra istifrağ ettiğini görenler olmuş, onlara karısının verdiği yemekten sonra böyle olduğunu söylemiştir. Gülistan zehirli balı koyduğu çanağı kırmışsa da bunun parçaları Tıbbiye Nezareti'ne gönderilmiş orada yapılan inceleme ile balda zehir olduğu da kesinleşmiştir. Davaya ilişkin temyiz mahkemesine gönderilen dosyada şer'î ilam eksik olduğu için dosya geri gönderilmiştir. Sonradan eklenen fetvahane ilamında Gülistan'a şer'an bir şey gerekmiyorsa da tâzir-i şedit ile cezalandırılması yazılmıştır. Çorum bidayet mahkemesinin Gülistan'ın idamını öngören kararı 28 Ocak 1904'te padişah iradesi ile onaylanmıştır (BOA, İ. AZN, 54/30; BEO, 2275/170617). Antakya'da kocası Kürd Ali'yi önceden tasavvur ederek, 3 yaşındaki kızını ise bi-gayr-i kast zehirleyerek öldürdüğü anlaşılan Kamile'nin davasında şer'î murafaası eksik kaldığından dava temyiz edilememiş, dava görülünceye kadar Kamile'nin tutukluluk hali devam etmiştir. Prosedür tamamlandıktan sonra idamına dair irade sadır olmuştur (BOA, İ. AZN, 61/32; BEO, 2649/198646). Gülistan ve Kamile'nin idamlarına dair kararlar kısas defterlerinden de takip edilebilmektedir (Aksın, 2021, s. 1033).

Katil davalarında şer'an kısastan affolunup da veresinin diyet talebinde bulunması aynı zamanda suçlunun kanunen idamına karar verilmesi durumunda diyetin ödenmesi sorun haline gelebiliyordu. Bu durumda diyetin devlet hazinesinden ödendiği görülmekle birlikte 25 Temmuz 1876 tarihli irade ile bu uygulama kaldırılmak istenmiştir. Bu irade ile diyetin suçlunun terakesinden ödeneceği, eğer ki terakesi buna yeterli gelmiyorsa hükümet tarafından herhangi bir ödemenin yapılmayacağı fetvahanedan alınan görüş ile de birleştirilerek sabit kılınmıştır (Düstur, 1299, s. 372). Buna rağmen ileriki tarihlerde böyle durumlarda diyetin beytûlmalden ödendiğine dair örnekler bulunmaktadır (Akgündüz, 2010, s. 101-104). Bu bilgi ışığında idam kararı verilen zehirleme davalarında şer'î mahkemenin diyet konusuna ait kesin kararının bildirilmesi devletin maktulün mirasçılara bir ödeme yapmasının gerekli olmadığı delili olarak kullanılmak istenmiş olabilir. Bir başka ifade ile veresinin ileride beytûlmalden diyet talebinde bulunmalarının önüne geçmek için fetvahane ilamı kayda alınmıştır diyebiliriz.

Temyiz mahkemesinin idam kararını onaylaması her zaman cezanın infaz edildiği anlamına gelmiyordu. 1907'de Halep'te gerçekleşen olayda Abde isimli kadın kocası Musa Abdullah'ı zehirleyerek öldürdüğünü kaza meclisindeki sorgulamasında itiraf etmiştir. Buradaki ifadesinde kocasını ekmeğine kattığı sıçanotu ile öldürmeyi başaramayınca bulgur pilavına zehir katarak öldürdüğünü anlatmıştır. Abde daha sonraki sorgulamalarında suçu inkâr etse de ilk sorgusunda verdiği ifadeyi duyan şahitler dışında Abde'nin kocasına verdiği zehri taş üstünde döverken gördüğünü iddia eden görgü tanıkları da vardır. Tabip raporu da Musa'nın zehirlendiğini doğrulamıştır. Abde muhtemelen idam gibi ağır bir ceza sonucu beklediğinden ilk seferinde verdiği ifadeyi sonradan değiştirmiştir. Abde ve dava vekilinin savunmalarına karşın temyiz mahkemesi, istinaf ceza mahkemesinin kararını onaylayıp Abde'nin taammüden katil suçundan idama mahkûm olduğunu ifade edecektir. Davayla ilgili diğer zanlılar tahliye edilirken temyiz mahkemesi masrafı olan 100 kuruşun da Abde tarafından ödenmesine karar verilmiştir. Muhâkemat-ı Cezaiye Kanunu'nun 308. maddesi gereğince temyizden görülen cinayet davasının ilamı tasdik olunup müdde-i umumiye gönderilmesinden sonraki 3 gün içinde icra edilmesi gerekmektedir. Ancak Ceza Kanunu'nun 16. maddesinde idamın infazı için mutlaka padişah iradesi gerektiği ifade edildiğinden irade gelinceye kadar Abde hapiste tutulacaktır (BOA, Y. A. RES, 146/73). Abde'nin idamı için gerekli irade aslında hiç gelmeyecekti. Karar 5 Haziran 1907 tarihinde onaylanmak üzere padişaha gönderilmiş 1912 senesinin sonuna gelindiği halde Abde hakkında hala irade sadır olmamıştır. Abde o tarihten beri hapisanededir. Halep müdde-i umûmisi 21 Ağustos 1912 affı çerçevesinde Abde'nin de durumunun değerlendirilmesini talep edecektir (BOA, BEO, 4149/311169).

II. Abdülhamid döneminde çok az sayıda idam cezası uygulandığı (Georgeon, 2006, s. 181) bu dönemde bir ebeveyn kâtilinin ve iki de sosyalistin idam edildiği daha önceki araştırmalarla gösterilmiştir (Akyıldız, 2012, s. 63). Fransa ile yapılan mukayese sonucunda II. Abdülhamid'in siyasi ve adli suçlulara daha merhametli davrandığı görülmüştür. Siyasi muhaliflerini cezalandırmada idam taraftarı olmamış, mahkemelerin verdiği idam kararlarından birkaç istisna dışındakileri onaylamamıştır. Onaylanan bu idam kararları da siyasi suç değil cinayet davalarıdır (Engin, 2022, s. 64). II. Abdülhamid'in bu tutumu idam mahkûmu da olsa ölüm cezasının son kertede kendi iradesi ile mümkün olacağını göstererek halife imajını pekiştirmek istediği şeklinde değerlendirilmiştir. Bunun dışında bu dönem siyasetinin bilgi toplama üzerine inşa edildiği ve hafiyeliğin önemli bir aktör olarak devrede bulunduğu düşünülünce Abdülhamid'in selefleri gibi mahkûmu ibret için idam ettirmek yerine mahkûmdan bilgi edinmeyi tercih etmesi şeklinde de yorumlanmıştır. İdam konusundaki bu tavrın bir nedeni de afların sultanın kendisine kişisel bir bağlılık kazandırması yönündeki faydası olarak değerlendirilmiştir (Oğuz, 2013, s. 87-90). İdam konusunda Sultan Hamid kendi düşüncesini de belirtmiş gazetelerde sık sık gördüğü Müslim ve Hıristiyan kimselerin asılması haberlerini üzüntüyle karşıladığını ifade etmiştir. Bu konuda bazı araştırmalar yapmış Batı Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da idamın kimlere ne şekilde tatbik edildiğine dair malumat edinmiştir. Bazen idamına hükmedilen kişinin günahsız olduğunun 30-40 sene sonra bile ortaya çıkabildiğini belirten Sultan, kendisinin idam hükümlerini genelde müebbet hapse çevirdiğini ifade etmiştir (Engin, 2022, s. 65).

Karşılaştığımız örneklerde siyasi suçlu olmayıp cinayetten yargılanan kadınların idamına dair irade çıktığı gibi uzun hapis süreleri boyunca bekleyip padişah iradesi olmadığı için idam edilmeyen kadın suçluların varlığına işaret eden vakaların bulunması Sultan'ın düşüncesi ile uyumlu bir manzara arz eder. 10 numaralı kısas defterinde görülen bir idam kararı (Gümüş, 2018, s. 392), da son anda padişah iradesi ile kürek cezasına çevrilmiştir. Küçükçekmece'de gerçekleşen cinayette Hatice ve Pehlivan İbrahim isimli şahıslar Hatice'nin kocası Salih Pehlivan'ı boğazı ve husyesini sıkmak suretiyle öldürmüşlerdir. Yapılan tahkikat ve görülen dava sonucunda cinayetin kasten ve önceden tasarlanarak işlendiği sabit bulunmuş ve 24 Temmuz 1898 tarihli karar ile idamlarına hükmedilmiştir. 27 Ekim 1898 tarihli irade ile ise ertesi sabah Makriköy'de infazları gerçekleştirilecek bu şahısların cezaları padişah tarafından idama bedel müebbet kürek cezasına çevrilmiştir (BOA, BEO, 1202/90089). Daha önce Sivas'ta kocasını aynı yöntemle öldüren Âlime'nin boğarak öldürmenin şer'an kısas gerektirmeyeceği gerekçesiyle idamdan af olduğu bilgisini hatırd tutarak bu sefer kanunen idam kararının verilmiş olması yüzyılın sonuna doğru mahkeme kararlarında kanuni ilkelerin daha önem kazanmaya başladığını düşündürmektedir.

Arşiv belgeleri üzerine yapılan çalışmalar göstermektedir ki zehirleme yoluyla birini katleden her kadına idam cezası verilmemiştir. Birçoğunun cezası 172. maddeye istinaden 15 sene hapis olarak tahfif edilmiştir (Karabacak, 2015, s. 119-150; Aykut, 2010, s. 58-64). Hâkimler cezayı tespit ederken, kadınların cinsiyetini, iğfal ve teşvik eden başka şahısların varlığını ve yaşını göz önünde bulundurarak cezayı hafifletme yolunu seçebiliyorlardı. Hâkimlerin bu tutumu kadınları kanundan bihaber ya da sonuçlarını takdir etmekten aciz olarak gördükleri ve bir tür ataerkil bağışlama gösterisinde buldukları şeklinde yorumlanmıştır (Aykut, 2016, s. 122, 124, 129).

1867'de Yozgat Kızılıkoca kazası Mehmed Beyli köyünde Osman'ı zehirleyerek öldüren Asiye'nin cezası verilirken bu duruma mümasil bir yaklaşım görülür. Asiye ve Osman'ın verese arasında şer'i murafaa görülmüş, Osman'ın zehirli suyu kendi eliyle içtiği anlaşıldığından verese diyet talebinde de bulunamamıştır. Fetvahane ilamında kadının tâziren cezalandırılması gerektiği yazılmıştır. Zehri sorgusunda zehri kendisine Ahmed'in verdiğini, bununla adamın delireceğini söylediğini, ölüme sebep vereceğini kendisinin bilmediğini söylemiştir. Ahmet, annesi ve kız kardeşleri de bu iddia üzerine sorgulanmışlar ve inkâr etmişlerdir. Asiye'nin kanunen idamı gerektiği halde bu hareketi iğfal sebebiyle gerçekleştirdiği, kadının ifadelerinin "sıdk ve sıhhate mekrûn" bulunduğu sebebiyle idama kadar gitmenin münasip olmayacağı kararına varılmıştır (BOA, İ. MVL, 576/25852). Burada hâkim takdir yetkisini kullanarak kadın lehinde bir sonuca varmıştır. 1 Şubat 1868 günü kahvesine zehir katarak kocasını zehirleyen Katanko ise kendisini iğfal eden biri olmadığı halde 15 yaşında olduğu için idam cezasından affedilerek 15 sene hapsine karar verilmiştir (BOA, İ. DA, 5/78). Osmanlı hukukunun "senkretik doğası"nın nizamiye mahkemesi hâkimlerine belirli bir takdir yetkisi tanıdığı anlaşılmaktadır. Hâkimler, zehirleme vakalarında 172. maddenin hilafına olsa da şer'i hukukun prensiplerini dikkate alıp hafifletici nedenlere dayanarak kadınlar lehinde karar verebilmişlerdir (Aykut, 2016, s. 130). Ancak bu durum yüzyılın sonuna doğru azalma eğilimi göstermiş, cezaların hafifletilmesi ilkesi 47. madde gereğince padişahın iradesine bağlı kalmıştır.

Hâkimlerin kadınlar için bahsettikleri hafifletici unsurlar aynı zamanda kadınların kendilerini savunma aracı haline de gelebiliyor, yaptıkları eylemin sonuçlarını öngöremediklerini, kanundan haberdar olmadıklarını iddia ederek ya da "aklım başımda değildi", "şeytana uydum" şeklinde itirazları ile mahkemenin daha az ceza vermesinin yollarını arayabiliyorlardı. Bu duruma benzer olarak yaşının fiil ehliyeti sınırının altında olduğunu iddia etmek de kadınların kanunen alacakları ağır cezadan kurtulmak için geliştirdikleri bir strateji haline gelebiliyordu. 1858 Ceza Kanunu'nun 40. maddesine göre ceza ehliyeti yaşı 15 dir. Tokat'ta kocasını pancar yemeği içine zehir koyarak öldüren Zekiye yasanın bu hükümden yararlanmak istemesi de muvaffak olamamıştır. Zekiye'ye arsenik vererek kocasını öldürmesi için iğfal eden Hasan cezasını çekip salındığı halde tutukluluğu devam eden Zekiye müdafaa vekili aracılığıyla temyiz mahkemesine başvurup yaşının 19 değil 11 olduğunu iddia etmişse de itirazı haksız bulunup idam cezası kesinleşmiştir (BOA, Y. A. RES, 151/35).

3 Haziran 1909 tarihinde çıkan bir irade de merkezi yönetimin yargı sürecinde bir standardı yakalamak ve uzun yargılama süreçlerinin önüne geçmek arzusunda olduğunu düşündürür. Bu düzenleme ile nizamiye mahkemesinde görülüp karara bağlanan bir davanın şahıs hukuku yönü bulursa da bu aşamadan sonra tekrar şer'i mahkemeye götürülmesi yasaklanmak istenmiştir. Düzenlemenin hilafına örnekler görülmeye devam edilmişse de (Kılınç, 2011, s. 47-48) burada arzu edilenin davanın şahıs hukuku yönünü devre dışında bırakmak değil sürecin ilerleyişinin sekteye uğramasını önlemek olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır.

Zehirleme vakalarına karışanlardan başka kanunen idam cezasına mahkûm edilen diğer bir grup kadın da ihrâk maddesinden yargılanlardır. 1858 Kanunnamesi'nin birinci bölümünde "Hârik Hakkında" başlığında ele alınan bu madde kamuya karşı işlenen suçlar kategorisinde değerlendirilmiştir. Fransız Ceza Kanunu'nun 434. maddesinden adapte edilen 163. maddede şehir, kasaba ve köylerde her türlü bina ve gemiyi kendi malı olsun ya da olmasın amden ateşe verenin idam ile cezalandırılacağı kabul edilmiştir. Bu madde 14 Mart 1890'da tâdil edilerek yangın sonucunda can kaybı olmuşsa failin ölüm ile cezalandırılacağı kabul edilmiştir. Ölüm olmadığı takdirde suçlu kürek cezasına çarptırılacaktır. Yine bu düzenleme ile yangın, yangını çıkaranın kendi mülkünde olmuş ve diğer yerlere sıçramamış ise on seneden fazla olmamak üzere küreğe konulacağı kararlaştırılmıştır (Bucknill ve Utidjian, s. 118-119).

20 Aralık 1859 gecesi Rumeli ordusu Binbaşlarından Osman Ağa kendisi Belgrad'ta iken Vidin'de bulunan evinde yangın çıkar. Evden yükselen alevler ve çığlık seslerine komşular yetişmiş, pencere camları kırılarak içerdekiler çıkarılmıştır. Evde Osman Ağa'nın hanımı Ümmügülsüm, annesi Nazife Hanım, oğlu Mustafa, kızları Esmâ ve Necla bulunmaktaydı. Yapılan tahkikat ve sorgulama sonucunda evin zenciye cariyesi Gülfidan'ın bu cinayeti işlediği anlaşılacaktır. Gülfidan sorgusunda, hanımı Ümmügülsüm'ün kendisini rencide ettiğini, işini iyi yapmadığı gerekçesiyle kocasına şikâyet edeceğini söyleyerek tehdit ettiğini anlatmıştır. Başka kimsenin iğfali olmadan bu işi yaptığını ve hepsini yakmak istediğini itiraf etmiştir. Gülfidan ev halkının yattığı odayı ateşe verip kapıyı da üzerlerine kilitlemiş, dahası dumandan etkilenip kaçmak istediklerinde elindeki budaklı odunla darp ederek engel olmaya çalışmıştır. Ümmügülsüm kafasına aldığı bu darbeden ötürü 2 saat sonra vefat edecektir. Osman Ağa, Gülfidan'ın kisasını talep etmiştir. Mahkeme de bu kisas talebine ilaveten Gülfidan'ın bu kadar canı telef etmeye tasaddi etmesi, kafalarına budaklı odun ile vurması, yattıkları odayı kuru ot ile tutuşturup kapıyı üzerlerine kilitlemesi gibi sebeplere de dayanarak idamına karar vermiştir (BOA, İ. MVL, 428/18827).

Konya'da Alaiye sancağı İbradi kazasında Mustafa Efendi zenciye cariyesi Zeynep'i satmak üzere kardeşi İbrahim Efendi'nin evine gönderince efendisine gücenen Zeynep geceleyin evin ahırına girip samanları amden ve kasden ateşe verdiğini sorgusunda itiraf etmiştir. Çıkan yangın sonucunda Mustafa Efendi'nin evinden hariç civarda bulunan Osman Mustafa Efendi'nin hamile olan kız kardeşi kaçamayıp vefat etmiştir. Zeynep her ne kadar "bütün âleme zararı olacağını aklım ermedi", "şeytana uydum" gibi savunma ifadeleri kullanmışsa da cezası hafifletilmemiştir. Yangının evine sıçradığı çok sayıda insan bundan büyük zarar görmüş, üzerlerindeki elbiseden başka eşyalarını kurtaramadıklarını söylemişlerdir. Meclis-i Vâlâ bütün bunları göz önünde bulundurarak ibret olması için Zeynep'in mahallinde idamına karar vermiştir. Bu tarz feci hareketlerin genelde "kanunun ibaresinden ve hükmünden gâfil olan cühela ahaliden ve civarı takımından" geldiğini ifade edip bu tür cinayetin şer'ân ve kanunen ne şekilde cezalandırıldığına dair tembihatın İstanbul'dan başka taşraya da gönderilmesini istemiştir (BOA, A. MKT. MVL, 137/14; A. MKT. MVL, 536/22). Meclis-i Vâlâ, kanunun 47. maddesi gereği idam cezasının padişah iradesi ile küreğe değiştirilmesinin mümkün olduğunu fakat bu hafifletme yapılırken suçun şiddeti ve sebep olduğu sonuçlara bakılması gerektiğini belirtir. Meclisin ifadesine göre Zeynep sadece evi yakmış olsa da idamdan kurtulamazdı ama bunun dışında bütün kasaba zarar görmüş ve bir telef-i nefis yaşanmıştır (BOA, İ. MVL, .458/20539).

Bir başka siyah cariyenin sebep olduğu yangın olayı boyutları bir önceki kadar geniş olmadığı ve birinin ölümüne sebep vermediği halde idam kararıyla sonuçlanacaktır. Selanik Tütün Gümrüğü memuru Mehmet Ağa'nın karısı Hatice Hanım'a ait konakta çıkan yangında harem dairesi tamamen yanmıştır. Yapılan tahkikat sonucunda zanlılar konağın zenciye cariyesi Dilferah ve konağın diğer hizmetçisi Ahmet sorgulanmışlardır. Dilferah, Ahmet'in kendisiyle evleneceğini vaat ederek fiil-i şen'i yaptıktan sonra o gün konakta kimse olmamasından istifade edip evde bulunan para, saat ve altın gibi kıymetli eşyaları çalıp Ahmet'e teslim ettiğini, hırsızlığın anlaşılmasında için de kahve ocağından aldığı ateşi dolaba atarak evi ateşe verdiğini itiraf etmiştir. Ahmet ise bunu tamamen inkâr etmiş, Dilferah'ın verdiği altınları sahibine götürdüğünü söylemiştir. Ahmet inkâr etmişse de hem hırsızlık hem de yangın olayında dâhili olduğuna dair işaretler olduğundan müşterek katil olduğuna karar verilmiştir. Kanunda kendi malı olsun olmasın bir mülkü ateşe verenin idam edileceği yazıldığından ve böylesi durumlara emsal olması için Dilferah'ın idamı, Ahmet'in de 10 sene küreğe konması talep edilmiştir (BOA, MVL, 942/38; İ. MVL, 462/20803).

İzmit sakinlerinden Şükrü Ağa'nın konağını zenciye cariyesi Feraset evin hanımına ait değerli eşyaları çaldıktan sonra hırsızlık olayını gizlemek için yaktığını itiraf etmiştir. Bu yangın olayında da bir ölüm gerçekleşmediği halde Feraset'in 163. madde gereğince idamına karar verilmiş, kararı onaylar irade 6 Haziran 1867 tarihinde yazılmıştır (BOA, İ. MVL, 574/25777). Mart 1866'da İzmir'de Reşad nam şahsa ait haneden bazı malları çaldıktan sonra evi ateşe veren Fatma'nın suçu yapılan tahkikat ve soruşturma sonucu sabit olmuştur. Kanunen Fatma'nın da ihrâk maddesinden dolayı idamı gerektiği halde "mezbure nakisât'ül akıl olan taifeyi nisadan olup bu fazihatin neyi muntac olacağını idrak eder makuleden olmamasına" binaen cezası 15 sene hapse çevrilmiştir (BOA, İ. MVL, 555/24903).

3. Genel ve Münferit Af Vesilesiyle Cezaların Hafifletilmesi

İslam hukukunda af, sanık hakkındaki hukuki takibattan vazgeçme veya mahkûmun cezasının bir kısmını ya da tamamını bağışlama anlamında kullanılır (Atar, 1988, s. 395). Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamberin hadislerinde ve İslam ahlakçılarınin risalelerinde affetmenin sağladığı iyiliklere işaret edilmişse de (Çağrıncı, 1988, s. 384) İslam devleti geleneğinde, Abbasiler devrinde dahi, had cezası uygulaması bakımından halifeye sınırsız bir yetki tanınmamıştı. Kaynaklarda herhangi bir affın kapsamına giren suç türlerinden bahsedilmiyorsa da çıkarılan afların pek çok durumda siyasi suçlular ile borç sebebiyle mahkûm olup hasta olanları kapsadığı anlaşılmaktadır. Genel olarak İslam devleti uygulamasında çıkarılan afların had cezasına varmayan hafif suçları kapsadığı görülür (Rosental, 2000, s. 82). Türk-İslam geleneğinde ise, Orta Asya kültürünün etkisiyle, had cezaları konusundaki sınırlama dahi hükümdarın mutlak af yetkisine etki etmemiştir. Osmanlı Devleti'nde de padişahın sınırsız bir af yetkisi vardır. Padişah bu hakkını istediği gibi kullanır ve kimse de buna müdahale edemezdi. Padişah mahkûmu dilediği gibi affetmekle tam yetkili idi (Mumcu, s. 125). Burada yukarıdaki açıklamalara bağlı kalarak padişahın katil davalarında veresinin

verdiği kısas kararına müdahale hakkı olmadığını, tekrara düşmek pahasına, bir kez daha hatırlatmamız gerekir. Sultanın bir irade ile varislerin kısas hakkından feragat edip diyete anlaşmalarını emretmesi ise nadiren görülmüştür (Bucknill ve Utidjian, s. 127).

Osmanlı padişahlarının cülus, velâdet-i hümayûn, mübarek aylar, sûr-ı hümayun gibi günlerde af ihsan etmeleri geleneği 19. yüzyılda da devam etmiştir. Osmanlı padişahlarının öteden beri sahip olduğu af yetkisinin 1858 Kanunu'nun 47. maddesinde belirtilen kapsamı Kanun-i Esasî'nin de 7. maddesinde aynı şekilde tanımlanıp benimsenmiştir (Düstur, 1295, s. 4). Hem özel hem de genel af çıkarma yetkisi 1909 tarihine kadar sultanın uhdesinde olduğu halde bu sene yapılan anayasa değişikliği ile genel af çıkarma yetkisine Osmanlı Meclisi de ortak edilmiştir (Yetkin, 2022, s. 502-503).

İdam kararı kesinleşen cinayet suçlusu pek çok kadının cezasının padişah tarafından 47.madde ile hapse çevrildiği bilinmektedir. İdam fermanının gelişi için 17 sene hapiste bekleyen Döndü de nihayetinde padişah affıyla serbest kalacaktır. Bafra'nın Alaçam nahiyesinden Döndü isimli kadın gayri meşru ilişki yaşadığı Âlim ile bir araya gelmek için 1885'te kocasını öldürmüşlerdir. Canik meclisi tarafından idam kararı verilen Döndü padişah fermanı gelinceye değin hapsedilmek üzere Sinop hapisanesine gönderilmiştir. Ancak iradenin ulaşmasını beklerken aradan 17 sene geçecektir. Bu süre zarfında nefsinin ıslah ettiğini söyleyen Döndü padişahın af diler. Verilen belediye tabip raporuna göre Döndü'nün kansızlıktan bünyesi zayıf düşmüştür ve her gün isteri nöbeti geçirmektedir. Hastalığının tedavisi mümkün değildir. Suç ortağı Âlim ise dört sene önce aff-ı âliye mazhar olmuştur. Sinop Meclis-i İdaresi de kadının iyi haline tanıklık edince Döndü'nün affının uygun olduğuna karar verilmiştir (BOA, İ. AZN, 46/15).

Aflar mahpusun annesi, babası, eşi ya da bir yakınının madden zor durumda olduklarına dair merkezî hükümete bir arzuhal vermesi ile o şahsa özel olarak gerçekleşebildiği gibi bayram ya da mübarek bir gün aracı edilerek belirli bir mahpus topluluğunu kapsayacak şekilde de ortaya çıkabiliyordu. Ferdî kısmî af olarak tanımlanan bu aflarda erken tahliyenin kabul edilmesi için yüzyılın son çeyreğinde mahkûmun ceza süresinin üçte ikilik kısmını doldurmuş olmasına dikkat edilirken daha eski tarihli örneklerde bu noktanın cezasının dolmasına az süre kalması şeklinde ifade edildiği görülür (Yıldız, 2012, s. 298). Suçu sabit olmuş cinayet suçlusu kadınlardan bir kısmının bu aflar kapsamında tahliyesinin gerçekleştiği görülür. 15 Nisan 1850 tarihinden itibaren Konya kadın hapisanesinde mahkûm olan Zeliha'nın annesi Hatice, kızının tahliyesi için bir arzuhal verir. Konya redif yüzbaşısı olan kocası Hasan Ağa'dan gördüğü şiddet ve baskıdan ötürü Ramazan isimli bir şahsa öldürttüğünü itiraf eden Zeliha'ya 2 sene hapis, Ramazan'a ise 7 sene kürek cezası verilmiştir. Hatice'nin verdiği arzuhale göre Zeliha'nın İstanbul'da henüz beş yaşında olan bir kızı vardır ve annesini göremediğinden her gün feryat figan ağlamaktadır. Ayrıca Zeliha'nın zaten iki sene olan ceza süresinin dolmasına da az bir zaman kamıştır. Bu sebeplerden kızının affını talep eder. Zeliha bu sebeplere dayanarak merhameten affolunmuştur (BOA, A. MKT. MVL, 49/31; İ. MVL, 227/7778).

Sadarete gelen af arzuhalleri, yerel mahkemeler ve idareciler, Dâhiliye Nezareti, Zaptiye Nezareti gibi kurumların dâhil olduğu bir inceleme süzgecinden geçirilirdi. Mahkûmlar dilekçelerinde suçlarını yalanlamak yerine hakkındaki iddiayı kabul ederek otorite ile müzakere etmeyi tercih eder ve pişmanlığını dile getirirdi (Oğuz, 2013, s. 35). Ceza süresinin az kalmasına hürmeten af dileyen katil suçlusu Hazargrad'tan Anna evine ve arazisine bakacak kimsesi olmadığını, içinde bulunduğu zor koşulları ifade edip nefsinin ıslah ettiğini arzualinde belirtmiş ve kalan süresinin affını talep etmiştir. Meclis-i Vâlâ'da onaylanan talep buradan sadarete ve nihai karar için de padişaha gönderilmiştir (BOA, A. MKT. MVL, 53/100).

Temyiz mahkemesi kararını uzun yıllar beklemek zorunda kalan tutuklular yargılandıkları hapis süresinin büyük miktarını yattıkları halde tahliyelerini talep edebiliyordu (Demirel, s. 195), 24 Aralık 1893'te Piranlı Fatma Mamûretülaziz İstinâf Müddeî-i Umûmî'sine hitaben bir dilekçe verir. Fatma kendisine isnat olunan bir katil olayından dolayı sekiz senedir mahkûmdur. Annesi ve babası hayatta olmayan Fatma hapse girerken o zaman iki yaşlarında olan oğlunu erkek kardeşine emaneten bırakmıştır. Fatma'nın hapiste olduğu günlerde erkek kardeşi de ölünce on-on bir yaşlarına gelmiş olan oğlu sahipsiz ve perişan halde ortalıkta kalmıştır. Kendisi de otuz- otuz beş yaşlarında olan Fatma hapisanede geçen sekiz sene zarfında sağlığının tehlike altına girdiğini belirterek tahliye edilmesini arz eder. Müddeî-i umûmî, Adliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda Fatma'nın davasına ait belgelerin kayıp olduğunu ifade eder. Müddeî-i umûmî olayın gerçekleşmesi üzerinden sekiz sene geçtiği için dava ile ilgili kanıt ve işaretlerin de çoktan kaybolmuş olduğuna kanaat getirir. Dahası Fatma'nın cezası kesinleşmiş olsaydı bile, müddeî-i umûmînin ifadesine göre, şimdi affedilmezse de bir iki sene içinde mübarek günler sebebiyle padişahın affına mazhar olacaktır. Oğlunun durumunu göz önünde bulundurarak ve sekiz seneyi aşkın zamandır hapis olması sebebiyle Mamûretülaziz müddeî-i umûmîsine affı uygun görülmüştür. Adliye Nezareti de bu ifadeleri onaylayarak yazıyı sadarete gönderir. Fatma'nın affına dair irâde-i seniyye 9 Temmuz 1894'te çıkmıştır (BOA, İ. AZN, 11/2).

Genel olarak mahkûmun bakmakla mükellef olduğu yakınlarınca verilen bir arzuhal üzerine gerçekleşen "münferit aflar" yüzyılın son çeyreğinden itibaren daha çok ağır ve kronik hastalıklar ile sakatlık durumunda tabip raporuna bağlı olarak uygulanmıştır (Yıldız, 2012, s. 301). İşlediği katil suçundan dolayı on beş sene kürek cezasına mahkûm olan Emine Malatya hapisanesinde sekiz senedir mahpustur. Emine kadının yaşı elli beş dolaylarındadır. Hapishanenin rutubetli ortamından romatizma (rih-i tayyar) hastalığına tutulmuş ve bütün vücudunu saran bu hastalık kadının hareket edemez bir hale gelmesine sebep olmuştur. Yapılan tedaviden bir sonuç alınamamıştır. Emine'nin cezasının üçte ikisini tamamlamasına daha iki senesi olduğu halde yaşı ve hastalığı göz önünde bulundurularak cezasının kamu hukukuna dair kısmı affedilmiştir (BOA, İ. AZN, 33/28; BEO, 1308/98034). Palulu Hadîş kadın Hacı Necip Paşa'nın konağını geceleyin yakmak suçundan 15 Temmuz 1892'de tutuklanarak Mamûretülaziz hapisanesinde müebbet hapis cezasına konmuştur. Hadîş kadın on iki seneden fazla zamandır hapistir. Yaşı yetmiş dolaylarındadır ve dişleri tamamen dökülmüştür. Sindirim sistemi gerektiği gibi çalışmadığından zafiyet geçirmektedir. Yaşı ve bünyesi itibarıyla hastalığının tedavisi mümkün görünmemektedir. Hadîş'in tahliyesine dair irade 12 Haziran 1904'te çıkmıştır (BOA, İ. AZN, 55/50; BEO 12552/176397). Tokat hapisanesinde de darben katil suçundan mahkûm Rum milletinden iki gözü âmâ Bartine kadın da sakatlık durumundan ötürü affedilmiştir (BOA, DH. MKT, 349/18; BEO,

573/42939). Ceza temyiz mahkemesi kâtipliği yapmış olan İbn Hâzım Ferid, maluliyet sebebiyle gerçekleşen afların istibdat döneminde çok istismar edildiğini aslında ciddi bir rahatsızlığı olmadığı halde sahte raporlar kullanılarak suçluların tahliyesinin yolunun açıldığını yazılarında aktarmıştır (Akgündüz, 2010, s. 180). Bu tür aflar Abdülhamid yönetimi sonrasında da görülmeye devam etmiştir (BOA, İ. AZN, 115/23; BEO, 4251/318816).

19. yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlayan “sülûsân affı” ferdî ya da toplu kısmî aflardan farklı olarak ceza süresinin üçte ikisini tamamlamış mahkûmların kalan sürelerinin affedilerek tahliye edilmeleri anlamına geliyordu. Geniş kapsamlı olarak ilk defa Sultan Abdülaziz’in Avrupa seyahatinden dönmesi sebebiyle çıkarılan “sülûsân affı”, zamanla ceza infaz sisteminin kalıcı bir parçası haline gelecektir (Yıldız, 2012, s. 298-307). II. Abdülhamid döneminde bu tür aflar oldukça sık çıkarılmıştır. Kısmî aflar hapisanelerin olumsuz koşulları düşünülürken yönetim bu konudaki çaresizliğinin bir telafisi olarak değerlendirilebileceği gibi (Demirel, s. 197) 1877’deki af tezkeresinde yazıldığı üzere mahkemelerde görülen davaları hızlandırmak için de çıkarılabiliyordu (Yıldız, 2012, s. 307). Abdülhamid’in mahkûmlara özellikle de malî sıkıntı yüzünden borç batağına girmiş mahkûmlara karşı gösterdiği yakın ilgi onun yoksullara yönelik yardımıyla ilgili örneklerden biridir (Özbek, 2011, s. 123-124). II. Meşrutiyetin ilanıyla beraber önce sadece Makedonya’daki İttihatçıları kapsayacak şekilde düşünülen 1908 affı daha sonra içerden ve dışarıdan gelen tepkilerle genel bir affa dönüşmüştür (İleri, 2005, s. 6). Ağustos 1908’de Kâmil Paşa’nın sadrazam olmasından sonra bütün siyasî suçlular, adi suçluların cezasının üçte ikisini tamamlayanlar ile müebbet kalebent ya da kürek cezasına çarptırılanların da en az on beş senedir mahpus olanları affedilmiştir (Shaw, 2002, s. 275; Aslan, 2009, s. 43).

Bu genel affın bir etkisi de ağır ceza hükümlülerinin cezalarının yarısının affedilmesi şeklinde kendini göstermiştir. 31 Ocak 1905 tarihinden beri Konya nisa hapisanesinde tutuklu bulunan Kezban hatun katil suçundan “suret-i katiyede” on beş sene kürek cezasına çarptırılmıştır. Kezban, bütün vücudunu saran felçten ötürü kalan ceza süresinin affını talep eder. Konya meclisince bu talep uygun görülmüş, verilen tabip raporunda da Kezban’ın hastalığından ötürü bir buçuk senedir tedavi gördüğü halde iyileşmesinin mümkün olmadığı açıklanmıştır. Adliye nazırı da bu görüşleri onaylayarak zaten genel af kapsamında yarıya indirilmiş olan cezanın dolmasına bir sene yedi ay ve yirmi beş gün kaldığını beyan eden görüşünü sadarete sunmuştur. Kezban’ın tahliyesini onaylar irade 23 Eylül 1908’de yazılmıştır (BOA, İ. AZN, 97/3; BEO, 3893/291960).

Karşımıza çıkan kadın ve erkek mahkûmlara ait örnekler genelde af talebinin onaylandığını göstermektedir. Ancak bu durumun da bazı istisnaları görülmüştür. Divan-ı Harbi Örfi’de yargılanıp ceza alanlar af kapsamına alınmıyordu (BOA, DH. MKT, 195/31). Af talebine olumsuz cevap gelen örneklerden biri de Balkanlarda meydana gelen bir kan davası ile alakalıdır. İpek kazasında kocası Girizo ve kayınpederi Buko’yu katleden Avko ve Veli isimli iki Müslümanın amcası olan Halil’i öç alma duygusuyla katleden Milanko isimli kadın 1892 senesinde İpek mahkemesince 15 sene hapse mahkûm edilmiştir. Piriştine kadın hapisanesinde mahpus olan Milanko, görülen mahkemesinden sonra Halil’in yakınlarıyla müsâlaha-i dem komisyonunda uzlaşma sağlamıştır ve bu anlaşmaya istinaden kendisinin affını istemiştir. II. Abdülhamid döneminde oluşturulan bu komisyonlar Balkanlarda çıkan cinayet davalarını çözümlenmek ve insanlar arasında kalıcı barışı sağlayabilmek için bölgenin sözü dinlenir yöneticileri ve halkın önde gelenlerinden oluşturulmuştur (Karataş, 2014, s. 401-402). Bâb-ı Âlî ile yapılan yazışmalar sonucunda Milanko’nun müsâlaha-i dem komisyonundan önce mahkûm edildiği için buna dayanarak affının mümkün olamayacağı fakat yaşlılık ya da hastalık gibi bir durumu var ise tabip raporu ile gönderilmesi gerektiği cevabı verilmiştir. Piriştine ‘den gelen muayene raporuna göre otuz otuz beş yaşlarında olan Milanko zayıf bünyeli ve hapisanede güneş ışığından mahrum kaldığından soluk benizlidir. Bu koşullar altında Milanko ne yaşı ne de hastalığı sebebiyle affa mazhar görülmemiştir (BOA, BEO, 2558/191808; BEO, 2509/188/172).

Sonuç

19.yüzyıl boyunca Osmanlı, imparatorluk coğrafyasında tezahür eden sorunlar için çözüm reçeteleri geliştirmeye çalışmıştır. Bir dönüm noktası olarak kabul edilen Gülhane Hatt-ı Hümayûnu’nun ilan edilmesinin akabinde zaten yüzyılın başından itibaren hazırlıklarına başlanmış olan yönetim, vergi, hukuk, askeriyeye ve eğitim gibi pek çok alanda ıslahatlar gerçekleştirilmiştir. Bu yapılmak istenen düzenlemelerin şüphesiz en önemli saiklerinden biri zayıflayan merkezî yönetimi güçlendirmek arzusu idi. Taşra elitlerinin ve idarecilerinin öteden beri sahibi oldukları bazı hakları kullanmada iktidarın kontrolünü aşacak oranda güçlenmeleri Osmanlı Devlet anlayışının en önemli unsurlarından olan adalet dairesinin bozulmasına sebebiyet veriyordu. Dahası Tanzimat Fermanı ve sonrasında ilan edilecek ıslahat Fermanları ile Osmanlı Devleti bütün tebaa için eşitlik vaadinde bulunuyordu. Eşitlik söylemi klasik dönem yönetim anlayışında yer almayan yeni bir terim olarak Osmanlı yönetim anlayışına 19.yüzyılda girmiş bulunuyordu. Merkezi yönetimi güçlendirmek ve bütün tebaaya eşit haklar sağlayabilmenin olmazsa olmazlarından biri yeni bir ceza kanununun inşa edilmesiydi. Böylelikle hem taşrada adaletin işleyişi kontrol altına alınmış olacak, yerel yöneticilerin keyfi infazlarının önüne geçilecek, hem de bütün tebaaya eşit kanunlar tatbik edilebilecekti. 1840, 1851 Ceza Kanunları ve ardından Fransız Ceza Kanunu’ndan faydalanarak hazırlanan 1858 Ceza Kanunnamesi kamu ve şahsa karşı işlenen suçların yargılanması ve cezalandırmasında bir standart yakalamayı hedeflemiştir. Bu süreçte ortaya çıkan meclisler ve nizamiye mahkemeleri ceza kanunlarının yürütülmesinden sorumlu organlar haline gelmiştir. İşte bu noktada katil vakalarının kamu ve özel hukuku içeren iki yönünün bulunması bu alanda düalist yapı denilen olgunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Tanzimat öncesi dönemde de katil davalarının şer’î muhakemesi görüldükten sonra davanın sonucuna göre suçlunun tâzir yoluyla hapis ve benzeri cezalara çarptırıldığı bilinmektedir. Ancak ele alınan dönemde bu cezalandırma bir keyfiyet unsuru olmaktan çıkarılıp uyulması zorunlu bir kanun haline getirilmek istenmiştir. Çalışmada işaret edildiği üzere Osmanlı geniş ve farklı kültürlerin barındığı bir coğrafya olması hasebiyle cezaların infazında farklılıklar görülebiliyordu. Katil davaları şer’î hukuk ilkelerine göre sadece şahıs hakları kapsamında görülüp taraflar kısas, diyet ya da meccanen af üzerine anlaştığında dava bu haliyle çözülmüş oluyordu. Tanzimat döneminde davanın şahıs hukukuna giren kısmı yine şer’î mahkemede görülmüş ancak kamu hukukunu ilgilendiren kısmı mutlaka kanunen de görülmek istenmiştir. Katil davalarında İslam hukukuna göre maktulun

varislerinin davayı mahkemeye taşımaları ve takip etmeleri gerekiyordu, kadının bu anlamda bir sorumluluğu bulunmuyordu. Varisler tarafından gereğinin yapılmadığı durumda suçun cezasız ve takipsiz kalması da bir handicap yaratabiliyordu.

Kanun düzenlemeleri ile katl davalarının ne şekilde görüleceği ve şahıs haklarına halel getirilmeyeceği tekraren altı çizilerek ifade edilmiştir. Burada sorun şer'î mahkeme ve nizami mahkemenin verdiği kararın birbirinden farklı olması durumunda yaşanabilirdi. Her iki mahkemenin ceza usul yöntemleri farklı olduğundan bu sonucun çıkması mümkündür. Kadın katiller üzerinden yapılan bu çalışma çerçevesinde görülmüştür ki kamu hakkı adına görülen nizami mahkeme kararları büyük ölçüde şer'î hukuk prensiplerine aykırı olmayacak şekilde tezahür etmiştir. Bunun sonucunda kanunen cezası idam olan pek çok vakada kadın suçluların şer'î mahkemenin vermiş olduğu kısastan af, diyet üzerine anlaşma gibi kararlarla idam cezasından kurtulabilmişlerdir. 1858 Kanunnamesi'nin hazırlayıcıları bu durumu göz önünde bulundurarak, Fransız Ceza Kanunu'nda olmadığı halde, kısastan ve idamdan af olunanların on beş seneden az olmamak üzere kürek veya hapis cezası ile cezalandırılacaklarını kanun metnine dercetmişlerdir. Şer'î mahkeme kararı olmaksızın nizamiye mahkemesi kararı ile idam cezasına mahkûm olanların da büyük kısmı Osmanlı sultanı tarafından cezası hafifletilerek hapse mahkûm edilmiştir.

19.yüzyılda Osmanlı ceza hukukun senkretik yapısı nizamiye mahkemesi hâkimleri için bazen cezaı tespit ederken kanunname hilafında ancak şer'î hukuk prensibine uygun şekilde hafifletebilmelerinin yolunu açmıştır. Boğarak ve zehirleyerek öldürme vakalarında görüldüğü üzere mahkemeler suçun kanunen sabit bulunmasına rağmen idam cezasını fazla bularak hapis cezası yönünde karar alabilmişlerdir. Ancak bu durum yüzyılın sonuna doğru ele alınan vakalarda azalmaya başlamış, kararların kanun hilafına olmayacak şekilde çıkarıldığı görülmektedir. Kanunen kesinleşen cezanın affedilmesi büyük ölçüde padişahın iradesine bırakılmıştır.

Hâkimler kadın kâtiler hakkında karar verirken onların kanundan bihaber oldukları, başkaları tarafından iğfal edildikleri, fiillerinin sonuçlarını öngöremedikleri gibi aslında cinsiyet temelli gördükleri eksikliklerine atıfta bulunarak cezanın hafifletilmesi yönünde takdir yetkisi kullanmışlardır. Diğer yandan kadınların cezalandırılmasında usul ilkeleri kapsamında idam ya da hapse mahkûm edilmişse de teşhir edilme fiilinden muaf tutulmuşlar ve kanunda kürek cezası olarak geçtiği halde kadınlara bunun yerine hapis cezası uygulanmıştır. İdam mahkûmu kadınların maktulun varisleri tarafından kısastan ve Osmanlı sultanı tarafından idamdan affedilmeleri halinde hapis olarak çektikleri ceza süresince sağlık, ailevi durumlar, nefsinin islah etme gibi gerekçelerle padişahın dilemişler ve bu dilek büyük ölçüde olumlu karşılık görmüştür.

Kaynakça

- Abadan, Y. (2012). Tanzimat Fermanı'nın tahlili. M.Seyitdanlıoğlu (ed.) *Tanzimat değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (s.58-88) içinde. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Abdülhalik Midhat, (1325). *Hukuk-i cezaiye*. C.I, Ahmed Sâkî Bey Matbaası.
- Ahmet Lütfi. (1304). *Mir'ât-ı adâlet*. Matbaa-i Nişan Berberyan.
- Ahmet Ziya, (1338). *Mufasssal amelî ve nazârî kanun-i ceza ve teferruât-ı şerhi*. Cihan Kitaphanesi.
- Akgündüz, A. (1986). *Mukayeseli İslam ve Osmanlı hukuku külliyyatı*. Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No.6.
- Akgündüz, S. N. (2010). *Tanzimat dönemi Osmanlı ceza hukuku uygulaması*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Akyıldız, A. (2012). II. Abdülhamid'in yönetim anlayışı. C. Yılmaz (ed.) *Sultan II. Abdülhamid ve dönemi*. (s.61-74) içinde. Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları.
- Aksın, A. (2021). Sultan II. Abdülhamit dönemi ölüm cezalarının değerlendirilmesi (1876-1908). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 1029-1040.
- Aslan, T. (2009). II. Meşrutiyet dönemi genel af uygulamaları. *Gazi Akademik Bakış*, 3(5), 41-60.
- Atar, F. (1988). "Af", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. I, 395-396.
- Aykut, E. (2010). Osmanlı'da zehir satışının denetimi ve kocasını zehirleyen kadınlar. *Toplumsal Tarih*, (194), 58-64.
- Aykut, E. (2016). Toxic murder, female poisoners, and the question of agency at the late Ottoman law courts, 1840-1908, *Journal of Women' History*, 28(3), 114-137.
- Aykut, E. (2017). Judicial reforms, sharia law, and the death penalty in the late Ottoman empire. *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association*, 4(1), 7-29.
- Aykut, E. (2021). İdam cezası karşıtı bir Osmanlı münevveri: Ahmet Mithat Efendi. T. Ural (der.) *Günebakan düşlerimiz kamusalılık, gündelik hayat ve tecrübe üzerine yazılar* (s.115-141) içinde. İletişim Yayınları.
- Bingöl, S. (2004). *Tanzimat döneminde Osmanlı'da yargı reformu (nizâmiye mahkemelerinin kuruluşu ve işleyişi 1840-1876)*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları; No:1582 Edebiyat Fakültesi Yayınları; No:16.
- BOA, Bâb-ı Ali Evrak Odası Evrakı (BEO), 2275/170617; 2649/198646; 4149/311169; 1202/90089;1308/98094; 12352/176397; 573/42939; 4251/318816; 3893/291960; 2558/191808; 2509/188172.
- BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî (DH. MKT), 349/18; 195/31.
- BOA, İrade Adliye ve Mezahib, (İ.AZN), 54/30; 61/32; 46/15; 11/2; 33/28; 55/50; 115/23; 97/3.
- BOA, İrade Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (İ.DA.), 13/40; 12/465; 5/78.
- BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 269/10322; 285; 108/2461; 387/16909; 556/24946; 113/2674; 211/6901; 471/21305; 576/25852; 428/18827; 458/20539; 462/20803; 574/25777; 555/24903; 227/7778.
- BOA, Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL), 58/1105; 1029/12; 224/88; 885/53; 943/17; 686/39; 615/24; 942/38.
- BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT. MVL), 142/25; 132/65; 137/14; 536/22; 49/31; 53/100.
- BOA, Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES), 146/73; 151/35.
- Bucknill, J.A.S ve Utidjian, H.A. (1913). *the imperial Ottoman penal code*. Oxford University Press.
- Çağrı, M. (1988). "Af", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. I, 394-395.
- Demirel, F. (2010). *Adliye nezareti kuruluşu ve faaliyetleri (1876-194)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Demirel, F. (2007). Osmanlı adliye teşkilatında yaşanan sorunların hapisanelere yansımaları (1876-1909), N. Lévy (ed.) *Osmanlı'da asayiş, suç ve ceza 18.-20. yüzyıllar* (s.190-200) içinde. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Doğan, C. (2022). *"Kanını içeceğim" Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bireysel şiddetin ve istemli öldürmenin tarihçesi (1858-1938)*. Kitabevi.
- Düstur*, (1289). (I. Tertip), (I. Cilt), Matbaa-i Âmire.
- Düstur*, (1295). (I. Tertip), (IV. Cilt). Matbaa-i Âmire.
- Engin, V. (2022) *Bir devrin son sultanı II. Abdülhamid*. Yeditepe Yayınları.
- Erdoğan, A. (2019). *Suç ve ceza: Osmanlı toplumunda bireysel suçlar ve cezalar (1559-1609)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*. (A. Berktaş Çev.), Homer Kitabevi.

- Gültekin, Y. (2012). *Mapusâne Osmanlı hapshanelerinin kuruluş serüveni (1839-1908)*. Kitabevi.
- Gümüş, H. (2018). *10 numaralı kısas defterinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Konya Selçuk Üniversitesi.
- Halil Rifat (1312). *Külliyât-ı şerh-i ceza*, İstanbul.
- Heyd, U. (1973). *Studies in old Ottoman criminal law*. Clarendon Press.
- İleri, İ. (2005). Batı gözüyle Meşrutiyet kutlamaları ve genel af". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 17, 1-10.
- Karabacak, M. (2015). *Osmanlı modernleşmesinde kadın ve suç* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Kılınç, A. ve Yıldırım, D. (2021). Tanzimat dönemi dualist hukuk yapısının şahsa karşı işlenen suçlara yansımaları. N. Koyuncu (ed.) *Necmettin Erbakan Hukuk Araştırmaları Kamu Hukuku* (s.171-231) içinde. Necmettin Erbakan Üniversitesi Kültür Yayınları:82.
- Kirkor Zöhrap (1325). *Hukuk-i ceza*. Ahmed Saki Bey Matbaası.
- Kılınç, A. (2011). İdam cezasının Tanzimat dönemi Osmanlı hukukundaki görünümüne ilişkin birkaç kaynak ve bu kaynakların tahlili. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 11, 33-62.
- Koç, M. (2019). Osmanlı'da ölüm cezası verilen zina, hırsızlık, öldürme ve yaralama suçları. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 33, 261-287.
- Maşalı, M. (2007). "Ölüm Cezası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, 40-43.
- Maşalı, M. (2011). *Mukayeseli hukukta ölüm cezası ve İslam hukuku açısından değerlendirilmesi*. Emin Yayınları.
- Mumcu, A. (2007). *Osmanlı devletinde siyaseten katl*. Phoenix.
- Oğuz, Ç. (2013). *Negotiating the terms of mercy petitions and pardon cases in the Hamidian era*. Libra Yayıncılık.
- Ömer Hilmi, (1301). *Mi'yâr-ı adâlet*, Bosnevi Hacı Muharrem Efendi Matbaası.
- Özbek, N. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal devlet siyaset, iktidar ve meşruiyet 1876-1914*. İletişim Yayınları.
- Rosental, F. (2000). *İslam'da özgürlük kavramı*. (V. Akyüz Çev.). Ayışığı Kitapları.
- Rubin, Avi. (2006). *Ottoman modernity: the nizamiye courts in the late nineteenth century* [Unpublished doctoral dissertation]. Harvard Üniversitesi.
- Schact, J. (1977). "Katl", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. VI, 442-447.
- Stanford, S.J. (2002). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge University Press.
- Şaşmaz, M. (2002). İngiliz konsoloslu Stewart'ın Konya vilayetine dair genel raporu (1879-1882). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 223-238.
- Tuğ-Onaran, B. (2023). 1858 ceza kanunname-i hümayununda ırz ve namus kavramlarının kodifikasyonu ve toplumsal cinsiyet. *Akdeniz Kadın Araştırmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 5, 209-239.
- Yetkin, A. (2022). II. Meşrutiyet'in ilk günlerinde uygulanan afların mahiyet ve etkileri (1908-1909). *Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi*, 10 (2), 491-535.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Türkiye’de 2000 Yılı Sonrası Uygulanan Konut Politikaları ve Yaşanan Konut Sorununun Değişen Arz-Talep Dengeleri Üzerinden Değerlendirmesi

An Evaluation of the Housing Policies Implemented and the Housing Problem from the Supply-Demand Change Perspective After 2000 in Türkiye

Buğra GÖKCE

Chairman of Istanbul Planning Agency, İstanbul, Türkiye

İstanbul Planlama Ajansı Başkanı, İstanbul, Türkiye

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-1743-2590> , e-posta: gokcebugra@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Gokce, B. (2024). An Evaluation of the Housing Policies Implemented and the Housing Problem from the Supply-Demand Change Perspective After 2000 in Turkey. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 65, 135-152.

Gökce, B. (2024). Türkiye’de 2000 Yılı Sonrası Uygulanan Konut Politikaları ve Yaşanan Konut Sorununun Değişen Arz-Talep Dengeleri Üzerinden Değerlendirmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 135-152.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 13 May/Mayıs 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 22 July/Temmuz 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65 **Pages/Sayfa:** 135-152.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Buğra GÖKCE).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Maslow ihtiyaçlar hiyerarşisinin ilk basamağında insanın temel ihtiyaçlarını, beslenme, nefes alma, sıcaklık, mahremiyet, kişisel ve çevresel güvenlik ve barınma olarak nitelendirmiştir. Barınma, bireyin sağlıklı bir yaşam sürmesi, eğitim ve istihdamını sağlaması, bireyin kendini gerçekleştirme, bireyin topluma katılması ve toplumun refahı için en gerekli ihtiyaçtır. Barınma ihtiyacı evrensel hukuk sisteminde de temel hak olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle devletler ve yönetimler bu temel hakkın karşılanmasında sorumluluk sahibidir. Dünya üzerindeki nüfusun ivmelenecek artması, hızlı kentleşme ve arz-talep dengesizliği kentlerde konut krizinin temel nedenleridir. Konut krizinin oluşmasında ekonomik dinamikler, sosyal etmenler, yasal-yönetimsel süreç ve kararlar da doğrudan etkilidir. Bu nedenle devletlerin konut ve ekonomi politikaları, siyasi-politik karar ve yönetim biçimleri konut sorunun ana belirleyicileridir. Bu çalışma Türkiye’de özellikle son 20 senede yaşanan konut krizinin nedenlerini hukuki, ekonomik ve demografik boyutlarıyla inceleyerek krizin olası çözümlerine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Çalışma tarihsel olarak Cumhuriyet sonrası uygulanan konut politikalarını irdeleyerek güncel sosyo-ekonomik dinamikleri son 20 senede uygulanan devlet ve konut politikalarıyla ilişkilendirmektedir. Resmi makamlarca açıklanan veri ve istatistikler ile yayımlanan raporları değerlendirerek ülke genelinde son 20-25 yılda üretilen çok sayıda konut olmasına karşın yaşanan konut ve kira krizinin nedenlerine eğilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Konut politikaları, konut ve barınma krizi, konut arzı ve talebi, devlet politikaları.

Abstract

In the first step of Maslow's hierarchy of needs, he characterized the basic needs of human beings as nutrition, breathing, warmth, privacy, personal and environmental safety and shelter. Housing is the most necessary need for the individual to lead a healthy life, to provide education and employment, for the individual's self-realization, for the individual to participate in society and for the welfare of society. The need for shelter is also defined as a fundamental right in the universal legal system. Therefore, states and governments have a responsibility to fulfill this fundamental right. Accelerating population growth, rapid urbanization and supply-demand imbalance are the main causes of the housing crisis in cities. Economic dynamics, social factors, legal-administrative processes and decisions also have a direct impact on the housing crisis. For this reason, housing and economic policies of states, political decisions and forms of governance are the main determinants of the housing problem. This study aims to provide insight into the possible solutions to the housing crisis in Turkey by examining its causes from legal, economic, and demographic perspectives, particularly focusing on the last 20 years. The study historically analyzes the housing policies implemented post-Republic and relates the current socio-economic dynamics to the state and housing policies implemented in the last 20 years. It also examines the underlying causes of the housing and rent crisis, despite the substantial production of housing units across the country over the past 20-25 years, by evaluating data and statistics declared by official authorities.

Keywords

Housing policies, housing and housing crisis, housing supply and demand.

Giriş

Anayasa'nın 57'inci maddesi Konut Hakkı'nı şu şekilde tanımlamaktadır: "Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler."

Anayasa Mahkemesi'nin 1986 yılında verdiği E. 1985/1, K.1986/12 sayılı karar bu maddeye ilişkin daha bütüncül bir tanım getirmiştir. Bu mahkeme kararına göre maddenin asıl amacının konut hakkını düzenlemek olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Anayasa burada kişilerin konut hakkını kullanabilmelerini sağlamakla görevlendirdiği Devletin, bu görevini şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama çerçevesinde yerine getirilmesini istemektedir. Bu konuda bir hususun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Anayasamız planlama kararlarının alınmasında bir ayırma gitmeksizin sadece Devlet'ten söz ettiğine göre, bu konudaki yetkiyi merkezi yönetimin mi, yoksa yerel yönetimlerin mi kullanacağı net değildir. Anayasa'nın 123. Maddesinde; "İdare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir" denildiğine göre Anayasa Koyucu tarafından anılan yetkinin hem merkezi idare hem de yerel idarelerce ya da birlikte kullanılacağına öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Anayasanın ilgili hükmü ve Anayasa Mahkemesi'nin kararı çerçevesinde şunu ifade etmek gerekir ki temel bir hak olan konut hakkı devlete pozitif sorumluluk yükleyen bir haktır. Devletin ilgili organları ve yetkili kurumlarının asli görevi konut hakkını korumaktır. Devletin bu görevini; tüm şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama yaklaşımı doğrultusunda gereken tedbirleri alması ve ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekleyerek yerine getirmesi beklenmektedir.

Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışma son yıllarda Türkiye'de yaşanan barınma sorunun nedenlerini tarihsel perspektif açısından incelemekte ve sorunun hukuki, ekonomik ve demografik boyutlarını ortaya koymaktadır. Sorun tespitinde yapılan bu analizin konut politikalarının yeniden ele alınmasının zorunluluk olduğu bu dönemde üretilecek çözümlere ışık tutması amaçlanmıştır.

Bu kapsamda araştırmanın temel kavramlarından birinin "konut hakkı" olduğu ortaya çıkmaktadır. Bulut (2009) ve Döner (2021) tarafından belirtildiği gibi, hukukun gelişimi içerisinde konut hakkı sosyal bir hak olarak tanımlanmıştır Küçük (2008) ve Özbudun (2019)'a göre de sosyal haklar mahiyetleri itibarıyla sosyal eşitsizliklerin azaltılarak sosyal adaletin sağlanmasına yönelik koruyucu hakları teşkil etmektedir. Sosyal haklar anayasamızda da yer alan sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak devletin her an gözetmesi, tüm hükümetlerin de bir öncelik olarak kabul etmesi gereken haklar olarak öne çıkmaktadır. Konut yalnızca bir barınak değildir, çok işlevlidir. "Konutun (a) bir barınak olma, (b) üretilen bir mal olma, (c) bir tüketim malı olma, (d) yatırım olarak spekülatif değer artışlarına el koyma, (e) güvence sağlama, (f) toplumsal ilişkilerin yeniden üretilmesine bir araç olma, (g) kentsel çevrenin oluşturulmasında bir kültürel artefakt olma gibi çok değişik işlevleri vardır." (Tekeli, 2009) Konutun bütün bu işlevleri nedeniyle konut politikaları da bireysel ve toplumsal hayatı doğrudan etkileyen, şekillendiren, yeniden üreten veya bozan bir işlev taşımaktadır. Konut hakkının gözetilmemesi, anayasada yer alan görevin yerine getirilmemesi veya konut politikalarının belirlenmesinin sadece piyasa mekanizmalarına bırakılması, ekonomik ve sosyal hayatı doğrudan etkilenmesi, ekonomik ve sosyal hayatın şekillenmesi, bireylerin ve yapıların da birbirleri ve toplumun genelikle ilişkilerini etkileme potansiyeline sahiptir. Tüm bu nedenler göz önünde bulundurulduğunda, kanun koyucu anayasada konut hakkını sosyal bir hak olarak tanımlamakla beraber, kamu yönetimine de piyasa mekanizmasını aşan ödevler yüklediği görülmektedir. Hukuki çerçevenin pratiği belirlemesi, anayasa hükmünün varlığı ile ifade ettiği hedeflere ulaşılması veya yaklaşılması beklenir ancak Türkiye'de yaşanan somut durumun bu hedefin uzağında kaldığı şeklinde bir değerlendirmede bulunulabilir. Nitekim Kalkınma Bakanlığı tarafından 2018'de yayınlanan 11. Kalkınma Raporu Konut Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu'na göre "Yeterli ve erişilebilir konut ihtiyacı, dünyada olduğu gibi ülkemizde de öne çıkmaktadır. Bu ifade konut ihtiyacını yalnızca "erişim" açısından ele almaktadır. Konut sorununun nicel ve nitel olmak üzere diğer iki boyutunu kısmen göz ardı etmektedir. İnşaat Mühendisleri Odası (2008) raporunda konut ihtiyacının nicel yönü belli bir zamanda konut niteliklerinin, yaşanabilir ve sağlıklı olması için gerekli fiziksel standartlara yükseltilmesi üzere inşa edilmesi veya onarılması gereken konutları kapsarken, konut ihtiyacının nitel ölçümü ise; konut niteliklerinin, konutun fiziksel özelliklerinin yanı sıra sosyal ve çevre özelliklerinin de hesaba katılması sonucu ortaya çıkan gösterge olarak değerlendirilebileceği belirtilmiştir.

Konut krizi bağlamında konuta erişebilirlik üzerine yaptıkları çalışmada Aksoy Kuhurami ve Özdemir Sarı konut üretiminin artması ile hane halklarının konuta ekonomik erişebilirliğinin iyileşmesinin birbiri ile doğru orantılı olmadığını, arzdaki artışın konut fiyatlarını düşürmesi ve dolayısıyla erişebilirliği arttırması beklenirken çalışmalarının sonuçlarının bunu doğrulamadığını ortaya koymuşlardır (Aksoy Khunami, Özdemir Sarı, 2019). Benzer biçimde Alkan ve Uğurlar hazırladıkları "Türkiye'de Konut Sorunu ve Konut Politikaları" başlıklı raporda konut sunumunun sürekli devam etmesine karşın alt-orta gelir grubuna yönelik konut sunumunun yeterli olmadığı buna karşın orta-üst gelir gruplarının yatırım amaçlı konut edinme taleplerine yönelik oluşan konut arzının, konut ihtiyacını karşılamadığına vurgu yapmışlardır (Alkan, Uğurlar, 2015). Bakırcı ve Akgemici ise konut arzı ve talebi arasındaki dengesizlik sonucu oluşan konut krizini Türkiye'de konutun sadece barınma ihtiyacını gidermek amaçlı değil aynı zamanda yatırım aracı olarak da üretimi yapılan bir meta olduğu olgusu ile açıklamışlardır (Bakırcı, Akgemici, 2023).

Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada öncelikle konut, konut sorunu ve konut politikaları kavramları ile ilgili olarak literatür araştırması yapılmıştır. Bu kavramsal tartışma dönemselsel olarak ekonomik ve demografik verilerle analiz edilerek konut politikalarının ardında yatan dinamikler ortaya konmuştur. Çalışmada TÜİK verilerinin yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Toplu Konut İdaresi Başkanlığı ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığının raporları ile bütçe verilerinden yararlanılmıştır.

1. Cumhuriyetin Kuruluşundan 2000 Yılına Kadar Uygulanan Konut Politikaları

Gelişmiş batılı ülkelerinin konut politikaları incelendiğinde, içerisinde değişiklik gösterdiği, İkinci Dünya Savaşı öncesi hakim olan liberal kapitalist politikaların İkinci Dünya Savaşı sonrası sosyal refah devletine bıraktığı, 1980'lerden sonra başlayan neoliberal yaklaşımın ve 1990 sonrasında küreselleşme ile güçlenmesinin uzantısı olan safhanın küresel konut politikalarında belirleyici olduğu ortaya çıkmaktadır. Türkiye de özgün koşulları içerisinde bu safhalardan bağımsız değildir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde 2000 yılından sonra konut hakkına ilişkin uygulanan politikaları ve güncel konut sorununu kavrayabilmek için Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren uygulanan konut politikalarını kısaca değerlendirme zorunluluğu bulunmaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren uygulanan konut politikalarını genel olarak değerlendirmeden önce "Konut politikası nedir?" sorusunun cevaplanması gerekmektedir.

Ruşen Keleş (2012) konut politikasını "Ailelerin konut gereksinimini karşılamak için devletçe saptanan özelliklere göre alınan yasal ve eylemsel önlemlerin tümüdür." şeklinde tanımlar.

Bu tanımın dışında Malpass & Murie (1999)'ye göre konut politikası konutun şimdiki ve tahmin edilen hane halkı sayısına göre konut ihtiyacını (niceliğini), niteliğini, fiyatını, sahipliğini, kabul edilebilir konut standartlarının garantiye alınmasını ve kontrolünü içerir. Konut politikası ve uygulamalarını merkezi hükümet gerçekleştirebileceği gibi yerel yönetimler de gerçekleştirebilir ve buradaki konum devletin niteliği açısından belirleyicidir. Öner (2016) konut politikasının amacını konut ihtiyacını karşılayarak, konut sorununu çözmek, konut sorunu, nüfus ve konut sayısındaki dengesizlik, nicelik olarak konut yetersizliği, konutların niteliğindeki sorunlar, konut standartlarının döneme uygun olmaması, toplumdaki gelir eşitsizliğinin konuta erişimde yarattığı eşitsizlik veya toplum üyesi bireyleri sağlıksız, uygun olmayan koşullarda barınmaya itmesi ve bunun beraberinde toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal sorunlarla iç içe geçmesi devamında sorunların katlanması olarak açıklamaktadır. Bu anlamda Cumhuriyetin kuruluşundan 2000 yılına kadar Türkiye'de uygulanan konut politikaları Dünya Savaşı sonuna kadar geçen dönem, 1945 - 1960 arası dönem, 1960-1980 arası dönem ve 1980 - 2000 arası dönem olarak ayrı ayrı incelenmelidir.

Bu dört dönem dışında 2000 yılı sonrasında günümüze ulaşan süreci ayrı bir dönem olarak değerlendirmek gerekmektedir.

1.1. Cumhuriyetin Kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar Uygulanan Konut Politikaları

Kurtuluş Savaşı'nın bitmesi ve Cumhuriyet'in kurulmasıyla başlayıp İkinci Dünya Savaşı'nın sonuyla tamamlanan dönemin karakteristiği her alanda yeni devletin inşa süreci olmasıdır. Cumhuriyetin kurulduğu gün ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün, ilk Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı mektuptan bazı satırlar kuruluş aşamasındaki koşulları net bir şekilde ortaya koymaktadır: "Bize geri, borçlu, hastalıklı bir vatan miras kaldı. Yoksul bir köylü devletiyiz. Dört mevsim kullanılabilir karayollarımız yok denecek kadar az. 4.000 km kadar demiryolu var, bir metresi bile bizim değil. Üstelik yetersiz. Ülkenin kuzeyini güneyine, batısını doğusuna bağlamamız, vatanın bütünlüğünü sağlamamız şart. Doktor sayımız 337, sağlık memuru 434, ebe sayısı 136. Pek az şehirde eczane var. Salgın hastalıklar insanlarımızı kırıyor. Üç milyon insanımız trahomlu Sıtma, tifüs, verem, frengi, tifo salgın halinde. Bit ciddi sorun. Nüfusumuzun yarısı hasta. Bebek ölüm oranı % 60'ı geçiyor. Nüfusun % 80'i kırsal bölgede yaşıyor. Bunun önemli bölümü göçebe. Telefon, motor, makine yok. Sanayi ürünlerini dışarıdan alıyoruz. Kiremidi bile ithal ediyoruz. Elektrik yalnız İstanbul ve İzmir'in bazı semtlerinde var. Düşmanın yaktığı köy sayısı 830. Yanan bina sayısı 114.408. Ülkeyi neredeyse yeniden kurmamız gerekiyor." (Kal, 2020).

114 binden fazla binanın savaşta yakıldığı Türkiye'de ihtiyaçlara cevap verebilecek ekonomik kaynaklar yetersizdir. Üstelik 1929 yılında o tarihe kadar dünyanın yaşadığı en büyük ekonomik buhranlarından biri ortaya çıkmış, küresel kriz bütün ülkeleri derinden etkilemiştir. 1929 buhranı ile beraber Türk Lirası değer kaybetmiş, ithalat talebinin yükselmesi, ihracat alanlarının daralması, gümrük tarifelerinin olmaması nihai mallarda ve girdi fiyatlarında artışa neden olmuştur. Artan fiyatlar, enflasyon ve hayat pahalılığı halkı zorlarken, iç ve dış ticaret dengesinin bozulması, vergilerin azalması ve bütçenin doğal olarak daralması Cumhuriyet hükümetinin ekonomiye müdahale imkanını da azaltmıştır. Türkiye bu tarihten sonra liberal ekonomi politikasından devletçi ekonomi politikasına geçerken, bu sefer İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ikinci kez ekonomik açıdan önemli bir kısıtla karşı karşıya kalmıştır.

Bu dönemde kente göç etmeyi gerektirecek yeterli şartların olgunlaşmamış olması nedeniyle kentleşme hızı düşmüştür. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2023) verileri de bu durumu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. 1927 yılında nüfusu 100 binin üzerinde sadece 2 şehir bulunmaktadır. 1950'ye gelindiğinde sayı beşe çıkmaktadır. Nüfusu 10 binin üzerinde olan kentlerin toplam nüfus içinde oranı 1927 yılında yüzde 16,4 iken, 1950 yılında ancak yüzde 18,5'e çıkmaktadır. Aynı dönemde toplam nüfus 13 milyon 648 bin seviyesinden 20 milyon 947 bine ulaşmıştır. Bu koşullar altında, Koca (2015) ilgili dönemde ana konut üreticisinin kendi kullanımı için konut üreten bireyler olduğunu, bahçeli tek evlerin dışında kent merkezlerinde yine bireysel üretim ağırlıklı tekil apartmanlar inşa edildiğini belirtmektedir. Anılan dönemde kent politikaları açısından önemli bir istisna Ankara'dır. Başkent ilan edilen Ankara'da, Cumhuriyetin modernleşme projesinin simgesi olacak planlı ve modern konutlarla dolu bir kent yaratma politikası takip edilmiştir. Bu dönemde yapılan uygulamaların olumlu sonuçları da daha sonra çıkarılmış olan yasalarla kurumsallaştırılmıştır. Bir diğer istisna ise önce Yunan işgali ile, işgalden kurtuluşundan birkaç gün sonra ise büyük yangın ile önemli ölçüde tahrip olan İzmir'dir. Birbirine yakın ve ahşap evler, rüzgarın etkisiyle yayılan yangında büyük ölçüde yanmış, İzmir'de konut sorunu baş göstermiştir. Bütçe kısıtları nedeniyle İzmir'in inşası yıllar sürmüştü, yangını takip eden yıllarda gerçekleşen mübadele ile İzmir'e gelen mübadiller nedeniyle konut sorunu daha da derinleşmiştir. Ancak imarı ve inşası uzun yıllar sürse de ilgili devlet kurumları, mahalli idareler ve yerel şirketlerle de iş birliği içerisinde hareket ederek, yeni bir şehrin inşası sürecini tamamlamayı başarmıştır (Kaya, 2010).

1940'lı yılların başında konut politikası açısından altı çizilmesi gereken iki gelişme Emlak Eytam Bankası'nın devlet çalışanları için lojman yapımına verdiği destek ile 1945'te kurulan SSK'nın kooperatifleri destekleyen konut kredisi politikasıdır. Küçük ölçekli de olsa atılan bu adımlar 1950'li yılları da etkilemiştir.

1.2. 1945-1960 Arası Dönem

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan ekonomik koşullar kırdan kente göç hızını değiştirmiş ve ülkeyi hızlı kentleşme olgusu ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu durum 1923 - 1945 arası dönemde uygulanan devletin müdahalesinin görece az olduğu politikaları da sürdürülemez hale getirmiş ve konut politikası açısından bir değişim gerekliliği ortaya çıkmıştır. Tekeli (2009)'ye göre: "Türkiye'nin karşılaştığı bu farklı konut sorununa çözüm bulmak için biriktirdiği modernist yaklaşım yeterli değildi. Modernist zihniyetin o yıllarda iki çözüm getirmeye çalıştığı görülmektedir. Bunlardan biri kente gelen bu köylü kitlelerini köye geri göndermektedir. İkincisinin ise en iyi örneği Ankara Yenimahalle girişiminde ortaya konulmuştur. Modernist zihniyetin birinci çözümünün uygulanmaz olduğu kısa sürede görülmüştür. İkinci çözümü tekrarlamakta ise belediyelerin olanakları el vermemiştir."

1950 yılına kadar işçi ve memurlar için üretilen konutlar dışında alt gelir grubuna yönelik herhangi bir konut üretimi yapılmamıştır. Bu durumun iki sonucu olmuş ve döneme damgasını vurmuştur: "gecekondu" ve "yapsatçılık". Şehre göçen düşük gelir grubuna mensup, yeterli sermaye birikimi olmayan kişiler barınma sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Kentte yeterli konut stokunun bulunmaması ve kente yeni göçenlerin imar mevzuatını takip ederek konut üretebilecek olanaklarının olmaması gecekondu alanlarının konut sorununa çözüm olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gecekondulaşma ve çıkartılan imar afları, siyaset - ekonomi yelpazesinde döneme damgasını vuran somut olgular olarak karşımıza çıkmıştır.

Yapsatçılık, büyük ölçüde yasal bir faaliyet olarak arsa sahibi ile küçük sermayeli girişimci arasındaki ortaklığı ifade etmektedir. Yapsatçı modelin en büyük sorunu imar haklarının artırılmasına ilişkin ürettiği siyasi - ekonomik baskıdır. Yapsatçı nihayetinde imar haklarının arttırılmasıyla kar marjını yükseltmekte dolayısıyla siyasi karar alıcılar üzerinde baskı üreterek şehrin gelişimini etkilemektedir. Ekonomik ömrü devam eden yapılar da bu dönemde yapsatçılığın etkisiyle dönüştürülmekte, tarihi doku üretilen konutlarla bozulmakta veya değişmektedir. Gecekondulaşma ve yapsatçılık olguları elbette sadece şehirlerimizi değil uzun dönemli etkileri ile hem siyasi hem de ekonomik dinamikleri etkilemiş ve bugünün Türkiye'sinde de hala tartışılmaya devam etmektedir.

Bu dönem ülkemizin ilk kez imar kanunuyla tanıştığı bir dönem olarak yaşanan hızlı ve kontrolsüz kentleşme süreçlerini kontrol etme çabası ile de öne çıkmaktadır. 1956 tarihli 6785 sayılı kanun kentsel gelişmeyi, ruhsatlı ve planlı yapılaşmayı sağlayamamış da olsa bu alana dair ilk yasal düzenlemedir.

1.3. 1960-1980 Arası Dönem

Türkiye 1960'lara girerken "plan" kavramı da Türkiye'nin gündemine girmiş ve 1963 yılında 1. Kalkınma Planı kabul edilmiştir. Bu plan gecekondu bölgelerinin de kamu hizmetlerinden yararlanmasını öngörmüştür. Böylelikle devlet yasa dışı bir alanda bulunan gecekondulara karşı da bir kamu yükümlülüğü üstlenerek bu alanı bir ölçüde formel bir hale getirmeye başlamıştır. Nihayetinde 1966 yılında çıkartılan 775 Sayılı Gecekondu Yasası bu gecekondu alanlarının yasallaşması yönünde atılan ilk ve kapsamlı adım olarak karşımıza çıkmıştır (Koca, 2015).

Dönem açısından ikinci önemli gelişme 1953 yılında yürürlüğe giren Bina Yapımını Teşvik Kanunu'nun uygulanması ve ardından 1965 yılında yürürlüğe giren Kat Mülkiyeti Kanunu olmuştur. Birbirini destekleyen iki kanun ile apartman tipi konut üretimi hızlanmış, özellikle kentte yaşayan orta gelir grupları için üretilen apartmanlarla orta - üst sınıfın konuta erişimi arttırılmıştır. Aynı dönemde yeterli sermayeye sahip olmayan arsa sahipleri kat karşılığı inşaat sözleşmeleri aracılığıyla özel girişimciler ile anlaşarak apartman üretimine katılmıştır.

Üçüncü önemli gelişme kooperatif alanında yaşanmıştır. 1961 yılında Sosyal Sigortalar Kurumu Yasası'nda yapılan değişiklik ile işçilerin kurduğu konut kooperatiflerine doğrudan kredi verilmesine olanak sağlanmış, 1962-1972 yılları arasında SSK eliyle kredi açılan kooperatifler, konut arzının yüzde 10'unu oluşturmuştur. 1969 senesinde yürürlüğe giren Kooperatifler Kanunu ile birlikte kooperatifler eliyle konut üretimi önemli bir alan kazanmıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2015).

Dördüncü önemli gelişme toplu konut üretim biçiminin ortaya çıkmasıdır. Tekeli (2009)'a göre 1967 tarihli İkinci Beş Yıllık Plan kapsamında önerilen toplu konut politikası, merkezi hükümetten ziyade özel kesim ve yerel yönetimler tarafından uygulanmış, Ankara'da Batikent örneği gibi uygulamalar karşımıza çıkmıştır.

Ancak bütün bu gelişmeler konut ve gecekondu sorununu çözmeye yetmemiştir. Gecekondu sayısının, 1948 yılında 25.000-30.000, 1960 yılında 240.000 ve 1980 yılında ise 1.150.000 sayısına ulaştığı tahmin edilmektedir. Çoban (2012) gecekondu nüfusun kentsel nüfustaki payının da 1955 yılında yüzde 4,7 iken 1980 yılında yüzde 26,1 olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla 1980'li yıllara girilirken Türkiye kentlerinin gecekondu, kaçak ve düzensiz yapılaşma sorunu devam etmekte, nicel alandaki konut erişimi sorunu kadar nitel anlamda da konut sorunu varlığını sürdürmektedir.

1.4. 1980-2000 Arası Dönem

1980 - 2000 dönemi açısından konut politikalarına damga vuran gelişme toplu konut alanında yaşanmıştır. 1984 yılında Toplu Konut Kanunu çıkartılarak Toplu Konut Fonunun işletilmesi ve Toplu Konut İdaresinin (TOKİ) geliştirilmesi sağlanmıştır. Tekeli (2009) 1985 yılında toplu konut fonunun toplam konut yatırımlarının yüzde 3'ünü finanse eder düzeye yükseldiğini belirtmiştir. Toplu konut üretiminde başat üç aktör bulunmaktadır; Orta gelir grubunu hedefleyen TOKİ ve kooperatifler ile yüksek gelir grubuna lüks konut üretimini hedefleyen özel girişimci veya geliştiriciler.

Çoban (2012)'a göre toplu konut yasaasının etkili uygulandığı yıllarda sabit fiyatlarla toplam yatırımlar içinde özel konut yatırımlarının aldığı paylar, 1977 yılında yüzde 2,4, 1984'te yüzde 28,4, 1989'da yüzde 50,4, 1992 yılında yüzde 37,4'tür. 1985-1988 yılları arasında özel konut yatırımları yıllık yüzde 36'lık bir ortalama büyüme sergilemiştir. Yasa ile kooperatiflere kredi sağlanması da kooperatiflerin konut üretiminde payının artmasına neden olmuştur. Konut kooperatifi sayısı 1979 yılında 14,872 iken 1998 yılında 38,450'ye çıkmıştır. Bu kooperatiflerin konut üretimindeki payı da artmış, 1988 yılında inşaat ruhsatlarına göre Türkiye'de ruhsatlı konut üretiminde kooperatiflerin payı yüzde 35 düzeyini aşmıştır. Ankara Batıkent projesi, bu dönemin en başarılı kamu ve kooperatif işbirliği örneklerindedir. Başından itibaren toplumcu, katılımcı ve demokratik bir anlayışla planlanan projeye, Ankara Belediyesi tarafından 1974 yılında kamulaştırma çalışmaları ile başlanmış, mülkiyet önce Belediye öncülüğünde kurulan Kent-Koop'a, ardından konut sahiplerine devredilmiştir. İlk etapta 55 bin toplu konut üretiminin hedeflendiği, bugün Ankara'nın Batıkent semtinin temeli olan proje, konut ihtiyacının giderilmesine yönelik önemli bir sosyal belediyeçilik projesi olmasının yanı sıra, bölgede ikamet edecek vatandaşların planlama sürecine kooperatifleri aracılığıyla katılımının sağlanmasıyla demokratik yerel yönetim anlayışının da güzel bir örneği olmuştur. (Önver, 2016) 1988 yılında Toplu Konut Fonu'nun kaynaklarının yüzde 30'unun bütçeye aktarılması ile yaşanan daralma nedeniyle kooperatiflerin konut üretimindeki payı da azalmaya başlamıştır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001).

Tablo 1. Yıllar İtibariyle Ruhsatlı Konut Üretiminde Toplu Konut ve Kooperatiflerin Aldığı Pay

Yıllar	Toplam		Koop.		Kooperatiflerin Oranı (%)	Toplu Konut Fonu		Toplu Konut Fonu	
	Ruhsat Konut Birimi	Alan	Ruhsat Konut Sayısı	Alınan Birimi		Konut Toplu Kredileri	Fonu Konut	Yeni Açılan Krediler (Bireysel Krediler Dahil)	Krediler
1958	53.389		1.837		3,44				
1959	51.091		323		4,55				
1960	56.227		718		6,61				
1961	52.760		3.524		6,68				
1962	58.748		3.756		6,39				
1963	57.286		2.148		3,75				
1964	60.822		1.478		2,43				
1965	80.461		2.795		3,47				
1966	91.151		3.570		3,92				
1967	99.373		4.172		4,19				
1968	110.263		4.514		4,09				
1969	132.066		8.277		6,27				
1970	154.825		11.654		7,53				
1971	150.357		14.561		9,68				
1972	165.983		14.277		8,6				
1973	194.981		25.507		13,09				
1974	161.047		13.966		8,76				
1975	181.685		14.005		7,71				
1976	224.584		16.643		7,41				
1977	216.128		25.142		11,63				
1978	237.097		26.049		10,99				
1979	251.846		31.437		12,48				
1980	203.989		31.538		15,46				
1981	144.397		26.904		18,63				
1982	160.078		48.518		30,31				
1983	169.037		36.841		21,79				
1984	189.486		38.426		20,28	142.597		149.947	
1985	259.187		76.563		29,54	70.015		87.865	
1986	392.825		142.779		36,35	138.707		157.776	
1987	497.674		163.863		32,32	140.813		157.420	
1988	473.582		167.514		35,37	29.918		58.883	
1989	413.004		131.504		31,84	25.947		29.765	
1990	381.408		70.730		18,54	113.008		113.039	
1991	393.000		77.068		19,61	83.272		83.298	
1992	472.817		122.694		25,95	24.327		24.811	
1993	548.130		136.012		24,81	16.746		17.053	
1994	523.794		131.780		25,16	30.313		30.574	

1995	518.236	111.106	21,44	25.709	26.570
1996	454.295	103.757	22,84	25.952	26.999
1997	464.117	119.320	25,71	21.502	22.706
1998	414.573	87.915	21,21	36.986	38.421
1999	245.937			21.719	22.989
	(Eylül)			(Kasım)	(Kasım)

1980 - 2000 arasında bahsedilmesi gereken ikinci tema gecekonduların dönüştürülmesi ve gecekonduların sahiplerinin oluşan kentsel rantta ortak edilmesidir. 1983 sonrası yapılan mevzuat değişiklikleriyle 2805, 2981, 3290, 3366, ve 3414 sayılı İmar Affı yasaları ve gecekondular için öngörülen İslah İmar Planı uygulamalarıyla afların kapsamı gecekonduları aşarak sanayi, ticaret ve kamu yapılarını da kapsar hale gelmiştir. Bu aflarla kaçak yapılaşma adeta teşvik edilmiş, "imar düzenlemeleri" erozyona uğramış, kent içerisindeki kaçak yapılar da koruma altına alınmıştır. Bina stokumuzun afetlere karşı direncini azaltan, güvenliksiz yapı stoku çıkarılan imar afları ile birlikte kalıcı nitelik kazanmıştır. Dolayısıyla 2000 yılına gelindiğinde nicel ve nitel açıdan konut sorunu Türkiye gündeminde varlığını korumuştur. Nicel açıdan konut ihtiyacı varlığını sürdürmekte, özellikle kentlerde konut ihtiyacı kendini göstermektedir. Nitel açıdan ise sağlıksız, afetlere karşı dayanıksız ve güvenliksiz konutlar ile çarpık yapılaşma konut stokunun önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Nitekim yapı stokunun yarısından fazlası kaçak ve sağlıksız durumdadır. DPT tarafından 2001 yılında yayınlanan 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda şu çarpıcı ifade yer almaktadır: "İmar Yasasına göre belediyelerin verdiği yapı ruhsatı sayısı ile iskan ruhsatı sayısı karşılaştırılırsa DİE'nin istatistiklerine göre, yapı ruhsatı verilen binaların ancak %50'sinin iskan ruhsatı aldığı ortaya çıkmaktadır. Bunun en geçerli nedeni ise başlangıçta yapı ruhsatı olan binaların %50'lik kısmının sonuçta yapı ruhsatına uygun inşa edilmemesi ve diğer başka nedenlerden dolayı iskan ruhsatı alabilecek nitelikte olmamasıdır." (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001).

Bu dönemin iki önemli düzenlemesi arka arkaya yürürlüğe giren 1984 tarihli 3030 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ve 1985 yılında yürürlüğe giren 3194 sayılı İmar Kanunu'dur.

Bu iki yasal düzenleme, konut üretim süreçlerini tanımlama, kontrol altına alma ve planlı gelişme sağlama hedefleri yolunda ilk kez belediyeler ve özellikle yeni kurulan Büyükşehir Belediyelerine arsa üretimi, toplu konut ve sosyal konut yapımı gibi konularda görev ve yetkiler vermiştir. Bu kapsamda yapılan önemli uygulamalar özellikle 3 Büyükşehirde (İstanbul, Ankara, İzmir) gerçekleşmiştir.

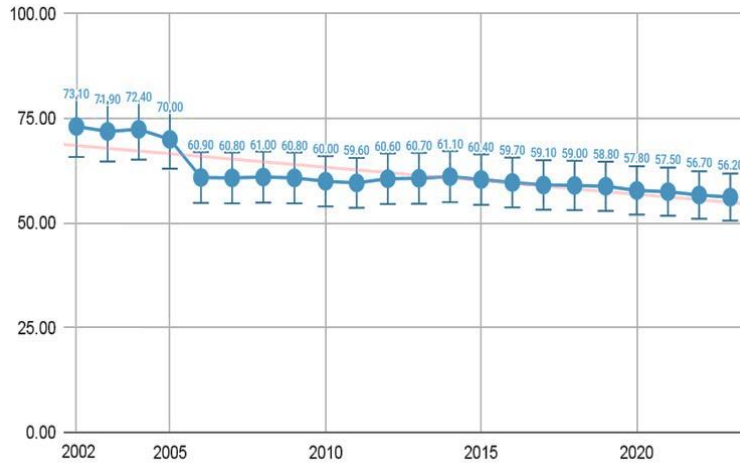
1999 depreminin de boyutları ve felaketin etkisi düşünüldüğünde aradan geçen 23 yılda Türkiye'nin konut sorununda hem nicel hem nitel açıdan ileriye gitmesi, bu sorunların önemli bir kısmının da geride bırakılması gerekirken gerçekleşen ne yazık ki buna uygun olmamış, konut sorunu derinleşerek varlığını sürdürmüştür.

2. 2000 Yılı Sonrası Konut Politikaları ve Konut Sorunu

2001 yılında DPT tarafından yayınlanan 8. Kalkınma Planı Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda dört temel hedef belirtilmektedir. Raporunda birinci hedef olarak ise konut hakkı bir insan hakkı olarak kabul edilerek, herkes için yeterli konut sağlanmasının gerekliliği tespit edilmiştir. Herkese yeterli konut ve temel hizmetlerin sağlanması için kamu sektörü, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, kooperatifler ve bireylerin karar alma aşamalarında yer alacağı bir sistem oluşturulması gerektiğinin de altı çizilmektedir.

Devlet Planlama Teşkilatı (2001) raporunda yer alan ikinci hedef yüzde 66'sı aktif fay hattı üzerinde yer alan ülkemizde afetlerin olumsuz etkilerinin en aza indirgenmesi için çarpık kentleşme ve kaçak yapılaşmanın engellenmesi, yapı güvenliği ve denetimi konusunda etkin tedbirlerin alınması; üçüncü hedef kamunun kısıtlı olan kaynaklarının altyapılı arsa üretimine yönlendirilmesi, alt ve orta gelir grubuna dönük konut finansmanı için modeller geliştirilmesi, dördüncü hedef ise konut üretiminde yapı ve çevre kalitesinin artırılması, doğal, sosyal ve kültürel değerlerimizi de koruyabilecek yapı ve çevre standartlarının hazırlanması, sağlıklı, güvenli, kaliteli ve ekonomik konut ve çevrenin oluşturulmasının sağlanması olarak tespit edilmiştir. Yani rapor yalnız nicel olarak konut üretimi konusunu ele almamakta, konut hakkını bir insan hakkı olarak kabul ederek yapı stokunun nitelik ve güvenliğinin artırılması yönünde de hedefler ortaya koymaktadır.

Bütün bu bilgi, birikim ve 99 depreminin acı tecrübesine rağmen yukarıdaki Şekil 1de yer alan TÜİK verilerine göre 2002 yılında Türkiye'de konut sahipliği oranının yüzde 73,1 seviyesinde olduğu görülmektedir. 2023 yılı sonu itibarıyla ise konut sahipliği oranı yüzde 56,2 seviyesine düşmüş durumdadır. 22 yıllık dönemde konut sahipliği oranında 16,9 puanlık bir azalmanın yaşanması konut sorununun derinleştiğini göstermektedir. Türkiye'nin bu noktaya nasıl geldiği, konut politikaları alanında dünya ölçeğinde önemli bir tecrübe ve birikime sahip olunmasına rağmen 2024 yılında konut sorununun neden bu kadar ağırlaştığı sorularının cevaplanabilmesi için bu sorunları yaratan sosyo-ekonomik dinamiklerin konut politikaları çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir.

Şekil 1. 2002-2023 Yıllara Sair Konut Sahiplilik Oranı (TUİK Konut Verileri (2002-2023))

1.1. Demografik Dinamikler

Lauf & Haase & Seppelt (2012)'in açıkladığı gibi, nüfus artışı her ülkede hane sayısı artışına ve doğrusal olarak konut talebinde artışa yol açmaktadır. Bu doğrusal ilişkinin yanı sıra, nüfus azalsa dahi hanehalkı çeşitlenmesiyle konut talebinde artış görülebilmektedir. 2000 yılında yapılan nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 67 milyon 803 bin düzeyindedir. 2023 yılında ise nüfus 85 milyon 372 bini aşmıştır. Aynı dönemde il ve ilçe merkezlerinde yaşayanların toplam nüfusa oranı yüzde 64,9 düzeyindeyken, yüzde 93'e ulaşmıştır. Belde ve köylerde yaşayanların oranı ise yüzde 35,1 seviyesinden yüzde 7 seviyesine düşmüştür.

Kent nüfusu ile kırsal nüfusu arasındaki değişimde 2012 yılında kabul edilen, Bütünşehir Yasası olarak da bilinen 6360 sayılı yasanın da etkisi büyüktür. Yasayla 30 büyükşehirde il özel idareleri tüzel kişiliklerini kaybetmiş, ayrıca 1.074 belediye ve 16.541 köyün tüzel kişilikleri kaldırılmış, bu belde ve köyler bağlı buldukları ilçenin bir mahallesine dönüştürülmüştür. En yakın kent merkezine 50-60 km. uzaklıkta bulunan belde belediyeleri ve köylerin, tüzel kişiliği olmayan birer mahalleye dönüştürülmeleri, gerçekte köy halkı olan ve yapılan düzenleme ile bir çırpıda mahalle sakinlerine dönüştürülen insanlara, onların sorun ve ihtiyaçlarına hem coğrafi hem de sosyal anlamda çok uzak bulunan merkezlerden yerel hizmet ulaştırılması gibi önemli bir sorunu beraberinde getirirken, kent nüfusunda yasal düzenleme kaynaklı suni bir artış yaşanmasına da neden olmuştur. 2012 yılında 16 milyon 179 bin olan belde ve köy nüfusunun 2013 yılında bir anda 6 milyon 33 bine düşmesi, 58 milyon 448 bin olan il / ilçe merkezi nüfusunun bir yılda 70 milyon 34 bine çıkması yasanın etkisinin somut göstergesidir.

Gerek doğal gerek yasal düzenleme kaynaklı suni dinamiklerle olsun anılan dönemde kent nüfusu artmış ve kent merkezlerinde konut ihtiyacı da nüfus artışına paralel artış göstermiştir. Bütün bu bilgi, birikim ve 99 depreminin acı tecrübesine rağmen yukarıdaki Şekil 1'de yer alan TÜİK verilerine göre 2002 yılında Türkiye'de konut sahipliği oranının yüzde 73,1 seviyesinde olduğu görülmektedir. 2023 yılı sonu itibarıyla ise konut sahipliği oranı yüzde 56,2 seviyesine düşmüş durumdadır. 22 yıllık dönemde konut sahipliği oranında 16,9 puanlık bir azalmanın yaşanması konut sorununun derinleştiğini göstermektedir. Türkiye'nin bu noktaya nasıl geldiği, konut politikaları alanında dünya ölçeğinde önemli bir tecrübe ve birikime sahip olunmasına rağmen 2024 yılında konut sorununun neden bu kadar ağırlaştığı sorularının cevaplanabilmesi için bu sorunları yaratan sosyo-ekonomik dinamiklerin konut politikaları çerçevesinde incelenmesi gerekmektedir.

Tablo 2. Yıllar İtibarıyla İl, İlçe ve Belde Nüfusları

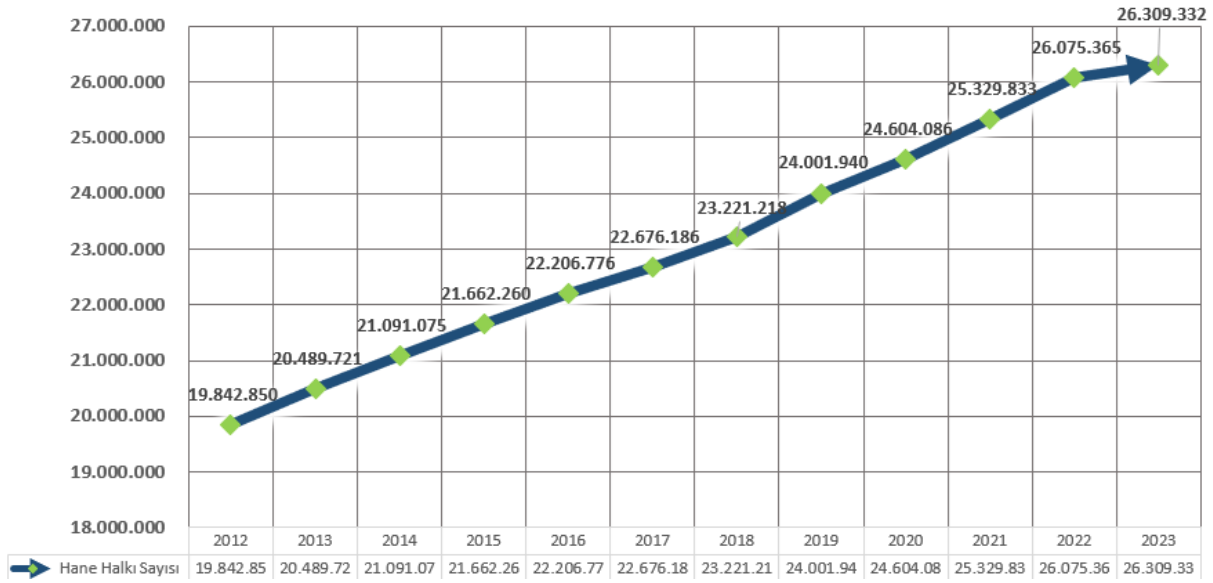
Yıl Year	Toplam - Total	İl ve İlçe Merkezleri Province and District Centers	Belde ve Köyler Towns and villages
Genel Nüfus Sayımları - Population Censuses			
2000	67.803.927	44.006.274	23.797.653
Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi - Address Based Population Registration System			
2007	70.586.256	49.747.859	20.838.397
2008	71.517.100	53.611.723	17.905.377
2009	72.561.312	54.807.219	17.754.093
2010	73.722.988	56.222.356	17.500.632
2011	74.724.269	57.385.706	17.338.563
2012	75.627.384	58.448.431	17.178.953
2013	76.667.864	70.034.413	6.633.451

2014	77.695.904	71.286.182	6.409.722
2015	78.741.053	72.523.134	6.217.919
2016	79.814.871	73.671.748	6.143.123
2017	80.810.525	74.761.132	6.049.393
2018	82.003.882	75.666.497	6.337.385
2019	83.154.997	77.151.280	6.003.717
2020	83.614.362	77.736.041	5.878.321
2021	84.680.273	78.908.631	5.771.642
2022	85.279.553	79.613.279	5.666.274
2023	85.372.377	79.399.292	5.973.085
Yıl Year	Toplam - Total	İl ve İlçe Merkezleri Province and District Centers	Belde ve Köyler Town and villages
Genel Nüfus Sayımları - Population Censuses			
2000	100,0	64,9	35,1
Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi - Address Based Population Registration System			
2007	100,0	70,5	29,5
2008	100,0	75,0	25,0
2009	100,0	75,5	24,5
2010	100,0	76,3	23,7
2011	100,0	76,8	23,2
2012	100,0	77,3	22,7
2013	100,0	91,3	8,7
2014	100,0	91,8	8,2
2015	100,0	92,1	7,9
2016	100,0	92,3	7,7
2017	100,0	92,5	7,5
2018	100,0	92,3	7,7
2019	100,0	92,8	7,2
2020	100,0	93,0	7,0
2021	100,0	93,2	6,8
2022	100,0	93,4	6,6
2023	100,0	93,0	7,0

2001 yılında 4,5 düzeyinde olan hanehalkı büyüklüğü 2009 yılında 4,0' a, 2023 yılı sonunda ise 3,1 düzeyine düşmüştür. Yine TÜİK verilerine göre tek kişilik hanehalkı sayısı 5 milyon 192 bini aşarken, 5 milyon 311 bin hanenin ise 2 kişiden oluşan tek çekirdek aile yapısında oluşmaktadır.

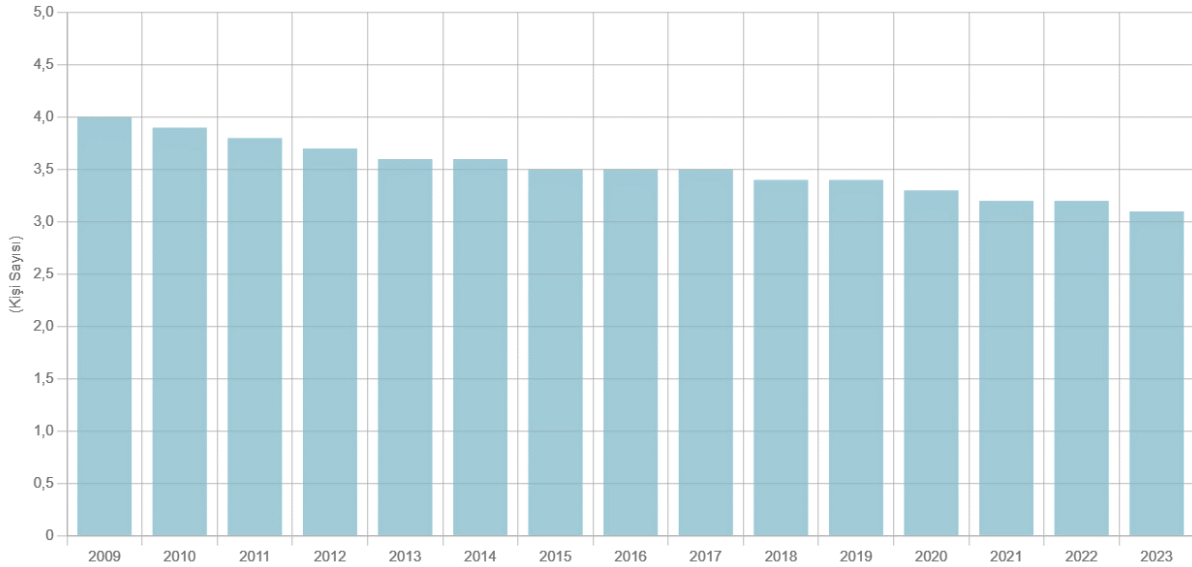
Aynı dönemde hanehalkı sayısı ve büyüklüğü de önemli oranda değişmiştir. Devlet İstatistik Enstitüsü (2003) verilerine göre 2000 yılında Türkiye'de 15 milyon 70 bin 93 hane bulunurken, Türkiye İstatistik Kurumunun 2023 yılında yayınladığı verilere göre 2023 yılında hane sayısı 26 milyon 309 bin 332'ye ulaşmıştır.

2001 yılında 4,5 düzeyinde olan hanehalkı büyüklüğü 2009 yılında 4,0' a, 2023 yılı sonunda ise 3,1 düzeyine düşmüştür. Yine TÜİK verilerine göre tek kişilik hanehalkı sayısı 5 milyon 192 bini aşarken, 5 milyon 311 bin hane ise 2 kişiden oluşan tek çekirdek aile yapısından oluşmaktadır.

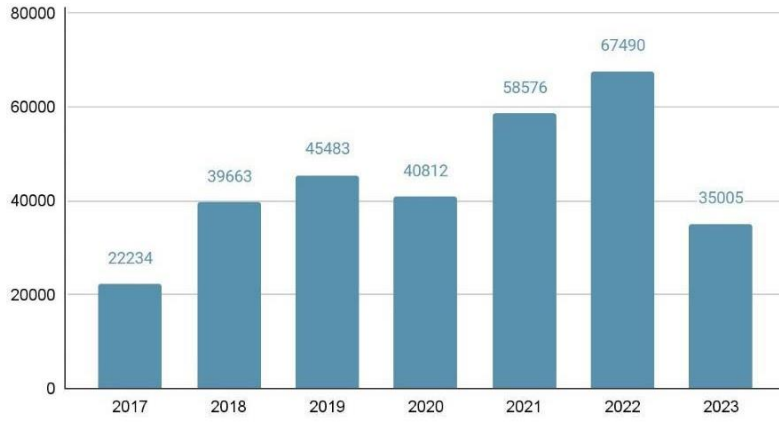
Şekil 2. 2012-2023 Yılları arasında Hane Halkı Sayısı (TÜİK Nüfus Verileri 2023)

Ülke genelinde demografik yapının ataerkil aile yapısından tek-çift kişilik çekirdek ailelere doğru evrilmesi, boşanma ve tek yaşama taleplerinin artması konut ihtiyacında ve arzın tipolojisinde değişimlere yol açıyor görünmektedir. Böylece hanehalkı büyüklüğü de düşmüş, daha fazla konut yapımı gereksinimi de tetiklenmiştir. Hanehalkı büyüklüğünün düşüşü ile tek ve iki kişilik hanelerin artışının, konut talebinde nüfus artış oranından daha fazla talep artışına neden olacağı açıktır. Konut sahiplik oranındaki düşüş ise ya konut arzının bu talebi karşılayamadığı, ya da vatandaşların ekonomik nedenlerle konuta erişemediği anlamına gelecektir.

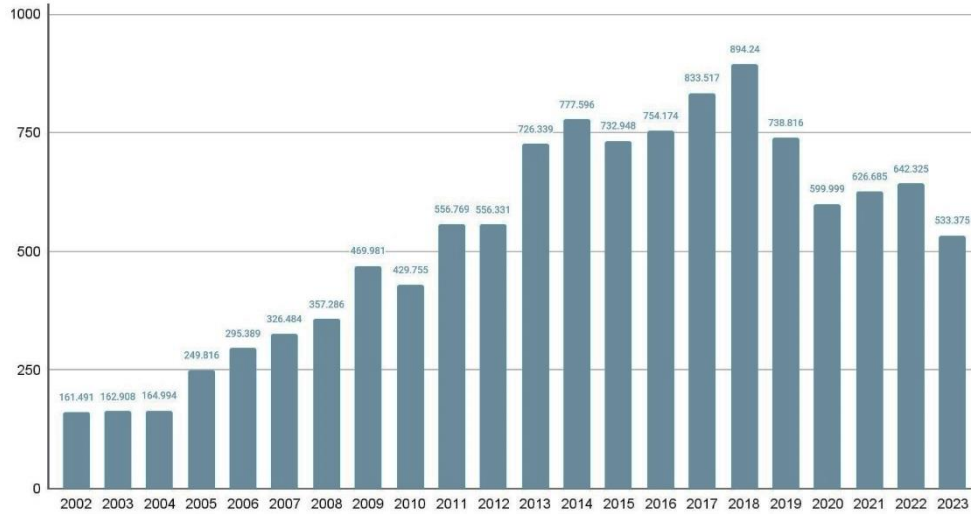
Şekil 3. 2008-2023 Yılları arasında Ortalama Hane Halkı Büyüklüğü (TÜİK Nüfus Verileri 2023)

Aynı dönemde konut talebini arttıran bir diğer etken de Türkiye'ye yerleşen yabancı sayısındaki artış olmuştur. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı (2024) ikamet izinleri verilerine göre 2 Mayıs 2024 tarihi itibarıyla ikamet izni ile Türkiye'de 1 milyon 119 bin yabancı bulunmaktadır. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı (2024) geçici koruma verilerine göre ise Uluslararası koruma statüsünde 19 bin 17, geçici koruma statüsünde ise 3 milyon 115 bin 884 yabancı şahıs ülkemizde yerleşik konumdadır. Resmi izinlerle Türkiye'ye yerleşen yabancı nüfus 4 milyon 253 bini aşmış durumdadır. Dönemin İçişleri Bakanı'nın BBC News Türkçe (2023) haberinde geçen ifadesine göre bu dönemde 237 bin 995 Suriye vatandaşı da Türk vatandaşlığı verilmiştir. Dolayısıyla asgari 4,5 milyon yabancı şahıs Türkiye'de yerleşik durumdadır. Hanehalkı büyüklüğü değişkenlik gösterse de Türkiye'deki ortalama hanehalkı büyüklüğü veri kabul edildiği takdirde 4,5 milyon yabancı şahsın konut talebi de 1 milyon 451 bin 612 olacaktır. 2017 yılında yabancılara taşınmaz varlık satışıyla Türk vatandaşlığı verilmesi uygulaması başlamış, uygulama döneminde yabancı şahıslar 309 bin 263 konut edinmiştir. Bu rakamlara düzensiz göç ile ülkemize gelen sayısı belirsiz yabancı şahıs da eklendiğinde 2000 sonrası dönemde yabancılardan konut talebi yönünde önemli bir baskı yarattığı kabul edilmelidir.

Şekil 4. Yabancılara Satılan Konut Sayısı (TÜİK, Konut Satış İstatistikleri, Aralık 2023)

2000 sonrasında nüfus ve hanehalkı büyüklüğündeki değişimler, nüfusun kır ve belde merkezlerinden il, ilçe merkezlerine taşınması, yabancı yerleşik nüfustaki artış konut ihtiyacını arttırmıştır. İlgili dönemde 14 milyon 770 bin 726 bağımsız birimi için yapı ruhsatı verilmiş, 11 milyon 591 bin 218 bağımsız birimi için yapı kullanma izin belgesi tahsis edilmiştir. Her yıl ortalama 526 bin bağımsız birim için yapı kullanma izin belgesi düzenlenmiş olup, 2002 yılında 161 bin 491 bağımsız birim için düzenlenen yapı kullanım belgesi sayısının 2009'da 469 bin 981'e çıktığı görülmektedir. 2010 yılında yaşanan düşüşten sonra, bağımsız birimler için düzenlenen yapı kullanma izin belgesi 2018'de 894 bin 20 ile zirveye ulaşmış, 2018 yılından itibaren her yıl düşerek 2023 sonu itibarıyla 533 bin 375 seviyesine gerilemiştir. Yapı kullanım ruhsatı verilen her yapının o yıl içerisinde yapıldığını veya ruhsatın bağımsız birimin yapıldığı tarihte alındığını söylemek mümkün değilse de toplam daire stokuna eklenen bir üretim olduğu söylenmelidir.

Şekil 5. Yıllara Göre Yapı Kullanma İzin Belgesi Verilen Bağımsız Birim Sayısı (TÜİK, Yapı İzin İstatistikleri ve Değişim Oranları 2023)

Üretimin ihtiyacı karşılamadığı ise somut verilerle görülmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023) 2024 yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'na göre 2023 yılı Eylül sonu itibarıyla Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nde kayıtlı toplam konut sayısı 41,3 milyondur. 2001 yılında hane sayısı ise 15 milyon 70 bin 93'tür. 2000 yılında DİE tarafından yapılan bina sayım sonuçları esas alınırca Türkiye'de belediye sınırları içinde toplam 7 milyon 838 bin 675 bina bulunmaktadır. Hürriyet Gazetesi (2002) haberinde ülkedeki toplam konut sayısının ise 16 milyon 235 bin 830 olduğu belirtilmektedir. 2023 yılı itibarıyla resmi verilere göre hanehalkı sayısı 26 milyon 309 bin 332, konut sayısı ise 41,3 milyondur. Yani 2001 yılında hane başına düşen konut sayısı 1,07 iken, 2023 yılında hane başına düşen konut sayısı 1,5'a olmuştur ancak konut sahipliği oranı aynı dönemde yüzde 73 seviyesinden yüzde 56,2'ye düşmüştür.

Tablo 3. Yıllar itibarıyla İl, İlçe ve Belde Nüfusları

Yıl	Medyan Gelirin %60'ının altında olanlar	Medyan Gelirin %60 ile %120'si arasında olanlar	Medyan Gelirin %120'sinden daha fazla olanlar
2006	59,3	56,6	65,5
2023	52,9	55,5	58,6

Tablo 3'de yer aldığı üzere 2006 yılında medyan gelirin yüzde 60'ının altında gelire sahip olanların yüzde 59,3'ü ev sahibiyken, 2023 yılında bu oran yüzde 52,9'a düşmüştür. Aynı dönemde medyan gelirin yüzde 60'ı ile %120'si ve medyan gelirin %120'sinden fazla olanlarda da konut sahipliği oranı azalmaktadır. Başka bir ifadeyle her gelir grubunda konut sahipliği oranı düşmüş durumdadır. Verilere bakılırken akılda tutulması gereken iki önemli husus vardır. Bunlardan birincisi, tablodaki oranlar bir kişinin birden fazla konut sahibi olup olmadığını göstermemektedir. İkinci husus ise medyan gelirin yüzde 60'ı oranında gelire sahip olanların büyük çoğunluğu kırsal kesimden oluşmaktadır ve köylerde hanelerin önemli bir kısmı ev sahibi olduğundan oran belirtilen seviyede gözükmektedir. Dolayısıyla ele aldığımız dönemde resmi veriler esas alındığında Türkiye'de konut üretimi yapılmış olsa da bu konutların anayasada belirtilen konut hakkı çizgisinde üretilmemiş olduğu görülmektedir. Konut üretiminin nüfus ve hanehalkı değişimlerine, kentsel nüfus artışıyla bu nüfusun sosyal, ekonomik, kültürel, çevresel ihtiyaçlarına uygun yapılmamış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Konut üretimi bu kriterlere uygun yapılmadığı için dar ve orta gelir gruplarında konut sahipliği oranı düşmüştür. Bu veriler konut sorununu etkileyen diğer faktörlerin de incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Anayasada "planlama" ve "toplu konut girişimlerini desteklemeye" atıf yapılmış olsa da planlama ve toplu konut üretimindeki gelişmeler 2000 sonrası dönemde izlenen konut politikalarını ve konut sorununu derinden etkilemiştir.

1.2. Planlama Yaklaşımının Değişimi

8. Beş Yıllık Kalkınma Planı Konut Özel İhtisas Komisyon Raporu'nun hemen başında şu cümleler yer almaktadır: "1999 yılında Türkiye'nin en gelişmiş bölgelerinden Marmara'da meydana gelen deprem felaketlerinde ortaya çıkan tablo, yıkılan yapı sayısı ve can kaybının boyutları çok çarpıcıdır. Bu felaketler, ülkemizde son 20 yıldır göz ardı edilen bilimsel planlamanın, planlı ve bilinçli kent politikalarının, sanayi yer seçimi kararlarının ve çağdaş yönetimin önemini bir kez daha ve acı deneyler sonucu ortaya koymuştur." (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001)

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından hazırlanıp 31 Ekim 2023 tarihinde onaylanan 12. Kalkınma Planı'nda yer alan 3.4.4 Konut Başlıklı bölümde bulunan 861'inci madde ise: "Sürdürülebilir kentsel çevre için konut planlaması ve yönetiminin bütüncül olarak ele alınması ve veriye dayalı etkin işleyen konut piyasasında barınma hakkı çerçevesinde başta dar gelirli olmak üzere herkesin ekonomik olarak karşılanabilir, enerji verimli, dirençli, güvenli ve sağlıklı konutlara erişiminin sağlanması temel amaçtır." demektedir. Aradan geçen 22 yılda her raporda planlamadan ve planlamanın öneminden bahsedilmesi olumlu olarak değerlendirilebilir ancak planlara uyulması ve sağlıklı bir planlama yapılması çok daha önemlidir.

5 Ekim 1960 yılında kurulan ve çok büyük bir kurumsal tecrübe, bilgi ve birikime sahip olan Devlet Planlama Teşkilatı 11 Haziran 2011 tarihinde kapatılmıştır. Kalkınma Bakanlığı temel olarak Devlet Planlama Teşkilatı üzerine kurulmuş olsa da, aralarında büyük fark vardır. Örneğin Övgün (2011)'e göre Devlet Planlama Teşkilatı'nı kuran 540 sayılı KHK'da temel amaç "kaynakların verimli kullanılması ve kalkınmanın hızlandırılması amacıyla ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel planlama hizmetlerinin bir bütünlük içerisinde etkin, düzenli ve süratli olarak görülebilmesini sağlamak" iken 641 sayılı KHK'de planlamaya ilişkin bir amaç yoktur. Yine DPT'nin başbakanlığa bağlı müsteşarlık olarak sahip olduğu özel bir ihtisas birimi yapısı da Kalkınma Bakanlığı'nın kuruluşuyla son bulmuştur. DPT'nin müsteşarlık olarak kurulmasındaki ana amaç planların ve programların günlük siyasi kaygılardan ve çatışmalardan uzak bir ortamda bilimsel gerçeklerle ele alınması gerekliliğidir. DPT müsteşarlığı bir uzmanlık birimi olarak ihdas edilerek, plan hazırlama konusunda yetkili kılınmıştır. Kalkınma Bakanlığı yapısı içinde böyle bir yapılanma bulunmadığı için kalkınma planı ve yıllık programların hazırlanması, merkezi yönetiminin etkisinin yüksek olduğu bir faaliyete dönüşmüştür. Ek olarak Kalkınma Bakanlığı da kapatılmış, 2018 seçimleri sonucunda Maliye Bakanlığı'nın Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü ile Kalkınma Bakanlığı birleştirilerek Cumhurbaşkanlığı bünyesinde Strateji ve Bütçe Başkanlığı (SBB) oluşturulmuş, bakanlığa bağlı Kalkınma Ajansları ise Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlanmıştır.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın görevi ise "Cumhurbaşkanı tarafından belirlenen temel hedef, ilke ve amaçlar çerçevesinde kalkınma planı, Cumhurbaşkanlığı Programı, orta vadeli program, orta vadeli mali plan, Cumhurbaşkanlığı yıllık programı ile sektörel plan ve programları, ilgili kamu idareleri ile Cumhurbaşkanlığı bünyesinde bulunan Politika Kurullarının görüşlerini de almak suretiyle Hazine ve Maliye Bakanlığı ile müştereken hazırlamak ve makro dengelerini oluşturmaktır" şeklinde tanımlanmıştır.

Anılan dönemde DPT'nin kapatılmasının ardından ulusal düzeyde planlama hedeflerinin belirlenmesi hususunun zedelendiği ancak yatırımların ve uygulamaların ülke genelinde hız kesmeden devam ettiği gözlemlenmektedir. Ulusal düzeyde planlamanın eksikliğinin hissedildiği bu süreçte konut politikaları dolayısıyla da konut yatırımları da etkilenmiştir. Nitekim gerek Kalkınma Bakanlığı, gerek SBB (Stratejik Bütçe Başkanlığı) döneminde hazırlanan Kalkınma Planları'nda konut politikalarına ilişkin olarak net hedefler belirlenmemiş olup bu hedeflere ulaşmada kullanılacak finansman modelleri ve bölgesel uygulama araçları gibi yöntemler tanımlanmamıştır. Örneğin 2019 - 2023 dönemini kapsayan 11. Kalkınma Planı'nda 685 numaralı amaç: "Dar gelirli başta olmak üzere, herkesin yeterli, yaşanabilir, dayanıklı, güvenli, kapsayıcı, ekonomik olarak karşılanabilir, sürdürülebilir, iklim

değişikliğine dirençli, temel altyapı hizmetlerine sahip konuta erişiminin sağlanması” olarak belirtilmiştir. Ancak aynı plan döneminde konut sahipliği oranı yüzde 58,8’den yüzde 56,2’ye düşmüştür. Aynı plana göre 2023 yılında yıllık üretilen sosyal konut sayısının (kümülatif) 270 bin 802 olması hedeflenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2023) 12. Kalkınma Planı’na göre “Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ)’nce 2019-2022 döneminde 153.198 konutun inşaatı tamamlanarak hak sahiplerine teslim edilmiştir.”

Bu ve bunun gibi örnekler 2002 sonrası dönemde konut politikalarında planlamanın ağırlığının ve etkisinin kademeli olarak azaldığını, konut politikalarının planlama mantığı içerisinde, uzman görüşleri ve bilimsel bir bakış açısıyla ele alınmadığını, nüfus, kentleşme, hanehalkındaki değişimler gibi dinamikler doğrultusunda konut politikasının bilimsel bir şekilde ve gerçek ihtiyaçlar doğrultusunda planlanmadığını düşündürmektedir. Konut üretiminde 11. Kalkınma Planında belirtilen ihtiyaç sahibi grupların gereksinimine yönelik sosyal amaçlı konutlar üretilmesi amacından uzaklaştığı ifade edilebilir.

1.3. Konut Politikalarının Ana Faktörü Olarak TOKİ

2000 sonrasında TOKİ yetki, görev ve kurumsal kapasite bakımından büyük bir değişim geçirmiş, kendisinden önceki pek çok kuruluşun yetkilerini de bünyesinde toplayarak onların yerini almıştır. Uzun dönem (2002-2011 yılları arasında) TOKİ Başkanlığı yapan Bayraktar (2007)’a göre TOKİ’nin görevleri “Emlak Bankası’nın Bankacılık harici faaliyetleri, Kapatılan Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü’nün görevleri, Kaldırılan Konut Müsteşarlığı’nın görevleri, Göçmen Konutları Koordinatörlüğü, Ahıska Türkleri ile ilgili Üst Komisyon’un koordinatörlüğü, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı bünyesindeki Mesken İşleri Daire Başkanlığı’nın görevleriyle birlikte devri, Tasfiye edilen Başbakanlık Proje Uygulama Birimi’nin hak ve yükümlülükleri” iken TOKİ kurumsal web sayfasında yer alan bilgiye göre 2018 sonrasında bu görevlere konut sektörüyle ilgili şirketler kurmak veya kurulmuş şirketlere iştirak etmek, ferdi ve toplu konut kredisi vermek, köy mimarisinin geliştirilmesine, gecekonduların dönüşümüne, tarihi doku ve yöresel mimarinin korunup yenilenmesine yönelik projeleri kredilendirmek ve gerektiğinde tüm bu kredilerde faiz sübvansiyonu yapmak; yurt içi ve yurt dışında doğrudan veya iştirakleri aracılığıyla proje geliştirmek; konut, altyapı ve sosyal donatı uygulamaları yapmak veya yaptırmak; İdareye kaynak sağlanmasını teminen kâr amaçlı projelerle uygulamalar yapmak veya yaptırmak; doğal afet meydana gelen bölgelerde gerek görüldüğü takdirde konut ve sosyal donatıları, altyapıları ile birlikte inşa etmek, teşvik etmek ve desteklemektir.

TOKİ 2003’te Bayındırlık ve İskan Bakanlığı’na, 2004’te Başbakanlığa, 2018’de Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’na. Yukarıda bahsedilen yetki, bütçe, finansman geliştirme imkanı ve yüksek kapasitenin sahibi olan TOKİ’nin 2003 - 2023 yılları arasında toplam 1 milyon 270 bin konut ürettiği dönemin Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanı tarafından ifade edilmiştir. (Gündoğmuş, 2023) TOKİ konut üretim raporuna göre 2018 yılı Haziran ayı itibarıyla 837 bin 532 konut üretilmiştir. Bu rakam esas alınırsa 2019 - 2023 döneminde üretilen konut 423 bin 467 olacaktır. Yani TOKİ 2003 - 2018 döneminde yılda 55 bin 318 konut üretirken, 2018 - 2023 döneminde yılda ortalama 84 bin 693 konut üretmiştir. Konut üretiminde senelik bazda yüzde 53’lük bir artış yaşanması not edilmelidir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı 12.Kalkınma Raporu’nda ise farklı bir rakam yer almaktadır. Rapora göre: “Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ)’nce 2019-2022 döneminde 153.198 konutun inşaatı tamamlanarak hak sahiplerine teslim edilmiştir. TOKİ tarafından üretilen konutların yüzde 88,75’i sosyal konut niteliğindedir. Bu durumda Bakanlığın rakamları esas alınırsa TOKİ anılan dönemde Türkiye genelinde her yıl ortalama 58 bin 500 konut üretmiştir. Bu konutların yüzde 88,7’sinin sosyal konut niteliğinde olduğu kabul edilse dahi yıllık üretilen sosyal konut niteliğinde konut sayısı ancak 51 bin 304 olacaktır. Nicel üretim açısından dahi TOKİ’nin konut üretiminde yetersiz ve ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğu ifade edilebilir.

Kentsel dönüşüm alanında da TOKİ’nin faaliyetleri detaylıca ele alınmalıdır. 2021 yılında yayınlanan Dünya Bankası raporuna göre Türkiye’de riskli 6,7 milyon bina bulunmaktadır. Bu binaların yalnızca yüzde 4’ü dönüştürülmüştür. Hassan & Hooper (2023) tüm riskli binaların dönüştürülmesi için ise 465 milyar dolarlık bir kaynak gerektiğini ortaya koymuştur. Independent Türkçe (2022)’de yer alan bir habere göre dönemin Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanının 2022 tarihinde yaptığı açıklamada “Tüm Türkiye’de 6,8 milyon riskli konutun söz konusu olduğunu bunların 1,5 milyonunun yani yaklaşık yüzde 25-30’unun acilen dönüşmesi gerektiğini ifade etmiştir. İstanbul ölçeğinde ise 1,3 milyondan 230 bin acilen dönüşmesi gereken konut var” demektedir. TÜİK, Bina ve Konut Nitelikleri Araştırmasına göre ise ikamet edilen binanın inşa yılına göre hanehalkı sayısı ve oranı tablo 4’teki gibidir.

Tablo 4. Gelir – Konut Sahipliliği İlişkisinin Değişimi

Bina İnşa Yılı	Konutta İkamet Eden Hanehalkı Sayısı	Oran
Toplam-Total	25.329.833	100,0
1918 ve öncesi	69.711	0,3
1919-1945	147.897	0,6
1946-1960	370.906	1,5
1961-1970	767.714	3,0
1971-1980	1.823.578	7,2
1981-1990	3.082.990	12,2

1991-2000	4.751.598	18,8
2001-2005	2.192.513	8,7
2006-2010	2.693.706	10,6
2011-2015	3.765.336	14,9
2016 ve sonrası	3.355.799	13,2
Bilinmeyen	2.308.085	9,1

Tablo 4 incelendiğinde hanehalkının yüzde 12,6'sı 1980 ve öncesi yapılan konutlarda yaşamakta, yüzde 30,9'u ise 1980 - 2000 arası dönemde yapılan konutlarda ikamet etmektedir. 2000 sonrası inşa edilen konutlarda ikamet edenlerin oranı sadece yüzde 47,4'tür. 2000 - 2023 döneminde yapı stokunun yenilenmesi, güçlendirilmesi ve afetlere dayanıklı hale getirilmesi açısından ciddi bir adım atıldığını söylemek güç görünmektedir. 2018 yılında Hazal Ocak (2018) tarafından Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan bir haber TOKİ'nin konut politikaları açısından asli işlevine daha fazla ışık tutmaktadır. Haberde Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) uzmanlarınca hazırlanan bir dosyaya dayanılarak şu tespitlere yer verilmiştir: "İstanbul'da yapılan uygulamalara bakıldığında, plan disiplininin uzaklaşmış ve parsel bazında verilen ayrıcalıklı imar hakları ile kentin geri dönülemez şekilde tahrip edildiği görülmektedir. Bu ayrıcalıklı plan değişiklikleri, plan bütünlüğünden uzak ve mikro uygulamalar ile ortaya çıkan projeler için birer kılıf olmaktan öteye gitmemektedir." Habere göre dosyanın hedefi "İstanbul'da planlı bir kent oluşturma şansını tamamen ortadan kaldıran, kent bütününde yaşanan problemleri görmezden gelerek uygulamaya konmuş örnekleri gün yüzüne çıkarmaktır." (Cumhuriyet Gazetesi, 2018).

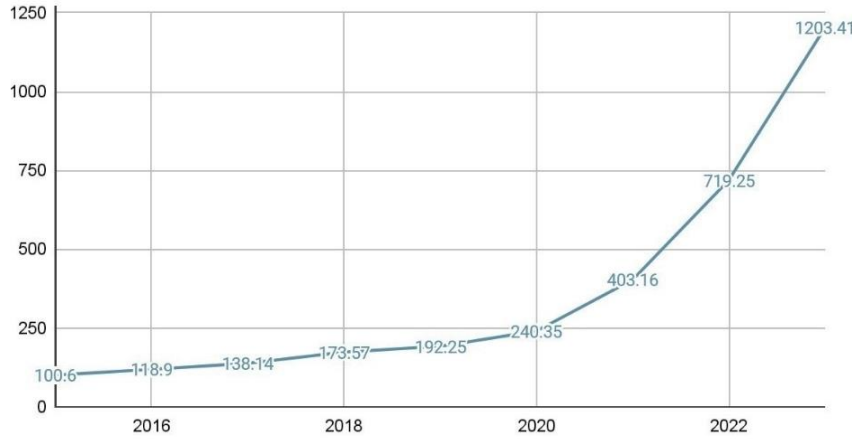
TOKİ uzmanlarınca incelenen 76 projede 12 milyon 400 bin metrekare fazladan inşaat yapıldığı, fazladan yapılan bu inşaatlardan tam 240 milyar 234 milyon 265 bin lira (dönemin ortalama dolar kuru olan 4.8 TL'den 50 milyar 48 milyon 805 bin dolar) kentsel rant elde edildiği ifade edilmektedir. Raporla göre imar planı değişikliklerinin büyük kısmı İBB, kalan kısmı ise TOKİ, Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından yapılmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 2018).

İstanbul Planlama Ajansı (2024) tarafından yayınlanan bir başka rapor ise benzer yönde ancak daha ağır bir tabloyu karşımıza çıkarmaktadır. Raporla göre "İştirakleri (Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş., GEDAŞ Gayrimenkul Değerleme A.Ş., TOBAŞ (TOKİ-Büyükşehir Belediyesi İnşaat Emlak ve Proje A.Ş., Vakıf GYO A.Ş., Boğaziçi Konut Hizmet Yön. İşlet. Ve Tic. A.Ş., Vakıf İnş. Restorasyon ve Tic. A.Ş.) vasıtasıyla kurduğu ortaklıklar sayesinde kamu arazileri üzerinde orta ve üst sınıfa konut üreterek kâr eden özel sektör aktörü olarak öne çıkan TOKİ 10 yılı aşkın süredir İstanbul'u daha dayanıklı hale getirecek modeller, katılımcı süreçler inşa etmekten çok rant odaklı üst gelir grubu için konut yatırımlarına yönelmektedir". Dolayısıyla anılan dönemde TOKİ'nin konut üretimi açısından ana rolü olan sosyal konut üreterek, dar ve orta gelir gruplarının konut sahibi olmasını sağlamak görevinden uzaklaştığını göstermektedir. Bu dönemde TOKİ'nin rolünü belirleyen asıl unsur kentsel dönüşüm projeleri ve lüks konut üretimi ile bir kaynak aktarım mekanizması olarak tanımlanmaktadır. TOKİ'nin bu dönemde nüfus artışı, değişen hanehalkı büyüklüğü ve artan kentsel nüfusun sosyal, ekonomik, çevresel ve kültürel talepleri ile yabancı nüfusun konut talebinin gerektirdiği sayı ve nitelikte konut üretimi yapmadığı, nicel ve nitel olarak konut ihtiyacını karşılayacak bir politikanın aktörü olmaktan çok konut sektörü üzerinden sermaye hareketlerinin önemli bir aktörü olduğu birçok akademik aktör tarafından iddia edilebilir hale gelmiştir (İstanbul Planlama Ajansı,2024).

1.4. Ekonomik Dinamikler

Anılan dönemde makroekonomik politikaların da konut arz ve talebiyle sıkı bir ilişkisi vardır. 2002 - 2023 döneminde Türkiye küresel 2008 krizinden etkilenmiş daha sonra 2018 yılından itibaren "heteredoks" olarak tabir edilen makroekonomi politika tercihleri doğrultusunda bugüne kadar şiddeti gittikçe artan bir ekonomik kriz yaşamıştır. Anılan dönemde pandeminin yaşanması, tedarik zincirlerinin bozulması, diğer ülkelerin genişleyici para politikaları da bu ekonomi politikaları tercihinin etkilerini arttırmıştır. Anılan politika tercihlerinden hem konut üretimi etkilenmiştir, hem de yüksek enflasyon ortamında alım gücü düşen geniş halk kesimleri için barınma krizi daha ağır bir noktaya gelmiştir. İlgili dönemde inşaat sektörünün gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı TÜİK verilerine göre 2001'deki 4,6 seviyesinden 2016'da 8,5'a ulaşmış, 2023 itibarıyla de 5,5 seviyesine gerilemiştir.

TÜİK verileri benzer şekilde 2002 yılında daireler için 161 bin 920 yapı ruhsatı düzenlenmiş, bu sayı 2017 yılında 1 milyon 405 bin 447'e çıkmış, 2023 yılında ise 883 bin 77 yapı ruhsatı düzenlendiğini göstermektedir. 2013 yılında konut satışları 1 milyon 157 bin 190 olmuş, 2020 yılında 1 milyon 499 bin 316 satış yapılmış, 2023 yılında ise bu rakam 1 milyon 225 bin 926 seviyesine düşmüştür.

Şekil 6. İnşaat Maliyet Endeksi Ve Değişim Oranı (TÜİK, İnşaat maliyet endeksi ve değişim oranı, 2015-2024)

Konut üretimini etkileyen önemli faktörlerden biri de inşaat maliyetleridir. 2015 yılı Aralık ayının 100 kabul edildiği inşaat maliyet endeksi 2023 Aralık ayında 1203'e yükselmiş durumdadır. Alt ve orta gelir grupları başta olmak üzere tüm sosyal kesimler de yüksek enflasyon ortamından etkilenmiştir. TCMB Konut Fiyat Endeksi'ne göre 2017 yılı 100 kabul edildiğinde 2015 yılı Aralık ayında 84,5 seviyesinde olan endeks, 2023 yılı Aralık ayında 1.163'e ulaşmıştır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na göre aynı dönemde 100 TL değerinde bir mal sepeti kümülatif enflasyon sonucunda 689,83 liraya çıkmıştır. Bir başka deyişle inşaat maliyetleri tüketici fiyat endeksinin 2 katına yakın, konut endeksi ise tüketici fiyat endeksinin 2 katından fazla bir artış göstermiştir.

Konut değerlendirme platformu Endeksa verilerine göre Aralık 2023 tarihinde Türkiye'de ortalama konut kira fiyatı 14 bin 472 liraya ulaşmış durumdadır. Aynı tarihte net asgari ücret 11 bin 402 liradır. Asgari ücret ortalama kira bedelinin ancak yüzde 78'ini karşılamaktadır. Dolayısıyla bu kısıtlar altında faaliyet gösteren inşaat sektörü, alt ve orta gelir gruplarına uygun fiyatla erişebilecekleri konut arz etmek yerine, yüksek gelir gruplarına yüksek ve hızlı kar getirebilecek konut arz etmeye yönelmiş, bu durum da nihayetinde kredi erişimi de düşük olan düşük ve orta gelir gruplarına mensup kişilerin ya riskli ve güvencesiz konutlara yönelmesine ya da konut sahibi olamamasına neden olmuştur. Makroekonomik koşullar özellikle bu gelir gruplarını derinden etkilemiş, anılan dönemde alt ve orta gelire mensup gruplar likit ihtiyaçlarını karşılamak için varlık satışına yönelirken, reel faizin negatif olduğu dönemde varsıl olanlar da konut satın alımı yoluyla sermayelerini korumaya veya yatırım yapmaya çalışmıştır. Yabancıların da konut piyasasında önemli bir aktöre dönüşmesiyle konut arzı yetersiz kalmış, Türkiye'de konut sorunu konut satışı ve kira krizi ile derinleşmiştir.

Değerlendirme ve Sonuç

2000 yılında DPT tarafından yayınlanan 8. Kalkınma Planı Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda 6 madde altında detaylı bir şekilde konut politikaları için ilke ve öneriler yer almaktadır.

Yasa dışı ve kaçak yapılaşmayı meşrulaştıran imar affı politikalarına son verilmesi, belediyelerin ucuz kentsel arsa üretimine ağırlık vermesi, kentleşme hızı ile arsa arzı hızı arasında ilişki kurulması, konut açığı bulunan bölgelerde altyapılı konut arsası üretilmesi tavsiye edilmiş, "ülkemizde herkes için yeterli konut üretebilecek kapasite olduğu" beyan edilerek, alt gelir gruplarının kamu sübvansiyonu ile konut sahibi olması, konut kooperatiflerinin üretimdeki payının artırılması, konut, çevre kalitesini belirleyen standart, yönetmelik ve mevzuatın AB ile uyumlu hale getirilmesi, etkin bir yapı denetim sistemi kurulması gibi önemli öneriler detaylı şekilde irdelenmiştir.

Anayasa'da yer alan konut hakkını korumak için atılması gereken adımların çeşitlenerek geliştirilmesi mümkündür. Ancak bunun ilk şartı planlama ve toplu konut üretimini bilimsel, akılcı ve Türkiye'nin geniş tecrübesini yansıtan, halkın çıkarlarını öne koyan bir anlayışla ele almaktan geçmektedir. Demografik dinamikler çerçevesinde nicel ve nitel olarak konut ihtiyacını karşılamak, konut sahipliği oranını arttırmak, çeşitli tiplerde sosyal konutlar üreterek arz etmek, inşaat sektöründeki maliyetleri azaltarak, dar ve orta gelir gruplarına yönelik konut üretimini teşvik etmek, finansal enstrümanlarla halkın konut erişimini arttırmak mümkündür.

2000 - 2023 yılları arasında atılan adımların bu türden bir konut politikasının uygulanması hedefinden uzaklaştığı görülmektedir. Bu durumun 6 Şubat Depremleri sonucunda yaşanan felaketin etmenlerinden biri olduğu söylenebilir. Öte yandan böylesi büyük bir felaket ile imar aflarının acı sonuçları da görülmüştür. Ayrıca son 5 yılda özellikle kent merkezlerinde yıkıcılığı artan bir konut krizi ile karşı karşıya kalındığı da birçok kişi ve kuruluş tarafından ifade edilmektedir.

Son 20 yıllık süreçte kentlerimiz büyür, makroformları genişler ve konut sayısı artarken konut krizinin baş göstermesi, hatta barınma krizi adıyla ihtiyaç sahiplerinin kiralık ev dahi bulamayacağı bir boyuta evrilmesi üzerinde durulması gereken temel konuların başında gelmektedir.

Bu çalışmada ortaya konan veriler göstermektedir ki; piyasa mekanizması karlı olan üretime yönelmekte ve çok sayıda üst gelir grubu erişimine uygun lüks konut yapılarının ve sitelerin üretilmesinde rol almaktadır. Ancak sosyal konut, ucuz konut

üretimi, piyasa aktörleri için fizibil olmadığından piyasa eliyle alt – orta gelir grubunun gereksinim duyduğu konutların arz edilmesinde önemli bir eksiklik olduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak küçülen hane halkı büyüklüğü ve artan ekonomik özgürlüklerle uyumlu ihtiyaca yönelik ve gereksinim duyan gelir gruplarının erişebileceği konut arzında da bir sorun görülmektedir. Tüm bu verilere rağmen kamunun bu görevi yapacağı kurum ve aracının etkin bir şekilde bu görevi icra etmekte geç kaldığı ifade edilebilir. Yurttaşın hissettiği barınma krizi biraz da kamunun bu regüle eden anlayışı terk etmesi ya da uzaklaşması ile ilgili görülmektedir.

1960'lardan itibaren alt ve orta gelir gruplarının konut ihtiyacının karşılanmasında rol alan kooperatiflerin de 2000'li yılların başlarından itibaren sosyal-ucuz-ödenebilir konut üretiminde devre dışı kalmış olduğu görülmektedir. Kamu adına dezavantajlı gruplara sosyal nitelikli konut üretecek ya da üretimini kolaylaştıracak temel kurumların da ağırlıklı lüks konut üretimine ve buna dair arsa ve gayrimenkul geliştirme süreçlerine daha fazla dahil oldukları görülmektedir. Bu nedenle talebe yönelik konut arzında bir sorun meydana gelirken üretilen orta-üst, üst gelir gruplarının talebine uygun konutlar ise bir zenginleşme aracı olarak konut sahipliğini artırmak yerine üst gelir gruplarının yatırım aracına dönüşmüştür.

Bunun yanında alt orta, orta gelir gruplarının gereksinim duyduğu konut sayısının yeteri kadar artmadığı bir başka deyişle arzın talebi karşılamadığı ortadadır. Bu eksikliğe bir de sığınmacı, göçmen, kaçak göçmen olarak ülkemize gelen yabancı uyruklu vatandaşların da zaten yetersiz olan bu alt orta, orta gelir gruplarına yönelik konut üretiminden pay alabilme isteği eklenmiştir. Bu nedenle zaten yeteri kadar büyüyemeyen sosyal konut pastasını paylaşmak isteyenlerin sayısı da artmış, bu da konut piyasasındaki dengeleri alt üst ederek kira ücretlerini aşırı yükselten bir etmen olmuş ve en nihayetinde konut, Tekeli (2009) tarafından tanımlanan işlevlerinden “barınma” işlevinden “yatırım olarak spekülasyon değer artışlarına el koyma” işleviyle ön plana çıkmıştır. Son dönemde ülkemizde konuta yönelik derinleşen krizin altında, konutun barınma işlevinden çok daha fazla yatırım aracı olarak spekülasyon biçimde değerlendirilmesine yönelik piyasa süreçlerinin olduğu söylenebilir. Günümüzde ağırlaşan konut satışı, kiralık ev bulma hatta barınma krizinin altında bu süreçlerin de etkin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu çalışma yapılan binlerce yeni konuta karşın derinleşen konut krizinin sebeplerine dair başlangıç tespitleri üzerine yoğunlaşmıştır. Krizin tüm boyutlarıyla ele alınması daha kapsamlı çalışmalar ile mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Aksoy Khurami, E., Özdemir Sarı, Ö. (2019). Konut Üretim Performansının Konuta Ekonomik Erişebilirlik Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Planlama*. 29(1), 23 - 32.
- Alkan, L., Uğurlar, A. (2015). *Türkiye’de Konut Sorunu ve Politikaları*. Kent Araştırmaları Enstitüsü Raporu.
- Anayasa Mahkemesi, (n.d.). <https://www.anayasa.gov.tr/tr/kararlarbilgi-bankasi>
- Bakırcı, H., Akgemci, M. A. (2023). Türkiye’de Konut Arz Ve Talebinin Uzun Dönem Belirleyicileri: Ampirik Bir Çalışma. *Kafkas Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(27), 276-298. <https://doi.org/10.36543/kauibfd.2023.011>
- Bayraktar, E. (2007). *Bir İnsanlık Hakkı Konut TOKİ’nin Planlı Kentleşme ve Konut Üretim Seferberliği*. (1. Baskı). Boyut Yayın Grubu.
- BBC News Türkçe. (2023, Kasım 9), İçişleri Bakanı Yerlikaya, Türk vatandaşı olan Suriyelilerin sayısının 238 bine yaklaştığını açıkladı. BBC News Türkçe. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c1e29v09d3eo>.
- Bulut, N. (2009). *Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar*. (1. Baskı). On İki Levha Yayıncılık.
- Cumhuriyet Gazetesi. (2018) Hazal Ocak, Emsalsiz İhanet. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/emsalsiz-ihanet-ulke-tarihinin-en-buyuk-rant-oyunlarinin-boyutunu-acikliyoruz-1121907>
- Çoban, A. N. (2012). Cumhuriyetin İlanından Günümüze Konut Politikası, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 67(3). 75-108.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. (2003). Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2001). Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Konut Özel İhtisas Komisyonu Raporu.
- Döner, A. (2021). *Türk Anayasa Hukuku*. (1. Baskı). Yetkin Yayınları.
- Gözler, K. (2019, Aralık 27). Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Uygulamadaki Değeri: Bir Buçuk Yıllık Bilanço. <https://www.anayasa.gen.tr/cbhs-bilanco.htm>.
- Gündoğmuş, Y. N. (2023, Temmuz 04), Bakan Özhasseki: TOKİ Başkanlığımız eliyle 1 milyon 270 bin konut, 37 bin 760 sosyal donatı ürettik. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/bakan-ozhaseki-toki-baskanligimiz-eliyle-1-milyon-270-bin-konut-37-bin-760-sosyal-donati-urettik/2936865>.
- Hassan, M. & Hooper, S. (2023, Şubat 15). Turkey earthquake: World Bank estimated making homes safe would cost \$465bn. Middle East Eye. <https://www.middleeasteye.net/news/turkey-earthquake-world-bank-estimated-making-homes-safe-cost>.
- Hürriyet Gazetesi. (2002, Şubat 06), Türkiye’de 700 bin bina ayakta zor duruyor. Hürriyet Gazetesi. https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/turkiye-de-700-bin-bina-ayakta-zor-duruyor_ID401723/.
- Independent Türkçe. (2022, Ağustos 17). *Bakan Kurum: Tüm Türkiye’de 6,8 milyon riskli konut söz konusu*. Independent Türkçe. <https://www.indyrturk.com/node/543031/siyaset/bakan-kurum-t%C3%BCm-t%C3%BCrkiyede-68-milyon-riskli-konut-s%C3%B6z-konusu>.
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2024). <https://www.goc.gov.tr/ikamet-izinleri>.
- İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı. (2024). <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>.
- İstanbul Planlama Ajansı. (2024). Kent Gündemine Bakış, Her Yıl 200 - 250 Bin Konut Vaat Analizi. <https://ipa.istanbul/yayinlarimiz/genel/kent-gundemine-bakis-kentsel-donusum-vaat-analizi/>.
- Kal, N. (2020). *Atatürk İnönü İlişkileri*. (1. Baskı). Kendi Yayınevi.
- Kaya, M. (2010). *Büyük İzmir Yangını Sonrası Mesken Bunalımı*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Keleş, R. (2012). *Kentleşme Politikası*. (12. Baskı). İmge Kitabevi.
- Koca, D. (2015). Türkiye’de Çağdaş Konut Üretiminin Yeniden Okunması. *Tasarım Kuram*. 11(19). 19-36.

Küçük, A. (2008). Adalet Kavramı ve Adaletle İlişkin Bazı Teoriler. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 4(15), 91-121.

Lauf, S. & Haase, D. & Seppelt, R. & Schwarz, N. (2012). Simulating Demography and Housing Demand in an Urban Region Under Scenarios of Growth and Shrinkage, *Environment and Planning B: Planning and Design*. 39(2). 229 – 246.

Malpass, M. & Murie, P. (1999). *Housing Policy and Practice*, (5. Baskı). Macmillan Education UK.

Ocak, H. (2018, Ekim 25). Emsalsiz ihanet: Ülke tarihinin en büyük rant oyunlarının boyutunu açıklıyoruz. Cumhuriyet Gazetesi. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/emsalsiz-ihanet-ulke-tarihinin-en-buyuk-rant-oyunlarinin-boyutunu-acikliyoruz-1121907>.

Önver, M.Ş. (2016). *Konut ve Konut Politikası*. (1. Baskı). IJOPEC Yayınları.

Övgün, B. (2011). Türk Kamu Yönetiminde Yeni Bir Örgütlenme: Kalkınma Bakanlığı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 66(03), 263-281.

Özbudun, E. (2019). *Türk Anayasa Hukuku*. (19. Basım). Yetkin Yayınları.

Tekeli, İ. (2009). *Konut Sorununu Konut Sunum Biçimleriyle Düşünmek*. (1. Baskı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası. (2008), Türkiye’de Konut Sorunu ve Konut İhtiyacı Raporu, *Teknik Güç*, 188, 7-10.

Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı. (2018). 11’inci Kalkınma Raporu, Konut, Özel İhtisas Komisyonu Raporu.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). 2024 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). On ikinci Kalkınma Planı 2024 – 2028.

Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Toplu Konut İdaresi Başkanlığı. toki.gov.tr.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). *İstatistik Göstergeler 1923 – 2023*. (1. Baskı).

Türkiye İstatistik Kurumu. (n.d.). <https://data.tuik.gov.tr/>.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Performans Denetimi¹ *Performance Audit of Local Governments in Türkiye*

Enes CÖMERT

Political Science and Public Administration Ph.D. Student, İstanbul Gedik University, Institute of Graduate Studies, İstanbul, Türkiye
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Programı Öğrencisi, İstanbul Gedik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, Türkiye
Orcid: 0000-0002-1833-336X , e-posta: enescomert89@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Cömert, E. (2024). Performance Audit of Local Governments in Türkiye. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 65, 153-168.
Cömert, E. (2024). Türkiye’de Yerel Yönetimlerin Performans Denetimi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 153-168.

Article Types/Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi
Received/Geliş Tarihi: 14 February/Şubat 2024
Accepted/Kabul Tarihi: 12 September/Eylül 2024
Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024
Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül
Issue/Sayı:65 **Pages/Sayfa:** 153-168.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: : It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Enes CÖMERT).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ Bu çalışma, “Türkiye’de Belediyelerde Performans Değerlendirmesi: Elazığ Belediyesi Örneği (2015-2019)” başlıklı ve henüz bitirilmemiş doktora tez konusu/çalışması esas alınarak üretilmiştir (İstanbul Gedik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Programı).

Öz

Yerel yönetimler hem millete hizmet etmek için kendi yönetim yapısını oluşturan hem de merkezi yönetim ile ilişki kurarken idari özerklikten faydalanan bir kamu tüzel kişisidir. Denetim ise siyasi ve idari birimlerin hedeflerini yerine getirirken uyguladığı yöntemleri, ne tür yöntem uyguladığı ve ihtiyaç duyduğu tedbirlerin alınmasıyla ilgilenen bir anlayıştır. Aynı zamanda ulusal mevzuatta denetim konusu Sayıştay Kanunu, Mahalli İdareler Kanunu, Belediye Kanunu, İl Özel İdaresi Kanunu, Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun, Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda yerini almaktadır. Uluslararası mevzuatta ise Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ile denetim konusu teminat altına alınmıştır. Yerel yönetimlerin denetlenmesi ise ulusal birlik ve bütünlüğün korunması, idarenin bütünlüğünün korunması ve vatandaşların haklarının korunması için gereklidir. Yerel yönetimlerde denetim yapılırken temel şart olarak ya denetimin içeriğine göre ya da denetimde hangi kriterlerin uygulanacağına göre iki farklı yöntem uygulanmaktadır. Kamunun denetimi ile birlikte yerel yönetimlere karşı; hukuka uygunluk denetimi, yerindelik denetimi, mali denetim ve performans denetimi yapılmaktadır. Performans denetimi, bir kurumun, kuruluşun, faaliyetin veya programın yönetilme biçimini verimlilik, etkinlik ve tutumluluk ilkeleri açısından inceleyerek, hesap verme sorumluluğunun gerekliliklerinin ne ölçüde yerine getirildiğini değerlendiren bir süreçtir. Kamu yönetiminde ise denetim çeşitliliğini oluşturan temel faktör, yerel yönetimlerin denetleme yöntemleridir. Bunlar; siyasi denetim, yargı denetimi, idari (yönetimsel) denetim, kamu denetçisi (ombudsman) denetimi ve kamuoyu denetimidir.

Anahtar Kelimeler

Yönetim, yerel yönetim, denetim, performans denetimi.

Abstract

Local governments are public legal entities that both form their own administrative structure to serve the nation and benefit from administrative autonomy while establishing relations with the central government. Audit is an understanding that deals with the methods applied by political and administrative units in fulfilling their objectives, what kind of methods they apply and the measures they need. At the same time, in national legislation, the subject of audit is included in the Law on Court of Accounts, Law on Local Authorities, Law on Municipalities, Law on Special Provincial Administration, Law on Basic Principles and Restructuring of Public Administration, Law on Public Financial Management and Control. In international legislation, the European Charter of Local Self-Government guarantees the issue of audit. The supervision of local governments is necessary for the protection of national unity and integrity, the protection of the integrity of the administration and the protection of the rights of citizens. When auditing local governments, two different methods are applied either according to the content of the audit or according to the criteria to be applied in the audit. Along with the public audit, local governments are subjected to legal compliance audit, subsidiarity audit, financial audit and performance audit. Performance audit is a process that examines the way an institution, organisation, activity or programme is managed in terms of the principles of efficiency, effectiveness and frugality and evaluates to what extent the requirements of accountability are fulfilled. In public administration, the main factor that constitutes the diversity of auditing is the auditing methods of local governments. These are political audit, judicial audit, administrative (managerial) audit, ombudsman audit and public audit.

Keywords

Administration, local government, audit, performance audit.

Giriş

Yerel yönetimler bugünkü manasıyla, kamu hizmetinde etkili ve verimli olmak için vatandaşları yönetime dâhil eden, demokrasinin gerekliliğini yerine getirerek gelişme ortamı bulabilen özerk kuruluşlardır. Yerel yönetimler, genellikle gelişmiş olan ülkelerde daha etkin bir öneme sahiptir. Aynı zamanda yerel yönetimler, yaptıkları çalışmalar nedeniyle hem yerelde hem de ülke genelinde demokrasinin gelişmesine de katkı sunmaktadır. Bu kuruluşlar yaptıkları hizmetlerden dolayı insan yaşamını doğrudan etkilemekte, hatta insanlar bu çalışmalarını çok yakından takip etmekte ve değerlendirmektedir. Günümüzde yerel yönetimler, bireylerin doğduğu günden son yaşamına kadar pek çok kademede vazife ve sorumluluk üstlenmiştir (Çetin, 2009, s. 249).

Her geçen gün değişen ve gelişen dünyada merkezi yönetimlerin desteğiyle birlikte yerinden yönetim kuruluşlarında gelişmeler yaşanmaktadır. Ulusal mevzuatımızda pek çok gelişme yaşayan yerel yönetimler, gelişmiş ülkelere uyum sağlayabilmek için uluslararası mevzuatın da sunduğu katkılardan dolayı mesafe kat etmiştir. Özellikle uluslararası anlamda Türkiye ile Avrupa Konseyi arasında 3 bölüm ve 18 maddeden oluşan Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı imzalanmıştır. Yerel yönetimlerin denetimi konusu önemlidir. Çünkü kamu yönetiminin kontrol altına alınabilmesi ve belirlenen amaçların uygulanabilmesi gerekir. Bu da toplumsal ve idari bütünlüğün sağlanması ve fertlerin haklarının korunmasıyla mümkündür. Ayrıca yerel yönetimler denetlenirken, hem denetimin içeriği hem de denetim kriterleri dikkate alınmaktadır. Kamusal denetim ile birlikte yerel yönetimlere hukuka uygunluk denetimi, yerindelik denetimi, mali denetim ve performans denetimi uygulanmaktadır.

Bu çalışmada odaklanılan başlıca konulardan biri performans denetimidir. Ülkemizde kaynakların ne şekilde, hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığını sorgulayan performans denetimiyle ilgili temel çalışmalar 1990'lı yıllarda başlamıştır. Özellikle 1996 yılı performans denetimi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Bu yılda Sayıştay'a performans denetimi yetkisi verilmesi ve ardından 2000'li yıllarda yürürlüğe giren Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Büyükşehir Belediye Kanunu ve Belediye Kanunu gibi yasal düzenlemeler, yönetim ve denetim anlayışında performansın önemini vurgulamaktadır. Sayıştay Kanunu'nda yapılan değişikliklerle birlikte performans denetiminin Sayıştay tarafından yürütüleceği belirtilmiştir. Fakat bu konuda bazı önemli sorunlar ortaya çıkmaktadır. Özellikle verimlilik, etkinlik ve tutumluluk gibi performans denetiminin temel unsurlarının doğru bir şekilde tanımlanması ve kamu yönetiminde uygulanabilir olması gerekmektedir. Çünkü performans denetiminin özü bu kavramlara dayanmaktadır.

Bunun yanı sıra kamu yönetiminde denetim çeşitliliği olmasının temel nedeni denetleme yöntemlerinden kaynaklanmaktadır. Bu denetleme yöntemleri ise siyasi denetim, yargı denetimi, idari (yönetim) denetim, kamu denetçisi (ombudsman) denetimi ve kamuoyu denetimi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin denetlenmesi hem merkezi yönetimden yapılmakta hem de yerinden yönetimin kendi dinamikleri arasından sağlanmaktadır. Ancak yargı denetimi ve kamu denetçisi (ombudsman) denetimi diğer denetim yöntemlerinden daha bağımsız bir şekilde uygulanmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye'de yerel yönetimlerde performans denetiminin ne kadar önemli olduğunu, bu denetimin nasıl yapıldığını, denetimlerde ne tür yöntemler uygulandığını ve denetimin hangi mevzuata göre yapıldığını anlatmaktır. Çalışmanın yönteminde ise doküman analizine göre kaynaklar incelenerek literatür taraması yapılmış ve araştırma hedeflerine ulaşmak için gerekli veriler elde edilmiştir. Bu çalışma, mevcut performans denetimi araştırmalarına yeni bir katkı sağlamayı hedeflemekte ve özellikle Türkiye'deki belediyelerde bu konuyu incelemeye odaklanmaktadır. Elde edilen bulguların Türkiye'deki belediyelere performans denetimi açısından örnek teşkil etmesi ve kamu yönetiminin yeniden yapılandırılmasında yerel yönetimlerin performansını artıracak düzenlemelere katkıda bulunması beklenmektedir.

1. Yönetim, Yerel Yönetim ve Denetim Kavramları

Yönetim kavramını Taraktaş şöyle tanımlamıştır: Bir veya birden çok amacı icra edebilmek için hem insanların hem de kaynakların çeşitli şekilde bütünlüğünü gerçekleştirmek ve hedeflerine ulaştırma yöntemidir. Çağdaş yönetimlerin başarısının yegâne faktörleri; planlama yapmak, teşkilatlı bir şekilde çalışmak, yönetme arzusu, uyum içinde çalışmak ve hedeflerin özümsemesi suretiyle etkinliğin ve verimliliğin artırılmasıdır. Bu bağlamda denetim ile yönetim arasındaki ilişki olmazsa olmaz bir öneme sahiptir. Başka bir ifadeyle, yönetimin etkisi daha çok denetimin gücüyle orantılıdır. Yönetimi tamamlayan en önemli unsur olarak denetleme faktörü ortaya çıkmaktadır. Yönetimin, denetlemeye yardımcı olduğu ve belirlenen hedeflere ulaşmayı sağladığı da görülmektedir (Taraktaş, 2019, s. 95).

Yönetim, idareden çok daha dinamik bir kavramdır ve işleri ele almayı ve sonuçlara ulaşmak için sorumluluk almayı ifade eder. Yönetimin idarecilikten farkını anlamak için, Allison'ın tanımladığı "yaygın yönetim fonksiyonları"na bakmak faydalı olacaktır. Allison'a göre, yönetimin temel işlevlerinden ilki stratejidir. Strateji, örgütün geleceğini belirlemeyi, hedefler ve öncelikler koymayı ve bunlara ulaşmak için plan yapmayı içerir. İkinci önemli fonksiyon, içsel bileşenleri yönetmektir. Bu fonksiyon, işe alım, hedeflere ulaşmak için yapı ve sistemler oluşturmayı kapsar. Geleneksel kamu yönetimi, bu içsel bileşenlerin yönetimi için gerekli masrafları karşılamayı gerektirir. Fakat genellikle performansın izlenmesi konusunda yetersiz kalmıştır. Yönetimsel reformlar sayesinde performans ölçümleri artık finansal reformların rutin bir parçası haline gelmiştir. Üçüncü fonksiyon ise örgütün dışsal bağlamıyla ilgilenmektedir. Bu fonksiyona göre, geleneksel modelde örgüt dışı ile olan etkileşim genellikle sınırlıydı. Ancak kamu hizmetlileri günümüzde halka konuşma, profesyonel forumlarda yer alma, makale yazma ve genel olarak görünür olma konusunda çok daha fazla özgürlüğe sahiptir. 1990'ların ortalarından itibaren kamu işletmeciliği, dışsal paydaşlar ve işbirlikçilerle daha iyi ilişkiler kurmayı açıkça hedeflemiştir (Hughes, 2014, s. 146-149).

Denetim, örgütsel faaliyetlerin belirlenen performans standartlarına, planlara ve hedeflere uygunluğunu değerlendirir. Ayrıca denetim süreci, örgütün mevcut durumunu analiz ederek gelecekteki gelişmeler hakkında öngörülerde bulunmasına olanak tanır. Bu nedenle denetim, yönetimin hukuka uygun, verimli, etkili, kaliteli ve ekonomik bir şekilde işlemesi için kritik

bilgiler sunar. Geri bildirim mekanizması sayesinde denetim süreci boyunca etkili bir rol oynar ve sistemin tüm aşamalarında katkıda bulunur. Denetim, yönetsel faaliyetlerle doğrudan ilişkili bir süreç olduğundan denetim sonrası elde edilen veriler, yönetsel planlamalara geri bildirim sağlar. Bu geri bildirim, mevcut planların gözden geçirilmesini ve sorunlu alanların iyileştirilmesini sağlar. Bir sonraki denetim aşamasında elde edilen yeni bilgilerle mevcut durum yeniden değerlendirilir ve yönetsel düzenlemeler yapılır. Bu süreç, sürekli geri bildirim ve iyileştirmeleri gerektirir. Böylece her dönem aynı süreçler tekrar edilerek yönetimde sürekli gelişim sağlanır. Bu nedenle denetim, yönetimin istikrarlı bir şekilde gelişmesi için kritik bir rol oynayan dinamik ve sürekli bir süreç olarak değerlendirilebilir (Doğan, 2015, s. 108-116).

Söztutar'a göre yerel yönetim, belirli bir bölgede yaşayan topluluğa kamu hizmetleri sunmak amacıyla kurulmuş bir yapıdır. Bu yapının yönetimi, yerel halk tarafından seçilen yetkili organlar tarafından gerçekleştirilir. Yerel yönetim, kanunlarla belirlenen görev ve yetkilere sahiptir ve kendi gelir kaynağı, bütçesi ve personeli ile faaliyet gösterir. Bu bağlamda yerel yönetimler, halka hizmet verebilmek için kendi yönetim yapısını oluşturabilen ve merkezi yönetim ile ilişki kurarken idari özerklikten faydalanabilen kamu tüzel kişileridir (Söztutar, 2019, s. 6-7).

1982 Anayasası'nın 127. maddesinde yerel yönetimler şöyle tanımlanmıştır: "Mahallî idareler; il, belediye veya köy halkının mahallî müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzel kişileridir" (Anayasa'nın Mahalli İdareler Başlıklı 127. Maddesi). Yerel yönetimlerin yaptığı veya yapacağı icraatlar ile ilgili gelir kaynakları da oluşturulmaktadır. Bunun yanı sıra yerel yönetimler, 1961 ve 1982 Anayasaları arasındaki benzerlikler nedeniyle bu dönemde daha sıkı bir denetim altına alınmış ve merkeziyetçi bir yapıya kavuşmuştur. Bu durum, yerel yönetimlerin merkezi hükümete olan bağlılığını artırmıştır (Şensoy, 2010, s. 20).

Belediyeler, Türkiye'deki yerel yönetim sisteminde önemli bir konuma sahiptir. Tarihsel olarak belediyelerin kentsel hizmetleri sağlama görevi, bu yerel yönetim birimlerini toplumun dikkatini çeken ve tanıdığı kurumlar haline getirmiştir. Belediye mevzuatında önemli bir dönüm noktası, 3 Nisan 1930'da kabul edilen 1580 sayılı kanunla yaşanmıştır. Bu kanunun ortaya çıkışında, değişen koşullara uyum sağlamak ve siyasi rejim değişikliklerini temel almak önemli bir etkeni. 1580 sayılı kanunda değişiklik yapılarak 2004 yılında 5272 sayılı kanun yerini almıştır. Ancak 5272 sayılı Belediye Kanunu, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş ve bunun üzerine 03.07.2005'te 5393 sayılı Belediye Kanunu kabul edilmiştir. Kamu yönetimindeki değişimler, 1580 sayılı kanunun oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır. Yeni mevzuat, geniş çapta yeni bir kamu yönetimi anlayışını yansıtmaktadır. Belediye kanununda, etkinlik, verimlilik, stratejik ve performans yönetimi, vatandaş memnuniyeti ve hizmet kalitesi gibi temel ilkeler vurgulanmaktadır. Devletin üniter yapısı, idarenin bütünlüğü, merkezi ve yerel yönetim ilkeleri ile Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı ve Avrupa Birliği'nin yerel yönetim anlayışı da kanunun oluşumunda dikkate alınmıştır. Bu kanun, belediyelerin demokrasi, özerklik, katılım ve etkinlik açısından güçlendirilmesini amaçlamaktadır (Şengül, 2017, s. 81-86).

Yönetim ve yerel yönetim kavramlarını tamamlayan bir diğer kavram da denetim kavramıdır. Denetim, idarenin öncülüğüne ve gelişmesine yardım etmek amacıyla daha etkili olunması için yapılan her türlü faaliyetlerdir. Denetim, genellikle devamlı olan, halen yapılabilir olan faaliyet ve çalışmalar üzerinde durmaktadır (Ünal, 2008, s. 11-12). Bektaş'a göre denetim, hem siyasi hem de idari birimlerin amaçlarını yerine getirirken uygulanan ve kullanılan yöntemlerin ve ihtiyaç duyulan tüm tedbirlerin alınması halidir. Ayrıca Taylor, Fayol ve Weber gibi yönetim hakkında bilimsel çalışma yapan ve klasik yönetim teorisyenleri olarak da adlandırılan bu düşünürler, denetimi yönetimin bir unsuru kabul etmekte ve hedeflere ulaşmada teminat olarak görmektedir. Bu nedenle denetim, geçmişten bugüne kadar yönetimin ana unsuru olarak kabul görmüştür (Bektaş, 2018, s. 262).

Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Yasanın 38. maddesinde belirtilen haliyle "Denetim; kamu kurum ve kuruluşlarının faaliyet ve işlemlerinde hataların önlenmesine yardımcı olmak, çalışanların ve kuruluşların gelişmesine, yönetim ve kontrol sistemlerinin geçerli, güvenilir ve tutarlı hale gelmesine rehberlik etmek amacıyla; hizmetlerin süreç ve sonuçlarını mevzuata, önceden belirlenmiş amaç ve hedeflere, performans ölçütlerine ve kalite standartlarına göre; tarafsız olarak analiz etmek, karşılaştırmak ve ölçmek; kanıtlara dayalı olarak değerlendirmek, elde edilen sonuçları rapor haline getirerek ilgililere duyurmaktır" (Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Yasanın 38. Maddesi).

Kamu yönetimindeki yapılanma süreci, kamu denetim anlayışını ve yöntemlerini önemli ölçüde değiştirmiştir. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu denetimin amacını, içeriğini, süreçlerini, yöntemlerini ve kurumsal yapısını belirleyerek temel ilke ve standartları ortaya koymuştur. Önceki denetim sistemine yöneltilen eleştiriler arasında etkin olmaması, geriye dönük olması, hedef ve performans boyutunun eksikliği, hata bulma mantığına odaklanması ve çok sayıda birim tarafından gerçekleştirilmesi gibi konular bulunmaktadır. Yeni denetim sistemi, bu tür sorunların büyük ölçüde çözülmesini amaçlamaktadır. Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda mali şeffaflık, hesap verebilirlik, stratejik planlama ve performans esaslı bütçeleme gibi kamu kaynaklarının kullanımına ilişkin genel ilkeler belirlenmiştir. Yerel yönetimlerin hesap ve işlemlerinin yanı sıra performanslarının da denetlenmesi Sayıştay tarafından gerçekleştirilmekte ve sonuçları kesin hükme bağlanmaktadır (Eryılmaz, 2020, s. 191-192).

2. Yerel Yönetimlerin Denetlenmesinin Gerekleri

Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartında denetim konusu ele alınmıştır. Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartının 8. maddesinde “Yerel Makamların Faaliyetlerinin İdari Denetimi” başlığı altında şöyle ifade edilmektedir: “Yerel yönetimlerin her türlü idari denetimi ancak kanunla veya anayasa ile belirlenmiş durumlarda ve yöntemlerle gerçekleştirilir. Yerel makamların faaliyetlerinin idari denetimi normal olarak sadece kanunla veya anayasal ilkelere uygunluk sağlamak amacıyla yapılacaktır. Bununla beraber üst makamlar yerel makamları yetkili kıldıkları işlerin gereğine göre yapıp yapılmadığını idari denetime tabi tutabileceklerdir. Yerel makamların idari denetimi, denetleyen makamın müdahalesinden korunması amaçlanan çıkarların önemiyle orantılı olarak sınırlandırılmasını sağlayacak biçimde yapılmalıdır.” Yerel yönetimlerin idari denetiminin sınırlandırılması ve temel ekonomik özerkliklerin engellenmeden yeterli finansal kaynaklara erişimleri hedeflenmektedir (Avrupa Konseyi, 2021, s. 15-39).

Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi, denetim prosedürlerini iyileştirmeye yönelik adımlar atarak, 2010 yılında reform sürecinin bir parçası olarak denetim prosedürlerinin organizasyonunu düzenlemek üzere 307 (2010) sayılı kararı kabul etmiştir. Bu karar daha sonra 2013 yılında 307 (2010) REV2 sayılı kararla yeniden düzenlenmiştir. Kongre, denetim kalitesini artırmak amacıyla bazı önlemler almıştır. Bunlar arasında, imzalamış ve parlamentolarından geçirmiş ülkelerde daha düzenli ve sistematik bir denetim gerçekleştirilmesi (yaklaşık beş yılda bir), ve raporların tayininde tamamen tarafsız bir yöntemin uygulanması yer alır. Bu süreci tamamlamak için ilgili ülke ve delegasyon tarafından belirlenen sorunlara yönelik çözümler önerip, hükümete sunulacak bir yol haritası oluşturmak gerekir. Amaç, kongrenin tavsiyelerinin hızlı ve etkili bir şekilde hayata geçirilmesini sağlamaktır. Bu hedefe ulaşmak için merkezi yönetimle sürdürülen siyasi diyalog temelinde bir denetim sonrası prosedürün uygulanması gerekmektedir (Avrupa Konseyi, 2021, s. 7-8). Yerel yönetimlerin denetlenmesinin amaçları arasında ulusal birlik ve bütünlüğün korunması, idarenin bütünlüğünün korunması ve vatandaşların haklarının korunması yer alır (Taraktaş, 2019, s. 97).

2.1. Ulusal Birlik ve Bütünlüğün Korunması

Yerel yönetimler, yerinden yönetimin olmazsa olmaz en önemli yapı taşı olan özerk kuruluşlardır. Fakat yerel yönetimler tamamen bağımsız değildir ve kendi başına hareket edemezler. Yani yerel yönetimlerin tamamen özerk olmadığı ve yetkilerinin sınırsız olmadığı sonucuna varılmaktadır. Yerel yönetimler, ülke sınırları içerisinde bulunduğu devletin fikir yapısına göre hareket etmek zorundadır ve merkezi yönetimin hedefleriyle de çalışmalıdır. Yerel yönetimler sahip olduğu özerklik ilkesi bakımından, siyasi olarak devletin birliğini tehlikeye atmamalıdır. Buna binaen hem devlet otoritesi sağlanmış olacak hem de yerel yönetimlerin merkezi yönetim ile çatışma olasılığı ortadan kaldırılacaktır. Bundan dolayı her iki idare arasında bağ oluşması kaçınılmazdır. Böylelikle merkezi yönetim, yerel yönetimleri denetleme faaliyetini rahatlıkla gerçekleştirmiş olacaktır (Demirtaş, 2005, s. 54).

2.2. İdarenin Bütünlüğünün Korunması

Yerel yönetimleri denetlerken sistematik bir biçimde çeşitli faktörleri kriter olarak almıştır. Özellikle yerel yönetimlerin, ülke idaresinde bir fark oluşturduğundan dolayı hizmet verirken idarenin tamamına uygun biçimde faaliyet yürütülmesi, kamu görevinde bütünlüğün sağlanması, halkın yararının gözetilmesi ve yerel ihtiyaçların istenilen bir biçimde karşılanması için yerel yönetimlerin merkezi yönetim organları tarafından denetlenmesi mutlak bir gerekliliktir. Kamu hizmetleri yerine getirilirken tüm birimlerin birbirine entegre olması gerekmektedir. Ayrıca buradaki asıl hedef, kamunun yapacağı hizmetlerin kalitesi ve miktarını en iyi seviyeye yükseltmektir. Bu nedenle merkezi idare ve yerel idareler arasındaki çatışmaları önlemek gerekmektedir. Fakat bunu gerçekleştirirken kamu yararı, ülke menfaatleri ve bölgeler arasındaki eşitsizlikler de dikkate alınmalıdır (Taraktaş, 2019, s. 97-98).

2.3. Vatandaşların Haklarının Korunması

Tüm ülkelerde olduğu gibi ülkemizin de yerel yönetimlerinde ortaya çıkan kayırmacılık ve yolsuzluk olayları gibi birçok olumsuzluk, bu idareler üzerinde tahakküm kurulması ve denetimlerin artırılması gerçeğini doğurmuştur. Bu bağlamda yerel yönetimlerin özerkliği sadece belirli bir yerel topluluğun insanların rahatını, huzurunu, güvenliğini ve mutluluğunu düşünerek ve buna göre hareket ederek değil, topluluğun tüm bireylerine eşit bir şekilde hizmet ederek ancak mümkündür. Bu nedenle olumsuzluklardan dolayı özerkliğe ihtiyaç duyulmadığı fikri de ortaya çıkmıştır. Çünkü bu olumsuzlukları hem yerel demokrasi ile hem de demokrasinin özünü bağdaştırmak mümkün değildir. Kısacası amaç ne olursa olsun yerel yönetimlerin denetimini gerçekleştirirken yöntemleri çok iyi belirlemek gerekmektedir (Keleş, 1996, s. 27).

3. Yerel Yönetimlerin Denetiminin İçeriği

Yerel yönetimlerde denetim yapılırken temel şart olarak ya denetimin içeriğine göre ya da denetimde hangi kriterlerin uygulanacağına göre iki farklı yöntem baz alınmaktadır. Ayrıca kamunun denetimi ile birlikte yerel yönetimler; hukuka uygunluk denetimine, yerindelik denetimine, mali denetime ve performans denetimine göre dört farklı denetime tabi tutulmaktadır.

3.1. Hukuka Uygunluk Denetimi

Kamu yönetimi, görev ve yetkilerini kanunlarla belirlenen çerçevede icra eder. Yönetim, harcama yapma, gelir sağlama ve personel istihdam etme gibi işlemleri bu yetkiler dâhilinde yerine getirir. Bu işlemlerin mevzuata uygunluğu, hukuka uygunluk denetimi adı altında incelenir. Hukuka uygunluk denetimi, belgeler üzerinden yapılır ve hem mevcut işlemler hem de geçmişe yönelik olarak gerçekleştirilir. Bu denetim, sadece mevzuata uygunluk bakımından ele alındığı için klasik denetimin bir türü olarak kabul edilir (Doğan, 2009, s. 66-67). İdarenin yasalara uygunluğuyla birlikte daha geniş anlamda hukuka da uygun olması beklenir. Bu nedenle idare, kanunlara aykırı olmamak şartıyla tüzükler, yönetmelikler, kararname, kararlar, genelgeler ve

tebliğler gibi etkili metinlere uygun hareket etmelidir. Bu metinlerin öngördüğü işlemleri gerçekleştirerek veya kanunun gerektirdiği işleri yerine getirerek, idarenin eylem ve işlemlerinin bu hukuki metinlere uygunluğunun denetlenmesi, Hukuka Orantılılık Denetimi olarak adlandırılır (Ali, 2017, s. 8).

Hukuka uygunluk denetimi, faaliyetlerin ve işlemlerin yasalara uygunluğunu değerlendirerek bunların mevzuata uygun şekilde gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini inceler. Anayasa'nın 125. maddesi, yargının idari eylem ve işlemlerin hukuka uygunluğunu denetleme yetkisini vurgular. Bu nedenle idare ve yerel yönetimlerin eylem ve işlemleri, şekil ve esas açısından adli ve idari yargı tarafından denetlenirken hukuka uygunluk açısından incelenir. Ancak hukuka uygunluk ile yerindelik arasındaki sınırın net bir şekilde çizilmesi her zaman mümkün olmayabilir. Yerel yönetimlerin siyasal, idari ve kamuoyu denetiminin yanı sıra kamu denetçileri tarafından da hukuka uygunluk denetimi önemli bir rol oynar (Konca, 2010, s. 14). Türkiye Cumhuriyeti'nin hukuk devleti olduğu gerçeği tartışılmaz bir gerçektir. Hukuka uygunluk denetimi yapılacaksa, yerel yönetimlerin kurumlarında görev alan yöneticilerin konuya hâkim olmaları ve hukuku içselleştirmiş olmaları gereklidir (Tunç, 2016, s. 16).

3.2. Yerindelik Denetimi

Yerindelik denetimi, hukuka uygunluk denetimine göre daha özeldir. İşlemler ve kararlar somut olmalı, sunulan hizmet ihtiyaca uygun olmalı ve doğru kararlar alınarak kriterler öznel değerlendirmelere dayanmalıdır. Bu denetim, belirlenen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını veya hangi koşullarda ve ne ölçüde ulaşıldığını değerlendirir, yerindelik ve etkililik çabalarını konu edinir. Fakat kurallara uygun olduğu belirlenen bir işlem, zaman ve koşullar açısından uygun olmayabilir. Bu durum, yerindelik denetimiyle belirlenir. Ayrıca yerindelik denetiminde işlemler, kamu yararı, hizmetin gereklilikleri ve ihtiyaçlar bakımından da incelenir. (Konca, 2010, s. 14).

Yerindelik denetimi, idarenin hukuka uygun olarak verdiği kararların kamu yararını en iyi şekilde sağlaması gerektiği prensibine dayanır. Bu denetimde, idarenin takdir yetkisi kullanarak aldığı kararlar, yargı organları tarafından incelenir. Fakat bu durum hâkimin kendi takdir yetkisini kullanması anlamına gelmez. Çünkü hâkimin verdiği kararın da kesin olarak kamu yararını sağlayıp sağlamayacağı belirsizdir ve yerindelik denetimi için kesin ölçütler bulunmamaktadır. Yerindelik, idarenin takdir yetkisi içinde tamamen risk almayı gerektirir. Dolayısıyla idarenin bu riski alması gerekmektedir. Sorunun detaylarını en iyi bilen ve kararı alan idare, yargı organı değildir. İdari bir kararın hedeflerine uygunluğunu veya etkinliğini değerlendirmek subjektif bir değerlendirmedir ve bu, yargı organının görevidir. İdarenin yerindelik denetimi yetkisini kullanırken, mevcut seçeneklerin hukuka uygun olması gerekmektedir. Bunun yanı sıra, idarenin yerindelik alanında karar alması, belirli nedenlere dayanmalı ve bu nedenler açıkça belirtilmelidir. İdarenin teknik bir değerlendirme sonucunda aldığı yerindelik kararı, teknik değerlendirmeye ilişkin veriler sunulduğu takdirde, hukuka uygunluk denetimi yapmakla yükümlü olan yargının denetiminden muaf olur. Ancak idarenin yapacağı seçimlerde dayandığı verileri açıklaması gerekir. Bu verileri göstermezse, karar sebepsiz kalır ve idare bu şekilde serbest karar alma yetkisini hukuka aykırı bir şekilde kullanmış olur. Bu tür kararlar yargı tarafından denetlenir (Durkal ve Akbey, 2016, s. 14-16; Danıştay 8. Daire, 21.10.2005, Esas: 2005/1680, Karar: 2005/4184; Danıştay 10. Daire, 05.07.2005, Esas: 1999/474, Karar: 2005/3949).

3.3. Mali Denetim

Kamu kaynaklarının belirlenen hedeflere göre, mevzuattaki kuralları da göz önünde bulundurarak, etkin, iktisatlı ve verimli şekilde kullanımını sağlamak için hazırlanan denetim sistemi ile birlikte bu sistemin yapısını, tarzını ve sürecini ifade etmektedir. Yerel yönetimlerin denetimi açısından en etkili yöntemlerden birisi de mali denetimdir. Neredeyse gerçekleşen tüm kamu hizmetinde bir mali gider bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, yerel yönetimler mali bakımdan gelirleri ve giderleri de dâhil olmak üzere tüm ülkelerde olduğu gibi bizde de devletin denetimine tabidir. Mali denetim yapmanın gayesi; meslek etiğine ve şeffaflık anlayışına göre hareket edilmesi, mali yetki ve sorumlulukların liyakatli idarecilerle paylaşılması, belirlenen standartlarda entegrasyonun sağlanması, mevzuat dışı uygulamaların önlenmesi için ilgili amirlerin üst seviyedeki yöneticilerle birlikte diğer yöneticilerin de düşünceleri alınarak görev, yetki ve sorumluluklara karşı gereken tedbirlerin alınmasıdır (Bayındır, 2007, s. 29-31).

Yerel yönetimlerin, toplumun tüm ortak ihtiyaçlarını karşılayabilmek için yeterli mali kaynaklara sahip olması ve bu kaynakları etkin bir şekilde kullanması önemlidir. Yerel yönetimlerin mali kaynakları, hem yerel gelirlerden hem de merkezi yönetim tarafından sağlanan gelirlerden oluşmaktadır. Bu kaynakların kullanımını, nerede ve nasıl harcandığı, etkin bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı konularında denetim yapılması gereklidir. Bu denetimler, yerel yönetimlerin kendi iç denetim mekanizması tarafından gerçekleştirilebileceği gibi, halk tarafından seçilen yerel meclisler ve merkezi yönetim tarafından da gerçekleştirilebilir (Ünal, 2008, s. 67).

Özetle mali denetimin amacı; yerel yönetimlerin mali dengesini sağlamak, gelir dağılımındaki öncelikleri gerçekleştirmek, seviyeli tasarruf ve yatırım yapmak, mali işlemlerin hukuki uygunluğunu sağlamak ve devletin bütünlüğünü korumaktır. Anayasa, yerel yönetimlere dengeli bir gelir kaynağı sağlanması gerektiğini belirtmektedir. 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, mali denetim için genel ve kapsamlı bir düzenleme sunmaktadır. Yerel yönetimlerin mali denetimi, bu kanunun hükümlerine göre gerçekleştirilir. İl Özel İdaresi Kanunu'nun 38. maddesi ve Belediye Kanunu'nun 55. maddesi mali denetimde iç ve dış denetimin yapılacağını belirtirken, bu süreçte 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun hükümleri uygulanır.

3.4. Performans Denetimi

Günümüzün değişen ve ilerleyen dünyasında, Türk kamu yönetiminin bu değişimlere uyum sağlaması ve yeni yapılanmalara adapte olması hayati önem taşımaktadır. Kamu kurumlarının ve kamu temsilcilerinin sorumluluğu gereği, yöneticilerin daha iyi

ve kaliteli hizmet sunabilmeleri için kurumların düzenli denetime tabi tutulması kaçınılmazdır. Dolayısıyla kamu kurumlarının etkinliklerinin ve verimliliklerinin artırılması, başarı ve etkinlik gibi kriterlerin değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Performans denetimi, kurumların belirlenen hedeflere ne ölçüde ulaştığını ve planlanan programların ne kadar başarılı bir şekilde gerçekleştirildiğini değerlendirmeyi içerir. Bu değerlendirme sürecinde, kaynakların etkili ve verimli bir biçimde kullanılması da göz önünde bulundurulmalıdır (Kerimoğlu, 2007, s. 25).

Kamu sektöründe rekabet eksikliği ve dolayısıyla sunulan hizmetlerin alternatifinin olmaması, performansın uzun süre boyunca ciddi bir öncelik olmamasına neden olmuştur. Ancak son dönemlerde ortaya çıkan ekonomik zorluklar, hükümetleri kamu harcamalarını azaltmaya ve daha az kaynakla daha fazla hizmet sunmaya yönlendirmiştir. Bu durumun, hizmet kalitesinin artmasına ve kamu kurumlarının daha verimli hale gelmesine katkıda bulunması ön görülmektedir (Ayдын, 2007, s. 17). Performans denetimi, kamu kurumlarının etkin bir şekilde denetlenmesinde önemli bir araç niteliğindedir. Bu tür denetim, incelenen kurumun kaynaklarının verimli, etkin ve tutumlu bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını belirlemeyi ve bu çerçevede gereken özenin gösterilip gösterilmediğini değerlendirmeyi içerir (Özer, 1992, s. 31). Performans denetimi tek bir tanımla sınırlı değildir. Aslında bu denetim yöntemi, bir kurumun, bir programın veya bir faaliyetin yönetim kriterlerini değerlendirerek hesap verme sorumluluğunun ne ölçüde yerine getirildiğini inceleyen bir süreçtir. Mali ve insan kaynaklarının etkin yönetimiyle hesap verebilirlik mekanizmasının işleyişini değerlendirir. Bu denetimler; tarafsızlık, başarı veya başarısızlık unsurlarını belirleme ve gelişim önerileri sunma gibi ortak özelliklere sahiptir (Kubalı, 1998, s. 30).

Performans denetimi, klasik denetim anlayışına ek olarak gelişen bir olgu olarak öne çıkmaktadır (Güven, 2012, s. 9). Performans denetimi, kamu yönetiminin önemli bir kaynağı olan kamu çalışanlarının etkinliğini artırmak için en sık başvurulan yöntemler arasında yerini almıştır. Çalışanların performanslarına dayalı olarak ödüllendirilmesi veya cezalandırılması mekanizmalarının geliştirilmesi, idarelerin kurumsal ihtiyaçlarını karşılamak için performans yönetimine dayalı bir denetim sisteminden yararlanmalarını gerektirmektedir (Ceylan, 2009, s. 45). Performans denetimi, kamu kurumlarının kurumsal ve bireysel performanslarını içermektedir (Köseoğlu, 2019, s. 512).

INTOSAI'nin denetim standartları, devlet denetiminde düzenlilik ve performans denetimini içerir. Performans denetimi şunları kapsar: İdari faaliyetlerin ekonomisinin, sağlam idari ilkelere ve uygulamalara ve yönetim politikalarına uygun olarak denetlenmesi. Bilgi sistemlerinin, performans ölçümlerinin ve izleme düzenlemelerinin incelenmesi ve denetlenen kuruluşlar tarafından tespit edilen eksikliklerin giderilmesi için takip edilen prosedürler de dâhil olmak üzere insan, finans ve diğer kaynakların kullanımının etkinliğinin denetimi. Denetlenen kurumun objektifliğine ulaşılmasıyla ilgili performansın etkinliğinin denetimi ve faaliyetlerin fiili etkisinin amaçlanan etkiyle karşılaştırıldığındaki denetimi. Performans denetimi, yasama organının aldığı kararlara veya belirlediği hedeflere dayanır ve tüm kamu sektörü genelinde uygulamak mümkündür (INTOSAI, 2004, s. 11).

6085 sayılı Sayıştay Kanunu'na göre performans denetimi, idarelerin belirlediği hedefler ve göstergeler doğrultusunda gerçekleştirilen faaliyetlerin sonuçlarının ölçülmesini içeren bir denetim sürecidir (6085 Sayılı Sayıştay Kanunu'nun 2. Maddesinin 1. Fıkrasının d Bendi). Performans denetimi, kurumların belirlediği hedeflere ulaşma düzeyini ölçen bir denetim türüdür ve bu denetimde amaç, kurumların performansının istenilen standartlara ne derecede uygun olduğunu değerlendirmektir. Bu denetimin sağladığı geri bildirimler, kurumların performanslarını iyileştirmek için gerekli adımları atmasına olanak tanır (Kara ve Karakılıç, 2016, s. 730; Altıntaş, 2008, s. 4).

5018 sayılı kanun ile performansa dayalı bütçelemenin uygulanmaya başlamasından sonra 2010 yılında yürürlüğe giren 6085 sayılı kanun, Sayıştay'ın denetim görev ve yetkilerini değiştirmiştir. 6085 sayılı kanunun 36. maddesine göre, Sayıştay'ın denetim görevleri "düzenlilik denetimi" ve "performans denetimi" olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Performans denetimi, bu kanunun 36. maddesinde, idarelerin belirlediği hedef ve göstergelerle faaliyet sonuçlarının ölçülmesi suretiyle gerçekleştirilen bir denetim türü olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere, performans denetiminin temelinde idarelerin sağladığı performans bilgileri yer almaktadır. İdarelerin performans verileri incelendiğinde, kurumsal performans hakkında elde edilen bulgular, performans denetimi aracılığıyla raporlanır. Ayrıca 6085 sayılı kanunun 35. maddesi, yerindelik denetimi yapılamayacağını ve idarenin takdir yetkisini kısıtlayacak ya da ortadan kaldıracak kararların alınamayacağını belirtmektedir. Bu rehber, 5018 sayılı kanun ve 6085 sayılı kanunun gerekliliklerini karşılamak amacıyla Sayıştay'ın uygulayacağı denetim metodolojisini açıklamaktadır. Sayıştay, performans denetimi görevini, kamu idarelerinin raporlarında yer alan performans bilgilerinin kalitesini değerlendirerek yerine getirir. Performans bilgisi, devletin sunduğu hizmetlerle ilgili mali olmayan verileri ifade eder. Sayıştay'ın performans bilgisi denetlerken üç ana hedefi bulunmaktadır. Birincisi, kamu mali yönetiminde hesap verebilirliği ve saydamlığı artırmak amacıyla kamu idarelerinin 5018 sayılı kanuna uygun şekilde performans bilgilerinin faaliyet raporlarında açıkça göstermelerini sağlamak. İkincisi, raporlanan bilgilerin yararlılığını ve kalitesini geliştirmek. Üçüncüsü ise kamu idarelerinin performans hedefleri ve göstergeleriyle ilgili kaydettikleri ilerlemeyi izlemek ve raporlamak, bu bilgilerin doğruluğu hakkında TBMM'ye ve kamuoyuna bilgi vermek. Performans bilgisinin denetlenmesi için kullanılan denetim kriterleri şunlardan oluşur: Diğer Yüksek Denetim Kurumlarının uyguladığı denetim yöntemleri, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Kamu İdareleri için Stratejik Planlama Kılavuzu, Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, Kamu İdarelerince Hazırlanacak Performans Programları Hakkında Yönetmelik, Performans Programı Hazırlama Rehberi, Kamu İdarelerince Hazırlanacak Faaliyet Raporları Hakkında Yönetmelik ve ilgili diğer mevzuatlarda yer alan kamu idarelerine yönelik yasal gereklilikler (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2014, s. 5-6).

Kamu idarelerinin bütçelerini, yıllık performans hedefleri ile bağlantılı olarak hazırlamaları beklenmektedir. Bu süreçte idareler, bütçelerini belirli performans hedeflerine göre şekillendirirler. Yılsonunda, bütçenin nasıl kullanıldığını ve idarenin performansını değerlendirmek için faaliyet raporu hazırlarlar. Bu rapor, idarenin performansını, önceden belirlenen hedefler ve göstergelerle ilişkilendirir. Kamu idareleri, stratejik planlarını, performans programlarını ve faaliyet raporlarını oluşturarak,

hedeflerini, gerçekleştirdikleri faaliyetleri ve performanslarını kamuoyuna, yerel meclislere ve TBMM'ye sunarlar (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2014, s. 5-9). Üst yönetici, iç genelge veya üst yazı ile birimlerden bir önceki yılın faaliyet raporlarını hazırlamalarını talep eder. Birimlerin faaliyet raporları Şubat sonuna kadar üst yöneticiye teslim edilir. Raporlar, yönetmelikte belirtilen formata uygun hale getirilir. Hazırlanan raporlar, Nisan ayındaki toplantıda değerlendirilmek üzere belediye başkanı tarafından belediye meclisine sunulur. Meclisin onayladığı rapor, üst yönetici tarafından Nisan ayında kamuoyuna açıklanır. Rapor, aynı ay içerisinde İçişleri Bakanlığı ve Sayıştay'a gönderilir. Raporların onaylanmasıyla birlikte tüm birimlere bu raporlar dağıtılır (Köse, 2015, s. 55).

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun 9. maddesine göre kamu idareleri, kalkınma planları ve Cumhurbaşkanı'nın belirlediği politikalar çerçevesinde stratejik planlar hazırlar. Bu planlar, misyon ve vizyon belirlemeyi, stratejik amaç ve ölçülebilir hedefler saptamayı, performansı önceden belirlenen göstergelerle ölçmeyi ve izlemeyi içerir. İdareler, hizmetlerin kalitesini sağlamak için bütçelerini ve kaynak tahsislerini bu planlara dayandırmak zorundadır. Stratejik planlama süreci ve takvimi, Cumhurbaşkanı tarafından belirlenir. İdareler, performans programları hazırlayarak bütçelerini uyumlu şekilde düzenler. Ayrıca idareler, bütçelerinin stratejik plandaki performans göstergelerine uygunluğunu izler ve değerlendirir. İzleme sonuçları faaliyet raporlarında yer alır ve performans denetimleri bu göstergeler doğrultusunda yapılır.

İç kontrol, idarenin hedeflerine ulaşmasına yardımcı olan bir yönetim aracıdır ve genellikle yönetim kontrolü olarak adlandırılır. İç kontrol, idarenin amaç ve hedeflerine ulaşmasını sağlamak için kullanılan yönetim araçlarının tümünü kapsar. Bu sistem ve araçlar, idareye ve yöneticilere zorunlu kılınan kurallar değil, yöneticilerin hedeflerini gerçekleştirmeleri için gerekli olan destek mekanizmalarıdır. Bu nedenle, etkili bir yönetim aracı olarak iç kontrol, özellikle üst yöneticilerin olumlu bir yaklaşımını gerektirir. Uluslararası Sayıştaylar Birliği (INTOSAI) tarafından Kasım 2004'te Kamu Sektörü İçin İç Kontrol Standartları Rehberi yayımlanmıştır. INTOSAI'ye göre iç kontrol; kurum yönetimi ve personeli tarafından tasarlanıp uygulanan, idarenin hedeflerine ulaşmasını sağlamak amacıyla riskleri değerlendiren ve makul bir güvence sunan bütüncül bir süreçtir. Bu süreç, şu genel hedeflerin gerçekleştirilmesine göre olmalıdır: Faaliyetlerin etik kurallara uygun, ekonomik, etkin ve etkili bir şekilde yürütülmesi. Hesap verme sorumluluğunun yerine getirilmesi. Kanun ve diğer düzenlemelere uyum sağlanması ve kaynakların zarar görme, kötü kullanım ve kayıplardan korunması. İç kontrol sisteminin temel bileşenlerinden biri iç denetim faaliyetidir. Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsü'ne göre iç denetim, bir kurumun faaliyetlerini iyileştirmeyi ve değer katmayı amaçlayan bağımsız ve objektif bir güvence ve danışmanlık hizmetidir. İç denetçiler, iç kontrol sistemini gözden geçirir, değerlendirir ve iyileştirme önerileri sunar. Bu kapsamda, iç denetçiler: Mali ve faaliyet bilgilerin doğruluğunu ve güvenilirliğini değerlendirir. Faaliyetlerin mevzuat, plan ve kontrol prosedürlerine uygunluğunu inceleyen mekanizmaları araştırır. Varlıkların güvenliği ve korunmasıyla ilgili işlemleri gözden geçirir. Kaynakların verimli kullanımını değerlendirir. Faaliyetlerin plan ve programlara uygunluğunu kontrol eder. Uygulama sonuçlarının amaç ve hedeflerle uyumlu olup olmadığını inceler ve faaliyetleri değerlendirir. İdarenin yöneticileri ve iç denetçiler dışında kalan personel de görevlerini yerine getirirken kontrol faaliyetlerini yürütmekle ve belirlenmiş kontrol prosedürleri ile mevzuata aykırı durumları ilgili mercilere bildirmekle yükümlüdür (Arcagök, 2006, s. 144-150).

Sayıştay, Anayasa'nın 6085 sayılı kanununa göre kurulmuştur. Sayıştay, bu kanun ve diğer ilgili kanunlarla kendisine verilen inceleme, denetleme ve kesin hükme bağlama görevlerini yerine getirirken işlevsel ve kurumsal bağımsızlığa sahip bir kurumdur. 6085 sayılı Sayıştay Kanunu'nun 4., 5. ve 6. maddeleri, Sayıştay'ın denetim yetkilerini ve kapsamını, kamu idarelerinin mali işlemlerini nasıl izlediğini ve raporladığını belirler. 4. maddeye göre Sayıştay, merkezi yönetim bütçesindeki kamu idareleri, sosyal güvenlik kurumları, mahallî idareler, kamu payı olan özel şirketler ve diğer kamu idarelerini denetler. Bu denetim, iç ve dış borçlanmalar, hibeler, Hazine garantileri, nakit yönetimi ve diğer finansal işlemleri kapsar. Ayrıca tüm kamu hesapları, fonları ve Avrupa Birliği fonları dâhil tüm kaynakların kullanımını denetler. 5. maddeye göre Sayıştay, kamu idarelerinin mali faaliyetlerini ve işlemlerini denetler. Bu denetim sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bilgi ve raporlar sunar. Bunun yanı sıra, genel yönetim kapsamındaki idarelerin gelir, gider ve mallarını kanunlara uygunluk açısından inceler ve kamu zararına yol açan hususları kesin hükme bağlar. 6. maddeye göre ise Sayıştay, denetim görevlerini yerine getirirken kamu idareleri ve yetkilileri doğrudan yazışma yapabilir, gerekli belgeleri ve kayıtları inceleyebilir, ilgili memurları çağırabilir ve temsilci talep edebilir. Ayrıca denetim kapsamında her türlü bilgi ve belgeyi talep edebilir ve uzman görevlendirebilir. Denetimler, yıl bazında veya sektör, program, proje ve konu bazında gerçekleştirilebilir.

5018 sayılı kanununun 41. maddesine göre Sayıştay, her yıl, üst yöneticiler ve harcama yetkilileri hesap verme sorumluluğu çerçevesinde faaliyet raporları hazırlamaktadır. Üst yönetici, bu raporları dikkate alarak idaresinin faaliyet sonuçlarını gösteren genel bir idare faaliyet raporu hazırlar ve kamuoyuna açıklar. Merkezî yönetim kapsamındaki kamu idareleri ve sosyal güvenlik kurumları bu raporların örneklerini Sayıştay ve Cumhurbaşkanlığı'na gönderir. Mahallî idareler, rapor örneklerini Sayıştay ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na gönderir. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, bu raporları değerlendirerek bir genel faaliyet raporu hazırlar ve kamuoyuna açıklar. Merkezî yönetim idareleri ve sosyal güvenlik kurumlarının mali yıl içindeki faaliyet sonuçları Cumhurbaşkanlığı tarafından hazırlanan genel faaliyet raporunda yer alır. Bu rapor kamuoyuna açıklanır ve Sayıştay'a gönderilir. Sayıştay, bu raporları ve dış denetim sonuçlarını değerlendirerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunar. Meclis, kamu kaynaklarının yönetim ve hesap verme sorumluluklarını bu raporlar çerçevesinde değerlendirir. İdare faaliyet raporları; genel bilgiler, mali bilgiler, stratejik plan ve performans bilgilerini içerir. Raporların hazırlanma, verilme ve açıklanma usulleri Cumhurbaşkanı tarafından çıkarılacak yönetmelikte belirlenir.

Diğer yandan, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 38. maddesinin b bendine göre belediye başkanının görev ve yetkileri arasında belediyenin stratejik plana uygun olarak yönetilmesi, kurumsal stratejilerin belirlenmesi ve bütçenin hazırlanması, belediye faaliyetlerinin ve personelinin performans ölçütlerinin oluşturulması, uygulanması ve izlenmesi yer almaktadır. Yine aynı kanunun 41. maddesine göre belediye başkanı seçimlerden sonra altı ay içinde stratejik planı ve ilgili yıl için yıllık

performans programını hazırlar ve belediye meclisine sunar. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 18. maddesinin a bendinde ise Belediye meclisi ise belediye faaliyetlerinin ve personelinin performans ölçütlerini görüşmek ve karara bağlamakla sorumludur.

3.4.1. Performans Denetiminin Özellikleri

Performans denetimi, belirli gereksinimlere veya beklentilere sıkı sıkıya bağlı olmayan esnek bir denetim türüdür ki bu mali denetimden farklıdır. Mali denetim genellikle sabit standartlara dayanırken, performans denetimi konu, nesne, yöntem ve görüş seçiminde daha esneklerdir. Resmîleştirilmiş bir denetim değildir ve özel denetim kökenlerine sahip değildir. Tekrarlanmayan bir temelde yapılan bağımsız bir incelemedir. Geniş kapsamlıdır ve yargıya ve yoruma açıktır. Farklı araştırma ve değerlendirme yöntemlerine sahip olmalı ve geleneksel denetimden farklı bir bilgi tabanına dayanmalıdır. Kontrol listelerine dayalı bir denetim türü değildir. Performans denetimi, farklı ve karmaşık soruları ele alır. Yasal yetkisi dâhilinde, tüm hükümet faaliyetlerini çeşitli açılardan inceleme özgürlüğüne sahiptir. Performans denetimi ile mali denetim arasındaki işbirliğini zayıflatacak her türlü işlemlerden kaçınılmalıdır. Performans denetiminin temelini belirleyen bazı düşünceler bulunmaktadır. Birincisi, tüm hükümet faaliyetlerinde ekonominin, verimliliğin ve etkinliğin değerlendirilmesinin önemli olduğu ve bu amaçla bu konuların incelendiği ve değerlendirildiği, daha iyi hükümet harcamalarına ve kamu hizmetlerine katkıda bulunabilecek bir denetim ihtiyacı olduğudur. İkincisi, güvenilir ve bağımsız bilgiye sahip olmanın önemli olduğudur. Kamu yararını temsil eden bir denetçinin varlığı gereklidir; Özgür bir şekilde düşünebilme ve hareket edebilme yeteneğini ortaya koymak ve sorgulamak. Son olarak ise hükümet faaliyetlerine genel bir bakış açısı ve içgörü ile performansını etkileme ve iyileştirme yeteneğinin önemli olduğudur. Bu rolü yerine getirebilecek, öğrenmeyi ve değişimi teşvik eden ve karar verme süreçlerini iyileştiren yetkin bir denetçiye ihtiyaç vardır (INTOSAI, 2004, s. 12-13).

Performans denetiminin özelliklerini özetlemek gerekirse:

- Faaliyetlerin VET ilkelerine uygunluğunu değerlendirir.
- Bir kurumun veya programın tamamını veya bir kısmını inceler.
- Yargısal bir karara varmaz ve dünya genelinde benzeri bulunmamaktadır.
- Geniş bir kapsama sahip olup merkezi yönetim ve belediyelerde uygulanabilir.
- Yönetimdeki zayıflıkları tespit ederek gelişmeye katkıda bulunur.
- Siyasi yargı içermez ve politikaların uygulanma biçimini inceler.
- Karmaşık, zaman alıcı ve maliyetlidir. Ancak sağladığı faydalar oldukça önemlidir (Aydın, 2007, s. 63-64).

3.4.2. Performans Denetiminin Amaçları

Kamu yönetiminde performans uygulamalarının gerekliliği, kamu kurumlarının kurumsal sorumluluk anlayışını benimsemesi gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, kamu kurumları faaliyetlerinde, kaynakların verimli ve yerinde kullanımından başlayarak hizmetlerin kurumun amaçları doğrultusunda sunulup sunulmadığına kadar her aşamada sorumluluk taşır. Performans denetimi, ekonominin en temel sorunu olan kısıtlı kaynakların etkin bir şekilde kullanılması gerekliliğinden doğmuştur. Mali açıdan etkin ve verimli kaynak kullanımını teşvik etmek amacıyla, daha objektif kriterlere dayalı anlayışların geliştirilmesine yol açmıştır. Bu yeni anlayışlar, kamu kurumlarında performansın denetlenmesini gerektirmiştir. Kamu sektöründe uygulanan performans denetimi, yönetim süreçlerinin etkinliğini artırmayı ve kaynakların etkin kullanımını sağlamayı amaçlamaktadır (Güven, 2012, s. 14).

Yerel yönetimlerdeki kayırma ve yolsuzluk olaylarının artması, denetim eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle denetimin artırılması gerekmektedir. Devletin, yerel yönetimler üzerindeki denetim amaçları dört ana başlık altında incelenmiştir:

- Devletin genel menfaatlerini korumak ve birimlerin ulusal ekonomik politikalara uyumunu sağlamak.
- Kamu hizmetlerinin etkili bir şekilde yürütülmesi için birimler arasında uyum ve koordinasyon sağlamak.
- Yerel yönetimlerde görev yapan kişilerin yetkilerini kötüye kullanmalarını önlemek ve halkı korumak.
- Devletin yerel yönetimler üzerindeki denetimini sürdürerek onları merkezin kontrolü altında tutmak (Keleş, 1997, s. 11).

6085 sayılı kanunun 34. maddesi, denetimin amaçları arasında şunları belirtmektedir: Kamu idarelerinin faaliyet sonuçlarına dair TBMM ve kamuoyuna güvenilir ve yeterli bilgi sağlanması, kamu idarelerinin performansının değerlendirilmesi, hesap verme sorumluluğunun ve saydamlığın teşvik edilmesi ve yaygınlaştırılması (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2014, s. 6).

3.4.3. Performans Denetiminin Unsurları (VET)

Performans denetiminin temel unsurları, verimlilik, etkinlik ve tutumluluktur, kısaca VET olarak ifade edilir. Verimlilik, belirli kaynaklarla en yüksek düzeyde ürün elde etmeyi ve belirli girdilerle maksimum çıktıyı sağlamayı hedefler. Bu, kullanılan kaynaklar ile elde edilen çıktılar arasındaki ilişkiyi gösterir ve belirli bir miktar girdi ile en yüksek çıktıyı elde etmek veya belirli bir çıktı için en az girdi kullanımını ifade eder. Bu değişimler, daha fazla çıktı elde etmek için belirli bir miktar kaynak kullanımı, daha az kaynak kullanımıyla sabit bir çıktı sağlama ve çıktı artışının kaynak artışına oranla daha fazla olması şeklinde gözlemlenebilir, bu da verimliliğin artışını gösterir (Köseoğlu, 2019, s. 512; Akal, 2000, s. 25).

Etkinlik kavramı, bir kurumdaki gereksiz veya tekrarlanan faaliyetleri ve hizmetleri tespit eden bir performans denetim unsuru olarak hizmet vermektedir. Etkinlik, kaynakların verimsiz kullanımını engelleyerek ve aynı hedefe veya çıktıya daha az maliyetle ulaşılmasını sağlayarak kurum için rehberlik sağlar. Etkinlik, gereksiz veya etkisiz programların tanımlanması ve ortadan kaldırılmasına olanak tanır. Bu da tutarlı veya çatışan hedeflerin ve çıktıların belirlenmesi ile çıktıların hedeflerle karşılaştırılabilirliği açısından önem taşır (Falay, 1997, s. 20-21). Etkinlik, program sonuçlarının istenilen yönlerini yansıtan üç ana bileşenden oluşmaktadır:

- Uygunluk: Sunulan hizmetler, kullanıcıların ihtiyaçlarıyla uyumlu mu?
- Erişilebilirlik: Hizmetlerden yararlanmak isteyenler, bu hizmetlere kolayca ulaşabiliyor mu?
- Kalite: Sunulan hizmetler, gereken standartları karşılıyor mu? (Engin, 2015, s. 71-72).

Tutumluluk kavramı, belirlenen hedeflere ulaşmak için gereken kaynakların uygun kalitede, uygun miktarlarda ve en uygun maliyetle temin edilip kullanılmasını ifade eder. Tutumluluk unsuruyla yapılan denetim, kamu kaynaklarının etkili bir şekilde kullanılıp kullanılmadığını değerlendirir ve aynı hedefe ulaşmak için mevcut alternatiflerin karşılaştırılmasıyla kaynak tasarrufu sağlanabilecek alanları belirler. Kamu idarelerinin faaliyetlerine odaklanan ekonomiklik unsuru, performans denetimi içinde diğer unsurlarla birlikte veya ayrı olarak uygulanabilir. Performans denetimi, kamu kaynaklarının verimli kullanılıp kullanılmadığını anlamak ve maliyet tasarrufu sağlanabilecek alanları belirlemek gibi hedeflerle ele alındığında, ekonomiklik unsuru da değerlendirilebilir. Tutumluluk unsuru için önerilen temel sorular şunlardır: Kamu kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılıp kullanılmadığı değerlendirilir. Hedeflere ulaşmayı engelleyebilecek kaynak israfı olup olmadığı araştırılır. Var olan kaynakların daha düşük maliyetle temin edilip edilemeyeceği incelenir. Benzer kalitede, ancak daha uygun maliyetli seçeneklerin olup olmadığı araştırılır. Satın alımlarda düşük maliyetin yanı sıra uygun kalite kriterlerine uyulup uyulmadığı değerlendirilir. Kullanılan kaynakların ihtiyaç duyulduğu zaman temin edilip edilmediği gözden geçirilir (İç Denetim Koordinasyon Kurulu, 2006, s. 21-22).

Bazı yazarlar, bu unsurlara ek olarak "eşitlik" unsurunun performans denetimlerine eklenmesini önermektedir. Bu öneri, sadece tüketici perspektifinin değil, aynı zamanda kamu hizmetlerinden hangi grupların yararlanacağını belirlenmesini de içerir. Bazı yazarlar, bu unsurlara erişilebilirlik (availability), farkındalık (awareness), kapsamlılık (extensiveness) ve kabul edilebilirlik (acceptability) gibi unsurların da dâhil edilmesi gerektiğini öne sürmektedirler (Bilge, 2006, s. 14).

4. Yerel Yönetimlerin Denetleme Yöntemleri

Kamu yönetiminde denetim çeşitliliğinin temel nedeni, yerel yönetimlerin uyguladığı denetim yöntemleridir. Bu yöntemler şunlardır: Siyasi denetim, yasama organına ve siyasi yöneticilere karşı yapılan denetimdir. Yargı denetimi, bağımsız mahkemeler tarafından yapılan denetimdir. İdari (yönetmel) denetim, kamu kuruluşlarına karşı yapılan denetim olarak açıklanırken, kamu denetçisi (ombudsman) denetimi ise aynı isimle teşekkül eden kurum tarafından yapılan denetim şeklinde izah edilmektedir. Son olarak kamuoyu denetimini ise vatandaşların ve sivil toplum kuruluşlarının yapmış olduğu denetim şeklinde tanımlamak mümkündür.

4.1. Siyasi Denetim

Yerel yönetimlerin siyasi denetimi, genel olarak parlamento (yasama organı) tarafından yapılan bir denetim şeklidir. Fakat siyasi denetim, sadece meclis tarafından yapılmazken, yerel yönetimlerde seçilerek görev yapan kişi ya da kişiler de yerel yönetimleri siyasi denetime tabi tutabilmektedir. Yerel yönetim meclisleri, o yerdeki yerel yönetimleri hukuki ve yerindelik bakımından denetleme yapabilmektedir. Bu denetleme, kendiliğinden olabildiği gibi başvuru üzerine de yapılabilmektedir. Ayrıca yerel yönetim meclisleri, bağlı bulunduğu yerel yönetimlerin hem bütçesini ve kesin hesabını görüşüp onaylamakta hem de yapılan görüşmeler sırasında yerel yönetimlerin faaliyetlerini denetleyebilmektedir. Bunun yanı sıra, yerel yönetim birimlerini halkın tercih etmesiyle birlikte yeniden seçilme durumu da siyasi denetimle yapılmaktadır. Siyasi denetimin amacı, yerel yönetimlerin görev ve yetkilerini kötüye kullanımını önlemek için yetkili kuruluşlar tarafından denetlenmesidir. Siyasi denetimin bir diğer amacı da hem yerel otoriteyi korumak hem de yerel otoritenin itibarının zedelenmesini önlemektir (Ünal, 2008, s. 18). Meclisler, halkın temsilcisi olarak bu denetimi yaparlar.

Türkiye'nin önceki yönetim sistemi olan parlamenter sistemde; soru, yazılı soru önergesi, genel görüşme, meclis araştırması, meclis soruşturması ve gensoru gibi denetleme araçları bulunmaktaydı. Ancak Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesiyle birlikte parlamenter sistemdeki denetim araçlarından olan soru, yazılı soru önergesi, genel görüşme, meclis araştırması ve meclis soruşturması gibi uygulamalara devam edilmiştir. Fakat parlamenter sisteme özgü olan ve hükümetin meclise karşı sorumlu olduğu gensoru mekanizması bu sistemle birlikte kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanlığı sisteminde yürütme, doğrudan halka karşı sorumlu olduğu için gensoru mekanizmasının uygulanması mümkün değildir. Ayrıca TBMM'nin denetim araçlarından olan sözlü soruya da Cumhurbaşkanlığı sisteminde yer verilmemiştir (Akçay, 2016, s. 56).

5215 sayılı Belediye Kanunu'nun 26. maddesinde belediye meclisi, bilgi edinme ve denetim görevini; faaliyet raporunu değerlendirme, denetim komisyonu, soru, genel görüşme ve gensoru aracılığıyla yapmaktadır. Meclis üyeleri, meclis başkanlığına önerge vermek kaydıyla belediye işlerini ilgilendiren konularda sözlü ya da yazılı soru sorabilir. Soruya, belediye başkanı yahut görevlendirilen kişi sözlü ya da yazılı olarak cevap verir. Ayrıca meclis üyelerinin en az üçte biri, belediyenin işleri hakkında genel görüşme açılması talebinde bulunabilir ve bu talep meclis tarafından kabul edilirse gündeme alınır. Belediye başkanının sunduğu önceki yılın faaliyet raporundaki bilgiler, meclis üyelerinin dörtte üçü tarafından yetersiz bulunması durumunda bu raporun tutanakları meclis başkan vekili tarafından mülki idare amirine iletilir. Vali, bu dosyayı gerekçeli görüşüyle birlikte Danıştay'a gönderir ve eğer Danıştay, yetersizliği onaylarsa belediye başkanının görevi düşer. Meclis üyelerinin en az üçte biri, belediye başkanı hakkında gensoru önergesi verebilir ve bu önerge, meclis üyelerinin salt

çoğunluğunun oyuyla gündeme alınarak üç gün geçtikten sonra görüşülebilir. Gensoru önergesinin değerlendirilme süreci, faaliyet raporunda olduğu gibi yürütülür (Esen, s. 165). Ancak gensoru, her konu hakkında verilemez (Odyakmaz, 1997, s. 12).

Demokrasinin olduğu siyasal sistemlerdeki siyasi kurum ve kişiler, milleti temsil eden yegâne faktör olarak görülmüştür. Kamuda uygulanan politikaları, kendi siyasi düşüncesine uygun bir biçimde yürütmek için siyasi kurum ve kişiler kamu bürokrasisini denetimleyebilmektedir. Yerel yönetimler, yerel özerkliğe sahiptir. Fakat yerel yönetimler, kontrol dışı yani başına buyruk hareket edememektedir. Çünkü kanunlarda belirtilen vazifeleri yapmak sadece coğrafi alanla sınırlandırılmış ve bu görev alanı yine yasama organı ile çıkarılan kanunlarla da belirtilmiştir. Aynı zamanda yerel yönetimlerin özerkliğinin sınırları net olmadığı için denetimin belirli yöntem ve kapsama göre yapılması gerekmektedir (Taraktaş, 2019, s. 101).

4.2. Yargı Denetimi

Yerel yönetimleri hukuki olarak inceleyen ve onların dışında bulunan en etkin denetleme şeklidir. İdarenin yargısal denetimi ise hukuk devleti olmanın mutlak bir sonucudur. Yargının denetimi yadsınamayacak ve neredeyse tartışılmayacak kadar değerlidir. Anayasanın 125. maddesinde belirtilen haliyle; "idarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır" denilerek yargı denetiminin hem idareler hem de yerel yönetimler üzerinde kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. Yargı denetiminde, idarenin hukuka uygunluğu hâkimlerce araştırılmakta ve bir neticeye varılarak bu durum kararlaştırılmaktadır. Fakat yargı denetimi; amacının, işlevinin, uygulanışının, denetleme aşamasının ve neticesinin ortaya çıkmasıyla birlikte diğer denetim türlerinden ayrılmaktadır. Yargı denetimi, idareyi hukuki sınırlar içerisinde tutmayı amaç edinmiştir. Bunun yanı sıra yargı denetiminin kendine has tarafları bulunmaktadır ve bu denetimi yapan kişiler de mahkemeler ve hâkimlerdir. Ayrıca yargı denetimi, bağımsız ve tarafsız oluşuyla diğer denetimlerden ayrılmaktadır (Doğan, 2004, s. 24-25).

İdari yargının konusuna göre çeşitli kuruluşlar bulunmaktadır. Bunlar; İdare Mahkemeleri, Bölge İdare Mahkemeleri, Danıştay ve Sayıştay'dır. Bu kuruluşlar, yerel yönetimler hakkında çeşitli eylem ve işlemlere karşılık yargısal denetim yapmaktadır (Kara ve Karakılıç, 2016, s. 731).

4.3. İdari (Yönetmel) Denetim

İdari denetim diğer adıyla da yönetsel denetim, yönetimin etkin, en ideal bir biçimde ve doğru olarak yürütmesi için çeşitli oto kontrol mekanizması kullanarak kendi kendini denetleme biçimidir. Bu denetimle, idarede var olan hukuksal, teknik ve beşeri mekanizmaların kullanılmasıyla görevin uygun bir şekilde yapılıp yapılmadığı kıyaslaması yapılır. Aynı zamanda idari denetim, yerel yönetimler için en etkili ve önemli olan denetim şeklidir (Karanfiloğlu, 2000, s. 9). Günümüz denetim uygulamasında idari denetimin amacı; idareyi etkin, verimli ve doğru bir şekilde çalıştırarak, kamu çalışanlarının mevcut kaynaklarla, doğru zamanda ve yerde, kanuni sınırı aşmadan işlemleri bu doğrultuda yapmaktır (Aktalay ve Abdulkhaimoğulları, 2010, s. 183).

Üniter devletlerde, idarenin bütünlüğü ilkesi gereği, kamu kurum ve kuruluşları, uyumlu ve ahenk içinde çalışabilmek için hiyerarşik ve idari vesayet denetimine tabidir. Devletin büyümesiyle birlikte, merkezi idare ve yerinden yönetim kuruluşları, binlerce kamu kurumu ve kuruluşu aracılığıyla kamu hizmetlerini yerine getirir. Bu kurumların belirli planlar, programlar ve politikalar doğrultusunda faaliyet göstermesi ve kamu hizmetlerini koordineli bir şekilde yürütmesi için geleneksel hiyerarşik denetime ve vesayet denetimine başvurur (Köseoğlu, 2019, s. 508).

4.3.1. İç İdari Denetim (Hiyerarşik Denetim)

Yerel yönetimlerin kendi kendine yapmış olduğu denetim şeklidir. Bu denetime iç idari denetim ya da hiyerarşik denetim de denilmektedir. Hiyerarşik denetim, her ne kadar merkezi yönetimin etkisiyle ortaya çıkmış olsa da her kamu tüzel kişisinin kendi içinde bir hiyerarşik yapı bulunmakta ve bu yapı hiyerarşik denetim yapmaktadır. Böylece hiyerarşik denetim, yerel yönetimlerin de etkisiyle doğan kuruluşların kendi içinde uyguladığı denetim gerçeğini ortaya çıkarmaktadır (Karanfiloğlu, 2000, s. 11).

Fakat idarecilerin yapmış olduğu bu denetim ya hukuka uygunluk denetimidir ya da yerindelik denetimidir. Ayrıca hiyerarşik denetim yaparken amirin, memurunu denetlemesinde kanuni bir dayanağa ihtiyaç yoktur. Çünkü üstün astını denetlemesi görevi, onun kendi yetkisi olarak görülmektedir. Merkezi yönetimde bakandan başlayan hiyerarşik yapı, aşağıya doğru sırasıyla genel müdür, bölge müdürü, şube şefi ve diğer görevlilere kadar inmektedir. Yerel yönetimlerde ise hiyerarşik yapı şöyle oluşmaktadır; belediyelerde belediye başkanı, il özel idarelerinde vali, köylerde ise muhtar şeklindedir (Korkmaz, 2009, s. 25-26).

4.3.2. Dış İdari Denetim (İdari Vesayet Denetimi)

İdari vesayet; merkezi idarenin, yerinden yönetim organlarının kararları, işlemleri ve personeli üzerinde kamu yararını gözeterek uyguladığı bir denetim türüdür. Bu denetim, merkezî yönetimin yerel yönetimlerin işleyişini denetleme yetkisini ifade eder, ancak bu durum, ast-üst ilişkisi yaratmaz. Ayrıca, idari vesayet sadece yasada belirtilen konularla sınırlı olup, kanunda yer almayan konularda uygulanamaz (Tunç, 2016, s. 93).

İdari vesayet denetimi; merkezi yönetim, yerel yönetimin almış olduğu kararları, eylemleri ve işlemleri, hem organlarına karşı hem de personeline karşı uyguladığı denetim biçimidir. Bir diğer tanım ise şöyledir: Merkezi yönetimin, yerinden yönetim üzerinde kurduğu idareye ve kuruluşlara karşı eylem ve işlemlerin yasal sınırı içerisinde denetlemek ve kararları bozma yetkisidir (Demirtaş, 2005, s. 62). Dış idari denetim, bir kamu kurumunun kendi iç yapısı dışından yapılan denetimdir. Bu tür denetim, siyasi, yargısal ve halk tarafından gerçekleştirilen denetimler gibi dış denetim kategorisine girer. Ancak, merkezi idare tarafından yapılan dış denetim, özel olarak "dış idari denetim" olarak adlandırılır. Dış idari denetim, çeşitli amaçlar doğrultusunda ve farklı yöntemlerle gerçekleştirilir (Bayındır, 2007, s. 28).

İdarenin bütünlüğünü sağlamanın bir yolu olan vesayet denetimi, yerel yönetim kuruluşlarının, belirlenen yasal çerçeve içinde başka bir idare tarafından denetlenmesini içerir. Vesayet denetimi, hangi kuruluş veya kamu görevlisi tarafından ve hangi konularda yapılacağı yasalarda belirtilir. Örneğin, İçişleri Bakanlığı veya İçişleri Bakanı gibi bir vesayet makamı olarak atanır. Merkezi idare makamları, vesayet denetimi çerçevesinde yerel yönetim kuruluşlarının işlemlerini onaylayabilir, izin verebilir, bozabilir veya erteleyebilir. Ayrıca yerel yönetim kuruluşlarının aldığı kararlar, personel işlemleri, mali işlemler ve organları da dâhil olmak üzere çeşitli yönlerden denetlenebilir. Vesayet denetiminin yerel yönetim kuruluşları üzerindeki sınırları, 1985 yılında kabul edilen ve Türkiye'nin de dâhil olduğu Avrupa Yerel Özerklik Şartı'nda belirlenmiştir (Köseoğlu, 2019, s. 509).

4.4. Kamu Denetçisi (Ombudsman) Denetimi

İsveç'te başlayan ve zamanla Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde benimsenen ombudsman kurumu, Türkiye'de de kurulması sık tartışılan bir kurum olmuştur. Bu konuda bir yasa tasarısı hazırlanmış ve bu kurum Türkiye'de, Kamu Denetçisi olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Ombudsmanın yetki alanı, ülkeden ülkeye değişmektedir. Bazı ülkelerde yerel yönetimler, ombudsmanın yetki alanı dışında tutulurken, bazı ülkelerde ise hem yerel yönetim hem de merkezi kamu yönetimi için tek bir ombudsman atanması tercih edilmiştir. Bazı ülkeler ise merkezi ombudsman ile yerel ombudsmanlar arasında koordinasyonu sağlayarak birlikte çalışma ortamı oluşturmuştur (Sanal, 2008, s. 108).

Pek çok ülkede, hükümete bağlı şekilde çalışarak hem kamu kurum ve kuruluşlarını denetlemek için hem de meclise rapor sunmak için denetleme faaliyeti yapan kamu denetçisi (ombudsman) kuruluşu bulunmaktadır. Kamu denetçisi, anayasa ya da yasayla kurulmuş, kişilerin hakkını ve çıkarını korumak amacıyla idare ve kamu görevlileri hakkında gelen şikâyetler üzerine ya da doğrudan harekete geçerek araştırma ve inceleme yapan, ilgili yönetime tavsiyelerde bulunan, yaptığı araştırma sonucunu vatandaşlara duyuran ve genellikle meclise bağlı olarak çalışan denetleme görevlisidir (Bayındır, 2007, s. 10-11).

Aynı zamanda kamu denetçisi veya ombudsman, idarenin faaliyetlerini, işlemlerini ve davranışlarını yerindelik ve hukuka uygunluk açısından denetler. Hukuka aykırı bulunan veya yerinde görülmemeyen işlemlerin geri alınması, iptal edilmesi veya bu işlemlerden kaynaklanan zararların tazmin edilmesi için girişimlerde bulunur ve yurttaşlara karşı yapılan uygunsuz davranışların düzeltilmesi için idareye tavsiyelerde bulunur. Bu bağımsız devlet organı, bağlayıcı olmayan kararlar alabilir ve idareyi denetler (Konca, 2010, s. 25).

4.5. Kamuoyu Denetimi (Baskı Grupları)

Kamuoyu, belirli bir dönemde ortaya atılan tartışmalı bir konu hakkında toplumun tüm fertleri hem fikir olmayabilir. Fakat kamuoyu, yaşanan bir meselenin tartışılmasıyla birlikte o meseleyi dert edinen şahıslar ya da grupların düşüncelerini ifade etmektedir. Aynı zamanda bu fikirler azınlığın görüşünü yansıttığı gibi çoğunluğun da görüşünü yansıtmaktadır. Yerinden yönetimler demokrasinin olduğu bir düzlemde, kamuoyunun tesirinde kalabilmekte ve hatta kamuoyunun fikrine de önem vermektedir (Doğan, 2004, s. 29-30).

Kamuoyu denetimiyle birlikte millet, sivil toplum kuruluşları ve basın ve yayın araçlarıyla bu denetimi yerine getirmektedir. Fakat bu denetimin hiçbir hukuki yaptırımı yoktur ve bazen kamuoyu denetimi yerel yönetimlere baskı unsuru haline gelerek değerli neticelere sebep olabilmektedir. Tek taraflılık ve gizlilik ilkesi gereği idari işlemlerin etkisi altına giren ya da etkilenebilen durumlarda kişiler tepkilerini gösterebilir, yanlış gördükleri bir uygulamayı düzeltmek için fikir beyanında bulunabilir ve hatta yönetime baskı kurarak etkin bir denetleme sağlayabilir (Korkmaz, 2009, s. 38-39).

Kamuoyu denetimi sadece halk ile değil; dernekler, sendikalar, siyasi partiler ve basın araçlarıyla yapılmaktadır. Ayrıca kamuoyunun önerileri, düşünceleri ve tepkileri dikkate alınması halinde, millet ile devlet yönetimi arasında büyük bir işbirliği sağlanmış olur. Özgür ve yansız yayın yapan bir basın, her zaman vatandaşlara hizmet etmekte ve aynı zamanda devlet teşkilatı için etkili unsur haline almaktadır. Bununla birlikte temel hakların ve özgürlüklerin muhafaza edilmesinde kamuoyunun uyanık ve bilinçli olması temel faktör haline almıştır (Doğan, 2009, s. 74).

Sonuç

İlk zamanlar yerel yönetimlere karşı mesafeli durulduğu için yerel yönetimlerin gelişimi ve uluslararası standartlara ulaşması gecikmiştir. Bunun temel sebebi ise yerel yönetimler, uzun süre merkezi hükümetin taşradaki uzantısı olarak görülmüştür. Bu durum da yerel yönetimlerin, özerkliğe kavuşmasına engel olmuştur. Yerel yönetimlerin denetimi yapılırken kural tanımadan, belirlenen amaçlardan uzak olarak ve performans dayalı olmayan bir biçimde denetimler yapıldığı için etkili olunamadığı eleştirisi getirilmiş ve böylece yerel yönetimler, hedefe konulmuştur.

Ayrıca önceki yıllarda pek çok kurum ve kuruluşun yaptığı denetimden dolayı bazen çakışmalar yaşanmış bazen de hata aramak amaçlı denetim yapılması nedeniyle yerel yöneticiler adeta bezdirilip iş yaptırılmaz hale getirilmiştir. Bu denetim anlayışı ile israfın ve yolsuzlukların önüne de geçilememiştir. Bu nedenle yerel yönetimlere karşı yapılan denetimlerin ne kadar etkili olduğu ve belirlenen standartlara ulaşıp ulaşılmadığı konusunda da kamuoyu nezdinde bir ön yargı yer almıştır.

Yerel yönetimin denetlenebilmesi için şeffaf, hesap verebilir ve kamunun denetimine açık olması gerekir. Bu şartların yerine getirilmesiyle birlikte verimli, etkin ve tutumlu yerel yönetim uygulamaları hayata geçirilebilir. Fakat sağlıklı, verimli, etkin ve tutumlu yerel yönetimlerin sağlanabilmesinin temel şartı performans denetimine büyük önem vermektir. Yerel yönetimlerin denetiminin şeffaf olmaması sadece yerel yönetimlerin değil, aynı zamanda Türk kamu yönetiminin de genel bir sorunudur. Dolayısıyla yerel yönetimlerin denetim sonuçlarının kamuya açıklanabilmesi için kapsamlı düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Bu düzenlemeler arasında Sayıştay tarafından yapılan denetim sonuçlarının TBMM'ye sunulması ve TBMM'nin de değerlendirme yaptıktan sonra denetim raporlarının kamuoyuyla paylaşılması önemli bir yer tutmaktadır.

Özellikle Avrupa Birliği kriterlerinin temel alınması ve yapılan düzenlemeler ışığında yerel yönetimlere ait olması gereken görev ve yetkiler yerel yönetimlere devredilmiş ve çok önemli mesafeler kat edilmiştir. Fakat yaşanan görev ve yetki devriyle birlikte yerel yönetimler, halkın beklentilerine göre hareket edip, şeffaflık ilkesine riayet ederek, hukuka ve tarafsızlık ilkesine uyarak tüm çalışmalarını buna göre yapmak mecburiyetindedir. Böylece yerel yönetimlerin demokratik yapısı ve özerklik anlayışı bozulmadan etkili bir biçimde denetlenmesi gerekmektedir. Türkiye’de yerel yönetimler denetlenirken, idareciler üzerinde vesayet kurulmaması ve baskı uygulanmaması hususlarına da dikkat etmek gerekir. Türkiye’de yerel yönetimlerin denetim anlayışında ve denetim yöntemlerinde yapılan değişikliklere ve düzenlemelere rağmen bu yönetimlerin denetim sisteminde hâlâ birçok sorunun bulunduğu gözlemlenmektedir.

Yerel yönetimlerin sunduğu hizmetlerin daha adil, etkili, verimli, hızlı ve kaliteli olabilmesi için bu kurumların daha katılımcı ve şeffaf bir yapıda olması, hesap verebilirlik ilkesine uygun hareket etmesi gerekmektedir. Ayrıca halkın bilgi edinme hakkının korunması ve kamuoyu denetiminin kuruluşlarda etkili bir şekilde uygulanması sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Akal, Z. (2000). *İşletmelerde performans ölçüm ve denetimi* (4. Baskı). Milli Prodüktivite Merkezi (MPM) Yayınları.
- Akçay, E. (2016). Cumhurbaşkanlığı sisteminde siyasi denetim: İdarenin TBMM tarafından denetlenmesi. *Ombudsman Akademik*, 5, 37-68.
- Aktalay, A. ve Abdulkakimoğulları E. (2010). Yerel yönetimlerde dış denetimin amaç bakımından değerlendirilmesi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 179–201.
- Altıntaş, A. (2008). Mahalli idarelerde performans yönetimi ve riskleri. *Sayıştay Dergisi*, 19(69), 3-16.
- Arcagök, M. S. (2006). İç kontrol. C. C. Aktan (Ed.), *Kamu mali yönetiminde stratejik planlama ve performans esaslı bütçeleme* (1. Basım, s. 141-160) içinde. Seçkin Yayıncılık.
- Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı. (2023, 15 Aralık). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21364.pdf>
- Aydın, S. (2007). *Belediyelerde performans denetimi ve mali denetim* (Tez No. 217496) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Bayındır, M. S. (2007). *İdari denetim olarak idari vesayet* (Tez No. 207261) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Bektaş, M. (2018). Merkezi idare ve yerel yönetimlerin denetiminin etkinleştirilmesi stratejileri. Ateş H., Çöpoğlu M. ve Bıyıkoğlu M. (Ed.), *Yeni sistemde yerel yönetimler: Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde merkezi idare ve yerel yönetimlerin geleceği* (s. 261-277) içinde. Savaş Yayınevi.
- Belediye Kanunu. (2023, 19 Aralık). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>
- Bilge, S. (2006). *Yerel yönetimlerde performans ölçümü ve dışsal faktörlerin yerel yönetimlerin performansına etkisi üzerine bir araştırma* (Tez No. 188623) [Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Ceylan, Z. (2009). Performansa dayalı ücretlendirme modelleri ve Türkiye açısından bir değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, 74-75, 45-72.
- Çetin, S. (2009). Yerel yönetim birimi olarak Türkiye’de il özel idareleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 249-258.
- Danıştay Karar Arama. (2024, 6 Şubat). <https://karararama.danistay.gov.tr/>
- Demirtaş, M. (2005). *Yerel yönetimlerin idari özerkliği ve idari vesayet* (Tez No. 191777) [Yüksek lisans tezi, Muğla Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Doğan, K. C. (2009). *Yönetimsel denetim süreci ve stratejik planlama ilişkisi: İstanbul büyükşehir belediyesi örneği* (Tez No. 263511) [Yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Doğan, K. C. (2015). Yönetimin bir fonksiyonu olarak denetim ve kamu yönetimindeki yeri. *Ombudsman Akademik Dergisi*, 3, 107-141.
- Doğan, M. (2004). *Yerel yönetimlerde denetim ve bir model önerisi: Yerel ombudsman* (Tez No. 149275) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Durkal, M. E. ve Akbey, F. (2016). Bütçe hukukunda bir tartışma: Sayıştay’ın performans denetimleri yerindelik denetimi sayılır mı? *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 74(1), 7-52.
- Engin, R. (2015). *Belediyelerde performans denetimi ve Türkiye’deki durumun değerlendirilmesi* (Tez No. 427414) [Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Eryılmaz, B. (2020). *Kamu yönetimi (düşünceler, yapılar, fonksiyonlar, politikalar)* (13. Baskı). Umuttepe Yayınları.
- Esen, A. *Yerel yönetimler (İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Kamu Yönetimi Lisans Programı)*.
- Falay, N. (1997). Denetim, verimlilik/etkinlik/tutumluluk (vet) ve Sayıştay. *Sayıştay Dergisi*, 8(25), 18-30.
- Güven, A. (2012). *Belediyelerde performans denetimi ve algılanması üzerine bir araştırma* (Tez No. 303730) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Hughes, O. E. (2014). *Kamu işletmeciliği ve yönetimi* (1. Baskı). (B. Kalkan, Çev.). BigBang Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 2012, 4. Baskı).
- INTOSAI. (2004). *Implementation guidelines for performance auditing*. Standards And Guidelines For Performance Auditing Based On INTOSAI’s Auditing Standards And Practical Experience.
- İç Denetim Koordinasyon Kurulu. (2016). *Kamu iç denetçileri için performans denetimi rehberi*.

İl Özel İdaresi Kanunu. (2023, 19 Aralık). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5302.pdf>

Kamu İdarelerince Hazırlanacak Stratejik Planlar Ve Performans Programları İle Faaliyet Raporlarına İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. (2024, 18 Ağustos). <http://www.sp.gov.tr/tr/mevzuat/s/9/>

Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu. (2023, 19 Aralık). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.pdf>

Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Yasa. (2023, 15 Aralık). <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5227.html>

Kara, H. ve Karakılıç, Y. (2016). 5018 sayılı kanun kapsamında yerel yönetimlerin denetimi: Getirdiği yenilikler, uygulamalar ve karşılaşılan eksiklikler. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 730-731.

Karanfiloğlu, A. Y. (2000). *Yerel yönetimlerin denetimi* (1. Basım). Sayıştay Yayın İşleri Müdürlüğü.

Keleş, R. (1996). *Avrupa'da yerel yönetimler üzerinde denetim ve Türkiye* [Konferans oturumu]. Türk Belediyecilik Derneği-Konrad Adenauer Vakfı Ortak Yayını, Ankara, Türkiye.

Keleş, R. (1997). Yerel yönetimlerde denetim. *Sayıştay Dergisi*, 8(25), 10-17.

Kerimoğlu, B. (2007). Yerel yönetimlerde mali kontrole yaklaşım. *YYVD*, 12, 21-26.

Konca, T. (2010). *Türkiye'de yerel yönetimlerin siyasal, yargısal ve idari denetimi* (Tez No. 254132) [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Korkmaz, Z. (2009). *Yerel yönetimlerde özerklik ve idari vesayet denetimi* (Tez No. 239687) [Yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Köse, H. (2015). Belediyelerde faaliyet raporu hazırlama süreci ve ortaya çıkan sorunlar. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 40, 51-66.

Köseoğlu, Ö. (2019). Türk kamu yönetiminde yönetim ve hizmet usulleri, Ateş, H. (Ed.), *Türk kamu yönetimi* (s. 495-519) içinde. Savaş Yayınevi.

Mahalli İdareler Kanunu. (2023, 14 Aralık). <https://www.mevzuat.gov.tr/#anayasa>

Odyakmaz, Z. (1997). Mahalli idarelerin seçilmiş organlarının organlık sıfatlarını yargı yoluyla kaybetmelerine genel bir bakış ve belediye başkanı hakkında belediye meclisince yetersizlik kararı verilmesi sonucu organlık sıfatını kaybetmesi durumunun yargı yolu ile incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-20.

Özer, H. (1992). Performans denetimi. *Sayıştay Dergisi*, 7, 30-40.

Sanal, R. (2008). Yeni yasal düzenlemeler ışığında yerel yönetimlerin denetimi. *Türk İdare Dergisi*, 80(459), 101-128.

Sayıştay Kanunu. (2023, 20 Aralık). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6085.pdf>

Söztutar, M. (2019). Yerel yönetim kavramı ve yerel yönetimlerin tarihsel gelişimi, Yontar İ.G. (Ed.), *Yerel yönetimler* (s. 4-24) içinde. Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Şengül, R. (2017). *Yerel yönetimler* (8. Baskı). Umuttepe Yayınları.

Şensoy, B. (2010). *Yerel özerklik ve yerel yönetimler üzerindeki idari vesayet* (Tez No. 291578) [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Taraktaş, A. (2019). Yerel yönetimlerin denetimi. Hacıköylü C. (Ed.), *Yerel yönetimler* (s. 94-111) içinde. Anadolu Üniversitesi Yayını.

T.C. Sayıştay Başkanlığı. (1998). *Performans denetimi kavram, ilkeler, metodoloji ve uygulamalar* (1. Basım), Kubalı, D. (İnc.), Sayıştay Yayın İşleri Müdürlüğü.

T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2014). *Performans denetimi rehberi*.

Tunç, B. (2016). *Türkiye'de yerel yönetimlerde denetim* (Tez No. 448043) [Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Ünal, F. (2008). *Türkiye'de yerel yönetimlerin denetimi ve yerel yönetim ombudsmanı* (Tez No. 227054) [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

HZ. MÛSÂ-HIZIR KISSASININ BİR VARYANTI: KERİM'İN ZULÛM GÖRÜNÜMLÜ ADALET MANZUMESİ

A Variant of the Moses-Khidr Story: Kerim's Poem of Justice Appearing Cruelty

Nilgün BÜYÜKER GÜNGÖR

Lecturer Dr., Düzce University, Department of Turkish Language, Düzce, Türkiye
Öğr. Gör. Dr., Düzce Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, Düzce, Türkiye
Orcid: 0000-0002-7109-007X , e-posta: nilgunbuyuker@duzce.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Büyüker Güngör, N. (2024). A Variant of the Moses-Khidr Story: Kerim's Poem of Justice Appearing Cruelty. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 65, 169-182.
Büyüker Güngör, N. (2022). Hz. Mûsâ-Hızır Kıssasının Bir Varyantı: Kerim'in Zulûm Görünümlü Adalet Manzumesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 169-182.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 15 July /Temmuz 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 20 September/Eylül 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65 **Pages/Sayfa:** 169-182.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Nilgün BÜYÜKER GÜNGÖR).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Hz. Mûsâ-Hızır kıssası nâsir ve şairler tarafından farklı yüzyıllarda, farklı coğrafyalarda kısmî farklarla defaatle anlatılıp aktarılmıştır. Makalenin esas konusunu teşkil eden Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Efendi 1616-002 numarada Kerim adına kayıtlı 58 beyitlik kısa manzume de bu kıssanın bir varyantı olarak değerlendirilebilir. Manzume, Hz. Mûsâ'nın Allah'a yalvararak "zulüm görünümlü adaletin hikmetini" bilmek istemesiyle başlar. Bunun üzerine Hz. Musa bir çeşmede üç kişinin başından geçen bazı olaylara şahit olur. Çeşmenin başına önce bir süvari gelir, yıkanıp giderken kesesini orada unuttur. Sonra bir çocuk gelir, keseyi bularak evine götürür. Süvari kesesi için döndüğünde çeşmede kör bir adam görür, kesesini ondan ister. Tartışır, süvari körü öldürür. Hz. Mûsâ, yaşananların esrarını öğrenmek ister. Gelen vahiyle anlaşılır ki çocuğun babası süvarinin yanında bir süre çalışmış, lakin parasını alamadan ölmüştür. Çocuğun götürdüğü kesede babasının ücreti vardır. Kör, kör olmadan önce süvarinin babasını öldürmüştür. Yani kör adamın öldürülmesi kısıstır. Kıssanın devamında "hisse" olarak ise Allah'ın adaletini kulun her zaman akıl ve kıyasla anlayamayacağı, zulüm olarak görünen birçok işin aslında Allah'ın adilane hükmü olduğu minvalinde mesajlar verilmektedir. Kerim, kurgusal yapısı ve taşıdığı mesajlarla Hz. Mûsâ-Hızır(?) kıssasına benzeyen bu kıssayı açıkça Câmî'nin *Sübhatü'l-Ebrâr*'ından aldığını bildirmektedir. Kıssanın kaynağına dair yapılan araştırmalarda ise hikâyenin *Sübhatü'l-Ebrâr*'dan daha önce Yahudi kutsal metinlerinde geçtiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Hz. Mûsâ-Hızır, Kerim, Sübhatü'l-Ebrâr, kıssa, zulüm, adalet.

Abstract

The story of Moses and Khidr has been told and conveyed many times, with partial differences, by writers and poets in different centuries and different geographies. The short poem of 58 couplets recorded in the name of Kerim in the Süleymaniye Library Bagdatlı Vehbi Efendi Collection number 1616-002, which constitutes the main subject of the article, can also be considered as a variant of this story. The poem begins with Moses wanting to know "justice that looks like cruelty". Thereupon, Moses witnesses some events that happened to three people in a fountain: A horseman comes to the fountain and forgets his purse there. A child comes and takes the purse home. When the horseman returns, he sees a blind man and asks for his purse. They argue, the cavalry kills the blind man. With the revelation, the following is understood: The child's father worked for a while with the cavalry and died before receiving his money. The purse contains the child's father's salary. The blind man killed the horseman's father before he became blind. A cavalryman killing a blind person means retaliation. The story gives the following messages: The servant cannot always understand God's justice with reason and comparison, many things that appear to be cruelty are actually God's just judgment. Kerim states that he took this story, which is similar to the story of Moses-Khidr(?) with its fictional structure and the messages it carries, from Câmî's *Subhatu'l-Ebrar*. However, it has been seen that the story was also mentioned in Jewish holy texts before this.

Keywords

Moses-Khidr, Kerim, Subhatu'l-Ebrar, story, cruelty, justice.

Giriş

Hz. Mûsâ, *Kur'an-ı Kerim*'de 34 surede 136 kez zikredilmektedir (Çanga, 2012, s. 586). *Kur'an* ve sahih hadislerde kendisinden en fazla söz edilen peygamber olan Mûsâ'nın (Harman, 2020, c. 31, s. 207), türlü ilgilerle klasik Türk edebiyatında da sıkça işlendiği görülmektedir. Beyitlerdeki doğrudan veya dolaylı münferit göndermelerin dışında *ulu'l-azm* unvanına sahip beş peygamberden biri olması hasebiyle manzum veya mensur olarak kaleme alınan *kısasü'l-enbiya* türündeki eserlerde de Hz. Mûsâ anlatıları oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Hatta edebiyatımızda sadece Hz. Mûsâ'nın konu edildiği "Kıssa-ı Mûsâ, Mûsâ-name" gibi adlarla yazılan müstakil eserler de bulunmaktadır. Doğumundan öncesi, doğumu, bebekliği, çocukluğu, peygamber oluşu, mucizeleri gibi daha birçok hususiyetle yüzyıllar boyunca şairlerin yoğun ilgisini cezbeden Hz. Mûsâ'nın Hızır'la olan münasebeti de bu uzun listenin başında gelenlerdendir.¹ Hz. Mûsâ-Hızır'ın birlikte çıktığı veya çıktığı kabul edilen yolculukları üzerine birçok din âlimi, şair, ozan söz söylemiş, fikir yürütmüştür. Bir bütün olarak İslam geleneğinin dışında yalnızca Türk-İslam geleneğinde bile Hızır'ın kimliğine, kıssalarına, din ve tasavvuftaki yerine dair müstakil olarak ortaya koyulan edebî/ilmî eserlerin fazlalığı bu konunun ne denli bir cazibe merkezi olduğunu tek başına ispatlayacak mahiyettedir.

Üç büyük semavî dinin kesişim noktalarından biri olan Hz. Mûsâ, tabiatıyla Batı ve İbrani edebiyatı için de önemli bir figürdür. Hristiyan ve Yahudi gelenekteki dinî/ladinî birçok eserde de Hz. Mûsâ'nın hayatının konu edildiği malumdur. Malum olan hususlardan biri de oryantalist araştırmacıların *Tevrat* ve *İncil*'de geçmeyip yalnızca *Kur'an-ı Kerim*'de geçen *Hızır kıssasına* duyduğu yoğun ilgidir. *Kur'an*'da *Kehf* suresindeki (18/60-82) 23 ayette Hz. Mûsâ'nın yaptığı yolculuklar anlatılmaktadır. Lakin ne burada ne de *Kur'an-ı Kerim*'deki başka bir ayette "Hızır" ismi zikredilmektedir. Bu kıssa önce muhaddis ve müfessirler başta olmak üzere İslam âlimlerinin eserleriyle tafsilatlandırılmış, sonrasında şair ve müelliflerin elinde -deyim yerindeyse- âdeta "süslenmiştir". Wensinck, Friedlaender, Massignon gibi ünlü oryantalist araştırmacılar da *Kur'an* ayetleri ile kıssanın ilmî-edebî metinler aracılığıyla genişletilip süslenen bu varyantlarını birbirine karıştırmış ve kıssanın eski Doğu efsanelerinden doğduğu yönünde nazariyeler ortaya atmışlardır.²

Birbirinden farklı inanç ve kültüre mensup araştırmacılar, Hz. Mûsâ-Hızır kıssasının kaynağı hususunda ihtilafli görüşlere sahip olsalar da kıssanın Doğu ve Batı medeniyetinin ortak hafızasında yer aldığı, mezcedildiği ve senkretik bir figür/kültün doğuşuna vesile olduğu hususunda hemfikirlerdir. Bu ortaklığın önemli ayaklarından biri de kuşkusuz edebî metinlerdir. Hz. Mûsâ-Hızır kıssasının farklı yüzyıllarda farklı coğrafyalarda kısmî farklarla defaatle anlatıldığı, aktarıldığı görülmektedir. Makalenin esas konusunu teşkil eden Kerim'e ait manzume de işte bunlardan biri olarak değerlendirilebilir. Bu makalede öncelikle Hz. Mûsâ-Hızır kıssasının İslamî gelenekteki kökenine dair ilgili *Kur'an* ayetlerine yer verilecek, ardından Hz. Mûsâ-Hızır kıssasını çağrıştıran Kerim'in Hz. Mûsâ motifli manzumesi ele alınacak ve bu manzumenin kaynağı saptanmaya çalışılacaktır.

1. İslami Gelenekte Hz. Mûsâ ve Yol Arkadaşı: Hızır (?)

Kur'an-ı Kerim'de *Kehf* sûresi 60-82. ayetlerde Hz. Mûsâ'nın yolculukları şöyle anlatılmaktadır: 60-64. ayetlerde Hz. Mûsâ yanındaki genç bir adamla birlikte "iki denizin birleştiği" yere varmak için yola çıkar, iki denizin birleştiği yere varınca da yanlarına azık olarak aldıkları balığı yoklamayı unuturlar, balık çoktan denize atlayıp gitmiştir. Yolculuktan yorgun düşen Mûsâ, genç adama yiyeceklerini getirmesini söyler. Genç ise kayanın yanında konakladıkları zaman balığın şaşılacak şekilde denize atlayıp gittiğini, lakin bunu Mûsâ'ya söylemeyi unuttuğunu belirtir. Bunun üzerine Mûsâ, "İşte aradığımız bu idi!" der ve hemen geride bıraktığı izleri takip ederek balığın suya düştüğü yere döner. 65. ayette ise "Derken, kullarımızdan birini buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş ve ona nezdimizden bir ilim öğretmiştik." buyrulur. 66. ayette Mûsâ'nın bu kula "Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgidir bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı?" dediği anlatılır. 67-68. ayetlerde o kulun "Doğrusu sen benimle beraberliğe sabredemezsin, (iç yüzünü) kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredersin?" dediği buyrulur. 69-70. ayetlerde Mûsâ sabırlı olacağına ve o kulun sözünden çıkmayacağına dair söz verir, o kul da bu söze istinaden kendisi bilgi verene kadar soru sormaması yönündeki tembihini de ilave ederek birlikte yolculuğa çıkmayı kabul eder. 71-73. ayetlerde birlikte yürüyüp kıyıdaki bir gemiye bindikleri ve o kulun gemiyi deldiği anlatılır. Mûsâ, bunun üzerine "İçindekileri boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın!" der. Kul, Mûsâ'ya yolculuk öncesinde verdiği sözü hatırlatır. Mûsâ da özür diler ve yollarına devam ederler. 74-76. ayetlerde yolculuklarına devam ederken bir gence rastlarlar. Kul bu genci hemen öldürür. Mûsâ da "Masum bir insanı, bir cana karşılık olmaksızın katlettin ha! Gerçekten sen fena bir şey yaptın!" der. Bunun üzerine kul tekrar Mûsâ'ya sözünü hatırlatır, Mûsâ da yine özür diler ve bir daha soru sormayacağını, sorarsa yoldaşlıklarını bitirmede haklı olacağını belirtir. 77-78. ayetlerde yine yolculuklarına devam ederler ve nihayet bir köye varıp oradaki halktan yiyecek isterler.

¹Hz. Mûsâ'nın edebî metinlerde işlenişini değerlendirdiğinde karşılaşılan ilgi ve hususiyetleri kabaca şöyle sıralamak mümkündür: 1. Hz. Mûsâ'nın doğumundan önce Mısır'ın durumu, 2. Firavun'un rüyası, Hz. Mûsâ'nın doğumu, Mûsâ zannıyla bebeklerin öldürülmesi, Firavun'un kızının hastalığı vs., 3. Nil Nehri'ne bırakılması, 4. Firavun'un sarayına alınması, 5. Dilindeki tutukluk, 6. Şuayip peygamberle ilişkisi, 7. Çobanlık yapması, 8. Tur Dağı'nda yaşadıkları; ilahî tecelliye mazhar ve kelimullah oluşu, gördüğü ateş, dağın parçalanışı, iblisle karşılaşması vs., 9. Gösterdiği mucizeler; asa mucizesi, yedd-i beyza mucizesi, bakara mucizesi, denizin yarılması mucizesi vs., 10. Harun peygamberle ilişkisi; kardeşi olması vs., 11. Firavun ve kavmi (Kiptîler) ile mücadelesi, Firavun'un rüyası, Firavun'un helak oluşu, Firavun ve kavminin uğradığı belalar vs., 12. Kendisine verilen ilahî levhalar/ *Tevrat*, 13. Sâmirî kıssası; İsrailoğulları'nın buzağıya tapması, 14. Tih Çölü'nde İsrailoğulları'na verilen nimetler, 15. Hızır kıssası; Hızır'la çıktıkları yolculuk vs., 16. Kârûn kıssası; hazinesiyle birlikte kahrılması vs., 17. Üç isimli devle mücadelesi, 18. Bel'am-ı Bâ'ûr kıssası; kibire imansız ölüşü vs., 19. Miraç'ta Hz. Muhammed ile karşılaşması, 20. Çoban ile hikâyesi, 21. Hayvanların dilini öğrenmek isteyen adamla hikâyesi, 22. Tanrı ile konuşmaları, 23. Biri Müslüman, biri Hristiyan, biri Yahudi üç yolcunun hikâyesi ve rüyası, 24. Taassup nedeniyle Hristiyanları öldüren Yahudi padişahın hikâyesi, 25. Sultan 'Amid ile hikâyesi, 26. Berh-i Esved isimindeki pehlivan ile hikâyesi, 27. Tûr Dağı'na giderken karşılaştığı zahitle hikâyesi, 28. İblis ve on iki çeşme çıkan taş ile hikâyesi, 29. Yemen şahının oğlu ile hikâyesi, 30. Evliliği, 31. Bir Kiptî'yi öldürmesi, 32. Medyen'de yaşadıkları, 33. Beytül-Makdis'i inşa etmesi, 34. Sandık (tabut) yapması, (...) (Dereli, 2019). Hz. Mûsâ ile ilgili rivayetler için ayrıca bk.: (Arslan, 2013)

² Hz. Mûsâ-Hızır kıssasının eski Doğu efsaneleriyle olan ilgisi; İslam ilahiyatı, tasavvuf literatürü, Türk folklor ve edebiyatındaki yeri ve oryantalist araştırmacıların Hızır konusundaki nazariyeleri için bk.: (Meral, 2014; Ocak, 1990; Öztürk, 2003; Şahin & Arslantaş, 2022).

Ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçınır. Derken o köyde yıkılmak üzere olan bir duvarla karşılaşılır ve o kul o duvarı hemen onarır. Mûsâ da “Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret alırdın.” der. Bunun üzerine kul artık birlikte yolculuk edemeyeceklerini söylerken ona izlemeye sabredemediği şeylerin iç yüzünü anlatmaya başlar. 79-82. ayetlerde “Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu delerek kusurlu hâle getirmek istedim. (Çünkü) onların gideceği yerde her (sağlam) gemiyi gasp etmekte olan bir kral vardı. Gence gelince, onun anne babası mümin kimselerdi; gencin onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk. Böylece istedik ki Rableri onun yerine kendilerine ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin. Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir define vardı; babaları ise iyi bir adamdı. Rabbin istedi ki o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak definelerini çıkarsınlar. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.” (DİB, t.y.)

Kehf suresinde anlatılan bu yolculuklarda yalnızca Hz. Mûsâ'nın ismi geçmektedir. İlk yolculukta Hz. Mûsâ'ya eşlik eden genç yardımcı için “fetâ” ibaresi kullanılırken Hz. Mûsâ'nın ikinci yolculuğa birlikte çıktığı ilim sahibi yol arkadaşı için “abd” ibaresi kullanılmaktadır. Klasik ve çağdaş tefsir literatüründe kabul gören görüşe göre bu genç/hizmetçi yani “fetâ”, Yuşa; Allah tarafından özel bilgilerle donatılmış bilge kul yani “abd” ise Hızır'dır (Üstün, 2023, s. 10-13). *Kur'an*'da ismi dahi geçmeyen, Hz. Mûsâ'nın yolculuğunda “bilge kul” olarak anlatılan bu şahıs ve bu kıssa insanları o kadar derinden etkilemiştir ki bu anlatılardan daha sonra bir mitos (Hızır)³ doğmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de 23 ayette ana hatlarıyla anlatılan, hadislerle tafsilatlandırılan bu yolculuk hikâyelerinin İslam geleneği içinde en çok sufilerin ilgisini çektiği bilinmektedir.⁴ Bunun sebebi olarak ise kıssada tasavvufun temel ilkelerinden ikisini oluşturan manevi rehberlik (irşad) ile batını ilim (ilm-i ledün) anlayışının varlığı gösterilmektedir (Üstün, 2023, s. 12). Hatta bazı araştırmacılar birçok peygamber kıssasının mutasavvıflarca ele alınıp değerlendirildiğini, lakin bunlar arasında en dikkat çekeninin Hz. Mûsâ-Hızır kıssası olduğu bilgisini vermektedir (Karataş, 2013, s. 122). Yüzyıllar boyunca birçok İslami din âliminin (şeyh, muhaddis, müfessir, fakih, mutasavvıf vs.) üzerinde açıklamalar, yorumlamalar yaptığı bu kıssa Türk edebiyatında da gerek dinî gerek lâdinî sahadailmek ilmek işlenmiş; halk edebiyatı mahsullerinden (âşık tarzında manzumeler, nefesler, halk hikâyeleri, masallar, destanlar, efsaneler, bilmeceler vs.) divan edebiyatına; beyitlerden manzumelere ve hatta müstakil eserlere kadar kendine yer edinmiştir.⁵

2. Kerîm'in Hz. Mûsâ Kıssası

2.1. Yazmanın Tavsifi

Süleymaniye Kütüphanesi Bağdatlı Vehbi Efendi Koleksiyonu 1616-002 numarada üç eseri havi bir yazmanın ikinci eseri olarak 6^p-9^p sayfalarında mahfuz manzumenin katalog kayıtlarında müellifi “Kerîm”, ismi de “Adlin Zulm Şeklinde Görünmesinin Hikmetine Dair Bir Manzume” olarak kaydedilmiştir. Ne katalog kayıtlarında ne de yazmanın zahriyesinde telif veya istinsah tarihine dair bir bilgi bulunmaktadır. Lakin manzumenin sonlarına doğru şair, bu hikâyeyi açıkça İranlı ünlü âlim ve şair Abdurrahman-ı Câmî'nin [ö. 898/1492] *Sübhâtü'l-Ebrâr*'ından aldığını bildirmektedir. Zikredilen Farsça mesnevi 889 [m.1484] yılında yazılmıştır. Bu durumda Kerîm'in manzumeyi en erken ihtimalle 16. yüzyılın başlarında tercüme ettiği düşünülebilir. Bununla birlikte aynı müstensihin elinden çıkan talik hatla mahtut yazmanın da Latifî'nin [ö. 990/1582] *Fusul-i Erbaa* (eserin yazılış tarihi tam olarak bilinmese de 1524-36 arasında yazıldığı bilinmekte) adlı eserini ihtiva etmesi ve imla özelliklerine binaen 16-17. yüzyılda istinsah edildiği söylenebilir. 13 satır ve çift sütun üzerine siyah mürekkeple yazılan metnin bulunduğu sayfalar reddadeli ve cetvellidir. Serlevha olarak ayrılan dört bölümün içi boş bırakılmış; bu bölümlere ne anabaşlık ne de ara başlıklar yazılmıştır. Yazmanın diğer fizikî özellikleri ise şöyledir: Bordo deri cilt, 202x125-168x65 mm.

2.2. Kıssanın Müellifi

Kıssanın 53. beyitinde müellifinin daha doğrusu “mütercim”in adı katalog künyesinde olduğu gibi “Kerîm” olarak geçmektedir:

³ Mustafa Öztürk kıssayı *Kur'an* ve hadislerde geçtiği hâllerle inceledikten sonra ayetlerde “bilge kul” diye anılan ama İslam kültüründe “Hızır” olarak adlandırılan kişinin tarihsel kimliğine ışık tutmuş, İslam tasavvufunda doğan bir figürün nasıl mitolojik bir karaktere dönüştüğünü safha safha açıklamıştır. Detaylı bilgi için bk.: (Öztürk, 2003)

⁴ Hadislerin bahsi geçen kıssadaki olaylara dair birtakım tafsilatlar verdiği görülmektedir. Mesela Hz. Mûsâ'nın Hızır'la buluşmaya gidişinin sebebi şöyle anlatılır: Hz. Mûsâ, İsrailoğullarına yeryüzündeki en âlim şahsın kim olduğunu sormuş, cevap alamayınca, kendisi “Benim!” diye cevap vermiş; lakin bu durum Allah'ın itabına sebep olmuştur. Allah, kendisinden daha âlim olan “Hızır” diye bir kulunun bulunduğunu, gidip onunla görüşmesi gerektiğini bildirmiş; Hızır'ı nerede bulacağını da vahyetmiştir. Hz. Mûsâ bu sebeple, Hızır'ı bulmak için, yola çıkmıştır (Ocak, 1990, s. 47). Bir diğer tafsilata göre Hz. Mûsâ ve arkadaşı, Hızır'la buluşacakları yerin daha önce uğradıkları -ölü balığın canlanıp suya atıldığı- kaya olduğunu anlayıp geri döndüklerinde, orada örtüye sarılmış yatan bir adam görmüşlerdir. İşte bu kişi Hızır'dır. Hz. Mûsâ ona selam verip kendisini tanıtmış ve ondan kendisine ilim öğretmesini talep etmiştir (Ocak, 1990, s. 48). Yine Buhari'deki bir hadisten rivayetle Hz. Mûsâ, Hızır'ı ilk gördüğünde deniz kıyısında yeşil bir örtü üzerindeyken Tirmizi'den nakledilen bir hadis “Ona el-Hadır denilmiştir; çünkü otları bozarmış kupkuru bir yere oturduğunda orası derhal yemyeşil oluyor ve otlar dalgalanıyordu.” şeklindedir (Ocak, 1990, s. 48). Hadislerdeki bir başka ayrıntı da Hz. Mûsâ ve Hızır'ın gemiye bindikleri zamana ilişkindir. Buna göre geminin yan tarafına tutunan bir kuş, gagasıyla denizden yudumlar almaktadır. Hızır, Hz. Mûsâ'ya dönerek “Şu kuşun ne demek istediğini aklediyor musun? O senin ve benim ilmimizin Allah'ın ilmi yanında denizden gagasıyla aldığı su nispetinde olduğunu söylüyor.” demiştir (Ocak, 1990, s. 48). Gemide öldürülen çocukla (gulam) ilgili olarak da oldukça detaylı, farklı ve yer yer tartışmalı bilgiler verilmektedir: Hızır'ın erkek bir çocuğu siyah bir taşla öldürdüğü, kafasını eliyle kopardığı, kafasını bıçakla kestiği vb.; isminin Hüseyin, Ceysur, Haşfur vb. olduğu; çocuğun yol kesici olduğu için, kafir olduğu için, tuğyan ve küfür üzere mühürlendiği için, ölümünün anne babası için daha hayırlı olacağı için vb. öldürüldüğü; hatta öldürülen çocuğun yerine söz konusu aileye bir kız çocuğu bahşedildiği vb. (Üstün, 2023). Yine duvarın düzeltilme hadisesi ve hikmetiyle ilgili olarak da hadislerle istinaden nakledilen tafsilatlardan bazıları şöyledir: Hz. Mûsâ ile Hızır'ın vardıkları köy Bâcervân veya Antakya'dır; Hızır önce duvarı yıkmış, sonra inşa etmiştir; Hızır'ın elinin dokunmasıyla duvarın eğriliği gitmiştir; duvarın altında hazine veya ilim bulunan sahifeler bulunmaktadır vs. (Üstün, 2023, s. 33).

⁵ Bilhassa edebiyat ve folklor sahasında Hızır/Hızır-İlyas konusunu detaylı olarak ele alıp inceleyen Türkçe çalışmaların sayısı oldukça azdır. Ahmet Yaşar Ocak'ın 1990 yılında yaptığı çalışma hâlen bu konudaki en tafsilatlı inceleme ve değerlendirmeleri içermektedir. “Hızır”ın ilahiyat, tarih, tasavvuf, edebiyat, folklor kaynaklarında nasıl işlendiği ilgili detaylı bilgi için bk.: (Ocak, 1990).

Gel kerim eyleme ikşâr-ı kelâm

Kışşayı eyle du'âyıla tamâm

“Kerim” kuvvetle muhtemel şairin mahlasıdır. Lakin sayıları az olmakla birlikte klasik Türk edebiyatında mahlas almayan şairlerin varlığı da malumdur. Bu sebeple düşük de olsa “Kerim”in şairin gerçek ismi olabileceği ihtimalini göz ardı etmeden yazılı/elektronik kaynaklarda “Kerim, Kerimî, Abdülkerim, Kerimüddin” ismini/mahlasını taşıyan 16. yy. ve sonrası Osmanlı dönemi divan-tekke-âşık edebiyatı şairleri taranmış ve en az 26 şahsın varlığı tespit edilmiştir. Lakin bu şahıslar içinde Hz. Mûsâ motifli bu kısa manzumenin sahibi olan “Kerim”in varlığına tesadüf edilememiştir. Manzumeden hareketle şimdilik Kerim’le ilgili eldeki bilgi ve bulgular için şunlar söylenebilir: 1) 889 [m.1484] yılında yazılan Farsça mesneviden bir kıssayı Türkçeye tercüme ettiğine göre 16. yy. ve sonrasında yaşamış olmalıdır; 2) Kısa manzumede dil ve imla özelliklerine göre Osmanlı dönemi Anadolu sahasındandır; 3) Ünlü bir şairin Farsça eserinden manzum tercüme yapabildiğine göre tahsil görmüştür; âşık edebiyatından ziyade divan edebiyatı şairlerindedir.

2.3. Kıssanın Şekil Hususiyetleri

Kerim, 58 beyitlik bu kısa manzumesinin ilk 47 beyitinde ünlü Fars şair Câmî’nin [ö. 898/1492] *Sübhatü’l-Ebrâr* isimli mesnevisinin 37. bölümündeki Hz. Mûsâ hikâyesini Türkçeye tercüme etmiş, 48-52. beyitlerde *Sübhatü’l-Ebrâr*’ın 35. bölümündeki bir manzumeden beş Farsça beyiti iktibas etmiş, 53-58. beyitlerde ise kendi ifadeleriyle manzumesini nihayete erdirmiştir. Câmî, *Sübhatü’l-Ebrâr*’da tahkiyyeye dayalı metinlerin genelinde olduğu gibi mesnevi nazım şeklini kullanırken eserin aruz ölçüsü için o zamana kadar pek de örneğine rastlanılmayan bir kalıbı tercih etmiştir: Remel bahrinden “Fe’îlâtün Fe’îlâtün Fe’îlün”.⁶ Kerim de kıssanın aslına uyararak metnini aynı şekil ve ölçüyle Türkçeye tercüme etmiştir. Lakin manzumesinin tercümeyle dâhil olmayan (telif) son üç beyitini (56-58. b.) “Mefâ’îlün Mefâ’îlün Fe’ülün” kalıbıyla yazmıştır. Metinde aruz kullanımı hususunda büyük kusurlar işlenirse de bir aheng ögesi olarak aruzun metne katkısının vasat seviyede olduğu söylenebilir. Bilhassa alt ve üst mısralarda paralel imale ve medlerin olmayışı, hece sayılarında uyumsuzluk, imâle-i memdûdelerin göz ardı edilmesi, vasılların yapılmamasından kaynaklı sekt kusurları vb. hususiyetler metnin akışına ket vurmaktadır (bk.: b. 12, 14, 15, 29, 37...). Manzume, kafiye kullanımı açısından da benzer bir tablo arz etmektedir. Redifin az kullanılıp daha çok mürdef kafiyenin tercih edildiği manzumede büyük kusurlar görülmemektedir; lakin işlenen küçük kusurlar da metnin sesinin cılızlaşmasına sebep olmuştur. Kafiyedeki revî harfinin kelimenin son asıl harfi olmaması (b.17, b.10), ikfâ (b.28) vb. bu kusurlardan bazılarıdır.

2.4. Kıssanın Dil ve Üslûbu

Manzume oldukça sade bir dille kaleme alınmıştır. Câmî’nin *Sübhatü’l-Ebrâr*’ından iktibas edilen beş beyitlik alıntı haricinde diliçi çeviriyi/günümüz Türkçesine aktarımı gereksiz kılacak mahiyette olduğu bile söylenebilir. Eserde sanatkârane bir dilin kullanılmadığı, olay örgüsünün kısa ve net bir biçimde aktarılması istendiği görülmektedir. Dil hususiyetleri itibarıyla manzume, 16-17. asrın genel özelliklerini taşımaktadır; lakin birkaç beyitte Eski Anadolu Türkçesinin izlerine de tesadüf edilmektedir: Manzumede iki kez 1.T.Ş. eki “-(i)n” [dilerin, b.10, b. 33]; iki kez de “-mEdEn” zarf-fiil eki “-mEdln” [almanın b.36, bilmedin b.42] şeklinde yazılmıştır. Metinde tamlamalar ise ekseriyetle Farsça kurallara göre oluşturulmuştur.

2. 5. Kıssanın Kaynağı ve Muhteva Hususiyetleri

Kerim’in Hz. Mûsâ motifli kıssası daha önce de belirtildiği gibi telif değil tercüme bir eserdir. Ünlü Fars şair Câmî’nin [ö. 898/1492] mesnevi külliyyatındaki (*Heft Evreng*) dördüncü mesnevisi, “âriflerin tesbihi/zikri” manasındaki *Sübhatü’l-Ebrâr*’dır. 889 [m.1484] yılında yazılarak Timur hükümdarı Hüseyin Baykara’ya ithaf edilen bu eser, amelî ahlâk ve tasavvuf konularında yazılmış 2875 beyiti hâvidir. Farsça mesnevinin 37. bölümündeki Hz. Mûsâ motifli bir kıssa, Kerim tarafından nazmen Türkçeye aktarılırken mesnevinin 35. bölümündeki bir manzumeden beş beyit de Farsça olarak iktibas edilmiştir. Kerim’in manzumesi tam manasıyla olmasa da kısmen “genişletilmiş” tercümelere kabul edilebilir (Aksan, 2020, s. 34; Sucu, 2006, s.130). Kaynak metin ile tercüme metin arasındaki bağlantı ve kurgu akışı şöyle gösterilebilir⁷:

Tablo 1: Kurgusal Yapı Mukayesesi

Kerim’in Başlıksız Manzumesi		Câmî’nin <i>Sübhatü’l-Ebrâr</i> ’ı	
1-40 (40 beyit)	Kıssadaki olay örgüsünün yer aldığı beyitler başlıksızdır.	37.Böl./ 2595-2620 (25 beyit)	“Musâ’nın Kendi Yakîn Gözünün Açılması ve Zulüm Görünümlü Adâletin Ona Gösterilmesi İçin Dua Edişinin Hikâyesi” başlığını taşımaktadır.
41-47 (7 beyit)	Kıssadan hissenin açıklandığı beyitler başlıksızdır. 45-47. beyitlerde Câmî’nin <i>Sübhatü’l-Ebrâr</i> ’ında Allah’ın adaletini zulm şeklinde gizleyebileceğini bu kıssayla anlattığı alenen söylenmektedir.	37.Böl./ 2621-2630 (10 beyit)	“Halka Öğütten Kıymetli Oğluma Vasiyete Geçiş Hakkında Münâcât” başlığını taşımaktadır.
48-52	Farsça beş beyit (2484, 2486, 2487, 2488,	35.Böl./	“Saltanat Sahiplerinin İkbâlini

⁶ Bu eser üzerinde çalışan araştırmacılar bu veznin Emîr Hüsrev-i Dihlevî’nin *Non Sipihr* mesnevisinin birkaç beyiti dışında Câmî’den önce herhangi bir şair tarafından mesnevi yazımında kullanılmadığını bildirmektedir. Bk.: (Kırlangıç, 2021)

⁷ Câmî’nin *Sübhatü’l-Ebrâr*’ına dair verilen bilgi, beyit numaraları vb. için bk.: (Kırlangıç, 2021).

(5 beyit)	2489. b.) iktibası.	2484-2493 (10 beyit)	Dilemekten Devlet Erkanının İyiliğini Dilemeye Geçiş Hakkında Münâcât" başlığını taşımaktadır.
53-55 (3 beyit)	Mahlas beyitin yer aldığı ve manzumenin dua ile nihayete erdirildiği bu beyitler telifdir.	-	-
(Nesir)-Kısa bir dua cümlesi.		-	-
56-58 (3 beyit)	Dua temalı bu üç beyitte farklı bir aruz ölçüsü kullanılmıştır ve telifdir.	-	-
(Nesir)- "İskender, Hızır, balık" motifleri de içeren uzun bir dua cümlesi.		-	-

Manzum kıssanın yazmada bulunduğu sayfalarda serlevha için ayrılan fakat içleri boş bırakılan dört alan mevcuttur. Buradan manzumenin kendi içinde dört bölüme ayrılmak istendiği anlaşılmaktadır. Bu dört bölümde anlatılanları şöyle özetlemek mümkündür:

1. Bir gün Kelimullah (Hz. Mûsâ), Tûr Dağı'nda Allah'a yalvararak niyaz eder ve Allah'ı "hikmetiyle âlemi yaratan, âlemleri feyz ve nuruyla dolduran, hikmetinin sınırları bilinmeyen, hikmetine ulaşamayan, esrarına akıl fikir ermeyen, âdil, cömert" gibi sözlerle medhettikten sonra Allah'tan zulüm şeklinde görünen adaletini kendisine gösterme lutfunda bulunmasını diler. Bunun üzerine Allah da "Ey Mûsâ, eğer bunu görmek istiyorsan filan çeşmenin yanına git gizlen, olacakları izle ve hikmeti gör!" cevabını verir. Giriş mahiyetindeki bu ilk 12 beyitten sonra 13-33. beyitlerdeki gelişme bölümüyle hızlıca olay örgüsü aktarılmaya başlanır: Mûsâ söylenen çeşmenin yanına gider ve orada bir yere gizlenir; merakla Allah'ın adaletinin nasıl tecelli edeceğini izlemeye koyulur. Çok geçmeden çeşmeye baştan ayağa toz içinde bir süvari gelir. Süvari çabucak soyunup yıkanır, elbiselerini giyer ve atına binerek oradan ayrılır; lakin dinar dolu kesesini çeşmede unuttur. Süvari gözden kaybolup uzaklaşınca çeşmeye küçük yetim bir çocuk gelir. Çocuk gezinirken orada yatmakta olan altın ve gümüş dolu keseyi görür ve keseyi kapıldığı gibi sevine sevine hemen evine gider. Ardından çeşmeye elinde asasıyla kör bir adam gelir. Çeşmeye uzanıp abdestini alır ve ezandan sonra namazını kılar. Bu esnada atı üzerinde ilerleyen süvari, kesesini çeşmede unuttuğunu fark eder, canı yanar ve telaş içinde hızlıca çeşmeye döner. Döndüğünde ise bu kör adamla karşılaşır, kesesini onun aldığını düşünerek öfkeyle kesesini geri ister. Bu sözlerden incinen kör adam beddua etmeye başlar. Beddualar süvarinin gücüne gider, öfkesi artar ve tereddüt etmeden kılıcını çekerek kör adamı öldürür. Bunları izleyen Hz. Mûsâ, hayrete düşer ve Allah'a "Senin esrarına akıl ermez, senin esrarını yine sen bilirsin ama biri altın-gümüş bulup sevinirken diğerinin canı gitti; bu nasıl bir tuhafıktır?" nevinden sözler söyledikten sonra bu sırrın kendisine açıklanmasını diler.

2. O esnada Hz. Mûsâ'ya bir vahiy gelir, Allah'ın hikmetinin esrarına kulların akıl ve kıyasla ulaşamayacağı bildirilir. Sonrasında ise bu olaylardaki esrar perdesini kaldıran açıklamalar yapılır: "Evvvel zamanda bu yetim çocuğun babası süvarinin yanında ücretle çalışan bir işçiydi. Ücretini almadan göçtü gitti, onun ücreti oğluna miras kaldı. Kese içinde olan para ne az ne çok tam manasıyla çocuğun babasının ücretidir. Kör olan adam da gözlerinin gördüğü zamanlarda süvarinin babasını zulüm ile katletmiştir. Bugün oğlu buna kisas ederken, kör de ahirette halas etmiştir." Mazi koridoruna girilerek (34-40. beyit) yapılan bu açıklamalarla gelişme bölümü de tamamlanmış olur.

3. "Kıssadan hisse budur" lafızıyla başlayan ve bu kıssadan çıkarılacak ders(ler)in açıklandığı sonuç kısmında ise (41-47. beyit) "basiretli kişiler çok dikkatli bakabilirlerse her şeyin layığını bulacağını görebilirler, iç yüzünü bilmediğiniz bir olayda hemen kötü zan beslemek doğru değildir, her işin Allah'tan geldiğini/olduğunu akledabiliyorsan kınama ve ayıplamalara meyletmemelisin, sana açıkça zulüm olarak görünen bir olay Allah katında kusursuz bir adalet olabilir, Allah birçok adaleti zulüm şeklinde gösterebilir/gizleyebilir" gibi mesajlar iletilir.⁸

4. Kıssanın ana fikri/vermek istediği mesajlar açıklandıktan sonra *Sübhâtü'l-Ebrâr*'ın 35. bölümünün sonunda bulunan on beyitlik manzumenin beş beyiti Farsça olarak iktibas edilmiştir. Seçilen bu beyitlerin Türkçeye tercümesi metin bölümünde verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir. Lakin özetle "Allah'a zulüm nispet etmenin doğru olmadığı; dünyada insanın 'zulüm' olarak nitelediği her şeyin aslında Allah'ın adilane hükmü olduğu, ancak insanın bunu idrak edemediği; Allah'tan zulüm değil, yalnızca adaletin gelebileceği" minvalinde açıklamaların bulunduğu söylenebilir. Bu beş beyitlik Farsça manzumenin akabinde (53-57. beyit) şair kendisine döner ve "Gel Kerîm, sözü gereksiz yere uzatma; kıssayı duayla bitir. Ecel eli, göç kösünü çalınca yolcu azm-i rah eyleyecek. Muin olan Allah, ahiret yolculuğu için iman-ı emini yoldaşımız eylesin!" duasıyla kıssanın aktarımını noktalar.

Kıssanın anlatımı bittikten sonra sanatkârane bir cümleyle dünyanın sonuna, kıyametin gelişine kadar Allah'ın imanımızı koruması için dua edilmiştir. Akabinde aruzun *mefâîlün mefâîlün feûlün* kalıbıyla üç beyit daha ilave edilmiş ve burada "Ey Allah'ım! Yaşam devam ettikçe bizi imandan ayırma; bizlere cemal sıfatınla muamele eyle!" kabilinden sözlerle iyi dilek ve temennilerde bulunulmuştur. En nihayetinde ise "Hızır-İskender-balık-âb-ı hayat" motiflerinin işlendiği ünlü kıssayı telmihle

⁸ Bu mesajlar pek tabii akıllara hemen "Sizin hayır gördüklerinizde şer, şer gördüklerinizde hayır vardır. Allah bilir, siz bilemezsiniz!" mealindeki ayeti (DİB, t.y., *Bakara* 2/216) ve İbrahim Hakkı'nın *Tefvîznâme*'sindeki "Sen adli zulüm sanma/ Teslim ol oda yanma/ Sabret sakın usanma/ Mevlâ görelim neyler/ Neylerse güzel eyler/ (...) Hak şerleri hayreyler/ Zannetme ki gayr eyler/ Ârif anı seyreyler/ Mevlâ görelim neyler/ Neylerse güzel eyler" mısraları getirmektedir. Manzumenin tamamı için bk.: (Meyan, 1999, s. 761-765).

“Nice İskender-Hızır yüzlülerin balığın hayat kadehinden bir sevinç damlasına teşne olduğu” söylenmiş, “Lütuf ve keremiyle bütün mahlukatı güneş gibi aydınlatıp yaşatan Allah’ın, en yüksekte parlaması gereken güneş gibi kullarını güneş tutulması gibi felaketlerden; izzet ve saadetle ay gibi parlaması gereken kullarını da hilal gibi eritecek kötülüklerden koruması” minvalinde bir dua ile metne son nokta koyulmuştur.

Kerim’in Câmî’den aktardığı bu kısa ana karakterinin Hz. Musa oluşu ve kurgusuyla ilk okunuşta *Kur’an* ve hadislerde geçen Hz. Mûsâ-Hızır(?) kıssasını hatırlatmaktadır. İki kıssa arasındaki benzerlikler anahatlarıyla şöyle sıralanabilir: 1. Hz. Mûsâ, yakın gözünün açılması için Allah’a yalvarır, 2. Allah dileğini kabul eder ve Hz. Mûsâ bazı olaylara şahit olur, 3. Bu olaylar ilk bakışta hep “zulüm” görünümündedir; ancak daha sonra bunların “zulüm değil, adalet olduğu” anlaşılır, 4. İnsanoglunun akıl ve kıyasla her zaman Allah’ın adaletini anlayamayacağı, geçmiş ve geleceği bilemeyen insan aklının her zaman Allah’ın hikmetine eremeyeceği; Allah’tan “zulüm” değil, yalnızca “adalet” geleceği gibi mesajlar verilir. İki kıssa arasındaki temel farklar ise şöyle sıralanabilir: 1) Birinde Hz. Mûsâ’ya yolculuklarında eşlik eden bir yol arkadaşı [feta/abd; “Yuşa/Hızır(?)”] bulunurken diğerinde Hz. Mûsâ tek başına gizlendiği yerden olaylara şahit olur, 2) Birinde olayların esrarı Hz. Mûsâ’nın yol arkadaşı “bilge kul” (Hızır?) tarafından açıklanırken diğerinde Allah tarafından vahiy yoluyla Hz. Mûsâ’ya bildirilir, 3) Birinde kurgusal yapı birbirinden bağımsız olarak gerçekleşen dört olay örgüsüne dayanırken diğerinde kurgu üç kişinin başından geçen tek bir olay örgüsüne bağlanmıştır. Bu olay örgüleri oluş sırasına göre şöyle özetlenebilir:

Tablo 2: Olay Örgüsü Mukayesesi

<i>Hz. Mûsâ-Hızır (?) kıssası</i>	<i>Kerim’in Hz. Musa motifli kıssası</i>
<p>a) iki denizin birleştiği yerin aranması (tuzlu balık, ab-ı hayat vs.),</p> <p>b) gemide delik açılması,</p> <p>c) genç birinin öldürülmesi,</p> <p>d) yıkık duvarın onarılması.</p>	<p>a) Süvarinin çeşmede altın dolu kesesini unutması,</p> <p>b) Yetim çocuğun keseyi bulup evine götürmesi,</p> <p>c) Kör adamın çeşmeye gelmesi, her şeyden habersizce abdest alıp namaz kılmaya başlaması,</p> <p>d) Unuttuğu keseyi almak için geri gelen süvarinin kör adamı suçlaması, çıkan tartışma sonucunda kör adamı öldürmesi.</p>

Makalenin ilk bölümünde belirtildiği gibi *Kur’an*’da Hz. Mûsâ’nın yolculukları anlatılırken hiçbir şekilde “Hızır” veya başka bir isim geçmemekle birlikte sonraları İslamî toplum/toplulukların bilgi, gelenek ve kültür unsurlarının devreye girmesiyle bu kıssadan çeşitli “Hızır” mitosları doğmuştur. Kerim’in Farsçadan tercüme ettiği bu manzumede de “Hızır” ismi geçmemektedir. Lakin manzumenin hatimesindeki kısa nesir bölümünde şöyle bir ifade yer almaktadır: “(...) bir iskender-i hızır-likâdur ki câm-ı hayât-ı mâhîniñ reşha-yı neşvesine neçe iskender-i hızır-likâlar dil-i teşnedür ve’s-selâm”. Manzumeyi nihayete erdiren bu cümleler metnin ünlü Hz. Mûsâ-Hızır(?) kıssasıyla olan ilgisini açıkça ortaya koymaktadır.

Manzumenin Hızır anlatılarıyla olan ilgisini daha da görünür kılabileceği ümidiyle kaynak metin olan *Sübhâtü’l-Ebrâr* da incelenmiştir. Lakin Farsça mesnevinin farklar içeren birçok nüshasının bulunması bu tespiti güçleştirmiştir. Eserin muteber Farsça baskılarıyla kimi yazma nüshalarını ve Farsça-Türkçe şerhlerini mukayese ederek *Sübhâtü’l-Ebrâr*’ı Türkçeye çeviren Hicabi Kırılgaç’ın çalışmasına bakıldığında ise ilgili hikâyede Hızır isminin yalnızca bir benzetme ögesi olarak şu kısımda geçtiği görülmüştür: “Musâ oraya varıp gizlendi ve oturup beklemeye başladı. yoldan bir atlının gelip Hızır gibi çeşmenin başına eşyasını indirdiğini gördü.” (Kırılgaç, 2021, s. 252) *Sübhâtü’l-Ebrâr*’ın Şem’î tarafından 1600 yılında tamamlanan Türkçe şerhinde de Hızır ismi aynı bölümde aynı şekilde bir kez geçmektedir: “Mûsâ peygamber ‘aleyhi’s-selâm otururken gördü ki yoldan bir atlı irişdi. Hızır peygamber ‘aleyhi’s-selâm gibi esbâbını çeşme tarafına çekti ya’nî çeşmeye geldi.” (Gök, 2014, s.864)

Hz. Mûsâ-Hızır(?) kıssasına kurgusal yapısı ve taşıdığı mesajlarla benzeyen, ancak olay örgüsüyle ayrılan bu hikâye *Sübhâtü’l-Ebrâr* dışında bir kaynakta geçmiş midir, Kerim dışında başka bir şair tarafından Türkçeye aktarılıp işlenmiş midir sorularına cevap bulabilmek için öncelikle *Tevrat*, *İncil*, *Kur’an*, *hadis külliyyatı* tercümeleri sonrasında ise Türk edebiyatında tahkiye sahasında ün kazanmış -telif veya tercüme- belli başlı eserler (*Mesnevi*, *Bûstân*, *Gülîstân*, *Mûsânameler*, *İskendernâmeler*, *Letayifler*, *Kıssas-ı Enbiyalar* vb.) çok detaylı olmasa da taranmış, lakin herhangi bir bulguya ulaşılmıştır. Hatta kaynak metin *Sübhâtü’l-Ebrâr*’a nazire olarak Taşlıcalı Yahya tarafından 1540-41 yılında yazılan *Gencine-i Raz* ve Atayî tarafından 1625-26 yılında yazılan *Sohbetü’l-Ebkâr*’da da ne bu kıssa ne de bu kıssanın taşıdığı “zulüm görünümlü adalet” teminde başka bir kıssa bulunmaktadır (Çınar, 2014; Yelten, 2017). Bunlara mukabil kıssanın günümüz popüler yayınları ve sözlü kültürdeki varlığı ise oldukça dikkat çekicidir.⁹ Manzumenin kaynağına dair yapılan araştırmalar derinleştirildiğinde bu hikâyenin *Sübhâtü’l-Ebrâr*’dan önce, İsrailiyat’ta, Yahudi kutsal metinlerinde geçtiği görülmüştür. Yahudi tarihi ve dinî literatürüne dair araştırmalarıyla bilinen Yasin Meral’in verdiği bilgilere göre bu kıssa, aynıyetle, “*Midraş*¹⁰, Yehoşua İbn Şuayb: Droşat al ha-Tora (Poland/Krakow, 1573, 76^a)”da şöyle yer almaktadır:

Tevrat’ın Çıkış Kitabı’nda (33:13) Hz. Mûsâ, Allah’a “Bana yollarını öğret/göster ki seni daha iyi tanıyıp hoşnut etmeye devam edeyim.” diye duada bulunur. Hikâyeyi aktaran İbn Şu’ayb, bu ifadeyi naklettikten

⁹ Bu kıssa televizyon, dergi, gazete ve internet gibi kaynaklarda farklı yıllarda “Hz. Mûsâ ve Çeşme Hikâyesi”, “Hz. Mûsâ ve Üç Adam Hikâyesi” gibi başlıklarla birçok kez yayınlanmıştır. Örnek için bk: (Atasever, 2021; Hatipoğlu, 2022; İsimli, 2005; Tuncer, 2021; Tülek, 2007).

¹⁰ “Yahudi dini literatüründe yazılı (Tanah) ve sözlü (Mişna-Talmud) Tevrat olmak üzere iki tür Tevrat’tan söz edilmektedir. Yazılı Tevrat, bugün elimizde Tanah (Tora-Nevim-Ketuvim) olarak bilinen Yahudilerin kutsal kitabıdır. Sina’da Hz. Mûsâ’ya verildiğine inanılan Tevrat, Tora olarak bilinir ve yazılı Tevrat’ın en kutsal ve en önemli kısmını oluşturur.” (Meral, 2017, s. 167) *Midraş* ise Tanah’taki pasajlara açıklık getirmek üzere hahamlar tarafından kaleme alınan hikâye ve menkıbe türü anlatımlar ve bu anlatımların yer aldığı kitaplara verilen isimdir (Meral, 2014, s. 138).

sonra "Midraş'ta anlatılmıştır ki..." şeklinde bir girişle Hz. Mûsâ'nın başından geçenleri anlatmaktadır. Buna göre Hz. Mûsâ günün birinde bir nehir kenarında otururken nehirden su içmekte olan bir adam görür. Adam su içerken para kesesini düşürür ve oradan ayrılarak yoluna devam eder. Ardından bir başka adam su içmek üzere nehir kenarına gelir ve orada para kesesini bulur. Adam paraları alarak oradan uzaklaşır. Çok geçmeden parasını kaybeden adam nehir kenarına döner. Orada su içmekte olan bir başka adam görür ve adama "Benim düşürdüğüm/unuttuğum para kesemi sen aldın!" diyerek para kesesini kendisine iade etmesini ister. Adam da ona, para kesesini görmediğini söyler. Parasını kaybeden adam kılıcını çıkarır ve adamı öldürür. Bütün bu olup bitenleri izleyen Hz. Mûsâ hayretler içinde kalır ve Allah'a "Bana yollarını öğret/göster! Bu suçsuz adam niye öldü ve hırsız adam niye kurtuldu?" diye sorar. Allah da ona "Parasını kaybeden adam, para kesesini alan adamın parasını çalmıştı. Adam parayı alırken kendisinden para çalan adamın parasını aldığını da bilmiyordu. Öldürülen adam ise öldüren adamın babasını öldürmüştü. Öldüren adam da babasını kimin öldürdüğünü bilmeden o adamı öldürdü." diyerek olayın iç yüzünü açıklar (Meral, 2014, s. 138).

Hz. Mûsâ-Hızır(?) anlatılarının kaynağına dair Doğu ve Batı dünyasından araştırmacıların hemfikir ol(a)madığı malumdur (Ocak, 1990, s. 52-59). Lakin bu makalenin konusu olan Hz. Mûsâ ve Hızır(?) kıssasının bir varyantı olarak kabul edilebilecek hikâyenin -eldeki kesinlik arz etmeyen bilgilere göre- Yahudi kutsal metinlerinden Fars edebiyatına, oradan da Türk edebiyatına geçtiği söylenebilir. Kıssa, Türk edebiyatında şimdilik iki eserde varlık göstermektedir: 1) Mensur hâliyle Şem'i'nin *Şerh-i Sübhatü'l-Ebrâr'ında* (Gök, 2014, s. 862-870), 2) Manzum tercüme olarak da Kerim'in manzumesinde. Yapılacak olan daha detaylı araştırma ve taramalarla bu sayının artacağı muhakkaktır. Lakin hâl böyleyken yüzyıllar boyunca farklı din ve kültürdeki insanların ilgi odağı olmayı başarmış Hz. Mûsâ-Hızır(?) kıssasının bu varyantının Türk edebiyatında pek de revaç bulmadığını söylemek yanlış bir değerlendirme olmasa gerektir.

3. Metin

[Ser-levha çerçevesi boştur.]

[Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün]

[Remel . . - / . . - / . . -]

1. Bir gün ol maḥzen-i esrâr-ı ḥakîm
Maṭla'-ı nûr-ı tecellî-i raḥîm
Ma'den ü mecma'-ı 'ilm ü 'irfân
Şûrda ya'nî kelîm-i raḥmân
3. Eyleyüp ḥaḳḳa tazarru'la niyâz
Dedi ey ḥikmet-ile 'âlem-sâz
Ey ḥudâvend-i ḥakîm-i müte'al
Ḥikmetüñ mantığına nâṭıka lâl
5. Feyz-i cûduñla ṭolu kevn ü mekân
Rüşen envâruñ-[ı]la 'âlem-i cân
Zerre zerre ne ki vardur eşyâ
Ḥikmetüñ mazharıdır ser-tâ-pâ
7. Ḥikmetüñ çarḥına cibrîl-i 'uḳûl
Bulmaz her ne kadar uḳsa vuşûl
Lîk senden olıcak zerre kerem
Kürsî-yi 'arşî edem zîr-i ḳadem
9. Ey cihân-dâr-ı 'adâlet-pişe
Êrmez esrârüña ḥiç endişe
Dilerin gösteresün luṭfuñdan
Zulm şeklinde baña 'adlûñi sen
11. Dedi ol demde ḥakîm-i dâñâ
Görmek isterseñ eger yâ mûsâ
Var fülân çeşme yanında bir dem
Gizlenüp baḳ göresün nece ḥikem

13. Gitdi mūsā bu hīṭābıyla hemīn
 Çeşme yanına varup étدی kemīn
 Nāzar eylerdi ki tā şun'-ı hūdā
 Néce şūretten ola rūy-nümā
15. Geldi nā-geh şuya bir merd-i süvār
 Gird-bād-ile ser-ā-pā ğubār¹¹
 Girdi şuya şoyunup yundi hemān
 Cāmesin ğeydi binüp oldı revān
17. Unıdup anda qodi kīsesini
 Toli dīnār-ile çün ṭab'-ı denī
 Dīdeden ğāyib olınca ol kes
 Geldi bir ṭıfl-ı yetīm ü nevres
19. Anda seyr eyler iken ṭıfl-ı yetīm
 Gördi bir kīse yatur pūr-zer ü sīm
 Kīseyi qapdı hemān-dem evine
 Tırmayup gitdi sevine sevine
21. Geldi ardınca anuñ bir a'mā
 Reh-nümāsı idi destinde 'aşā
 Girdi çün destine a'mānuñ şu
 Şığanup¹² eyledi bir pāk vuzū
23. Ba'd-ez-ān étدی namāza niyyet
 Hikmeti gör yine varur hālet
 Nā-geh ol çeşmeye evvel gelenüñ
 Kīsesin anda ferāmūş edenüñ
25. Hāṭıra kīsesi édince huṭūrjij
 Naqd-ı şabrı dūkenüp gitdi hużūr
 Cānına od¹³ dūşüp oldı pūr-tāb
 Qandesün çeşme dēyü étدی şitāb
27. Buldı a'māyı dēdi 'unf-ıla tīz
 Neyledüñ kīsemi vēr étme sitīz
 Geldi ol sözden anuñ ğöñline renc
 Başladı vērmege ol gözsüz ilenç
29. Güç gelüp şaḥşa ilenci bī-bāk
 Çekdi tīğ eyledi a'māyı helāk
 Gördi çün hāzret-i mūsā anı
 Hāyrete vardı hemān-dem cānı
31. Yüz ṭutup ḥaqqā dēdi yā allāh
 Yine esrāruña sensün āġāh
 Sīm ü zer buldı biri ḥaẓẓ étدی
 Birinüñ naqd-i ḥayātı gitdi

¹¹ Vezin kusurlu.

¹² Şıġamak: 1. Sıvamak, 2. Meshetmek; Sıġanmak: Sıvanmak, kolları ve bacakları sıvamak. Bk.: (*Yeni Tarama Sözlüğü*, 1983, s. 185)

¹³ Y.: ot.

33. Ne 'aceb sır olur ey rabb-i ra'ûf

Dilerin kim bulam ol sırra vukûf

[Ser-levha çerçevesi boştur.]

Geldi vahy aña ki ey nükte-şinās

Şıgmaz esrārumuza 'aql u kıyās

35. Nêçe gün tıfl-ı yetimüñ pederi

Şaḥsuñ ücretle olup kâr-geri

Almadın ücretin êtdi rihlet

İrşile oğlına degdi¹⁴ ücret

37. Kise içinde olan tıfluñ rāst

Pederi ücretidür bî-kem ü kâst

Budur aḥvāli hem ol a'mānuñ

Gözleri daḥı görürken anuñ

39. Kendinüñ kâtili şaḥsuñ o 'alil

Pederin zulm-ile etmişdi katil

Oğlı da êtdi bugün aña kışās

Buldi a'mā da kıyāmetde ḥalās

[Ser-levha çerçevesi boştur.]

41. Kışşadan hişşe budur ehl-i başar

Lāyıḳ oldur êre im'ân-ı nazār

Bilmedin neydüğünü işde me'āl

Sû'-i zann eylemek olmaz fi'l-ḥāl

43. Cümle iş ḥaḳdan olinca 'ākil

Ṭa'n u teşnî'e olur mı mâ'il

Saña bir iş görinür zulm-i şarîḥ

Ḥaḳ katında olur ol 'adl-i şaḥîḥ

45. Ey nêçe¹⁵ 'adli ḥudā-yı mennān

Zulm şeklinde êdüpdür pinhān

Sāḳi-i bezm-i ḥakîḳat Cāmî

Nuḳl-ı erbāb-ı şafādur nāmı

47. Zıkr êder nazm-ı dürer-bārında

Ya'nî kim *Sübḥatü'l-Ebrâr*ında¹⁶

[Ser-levha çerçevesi boştur.]

[*Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün*]

[*Remel . . . / . . . / . . .*]

¹⁴ degmek: 1. ulaşmak, erişmek, dokunmak, isabet etmek. 2. düşmek, yakışmak. Bk.: (*Yeni Tarama Sözlüğü*, 1983, s.62)

¹⁵ Ey nêçe: Pek çok, birçok. Bk.: (*Taş*, 2021, s. 312)

¹⁶ İranlı mutasavvıf şair Abdurrahman-ı Câmî'nin [ö.1492] *Heft Evreng* isimli mesnevi külliyyatındaki dördüncü mesnevinin adıdır. 887 [m. 1482/1483] yılında yazılan bu eser üzerinde tez çalışması da yapan Hicabi Kırlangıç şu bilgileri vermektedir: "*Subḥatü'l-Ebrâr*, 'âriflerin tesbihi' veya 'âriflerin zikri' anlamına gelir. Câmî'nin bu mesnevisi, özellikle şekil bakımından en özgünüdür. Çünkü bu manzum eseri, diğer mesnevilerin aksine hiçbir şairi örnek almadan yazmıştır. Bu eserde kullanılan 'remel-i müseddes: feilâtun feilâtun feilun' vezni, Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin *Non Sipîhr* mesnevisinin birkaç beyiti dışında Câmî'den önce herhangi bir şair tarafından mesnevi yazımında kullanılmamıştır. Timurlu hükümdar Sultan Hüseyin Baykara'ya ithaf edilen ve toplam 2875 beyitten oluşan *Sübḥatü'l-Ebrâr*; tevhid, naat, padişaha övgü/öğüt ve telif sebebi bölümlerinden sonra 'gerdanlık, boncuk ve tesbih taşı' gibi anlamlara gelen 'ikd' adlı 40 bölümde oluşmaktadır Eserin adıyla bağlantılı olarak 'tesbih taşı' şeklinde tercüme etmeyi uygun gördüğümüz her bölümde dinî, ahlâkî ve tasavvufî bir konu işlenmiş ve her konu bir hikâye ile pekiştirilmiştir. Bölümler arasındaki bağlantılar ise 'münâcât' adlı manzumelerle sağlanmıştır." Bk.: (*Kırlangıç*, 2021, s. 7-8). İlaveten, eserin vezninin "fâilâtün fâilâtün fâilât" olduğunu söyleyen kaynaklar da mevcuttur. Bk.: (*Kurtuluş*, 1998, s. 157-158).

Edebiyat tarihi kaynaklarında Kerîm ve manzumesiyle ilgili herhangi bir bilgi ve bulguya rastlanılmamıştır. Manzumeden hareketle şimdilik Kerîm'le ilgili şunlar söylenebilir: 1) Metinde açıkça manzumenin Fars şair Câmî'nin *Sübhatü'l-Ebrar*'ından alındığı söylenilmektedir. 889 [m.1484] yılında yazılan Farsça mesneviden bir kıssayı Türkçeye tercüme ettiğine göre Kerîm, 16. yy. ve sonrasında yaşamış olmalıdır. 2) Kısa manzumedeki dil ve imla özelliklerine göre Kerîm, 16-17. yy. Osmanlı dönemi Anadolu sahasındandır. 3) Ünlü bir şairin Farsça eserinden manzum tercüme yapabildiğine göre de Kerîm, tahsil görmüştür. Bu durumda âşık edebiyatından ziyade divan edebiyatı şairi olarak kabul edilmesi gerekir. Kerîm, 58 beyitlik kısa manzumesinin ilk 47 beyitinde ünlü Fars şair Câmî'nin [ö. 898/1492] *Sübhatü'l-Ebrâr* isimli mesnevisinin 37. bölümündeki Hz. Mûsâ hikâyesini Türkçeye tercüme etmiş, 48-52. beyitlerde *Sübhatü'l-Ebrâr*'ın 35. bölümündeki bir manzumeden beş Farsça beyiti iktibas etmiş, 53-58. beyitlerde ise kendi ifadeleriyle manzumesini nihayete erdirmiştir.

Kerîm'in Farsçadan tercüme ettiği kısa ile Hz. Musa-Hızır kıssası arasındaki benzerlikler anahatlarıyla şöyle sıralanabilir: 1. Hz. Mûsâ, yakın gözünün açılması için Allah'a yalvarır, 2. Allah dileğini kabul eder ve Hz. Mûsâ bazı olaylara şahit olur, 3. Bu olaylar ilk bakışta hep "zulüm" görünümündedir; ancak daha sonra bunların "zulüm değil, adalet olduğu" anlaşılır, 4. İnsanoğlunun akıl ve kıyasla her zaman Allah'ın adaletini anlayamayacağı, Allah'tan "zulüm" değil, yalnızca "adalet" geleceği, insanın zulüm diye adlandırdıklarının ilâhî adalet olabileceği yönünde mesajlar verilir. Kerîm'in manzumesinin Hz. Musa-Hızır kıssasından ayrılan yanları ise şöyledir: 1) Hz. Musa'ya eşlik eden bir yol arkadaşı yoktur, Hz. Musa tek başına gizlendiği yerden olaylara şahit olur. 2) Olayların esrarını Hz. Musa'ya açıklayan "bilge kul" (Hızır?) değil, -vahiy yoluyla- Allah'tır. 3) Birbirinden bağımsız dört olay örgüsü yerine üç kişinin başından geçen birbiriyle ilintili bir olay örgüsü bulunmaktadır.

Kerîm'in Farsçadan tercüme ettiği bu kısa günümüzde basılı/sanal birçok popüler yayında "Hz. Mûsâ ve Üç Kişi; Hz. Mûsâ ve Çeşme Hikâyesi" gibi farklı adlarla defaatle yayınlanmıştır. Günümüz popüler kültüründe bu denli bilinen, ilgi çeken bir kıssayı yalnızca Kerîm'in Türkçeye aktarmış olamayacağı kanaatiyle tahkiye edebiyatımızda ün kazanmış -telif/tercüme- birçok eser taranmış, lakin kıssaya tesadüf edilememiştir. Hatta kaynak eser *Sübhatü'l-Ebrar*'a nazire olarak yazıldığı bilinen Türkçe eserlerde de (*Gencine-i Râz*/ Taşlıcalı Yahya, telif: 1540-41; *Sohbetü'l-Ebkâr*/Atayî, telif: 1625-26) ne bu hikâye ne de bir benzeri bulunmaktadır. Sadece Şem'î, 1600 yılında tamamladığı *Şerh-i Sübhatü'l-Ebrar*'ına bu kıssayı almıştır.

Kurgudaki temel yapı ve "hisse"si ile Hz. Mûsâ-Hızır kıssasına benzeyen bu manzumenin kaynağına dair yapılan taramalar esnasında Tevrat ve İncil de gözden geçirilmiş, lakin bir sonuç elde edilememiştir. İsrailiyatta bulunabileceği ümidiyle yapılan tarama teşebbüslerinde ise kıssanın ayniyetle Yahudi kutsal metinlerinden *Midraş*'ta geçtiği saptanmıştır. Bu durumda eldeki -kesinlik arz etmeyen- bilgilere göre Hz. Mûsâ-Hızır(?) kıssasının bir varyantı olarak kabul edilebilecek bu kıssanın, İsrâiliyat'tan Fars edebiyatına oradan da tercüme ve şerh yoluyla Türk edebiyatına geçtiği söylenebilir. Kıssanın klasik Türk edebiyatında -şimdilik- yalnızca iki eserde yer alması, bu eserlerin de zaten kaynak eser olan *Sübhatü'l-Ebrâr*'ın manzum çevirisi ve şerhi olması, başka bir Türk şair veya nâsir tarafından ele alınıp işlenilmemesi Hz. Musa-Hızır kıssasının bu varyantının klasik edebiyatımız döneminde pek de revaç bulmadığını gösterir. Ancak yine de bu manzume, Hz. Mûsâ-Hızır anlatılarının etki alanının belirlenmesi, medeniyetler arası kültürel etkileşim ve aktarım gibi konularda yapılacak olan saha araştırmalarına katkı sağlayabilir. Kıssanın doğuş, mezc ve dönüşüm serüveninin sağlıklı bir şekilde ortaya konulması ise ancak mukayeseli edebiyat çalışmalarıyla mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Aksan, D. (2020). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. (7. baskı) (Cilt III). Türk Dil Kurumu.
- Arslan, S. (2013). *H. Musa ile İlgili Rivayetlerin Tesbiti ve Değerlendirilmesi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Atasever, İ. (2021, Ağustos 27). Allah Unutmaz. *Yeni Akçakoca Haber*. <https://www.yeniakcocahaber.com/yazarlar/ilhami-atasever/allah-unutmaz/1559/>
- Çanga, M. (Ed.). (2012). *Kur'an-ı Kerim Lügatî İlâvelerle Mu'cemü'l-Müfehres*. Timaş Yayınları.
- Dereli, H. (2019). *Klâsik Türk Edebiyatında Mûsâ Peygamber* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Dilçin, C. (Ed.). (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı (1999). *Mârifetnâme (Tam Metin)*. (F. Meyan, Haz.) Bedir Yayınevi.
- Gancoornet. <https://ganjoor.net>
- Gök, T. (2014). *Şem'î Şem'ullâh ve Şerh-i Subhatü'l-Ebrârî (İnceleme-Tenkitli Metin)* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Harman, Ö. F. (2020). "Mûsâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt-31/ s. 207-213). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hatipoğlu, N. (2022, Kasım 11). İlahi adalet mutlaka tecelli eder. *H. Musa Kıssası. Sabah*. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hatipoglu/2022/11/11/ilahi-adalet-mutlaka-tecelli-eder>
- İsimsiz. (2005, Haziran 27). Kissadan Hisse: H. Mûsâ ve Üç Kişi. *Yeni Mesaj*. <https://www.yenimesaj.com.tr/kissadan-hisse-H1114418.htm>
- Karataş, A. (2013). Türk-İslam Kültür ve Edebiyatında Kısas-ı Enbiyâ Türü. *Diyanet İlmî Dergi*, 49(3), 113-126.
- Kur'an-ı Kerim*. <https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/kehf-suresi-18/ayet-60/kuran-yolu-meali-5/>
- Kurtuluş, R. (1998). "Heft Evreng". *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt-17/ s. 157-158). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Me'âlî (2021). *Dîvân (Analysis-Text-Translation-Explanation-Index-Facsimile)* (H. Taş, haz.). Harvard University Press.
- Meral, Y. (2014). Mûsâ ve Hızır Kıssası ve Kissanın Yahudi Kökeniyle İlgili İddiaların Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55(2), 129-150. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001418
- Meral, Y. (2017). Talmud, Mişna ve Gemara'dan mı Oluşmaktadır? *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, 167-170.
- Molla Câmî (2021). *Âriflerin Tesbihi*. (H. Kırlangıç, Haz.) (2. baskı). Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Nev'î-zâde Atâyî (2017). *Sohbetü'l-Ebkâr* (M. Yelten, Haz.). Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Ocak, A. Y. (1990). *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü* (Genişletilmiş 2. Basım). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Öztürk, M. (2003). Bilge Kul-Musa Kıssası ve İslam Kültüründe Hızır Mitosu. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(14-15), 245-281. <https://doi.org/10.17120/omuifd.74359>
- Sucu, N. (2006). Eski Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 125-148.
- Şahin, R., & Arslantaş, Y. (2022). H. Musa'nın Bâtını İlimle Karşılaşması veya Hızır Kıssası. *Akademik Matbuat*, 6(2), 163-181.
- Taşlıcalı Yahya Beğ (2014). *Taşlıcalı Yahya Bey: Gencîne-i Râz (İnceleme, Tenkitli Metin, İndeks)* (B. Çınar, Haz.). Kesit Yayınları.
- Tuncer, S. (2021, Mart 27). *Allah'ın Konuştuğu Peygamber: H. Musa—B15—Biri Bir Gün*. [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=vBQuVAf5yPo>
- Tülek, V. (2007, Kasım 28). Hazreti Mûsâ ve İbretli Bir Hadise. *Türkiye Gazetesi*. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/vehbi-tulek/hazreti-musa-ve-ibretli-bir-hadise-356106>
- Üstün, D. (2023). *Klasik ve Çağdaş Tefsir Literatüründe H. Musa ile Arkadaşının Yolculuğu* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Geç Dönem Osmanlı Toplumunda Teknoloji ve Kullanımına Dair Bazı Gözlemler

Some Observation on the Technology and Use of Technology in Late Ottoman Society

Emrah YILMAZ

Asst. Prof., Siirt University, Faculty of Science and Literature, Department of History, Siirt, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi., Siirt Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Siirt, Türkiye.
Orcid: 0000-0001-5955-8277 | e-posta: emrah.yilmaz@siirt.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Yılmaz, E. (2024). Some Observation on the Technology and Use of Technology in the Late Ottoman Society. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 65, 183-199.

Yılmaz, E. (2024). Geç Dönem Osmanlı Toplumunda Teknoloji ve Kullanımına Dair Bazı Gözlemler. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 183-199.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 23 May/Mayıs 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 22 September/Eylül 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65 **Pages/Sayfa:** 183-199.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Emrah YILMAZ)

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

İnsanlık tarihi, 18. yüzyıla kadar binlerce yıldır süregelen ve daha çok mekanik özelliğiyle ön plana çıkan bir teknolojiyi kullanmış ve toplumsal yaşam da buna göre şekillenmiştir. Binlerce yıldır devam eden bu süreç, 19. yüzyılda başta ulaşım teknolojileri – demir yolları ve buharlı gemiler – olmak üzere önemli değişikliklere sahne olmuş ve bu yüzyıl günümüz modern teknolojisinin doğuşuna şahitlik etmiştir. Ulaşım alanında başlayan bu süreç daha sonra kimya ve elektrik alanlarındaki gelişmelerle ivme kazanarak devam etmiştir. Hızlı değişim ve dönüşümün yaşandığı 19. yüzyılda, Osmanlı toplumu bir teknoloji ithalatçısı olarak bu teknolojiyi yurt dışından ithal etmiştir. Yurt dışından ithal edilen teknolojinin ürün çeşitliliği ve hacmi yıllara ve toplumun ihtiyacına göre değişiklik göstermiştir. Araştırmamız bu noktada bir teknoloji ithalatçısı olan Osmanlı'nın ithal ettiği teknolojiyi nasıl ve ne şekilde kullandığını Anadolu coğrafyasının farklı mahalleri arasından örneklem seçimiyle göstermeye çalışacaktır. Bilindiği gibi erken tarihlerden itibaren ithal edilen teknolojilerin başında demir yolları ve buharlı gemiler gelmektedir, öncelikle bu ulaşım teknolojilerinin geç Osmanlı toplumunda nasıl kullanıldığı ve etkileri araştırılacak daha sonra tarımsal alandaki gelişmelere bağlı olarak orak, harman makinesi ve pulluk gibi tarımsal aletlerin kullanımı ve yayılışı üzerinde durulacaktır. Nihai olarak hane içi üretimde önemli bir etkisi olan ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görünür hale gelen dikiş makineleri üzerinde durulacaktır. Araştırmamız bu tür örnekler üzerinden geç dönem Osmanlı toplumunun teknolojiyi kullanımını araştırmaya çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler

Teknoloji, geç Osmanlı toplumu, demir yolları, dikiş makinesi

Abstract

Until the 18th century, human history used a technology that had been going on for thousands of years and was characterised by its mechanical features, and social life was shaped accordingly. This process, which has been going on for thousands of years, witnessed significant changes in the 19th century, especially in transport technologies - railways and steamships - and this century witnessed the birth of today's modern technology. This process, which started in the field of transport, continued to gain momentum with developments in the fields of chemistry and electricity. In the 19th century, a period of rapid change and transformation, Ottoman society, as a technology importer, imported this technology from abroad. The product range and volume of the technology imported from abroad varied according to the years and the needs of the society. At this point, our research will try to examine how and in what way the Ottoman Empire, as a technology importer, used the imported technology by selecting samples from different neighbourhoods of Anatolia. As it is known, railways and steamships are among the most important technologies imported from the early period. Firstly, the use and effects of these transport technologies in the late Ottoman society will be investigated, and then the use and spread of agricultural tools such as threshing machines and ploughs will be emphasised depending on the developments in the agricultural field. Then we will focus on sewing machines, which had a significant impact on household production and became visible in the second half of the 19th century. Our research will try to investigate the use of technology in the late Ottoman society through such examples.

Keywords

Technology, late Ottoman society, railways, sewing Machine

Giriş

Günümüzde - 21. yüzyıl - teknolojik alanda yaşanan yenilik ve değişimler ile bunların uygulama alanı bulması insanlık tarihini teknolojik alanda daha önce hiç tecrübe etmediği bir konuma getirmiştir. Bugün, yaşamımızın ayrılmaz birer parçası haline gelen birçok maddi kültür objesinin modern kökenleri 19. yüzyıla dayanmaktadır. 19. yüzyıl bir yandan kapitalizmin kurumsal olarak geliştiği ve bu açıdan *sermaye çağı* olarak adlandırılırken diğer yandan günümüz modern dünyasının oluşumuna öncülük eden teknolojik yenilik ve gelişimlerin başladığı tarihi bir süre

ce tanıklık etmiştir (Hobsbawn, 2017, s. 13 – 16). Bu tarihi süreçte öncelikle Sanayi Devrimi'nin doğrudan etkileri görülecek ve bu anlamda özellikle ulaşım teknolojileri önemli bir gelişme trendi yakalayacaktır. Bu gelişim trendinin ilk hissedildiği alan ise demir yolları olmuştur. Devrimin, sanayi alanındaki en belirgin özelliği üretim artışının sağlanmasıydı, bu üretim artışı daha fazla buharlı makinelerin üretimde kullanılmasıyla mümkün olmuştur. Üretim, makinelerin kullanımıyla belli bir doygunluğa erişince bunların tüketiciye daha süratli ulaştırılması önem kazanmaya başlamış ve demir yolları bu noktada devreye girmiştir. Demir yolları 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da gelişme gösterirken hem yolcu hem de emtia/mal taşınmasında önemli bir rol üstlenmiş ve toplumsal hareketliliğe de ivme kazandırmıştır (Akyıldız, 2019, s. 147 vd). Demir yolları, bir yandan yolcu ve emtia taşınmasında başat rol oynarken diğer taraftan kırsal alanları üretim sürecine dâhil ederek tarımsal üretim artışı sağlayabilmiştir. Ayrıca, daha gelişmiş merkez/Avrupalı ekonomilerin ham madde ve işgücü gibi ihtiyaçlarını karşılayarak merkez - çevre ilişkilerinde kayda değer bir rol üstlenmiştir (Özyüksel, 2000, s. 2 – 3).

19. yüzyıl demir yolları ve tren katarlarının olduğu kadar buharlı gemilerin de yüzyılı olmuştur. Ulaşım teknolojileri alanında yaşanan bu gelişmeler karşısında 19. yüzyıl, bazı düşünürler tarafından *ulaştırma çağı* olarak ifade edilmiş ve bu iki taşıtın kapitalist ekonominin yerkürede yayılmasında esas unsurlar olduğu belirtilmiştir (Freyer, 2018, s. 9 – 23). 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren deniz ulaşımında kullanılmaya başlanan buharlı gemiler, uluslararası deniz taşımacılığında ticaret hadlerini önemli oranda yükseltmiştir. Ticaret hadlerinde artışa neden olan buharlı gemiler aynı zamanda limanlar arasındaki ticaretin de daha hızlı yapılmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti de, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren deniz ulaşımında etkin olan buharlı gemileri kullanmış ve İstanbul – İzmir gibi liman şehirleri bu yeni araçlarla tanışmıştır. (Baskıcı, 2005, s. 54 – 57). Osmanlı'nın İstanbul, Selanik ve İzmir gibi liman şehirlerinin ufuklarında beliren buharlı gemiler, hız konusunda kısa sürede önemli gelişmeler kaydederek 20. yüzyılın başında New York – İstanbul arası ulaşımı 18 güne kadar indirebilmiştir. Buharlılar, bu dönemde yelkenli gemilere dünya deniz taşımacılığında açık ara fark atarak yük taşıma kapasitelerini 45 yılda yaklaşık 103 kat arttırabilmişlerdir (Baskıcı, 2005, s. 55 – 56).¹ Buharlı gemilerin bu hızlı gelişiminde özellikle 1870'lerden sonra kullanılan daha sağlam buhar kazanları ile daha geniş çelik teknelerin önemli bir rolü vardır. Buharlı gemiler, 1870'lerden sonra uluslararası yük taşımacılığının yanında açık okyanuslarda yolcu taşımacılığı da yapmaya başlamış ve bu durum devasa boyuttaki buharlı gemilerin sıradan bir araç olarak görünmesini de beraberinde getirmiştir (Fezyoğlu, 2019, s. 8 – 10). Buharlı gemilerin hem hız hem de hacim olarak hızlı bir şekilde gelişmeleri Doğu Akdeniz'in önemli limanlarından biri olan İzmir Liman ticaretini olumlu yönde etkilemiştir. Doğu Akdeniz'in uğrak limanlarından biri olan İzmir, 1840 ila 1870 yılları arasındaki 30 yıllık süreçte ticaretini yaklaşık 3 kat arttırabilmiştir. Liman aynı dönemde, Osmanlı ile Avrupa ticaretinde de önemli bir mevki işgal ederek İngiltere başta olmak üzere Avusturya – Macaristan, Fransa, Yunanistan ve Rus bandıralı birçok yabancı gemi şirketinin kavşak noktalarından biri haline gelmiştir. İzmir Limanı örneğinde de görüleceği üzere ulaşım teknolojilerinde yaşanan gelişmelerin, Osmanlı ekonomisi ve toplumsal yaşamını üzerinde olumlu bir etkisi olmuştur. İzmir özelinde, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişme gösteren buharlı gemiler ve acenteler ile 1866 yılında işletmeye açılan iki demiryolu hattının kentin gelişiminde doğrudan önemli bir rol oynadığı söylenebilir (British Trade Abroad, Part III, s. 739; Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna, 1886, s. 2 – 3).

Ulaştırma teknolojilerinin kullanımına ek olarak 19. yüzyıl Osmanlı'nın tarımsal üretimdeki artışa bağlı olarak modern tarım teknolojilerini de kullanmaya başladığı bir yüzyıl olmuştur. Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki tarımsal üretim ve genel yapısına bakıldığında toprak faktörünün nispeten daha bol olduğu görülürken bölgelere göre farklılık göstermekle beraber düşük nüfus yoğunluğu ciddi bir işgücü ve emek kıtlığı meydana getirmiştir. İmparatorluğun Adana ve Batı Anadolu gibi mahalleri başta olmak üzere önemli tarımsal bölgelerinde işgücü ihtiyacının yüksek olduğu harman/hasat mevsiminde işgücü eksikliği tarımsal üretim faaliyetlerini aksatacak ölçülere varabilmekteydi. Bu işgücü açığı çoğu zaman, ekilebilir toprakları daha sınırlı olan veya iklim koşullarından dolayı daha ileri bir tarihte hasat yapılacak bölgelerden yapılan işgücü transferi ile temin ediliyordu (Güran, 1998, s. 63 – 68). İşgücü kıtlığı, toprak – yoğun zirai faaliyet türü olan hayvancılığın bir yerde hem zorunlu kılıyor hem de bu tür bir ekonomik faaliyetin Anadolu'da daha yaygın olmasına sebep oluyordu. Hayvancılığın yanında bitkisel ürün üretiminde de çeşitli zorluklar bulunuyordu. Bunların başında uzun nadas süreleri ile tarım aletlerinin iptidai düzeyde olması geliyordu. Tarım aletlerinin iptida düzeyde olmasının yanında 19. yüzyılın ikinci yarısında dahi Osmanlı Anadolu'sunda gübre ve iyi tohum gibi uygulamalar çok sınırlı bir alanda yapılabilmekteydi (Güran, 1998, s. 69). Tüm bu sınırlılıklara rağmen Osmanlı tarımı özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişme gösterebilmiş ve 1879 – 1904 yılları arasındaki öşür gelirleri %79 oranında artarken Anadolu'da bulunan 4 ana liman üzerinden yapılan tarımsal ihracat da aynı zaman diliminde %45 artış kaydetmiştir. Öşür gelirlerindeki artış hızı, 20. yüzyılın ilk yıllarında düşmekle beraber devam etmiş ve 1914'e kadar olan süreçte 1904'e oranla yaklaşık %25 artış göstermiştir (Issawi, 1980, s. 199 – 200). Osmanlı'nın 19. yüzyılın son çeyreğinde hem tarımsal gelirlerinin hem de ihracatının artmasında II. Abdülhamid döneminde uygulanan bir dizi tarımsal reform ile devletin modernleşmesi ve siyasi egemenliğini sürdürebilmesi için tarımsal gelişmeye başvurması önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Osmanlı'nın dünya ekonomisinde gıda maddeleri ile ham madde tedarikçisi bir konuma sürüklenmesi de bu tarımsal reform politikalarının

¹ Yerkürede buharlı gemilerin yük taşıma kapasiteleri 1831 – 1876 yılları arasındaki 45 yılda yaklaşık 103 kat artış göstermiştir. 1831'de 32.000 ton olan taşıma kapasitesi 1876 yılında 3.293.072 tona yükselmiştir. Verilen rakamlar, buharlıların kısa bir zaman diliminde yelkenlilere karşı nasıl başarılı olduklarını göstermektedir.

benimsenmesinde etkili olmuştur (Quataert, 2008, s. 31 – 33).

Osmanlı'nın dünya ekonomisi içinde gıda ve ham madde tedarikçisi bir pozisyon alması diğer bir ifadeyle piyasa için üretim, tarımın modern teknikler ile yapılmasını ve aynı zamanda modern tarım aletlerinin kullanımını beraberinde getirmiştir. Anadolu coğrafyasındaki makineleşmede yabancı büyük toprak sahipleri, Trakya, Balkanlar, Adalar ile Rusya'dan gelen göçmenler, Anadolu'dan Amerika başta olmak üzere diğer bölgelere yapılan göçler ve yabancı şirketlerin özellikle de demir yolu şirketlerinin olumlu bir katkısı söz konusudur. Bu anlamda, Osmanlı Anadolu'sunun çeşitli yerli ve yabancı toplumsal bileşenleriyle 19. yüzyılın özellikle son çeyreğinden itibaren makineleşmeye ciddi bir anlam yüklediği ve bu yönde bir gelişme trendinin yakalandığı söylenebilir (Baskıcı, 2003, s. 34 – 38; Kurmuş, 2021, s. 195 – 202).

Osmanlı'nın tarımsal alandaki modernleşmesi ve teknoloji kullanımının yanında araştırmamızın bir diğer önemli örneğini 19. yüzyılın önemli teknolojik gelişimleri arasında yer alan dikiş makineleri oluşturmaktadır. Dikiş makineleri 1860'lı yılların ortalarından itibaren Osmanlı pazarında görünmeye başlamış ve teknolojik değişime paralel olarak – el ve pedal ile çevrilen makineler - hane içi üretimde ciddi bir revaç kazanmıştır. 1866 yılında Fransızca yayın yapan *La Turquie* gazetesinde verilen reklamlarda Osmanlı pazarı için Paris'ten ithal edilen dikiş makine fiyatlarının 100 Franktan 400 Frank'a kadar uzandığı ve makinelerin aksesuarlarıyla birlikte 1 yıllık garanti kapsamında olduğu belirtilmiştir. Bu yeni makinelerin aileler, terziler, döşemeciler ile ayakkabıcılar tarafından rahatlıkla kullanılabileceği kaydedilmiştir (*La Turquie*, 10 Février 1866/25 Ramazan 1282, S. 9, s. 4; *La Turquie*, 12 Février 1866/27 Ramazan 1282, S. 10, s. 4). Osmanlı Anadolu'su birçok teknolojik yeniliğe göre dikiş makinelerinin kullanımında daha hızlı davranmıştır. Bu süreç daha sonra özellikle Amerikalı Singer Dikiş Makineleri Şirketi [Singer Sewing Machines Company] tarafından daha farklı bir boyuta vardırılmış ve Singer, tek başına dikiş makineleri konusunda bir tekel haline gelerek 1914 yılına kadar dünyada satılan dikiş makinelerinin %90'unu tek başına satabilmiştir (Jones, 2005, s. 76 – 77). Geç Osmanlı toplumunda teknoloji kullanımı ve eğilimi dikiş makineleri örneği üzerinden de araştırmamızda ortaya konulacaktır.

1. Demir Yolu Teknolojisi ve Kullanımı

19. yüzyıldaki teknolojik gelişimin kronolojisine bakıldığında Sanayi Devrimi'nin gelişim sürecine paralel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun deneyimlediği ilk teknolojik araçların tekstil sanayi ve demir yoluyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti, Sanayi Devrimi'nin merkezi İngiltere'de ortaya çıkan ve ilk olarak 1830 yılında Liverpool – Manchester'ı birbirini bağlayan demir yolu hattından yaklaşık 26 yıl sonra demir yolu yapım çalışmalarına başlamıştır (Quataert, 1985, s. 1630 – 1631). Anadolu coğrafyasındaki ilk demir yolu hattı inşa faaliyetleri Anadolu'nun verimli ve zengin bölgesi olan Batı Anadolu'da ortaya çıkmıştır. Bu noktada İzmir – Aydın arasında bir demir yolu hattının imtiyazı 23 Eylül 1856 yılında alınan bir fermanla Robert Wilkin liderliğindeki bir İngiliz gruba verilmiştir. Wilkin'in önderliğindeki grup bir şirket tesis etmiş ve Osmanlı Devleti de demir yolu hattı imtiyazını belli şartlar dâhilinde ve ruhsatname kapsamında bu gruba verdiğini belirtmiştir (BOA. İ. HR, 136/7040, H. 13 Safer 1273; BOA. DVN. NMH. 8/21, H. 20 Safer 1273). Yapım faaliyetlerine 22 Eylül 1857'de başlanan bu hat, yaklaşık 9 yıl sonra 1866 yılında bitirilmiş ve resmi olarak Temmuz 1866 tarihinde açılabilmiştir. Bu hattın açılışıyla birlikte Batı Anadolu'nun önemli ticaret merkezleri İzmir – Aydın demir yoluyla birbirine bağlanmıştır (BOA. İ. MVL, 385/16828, H. 08 Rebiyülahir 1274; Report By Major Law on Railways in Asiatic Turkey, 1896, s. 10). İzmir merkezli olmak üzere inşa edilen bir diğer demir yolu hattı ise İzmir – Kasaba ve uzantıları hattıdır. Bu hattın imtiyaz ve inşa faaliyetleri Aydın hattı ile benzerlikler göstermektedir. İzmir – Kasaba arasında bir demir yolu hattının inşa edilmesinde Aydın hattın da olduğu gibi İngiliz müteşebbisler önemli rol oynamıştır. Bu noktada A. Edwards'ın ismi ön plana çıkmış ve hattın yapım imtiyazı devlet kurumları arasında yapılan çeşitli görüşmeler neticesinde A. Edwards'a verilmiştir (BOA. İ. MMS, 25/1103, 25 Rebiyülevvel 1279). Edwards'a verilen imtiyazdan kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti ile bu kişi arasında şartname ve mukavelenamede değişiklikler talep etmesinden dolayı bazı sorunlar baş göstermiş ve gelişen olaylar neticesinde Edwards aldığı imtiyazı devretmek istemiştir. Osmanlı Devleti, demir yolu yapımına önem vermekle beraber imtiyazın el değiştirmesini onaylamış ve Kasaba hattının yapım imtiyazı 4 Temmuz 1863 tarihinde Edward Price adındaki bir İngiliz müteşebbise 99 yıl süreyle verilmiştir (Kolay, 2019, s. 25 – 32). Batı Anadolu'daki üretim merkezlerini İzmir Limanı'na ve İzmir'i de hinterlandına bağlayacak bu girişim Aydın hattına göre daha kısa sürede inşa edilmiş ve Kasaba [Turgutlu]'ya kadar olan hat Aralık 1865 tarihinde bitirilmiştir. Hat üzerinde bulunan diğer istasyonların yapım işlerinin tamamlanması ve kontrollerin yapılmasından sonra bu hat resmi olarak 23 Ocak 1866 tarihinde açılmıştır. Bu hattın açılışıyla İzmir, İç Batı Anadolu Bölgesi'nin iç kısımlarına kadar uzanacak bir demir yolu hattına sahip olmakla birlikte bu hattın Anadolu'da işletmeye açılan ilk hat olması hem İzmir hem bölge için önemli sosyal, toplumsal ve ekonomik gelişmelere sebep olmuştur (Ruzname-i Ceride-i Havadis, 23 Ramazan 1282/ 9 Şubat 1866, S. 341, s. 1; Kolay, 2019, s. 57 vd).

Kasaba hattı 1890'lı yıllarda İç Batı Anadolu'nun Uşak ve Afyonkarahisar gibi geniş düzlüklerine uzanarak özellikle ihracata yönelik bir hat niteliği kazanmıştır. Osmanlı'nın bu ilk demir yolu hatlarının inşası başta ticari emtianın taşınması olmak üzere tarım makinelerinin kullanımı, şehirlerarası yolculuk ve kentsel bölgelerin genişlemesine olumlu bir katkı yapmıştır. Bilindiği üzere Anadolu tarımı 19. yüzyılda hızlı bir ticarileşme yaşamış ve bu ticarileşme sadece tarımsal üretimdeki artışla sınırlı kalmamış aynı zamanda pazar için üretilen ürünlerde de kendini göstermiştir. İpek üretimi ile tütün ekiminin daha kaliteli olması ve bu ürünlerin yaygınlaşması açısından önemli gayretler gösterilmiş ve bu durum kuru üzüm, incir, zeytin ve bir derece tahıllar için de söz konusu olmuştur (Arıcanlı, 2012, s. 136 – 137). Bu gelişmelerle paralel, ticarileşen ürünlerin yurt dışı piyasalarına sevkiyatı önem kazanmış ve demiryolları başta Batı Anadolu Bölgesi olmak üzere birçok mahalde üretilen ürünlerin İzmir Limanı'na nakliyatını gerçekleştirmiştir. 20. yüzyılın başında 1901 yılında İzmir Limanı'na yapılan nakliyat rakamlarına bakıldığında sadece İzmir – Aydın hattının 6 aylık dönemde 177.000 tonun üzerinde emtia/mal sevkiyatı yaptığı görülmektedir (İzmir Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası İhracat-İthalat İstatistiği², 1901, s. yok; Yılmaz, 2024, s. 123 – 124). Mal ve emtia nakliyatı

² İzmir Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası tarafından yayımlanan bu istatistikler, bundaki sonraki referanslarda kısaca İTZO İstatistiki olarak verilecektir. Bu önemli istatistikler, 20.yy. ilk yıllarına dair İzmir Limanı, ihracat ürünleri ve demir yolları nakliyatının hangi ürünlerden oluştuğuna dair ciddi bilgiler

Osmanlı toplumunun köylü birimleri başta olmak üzere tüm toplum bileşenlerinin yaşamını kolaylaştırıcı bir etki yapıyordu. Örnek olarak, Osmanlı Anadolu'sunda pek de tüketilmeyen kantariyye veya koloni ürünleri kahve, şeker, pirinç ve sabun gibi ürünler demir yolları sayesinde en ücra bölgelere kadar erişilebilir kılınmıştır. 1906 yılında İzmir Limanı'ndan 8.200 ton civarında koloni ürünü Batı Anadolu'nun muhtelif mahallerine sevk edilmiş ve bu sevkiyat demir yolları sayesinde çok hızlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Yine aynı yıl, limandan 6.160 ton raddelerinde tekstil ve mamul ürün iç kesimlere gönderilmiştir. Petrol ve petrol ürünlerinin kullanımı da demir yolları sayesinde daha görünür bir hâl almıştır. Bu yıllarda petrol ürünlerini taşımak için demiryolu şirketleri özel konteynırlar kullanmış ve bu tür ürünlerin sevkiyatı güvenli bir şekilde yapılabilmektedir (İTZO İstatistiki, 1906, s. yok).

Demir yolu şirketleri, rayların uzanamadığı iç kesimlerdeki emtiaya ulaşmak için de çeşitli girişimlerde bulunmuş ve deve kervanlarıyla çeşitli anlaşmalar yaparak iç kesimlerdeki ürünleri deve kervanlarıyla toplatmışlardır. Yine bu şirketler, demir yoluyla topladıkları veya toplattırdıkları ürünler için İzmir'de antrepolar inşa etmiş, bu antrepolar da tarım ürünlerinin ihracatını kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır. Çünkü antrepolarda bekletilen ürünler için uygun zaman ve fiyat skalası gözetilmiştir. Bu tür girişimler, demir yolu şirketlerinin belli bir kâr marjını yakalamalarını ve ihracatı daha uygun şartlarda yapmalarını beraberinde getirmiştir (Report for the Year 1901 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1902, s. 4; Yılmaz, 2024, s. 123 – 125). Demir yolu şirketlerinin tarımsal ürünlerin ihracatını daha uygun şartlarda gerçekleştirmek istemeleri demir yolu şirketleri arasında ciddi bir rekabet ortamı da yaratmıştır. Bu rekabet ortamı özellikle İzmir – Kasaba ile aşağıda üzerinde duracağımız Anadolu Demir Yolu Şirketi arasında yaşanıyordu. Kasaba hattı, raylarını Afyonkarahisar'a Anadolu Demir yolu Şirketi de Konya ve mülhakatına ulaştırınca bölgenin tarımsal artığını elde etmek ve İzmir ile İstanbul gibi ihracat merkezlerine göndermek bu iki şirket arasında 1890'ların sonlarına doğru ciddi bir rekabet ortamı yaratmıştır (Yılmaz, 2018, s. 23 – 26). Her ne kadar İzmirli tüccarlar bu iki hattın Afyonkarahisar'da birleştirilmesini gündeme getirmişlerse de bu istekleri hemen mümkün olamamış ve iki şirketin 1905 yılında anlaşmaları üzerine Konya – Afyon iltisak hattı birleştirilmiş ve bu tarihten sonra Konya ve çevresinde yetişen tarımsal ürünler ve ticari emtia İzmir'e gönderilebilmiştir (BOA.Y. PRK. TNF, 5/73, H. 23 Şaban 1315; Revue Commerciale du Levant Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople 31 Ocak 1906, s. 105 – 106).³

Anadolu Demir Yolu Şirketi, Almanya'nın özellikle II. Wilhelm döneminde izlediği dış politikanın [Weltpolitik] bir sonucu olarak gelişme göstermiştir. Almanya bu noktada önemli bir yatırım ve aynı zamanda sermaye ihraç alanı olarak gördüğü demir yollarını Deutsche Bank aracılığıyla Anadolu'da inşa etmeye başlamıştır. Bu noktada şirket, öncelikle İzmit – Ankara hattının inşa faaliyetlerini gerçekleştirmiş, sonrasında Osmanlı Devleti, Eskişehir – Konya arasında da yeni bir hattın yapılmasını gündeme almıştır (Yılmaz, 2018, s. 23 vd). Eskişehir'den Konya'ya kadar bir demir yolu hattının yapılması için gerekli tetkik ve çalışmalar ilgili devlet kurumları tarafından 1892 sonlarında yapılmıştır (BOA. Y.A. RES, 62/53, H. 29 Cemaziyelahir 1310). Hattın yapılmasıyla ilgili tetkik ve planlamalardan kısa bir süre sonra bu hattın yapım ve işletme imtiyazı uluslararası sermayenin yoğun rekabetine ve tüm engellemelere rağmen 15 Şubat 1893 tarihinde Anadolu Demir Yolu Şirketi'ne verilmiştir (Earle, 1924, s. 33; Ortaçlı, 2006, s. 120; Karkar, 1972, s. 72). Anadolu Demir Yolu Şirketi, imtiyazı aldıktan sonra hızlı bir şekilde inşaat çalışmalarına başlamış ve Eskişehir – Konya arasındaki yaklaşık 445 km'lik hat 29 Temmuz 1896 tarihinde resmi olarak açılmıştır (Gavriyel, H. 1327, s. 13 – 15; Özyüksel, 1988, s. 88 – 90).

Anadolu demir yollarının 1896'dan itibaren Konya ve mülhakatına doğru demir yolunu uzatması bu bölgede önemli değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Şirket, öncelikle Konya Vilayeti'nin kuzeyinde yer alan Koçhisar ve Kuluköy gibi yerleşim yerlerindeki tarımsal üretimi ve ticari emtiayı kendi demir yolu hattına ve Konya İstasyonuna çekebilmek için İnevi'nde bir şube açma yoluna gitmiştir. Şirketin bu şubeyi açmaktaki temel amaçlarından biri tarımsal artığa yetiştirildiği yerden el koyabilmektir (Revue Commerciale du Levant, 31 Ocak 1903, s. 333 – 335; Yılmaz, 2018, s. 26 – 27). Şirket, kendi gelirlerini artırmanın yanında Orta Anadolu Bölgesi'nde daha önce pek bilinmeyen bazı bitkilerin de yetiştirilmesine ön ayak olmuştur. Bu bitkilerin başında patates gelmektedir. Daha önceleri yetiştirilme alanı bulamayan bu önemli yumru şirketin tarımsal faaliyetleri desteklemesinin bir sonucu olarak Konya ve çevresinde yetiştirilmeye başlanmış ancak toprak kalitesi ve sulama sorunlarından dolayı istenilen sonuç alınamamıştır (Revue Commerciale du Levant, 31 Ocak 1906, s. 105 – 106; Yılmaz, 2018, s. 26).

Konya ve çevresinde farklı türdeki bitkilerin üretimine katkı sağlayan şirket aynı zamanda bu bölgede üretilen buğdayın başkent İstanbul'a sevkiyatında da önemli rol oynamıştır. Demir yolu öncesi Orta Anadolu da dâhil olmak üzere başkent tahıl ihtiyacının çok asgari bir kısmı Anadolu coğrafyasından karşılanıyordu. Ancak demir yolları, tahılın iç bölgelerden taşınmasını kolaylaştırıp üretimdeki artışı teşvik ettikçe Anadolu tahılının başkent piyasasındaki teslim fiyatı düşmüştür. Ankara ve Konya gibi iç bölgelerden yüklenen tahıl, İstanbul piyasasında yabancı tahıla göre %20'lere varan bir fiyat avantajı elde etmiş ve bu durum Orta Anadolu tahılının sürümünü kolaylaştırmıştır (Quataert, 2008, s. 168 – 169). Ankara ve Konya gibi iç kesimlerde yetiştirilen tahıl İstanbul'un ihtiyacını tedarik ederken bu demir yolu hattı geleneksel taşımacılıkla diğer bir ifadeyle deve kervanlarıyla da mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu hususta özellikle Konya Vilayeti'nin Karaman ve Ereğli gibi mahallerinde yetiştirilen tahıl ve diğer tarımsal ürünler deve kervanlarıyla Mersin Limanı'na taşınmıştır. Şirket her ne kadar kuzey bölgelerde tali şubeler açarak üretimi kısmen denetim altına almak istemişse de aynı şey güney bölgeleri için söz konusu olamamış ve bu bölgelerin ürünleri Mersin Limanı'na gitmeye devam etmiştir. Mersin Limanı'na gelen tahıl çoğu zaman Suriyeli ve Lübnanlı tüccar tarafından alınarak ülkelerine gönderilmiştir. Ayrıca, belirtmek gerekir ki geleneksel taşımacılık Konya ve civar mahallerde 20. yüzyılın ilerleyen tarihlerine kadar önemini koruyabilmiştir (Revue Commerciale du Levant, 31 Temmuz 1906, s. 287 – 293). Anadolu Demir yolu Şirketi'nin geçtiği bölgelerde tarımsal makineleşmeye de önemli bir ivme kazandırdığı

vermektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Yılmaz, 2024, s. 115 – 139.

³ İstanbul Fransız ticaret odası aylık dergisi olarak yayımlanan bu yayının, ilgili yıllardaki Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatına dair önemli bilgiler vermektedir. Bundan sonraki referanslarda bu dergi Revue Commerciale du Levant kısaltması ile verilecektir.

bilinmektedir. Bu husus, aşağıdaki modern tarım aletlerin kullanımı söz konusu olduğunda ayrıca ele alınacaktır.

2. Deniz Taşımacılığında Buharlı Gemiler ve Kullanımı

19. yüzyıl yukarıda da ifade edildiği gibi ulaştırma çağı olarak tarihteki yerini almıştır. Bu anlamda deniz ulaşımında buharlı gemilerin bu yüzyılda önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Dünyada buharlı gemilerin başlangıcı olarak genellikle 1807 yılında Robert Fulton'un Clermont isimli gemiyi Hudson nehrine indirmesi ve New York ile Albany arasında seyahat etmesi gösterilmektedir. Fulton'dan sonra yine bir Amerikalı olan Moses Rogers Atlantik Okyanusu'nu Savannah adlı gemiyle 1819'da geçmiş daha sonra 1822 yılında İngilizler ve 1823'te de Fransızlar Atlantik'i buharlı gemiler ile geçmeyi başarmışlardır (Kütükoğlu, 1995, s. 165 vd). Osmanlı'nın buharlı gemilerle tanışması Rogers'in Atlantik'i geçmesinden yaklaşık sekiz yıl [H. 1243] tarihinde mümkün olmuştur. Dönemin vakanüvislerinden Ahmed Lütfi Efendi, 1827'ye kadar Osmanlı tersanelerinde buharlı gemi olmadığını belirtip devletin 1827 yılında "Buğ(u) Gemisi" adını verdiği vapuru satın aldığını ve bu tür buharlıların kullanılması için ayrıca kaptan ve eleman yetiştirilmesinin o dönem gündeme alındığını kaydetmektedir (Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, 1999, I, s. 204 – 205). Buğ'un satın alınmasıyla birlikte Osmanlı donanmasına ilk defa bir buharlı gemi girmiş oluyordu. Bu tarihten sonra Amerikalılarla yapılan anlaşma sonucu buharlı gemiler Osmanlı tersanelerinde de üretilmeye başlanmış ve 1848 yılında ilk Osmanlı vapuru İstanbul Baruthanesi Küçük Demir Fabrikası'nda inşa edilerek suya indirilmiştir (Kütükoğlu, 1995, s. 165).

Buharlı gemilerin kullanımı 1850'lere doğru artış kaydetmiştir. Bu artış başkent İstanbul'un deniz yolu ulaşımının da gelişmesini beraberinde getirmiştir. İstanbul'un Karadeniz, Marmara Bölgesi ve Doğu Akdeniz sahilleriyle deniz yolu ulaşımı Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi denilen bir vapur şirketi tarafından sağlanıyordu. Bu idare zamanla Fevaid-i Osmaniye, İdare-i Aziziye, İdare-i Mahsusa-i Aziziye ve Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi gibi isimler alarak varlığı Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal etmiştir. Çeşitli isimler alan vapur şirketinin ismi 1850'li yılların başında Hazine-i Hassa Vapur Kumpanyası olarak geçmektedir ve bu yıllarda Ege Bölgesi'nde Çanakkale, Limni, Selanik ve Galos; Karadeniz Bölgesi'nde Samsun, Sinop ve Trabzon; Marmara havzasında ise Gemlik, Karamürsel ve İzmit'e seferler yaptığı görülmektedir (Akyıldız, 2019, s. 36 – 37). Hazine – i Hassa gibi yerli şirketler dışında yabancı gemi /vapur şirketleri de İstanbul ile diğer Osmanlı limanları arasında eşya, posta ve yolcu taşımacılığı yapıyorlardı. Yabancı şirketler arasında özellikle Avusturyalı Lloyd ve Fransız Messageries Maritimes Company'nin deniz ulaşımında önemli bir rol oynadıkları bilinmektedir. Avusturyalı Lloyd şirketi, 1833 yılında Trieste'de bir sigorta şirketi olarak teşkil edilmiş ancak ilerleyen süreçte bu şirket Doğu Akdeniz limanları arasında Avusturya imparatorunun da desteğini alarak seferlere başlamıştır. Lloyd şirketi, 1.000.000 florinlik bir sermaye ile başladığı deniz taşımacılığında ilk seferini 16 Mayıs 1837 tarihinde Trieste – İstanbul arasında gerçekleştirmiştir. Şirket, daha sonra 1840'ların ortalarına gelindiğinde Tuna Bölgesi'nde taşımacılık yapan *Donaudampfschiffahrtsgesellschaft* gibi şirketleri de bünyesine katarak hem Karadeniz hem de Doğu Akdeniz'den İstanbul'a gelen deniz taşımacılığında kilit bir rol oynamaya başlamıştır. Lloyd şirketinin bu önemi bu vapur şirketinin Osmanlı'nın birçok liman kentine düzenli seferler yapmasında da görülmektedir. Bu minvalde şirket, Trieste – İzmir – İstanbul, İstanbul – Çanakkale – Styli, İstanbul – Kalas, İstanbul – İskenderiye ve İstanbul – Trabzon arasında çoğu haftada bir kez olmak üzere düzenli seferler organize etmeye başlamıştır (Kılıçaslan, 2015, s. 480 – 483).

Lloyd şirketi, Osmanlı limanları arasında düzenli seferler organize etmekle birlikte yük ve yolcu taşımacılığında da önemli bir rol oynamıştır. Şirketin yük ve yolcu taşımacılığında İstanbul'dan ziyade Osmanlı'nın taşra limanları arasında etkili olduğu görülmektedir. Zira Lloyd'un 20. yüzyıla doğru İstanbul'a taşıdığı yük miktarı rekabette olduğu şirketlerin %1'i bile değiken Osmanlı'nın taşra limanları arasında şirketin toplam deniz nakliyatı yaklaşık %25 civarındaydı (Kılıçaslan, 2015, s. 483 – 484). Lloyd'un bu önemine binaen yine Osmanlı karasularında ve deniz taşımacılığında etkin rol oynayan başka bir şirket daha söz konusuydu ki bu da Fransız menşeli Messageries Maritimes Company [Mesajeri Maritim Kumpanyası] idi. Bu önemli şirket, daha önce Fransızlar tarafından 1835'te kurulan *Le Service Maritime Postal de l'Etat* [Deniz Posta Servisi] ile Marsilya – İstanbul arasında ticari sevkıyat yapmak üzere 1845'te kurulan *Rostand et Compagnie* [Rostand ve Kumpanyası]'nın İngiliz ve Avusturyalı rakibi Lloyd'a karşı tutunamamaları karşısında Fransa Devleti tarafından 1851 yılında kurulmuştur. Kısaca Messageries Maritimes olarak anılacak bu şirket daha önce kurulan Rostand ve Fransız Posta Servisi'ne ait 19 adet buharlı vapuru satın almış ve şirketin vapur sayısı 1855'te 40'a 1900'lere gelindiğinde ise 67'ye yükselmiştir. Şirket, Doğu Akdeniz'deki faaliyetleri için İstanbul'u merkez seçmiştir. Şirketin, 1851 yılında Fransız hükümetiyle yaptığı bir anlaşmayla 10 günde bir Marsilya'dan hareketle İstanbul'a; 20 günde bir de İstanbul'dan hareketle İzmir, Rodos, Mersin, İskenderun, Lazkiye, Trablus, Beyrut ve Yafa üzerinden İskenderiye'ye düzenli seferler yapması kararlaştırılmıştır. Bu önemli şirket, Fransa'daki siyasi olaylardan da etkilenmiş ve III. Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle şirketin Doğu Akdeniz ve Karadeniz'deki hatları için hükümetle anlaşmalar revize edilmiş ve şirketin Karadeniz ve Tuna'daki hatları serbest ticaret hatlarına dönüştürülmüştür; bu süreç daha sonraki yıllarda diğer bölgeler için de devam etmiştir (Uygun, 2015, s. 492 – 496). Messageries şirketi özellikle başkent İstanbul'un hayvansal ürün ile un ihtiyacının karşılanmasında önemli bir rol oynamıştır. Şirket vapurlarının taşıdığı un bazen Rus ve Tuna bazen de Mersin, İskenderun veya Marsilya limanlarından alınıyordu. Bu tür şirketler, kalabalık bir nüfusa ev sahipliği yapan İstanbul'un un ihtiyacının karşılanmasında birinci dereceden rol oynamış ve dışarıdan un ithal etmek İstanbul sakinleri için bu tür şirketler aracılığıyla daha cazip hale gelmiş, getirilmiştir (Uygun, 2015, s. 500 vd).

İstanbul'un başkent olması ve kalabalık bir nüfusu barındırıyor olması deniz ulaşımında buharlı gemilerin yaygın kullanımını beraberinde getirmiş ve bu durum şehir içi deniz taşımacılığında da Şirket-i Hayriye gibi ilk Osmanlı anonim şirketlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bilindiği üzere Şirket-i Hayriye'nin 30 Eylül 1850 tarihli bir irade ile kurulması kararlaştırılmış ve bu ilk anonim şirketin amacı Boğaziçi'nde yolcu ve yük taşımacılığı yapmak olarak belirlenmişti (Akyıldız, 2019, s. 48 vd). Anadolu'da İstanbul daha çok bir ithalat limanı olma özelliği taşıırken İzmir Limanı Anadolu'nun çıkış kapısı ve 19. yüzyıldaki en önemli ihracat limanıydı. İzmir, İstanbul Limanı gibi buharlı gemi ve vapur trafiğinin yoğun olduğu bir kent idi. İzmir Limanı'na giren buharlı gemilerin niceliksel verilerine daha çok 19. yüzyılın 3. çeyreğinden sonra ulaşılabilmektedir. İzmir ticareti, yüzyılın ortalarından itibaren artış kaydederken limana giren gemi sayıları da 1860'lardan itibaren daha görünür olmaya başlamıştır.

1860'lardaki bu artışta Amerika İç Savaşı'nın önemli bir etkisi söz konusu olmuştur; çünkü bu yıllarda İzmir ve civarında pamuk üretimi artış kaydettiğinden limanın da en önemli ihraç maddelerinden biri pamuk olmuştur. Pamuk üretiminin arttığı bu yıllarda liman trafiği de olumlu etkilenmiş ve 1864 yılında yelkenli ve buharlı toplam 2.556 gemi limana giriş – çıkış yapmıştır. 1864 yılında limandan yaklaşık 4. 832. 000 sterlin [£] değerinde ihracat yapılırken ve bu ihracat 1261 adet buharlı ve yelkenli gemi ile gerçekleştirilmiştir (Commercial Report Her Majesty's Consuls in 1865, s. 120 – 121).

İzmir Limanı'nın 1860'ların sonuna doğru ticaret hacminin genişlemesine paralel olarak bu limana uğrayan yabancı vapur şirketlerinin sayısı da artış göstermiştir. Bu minvalde, İngiliz menşeli Asia Minor Steamship Company 1868 Eylül'ünden itibaren İzmir ile Antalya arasında yeni aldıkları buharlı bir gemiyle seferlere başlamıştır. Asia Minor şirketi, aynı dönemde iki haftada bir olmak üzere İzmir'den Ege Denizi'nde bulunan Sakız, İstanköy, Rodos ve Makri gibi adalara da düzenli seferler düzenlemeye başlamıştır. Bu hususta, 1870'lere doğru İzmir'in yabancı buharlı gemi şirketlerinin önemli destinasyonlarından biri olduğu görülmektedir (Commercial Reports Her Majesty's Consuls in 1868, s 141 vd). İzmir Limanı'nın önem kazandığı 1870'lerin başında limana uğrayan ve çıkış yapan gemi sayısında yelkenli gemilerin önemini koruduğu görülmektedir. Bu durum her ne kadar teknolojik bir gelişme olarak buharlı gemilerin kullanımının arttığını ve yaygınlaştığını gösterse de deniz taşımacılığında demir yollarında olduğu gibi geleneksel taşımacılığın hemen yerinin boşalmadığını göstermektedir. Bu durum aynı zamanda, yeni teknolojiler ile geleneksel sistemlerin bir süre de olsa yan yana devam ettiklerini, edebildiklerini göstermektedir. Limanın 1871 yılındaki liman trafiği de yukarıdaki görüşlerimizi destekler ve onaylar niteliktedir (Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce of Their Consular District, 1872, s. 1357 – 1358). İzmir Limanı'nda etkili olan yelkenli gemiler bazı yazarlar tarafından ifade edildiği gibi sadece kıyı ticareti ile de sınırlı kalmış değillerdi (Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce of Their Consular District, 1872, s. 1357⁴; Issawi, 1980, s. 170). Yukarıda İstanbul ticaretinde önemli bir rol oynadığı ifade edilen Avusturyalı Lloyd şirketi, İzmir liman ticaretinde de etkin bir rol oynamış ve 1871 yılında İzmir Limanı'na Lloyd'un buharlı gemileri 170 kez giriş yapmıştır. Lloyd'un bu göreceli başarısında şirketin uyguladığı sefer organizasyonu ile Osmanlı coğrafyasındaki tanınırlığı gibi faktörler önemli bir rol oynamıştır (Issawi, 1980, s. 170 vd).

İzmir Limanı'nın önemi 1870'lerin ortalarına doğru da önemini korumuştur. İngilizlerin İzmir ticaretine yönelik ilgilerinin de bir kanıtı olarak İngiliz menşeli buharlı gemi şirketleri bu limana ayrı bir ehemmiyet ve özen göstermişlerdir. Bunlardan biri *Bell's Asia Minor Company* ismiyle anılan ve İzmir – Antalya arasında 2 haftada bir sefer düzenleyen gemi şirketi idi. İngiliz şirketi, İzmir – Antalya dışında Ege Adaları'na da düzenli seferler yapmaktaydı. Bu şirket ayrıca yerli bir şirket olan *Osmanlı Aziziye Şirketi* ile de İzmir Limanı üzerinden rekabet halindeydi ve 1870'lerin ortalarında bu rekabet ortamı şirketin zarar etmesine neden olmuştu (Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce of their Consular District Part VI, 1874, s. 1799). İzmir Limanı'na gelen buharlıların 1880'lerden sonra hem sayılarında hem de taşıma kapasitelerinde ciddi bir artış söz konusu olmuştur. Buna göre limandaki gemi istatistiğine bakıldığında 1885 yılında limana 1.270 buharlı gemi giriş yaparken yelkenli sayısı bu yıl 453'te kalmıştır. Aynı yıl buharlı gemiler, 1.158.688 ton ticari eşyayı limana taşırken yelkenlilerin taşıdıkları yük 76.000 ton seviyelerinde kalmıştır. Verilen rakamlar, İzmir liman taşımacılığında 1880'lerden itibaren buharlıların egemen olduğunu göstermektedir ve 1885'e gelindiğinde gemi sayısı ve taşınan yük miktarının yaklaşık 2 kat artış kaydettiği görülmektedir. 1885 yılında limana toplamda 1.300 gemi giriş yaparken bunların 1.016'sı buharlı 284'ü ise yelkenliydi. Buharlılar bu yıl, toplam 942.827 ton taşırken yelkenlilerin taşıdıkları yük miktarı 43.245 ton ile sınırlı kalmıştır. Limana giriş yapan buharlı gemilerin sayısına bakıldığında ise 402 buharlı ile İngiltere birinci sırada; 203 buharlı ile Fransa ikinci sırada ve 175 buharlı ile Avusturya – Macaristan bandıralı gemiler üçüncü sırada yer almaktaydılar (Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna, 1886, s. 1 – 5).

İzmir Limanı'ndaki buharlı gemilerin serüveni 1890'lı yıllarda da hız kazanarak devam etmiştir. Bu noktada 1894 yılında limana 1.760 buharlı gemi giriş yapmış ve bunlar toplam 1.495.121 ton emtiayı limana taşımışlardır. 1894'teki verilere bakıldığında bu yıllarda Yunan bandıralı gemilerin liman taşımacılığında önem kazandıkları görülmektedir. Sonrasında sırasıyla Avusturya – Macaristan, Osmanlı ve İngiliz bandıralı buharlılar gelmekteydi. Bu dönemde ayrıca Rus bandıralı buharlı gemilerin de limana sık uğradığı görülmektedir. 1894'te Rus bandıralı 158 gemi limana giriş yaparken bunlar yaklaşık 292.000 ton emtia/ürün taşımışlardır. 1890'ların ortalarında İzmir Limanı'na giriş yapan buharlı gemilerin taşıma kapasitelerinde/tonajlarında da artış söz konusu olmuş ve 1894 yılında bir önceki yıla göre limana giriş yapan gemilerin tonajlarında %25 artış gerçekleşmiştir (Report for the Years 1894 on the Trade of Smyrna, 1895, s. 2 – 4).

İzmir Limanı önemini 20. yüzyıla doğru koruyarak gelmiştir. Limanın bu önemi 20. yüzyılın başında limana yapılan gemi giriş ve çıkışlarından anlaşılmaktadır. Yine bu yıllarda, Almanya'nın da İzmir ticaretine *Deutsche Levante Linie* şirketiyle aktif bir şekilde katıldığı görülmektedir. Deutsche Levante Linie, 1900'lerin başında Osmanlı'nın birçok limanına düzenli seferler organize etmeye başlamıştır, bu limanlar arasında hem Karadeniz hem de Akdeniz'de bulunan limanlar bulunmaktaydı. Almanya her ne kadar Levante Linie ile deniz taşımacılığında ivme kazansa da İngiltere ile denizlerde rekabet etmekten uzaktı. İngiltere, Doğu Akdeniz'de ve özellikle de İzmir ticaretini uzun yıllar elinde tutmayı başarmış ve bu başarı İzmir limanından yapılan ihracatta da kendisini göstermiştir. Liman ticaretinin uluslararası rekabete sahne olduğu bu yıllarda 1903 gibi siyasi ve ekonomik olarak normal kabul edilen bir yılda limana 2. 114 buharlı gemi giriş yapmış ve bunlar yaklaşık 2.137.000 ton yük ve emtia taşımışlardır. Aynı yıl limana yük taşıyan yelkenlilerin taşıma kapasiteleri sadece 106.000 tonla sınırlı kalmıştır ki bu durum buharlıların bu limanda artık ciddi bir öneme sahip olduklarını ve hem hız hem de taşıma kapasitesi açısından çok daha üstün olduklarını göstermektedir (Report for the Year 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, 1904, s. 18 vd). İzmir Limanı için verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın son çeyreğinden sonra buharlı gemi

⁴ 1871 yılında İzmir Limanı'na toplam 1.405 gemi giriş yapmıştır. Bu gemilerden 496'sı Osmanlı bandıralı yelkenli gemilerden oluşurken daha sonra İngiltere 212 gemi ile ikinci sırada yer alıyor; Avusturya – Macaristan ise 202 gemi ile üçüncü sırada yer alıyordu. 1871 yılında 1.405 geminin taşıdığı toplam yük miktarı yaklaşık 659.00 ton olmuştur.

teknolojisini özellikle İstanbul ve İzmir gibi liman kentleri için kullanmış ve kullanım alanı sonraları diğer Osmanlı limanlarına da sirayet etmiştir. Bu noktada özellikle teknolojinin ithal edilmesi ve kullanımı açısından Osmanlı'nın oldukça pragmatik bir politika izlediği ve hem demir yolları hem de deniz taşımacılığında bu politikanın uygulandığı anlaşılmaktadır.

3. Modern Tarım Aletlerinin Kullanımı ve Kullanım Alanları

Osmanlı tarımı 19. yüzyılda birtakım önemli dönüşüm ve değişimler geçirmiştir. Toprak – yoğun faaliyetler her ne kadar hayvancılığın gelişip yaygınlaşmasına sebep olduysa da Osmanlı Anadolu'sunun düşük nüfus yoğunluğu ve buna bağlı olarak emek/işgücü kıtlığı devleti modern tarım alet ve makinalarının kullanımı konusunda devletin ön ayak olduğu bir modernleşme izlemesine sebep olmuştur. Devletin bu modernleşme hamlesini yapmasındaki temel güdüleyicisi siyasi egemenliğin tarımsal gelirlerle yakın bağlantısıydı ve bu husus özellikle II. Abdülhamid döneminde daha görünür bir hâl almış ve devletin öşür gelirlerinde %79; Anadolu'daki dört liman üzerinden yapılan tarımsal ihracatta da %45 artış söz konusu olmuştur. Öşür gelirlerindeki artış, I. Dünya Savaşı'na kadar oransal olarak düşüş göstermekle beraber artış eğilimini korumuştur. Osmanlı Devleti'ni tarımsal reform ve modernizasyona iten bir diğer husus ise uluslararası ekonomi politik ile ilgiliydi. İmparatorluk, çevrede konumlanmasından dolayı dünya ekonomisinde gıda tedarikçisi ve ham madde ihracatçısı bir konuma sürüklenmişti (Güran, 1998, s. 63 – 69; Issawi, 1980, s. 199 – 200; Quataert, 2008, s. 31 – 33).

Osmanlı'nın dünya ekonomisinde çevrede konumlandığı bu dönemde modern saban, buharlı harman makinaları ve saman kıyma makinaları gibi modern tarım alet ve makinaların kullanımında bir artış gözlemlenmiştir. Modern saban ve harman makinelerinin kullanımında demir yolu şirketleri önemli rol oynamış ve demir yolu hattının geçtiği güzergâhlar bu açıdan modern aletlerle tanışan ilk mahaller olmuşlardır. Yine demir yolları başta buğday gibi tahıl ürünleri olmak üzere tarımsal ürünlerde fiyat artışı sağlamıştır. Örnek olarak; demir yollarının geldiği ilk yıl – 1896 - Konya'da bir kile buğday yaklaşık 60 kuruşken 10 yıl sonra 1906 yılında buğdayın kile fiyatı 100 – 125 kuruş arasında değişiyordu. Tarımsal ürünlerin fiyat artışının yanında devlet gelirlerinin artışında da demir yolunun doğrudan bir etkisi söz konusu olmuştur. Bu anlamda, Anadolu hattının geçtiği Konya ve Niğde gibi civar mahallerde öşür gelirleri 2 kat artış göstermiştir. Konya'da 1896 yılında tahıl ve afyondan elde edilen öşür gelirleri yaklaşık 6.000.000 kuruş iken 1905 yılında bu rakam 12.200.000 kuruşa baliğ olmuştur. Niğde Sancağı'nda da benzer bir durum söz konusu olmuş ve 1896'da 2.750.000 kuruş öşür geliri elde edilirken 1905 yılında bu rakam 4.600.000 kuruşa erişmiştir. Bu açıdan demir yollarının özellikle Orta Anadolu'da hem ürün fiyatlarında hem de öşür gelirlerinde doğrudan bir ivme kazandırdığı söylenebilir (Report for the Year 1906 on the Trade of Constantinople, 1907, s. 23 – 25).

Anadolu Demir Yolu Şirketi'nin Orta Anadolu'daki etkisi şirketin Alman yapımı tarım makinelerinin yaygınlaşmasında da kendisini göstermiştir. Leipzig'de üretilen Rudolph Sack markalı modern sabanlar, 1900'lerin başında şirketin faaliyetleri neticesinde Orta Anadolu'da yaygınlık kazanmıştır. Alman yapımı tarım aletlerinin yaygınlık kazanmasında bunların İngiliz yapımı tarım makinelerine göre daha hafif olmaları - ki bu koşum hayvanları açısından önemli bir konuydu – daha uygun fiyatlarla satılmaları ve taksitli kredi imkânları önemli rol oynamıştır. Aynı durum Amerika menşeli tarım aletleri için de söz konusu olmuş ucuzluk, hafiflik ve taksitli satış imkânları bu tür makinelerin yaygınlaşmasına sebep olmuştur (Report for the Year 1906 on the Trade of Constantinople, 1907, s. 28 vd). Demir yolu şirketi ayrıca kendi bünyesinde bir tarım şubesi açarak hem Osmanlı çiftçilerinin modern tarım alet ve makineleriyle tanışmasını sağlama teşebbüsünde bulunmuş hem de tarımsal artığın elde edilmesi ve bir iç pazar oluşumunu teşvik etmeye çalışmıştır. Ayrıca bu şirket yine Alman yapımı harman makinelerinin Anadolu'nun sair bölgelerine gönderilip kullanılmasını da yaygınlaştırmak istemiştir (BOA. BEO, 3043/228179, H. 16 Rebiyülevvel 1325; Earle, 1924, s. 231 vd). Anadolu demir yollarının izlediği bu politikayı İzmir merkezli demir yolu şirketleri de izlemiştir. İzmir gibi tarımsal ihracatın geliştiği, toprağın verimli ve mineral açıdan zengin olduğu bir bölgede 1910'lu yıllarda bile halen yeterli sayıda ve büyük orak makinaları ile harman makinaları bulunmamaktaydı. Dönemin gözlemcileri bu durumu daha çok Osmanlı çiftçilerinin ihmalkârlığına ve tarımsal aletlerin kullanımındaki organizasyon eksikliğine bağlıyorlardı. Bu tür ihmal ve yetersizlikler, çiftçilerin modern tarım alet ve yöntemlerini kullanamamasını beraberinde getiriyor; bu süreç de ihracata dayalı tarımın geliştiği Batı Anadolu Bölgesi'nde dahi çiftçilerin sürekli bir borçlanma döngüsü içinde olmalarına sebep oluyordu. İzmir – Aydın Demir Yolu Şirketi, çiftçilerin hem alım güçlerinin farkında olarak hem de modern yöntemlerin tarımsal ürünlerdeki olumlu etkisini göz önünde bulundurarak hat boyunca tarım makinalarının gösterimini gerçekleştirmiştir. Bu tür sergiler, Osmanlı çiftçilerinin modern teknolojiye karşı taassuba varan önyargılarını kırmanın da bir yolu olarak görülüyordu (Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna, 1910, s. 21; BOA. BEO, 3043/228179, H. 16 Rebiyülevvel 1325).

Geç dönem Osmanlı toplumunda modern tarım makinelerinin kullanımını arttıran bir diğer gelişme ise emek yani işgücü kıtlığıydı; bu durum makineleşmeyi kaçınılmaz kılan durumlardan biriydi. Bu süreçte devletin kısmi de olsa makineleşmeyi destekleyici bir politika izlediği görülmektedir ve bu politika başta Ziraat Bankası olmak üzere çeşitli kurumlar aracılığıyla yürütülmekteydi. Devletin bu tür bir politika izlemesindeki temel güdüleyici Anadolu köylüsünün satın alma gücünün düşüklüğü, teknolojiye karşı bazen taassuba varan önyargıları ve teknik modernleşmenin zaruretiydi. Örnek olarak, 1901 yılında devlet Aksaray, Ereğli, Karaman ve Konya'nın dâhil olduğu geniş bir alanda saman kıyma, buharlı harman makinaları ile buharlı pullukların [lokomobil] kullanımlarını arttırmak ve göstermek ve gelecek 1902 yılı hasat mevsiminde kullanılmak üzere Ziraat Bankası aracılığıyla 4 takım makinenin satın alınmasını ve birer takımının mahalline gönderilmesini istemiştir (BOA. BEO, 1742/130619, H. 24 Recep 1319).⁵ Osmanlı Devleti özellikle iyi hasat dönemlerinde tarımsal ürünlerin zamanında hasat edilmesi, zaman kaybının engellenmesi ve işgücü açığını kapatmak için tarımsal makinelerin kullanımını arttırmanın yollarını

⁵ Osmanlı Devleti, Osmanlı köylü ve çiftçilerinin ilgi ve merakını uyandırmak ve teknoloji kullanımını arttırmanın da yollarını arıyordu bu durum devlet belgelerine de yansımıştır. “ (...) Hem zürâ (ya) bir numune gösterilmiş olmak hem de ileride iki üç köy ahalisi birleşerek birer makine tedarik edebilmeleri için kendilerince bir meyil ve rağbet uyandırılmak üzere mezkûr makinelerden Ziraat Bankası'na şimdilik dört takım mübâyaa olunarak birer takımının ücret-i münasibe ile Konya, Karaman, Ereğli ve Aksaray kazalarında işlettirilmesi (...) Ayrıntılı bilgi için bkz.,BOA. BEO. 1742/130619, H. 24 Recep 1319 (6 Kasım 1901).

aramıştır. Bu hususta 1901 yılında Ankara ve Konya Vilayetlerinde hasat dönemi bereketli olmasına rağmen yeteri kadar rençper bulunmadığı belirtilmiş ve civar mahallerden işgücü transferinin de pahalı olmasından bahisle *her kaza için miktar-ı kâfi orak ve harman makinelerinin tedarik ve celb edilmek ve bedeli bâdehu zürradan alınmak üzere Ziraat Bankası'na tesviyesi* istenmiştir. Bu örnekte de görüldüğü üzere işgücü açığı ve emeğin koşullara bağlı ve görece pahalı olması Osmanlı tarımının makineleşmesini olumlu etkilemiştir (BOA. DH. MKT, 2519/103, 21 Rebiyülahir 1319). Devlet, üretimin bereketli olduğu yıllarda ve bölgelerde makineleşmeye ve tarımsal gelirlerin artışı için azami gayret göstermiştir. Aynı zamanda modern addedilen makinelerin gereken yer ve zamanda ilgili mahallerde bulunulması devletin üzerinde durduğu hususlardan biriydi (BOA. BEO, 2626/196905, 17 Cemaziyülevvel 1323).

Devletin makineleşme hususundaki gayretleri bazen sekteye uğrayabiliyordu. Bunun yaşanmasındaki en önemli neden yurt dışından ithal edilen tarımsal teknolojinin yapısından kaynaklı idi. İthal edilen makineler Anadolu topraklarına uyum sağlayamıyor ve bu da hasat dönemlerinde ciddi sorunlara sebep oluyordu. 1904 yılında Karaman, Aksaray ve Ereğli gibi yerlerde daha önce kullanılan makinelerin aynı fabrikalardan çıktığı belirtilmiş ve daha kullanışlı ve uygun makinelerin ya Ruston Proctor ya da Kayzer şirketinden temin edilmesi istenmiş; aynı zamanda ilgili mahallerde en uygun makinelerin kullanımının tespiti için bir komisyon görevlendirilmiştir (BOA. BEO, 2402/180166, 23 Cemaziyülahir 1322). Karaman ve Aksaray gibi mahallerde yaşanan teknolojik uyum sorunu diğer bölgelerde de görülmüştür. 1903 yılına ait bir kayıta *halka numune iraeşi* olarak gönderilen harman makinalarının bu maksadı temin edemediğinden ve tahıl tanelerini ziyadesiyle kırdığından bahisle harman makinalarının geri çağrıldıkları anlaşılmaktadır (BOA. BEO, 2070/155208, H. 20 Safer 1321). Osmanlı Devleti, teknolojik transferin bu tür zorluklarının farkında ve bilincinde olarak bazı makine aksamalarının Dersaadet başta olmak üzere çeşitli mahallerde üretilmesi girişimlerinde de bulunmuştur. Örnek olarak devlet, Nikoyra Veyleciv Kompani gibi şirketlerin harman makinalarının bazı aksamalarının başkentte üretilmesini talep etmiş ve bu yeni durumun Osmanlı çiftçileri ile tarım için lehte bir durum yaratacağının bilincindeydi (BOA. BEO, 3043/228179, H. 16 Rebiyülevvel 1325).

Devlet ayrıca Osmanlı çiftçilerinin teknik bilgi yetersizliğinin de farkında olarak yetişmiş işgücünü bu teknolojinin kullanımı için seferber edebiliyordu. Bu noktada Mekteb-i Şahane öğrencilerinden her yıl birkaçının hasat döneminde harman mahallerine gönderildiği ve makinaların kullanımını konusunda görevlendirildikleri kaydedilmiştir. Devlet bu şekilde tarımda makineleşmenin yaygınlaşmasına ön ayak oluyordu (BOA. BEO, 1853/138927, H. 16 Safer 1320). Devlet ayrıca yine tarım makinelerinin yaygınlaşması ve kullanımını arttırmak için harman makinelerinin işletme masraflarını karşılama yönünde politikalar geliştirmiş ve bu açıdan 1907 yılında Konya Vilayetine gönderilen harman makinalarının işletme masrafı olarak 15.000 kuruşun çekirge mesarif-i itlafiyesinden karşılanmasını ve bunun Ziraat Bankası'nca ifasını talep etmiştir (BOA. BEO, 3149/236127, H. 13 Şaban 1325). Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla beraber burada özellikle üzerinde durmamız gereken husus devletin tarımsal reformu ve dönüşümü sağlamak adına birtakım teknolojik atılımlar gerçekleştirdiği ve bu açıdan Anadolu köylüsü ve çiftçilerinin bu atılımlar neticesinde belli bir teknolojik bilgiye ve farkındalığa sahip olduğudur.

4. Dikiş Makinaları ve Kullanım Alanları

19. yüzyıldaki önemli teknolojik atılımlardan biri de dikiş makinesidir. Dikiş iğnesi insanlığın paleolitik dönemden beri kullanageldiği bir araçtır. İnsanlık on binlerce yıl birçok tekstil ürününü eliyle diktikten sonra 1755 yılında İngiltere'de Charles Fredrik Wiesenthal adında bir mucit tasarladığı dikiş makinesi için berat almak istemiş ancak bu girişim maddi imkânsızlıklardan dolayı bir neticeye varamamıştır. Wiesenthal'ın girişimi ve sonrasındaki -18.yüzyılın ikinci yarısı - girişim ve teşebbüslerden bir sonuç alınamamış ve ilk başarılı üretim, 19. yüzyılda 1830 yılında gerçekleşmiştir. Bu anlamda Lyonlu terzi Barthélemy Thimonnier ilk dikiş makinesinin mucidi olarak bilinmektedir. Dikiş makinesinin ilk örneği bile el ile yapılan dikişe göre 6 kat daha hızlıydı. Dikiş makinesinin tarihinde Thimonnier'den sonra Amerikalı Elias Howe ve Isaac Singer önemli birer aktör olarak belirmiştir. Howe'un kıvrımlı ve yatay hareket eden dikiş iğnesinin yerine Singer düz ve dikey hareket eden bir iğne geliştirerek bu alanda üstünlük sağlamıştır (Emiroğlu, 2017, s. 167 – 169). Bu önemli teknolojik icadın Osmanlı toplumu tarafından kullanımı ise en erken 1860'lı yıllara kadar gitmektedir. 1860'lı yılların ikinci yarısından itibaren Fransız menşeli dikiş makinelerinin Osmanlı piyasasında görüldüğü anlaşılmaktadır. Anadolu coğrafyasına ithal olarak gelen bu makinelerin fiyatları 100 – 400 frank arasında değişirken bu makinelerin birtakım aksesuarlarıyla yıllık garanti kapsamında olduğu kaydedilmiştir (La Turquie, 10 Février 1866/25 Ramazan 1282, S. 9, s. 4; La Turquie, 12 Février 1866/27 Ramazan 1282, S. 10, s. 4).

Osmanlı coğrafyasındaki dikiş makinelerin yaygınlaşmasında Fransız menşeli makineler kadar Alman ve Amerika menşeli makineler de dikkat çekmektedir. Osmanlı piyasasında özellikle son iki ülkenin 1880'lerden sonra önemli bir etki ve payı olduğu görülmektedir. Alman yapımı dikiş makineleri Gretzner Clémens, Mueller, Koechir, Pfaff, Seidel, Naumann, Knoch ve Wertheimer gibi markalarla İstanbul başta olmak üzere Osmanlı pazarlarında yer alırken Amerikalı dikiş makine üreticisi şirket, Singer Sewing Machine Company adıyla dünyada ün ve yaygınlık kazanmıştır (Fesch, 1999, s. 527 – 528). Singer'in dünyaca bilinen bir marka ve makine üreticisi olmasında şirketin uyguladığı politikalar bilhassa önemli rol oynamıştır. Singer, bayi, antrepo, tamir atölyeleri ve satış sonrası hizmetlerden oluşan bir ağ ve reklam kampanyalarıyla seri üretimdeki verimliliğini benzersiz bir konuma taşıyabilmiştir. Şirket ayrıca yeni müşterilerin makineleri için gerektiğinde yerinde onarım yapmış ve bunu önce Amerika'da daha sonra da yurtdışında bulunan diğer ülkelere uygulamıştır (Kupferschmidt, 2004, s. 196 – 197). Şirketin başarı göstermesindeki bir diğer husus ise Singer'in daha 1860 yılında çokuluslu bir yapıya sahip olarak ilk denizaşırı fabrikasını İngiltere'de Glasgow'da açmasıdır. 1860 yılında Glasgow'da faaliyete geçen bu fabrika Singer'in Alman elektrik şirketi Siemens ile beraber dünyadaki çokuluslu şirketlerin öncülüğünü yaptığını göstermektedir. Bu iki şirket tarihte çokuluslu şirketler olarak yurt dışında üretim faaliyetlerinde bulunan ilk şirketler arasında yer almaktadır. Singer'in bu çokuluslu yapısı şirketin 1885 yılında yine İngiltere merkezli olmak üzere Glasgow'da o zamana kadar görülen en büyük dikiş makinesi fabrikasını kurmasıyla daha farklı bir sürece evrilmiştir (Jones, 2005, s. 20, 76 – 77).

1885 yılında Glasgow'da açılan fabrika Osmanlı pazarı için de uygun makineler ve cazip fiyatlar öneriyordu. Bu noktada

Osmanlı, 1885 yılında Harbiye Nezareti için Singer'den dikiş makinesi talebinde bulunmuştur. Osmanlı Glasgow viskonsülü James Mutter tarafından yazılan 27 Ekim 1885 tarihli belgede makinelerin satın alınmasıyla ilgili durumun Singer'e bildirildiği ve gerekli takibin yapılacağı ifade edilmiştir (BOA. HR. SFR. 3, 307/51, M. 20 Ekim 1885). Osmanlı Devleti, her ne kadar 1881 yılında da önemli bir dikiş makine üreticisi olan Fransa'dan da benzer siparişler verme teşebbüsünde bulunmuşsa da devletin doğrudan dikiş makinesi alımıyla ilgili Singer'le temasa geçmesi şirketin bu alandaki konumunu göstermesi açısından dikkate değerdir (BOA. HR. SFR. 4, 401/52, M. 04 Aralık 1881; BOA. HR. SFR. 3, 307/51, M. 20 Ekim 1885).

Singer'in dikiş makinesi üretimindeki öncülüğü 1890'larda gözle görülür bir nitelik kazanmış ve şirket başkent İstanbul'da genel bir idarehane açmıştır. Singer'in bu idarehanesi 1897 yılından itibaren faal bir halde bulunmaktaydı (BOA. DH. MKT, 2084/100, H. 09 Zilhicce 1315). Singer yine aynı yıllarda Anadolu'nun iç kesimlerinde demir yolu bağlantısının olmadığı yerlerde bile dikiş makinelerini satabilmiştir. 1899 yılında Sivas merkez sancağında Amerika menşeli pamuklu dokuma ve dikiş makineleri kentin ithalatında önemli bir yer tutmaktaydı ve bu iki emtia Sivas'ta rağbet gören nadir Amerikan ürünleri arasındaydı. 1899 yılında sadece Amerika ve Avrupa'dan Sivas'a 4.500 \$ değerinde dikiş makinesi ithal edilmesi bu ilginin bir yansımasıydı. Dikiş makinelerinin Sivas'ta rağbet görmesi Singer'in 1900 yılında bu kentte bir acente açmasına sebep olmuştur. Singer'in Sivas'taki acenteliğini Ermeni tüccarlardan Ohannes Efendi üstlenmiştir (Commercial Relations of the United States with Foreign Countries⁶ During the Year 1899, I, 1900, s. 146, 975 – 977, BOA. DH. MKT, 2301/102, H. 06 Şevval 1317). Sivas'takine benzer bir durum Erzurum'da da yaşanmıştır. 1898 yılında sadece Amerika'dan Erzurum'a 1.500 \$ değerinde dikiş makinesi ithal edilmiştir. Bu makinelerin oldukça kullanışlı oldukları ve her bir makinenin yaklaşık 4.5 \$ ile 28 \$ arasındaki bir fiyat skalasında alıcı buldukları anlaşılmaktadır. Benzer bir durum Anadolu dışındaki Osmanlı coğrafyasında da tecrübe edilmiştir. Yafa'da 1899'da çoğu Alman, Fransız ve Amerikan yapımı 11.260 \$ değerinde dikiş makinesi ithal edilmiştir (CRO US, During the Year 1899, I, 1900, s. 1000, 1009). Singer'in dikiş makine üretimindeki öncülüğü şirketin güney Anadolu'da da ticari olanaklarının artmasına vesile olmuştur. Bu anlamda bölgenin çekim merkezi olan Diyarbakır'da 20. yüzyılın ilk yıllarında Amerika'dan ithal edilen 2.150 \$ değerinde 76 adet dikiş makinesi gönderilmiştir. Amerikan mamul ürünlerine bu dönemde bölgede yoğun bir talep ve ilginin olmadığı göz önüne alındığında dikiş makinelerinin bu konuda bir istisna oluşturdukları söylenebilir (CRO US, During the Year 1901, I, 1902, s. 1050 – 1051).

Singer'in önemli bir satış trendi yakaladığı ve etkinlik gösterdiği diğer bir mahal ise Mamurat'ül Aziz veya bir diğer adıyla Harput Vilayeti'ydı. Amerikan şirketleri Harput bölgesine ayrı bir önem vermiş ve burada 1900'lerin başında Amerikan mamul ürünlerinin satıldığı bir acente tesis etmişlerdir. Bu acente merkez Harput ve Mekri dışında da ciddi bir etkinlik göstererek Singer'in dikiş makinelerinin satılmasında uzmanlık kazanmıştır. Bu uzmanlık belli bir sayıda makinenin bölge ve civar mahallerde satılmasını tetiklemiş ve 1901 yılında Harput, Malatya, Arapkir, Diyarbakır ve Musul gibi mahallerde toplam 322 makine satılmıştır. Bu makinelerin satımından bu acente net 9.710 \$ kâr elde etmiştir. Harput'taki acente kadın bir yardımcı tarafından desteklenen yerli bir girişimcinin elinde bulunmaktaydı. Singer'in acentesi aylık 30 \$ alırken yardımcı operatör kadın ise 13.25 \$ gibi bir ücret alabilmekteydi. Ayrıca acenteler satış üzerinden % 2 – 3 arasında bir komisyon da alabilmekteydiler. Singer, bu organizasyon ve ilişkiler ağı aracılığıyla bir zamanlar bölgede revaçta olan İngiliz ve Alman dikiş makinelerini bölge pazarından tamamen uzaklaştırmayı başarmıştır (CRO US, During the Year 1901, I, 1902, s. 1059). Singer, Harput, Diyarbakır ve civar mahallerdeki görece üstünlüğünü II. Meşrutiyet yıllarına doğru da korumuş ve 1908 yılında 2.860 \$ değerinde dikiş makinesi Harput'ta; 1.120 \$ değerinde dikiş makinesi de Diyarbakır'da satılabilmektedir. Makineleşmenin halen düşük olduğu bu yıllarda dikiş makinelerinin kullanımı bölge ticareti için bir istisna oluşturmakta ve dikiş makinesinin bölge halkı tarafından belli bir kullanım alanı bulduğu anlaşılmaktadır (CRO US, During the Year 1908, II, 1909, s. 661 – 662).

Singer'in bu üstünlüğü elde etmesinde ve diğer makine üretici şirketlere göre Osmanlı pazarında avantaj sağlayabilmesinde Osmanlı Devleti'nden gördüğü kısmi destek ve ticari etkinlikleri için aldığı iradenin de hatırı sayılır bir etkisi olmuştur. Singer, Anadolu coğrafyasındaki etkinlikleri için Osmanlı'dan irade almış ve bu irade şirketin ticari etkinlikleri için hukuki bir teminat olmuştur. Şirket ayrıca diğer şirketlerin yapamadığı aylık taksitli satış gibi bir ödeme sistemi geliştirmiş ve bu taksitli ödeme imkânı dikiş makinelerinin yoksul Anadolu köylüsü tarafından da satın alınmasını kolaylaştırmıştır (CRO US, During the Year 1901, I, 1902, s. 1073 – 1074).

Singer'in Anadolu'daki varlığı II. Meşrutiyet'e kadar olan süreçte de ivme kazanarak devam etmiştir. Anadolu'nun en önemli ihracat limanı olan İzmir'den 1905 yılında 80.000 \$ değerinde dikiş makinesi ithal edilmiştir. Bu yıl Amerika'dan ithal edilen ürünlerin toplam değeri 466. 500 \$ iken bunun 208.000 \$ pamuklu dokumalardan 80.000 \$ ise dikiş makinelerinden oluşuyordu. Dikiş makineleri Amerika'dan ithal edilen ürünler arasında %17.14'lük bir ithalat oranına sahipti. Bu yıllarda dikiş makinesiyle birlikte Amerikan yapımı tarım aletleri de Anadolu'da görünürlük kazanmaya başlamışlardır (CRO US, During the Year 1905, 1906, s. 161 – 162, 164). Singer'in II. Meşrutiyet sonrası dönemde Anadolu'daki ekonomik durgunluğa rağmen makine satışları olumlu bir seyir izlemiş ve dikiş makineleri taksitli satışlar üzerinden rağbet görmeye devam etmiştir. Bu taksitli satış şirketin 1910'lu yıllarda da Osmanlı pazarında önemli bir rol oynamasına sebep olmuştur. 1909 yılında kaleme alınan bir raporda bu makinelerin satışının Anadolu için oldukça parlak olduğu, Anadolu halkının bu makineler aracılığıyla Batı medeniyetinin konfor ve uyumuna giderek alıştığı belirtilmiştir (CRO US, Calender Year 1909, 1911, s. 898). Batı medeniyetinin bir simgesi olarak addedilen dikiş makineleri Osmanlı toplumu tarafından benimsenen ve ev içi üretime katkısı olan teknolojik bir alettir. Bunun en önemli kanıtı Singer'in I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce Osmanlı İmparatorluğu topraklarında 200 bayi veya acenteye sahip olması gösterilebilir. Singer'in bu konudaki başarısı Amerikan ticaretinin de imparatorlukta gücünü yansıtıyordu. Singer'in bu başarısıyla birlikte American Tobacco Company, Standart Oil Company ile Western Electric Company gibi Amerikan şirketleri de imparatorlukta geniş bir ticari faaliyet alanı bulabildiler (Kocabaşoğlu, 1989, s. 10 – 13).

⁶ Amerika'nın 19. ve 20. yüzyıllardaki dış ticaretiyle ilgili önemli bilgiler içeren bu kaynak grubu bundan sonra CRO US During the Year kısaltması ile verilecektir.

Yukarıda verilen bilgi ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Singer Sewing Co. özelinde dikiş makinelerinin imparatorluk sathında geniş bir kullanım alanı bulduğu ve şirketin 1914'e kadar olan zaman diliminde önemli bir ticari etkinlik gösterebildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca birçok ithal teknolojik ürüne karşı önyargılı davranan Osmanlı halkının hane içi üretimde kullanılan bu makineleri daha hızlı kabullendiği ve pratik amaçlarla günlük hayatında kullandığı ilgili kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılda teknolojinin hızlı ve dinamik bir şekilde gelişmesine bağlı olarak özellikle Avrupa'dan teknoloji ithal etmiştir. Bu teknoloji ithalatı özellikle Sanayi Devrimi'nin önemli simgelerinden biri olan demir yolu ile başlamış ve imparatorluğun Anadolu coğrafyası 1850'lerden itibaren demir yolu imtiyazlarına sahne olmuştur. Demir yolu hatlarının uzandığı bölgeler Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisiyle olan ekonomik ilişkilerinin de bir simgesi idi. Çevre /periferi ekonomisinin temel özelliklerini gösteren imparatorluk Avrupa ekonomisiyle yoğun ilişkilere girmenin sonucu olarak Batı Anadolu'da önemli bir demir yolu hattına sahip olabildiği. Demir yolu teknolojisi Osmanlı'nın en erken ithal ettiği teknolojilerden biriydi ve bu teknoloji hem ekonomik hem de toplumsal gelişmeye ciddi bir ivme kazandırmıştır. Demir yollarıyla birlikte yine Sanayi Devrimi'nin önemli ürünlerinden olan buharlı gemiler de 1830'lardan itibaren imparatorlukta kullanılmaya başlanmıştır. Buharlı gemiler, Anadolu yarımadasında özellikle liman kentlerinde gelişme göstermiş ve başta başkent İstanbul olmak üzere İzmir ve Antalya gibi liman kentleri buharlı gemilerin uğrak yerleri arasında yer almıştır. Başkent İstanbul buharlı gemi ve vapurların hem kent içi ulaşımında hem de uluslararası deniz taşımacılığında görece erken tarihlerden itibaren kullanıldığı bir kent niteliğine sahip olmuştur. Kent içi ulaşımında Şirket-i Hayriye 1850'den itibaren faaliyetlere başlamış Messageries Maritimes gibi yabancı şirketler de İstanbul'un işesi başta olmak üzere kentin deniz trafiğinde önemli bir rol oynamıştır. İstanbul gibi İzmir de 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra buharlı gemilerin liman ticaretinde etkin olduğu bir kentti; İzmir Doğu Akdeniz'in önemli bir limanı olmakla beraber Anadolu'nun da çıkış kapısıydı, bu durum liman ticaretinde ciddi bir artışa sebep olmuş ve buharlı gemiler bunda hatırı sayılır bir rol oynamıştır. 19. yüzyılda imparatorluğun teknolojik bir ivme kazandığı alanlardan biri de tarım makinelerinin kullanımında kendisini göstermiştir. Osmanlı Devleti, özellikle II. Abdülhamid'in hükümrânlığı döneminde tarımsal bir reforma girişmiş ve bu reform süreci Osmanlı tarımında her türlü az gelişmişliğe ve engellemelere rağmen birtakım olumlu sonuçlar vermiştir. Osmanlı gibi ekonomisi yüzyılın ikinci yarısında bile tarıma dayanan bir imparatorluğun tarımsal teknolojinin kullanımını artırması ve üretimde bir ivme kazandırması sosyoekonomik olarak imparatorluğu olumlu etkilemiştir. Demir yolu şirketleri, dışarıdan gelen göçmenler ve ticari tarım Osmanlı'nın tarımsal teknolojisinin gelişip modernleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı halkı, tarım makinelerine karşı birtakım önyargılara sahipse de bu önyargılar onları bu tür makineleri kullanmaktan geri koymamıştır. Osmanlı tarım teknolojisinde özellikle 1880'lerden sonra modern orak, harman makineleri ile pulluk gibi yeni teknolojilerin kullanılıp yaygınlaştığı ve Batı Anadolu, Orta Anadolu ile Çukurova'nın bu alanda öncü olduğu görülmektedir. Osmanlı toplumsal yaşamına 19. yüzyılın ikinci yarısında giren bir diğer teknolojik ürün ise dikiş makineleridir. 1860 sonrası kullanımı yaygınlaşan bu makinenin en önemli üreticileri arasında İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika bulunmaktaydı. Her ne kadar Fransız, İngiliz ve Alman yapımı makineler bir dönem revaçta olsalar da Amerikan yapımı Singer dikiş makineleri kullanım kolaylığı, geniş bir bakım ve onarım ağı ve taksitli satış gibi alternatifler sayesinde dikiş makinelerinin üretim ve satışında öncü olmuştur. Hane içi ev üretimi için kullanılan dikiş makineleri Singer'in başarılı satış stratejisi doğrultusunda Anadolu köylüsünün evine girebilen nadir teknolojik ürünlerden biri olmuştur. Bu noktada belki de mekanik duvar saatlerinden sonra dikiş makinesi Osmanlı ailesinin evine giren ilk ürünlerden biriydi ve bu makinenin hem kullanım kolaylığı hem de uygun fiyat seçeneği 1914'e kadar yaygınlaşmasının temel sebepleri arasındaydı. Hem dikiş makineleri hem de diğer teknolojik ürünlere karşı Osmanlı toplumunun pratik amaçlar güttüğü ve bu anlamda teknoloji kullanımına yabancı olmadığı söylenebilir. Ayrıca devletin teknolojik ürünlerin kullanımı ve yaygınlaşması konusunda teşvik ve muafiyetler sağlaması Anadolu halkının belli bir teknolojik bilgi birikimine sahip olmasına sebep olmuştur.

Kaynakça

Arşivler

I. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

BOA. BEO, 1742/130619. H. 24 Recep 1319; 1853/138927. H. 16 Safer 1320; 2070/155208. H. 20 Safer 1321; 2402/180166. H. 23 Cemaziyülahir 1322; 3043/228179. H. 16 Rebiyülevvel 1325; 3149/236127. H. 13 Şaban 1325.

BOA. DH. MKT, 2084/100. H. 09 Zilhicce 1315; 2301/102. H. 06 Şevval 1317; 2519/103. 21 Rebiyülahir 1319.

BOA. DVN. NMH, 8/21, H. 20 Safer 1273.

BOA. HR. SFR. 4, 401/52, M. 04 Aralık 1881.

BOA. HR. SFR. 3, 307/51, M. 20 Ekim 1885.

BOA. İ. HR, 136/7040, H. 13 Safer 1273.

BOA. İ MVL, 385/16828, H. 08 Rebiyülahir 1274.

BOA. Y.A. RES, 62/53, H. 29 Cemaziyelahir 1310.

BOA. Y. PRK. TNF, 5/73, H. 23 Şaban 1315.

Sürelî Yayınlar: Gazete ve Dergiler

La Turquie, 10 Février 1866/25 Ramazan 1282, S. 9.

La Turquie, 12 Février 1866/27 Ramazan 1282, S. 10.

Revue Commerciale du Levant Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, 31 Ocak 1903.

Revue Commerciale du Levant Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, 31 Ocak 1906.

Revue Commerciale du Levant Bulletin Mensuel de la Chambre de Commerce Française de Constantinople, 31 Temmuz 1906.

Ruzname-i Ceride-i Havadis, 23 Ramazan 1282/ 9 Şubat 1866, S. 341.

İstatistikler

İzmir Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası İhracat-İthalat İstatistiği. 1901. İzmir.

İzmir Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odası İhracat-İthalat İstatistiği. 1906. İzmir.

Telif Eserler: Kitap ve Makaleler

Akyıldız, A. (2019). *Osmanlıda Ulaşımın modernleşmesi*. Timaş Yayınları.

Arıcanlı, Tosun. (2012). 19. yüzyılda Anadolu'da mülkiyet, toprak ve emek. Çağlar Keyder, Faruk Tabak (Ed). *Osmanlı'da toprak mülkiyeti ve ticari tarım (131 - 142)* içinde. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Baskıcı, M. M. (2003). Osmanlı tarımında makineleşme: 1870 – 1914. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (1), 29 – 53.

Baskıcı, M. M. (2005). *1800 – 1914 yıllarında Anadolu'da iktisadi değişim*. Turhan Kitabevi.

Earle, E. M. (1924). *Turkey, the great powers and the Bagdad railway*. The Macmillan Company.

Emiroğlu, K. (2017). *Gündelik hayatımızın tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Fesch, P. (1999). *Abdülhamid'in son günlerinde İstanbul*. (E. Üyepazarcı, Çev.). Pera Yayıncılık.

Feyzioglu, Sezer H. (2019). *Yakın çağ dünya tarihi*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Freyer, H. (2018). *Sanayi çağı*. (B. Akarsu, H. Batuhan, Çev.). Doğu Batı Yayınları.

Gavriyel, A. (H.1327). *Anadolu Osmanlı demiryolu ve Bağdat demiryolu şirket-i Osmaniyesi idaresinin içyüzü*. Mahmud Bey Matbaası.

Güran, T. (1998). *19. yüzyıl Osmanlı tarımı üzerine araştırmalar*. Eren Yayıncılık.

Hobsbawn, E. J. (2017). *Sermaye çağı 1848 – 1875*. (M. S. Şener, Çev.). Dost Kitabevi.

- Issawi, C. (1980). *The Economic history of Turkey 1800 – 1914*. The University of Chicago Press.
- Jones, G. (2005). *Multinationals and global capitalism (from the nineteenth to the twenty – first Century)*. Oxford University Press.
- Karkar, Y. N. (1972). *Railway development in the Ottoman Empire 1856 – 1914*. Vontage Press.
- Kılıçaslan, M. E. (2015). Avusturya Lloyd vapur şirketi'nin İstanbul'un yolcu ve eşya taşımacılığındaki yeri. C. Yılmaz (Ed.), *Antik çağdan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi VI* (s. 480 - 490) içinde. İSAM Yayınları.
- Kocabaşoğlu, U. (1989). *Kendi belgeleriyle Anadolu'daki Amerika (19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyoner okulları)*. Arba Yayınları.
- Kolay, A. (2019). *Anadolu'da işletmeye açılan ilk demir yolu, İzmir-Kasaba hattı ve uzantıları (1863-1897)*. TTK Yayınları.
- Kupferschmidt, U. M. (2004). The social history of the sewing machine in the Middle East. *Die Welt des Islams*, 44 (2), 195 – 213.
- Kurmuş, O. (2021). *Emperyalizmin Türkiye'ye girişi* (3. Baskı). Yordam Kitap.
- Kütükoğlu, M. S. (1995). Osmanlı buharlı gemi işletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye Şirketi. E. İhsanoğlu, M. Kaçar (Ed.), *Çağını yakalayan Osmanlı! Osmanlı Devleti'nde modern haberleşme ve ulaştırma teknikleri* (s. 165 - 206) içinde. İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman nüfuzu* (9. Baskı). Alkım Yayınevi.
- Özyüksel, M. (1988). *Osmanlı – Alman ilişkilerinin gelişim sürecinde Anadolu ve Bağdat demiryolları*. Arba Yayınları.
- Özyüksel, M. (2000). *Hicaz demiryolu*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Quataert, D. (1985). 19. Yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryolları. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* 6, (s. 1630 – 1635) içinde. İletişim Yayınları.
- Quataert, D. (2008). *Anadolu'da Osmanlı reformu ve tarım 1876 – 1908*. (N. Özak Gündoğan & A. Z. Gündoğan, Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uygun, S. (2015). Messageries Maritimes vapur şirketi'nin İstanbul'un yolcu ve eşya taşımacılığındaki yeri. C. Yılmaz (Ed.), *Antik çağ'dan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi VI* (s. 492 - 501) içinde. İSAM Yayınları.
- Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi I.* (1999). Haz. A. Hezarfen. Tarih Vakfı – Yapı Kredi Yayınları.
- Yılmaz, E. (2018). Anadolu demiryolları'nın Konya ekonomik ve sosyo – kültürel yapısına etkileri üzerine bir değerlendirme. A. Buluş, C. Arabacı, Ş. Özkan Nesimioğlu (Ed.), *Yeni İpek Yolu Dergisi özel sayısı Konya kitabı XVI (Konya ticaret tarihi)* (s. 19 - 36) içinde. KTO Karatay Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, E. (2024). İzmir Limanı'na demiryollarıyla taşınan emtianın nicel bir analizi (1901 – 1908). *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 11 (29), 115 – 139.

Konsolosluk ve Ticaret Raporları

I. İngiltere

Commercial Reports Received at The Foreign Office from Her Majesty's Consuls in 1865, Cumberbatch'ın 1864 İzmir Raporu, Londra, 1865.

Commercial Reports Received at The Foreign Office from Her Majesty's Consuls, During the Year 1868, Biliotti'nin 1868 Rodos Raporu, Londra, 1868.

Reports from Her Majesty's Consuls, on the Manufactures, Commerce of their Consular District içinde, Cumberbatch'ın 1871 İzmir Raporu, Londra, 1872.

Reports by Her Majesty's Consuls on British Trade Abroad. Part III. Londra, 1873.

Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce of their Consular District Part VI içinde, Cumberbatch'ın 1874 İzmir Raporu.

Parliamentary Papers, Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1882 – 1885 on the Trade of Smyrna. Londra, 1886.

Parliamentary Papers, Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the years 1894 on the Trade of Smyrna, Londra, 1895.

Report by Major Law on Railways in Asiatic Turkey. London: Harrison and Sons, 1896.

Parliamentary Papers, Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1901 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, Londra, 1902.

Parliamentary Papers, Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Years 1902 – 03 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, Londra, 1904.

Parliamentary Papers, Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1906 on the Trade of the Constantinople, Londra, 1907.

Parliamentary Papers, Diplomatic and Consular Reports Turkey. Report for the Year 1909 on the Trade of Smyrna, Londra, 1910.

II. Amerika Birleşik Devletleri

U.S Bureau of Commerce. Commercial Relations of the United States with Foreign Countries. During the Year 1899, Volume: I, Washington, 1900.

U.S Bureau of Commerce. Commercial Relations of the United States with Foreign Countries. During the Year 1901, Volume: I, Washington, 1902.

U.S Bureau of Commerce. Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1905, Washington, 1906.

U.S Bureau of Commerce. Commercial Relations of the United States with Foreign Countries During the Year 1908, Volume: II, Washington, 1909.

U.S Bureau of Commerce. Commercial Relations of the United States with Foreign Countries Calender Year 1909, Washington, 1911.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı, verilerin toplanmasında, analiz edilmesi ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekler

Ek 1: La Turquie Gazetes'inin 10 Şubat 1866 tarihli ve 9 numaralı sayısındaki dikış makinesi reklamı.

SEUL VINE OFFICE
LE SOELL
 Compagnie d'assurance contre l'incendie
 A LONDRES.
 Fondée en 1719.
 (Agence de Constantinople.)
 Cette Compagnie assure, en toute franchise, les Bâtimens, usines, marchandises, marchandises, etc. à Constantinople. Elle a sur elle plus de 20 millions de francs de réserve, et elle a été reconnue par le Gouvernement de la Grande-Bretagne. Elle a été reconnue par le Gouvernement de la Grande-Bretagne. Elle a été reconnue par le Gouvernement de la Grande-Bretagne.

AVIS.
 La personne qui a donné certaines informations à la Direction des Contributions indirectes sur son affaire de sol, est priée de vouloir bien lui en faire connaître les détails soit par lettre, soit verbalement.
 Constantinople le 10 Février 1866.

Dr L. PELEZ
Médecin-Dentiste de Paris.
 RUE CLAVANY, N. 1. A PÉRA.
NE PLUS ARRACHER les dents, mais les conserver en préservant sans opération douloureuse et sanglante.
 Remplacement des dents qui tombent sans crainte, denture et d'une manière naturelle, que l'on le plus souvent peut se faire.

AVIS.
 DIRECTION DE LA POSTE LOCALE.
 La Direction de la Poste Locale ayant décidé de publier à la fin de chaque année d'exercice un Répertoire d'adresses, parcatégorie, est présentement en mesure de commencer la publication de ce Répertoire. Les personnes qui désirent être insérées dans ce Répertoire, sont priées de vouloir bien adresser à la Direction de la Poste Locale, au Palais National, sous le Vestibule, une liste des adresses qu'elles désirent être insérées, avec la somme de 1 franc en espèces, ou en mandat postal, pour la copie de leur adresse. Les listes doivent être adressées à la Direction de la Poste Locale, au Palais National, sous le Vestibule, le 15 Février 1866.

COMPAGNIE D'ASSURANCES
"ROYAL"
 Ouvre l'assurance et sur la vie.
 LONDRES ET LIVERPOOL.
 CAPITAL: 2,000,000 L. S.
 Les souscripteurs de cette Compagnie jouissent d'avantages particuliers en cas de décès.

AVIS.
 Le Conseil des mines préviendrait le public que l'indication de 500,000 onces de cuivre, n'est que virtuelle, et que le minerai n'est pas encore exploité.

AU MAGASIN FRANÇAIS,
 Grand' Rue de Péra N° 485, aubas du Téké.
 Grand assortiment de nouveautés françaises, anglaises, américaines, etc.

AVIS.
 Par des circonstances imprévues, la vente de notre ouvrage intitulé "L'Égypte", annoncée pour aujourd'hui, a été renvoyée à samedi 17 Février.

AUX AMBASSADEURS
 Messieurs Doublon et Cie ont l'honneur d'annoncer qu'ils ont obtenu l'autorisation de vendre, au profit de la République, et de la ville de Paris, des cartes de faveur.

PAREGORINE DE L'INDE
 Cette préparation est recommandée pour les affections du système nerveux.

Aux Vignes de France
 29 Rue Asmail-Medjid Péra 29.
 Grand choix de vins de France et d'étranger.

Société Opéra Italiana.
 La Société Opéra Italiana a l'honneur d'annoncer qu'elle donnera le 14 Février, au profit de la République, une représentation musicale.

ONGUENT HOLLOWAY
 Ce remède est très efficace pour les maladies de la peau.

CAPSULES RAQUIN
 Ce remède est très efficace pour les affections du système urinaire.

LA MAISON CHICHMENNIEU
 210 Grand Rue de Péra.
 Vente de bijoux et d'objets d'art.

PILULES SOUVERAINES PURGATIVES
 Ce remède est très efficace pour les affections du système digestif.

PILULES HOLLOWAY
 Ce remède est très efficace pour les affections du système urinaire.

Veisicatoires d'Albeopoyres
 Ce remède est très efficace pour les affections du système nerveux.

LA MAISON CHICHMENNIEU
 210 Grand Rue de Péra.
 Vente de bijoux et d'objets d'art.

PILULES SOUVERAINES PURGATIVES
 Ce remède est très efficace pour les affections du système digestif.

ROB LAFFECTEUR
 Ce remède est très efficace pour les affections du système nerveux.

PILULES HOLLOWAY
 Ce remède est très efficace pour les affections du système urinaire.

MACHINES A COUDRE A NAVETTES
 Ce remède est très efficace pour les affections du système nerveux.

PILULES SOUVERAINES PURGATIVES
 Ce remède est très efficace pour les affections du système digestif.

ROB LAFFECTEUR
 Ce remède est très efficace pour les affections du système nerveux.

PILULES HOLLOWAY
 Ce remède est très efficace pour les affections du système urinaire.

MACHINES A COUDRE A NAVETTES
 Ce remède est très efficace pour les affections du système nerveux.

PILULES SOUVERAINES PURGATIVES
 Ce remède est très efficace pour les affections du système digestif.

Kaynak: La Turquie, 10 Février 1866/25 Ramazan 1282, S. 9, s. 4.

Ek 2: İstanbul Limanı'nda Buharlı Vapurlar ile Yelkenliler

Kaynak: Süleyman. Uygun (2015). Messageries Maritimes Vapur Şirketi'nin İstanbul'un Yolcu ve Eşya Taşımacılığındaki Yeri. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, VI, s. 498 – 499.

Ek 3: Bağdat Demir Yolu Hattı Güzergâhında Bulunan Bir Yolcu Vagonundan Bir Fotoğraf Karesi

Kaynak: <https://www.24saatgazetesi.com/osmanlida-bir-imtiyaz-oykusu-bagdat-demiryolu> (Erişim tarihi: 22/09/2024).

Qualifications of the Ideal Tourism School Administrator: A RepGrid Review

İdeal Turizm Okulu Yöneticisinin Nitelikleri: Bir RepGrid İncelemesi

Yasemin YETKİN

Lecturer, Van Yüzüncü Yıl University, Van Vocational High School, Van, Türkiye
Öğretim Görevlisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van MYO, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0001-9509-3067 yetkinyasemin@gmail.com

Fatih KANCINAR

Lecturer, Atatürk University, Hıms Vocational High School, Erzurum, Türkiye
Öğr. Gör., Atatürk Üniversitesi Hıms Meslek Yüksekokulu, Erzurum, Türkiye
Orcid: 0000-0002-9329-3281 fatihkancinar@atauni.edu.tr

Halil İbrahim ÖZOK

Assoc Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl University, Education Faculty, Van, Türkiye
Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Van, Türkiye
Orcid: 0000-0002-6427-6335 haliliozok@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Yetkin, Y., Kancınar, F. and Özok, H. İ. (2024). Qualifications of the Ideal Tourism School Administrator: A RepGrid Review. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 65, 200-217.

Yetkin, Y., Kancınar, F. ve Özok, H. İ. (2024). İdeal Turizm Okulu Yöneticisinin Nitelikleri: Bir RepGrid İncelemesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 200-217.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 5 March/Mart 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 21 Eylül/September 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65 **Pages/Sayfa:** 200-217.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yetkin, Y., Kancınar, F. and Özok, H. İ.).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Abstract

The school administrator has one of the most important roles in the success of an institution and in the execution of processes, especially in some fields like tourism including practical parts. For this success and effective management, there are certain qualities that the school administrator should have. The aim of this study is to examine the cognitive constructs of teachers and to reveal the qualities that the administrator working in tourism should have. Repertory Grid Technique was used in the study, which was prepared according to qualitative research patterns. The study group consisted of 40 teachers working in tourism schools, who worked with at least 6 different administrators. As a result of the study, honesty ($\eta=8$, 20.0%), (2) fairness ($\eta=6$, 15.0%), (3) personal feature; emotional intelligence; sensitivity ($\eta=5$, 12.5%) are the most important qualifications. When these results are taken into consideration, it becomes clear that ideal school administrators should pay attention to these qualifications. It is an important suggestion to pay attention to these qualities in the selection of tourism school administrators.

Keywords

Ideal administrator, tourism, repertory grid, qualifications

Öz

Okul yöneticisi, bir kurumun başarısında ve özellikle turizm gibi pratik kısımları da içeren bazı alanlarda süreçlerin yürütülmesinde en önemli rollerden birine sahiptir. Bu başarı ve etkili yönetim için okul yöneticisinin sahip olması gereken bazı nitelikler vardır. Bu çalışmanın amacı öğretmenlerin bilişsel yapılarını incelemek ve turizmde çalışan yöneticinin sahip olması gereken nitelikleri ortaya koymaktır. Nitel araştırma desenlerine göre hazırlanan çalışmada Repertory Grid Tekniği kullanılmıştır. Çalışma grubunu turizm okullarında görev yapan ve en az 6 farklı yöneticinin yanında görev yapan 40 öğretmen oluşturmuştur. Araştırma sonucunda dürüstlük ($\eta=8$, %20,0), (2) adaletlilik ($\eta=6$, %15,0), (3) kişisel özellik; duygusal zekâ, duyarlılık ($\eta=5$, %12,5) en önemli niteliklerdir. Bu sonuçlar dikkate alındığında ideal turizm okulu yöneticilerinin bu niteliklere sahip olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Turizm okulu yöneticilerinin seçiminde bu niteliklere dikkat edilmesi önemli bir öneridir.

Anahtar Kelimeler

İdeal yönetici, turizm, repertuar tablosu, nitelikler.

Introduction

Today, rapid changes in many fields bring transformations, and this situation brings innovations in the structure and functioning of many institutions and organizations. It would not be realistic to keep the education system separate from these changes and transformations. In addition, the process brings important responsibilities to those who have a say in education management, and brings priority to the effective and efficient execution of education processes (Ersözülü, 2012). Schools and school administrators have great responsibilities in carrying out the education processes in this direction in a healthy and more effective way. At this point, it would be considered to look at what can be done for the process in the definitions of school and school administrators. Schools are aimed at providing education and training activities to individuals and thus raising awareness of society (Krafft, 2018), for this reason, they are institutions and organizations of global importance. According to the Turkish Language Association, a school is defined as the place where education and training take place together. School is a place of learning not only for students but also for teachers, parents, staff, and everyone in the community (Şişman, 2002). The concept of an effective school has emerged due to the fact that schools defined as education and training centers have different levels of teaching success and different behaviors with students from similar but different schools. According to Williams (1988), the task of the school is to contribute to all the development areas of the individual. In studies, an effective school is defined as one in which students' mental, affective, psychomotor, and social development is supported as it should be and an appropriate learning environment is created (Helvacı & Aydoğan, 2011; Özdemir, 2000). In another definition, an effective school means that all students who continue their education process benefit from the existing and ongoing programs in the most appropriate way; that is, it has been reported as having reached the goal of the program prepared for the desired goal (Lezotte, 1991).

After mentioning the definitions of the effectiveness of schools, we ought to look at the definitions of school administrators. School administrators plan the responsibilities of teachers and other employees in the school in order to support the education, training, and personal development of students (Erçetin et al., 2004) and find solutions by taking necessary initiatives to eliminate the problems and deficiencies that occur in the school. The duties of school administrators are of great importance in terms of the effectiveness, efficiency, and functionality of the school. School administrators, in line with their knowledge and skills, can meet the needs of the school with the right priorities, create the necessary environment for healthy education and training, and finally move the school into the future with appropriate planning and practices (Baltacı, 2017). While this makes the responsibilities of school administrators important, expectations from school administrators are increasing day by day. Because the purpose of schools is not only to catch up with the age as an education and training institution in the rapidly changing and developing world, but also to train architects who develop the changing world. Administrators, who will successfully bring schools together with future generations, should know the school and the social environment well and continue to develop themselves by taking the leadership role in the correct and successful execution of the learning processes at the school (Bartell & Birch, 1995). By improving the knowledge and skills of school administrators and gaining the habit of looking at events from different perspectives, the areas they can control can be expanded and they can produce solutions to the problems they will encounter. Studies conducted in recent years show that the architects of success in schools are school administrators (Murray, 1986). Studies have concluded that the socioeconomic success of a country and its ability to struggle at the international level depend on the academic and sociological success of the schools in the country (Krafft, 2018). When the effect of schools on countries is considered indirectly as the effect of school administrators on countries, it has been reported that the success of the education programs in which school administrators are trained will cause the success of the next generations, and the failure of the future generations will cause the failure (Okçu, 2011; Sadan, Küçükdanacı, Göçli, & Taşdemir, 2021). The quality of the education programs of school administrators can be considered a prerequisite for the proper functioning of schools by positively affecting both teachers and students. It is said that the radical changes in the education system make the tasks of school administrators even more difficult (Murphy, 1990). School administrators are expected to have new competencies in order to respond to the demands of the constantly renewed environment (Şahin, 2000). Expectations from school administrators are gradually increasing, and administrators continue their duties in a situation where the range of action is narrowed within the framework of official rules. This situation can negatively affect the motivation of school administrators and push them to accept the current state of their schools (Bjork & Ginsberg, 1995). It is thought that the small difference between the behaviors exhibited by the school administrators according to the situation they are in and the behaviors they should exhibit is considered to be an indication of a high quality of administration, and a large difference indicates a low quality of administration.

School administrators must master innovative thinking, lead, or adapt to positive changes. In addition, as a role model for the environment, they should be able to help school personnel and students, who are under their responsibility, adapt to innovation. In their study, Klopff, (1982) listed the expected characteristics of an ideal administrator as follows: a) Bringing the

world of science and art together; b) Equal treatment; c) Entrepreneurship and curiosity; d) Ability to describe oneself and its needs; e) Continuing to think and be able to look critically; f) Having the ability to persuade others to increase their productivity; g) Ability to develop open and honest relationships with others; h) Creating environments where other people can evaluate and develop themselves.

Şahin (2000) stated that administrators should have the following personality traits: democracy, respect for others, openness to criticism, fairness, environmental awareness, physical and mental health, creative thinking, reading habits, sensitivity and patience. Açıkalın (1994), on the other hand, describes the characteristics of the school administrator as: knowing people comprehensively, reaching human knowledge, communicating effectively, having dominant leadership skills, using the mother tongue correctly and beautifully, having studied mathematics, history and philosophy, having a good command of communication technologies, knowing a foreign language, and physical and spiritual well-being in terms of health and believing in education (Karadağ, 2011).

Looking at the literature, there are some studies on the training of school administrators (Ağaoğlu, Altınkurt, Yılmaz, & Karaöse, 2012; Altın & Vatanartıran, 2014; Karip & Köksal, 1999; Sezgin, Koşar, & Emre, 2014), school administrators' qualifications, administrator standards and administrator roles (Ağaoğlu et al., 2012; Beycioğlu & Aslan, 2010; S. Özdemir, Sezgin, & Kılıç, 2015; Selahattin Turan & Şişman, 2000; Zembat, Tunçeli, & Akşin, 2015; Zembat, Tunçeli, & Akşin, 2015, Şahin, 2022) and regarding the changing roles of school principals in the process (Caldwell & J, 1992; Marsh & Roche, 1997; Murphy & Louis, 1994; Odden, 1995). Messick (2004) states that the concepts of "managerial qualities" and "leadership" constitute the social field topics on which the most research has been done. However, there are a few studies conducted on the characteristics of ideal school administrators regarding teacher views, especially in Turkey. In this respect, it is thought that conducting such a study on tourism school administrators will make an important contribution.

Constant innovations in the education system cause school administrators to constantly update their duties and responsibilities. Tourism schools have an important place in providing personal professional knowledge and behavior that provide direct service. Thus tourism school administrators support should provide a balance between staff authority, skills and responsibilities. Therefore, constantly updated duties and responsibilities lead to the conclusion that the qualifications expected from school administrators are also constantly updated. In this context, the aim of the study is to determine teachers' cognitive constructs about the qualifications of ideal tourism school administrators. For this purpose, it aims to reveal the cognitive constructs of teachers by using the repertory grid technique. It is thought that the current study will make a valuable contribution to the literature by revealing the qualities of the ideal tourism school administrator.

Tourism schools play an important role in the development and sustainability of the tourism sector and while training the qualified workforce needed by the sector, they also make a significant contribution to the country's economies. The maximum benefit from the tourism industry can only be achieved; it is possible with an effective, high-quality and widespread basic and vocational tourism education system (Olçay, 2008). Increasing the quality of tourism education will positively affect the success and competitiveness in the sector.

Method

Research Design

Qualitative research design, which aims to question the social life and the problems of the individuals who make up the society with its unique methods and to make sense of this process (Creswell & Poth, 2016; Kuş, 2007; Mayring, 2000), was used in this study in order to reveal how the ideal administrator is in the mental structure processes of teachers and to reveal what these qualities are. In this direction, the phenomenological design constitutes the structure of the study. "Phenomenological designs" are those that function more in determining the cognitive structures of individuals' inner worlds. (Mayring, 2000). It is known that phenomenological studies reveal the phenomena hidden in the cognitive structures of people. Phenomenology studies are based on the view that the situation in organizations has a structure from frequent to infrequent and from the whole to the parts (Van Maanen, 1979). The most important thought about phenomenological studies is to try to look at the event from the perspectives of individuals one by one and try to reveal their individual meaning structures and intentions. The main purpose of such studies is to focus on the subjective world of the individual and to highlight the cognitive processes (Mayring, 2000).

Study Group

The 40 participants within the scope of the study are teachers working in tourism schools in Turkey. The criterion sampling technique was used to determine the participants included in the study with the purposeful sampling method. The reason for choosing this technique, which was carried out to include case studies (Neuman, 2007), was to reveal the cognitive

structures of teachers working in as many tourism schools as possible. Other features taken as criteria in this study were that the participant had worked with at least six different administrators, and three of these school administrators were evaluated as good and the other three as bad. In order to include different schools in the study. Teachers working in different schools and meeting the criteria volunteered to participate in the study. Of the participating teachers, 25 (62.5%) were female and 15 (37.5%) were male. 6 tourism teachers, 9 English teachers, 5 History teachers, 4 Mathematics teachers, 3 Turkish teachers, 5 Guidance teachers and each from Philosophy, Religion, Science, Painting, Physical, Informatics, Social Studies and Music branches took part in the study. The average age of the participants was 41.8. In terms of professional seniority, the working period of teachers was determined as 16.4 years. 18 of the teachers are postgraduate graduates, 6 of them are continuing postgraduate education, and 16 of them are undergraduate graduates. While 28 of the participant teachers stated that they had worked in more than 15 different schools in terms of the institutions they had worked in before, 12 of them stated that they had worked in more than 10 different schools.

Data Collection Tools

In the research, a “Personal Information Form” was used to obtain personal information as a data collection tool and “RepGrid Form” was used to reveal the cognitive structures of teachers regarding the ideal tourism school administrator. *Personal Information Form* was developed by the researchers in line with the information in the literature in terms of the general characteristics of the participants and the correct sample selection. The RepGrid Form has been prepared by making use of the literature in a structure that will reflect the ideal administrator characteristics both positively and negatively in the cognitive maps of the teachers, and it has been prepared by adding the necessary explanations in order for the teachers to give the correct and complete mental structure. Tan & Hunter (2002) stated that this form could be used to reveal cognitive constructs in terms of ideal characteristics of teachers and other employees working at the school. One of the most important purposes of this method of revealing cognitive constructs is to reveal what needs to be done by revealing these mapping features and to be able to predict future events and situations. In addition, individuals reveal their experiences and interpretations through these fictions in order to better comprehend the events and situations developing around them, and they can better perceive the system or world they are in (Kelly, 2003). For this reason, the main criterion for the application of the Repertory Grid technique is that the participants have experience with the subject (Tanhan, 2013). On the other hand, Bell (2010) stated that revealing these constructs will be an important guide for future studies. The steps taken in the development of the data collection tools were completed, respectively: literature review, creation of the phenomenon, development of the forms, expert opinion, and final regulation by piloting.

Description of the phenomenon

In the first stage, the phenomenon was defined. A conceptual framework has been created in order to classify and compare the qualities examined in the study. In order to determine the characteristics of ideal tourism school administrators, a phenomenon was defined by the necessity of revealing a phenomenon.

Creating the RepGrid form

In the study, *RepGrid Form* which was prepared as a triple technique (Adam Webber, 1996; Melrose & Shapiro, 1999) in terms of revealing cognitive constructs, was created with the technique in the literature as “decision making” (Shaw & McKnight, 1981) grid technique. In this Repertory Grid technique, which is included in the structured interview technique and introduced by Kelly in 1955, there is an effort to understand the situation created by the participants between their past experiences and their mental structures. Based on their experiences, the participants are asked to think about the individuals who have been in these events and situations in the past in order to reveal how they perceive the events and situations they have experienced, and it is aimed to reveal how the qualities in their cognitive structures are through these individuals. It is aimed to reveal how individuals actually perceive the world and systems by asking them to place these constructs on the grids, that is, the charts, on the created RepGrid form. In the table below, an example of the RepGrid form introduced within the scope of this study is given.

Table 1. Completed “RepGrid” Form

RepGrid Form							
Administrators							
K.	Ideal		Non-ideal			Cognitive fictions	
	H.Ç	H.	M.	S.C	C.İ.		
ı	ı	ı	ı	ı	ı	(X) Ideal Qualifications	
						(O) Non-ideal Qualifications	
4	5	4	1	2	3	Mastery of legislation	Lack of knowledge of legislation
4	5	5	1	1	1	Being fair	Not being fair
3	5	5	1	4	4	Honest	Dishonest
+ 7 lines							
NOTES:							
• Write the names of ideal and non-ideal administrators above.							
• Identify the ideal same feature (Δ) of the two administrators in each trio as you think they are different from each other.							
• Write the ideal quality (X) that you think is ideal under the pole and the non-ideal quality (O) under the pole, both administrators.							
• After writing all 10 ideal qualities and the opposite ones, give 1-5 points to each of them according to the names you wrote.							

Data Collection Process

During the implementation of RepGrid, participants were asked to think of managers they had previously worked with and described as good, that is, ideal. They were then asked to think of three managers that they described as not ideal or, in other words, bad. They were asked to take notes on the top line, either as a coding or as a name, and then, focusing on what they described as good, they were asked to think about what features two administrators had in common but different in a third, and to note these features on the side, respectively. Which feature is the opposite of the written attribute is also written in the next column. After revealing all the qualities, the participants were asked to rate how much the managers they thought had this feature according to the features they wrote. It was ensured that the points to be given were determined as 1 (the lowest) to 5 (the highest) and scored accordingly. It was ensured that all teachers participating in the study completely filled out the *Personal Information Form* and the *RepGrid Form*. Based on the principle that teachers from all school levels take part in the study and volunteer, all the data was collected from teachers in these ways. The data collection process took an average of 20 minutes for each teacher. Considering the data obtained, positive, i.e. ideal, constructs were taken into account in line with the purpose of the study. Considering that there were 10 of these plots for each participant, a total of 400 plots were included in the analysis.

Data Analysis

The descriptive analysis included the data collected with the *Personal Information Form*, and the characteristics of the participants were determined. As a result of the descriptive analysis, the personal characteristics of the participants were revealed. The data obtained with the RepGrid form was transferred to digital media and analyzed. The naming of constructs was done as the first step of data analysis (Fransella, Bell, & Bannister, 2004). In total, 400 positive constructs were included in the analysis. Analyses were conducted according to the similarity and sameness of these constructs, which include ideal administrative characteristics. Individual cognitive constructs related to ideal school administrator qualifications obtained from teachers are grouped to facilitate understanding. Thus, the theoretical framework to be created regarding the qualifications of school administrators was created in the context of teachers' cognitive constructs. Thus, cognitive fiction groups were formed in accordance with the purpose of the study (Adams-Webber, 1996; Fransella et al., 2004). Grouping represents an important step in presenting the findings. At this stage, it is possible to make inferences and descriptions from the data obtained. (Beail, 1985; Bell, 1990; Mayring, 2000; Miles & Huberman, 1994). In the next stage, the constructs put forward by the participants are grouped under similarity and related groups. The plots gathered under the groups are included in the scoring according to the order priority specified by the participants, and the last plot is scored as 1 starting from the first plot 10. According to Fransella et al. (2004), this scoring is based on the principle that the first thing that comes to mind is more valuable than the next.

To summarize the data analysis: a) counting step: dividing the data into cognitive structure groups and determining the frequencies; b) sampling phase: notation of the examples or problems that arise as a result of repetitions; c) classification of similarities: separate grouping of similar cognitive structures; d) classification: the research grouping the variables according to its purpose; e) associating the variables: determining the relationships between the variables; f) establishing cause-effect

relationships: establishing a link between the variables; and g) evaluating the data with the theory of the research: explaining the reasons for the formation of certain data and making general suggestions (Karadağ, 2011). By completing all these stages, the data obtained within the scope of the study was analyzed and the findings were revealed.

Validity and Reliability

The following steps were done to ensure the validity of the study: a) first, the data in the findings section were interpreted considering the situation they were associated with, b) the internal consistency of the cognitive construct groups was ensured by taking into account internal homogeneity and externality. In addition, cognitive construct groups were determined based on the theoretical structure, and after data analysis, all findings were presented without comment to ensure reliability (Creswell, 2015). The construct and content validity in RepGrid applications were ensured by taking into account the expert opinion and the features of Kelly approach (2003). For face validity, the opinions of language and informatics experts were taken. The opinions obtained through the pilot application showed that the validity was achieved. After all the applications, the full compatibility of the data obtained as a result of analyze performed by the two researchers separately revealed that there was no problem in terms of validity and reliability. In addition, expert opinion was sought to confirm the cognitive construct groups. The experts were asked to compare the cognitive constructs in the lists with the groups. Then, the matching of the three experts was compared with the cognitive construct groups of the researcher. According to the calculation made using the internal reliability calculation formula (Miles & Huberman, 1994, p. 64), the rate of agreement between the markings was calculated as between 93% and 97%. Attention was paid to the fact that the same consistency was in analyzes carried out by the two researchers separately, and the results of the analysis were presented.

Findings

The findings obtained as a result of the analysis of 400 cognitive fictions revealed by the teachers regarding the ideal administrator are as follows: the most frequently revealed fictions, respectively (1) honest [$\eta=15$, %3,75], (2) reliable [$\eta=15$, %3,75], (3) consistent [$\eta=13$, %3,25], (4) leader [$\eta=11$, %2,75], (5) good communicator [$\eta=11$, %2,75], (6) empathy [$\eta=11$, %2,75], (7) tolerant [$\eta=10$, %2,5], (8) understanding [$\eta=10$, %2,5], (9) respectful [$\eta=9$, %2,25], (10) open for criticism [$\eta=9$, %2,25]. The constructs associated with the analysis of cognitive constructs are grouped. After grouping, it was determined that 400 fictions were gathered under 10 groups. These groups are presented in Table 2.

Table 2. Matching Cognitive Fictions by Groups

COMMUNICATION SKILLS		
• Good communicator [40] 200	• Communication [1] 102	• Open to Communication [31] 40
• Good communication [15] 198	• Communicative [39] 96	• Open to Communication [12] 38
• Good listener [7] 180	• Good communication [25] 80	• Open to Communication [24] 38
• Effective communication [27] 171	• Listening to employees [9] 76	• Diction [14] 38
• High communication skills [21] 168	• Good communication [30] 76	• Good listener [17] 36
• Good communicator [8] 160	• Communicating [22] 76	• Listening [38] 36
• Must be communicative [9] 152	• Good diction [40] 72	• Communication skills [35] 21
• Listener [2] 136	• Good listener [19] 60	• Communicable [4] 20
• Must be communicative [23] 133	• Good communication [37] 51	• Good communication [5] 18
• Good communication [18] 126	• Active listening [14] 48	• Oratory [6] 18
• Successful communication skills [11] 126	• Good communication [19] 48	
• Strong Communication [20] 105	• Listening to his employees [8] 45	
BEING FAIR		
• Democratic [5] 225	• Fair [9] 170	• Fair [3] 144
• Justice [15] 200	• Fairness [27] 170	• Fair distribution of duties [13] 144
• Justice [25] 200	• Being fair [14] 170	• Equal [21] 140
• Fair [1] 193	• Fair [32] 162	• Fair and balanced [11] 136
• Fair [6] 190	• Fair [26] 162	• Fair [30] 133
• Fair [10] 190	• Fair [22] 162	• Fair [16] 126
• Fair [33] 190	• Fair [18] 162	• Neutral [5] 120
• Fair [36] 190	• Equal [16] 162	• Egalitarian [36] 114
• Fair [23] 190	• Fair [4] 162	• Fair [19] 114
• Equal treatment [33] 180	• Being fair [8] 162	• Fair [17] 112
• Egalitarian [20] 180	• Fair [37] 160	• Neutral [17] 96
• Fair [7] 171	• Fair [20] 153	

-
- Being Fair [2] 171
 - Fair Deals [38] 171
 - Fair [28] 170
 - Fair [5] 170
 - Neutral [36] 153
 - Fair Distribution of Work [39] 153
 - Equal [22] 152
 - Equation [18] 152
 - Lens [10] 90
 - Being Unbiased Objectivity [29] 52
 - Equal treatment [40] 45
 - Just [35] 38
 - Fair [21] 19
-

PERSONALITY

-
- Hard working [21] 189
 - Hard working [35] 180
 - Smiling face [25] 180
 - Open Minded [31] 170
 - Self-confident [1] 160
 - Friendly [15] 147
 - Selfless [3] 140
 - Self-confident [19] 140
 - Social [10] 133
 - Cautious [11] 126
 - Confident [7] 126
 - Accommodating [6] 120
 - Humility [30] 114
 - Diligent [18] 114
 - Diligent [22] 112
 - Idealistic [20] 105
 - Meticulous [37] 96
 - Courage [5] 96
 - Modest [15] 95
 - Thoughtful [37] 90
 - Diligent [5] 88
 - Confident [21] 84
 - Being Humble [2] 80
 - Thoughtful [16] 76
 - General knowledge [26] 76
 - General knowledge [32] 76
 - General knowledge [4] 76
 - Confident [13] 76
 - Has a sense of humor [13] 75
 - Well maintained [20] 72
 - Charismatic [10] 72
 - Polite [35] 72
 - Humorous [6] 68
 - Sociability [27] 68
 - Altruistic [33] 60
 - Friendly [9] 60
 - Dedicated [10] 57
 - Friendly [23] 57
 - Entertaining [16] 57
 - Social [3] 54
 - Intellectual [34] 54
 - Modest [17] 45
 - Hardworking [2] 42
 - Contemporary [3] 40
 - Friendly [5] 38
 - Fixer [21] 38
 - Sharer [10] 36
 - Humorous [20] 34
 - Modest [37] 32
 - Stable [22] 32
 - Well dressed [6] 32
 - Character [28] 28
 - Diligent [7] 20
 - Diligent [28] 19
 - Dynamic [34] 18
-

HONESTY

-
- Honest [1] 200
 - Honest [19] 200
 - Being Honest [8] 190
 - Honesty [38] 180
 - Reliable [23] 171
 - Honest [24] 180
 - Consistent [10] 162
 - Reliable [24] 162
 - Honest [12] 160
 - Honest [16] 160
 - Honest [6] 160
 - Consistent [38] 160
 - Reliable [9] 153
 - Reliable [3] 153
 - Reliable [31] 153
 - Reliable [12] 153
 - Reliable [19] 153
 - Consistent [37] 144
 - Transparency [25] 140
 - Consistent [24] 133
 - Consistent [12] 126
 - Reliable [33] 126
 - Being consistent [8] 114
 - Consistent and exemplary [9] 114
 - Consistent [31] 112
 - Consistent and exemplary [23] 108
 - truthful [22] 108
 - Honesty [14] 105
 - Reliable [28] 104
 - Consistent [7] 100
 - Honesty [18] 100
 - Consistent [19] 90
 - Reliability [1] 72
 - Consistent [18] 68
 - Reliable [37] 68
 - Honest [5] 60
 - Consistent [6] 57
 - Honest [33] 57
 - Reliability [30] 54
 - Honest [28] 48
 - It is reliable [13] 45
 - Being Reliable [29] 42
 - Honest [11] 36
 - Reliable [17] 21
 - Honesty [2] 17
-

EMOTIONAL INTELLIGENCE

-
- Being Tolerant [29] 210
 - Understanding/Empathetic [22] 190
 - Tolerant [30] 180
 - Optimistic [6] 180
 - Tolerant [4] 170
 - Tolerant [26] 170
 - Insightful [32] 170
 - Optimistic [40] 162
 - Tolerance [34] 162
 - Insightful [20] 160
 - Insightful [35] 154
 - Insightful [30] 152
 - Insightful [33] 119
 - Optimistic [3] 114
 - Empathetic [16] 114
 - Empathetic [31] 114
 - Empathetic [34] 108
 - Empathetic [40] 105
 - Tolerant [15] 102
 - Optimistic [28] 102
 - Open to Criticism [2] 102
 - Insight [25] 100
 - Open to criticism [17] 100
 - Tolerant [35] 100
 - Tolerant [6] 100
 - Empathy [8] 85
 - Being open to criticism [8] 72
 - Being understanding [14] 72
 - Tolerance [36] 66
 - Optimistic [23] 38
 - Empathetic [36] 36
 - Open to Criticism [18] 36
 - Empathy [15] 36
 - Insightful [16] 36
 - He is tolerant [13] 32
 - Being open to criticism [38] 20
 - Optimism [1] 20
 - Empathy [18] 19
-

- Optimistic [24] 144
- Benevolent [31] 144
- Optimistic [12] 144
- Optimistic [19] 136
- Empathy [2] 126
- Insightful [3] 95
- Optimistic [9] 95
- Empathy [26] 85
- Empathetic [32] 85
- Open to criticism [10] 18
- Open to Criticism [12] 17
- Open to Criticism [24] 17
- Open to Criticism [31] 17

PRODUCTIVITY

- Co-decider [13] 180
- Joint Decision Making [29] 162
- Entrepreneur [17] 162
- Innovative [36] 133
- Innovative [17] 128
- Innovative [20] 120
- Planning skill [38] 114
- Innovative [24] 114
- Planned Study [39] 105
- Innovative [12] 102
- Planned [24] 90
- Being open to innovations [27] 80
- Planned [12] 75
- Planned [31] 75
- Open to innovations [4] 51
- Entrepreneur [26] 51
- Using Time Efficiently [2] 51
- Entrepreneur [32] 51
- Efficient [31] 39
- Being in Business Execution [39] 38
- Loving his job [1] 36
- Innovative [34] 36
- Open to Innovations [25] 20
- Basic resource management [14] 20
- It expects better [13] 19
- Being open to innovations [33] 18

MOTIVATION

- Motivating [2] 200
- Praising achievement [3] 180
- Encouraging [36] 144
- Encouraging [4] 144
- Admirable [26] 144
- Appreciative [32] 144
- Appreciates the work [13] 136
- Encouraging [26] 133
- Appreciative [4] 133
- Encouraging [32] 126
- We say [8] 105
- Motivating [20] 84
- Motivating [7] 68
- Provided Feedback [7] 63
- Supporting [25] 60
- Focus on people [26] 38
- Focus on people [32] 38
- Focus on people [4] 38
- Being honorable [8] 20
- Supporting [20] 18
- motivating [19] 18
- Self motivation [23] 18

PROFESSIONAL COMPETENCE

- Disciplined [21] 210
- Disciplined [35] 210
- Mastery of legislation [39] 190
- Institutional competence [16] 180
- Foundation [11] 180
- Merit [18] 180
- Person of Merit [11] 180
- Obeying Working Hours [39] 176
- Coordinator [34] 144
- Merit [14] 144
- Ability to Represent [38] 136
- Knowledgeable [40] 136
- Disciplined [37] 126
- Equipped [10] 126
- Takes initiative [13] 119
- Disciplined [7] 114
- Knowing personal rights [27] 108
- Giving importance to cooperation [27] 105
- Solution Focused [32] 96
- Solution Focused [29] 95
- Analyzer [40] 90
- Hardware [34] 90
- Disciplined [4] 85
- Merit [28] 80
- Being Equipped [29] 80
- Business Knowledgeable [24] 76
- Professional Competence [12] 76
- Solver [34] 72
- Professional Competence [31] 72
- Constructor [3] 72
- Knowledgeable [28] 68
- Compatible with teamwork [17] 64
- Team Spirit [18] 57
- Regular [15] 54
- Regular [24] 54
- Disciplined [1] 51
- Regular [12] 48
- Knowledge Owner [7] 40
- Regular [25] 40
- Long-term views [26] 20
- Knowledgeable [36] 18
- Regularity [30] 18

LEADERSHIP

- Leadership [34] 180
- Leader [17] 170
- Having leadership qualities [27] 136
- Leader [7] 136
- Ability to take responsibility [9] 133
- Leader [15] 128
- Responsible [6] 112
- Being a Leader [29] 105
- Flexibility [1] 105
- Organizational ability [38] 100
- Being able to manage [2] 100
- Its principles are clear [13] 96
- Problem Solver [26] 96
- Problem Solver [4] 96
- Leader [21] 95
- Leadership [1] 85
- Persuasive [5] 80
- Flexibility [14] 80
- Being able to take responsibility [23] 76
- Problem solving skill [38] 72
- Leader [35] 66
- Responsible [21] 57
- Guidance [38] 54
- Flexibility [30] 38
- Leader skilled [40] 36
- Having leadership qualities [8] 32
- Flexibility [27] 28
- Responsible [3] 20

SENSITIVITY

- Respect [14] 198
- Respectful [33] 176
- Benevolent [30] 171
- Respectful [35] 168
- Respect [25] 160
- Mercy [37] 154
- Personnel Protection [39] 154
- Compassionate to students [22] 110
- Loving [33] 105
- Friendly [40] 104
- Respect towards employees [11] 100
- Valuing people [14] 96
- Not being a status quo [39] 96
- Sincere [36] 95
- Keep Calm [29] 54
- loving animals and plants [11] 42
- Standing behind his teacher [33] 44
- Loving [9] 38
- Valuing people [19] 34
- Patient [40] 20
- Animal lover [32] 20

• Sincere [28] 153	• Respectful [30] 95	• People who love their job [9] 19
• Loving [23] 136	• People who love their job [23] 95	• Loves animals [27] 19
• Sympathetic [34] 126	• Respectful [16] 95	• Respectful [22] 18
• Caring for Values [29] 128	• Patient [36] 92	• Patient [11] 18
• Mercy [25] 120	• Sensitive to employee problems [11] 68	• Staff Domination [39] 18
• Sympathetic [5] 119	• Helpful [15] 64	• Being patient [15] 18
• Sympathetic [28] 119	• Patient [22] 57	• Being Sincere [29] 18
• Respectful [21] 114	• Sincerity [39] 54	• Friendly [16] 18
• Nature loving [10] 114	• Environmentally friendly [27] 54	• Loving [37] 16
• Friendly [35] 114		

The findings obtained according to the 10 main groups in Table 2 are given. “[Number]” represents the participant’s code, and the other number represents the point taken by the participant. The three cognitive constructs with the highest scores according to these groups are as follows:

Communication Skills: A total of 34 fictions were collected in this group. According to the qualifications stated by the participants, the leading fictions are listed as follows: (1) *good communicator* [40, 200]; (2) *good communication* [15, 198], (3) *good listener* [7, 180].

Being Fair: A total of 48 fictions were included in this group. The three leading cognitive fictions, in order: (1) *democratic* [5, 225], (2) *justice* [15, 200]; *justice* [25, 200], (3) *fair* [1, 193].

Personality: In the Personal Traits group, which has the highest number of cognitive constructs, a total of 55 cognitive constructs are included. In this group, these fictions were scored most: (1) *hard working* [21,189], (2) *hard working* [35, 180]; *smiling face* [25, 180], (3) *open minded* [31, 170].

Honesty: This cognitive fiction group consists of 45 cognitive fictions in total. Among the twists in this group, the leading ones in terms of relative importance are as follows: (1) *honest* [1, 200]; *honest* [19, 200], (2) *being honest* [8, 190], (3) *honesty* [38, 180].

Emotional Intelligence: There are 51 fictions put forward by the teachers in this fiction group. Among those that make up the emotional intelligence cognitive construct category, the leading ones in terms of relative importance are as follows: (1) *being tolerant* [29, 210], (2) *understanding/empathetic* [22, 190],(3) *tolerant* [30, 180]; *optimistic* [6, 180].

Productivity: This group consists of 26 cognitive constructs in total. Among the cognitive constructs that make up the productivity cognitive construct group, the leading ones in terms of relative importance are as follows: (1) *co-decided* [13, 180], (2) *birlikte karar alma* [29, 162]; *entrepreneur* [17, 162] (3) *innovator* [36, 133].

Motivation: This cognitive fiction group consists of 22 cognitive constructs in total. Among the twists in the motivation cognitive fiction group, the leading ones in terms of relative importance are as follows: (1) *motivating* [2, 200], (2) *praising achievement* [3, 180], (3) *encouraging* [36, 144]; *encouraging* [4, 144]; *appreciative* [26, 144]; *appreciative* [32, 144].

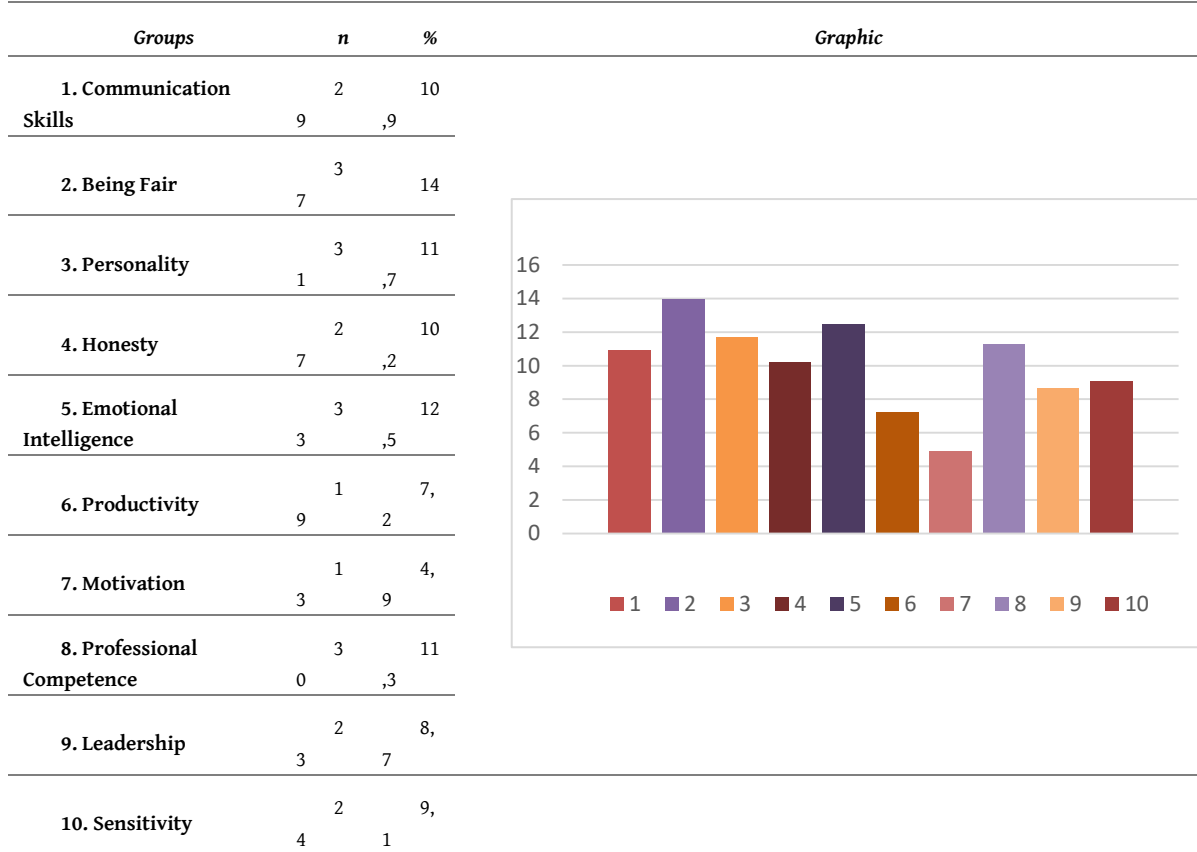
Professional Competence: A total of 42 cognitive constructs were included in this group. The three leading cognitive constructs are, in order: (1) *disciplined* [21, 210]; *disciplined* [35, 210], *mastery of legislation* [39, 190], *institutional competence* [16, 180]; *dominant in the field* [11,180]; *merit* [18, 180]; *meritorious* [11, 180].

Leadership: This cognitive fiction group consists of 28 cognitive fictions in total. Among the twists in the leadership cognitive construct group, the leading ones in terms of relative importance are as follows: (1) *leadership* [34, 180], (2) *leader* [17, 170], (3) *have leadership qualities* [27, 136]; *leader* [7, 136].

Sensitivity: There are 49 cognitive constructs in this group. Among those that make up the sensitivity cognitive construct category, the leading ones in terms of relative importance are as follows: (1) *respect* [14, 198], (2) *respectful* [33, 176], (3) *helpful* [30, 171].

In the 10 cognitive construct groups created by the teachers regarding the ideal school administrator qualifications, some teachers stated more than one cognitive construct that is considered in the same cognitive construct group; these repetitions were assumed as a fiction and the distribution of the participants regarding the cognitive construct groups is presented in Figure 1.

Figure 1. Number of Participants in Cognitive Fiction Groups, Percentage Distribution and Graphic Display

As can be seen in Figure 1, as a result of grouping the fictions put forward by the participants, the most expressed fiction groups are respectively: being fair ($\eta=37$, 14%), emotional intelligence ($\eta=33$, 12.5%) and personal characteristics ($\eta=31$, 11.7%). On the other hand, the least expressed groups by the participants are; motivation ($\eta=13$, 4.9%), productivity ($\eta=19$, 7.2%) and leadership ($\eta=23$, 8.7%).

When the results of the total scores obtained by scoring the 400 cognitive constructs created by the participating teachers regarding the ideal tourism school administrator qualifications from 1 to 10, taking into account the order of importance in the literature, are distributed according to the groups, the results regarding the importance level are given in the table below.

Table 3. Distribution of Relative Significance Levels of Cognitive Fiction Groups

Participants	Communication Skills			Emotional Intelligence	Productivity	Motivation	Professional Competence		
	Being Fair	Personality	Honesty				Leadership	Sensitivity	
1	102	193	160	272	20	36	51	190	
2	136	171	122	17	228	51	200	100	
3	144	234	153	209	180	72	20		
4	20	162	76	170	51	315	85	96	
5	18	515	222	60	80	119			
6	18	190	220	217	280	122			
7	180	171	146	100	131	154	136		
8	205	162	304	157	125	32			
9	228	170	267	95	133	38			

10		280	298	162	18			126		114
11	126	136	126	36				360		228
12	38			439	161	177		243		
13		144	151	45	32	199	136	144	96	
14	86	170		105	72	20			80	294
15	198	200	242		138			54	128	82
16		288	133	160	150			180		113
17	36	112	45	21	100	290		64	170	
18	126	314	114	168	55			237		
19	108	114	140	443	136		18			
20	105	333	211		160	120	102			
21	168	159	311					210	152	114
22	76	314	144	108	190					185
23	133	190	57	279	38		18		76	231
24	38			475	161	204		130		
25	80	200	180	140	100	20	60	40		280
26		162	76		85	51	315	20	96	
27	171	170	68			80		213	164	73
28		170	47	152	102			148		272
29		52		42	210	162		175	105	200
30	76	133	114	54	332			18	38	266
31	40		170	265	275	114		72		
32		162	76		255	51	308	96		
33		370	60	183	119	18				325
34			72		270	36		306	180	126
35	21	38	252		254			210	66	282
36		457			102	133	144	18		187
37	51	160	318	212				126		170
38		171		340	20	114		136	226	
39	96	153				143		266		322
40	272	45			267			226	36	104
Total	2952	7075	4585	5219	4961	2070	2052	4180	2522	4125
Mean	105.43	196.53	152.83	186.39	150.33	103.50	157.85	144.14	109.65	187.50

Table 3 contains findings that were analyzed in two different ways. First of all, the relative importance scores of the fictions, separated according to the "cognitive fiction groups", were reported. The points indicated in gray mean the main fiction group belonging to the teacher having highest score. According to this relative importance level, the first three cognitive constructs leading in the main cognitive construct group are respectively: (1) honesty ($\eta=8$, 20.0%), (2) fairness ($\eta=6$, 15.0%), (3) personal features; emotional intelligence; sensitivity ($\eta=5$, 12.5%). On the other hand, leadership cognitive construct groups were not seen in any of the 40 participating teachers as the main cognitive construct group.

In the bottom two rows of Table 3, the total scores and average scores of the values obtained by the statistical processes described in the method section show the importance level of each group compared to the other groups. Considering these levels of importance, the most important groups according to the total scores are: (1) being fair ($t = 7075$), (2) honesty ($t =$

5219) and emotional intelligence ($t = 4961$). On the other hand, when the averages are taken into account, the most important groups are respectively: (1) being fair ($X=196.53$), (2) sensitivity ($X=187.5$) and honesty ($X=186.39$) groups.

Discussion, Conclusion and Recommendations

This research was carried out in order to reveal the cognitive constructs created by the teachers regarding the ideal tourism school administrator qualifications and to group the revealed cognitive constructs in terms of content similarities. For this purpose, a qualitative research was conducted with 40 primary school teachers based on the repertory grid technique. 400 cognitive fictions were put forward by the teachers, and 10 main construct groups were obtained by grouping similar constructs. The main fiction groups obtained are respectively; (i) communication skills, (ii) fairness, (iii) personal qualities, (iv) honesty, (v) emotional intelligence, (vi) productivity, (vii) motivation, (viii) professional competence, (ix) leadership and (x) is the sensitivity. Looking at cognitive fiction groups; it can be said that primary school teachers give more importance to communication skills, fairness and personal characteristics. When we look at the studies in the literature (Karadağ, 2011; Koçak & Helvacı, 2011; Özdemir & Orhan, 2019; Zembat, Tunçeli & Akşin, 2015), it can be said that the cognitive constructs produced by teachers are similar to previous studies.

Teachers have produced multidimensional cognitive constructs related to ideal school administrator qualifications. The reason why cognitive constructs are multidimensional is explained by associating that cognitive constructs are formed by being influenced by the information coming from the external environment and the life experiences of individuals. (Hampson, 2019; Kelly, 2003). In this case, it can be said that teachers' cognitive constructs are shaped by the effect of many factors. Considering that teachers' interactions with school administrators and their life experiences have an impact on their attitudes when reporting the characteristics of school administrators that they idealize positive or negative results; This situation can be seen as a limitation of the research.

It is seen that some cognitive constructs are repeated frequently. Repetitive cognitive constructs, respectively; (i) good communication, (ii) fairness, (iii) hardworking, (iv) honest, (v) optimistic, (vi) open to criticism, (vii) understanding, (viii) empathetic, (ix) encouraging, (x) to be leader and (xi) to be respectful. In studies on the qualifications of school administrators; Being fair (Klopf, 1982), being able to make decisions (Balçı, 2013; Celep, 1996), encouraging by supporting beneficial activities (Leithwood & Azah, 2016; Stronge & Xu, 2021), awareness and respect for values (Turan, 2001; Yılmaz, 2006) come to the fore. In this respect, it can be said that the cognitive constructs produced by the teachers are in harmony with the previous research results and the literature. In addition, when the 'leadership' main fiction group was evaluated with the repertory grid relative evaluation scores, it was not seen as the ideal tourism school administrator qualification by any teacher. This situation can be explained in two different ways. First; although the probability of this is low, the leadership characteristics of the school administrators they have known until now do not come to the fore effectively. The second one can be evaluated as teachers' perceptions as 'decision-making, democratic, leadership duties are distributed to everyone in the institution'. Administration is much more displaying than leadership abilities and team leadership (Hoy & Miskel, 2010). It has been reported that empowering employees (Özden, 2002), meeting changing society expectations and adapting to transformations (Schlechty, 2011) are the factors that form the basis of executive leadership. It can be stated that the findings of the study are compatible with the literature. When we look at the results obtained as a result of the study and the literature, it can be said that the governance is desired by the teachers rather than the administration, the operation of the decision-making mechanism is supported, and the existence of interactive management is considered important.

From fiction groups to communication, it is reviewed by teachers as the ideal tourism school administrator to be trained. Included in today's finding to improve the way managers communicate (Günbayı, 2007; Orpen, 1997; Özkan, 2006). In a similar study with teachers, 1500 administrators identified their superiors' favorite qualities as (i) integrity [realistic, reassuring, characterful, believable], (ii) potential competence [skilled, productive, and effective], (iii) leadership [inspiring, stable and directing] (James, Posner, Glover, & Predovic, 1987). As a result, it is seen that the study gives findings and results consistent with previous studies. However, there are some differences between the managerial qualities that came to the fore in the previous studies and the ideal administrative qualities that came to the fore in this study.

Although leadership quality is one of the leading and most emphasized qualities in previous studies, in this study, in terms of the relative importance of the total score, communication skills, fairness, personal characteristics, honesty, professional competence, and sensitivity come after the fiction groups. This result can be interpreted as the teachers' wanting to be partners in the administration, they want to have an impact on the decisions taken, and they want an interactive school administrator.

It is thought that it will contribute to the literature in the context of conducting studies that evaluate school

administrators with the opinions of teachers at regular intervals and revealing the changing school, teacher needs and expectations. In this context, it may be recommended to conduct research on similar subjects for the future. Students' cognitive constructs and ideal teacher qualifications can be suggested as a research topic. The results can be compared by applying the same study topic as a metaphor study.

Tourism school administrators have very important duties in preparing the workforce of the future for the tourism sector. Tourism school administrators must be adequately equipped to keep educational standards high, ensure the suitability of the curriculum and manage the administrative and operational functions of the school. For this reason, it is important for tourism school administrators to be supported with research that will improve themselves. However, although there are many studies on tourism sector managers in the literature, very few studies have been conducted on tourism school managers. As a result, it is recommended to conduct studies for the administrators of educational institutions that provide tourism education.

It is emphasized in the literature that tourism schools are of great importance for the growth and sustainability of the sector. Increasing the quality of tourism education will positively affect the success, sustainability and competitiveness in the sector. For this reason, in order to plan correct and high-quality training, it is recommended that the administrators of such schools be selected by experts in their fields and supported by continuous in-service training.

References

- Açıklalın, A. (1994). *Teknik ve toplumsal yönleriyle okul yöneticiliği*. In: Ankara: Pegem Yayınları.
- Adams-Webber, J. (1996). Repertory grid technique. *Encyclopaedia of psychology*, 782-783.
- Ağaoğlu, E., Altinkurt, Y., Yılmaz, K., & Karaöse, T. (2012). Okul yöneticilerinin yeterliklerine ilişkin okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin görüşleri (Kütahya ili). *Eğitim ve Bilim*, 37(164).
- Altın, F., & Vatanartıran, S. (2014). Türkiye’de okul yöneticisi yetiştirme, atama ve sürekli geliştirme model önerisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(2), 17-35.
- Balcı, A. (2013). *Etkili okul ve okul geliştirme: Kuram uygulama ve araştırma*: Pegem A Yayıncılık.
- Baltacı, A. (2017). Okul müdürlerinin öz-yeterlik algıları ve mesleğe yönelik tutumları arasındaki ilişki. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 35-61.
- Bartell, C. A., & Birch, L. W. (1995). Restructuring administrator preparation for California. *Thrust for educational leadership*, 24(5), 28-31.
- Beail, N. (1985). Repertory grid technique and personal constructs: Applications in clinical & educational settings. *Brookline Books*.
- Bell, R. C. (1990). Analytic issues in the use of repertory grid technique. *Advances in personal construct psychology*, 1, 25-48.
- Bell, R. C. (2010). A note n aligning constructs. *Personal Construct Theory*, 7, 42-48.
- Beycioğlu, K., & Aslan, M. (2010). Okul Gelişiminde Temel Dinamik Olarak Değişim ve Yenileşme: Okul Yöneticileri ve Öğretmenlerin Rollerini. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 153-173.
- Bjork, L. G., & Ginsberg, R. (1995). Principles of reform and reforming principal training: A theoretical perspective. *Educational Administration Quarterly*, 31(1), 11-37.
- Caldwell, B., & J, S. (1992). *Leading the Self-Managing School* (London, Falmer). *Canadian Institute of Advanced Research (1992) The Learning Society (Toronto, CIAR)*. *Coopers and Lybrand (1998) European Comparisons in Educational Funding London, National*.
- Celep, C. (1996). Okullarda işbirlikçi karar verme ve yöneticinin rolü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 5(5), 49-58.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*: Sage publications.
- Erçetin, S., Özdemir, M., Yağcı, E., Gündüz, H., Gelişli, Y., Erişen, Y., & Ekici, G. (2004). *Sınıf yönetimi*. Asil Yayın Dağıtım.
- Ersözlü, A. (2012). *Okul yöneticilerinin yönetsel güçlülük düzeylerinin öğretmenlerin örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık davranışları ve iş doyumuna etkisi/The effect of managerial resourcefulness of school administrators on organizational commitment, organizational citizenship behaviors and job satisfaction levels of teachers*. [Doktora tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Fransella, F., Bell, R., & Bannister, D. (2004). *A manual for repertory grid technique*: John Wiley & Sons.
- Günbayı, İ. (2007). Okullarda bir yönetim süreci olarak iletişim. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 7(2), 765-798.
- Hampson, S. E. (2019). *The construction of personality: An introduction*. Routledge.
- Helvacı, M. A., & Aydoğan, İ. (2011). Etkili okul ve etkili okul müdürüne ilişkin öğretmen görüşleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 41-60.
- Hoy, W. K., & Miskel, C. G. (2010). *Eğitim yönetimi*. (S. Turan, Çev. Ed.). Nobel.
- James, M. K., Posner, B. Z., Glover, K., & Predovic, L. (1987). *The leadership challenge: How to get extraordinary things done in organizations*. Jossey-Bass, Inc., Publishers,
- Karadağ, E. (2011). Okul müdürlerinin niteliklerine ilişkin olarak öğretmenlerin oluşturdukları bilişsel kurgular: Fenomonolojik bir çözümleme. *Eğitim ve Bilim*, 36(159).
- Karip, E., & Köksal, K. (1999). Okul yöneticilerinin yetiştirilmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 18(18), 193-207.
- Kelly, G. A. (1955). *The psychology of personal constructs. Volume 1: A theory of personality*: WW Norton and Company.
- Kelly, G. A. (2003). *The psychology of personal constructs: Clinical diagnosis and psychotherapy*. Routledge.

- Klopf, G. J. (1982). The Essentials of Effectiveness: A Job Description for Principals. *Principal*, 61(4), 35-38.
- Koçak, F., & Helvacı, M. A. (2011). Okul yöneticilerinin etkililiği (Uşak ili örneği). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 33-55.
- Krafft, C. (2018). Is school the best route to skills? Returns to vocational school and vocational skills in Egypt. *The Journal of Development Studies*, 54(7), 1100-1120.
- Kuş, E. (2007). *Nitel-nitel araştırma teknikleri: sosyal bilimlerde araştırma teknikleri: Nicel mi? Nitel mi?*. Anı Yayıncılık.
- Leithwood, K., & Azah, V. N. (2016). Characteristics of effective leadership networks. *Journal of Educational Administration*, 409-431.
- Lezotte, L. (1991). Correlates of effective schools. *The First and second generation effective schools products, Ltd., Okemos, MI*.
- Marsh, H. W., & Roche, L. A. (1997). Making students' evaluations of teaching effectiveness effective: The critical issues of validity, bias, and utility. *American psychologist*, 52(11), 1187.
- Mayring, P. (2000). Nitel sosyal araştırmaya giriş (Çev. A. Gümüş ve MS Durgun). *Baki Kitabevi*.
- Melrose, S., & Shapiro, B. (1999). Students' perceptions of their psychiatric mental health clinical nursing experience: a personal construct theory exploration. *Journal of Advanced Nursing*, 30(6), 1451-1458.
- Messick, D. M. (2004). On the psychological exchange between leaders and followers. In *The psychology of leadership* (pp. 95-110): Psychology Press.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook: sage*.
- Morrison, P. (1990). An example of the use of repertory grid technique in assessing nurses' self-perceptions of caring. *Nurse Education Today*, 10(4), 253-259.
- Murphy, J. (1990). Preparing School Administrators for the Twenty-First Century: The Reform Agenda. *NCEL Occasional, Paper No. 2*.
- Murphy, J., & Louis, K. S. (1994). *Reshaping the principalship: Insights from transformational reform efforts*: ERIC.
- Murray, F. B. (1986). Goals for the reform of teacher education: An executive summary of the Holmes Group report. *The Phi Delta Kappan*, 68(1), 28-32.
- Odden, A. (1995). Incentives, School Organization and Teacher Compensation.
- Okçu, V. (2011). Türkiye'de okul yöneticilerinin yetiştirilmesi ve atanmasına ilişkin mevcut durum, beklentiler ve öneriler. *Electronic Journal of Social Sciences*, 10(37), 245-266.
- Olçay, A. (2008). Türk turizmde eğitimin önemi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 383-390.
- Orpen, C. (1997). The interactive effects of communication quality and job involvement on managerial job satisfaction and work motivation. *The Journal of Psychology*, 131(5), 519-522.
- Özan, M. B. (2006). İlköğretim Okulu Yöneticilerinin İletişim Becerilerinin Öğretmen ve Yönetici Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*(24), 153-160.
- Özdemir, S. (2000). *Eğitimde örgütsel yenileşme*. Pegem A Yayıncılık.
- Özdemir, S., Sezgin, F., & Kılıç, D. Ö. (2015). Okul yöneticisi ve öğretmen görüşlerine göre okul yöneticilerinin liderlik yeterlikleri. *Eğitim ve Bilim*, 40(177), 365-383.
- Özdemir, T. Y., & Orhan, M. (2019). Öğretmenlerin okul, okul yöneticisi ve öğrenci velisi kavramlarına yönelik metaforik algıları. *Journal of Theoretical Educational Science*, 12(2), 701-726.
- Özden, Y. (2002). *Eğitimde yeni değerler*. Pegem A Yayıncılık.
- Sadan, A., Küçükdanacı, T., Göçli, Y., & Taşdemir, O. (2021). Okul yönetimi konusunda yayınlanan makalelerin analizi. *Ulusal Eğitim Dergisi*, 1(1), 12-19.
- Schlechty, P. (2011). Okulu yeniden kurmak (Y. Özden, çev.). *Nobel Yayın Dağıtım*.
- Sezgin, F., Koşar, S., & Emre, E. (2014). Okul yöneticisi ve öğretmen yetiştirmede mentörlük sürecinin incelenmesi.

Kastamonu Eğitim Dergisi, 22(3), 1337-1356.

Shaw, M. L., & McKnight, C. (1981). *Think again: Personal problem-solving and decision-making*: Prentice-Hall.

Stronge, J. H., & Xu, X. (2021). *Qualities of effective principals*. ASCD.

Şahin, A. E. (2000). İlköğretim okulu müdürlerinin yeterlikleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 22(22), 243-260.

Şahin, M. (2022). Türkiye ve Avrupa ülkelerinde okul yöneticisi eğitimi ve atanma süreçlerine ilişkin bir çalışma. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(12), 1829-1854.

Şişman, M. (2002). *Öğretim liderliği*: Pegem A Yayıncılık

Tan, F. B., & Hunter, M. G. (2002). The repertory grid technique: A method for the study of cognition in information systems. *MIS quarterly*, 39-57.

Tanhan, F. (2013). Repertory grid görüşme tekniğine dayalı olarak okul psikolojik danışmanlarının niteliklerinin incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(40), 186-197.

Turan, S. (2001). School climate, supportive leadership behavior and faculty trust in Turkish public schools. *American Educational Research Association (AERA)*, 10-14.

Turan, S., & Şişman, M. (2000). Okul yöneticileri için standartlar: Eğitim yöneticilerinin bilgi temelleri üzerine düşünceler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 68-87.

Van Maanen, J. (1979). The fact of fiction in organizational ethnography. *Administrative science quarterly*, 24(4), 539-550.

White, A. (1996). A theoretical framework created from a repertory grid analysis of graduate nurses in relation to the feelings they experience in clinical practice. *Journal of Advanced Nursing*, 24(1), 144-150.

Williams, W. (1988). Answers to Questions about Math Anxiety. *School science and mathematics*, 88(2), 95-104.

Yılmaz, K. (2006). *İlköğretim okulu yönetici ve öğretmenlerine göre kamu ilköğretim okullarında bireysel ve örgütsel değerler ve okul yöneticilerinin okullarını bu değerlere göre yönetme durumları*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

Zembat, R., Tunçeli, H., & Akşin, E. (2015). Okul öncesi öğretmen adaylarının "okul yöneticisi" kavramına ilişkin algularına yönelik metafor çalışması. *Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal*, 446-459.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada yer alan verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Adilcevaz Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar¹

Contributions to the Compilation Dictionary from the Dialect of Adilcevaz

Veysi SEVİNÇLİ

Assoc. Prof., Iğdır University, Faculty of Science-Literature, Department of Turkish Language and Literature, Iğdır, Türkiye
Doç. Dr., Iğdır Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Bölümü, Iğdır, Türkiye
Orcid: 0000-0002-2069-7138 , e-posta: vsvincli@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Sevinçli, V. (2024). Contributions to the Compilation Dictionary from the Dialect of Adilcevaz. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 65, 218-230.

Sevinçli, V. (2024). Adilcevaz Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 65, 218-230.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 14 July /Temmuz 2024

Accepted/Kabul Tarihi: 29 July /Temmuz 2024

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2024

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 65

Pages/Sayfa: 218-230.

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Veysi SEVİNÇLİ).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

¹ Adilcevaz Ağzındaki Deyimler ve Kalıp Sözler hazırlanırken tarafımdan hazırlanan "Adilcevaz Ağzı Söz Varlığı ve Dil İncelemesi" kitap göz önünde bulundurulmuştur. 12-14 Temmuz 2024 / Adilcevaz, Bitlis 16. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Bilimsel Araştırmalar Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Öz

Dillerin en büyük yapı taşlarından olan ve bölgeden bölgeye, şehirden şehre hatta köylere kadar, farklı ses ve şekil değişiklikleri gösteren ağızlar, ölçünlü (standart) dilin en önemli kaynakları ve alt kollarından biridir. Dillerin geleceği açısından da buradaki dil malzemelerinin kaybolmadan derlenip toparlanması önem arz etmektedir. Bunun için de en etkili yol ve yöntem, derleme çalışmalarının hız kazanmasıdır. Derleme çalışmalarında asıl amaç, bir yörenin ses yapısını inceleyerek, dilde kaybolmuş, kaybolmaya yüz tutmuş kelimelerin yeniden tespiti ve ölçünlü dile kazandırılmasıdır. Bunun bilicinde olan bilim âlemi, bu alanda çalışmaya XIX. yüzyılın ortalarında başlamış ve XX. yüzyılın ortalarında ise buna hız vermiştir. Bugün de üniversitelerde lehçelerle ilgili bölümler açılmış; yüksek lisans ve doktora düzeyinde pek çok çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. Bu amaçlar doğrultusunda yapılacak çalışmalar arasında gerek içinde barındırdığı kelime çeşitliliği ve gerekse onların telaffuzlarındaki ses farklılıkları hasebiyle, Adilcevaz ağızı tipik bir örnektir. Bu doğrultuda yapılan çalışmada amaç, bu alanda yapılan kelime ve metin derlemelerinde, Derleme Sözlüğü'nde yer almayan kelimeleri, ya mevcut olana yeniden yapılacak bir derleme sözlüğünde yer almasını sağlamak, yörenin dil ve kültür zenginliğine katkı sağlamaktır. Bundan dolayı, başlangıçta bu konuda yayımlanmış eserler taranıp Derleme Sözlüğünde bulunmayan kelimeler tespit edilecek ve bunların söz konusu sözlükte yer alması için gerekli adımlar atılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Adilcevaz, ağız, derleme sözlüğü, kelime, katkı.

Abstract

Dialects, which are one of the biggest building blocks of languages and show different sound and shape changes from region to region, from city to city and even within villages, are one of the most important sources and sub-branches of the standard language. In terms of the future of languages, it is important to compile and collect the language materials here before they are lost. The most effective way and method for this is to accelerate compilation studies. The main purpose of compilation studies is to examine the sound structure of a region, to rediscover words that have been lost in the language, which are about to be lost, and to bring them into the standard language. The scientific world, aware of this, started to work in this field in the middle of the XIX century and accelerated in the middle of the XX century. Today, departments on dialects have been opened in universities, and many studies have been and continue to be carried out at the master's and doctoral level. At the beginning of the studies to be carried out for these purposes, Adilcevaz dialect is a typical example due to the variety of words it contains and the sound differences in their pronunciation. The aim of this study in this direction is to ensure that the words that are not included in the compilation dictionary in the word and text compilations made in this field are included in either an existing or a compilation dictionary to be re-made, and to contribute to the language and cultural richness of the region. Therefore, initially, the works published on this subject will be scanned and the words that are not included in the compilation dictionary will be identified and the necessary steps will be taken to include them in the dictionary in question.

Keywords

Adilcevaz, dialect, derleme dictionary, word, contribution.

Giriş

Türk yazı dili genel olarak VIII. yüzyıldan itibaren takip edilmeye başlanmıştır. Daha önceki dönemler, yazılı belgelere dayanmadığı için karanlık dönem kabul edilir. Türkler, yaşadıkları coğrafyada çevresiyle kültürel, ekonomik ve siyasi olmak üzere pek çok alanda sürekli ilişki içinde olmuşlardır. Bu durum da doğal olarak karşılıklı etkileşimi doğurmuştur. Günümüzde herkesin bir yönüyle başkalarına muhtaç olabileceği düşünülürken, birilerini etkilememek ya da birilerinden etkilenmemek -neredeyse- imkânsızdır. Dünyadaki milletler ve topluluklar içerisinde, sadece kabileler böyle bir etkileşim içinde olmamış/olamamışlardır ki bu da onların kendi hayat dairelerinin dışına çıkamamalarından dolayıdır. “Türk dili araştırmalarının ilk örneğini Maksimov vermiştir” (1867). Bu olay Türk dili araştırmalarının başlaması, Anadolu ağzlarının incelenerek söz varlıklarının ortaya çıkarılması açısından iyi bir başlangıç olmasına rağmen, daha sonraki çalışmalara bir müddet ara verilmiş olacak ki ancak 1940’lı yıllardan sonra yerli araştırmacılar konuya el atabilmiştir (Korkmaz, 1976, s. 43). Kurum olarak da cumhuriyetin ilanından bir süre sonra kurulan (1932) ve daha sonra Türk Dil Kurumu adını alan Türk Dili Tetkik Cemiyeti, bu alanda adımlar atmaya başlamıştır. Böylece TDK’nın 1932-1960 yıllarında başlattığı halk ağzından derlemeler, Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğünün ortaya çıkmasına vesile olmuştur (Uysal, 2024, s. 140). “TDK tarafından yayınlanan XI ciltlik Derleme Sözlüğü, daha öncekilerle birlikte 600.000 civarındaki fişe dayanılarak hazırlanmıştır.” (Demir, 1999, s. 68).

Türkçede ağız çalışmaları, XIX. yüzyılın ortalarında başlamışsa da XX. yüzyılın ortalarında hızlı bir artış göstermiştir. Denilebilir ki günümüzde de konunun zirve noktasına yaklaşmak üzeredir. Bugün için hemen hemen her bölgenin, ilin, ilçenin; hatta beldenin ağız çalışmaları ya yapılmış ya da yapılma aşamasındadır. Bugüne kadar bu alanda birçok çalışma yapılmıştır. Bunların ilk öncülerinden biri de Ahmet Caferoğlu’dur ve “Anadolu’yu batıdan doğuya, kuzeyden güneye, hemen hemen bütün vilayetlerini gezerek metin derleme çalışmalarında bulunmuştur.” (Akar, 2006, s. 39). Onun çalışmaları büyük oranda metin derleme ve yayımlama şeklindedir. Daha sonraki çalışmalar ise, içerik ve yöntem bakımından farklı boyutlar da kazanmıştır, denilebilir. Bunlar arasında Ömer Asım Aksoy, Zeynep Korkmaz, Sadettin Buluç, Hamza Zülfikar, Ahmet Bican Ercilasun, Efrasiyap Gemalmaz, Tuncer Gülensoy, Ahmet Buran, Leyla Karahan, Münir Erten, Selahattin Özçelik, Erdoğan Boz önemli çalışmalar yapmışlardır (Tosun, 2022, s. 1).

Bilindiği üzere, dillerin kaderi, milletlerin kaderiyle -bir yönüyle- doğru orantılıdır (Yıldız-Özsoy, 2016, s. 141). Tarih, millî kimliklerini kaybeden milletlerin öncelikle dillerini kaybettiklerine şahit olmaktadır. Dünyada adı sanı olup da kimliklerinden eser kalmamış milletler, bilinmeli ki önce dil ve kültürlerini kaybetmiş, sonra da tarihin karanlığına gömülüp yok olmuşlardır. Çünkü dil, milletlerin kim ve ne olduklarını ortaya koyan, onların adlarını taşıyan temel unsurdur. Dil olmadan millettten, milliyetten söz edilemez. Diller, bilindiği üzere millî kimliktir, onları temsil eder. Türkçe, Türklerin; Almanca, Almanların; Fransızca Fransızların adını taşıdığı gibi.

Canlı bir varlık olan dilin büyümesi, gelişmesi ve nihayetinde yok olması dillerin kaderiyken, farklı coğrafyada konuşulan diğer dillerden etkilenme de -kabile değilse- kaçınılmaz gerçeğidir. Bundan ötürü bazı diller, neredeyse iki üç dilin karışımından oluşan hâle dönüşmüştür. Denilebilir ki aynı dile dayansalar dahi, yaşanan coğrafya, bu coğrafyadaki göçler, okuma yazma oranı, sosyo-kültürel ve ticarî ilişkiler; ağzlar üzerinde etkili olmuştur. Bunlar da bölgede farklı ağzların şekillenmesine sebep olmuştur. Demek ki ağzlar, bünyelerinde sadece kendi kaynaklarını değil, diğer milletlerden, topluluklardan aldıkları bazı kültür öğelerini de barındırmaktadır. Gerçekte doğru olan dilin öz kaynaklarından beslenmesidir. Bunun bilincinde olan Kaşgarlı Mahmud (Mahmud bin Hüseyin bin el-Kâşgarî), Türk dilinin şaheserleri arasında yer alan, belki de en önemli eseri sayılan Divânü Lûgati’t-Türk’ü hazırlarken derlemelerini köylere, kasabalara kısaca halkın ayağının değdiği her yere bizzat kendisi giderek yapmıştır. Böylece kendi dönemine ait yazı dilinin söz varlığını dönemin dil bilgisi kuralları çerçevesinde eserinde toplarken dönemin ağız özelliklerini de hem ses hem söz varlığı bakımından ayrıntılı bir biçimde ele almıştır (Tosun, 2023, s. 6). Çünkü o, halkın arasında dil açısından nice dil cevherlerinin yaşadığını bilen büyük bir dilci ve folklorcudur.

Türkçenin lehçe, şive ve ağız gibi üç temel esaslarından (Ergin, 2009, s. 10) olan ve kendi öz kaynaklarından beslendiği için, diğer dillerden en az etkileneni ağzlardır. Buradaki değişimler, fazla görülse de diğer dillerin etkisiyle değil kendi içindeki ses ve söyleyiş farklılıklarından ötürüdür. Bunlar, şehirden şehre, ilçeden ilçeye; hatta köyden köye de değişiklikler gösterebilir (EFE, 2020, s. 1). Ağzılarda zorlama, belli kurallara uyma, bir noktaya kadardır. Bu sebeple etkilenme de sınırlıdır. Şehirlerde, köylerde; hatta mahallelerde konuşulan ağzılar nice özgün ve orijinal kelimeleri bağrında barındırmaktadır. Çünkü ağzılarda yapaylığın yerine doğallık söz konusudur. Halkın sevdiği, benimsediği kelimeler, hiçbir zorlamaya tabi tutulmadan, günlük konuşmalarda bütün doğallığıyla yaşamaktadır. Öyle ki halkın konuştuğu dil, diğer kitlelerin her türlü etkisinden uzak kalmış, değişimlerden -neredeyse- etkilenmemiştir. Bu sebeple, halk arasında millete özgü kelime, deyim, atasözü ve kalıp sözler, varlıklarını günümüze kadar sürdürmeye devam etmişlerdir. Bunları gün yüzüne çıkarmak, toplumun geneline mal etmek için de derleme çalışmaları, en etkili yol ve yöntemlerden biri olmuştur.

Derleme sözlüklerinde, asıl amaçlardan biri, “bir kavramı çekici bir biçimde belirtmek ve ortaya koymaktır.” Ayrıca Türkçe sözlükte, deyimler: “Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı” ya da “nesnelerin veya olayların ortak özelliklerini kapsayan ve bir ortak ad altında toplayan genel tasarım” şeklinde tarif edilmiştir. Bizim de bu çalışmada amacımız, Adilcevaz ağzında geçen ve Derleme Sözlüğünde bulunmayan bazı kavramları tespit etmek, bunların Derleme Sözlüğünde yer almasını sağlamaktır. Buradaki derlemeler, metin ve kelime derlemesi olmak üzere iki yöntemle yapılmıştır. Çünkü kelimeler, konuşma ve sohbet esnasında tespit edilebildiği gibi, konuşmaların yazılı metne dönüştürülmesinden sonra da tespit edilebilmektedir.

Ağzılardan yapılacak derlemeler, orta yaşın üzerinde kadın ve erkeklerin arasından; hatta mümkünse ana dişlerini kaybetmemiş, kültür düzeyi düşük; hatta okuma yazma bilmeyen kişilerin arasından seçilip yapılacak olursa, hem dilde

kybolmaya yüz tutmuş daha fazla kelimenin tespitine hem de bölgeye ait özgün seslerin ortaya çıkarılmasına yardımcı olur. Bu durum, taklitten öte, yörenin gerçek seslerinin tespiti demektir ki doğru olan da budur.

Bu çalışmada, isim, fiil, deyim, kalıp söz vb. kelime grupları üzerinde durulmuştur.

1. İsimler

1.1. Alet/ Eşya/Nesne İsimleri

çevrecek: is. Ekmek yapımında sel üzerinde pişmiş /pişmemiş ekmeği çevirmeye yarayan ağaçtan yapılmış alet. "çevrecek olmazsa sêliñ üzerindeki eHmegi çevüremenik."

dingılafıs: is. İki ucuna birer kişi oturup karşılıklı olarak havada yükselip inerek eğlenmeyi sağlayan, ortasından bir yere dayalı tahta veya metal araç, tahteravalli. "çocuñken işimiz gücümüz dingılafısa minmekdi."

elip: is. 1. Genellikle içine pekmez konmak üzere ahşaptan yapılmış kap. 2. Güney-Doğu Anadolu Bölgesinde kullanılan tahıl ölçęi. "esgiden biz hep elipde behmez alırdıñ."

filketen: is. Çengelli, çatallı iğne. "filketen lazım olur diye heç yanımnan esgik étmenem."

gatıloğ: is. 2 (iki) kg. kapasiteli ahşaptan yapılan bir ölçek. "esgiden gatıloğnan süddi buğdalari gônşılara dağıdırdıñ."

ğeşev: is. Hayvanları tımar etmek için kullanılan, sacdan, dişli araç, kaşağı. "inek ve öküzleri ğeşevnen ğeşevledikden sora çlıhan yunnardan yun topi yapardıñ."

gındırgan: is. Küçük hasır. "bañcada gındırgannarıñ üzerinde otururduñ."

goñuğ: is. Bir sıvıyı ağız dar bir kaba aktarmak için kullanılan koni biçimindeki araç, huni. "ğaz lanbalarına ğaz yağıni goñuğnan doldururduñ."

goloz: is. Yumru şeklinde hayvan dışkısı. "Bağ, bañca inekleriñ golozlarinan dolup."

gozin: is. Üç okka ağırlığında bir çeşit tahıl ölçęi. "her hefde tavuğlara, hindilere bi gozin yém veririk."

ğurğuşun: is. Tüfek, tabanca vb. hafif ateşli silahlarda kullanılan mermi, kurşun. "ğızıl "ğurğuşuna ras gelesen elcevazıñ bi garğışıdır."

ğuşatan: is. bkz. ğuşvuran.

ğuşvuran: is. Genellikle çocukların kuş vurmak için kullandıkları, iki uçlu çatallı biçimindeki dallarının uçlarına lastik, lastiklerin uç kısımlarına deri ya da meşin parçası bağı bulunan alet, sapan. "uşağken işimiz gücümüz ğuşvurannan ğuşlarıñ pêsinnen ğoşmağdi."

ğaban: is. Pamuk, kenevir veya sentetik iplikten dokunmuş oldukça büyük torba, büyük çuval. "yunnar esgiden habannanan daşınırđı."

ğatılog /gatılog: is. Bir tahıl ölçęi. "esgiden gatıloğnan süddi buğdalari gônşılara verirdik."

kerkig: is. Halı ve kilim dokumada örnekleri sıkıştırılmaya yarayan alet. "kerkig olmadan ħaliyi éyice, sağlam toñiyamanıñ."

mişek: is. Taşımada kolaylık sağlamak amacıyla sepetin yerleştirildiğı kalınca ağaçtan yapılmış iki çatallı ve bir dayanağı bulunan nesne, dayanak. "sebeti daha rehetğaldırmağ için mişegiñ üzerine ğoyarıñ."

rêñ: is. (arg.) Hayvan pisliğı, dışkısı. "bizde bütün büyükbaş heyvannarıñ pislisine rêñ diyiler."

şan: is. Balmumu peteğı. "arilar petekdeki şannarini özleri yapilar."

şarpa: is. Eşarp. "Arvatdar yazmalarınıñ yerine şindi şarpa tañilar."

şeb: is. Büyükbaş hayvanları sürmek üzere yapılan kırbacın ucundaki yaprak şeklindeki iki parçadan birinin adı. "atıñ ğırbacındaki şeb ğırılmışđı."

şelbik: is. Maşrapa. "abdestñanaya giden yanınan heç şelbbigi esgik etmez."

şepbik: Terlik. "ayağına bi çüt şepbik giyiP onnar da birbirine benze mi."

telebelig: is. Öküz arabasının yanlarına otların tekerleğe sarkıp değmemesi için yerleştirilen dikine kazık. "öküz arabasını telebeliglerinnen birisi ğırılmış, yapamağa çalışırđı."

tevşı: is. Bakır ya da alüminyum tabak. "evdeki tevşıleriñ hePbisi kirlenmişđi yeniden yıñadıñ."

tırçıñ: is. 1. Çok sulu hayvan dışkısı. 2. Ezilmiş, sulu hâle gelmiş nesne. "sePediñ altında ğalan erikler tırçıñ gibi olmuşđı."

toğğaç: is. Tokaç, Çamaşır yıkarken kullanılan, tahtadan, yassı tokmak. "evüñ bütün yunnarıni toğğaçnan yıñadıñ."

toğğaç: is. Tolaka. Ağaçtan meyve düşürmeye yarayan ağaç. (genellikle et, ekmek, peynir vb. için). "bañcanıñ bütün cevüzlerini toğğaçnan başayağ ederik."

varalés: is. Büyükbaş hayvanları sürmek üzere yapılan kırbacın ucundaki yaprak şeklindeki iki parçadan birinin adı. "ğırbacıñ başındaki varalés ğopmuşđı, yerine tihydik."

vızık: is. Topaç. “uşağken vızık en büyük oyuncağımızdı.”

1.2. Bitki İsimleri

bor: is. Cevizin olgunlaşmadan önceki dış kabuğu. “ellerim cevüz borunnan dolayı ğapğara oldı.”

çağgala: is. Çağla, genelde kaysıların olgunlaşmamış hâli. “bu sene çağgalaları şağda yağdı. herhal erik de olmaz”

çatlağuş / çatdağuş: is. İlbahar aylarında bahçelerde yeşeren ve yenebilen bir bitki. “ilk baharın yeni çıkan çatdağuşuñ dadına doyulmaz.”

emişik: is. Yeşil yem bitkilerinin, özellikle de yoncaların bir kez biçildikten sonra yeşillenen kısmı. “emişige hêç su vermedik bi daha yeşillenmedi.”

haşbaş: is. Kurumaya yüz tutmuş kaysı. “erikler haşbaş omayıP, yemek için birez beHlemek lazım.”

heredik: is. Çayırlarda, tarla başlarında bulunan ve yaklaşık 1,5-2 m. uzunluğunda olan bir bitki. “bosdaniñ başındaki herdikleriñ boyi iki mêtreyi bulup.”

gıçirtgan / gıçirtdan: is. Her tarafı sert tüylerle kaplı, tüyleri kırıldığında karınca asidi denilen çok kaşındırıcı bir madde çıkartan bir ot, ısırgan otu. “gıçirtgannar her terefimi dağladı.”

işbabiyan: is. İki kapağından açılıp çekirdeği çıkarıldıktan sonra güneşte kurutulan kaysı. “işbabiyanıñ fiyeti bu sene çoğ bahalanıP.”

jağ: is. Turşusu ve yemeği yapılan bir bitki. “bu sene jağ toplamağa otuS kişinen gêtдик.”

meyremhort: is. Yaşı kurutulup ufalandıktan sonra sancılanma anında demlenerek içilen bir bitki. “meyremhort mide ağrısınıñ en büyük ilacıdır.”

şag: is. Ağacın bir yıllık sürgünü. “alma fidannari bu sene yéniden şag vèriP.”

turşug: is. Yaprakları ekşimsi bir bitki. “bu sene turşug hêç yiyemedik.”

1.3. Hastalık İsimleri

asğırñ: is. Aksırık, hapşırma. (Metatez var). “meni böğün çoğ kötü asğırñ tutup.”

gurug: is. Aşırı düzeyde üşütüp sesi kısılmak, sesi değişmek. “Bizim oğlan böğün çoğ kötü gurug oluP.”

kağaz: is. Damak sesleriyle başlayan kelimeleri ve heceleri tekrarlayarak birdenbire söyleyen ve keserek konuşan; keke, kekeç, kekeme. “oğlani tığdora gêtürdüm kağazlığı geçdi.”

pızık / pızır: is. Bir sivilce çeşidi. “omuzumuñ başına bi tene pızık çıhıP.”

tite: is. 1. Tedavisi çok zor olan bir hastalık. 2. Katarak?. “gözlereñ tite yene bi Elcevaz ğarğışdır.”

teşenek: is. Tedavisi mümkün olmayan yara. “elleriñ teşenek tuta! niye uşağı döğisen.”

1.4. Hayvan İsimleri

balığudan: is. Martı. “çayıñ etrafında balığudannar gezir. demek ki balığlar çaya vurup.”

bicek: is. Zamanından önce doğan inek. “İneklerimizden bi tenesi bicek oldi.”

buPbi: is. İbibik kuşu. “men bu sene hêç buPbi görmedim.”

cüllük: is. Sırtı esmerimsi ve uzunlamasına açık renk çizgilerle kaplı, karnı beyaz, uzun gagalı, kısa bacaklı bir av kuşu. “cüllükleriñ en çoğ yaşadığ yer çayır mehellesidir.”

çalağın: is. İsmi tavuk, hindi, ördek gibi kümes hayvanlarının civcivlerini havadan gözetleyip ve fırsatını bulunca da çalıp götürmesinden alan bir yırtıcı kuş. (Birçok ağzıdafarklılanımlarda yaşamaktadır). “çalağannar bu sen ğapıda hêç tavuğ cücesi birağmadi.”

ğarnağuş: is. Kırlangıç. Van (Erciş) ağzında da yaşamaktadır. “ğarnağuş en hızlı uçan ğuşlarnandır, boş evleriñ içinde yuva yapilar.”

gezo: is. Yeşil renkli genellikle ağaç yapraklarında görülen yapışkan bir canlı. “bütün cevüz yarpağlarını gezo ğaplayıP.”

ğıyız/ ğıyvız: is. Bataklıklarda yaşayan bir kuş cinsi. “ğıyvız çayırlarda, sulağ yerlerde yaşıyan bi ğuş çeşididir.”

hevür: is. İki yaşındaki erkek keçi. “biz evde hevür etinnen başğa bi et yemenik.”

ğorbump: is. Baykuş. “ğorbump uğursuzluğ veren bi ğuşdur.”

mığmıh: is. İri bir sinek türü. “ağşam oldi mi balğonnari mığmıh dolduri.”

1.5. Kıyafet /Kumaş İsimleri

ğırzêt /ğırzêt: is. Bir kumaş cinsi. “babam bu sene man ğırzêt ğumaşdan tikilmiş bi elbise aldı.”

h̄aruşa: is. Elle dokunan kazağın üzerindeki şekiller, ters örgü. “ğazağın h̄aruşaları hep eğri olup.”

1.6. Oyun İsimleri

çonguri: is. Genellikle cevizle oynanan ve de yere açılan oyuklara atılan cevizlerden çift sayının gelmesi ile kazanılıp, tek sayının gelmesi ile kaybedilen bir çocuk oyunu. “çonguri, uşağlar arasında en fazla reğbet gören bi oyundur.”

r̄ez: is. Üç taşla çizgi üzerinde oynanan bir oyun. “r̄ez çoh̄ ḡolay bi oyundur.”

tenzele: is. Bir halk oyunu. “tenzele ağır oynannar içinde en ağır oynanardan biridir.”

1.7. Yemek /Yiyecek İsimleri

acıhamura: is. Hamur mayası. “evde acıhamura yoğdi anam hamur yapamadı.”

asda: is. Pekmez, un ve yağla yapılan bir tatlı. “asda behmeznen yapılan bi yemektir.”

basda: is. Et, bulgur, biber yağla yapılan yemek. “basda bişirmek çoh̄ zordur.”

çatcingir: is. Yumurta, un ve yağla yapılan, genellikle de kahvaltılarda yenen bir helva türü yiyecek. “bizde özel misafirlara sabalar çatcingir yapılır.”

h̄aşıl / h̄eşil: is. Buğday, mısır ya da darı unundan yapılan bir çeşit yemek. “h̄eşil fekir fıkaranın en baş yemegidir.”

metez: is. İçine peynir ya da kıyma konulan bir Çerkez yemeği. “metez bişirmeği en éyi Çerkezler bülür.”

paşşıl: is. Kabuğu sertleşmemiş yumurta. “bu sene tavuğlarını hePbi paşşıl atdı.”

tabtaba: is. Karaciğer kıyması ve bulgur ile yapılan yassı şeklinde köfte. “cigar taplamasını men çoh̄ severem.”

telüş: is. Hamurdan yapılan bir pasta çeşidi. “telüş nece yapılan bi pasdadır h̄eç bülümirem.”

1.8.Yer İsimleri

arınbah: is. Tavan arası duvar; toprak binalarda tavan ve ona en yakın yan duvar tarafı. “bu evün arınbahlarının arası çoh̄ açıhdır.”

atar: is. Göl suyunun bilinmeyen bir bölgede sızma yaparak suyunun azaldığı bölge. “aygır gölünün büyük bi batari var.”

bıheri: is. Genellikle tandır evlerinde bulunan ocakların dumanının çıkması için kurulan baca. “tendir evünün bıherisi çoh̄ dardır.”

çağıldah: is. Küçük boydaki taş yığını, taşlık yer. “bu tepeye çağıldahdan dolayı h̄eç çıhılmiyi.”

deman: is. Hayvanların beslenme, sağım, bakım gibi işlerinin yapılması için verilen yer. bu sene göyunnarın hePbisini demana vermişem.”

filisdan/ filistan: is. Adilcevaz'ın doğusunda yer alan düzlük, ova. “elcavaz'ın buğdalarının çoğı Filisdan Ovasından geli.”

ğeydim: is. Bağ ve bahçelerdeki evlek bölümlerinden art arda gelen dizisi. “bosdana iki ğeydim domatès ekmişem.”

uva: is. Yuva. “uvan dağıla çoh̄ kötü bir bedivadır.”

zinav: Taban suyu fazla olan yer, toprak parçası. “bu sene zinavın deresinde otdar neredeyse bi metre olmuşdi.”

tifağ: is. (mec.) Kurulu düzen, yuva. “tifağın dağıla Elcevazın ğarğışlarındandır.”

burluğan: is. Suyun dönerek ve çukurlaşarak oluşturduğu alan, girdap, su girdabı. “burluğana ğapılan heyvannarın bi ğismi boğuldi.”

1.9. Diğer İsimler

ağırılık: is. Yük, külfet. “evün bütün ağırlığı anamın üsdünedir.”

camuşğiran: is. 20-23 Nisan arasında meydana gelen soğuklar. “bu sene camuşğiran çoh̄ sert ğeşdi.”

cıçı: is. Küçük, birazcık. “sabaha bicıçı eHmegimiz ğalıP.”

cipsu: is. Sırılsıklam. “evün musluğı patdamışdi, yapım dedim, yapamadım üsdelik de cipsu oldum.”

çolè: is. Bir eli sakat olan. “yannış görmedisem adamın bi eli çolèdi.”

dağma: is. Çelme. “men éle bi dağmanan yere düşecek adam degilem.”

deyaza: is. Teyze, annenin kız kardeşi. “bögün bize en büyük deyazam geldi.”

dürüf: is. Sima, çehre. “men insannari dürüflerinnen tanırım.”

elat: is. Ev halkı, akrabalar. “ğonşilar bizm düğüne bütün élatınan gelmişlerdi

ennaf: is. Eşek dişi. "eşekleriñ ennafları çoğ iri olur."

er: is. Koca. Kars, İğdir ağzında da yaşamaktadır. "bu sene küçük gızımı ere vèrdim."

gamçır: is. Eskiden zorla alınan koyun, keçi veya fert başına alınan vergi. "esgiden vèrgi memurları gamçır almağ üçün tarlarıñ başına gelillerdi."

ğarağış: is. Kışın en şiddetli zamanı. "ğarağışda Allah dışarda galannara yardım ètsin."

gotdo: is. Kısa boylu kişi. "bizim aylede gotdo kimse yoğdur."

ğudum: is. 1. Takat, güç. 2. Umut. böğün həc ğudumum ğalmadı, ğımıldiyacağ halım yoğ."

hakğıldamak: is. Yüksek sesle gülmek, kahkaha atmak. "meni görünce èle bi hakğıldağ atdı bi türlü annamadım."

hılızik: is. Eklem kemiklerinin arasındaki yapışkan. "çocuğun ağzınan sürekli hılızik ağıdi."

huvank: is. Ilık su. "sicağ suya huvank ğatmada yıhanmayıñ, yanarsız."

kampos: is. Avuç içiyle başa vurma. "uşağıñ başına bi tene kampos atdı."

kefdor: is. Yaşlılığı ima eden, sevgiyle karışık bir azarlama sözü. "ğonşımız anama kefdor dedı."

kitè: is. Çene, çene altı. "çocuğun kitèsinnen tutdı."

lotuğ: is. Nefis, insanın aşırı yeme-içme isteğı. "bu adamda həc lotuguni tutmayı, her şeyi isdiyi."

netice: is. Torun çocuğı. "nenem ikinci neticesini de gördı."

saba / sabah: is. Yarın. "bugün işim çığdı size saba gelecem."

şoruğ: is. Ağızdan akan su. "bütün şoruğları üsdüne yağılmış."

tağgala: is. Takla. "ortaokuldayken tağgala atmasını beceremezdim."

tevlüğat: is. Bütün hısım, akraba. "bibim bütün tevlüğatını toplayıP bize gelmişdi."

2. İsim Tamlaması

baş parasi: it. Eskiden zorla alınan koyun, keçi veya fert başına alınan vergi, gamçır. "esgiden her heyvan üçün baş parasi alıllardı."

cırnık: it. Tahıl ölçmeye yarayan bir ölçek, kap. "bezi zaman buğdaları cırnıñnan ölçerdik."

etteriye tükeni: it. İğne, iplik vs. -neredeys- her türlü nesnelerin satıldığı yer, dükkan. "bezi tükenner etteriye tükenine benziydi."

pavluğa uni: it. Fabrika unu. "anam pağlavayı pavluğa unınan yapardı."

toy begi: it. Düğün başkanı. Bir düğünün düzenleme işinden sorumlu, düğüne önderlik yapan ve zaman zamanda düğün masraflarını üstlenen kişi. "babam esgiden bütün ekrabalarımızıñ toy begi olurdi."

3. Sıfat

bıçlığ: sf. Küçük. "ablam man bi bıçlığ yemek vèrdı."

çinçavat: sf. Davranış tutarsızlığı gösteren kişi ya da hâl. "yeni gelen ğonşımız çoğ çinçavatdır."

dirèl: sf. Kalitesiz bir kumaş cinsi. "terzi dirèl ğumaşnan èyi elbise tikemez."

direş: sf. (arg.) Uzun, uzun boy. "bizim küçük oğlan direş olup."

elevat: sf. Perişan bir hâlde olmak, acınacak hâlde düşmek. "elevat olasan elcevazıñğarğışlarınan biridir."

elizèr: sf. 1. Üşengeç. 2. Zavallı. "bu adam çoğ elizèr birisine benziyi."

fırfırık: sf. 1. Kendi çevresinde dönen. 2. Rüzgârda dönen kâğıttan yapılmış pervane. "adamıñ tansiyonu düşünce yerinde fırfırık kimi döndı."

ğarağıyağ: sf. İçinde yağ vb. bir şey olmayan et, lop et. "böğün gassapda bir kilo ğarağıyağ et aldım."

ğjirik: sf. Çok kızarmış, yanmaya yüz tutmuş. "tavadaki bütün etder ğjirik oldı."

ğalaşor: sf. Yarı pişmiş. "yimirtalar ğalaşor olup."

hüd: sf. Çok yiyen, doymak bilmeyen (canlı). "adam hüd kimi yemek yi."

ğasto: sf. (arg.) Biçimsiz şişman. "adam ğastonuñ yanında oturup."

kirsenk: sf. Kirli. "köynek çoğ kirsenkleşıP."

ğızırık: sf. Çok kızarmış, yanmaya yüz tutmuş. "manğaldaki etder çoğ ğızırık olur."

kırkıtlı: sf. Girintili çıkıntılı. “pıçağın ağzi çoğ kırkıtlı olup.”

kısınc: sf. Sığıntı, ürkek. “kendi evümüzde gısınc duruma düşmüşük.”

kovi: sf. Çekingen, utangaç. “bizim melmeketimiziñ hahı çoğ kovidir.”

külbaş: sf. Zavallı, acınacak durumda olan. “külbaşınıñ elinnen hêç bi iş gelmiyi.”

lah / lak: sf. Çürük yumurta. “yımirtalar güneşde lah olup.”

mağğaldah: sf. Masa, sandalye vb. nesnelerin ayaklarının yere tam oturmaması, ayaklardan birinin boşta kalması. “bu sandalyeniñ ayağı mağğaldah duri.”

mamaş: sf. Sevimli, yumuşak. “babam torunnarını mamaş mamaş diye sevidi.”

münzür: sf. 1. (mec.) Yaramaz. 2. Zararlı insan, baş belası. “bu semtiñ çocuğları çoğ münzür oluPlar.”

nes: sf. Asi, huysuz (çocuk). “bu günner oğlum çoğ nes olup.”

paça: sf. Biraz, az bir şey, avuç dolusu. “fıkereye bi paça yemek getirin.”

perkimiş: sf. Koyu kıvam almış, katılaşmış. “parhaçdaki yoğurt perkmiş bi duruma gelmiş.”

pırçıl: sf. Parça parça edilmiş şey. “elindeki domatesleri, salatalığları pırçıl pırçıl êtdi.”

pirpoz: sf. Bir nevi küf. Bitlis ağzında yaşamaktadır. “vidondaki tuşunuñ üsdi pirpoz atmış.”

poğrank: sf. Topraktan yapılmış su borusu. “esgiden sular poğranklarıñ içinnen gelirdi.”

püşde /pişte: sf. Salkıma benzer meyve topluluğu. “bahçadaki cevüzler püşde üsdüne püşde kimi tutuplar.”

sayılır: sf. Saygın. “babam mehelleniñ sayılır bi kişisiydi.”

sıhlet: sf. Yoğunlu, kalabalık. “spor salonu çoğ sıhlet oluP.”

tahtasız: sf. Patavatsız, boş konuşan, kendini bilmez. “yeni gelen kiraci çoğ tahtasız birine benziyi.”

tekgêş: sf. İki tekten biri diğere uymayan. “adamıñ ayağındaki ayağgabilar tekgêşdir.”

zantorlu: sf. Fiyakalı, gösterişli (kadın). “ğadın uzağdan çoğ zantorlu görünir.”

zıltdo: sf. İşsiz güçsüz, serseri “adam etrafda zıltdo zıltdo gezi.

4. Sıfat Tamlaması

biheşem<bir+heşem: st. Çok fazla. “bağlara bahın adam bize dün biheşem erik getiriP.”

bıktor<bir+kıtor: st. Birazcık. Çok az bir şey. “man bıktor eHmek vérmışdi.”

bicicil<bir+cicil: st. < Bir cıcık < birazcık: az bir parça. “uşağa bicicil çuğlata verdi.”

ğor sıçan: st. Tarla faresi. “bütün tarlaya ğor sıçannar dadanıP.”

5. Basit Fiiller

anğırmaq: f. Anırmak. Birçok ağzda geçmektedir. “eşşegiñ anğırmalari çoğ uzağdan da duyulur.”

ağırlaşmaq: f. Doğum anı yaklaşmak. “bizim gelin artıñ çoğ ağırlaşiP, doğumi yahındır.”

belelemek: f. Çocuk kundaklamak. “yeni doğan ğadın çocuğ bélelemegi bülmiyi.”

bırcıqlamaq: f. (elle) Kurcalamak, karıştırmak. “uşağ önündeki yemedi, êle bırcıqladi.”

borlamaq: f. (genelde cevüzler için) Yeni olmaya başlayan cevüz için oyarak çıkarmak. “men cevüz borlamağı êyi bécerirem.”

boruklamaq: f. Olgunlaşmaya başlamış cevüzün için bıçakla çıkarmak. “cevüz boruklamaq tercübe isder.”

çitdirmak / çittirmak: f. Kişilerin doğal davranışların kaybederek gülünç duruma düşme hâli. “günümüzün gençleri sanki çitdiriPlar.”

çalhamak: f. Çalkalamak, (Genelde) yoğurtların yağını çıkarmak için kullanılır. “yoğurtlari nêhrede çakharıñ.”

çiğrilmek: f. Tiksinmek, iğrenecek duruma gelmek. “bezi insannardan çiğrilmişem.”

dıgırlamaq: f. Yuvarlamak. “araba tekerlegini dıgılıya dıgırlıya götürdi.”

ğapmaq: f. (Köpekler tarafından) Isırmak, ısırıp parçalamak. Standart Türkçe’de yaşamaktadır. “küçük gızımı ğonsınıñ iti ğapdi.”

ğedleşmek: f. Bıçak, keser, tırpan vb.nin ağzlarının aşınarak körelmesi. “tırpanıñ ağzi çoğ ot bıçmekden ğedleşip.”

ğutalmaq: f. 1. Bitmek, geride bir şey kalmamak. 2. Kurtulmak. “allaha şükür bu sıhıntidan ğutaldım.”

ğuvértmek: f. (bahçeye,bostana) Su bırakmak, salıvermek, serbest bırakmak. "ağşamnan beri bahçaya su ğuvertmişem."

hayıtmak: f. Ne yapacağını, nasıl yapacağını bilmemek; deli divane olmak, delirmek. "bizim herif bu sene hayıtmış kimi olup."

hüşmek: f. Konuşmasını kesmek, bitirmek; susmak. "Çocuğ sancı mıdır, nedir? hêç hüşmiyi."

kevlemek: f. Kabuk bağlamak (yara). "elimdeki pıcağ yarasi kevleyiP."

kılorlamak : f. Yuvarlamak. "çocuği yerde kılorladım."

kılorlanmak: f. Yuvarlanmak. "çocuğ yêrde durmadan öz özüne kılorlanir."

kırptmak: f. Hareket ettirmek, kımıldatmak. "masayi yêrinnen kırptamadım."

mavuldamak: f. Miyavlamak. "bizim pişik durmadan mavuldiyi."

moruldanmak: f. Böğürmek (Büyük baş hayvan). "ağırdaki bütün davarlar durmanan moruldanilar."

pamplamak: f. Elin avuç kısmıyla vurmak kastıyla kafaya dokunmak. "anasi ğızınıñ başini durmadan pampliyo."

pirhıldamak / pırkıldamak: f. Aniden kakhaha ile gülmek. "Adam ğonuşurken bi anda pırhıldadi."

sığarlamağ : f. Ovmak, eli bir şeyin üzerinde okşar gibi gezdirmek, ovalamak. "yetimlerin başini sığarlamağ lazım."

sıgıtmak / sıgıtmak: f. Çok üşüme, üşüyerek büzülme. "uşağar savuğda dolayi evüñ bi köşesinde sıgıtmışdi."

tozarlamak: f. Fırlatmak. "adami ğolunnan tutduği kimi torazladi."

yırğalamak: f. Sallamak, silkelemek, yerinden oynatmak. "ğeysileri yırğalayarağ tökdüm."

yilinmek: f. Yenilmek. "bezi meyveler soyulmadan yilinmez."

6. Birleşik Fiiller

başayağ yapmak/etmek: bf. Cevizler döküldükten sonra dallarda kalan cevizleri "tolaka" denilen ağaçla yere indirmek. "tolakğalarnan cevüzleri başayağ êderik."

bay olmak: f. Zenginleşmek. "bu olaylardan sona artığ bay olamanığ."

bêy vermek : f. Kaparo vermek. "ev, araba alırken bêy vermek, işi garantiye almağ sayılır."

cır mır olmak: bf. İşini yaptırmak için her türlü yüzüzlüğü göstermek. "cır mır olup bi türlü yağamnan düşmiyi."

cırt birt gelmek: bf. Sık sık gelmek, uğramak. "cırt birt geli meni durmadan rehetsiz êdi."

cipsu olmak: bf. Baştan ayağa ıslanmak. "hortum meni cipsu êtdi."

çirtığ çıkmağ: (ezilerek) bf. 1. İşe yaramaz hale gelmek. 2. (argo) Aşırı derecede yorulmak. "bögün o ğede yorulmuşam sanki çirtığim çıhıP."

dada durmak: bf. İlk defa ayakta durmaya çalışmak (çocuklar). "Torunum bi yaşıdadır hele dada durmasını bülmiyi."**dağma atmak:** bf. Çelme takmak, çelmelemek. "top oynarken atğadaşım dağma atarağ meni düşürdi."

dunt oturmağ: bf. Ayakları üzerine oturmak, çömelmek. "yorgunnuğdan dunt vèriP oturdum."

ere gitmek: bf. Evlendirilmek. "ğonşiniñ ğizi ere gètdi."

ere vermek: bf. Evlendirmek. "ğardaşımıñ ğızini ere verdik."

ğanbağır olmağ: bf. Zor duruma, içinden çıkılmaz duruma düşmek. "ğonşilarıñ üzünnen ğanbağır olmuşam."

ğanbağır etmek: bf. Zor duruma, içinden çıkılmaz duruma düşürmek. "bu sene uşağlarım meni ğanbağır êtdi."

geh biçmek: bf. Daha sonra karşılık vermek üzere kin duymak. "oyunda sekgetlik geçiren oyuncu bize geh biçdi".

hayına bakmağ: bf. 1. Çaresine bakmak. 2. Çözmeye çalışmak. "bu işiñ hePbiñiz bi hayına bağıñ."

hayına düşmek: bf. 1.Çare aramak. 2. Çözmek için çare aramak. 3.Delirmek, deliye divaneye dönmek. "bu gördüklerim ğarşısıda hayına düşmüşem."

jaj olmağ: bf. Kırık dökük bir vaziyet almak. "yorgunnuğdan sanki jaj olmuşam."

kağ etmek: bf. Tarlayı yabani otlardan temizlemek. "bütün kerdileri bögün kağ êtdik."

kırına düşmek: bf. Her durum ve ortamda birini hedef almak. "bu adamlar da benim kırına düşüpler."

kırını satmağ: bf. Biri ile sürekli uğraşmak, birine musallat olmak. "ğonşilar da kırlarını bize satıPlar."

kıs pıs êtmek: bf. Alçak sesle konuşmak. "toplumda kıs pıs ğonuşmağ edebe uymaz."

kulağ kırırmağ: bf. Kulak kabartmak. “yandaki masa bizim ğonuşmalarımıza ğulağ kırırdıP.”

manğ olmağ: bf. Sersem olmak, sersemleşmek. “bu seslerden sanki manğ olmuşam.”

mehile almağ / almamağ: bf. Önemsemek / önemsememek. “hêç kimse bizi mehile almıyı.”

mehil êtmek / êtmemek: bf. Önemsemek / önemsememek. “biz her şeyi mehil êtmenik.”

paşkı atmağ: bf. Kabuğ sertleşmemiş yumurta yumurtlamak (kümes hayvanları). “tavuğlar hesteleniP, durmadan paşkı atılar.”

peğol dönmeğ: bf. Can havliyle duramayıp yere kapanıp etrafında dönmeğ. “yêdigim derbe ğarşısında yere düşüp peğol döndüm.”

puda vermeğ: bf. Hayvanları kışı geçirmek ve bakımını yapmağ üzere başkasına vermeğ. “bu sene bütün davarlari puda vêrmişem.”

rüt olmağ : bf. Varını yoğunu, her şeyini kaybetmeğ. “yapdığım işden zarar êtdiK, rüt oldum.”

sesi uni çihmamağ: bf. Sessizliğe bürünmeğ. “hêç bi şê ğarşısında sesi uni çimiyir.”

sıdki sıyrılmağ : bf. Birine karşı olan güveni kaybetmeğ. “yapdıhlarıñ ğarşısında san sıtğım sıyrıldı.”

tabtağ etmeğ : bf. Bir yere sıkça gitmeğ, gidip gelmeğ. “ yeni gelen ğanşımız bizm evi tapdağ êdip.”

tapğır tapğır gelmeğ: Grup grup gelmeğ. “cil gölüne ğuşlar tapğır tapğır geli.”

tırçığ olmağ : bf. Ezilmeğ, aslından, orijinalinden eser kalmamağ, ezilmeğ. “sebetiñ alt ğismındaki incirler tırçığ olmuşdi.”

tifağ dağılmağ : bf. Ev, iş, aile vb. değêrleri tamamen kaybetmeğ. “bu adamlarıñ üzünnen tifağımız dağıldı.”

tulaz olmağ: bf.. Elindeki her şeyi kaybetmeğ, elinde bir şeyi kalmamağ. “hêç bi şemiz ğalmaditulaz olduğ.”

ur ufağ olmağ : bf. Çok küçük parçalara ayrılmamağ. “ğazada bütün gemiklerim ur ufağ oldi.”

yuhuluğ vurmağ: bf. Uyuma taklidi yapmağ. “adam özini yuhuluğ vurmuşdi.”

zıran zıran gezmek: bf. Boş boş gezmek. “zıran zıran gezmek insan bi şê ğazandırmaz.”

zırt atmağ: bf. Yalan konuşmağ, palavra atmağ. “elimnen her şê gelir diye zırt ati.”

zilve zilve olmağ: bf. Yırtılmamağ, delik deşik olmağ. “elbiselerimiñ hePbi zilve zilve olup.”

7. Edat

êlde: e. Böyle, bu şekilde değıl mi anlamında bir tasdik sözü. “sölediklerimiñ hePbi doğrudur êlde.”

hühi: e. Bûsbütün, tamamiyle. “bu adam işleri huhi bozdi.”

vile: e. Bir seslenme edatı (genelliklerin hanımların kocalarına karşı). “vile hoca bizim hePbimizi çağırı

8. Zarf

herhâl:zf. Herhâlde, belki. “bu iş herhal seniñ dediğın kimidir.”

9. Tekrar Grubu

el el epeneğ / el el elepenek: is. El kelimesinin tekrarlanmasıyla eller üzerinde oynanan bir çocuk oyunu. “el el epenek elden çığdi kepenek.”

tin tin: is. Çok yavaş hareket eden, sessiz sedasız oturan. “ gelinnen hêç razi değılem êle tin tin çalışı.”

tapğır tapğır : is. Grup grup. “ğuşlar tapğır gelir gidir.”

zıran zıran : is. Boş boş gezmek. “niye êle zıran zıran gezisen.”

zilve zilve : is. Yırtılmamağ, delik deşik olmağ. “adamıñ elbiseleri zilve zilve olup.”

10. Deyim / Kalıp Söz

ara ebe: is. Genellikle mahallelerde ebelik yapan yaşlı ve tecrübeli kadın. “ara ebeler bazen bebekleriñ hayatına mal oli.”

eli yüngül: is.1. Her işi kısa sürede bitiren kişı. 2. Elle vuruş darbesi ağır olmayan. “bezi insannarıñ eli çoğ yüngül olur, her işi erken bitirir. / bezi adamlarıñ eli yüngül olur insani incitmez.”

ismih tikan: is. Çok sinsi kimse. “bezi insannar çoğ sinsi, çoğ ismih tikan oli.”

kor papuğ: is. Beceriksiz kişı. “bezi adamlarıñ elinnen hêç bi şê gelmez, kor papuğ olurlar.”

tik ğafa: is. Başına buyruk, burnunun doğrultusunda hareket eden. “tik ğafali insannari kimse sevmez.”

yıhanmamış ğaşıĥ: is. Olur almaz işlere karışan, olmadık işlere burnunu sokan kişiler için söylenen “bezi adamlar yıhanmamış ğaşıĥ kimi başlarını hiç bi şeden çıkarmazlar.

11. Ünlem

gullé: ünl. Bir azarlama sözü.” gullé! Baba tutasan.”

kuço: ünl. Bir seslenme ünlemi (köpekler için). “kuço kuço gel!”

têş: ünl. Yazık, eyvah. Bitlis ağzında da yaşamaktadır. “têş! hiç bi şe ğalmadı.”

Sonuç

Son dönemlerde ağız çalışmalarına verilen önem, ağızların kelime bazında dillerin zenginleşmesine büyük katkı sağladıklarından dolayıdır. Ağızlardaki ses ve şekil özellikleri, bazen dillerin geçmişleri hakkında çok önemli ipuçları da verebilmektedir. Bu sebeple bu tür çalışmalar ağızların bağlı bulunduğu standart diller için büyük önem arz etmektedir. Derleme Sözlüğüne katkı çalışmasında, sadece bu yörede kullanılan kelimelerin yöre adına kayda geçmesi, bu çalışmanın temel amaçlarından biri olmakla birlikte; günümüz teknolojik şartlarının da etkisiyle unutulmuş, unutulmaya yüz tutmuş kelimelerin kaybolmamasını sağlamak, amaçlardan bir diğeridir. Bu çalışmada, derleme sözlüğünde hiç kullanılmayan, 157 isim (sıfat, zarf), 3 edat, 33 basit fiil, 60 kelime grubu (39 birleşik fiil, 13 tamlama 6 deyim ve kalıp söz) olmak üzere toplamda 253 kelime ya da kelime grubu tespit edilmiştir. Bunların madde başı olarak alınmalarının yanında yöredeki şekliyle cümle içerisinde kullanılışları da yöreden derlenmiş örnek cümleler içinde verilmiştir. Bunlar yapılrken transkripsiyon harfleri de göz önüne alınmıştır. Bu konudaki çalışmaların hâlâ bitmediği ve hızla devam ettiği düşünülürken farklı kelime dağarcığında ve morfolojik özelliklere sahip Adilcevaz ağızı, Derleme Sözlüğüne katkı sağlayacaktır.

Adilcevaz ağızının en önemli bazı özellikleri, kalın ünlü taşıyan kelimelerin ince ünlüye dönüşmesi “hafta> hefde, tane >tene, amca>emce” vb.; şimdiki zaman ekinin genellikle “-i”; “k” ünsüzünün kelime başlarında “ğ”, sonda “h”ya dönüşmesi olarak belirlenebilir. Ayrıca kalınlık incelik uyumu büyük oranda, düzlük yuvarlaklık uyumu kısmen, ünsüz uyumu ise nadiren görülmektedir. Bu ağızda ünsüz ikizleşmesi “kasap> kassap, yedi> yeddi” vb.; seslerin yer değiştirmesi (metatez) köprü >körpi, yaprak > yarpaĥ”; ses düşmesi, ses türemesi; ünlü değişmesi, ünsüz değişmesi gibi daha pek çok ses ve şekil olaylarına rastlanmaktadır.

Metinde Geçen Ses Karşılıkları

Ünlüler

ā : Uzun “a” ünlüsü. Yabancı kökenli kelimelerde ya da bazı Türkçe kelimelerdeki “a” ünlüsünün uzun okunmasıyla ortaya çıkan ses.

‘a : Arap alfabesinde ayın (ع) harfinin ünlü ile söylenmesi ile ortaya çıkan ses .

é : Kapalı “e” olarak bilinmektedir, e ile i arasındaki bir ses.

‘ : Arap alfabesinde kullanılan ع sesinin bir şekil.

í : “i” ile “ı” arasındaki bir ses.

î : Uzun “i” sesi

Ünsüzler

F : Metinlerde geçem “f” ile “v” arası bir ses.

H : Genellikle kelime ortaları ve sonlarında bulunan “h” ile “k” arası bir ses.

K : Genellikle kelime sonlarında “k” ile “g” arasında kullanılan bir ses.

P : Yöre ağzında “b” ile “p” arasında bir ses.

S : Metinlerde “s” ile “z” arası bir ses.

T : Yöre ağzında “t” ile “d” arasında kullanılan bir sestir.

đ : Metinlerde “d” ile “z” arası bir ses.

ğ : Metinlerde kalın “g” ünsüzü karşılığı bir ses.

ĥ : Hırıltılı “h” olarak bilinen, “k” ünsüzünün “h”ya dönüşmüş şekli.

ĥ : Metinlerde sızıcı, sedalı, nefesli “h” ünsüzü.

ķ : Kalın “k” sesinin karşılığıdır.

ñ : Damak ya da nazal “n” sesi.

ţ : metinlerde “d” ile “t” arasında bir ünsüz. Kalın “t” sesi.

Kısaltmalar

- arg. : Argo
bağ. : Bağlaç
e. : Edat
is. : İsim
bf. : Birleşik fiil
bk. : Bakınız
c. : Cilt
f. : Fiil
mec. : Mecazen
s. : Sayfa
sf. : Sıfat
st : Sıfat tamlaması
TDK : Türk Dil Kurumu
ünl. : Ünlem
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri
vs. : Ve saire
zf. : Zarf
zm. : Zamir

Kaynakça

- Akar, A. (2006). Ağız araştırmalarında yöntem sorunları. *Turkish Studies*, 1(2), 37-49
- Aksan, D. (2007)). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dilbilim*. TDK Yayınları.
- Dilçin, D. (2013). *Yeni tarama sözlüğü*, TDK Yayınları.
- Demir, N. (1999). Ağız sözlükçülüğü, *Kebikeç*, 7- 8, (67- 75). (Aktaran: Çiftçi, Musa ve Sezer, Önder, Derleme Sözlüğüne Katkılar, (Emirdağ / Burunakaç Köyü), *Turkish Studies*, 11758. 214.
- Develioğlu, F. (1970). *Osmanlıca Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi.
- Efe, Kürşat. (2020). Sobider (Sosyal Bilimler Dergisi) Akademik Araştırmalar Dergisi.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım/ Yayım/ Tanıtım.
- Gülsevin, G. (2002). *Uşak İli ağızları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1976). Anadolu ağızları üzerindeki araştırmaların bugünkü durumu ve karşılaştığı sorunlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 23(24), 143-172.
- Sevinçli, V. (2019). *Adilcevaz söz varlığı ve dil incelemesi*. Akademik Kitaplar.
- Sevinçli, V. (2020). *Atasözleri ve deyimler üzerine incelemeler*. Akçağ Yayınları.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı, cilt: 1 (A-E)*. Simurg Yayınları.
- Tosun, İ. (2022). *Doğu Anadolu halk ağızlarının ortak dil özellikleri*. Duvar Yayınları.
- Türk Dil Kurumu, (1996). İmlâ Kılavuzu, Ankara.
- Türk Dil Kurumu, (1963-1982). Derleme Sözlüğü, Cilt I-XI, Ankara.
- Türk Dil Kurumu, (1988). Türkçe Sözlük, Ankara.
- Türk Dil Kurumu, (1963-1977). Tarama Sözlüğü, Cilt I-VII, Ankara.
- Uysal, İ. N. (2024). *Erdem (İnsan ve toplum bilimleri dergisi)*. Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları
- Uysal, İ. N. (2009). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı, Cilt: 2 (F-J)*, Wien.
- Yıldız, M. ve Özsoy, Y. (2016). Bartın ağızından Derleme Sözlüğü'ne katkılar. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, 1(1), 141-150.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacılar verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiklerini beyan ederler.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur. Ayrıca herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.